

ISSN 2664-5696

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ БА НОМИ МОЁНШО НАЗАРШОЕВ

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ

ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY

№4 (24) 2022

ISSN 2664-5696

*ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ*

---

*ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY*

Хоруғ 2022

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ
ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Комилбек Амид Ёрбек, доктори илмҳои сиёсӣ – сармуҳаррир
Аҳмадзода Б.Р., доктори илмҳои техникӣ – ҷонишини сармуҳаррир
Н.Офаридоев, докт.илмҳои филология, профессор - дабири масъул
Ҳ. Қаландариён, доктори илмҳои филол., *М. Аламшоев*, докт. илмҳои филол.,
Ҷ. Булбулов, доктори илмҳои педагогӣ, *С. Абодуллоева*, докт.илмҳои филол.,
Ш. Ҷонмамадов, докт.илмҳои иқтисодӣ, профессор, *М.Мамадасламов*, доктори илмҳои филол., *Ш. Мирзоев*, номз. илмҳои филол., *Л. Мирзоҳасанов*, номз. илмҳои филол., *Ғ. Ғарибшоев*, номз. илмҳои филос.,*М. Алимшоев*, номз. илмҳои таърих, *Э. Ҳоҷибеков*, докт. илмҳои таърих, *О.Сайфуллоева* номз. илмҳои иқтисод., *Ҷ. Бехронов*, номз. илмҳои филол., *М.Раҷаббеков*, номз. илмҳои филол., *С.Н. Гоибназарзода*, номзади илмҳои иқтисод, *Н. Қамбаров*, номз. илмҳои филол. *Насрадиншоев А.* номзади илмҳои филологӣ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Комилбек Амид Ёрбек, доктор политических наук, -главный редактор
Ахмадзода Б.Р., доктор технических наук–зам. главного редактора
Н. Офаридоев, докт. филол. наук, профессор –ответственный редактор
Х. Каландариён, докт. филол. наук., *М. Аламшоев*, докт.филол. наук., *Дж. Булбулов*, докт. пед. наук, *С. Абодуллоева*, докт. филол. наук, *Ш. Ҷонмамадов*, докт. эконом. наук, профессор, *М.Мамадасламов*, доктор филол. наук, *Ш. Мирзоев*, канд. филол. наук, *Л. Мирзоҳасанов*, канд. филол. наук, *Ғ. Ғарибшоев*, канд. филос. наук, *М. Алимшоев*, канд. истор. наук, *Э.Ходжибеков*, докт. истор. наук, *О. Сайфуллоева*, канд. эконом. наук, *Дж. Беронов*, канд. филол. наук, *М. Раджабеков*, канд. филол. наук, *С.Н. Гоибназарзода*, канд. эконом. наук, *Н. Қамбаров*, канд. филол. Наук, *Насрадиншоев А.Н.* канд.фил. наук

THE MEMBERS OF EDITORIAL STAFF:

Komilbek Amid Yorbek, Doctor of Political Sciences editor-in-chief
Ahmadzoda B.R., Doctor of Technical Sciences. chief editor

N. Ofaridaev, Dr. of philological sciences, professor, responsible editor
Kh. Kalandariyon, Dr. of philological sciences., *M. Alamshoev*, Dr. of philological sciences.,
J. Bulbulov, Dr. of pedagogical sciences, *S. Abodulloeva*, Dr. of philological sciences,
Sh. Jonmamadov, Dr. of economical sciences, professor, *M. Mamadaslamov*, Dr. of philological sciences, *Sh. Mirzoev*, candidate of philological sciences, *L. Mirzohasanov*, candidate of philological sciences, *G. Garibshoev*, candidate of philosophical sciences,
M. Alimshoev, candidate of historical sciences, *E. Khodjibekov*, Dr. of historical sciences,
O. Saifulloeva, candidate of economical sciences, *J. Behronov*, candidate of philological sciences, *M. Rajabekov*, candidate of philological sciences, *S.N. Goibnazarzoda*, candidate of economical sciences, *N. Qambarov*, candidate of philological sciences. *Nasradinshoev A.N* candidate of philological sciences.

БАХШИ 2

ИЛМҲОИ ҶАМЪИЯТШИНОСӢ ВА ГУМАНИТАРӢ

2022, № 4(24)

Маҷалла 12 октябри соли 2022 таҳти рақами 263/МЧ - 97 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи Хоруғ» нашрияти илмӣ даврии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев махсуб мешавад. Дар он мақолаҳои ба таъби мерасанд, ки маҳсули тадқиқоти илмӣ соҳаҳои илмҳои табиӣ, гуманитарӣ, иқтисодӣ ва кишоварзӣ буда, дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии бахши Помири Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба иҷро мерасанд, ҳамчунин тадқиқотии илмӣ олимони хориҷи кишвар, ки ба масоили соҳаҳои гуногуни Бадахшон марбут ҳастанд, матраҳ гардидаанд.

Маҷалла барои ходимони илмӣ, омӯзгорон, аспирантҳо ва донишҷӯёни макотиби олии пешбинӣ шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил гардидааст.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан 12 октября 2022 года под номером 263/ МЧ -97

Журнал «Вестник Хорогского университета» является научно-периодическим печатным органом Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. В нём публикуются статьи, являющиеся результатом научных исследований по естественнонаучным, гуманитарным и сельскохозяйственным направлениям, выполняемые в Хорогском госуниверситете, научно-исследовательских учреждениях Памирского филиала НАНТ, а также работы учёных из других стран, посвящённые научным проблемам Бадахшана.

Журнал рассчитан на научных работников, преподавателей, аспирантов, а также студентов высших учебных заведений.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Бахши 2, №4 (24), 2022
Маҷалла соли 1999 таъсис ёфтааст.
Журнал основан в 1999 г.
Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.
Журнал выходит 4 раза в год
Индекси обуна 77781
Подписной индекс журнала 77781

МУНДАРИЧА/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT

ФИЛОЛОГИЯ/ФИЛОЛОГИЯ/PHILOLOGY		
1.	Мавқеи нашрияҳои тоҷикӣ дар баландбардории эътибори байналмилалӣ забон. Абдурахимов Бахтиёр Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода	10
2.	Использование методов и приёмов критического мышления на занятиях в ВУЗе. Акдодова Ш. А., Тавакалова Н. К. Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева	19
3.	Аҳамият ва дараҷаи омӯзиши зарбулмасал ва мақолҳо аз назари забоншиносии когнетативӣ. Алихонова С. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	24
4.	Андешаҳои Форобӣ дар боби ахлоқ. Амондуллоев Б.С. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	29
5.	Хусусиятҳои услубии осори назми Мир Сайид Али Ҳамадонӣ. Асозода Ҳотам. Мудири маҷмааи осорхонаҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб.	37
6.	Особенности формирования навыка чтения при обучении русскому языку как неродному студентов-каракалпаков. Бекмуратова У.А. Каракалпакского государственного университета имени Бердаха Нукус, Узбекистан	41
7.	Лексикаи маросими мотам дар забони шугнонӣ. Броимшоева М. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	47
8.	Маълумоти Маликушшуаро Баҳор дар бораи баъзе шоирони муосири эрон. Қамбаров Н. Ч. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	53
9.	Гирдоварӣ ва наشري сурудҳои халқии тоҷикӣ дар давраи истиқлоли давлатӣ. Қосими С. А. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ	60
10.	Қамоли Хучандӣ ва Бисотии Самарқандӣ дар «Тухфат-ул-хабиб»-и Фаҳрии Хиравӣ. Матлубаи Мирзоюнус (Ҳоҷаева) Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, Олимова Ш. Б. Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров	69
11.	Вазифаи ҷонишинҳои таъйинӣ дар забони ваҳонӣ. Мирбобоев А. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ва Неъматова Б. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев	77
12.	Инъикоси Иҷлосияи тақдирсоз дар публицистикаи сиёсии Тоҷикистон. Д. Маҳкамова Д. Донишгоҳи Бохтар ба номи Носири Хусрав	82
13.	Неъмате бехтар зи истиқлол нест. (Чашмандозе ба тасвири Истиқлолияти кишвар дар шеъри адибони Бадахшон) Охонниёзов В. Д. д.и.ф Пажӯҳишгоҳи илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ	88
14.	Проблемы преподавания русских местоимений в национальных группах образовательных учреждений в Республике Таджикистан. Огоева Х. С. Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева	95
15.	Оини мардумии «остонбарой» дар Рӯшон. Раҳматуллоева Г. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев	98

16.	Муқоисаи чанд феъли таркибии як асари асримиёнагӣ бо ғуишҳои муосири тоҷикӣ. Сафарзода М. Б. Муассисаи давлатии таълимии ДДХ ба номи акад. Бобоҷон Ғафуров	104
17.	Мадҳиясарой ҳамчун мероси фарҳангӣ. Таваккалов Ҳ. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	109
18.	Хусусиятҳои луғавии вожаҳои марбут ба касбу кор дар соҳаи чорводорӣ дар ғуиши Ғорон (таҳлили этнолингвистӣ) Фарҳодова Сарвбону Алидодовна	114
19.	Таҷассуми ҳақиқати таърихӣ ва бадеӣ дар офариниши образҳои драмаҳои таърихии муосир. Хуррамова Б.	119
20.	Изучения частиц в памирских языках. Шамиров С. Г. Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева	126
21.	Когнитивные аспекты изучения семантики (по материалам глагольных образований в шугнанском языке). Шонизорова М. А. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	134
22.	Таҳаввулотӣ баъзе истилоҳоти серистеъмоли чамъиятӣ - сиёсӣ дар забони форсӣ. Чумъаева Б.Д. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	141
23.	Ҳаёт ва осори Лаълҷубаи Мирзоҳасан. Аламшоев М.М. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	145
	ПЕДАГОГИКА/ПЕДАГОГИКА/PEDAGOGY	152
24.	Масъулиятшиносии волидайн дар таълиму тарбияи фарзанд. Ганҷалиева З.М. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	152
25.	Оид ба мушкилоти кӯдакони имконияташон маҳдуд. П. Қ. Дастанбуева, Ш.М.Хоников. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев	155
26.	Чанд мулоҳиза перомунӣ баланд бардоштани салоҳиятнокии педагогӣю психологӣю волидайн замони муосир. Мамаднадарбекова У. И. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	158
27.	Омодагии психологӣ-педагогӣю кӯдак ба мактаб. Мирзоҳасанова Ҳ.Л. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	163
28.	Похвалить или осудить! Назимова Б. Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева	166
	ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСИ/ ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ/ HISTORY, PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE	169
29.	Демократия, его принципы и проявления в современном мире Ахмадиён Ш.Р., Хатлонский государственный медицинский университет, Дангара	169
30.	Заминаҳои ҳуқуқии рушди соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Давлатшоева Л. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев	173
31.	Нахустин маълумотҳои этнографии И. И. Зарубин оид ба Помир. Ш. Дилшодова. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев	177
32.	Роль истории в развитие национального самопознания молодёжи. Занджирбекова Г. И.Хорогский государственный Университет имени М. Назаршоева	181
33.	Представления о магических причинах болезней (на примере таджиков Памира). Занджирбекова Г. И. Хорогский государственный	184

	университет имени М. Назаршоева	
34.	Вклад периодической печати ГБАО Республики Таджикистан в военно-патриотическом воспитании населения в годы Великой Отечественной Войны (1941-1945 гг.) Мамадсалимов Н. А. Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева	189
35.	Хаёлбек Додихудоев – истинный философ против филодоксии Д. Ниёзбеков. Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева	197
36.	Мавқеи Чумхурии исломии Эрон дар муносибатҳои байналхалқӣ. Нусратзода Сафаралӣ Нусрат	211
37.	А.В. Муханов ва таъсисёбии аввалин мактаби русӣ-махалӣ дар Помир. Сафаркулова Г.Ю. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	216
	ИҚТИСОД/ЭКОНОМИКА/ECONOMY	
38.	Цепочка добавленной стоимости в сельском хозяйстве и производстве Горнобадахшанской Автономной Области Республики Таджикистан. Азизбекова Л. Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева	219
39.	Захираҳои инсонӣ ҳамчун объекти идоракунии дар иқтисодиёт. Акназарова С. А. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	222
40.	Назария ва амалияи таҳлили омили гумрукӣ. (масоил ва методология). Гурминҷов А.М	228
41.	Иностранные инвестиции как фактор развития экономики ГБАО. Джонмамадов Ш. ИЭ и ДНАНТ, Гуломшоева С. Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева	235
42.	Франчайзинг как специфическая форма ведения бизнеса в Таджикистане. Имомназаров М. А. Технологический университет Таджикистана Султонбекова М. Р. Технологический университет Таджикистана	240
43.	Мушкилотҳои асосии хизматрасониҳои сайёҳӣ дар ВМКБ. Искандаршоева З.К. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	245
44.	Истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ Тоҷикистон ва нақши ҶСК ширкати “Помир Энерҷӣ” дар рушди иқтисодиёт. Насрадиншоева М. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	248
45.	Основные факторы, влияющие на развитие регионального рынка труда ГБАО. О.Сайфуллоева, М.Курбонова. Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева	253
46.	Дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он дар ВМКБ. Ш.А. Силталиева. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев	258
47.	Роль и место транспортной системы в социально-экономического развития региона. Шоидарвозова М.С, Институт гуманитарных наук имени Б.Искандарова НАНТ Абдурахмонова А. Айдармамадова О.А, Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева	263
48.	ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН Бобозода Ш.К., ТАУ имени Ш. Шохтемур	271
	ФИЛОЛОГИЯ/ФИЛОЛОГИЯ/PHILOLOGY	
1.	ROLE OF THE TAJIK PRESS IN IMPROVEMENT REPUTATION OF INTERNATIONAL LANGUAGES. Abdurakhimov B.A. Tajik	10

	Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.	
2.	USING THE METHODS OF CRITICAL THINKING IN THE LESSONS. Akdodova Shamsiya Alifbekova. Khorog State University named after M. Nazarshoev.	19
3.	THE IMPORTANCE AND LEVEL OF STUDYING OF PROVERBS FROM THE POINT OF VIEW OF COGNITIVE LINGUISTICS. Alikhonova S. T. Khorog State University named after M. Nazarshoev.	24
4.	FARABI THOUGHTS ON ETHICS. B.S. Amondulloev - Tajik National University.	29
5.	SOME FEATURES STYLE WORKS WORLD SAYID ALI HAMADONI. Asozoda Hotam – candidate of philological sciences, director of the Kulyab republican museum complex	37
6.	PECULIARITIES OF THE FORMATION OF READING SKILLS WHILE TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE TO NON-NATIVE STUDENTS-KARAKALPAKOV. Bekmuratova U.A Karakalpak state University after Berdakha Nukus, Uzbekistan.	41
7.	LEXIS OF GENERAL CEREMONY IN SHUGNI LANGUAGE. : Broimshoeva M.K. Khorog State University named after M. Nazarshoev	47
8.	THE LITERAL VIEW OF MALIKUSHSHUARO BAHOR ABOUT SOME MODERN POETS OF IRAN. Qambarov N. –Khorog state university named after M. Nazarshoev	53
9.	COLLECTION AND PUBLICATION OF TAJIK FOLK SONGS IN THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE. Kosimi S. A.Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.	60
10.	KAMOLI KHUJANDI AND BISOTI SAMARKANDI IN "TUHFAT-UL-KHABIB" FAKHRIA KHIRAVI Matlubai Mirzounus (Khojaeva) Khujand state University after academician Ghafurov B. Olimova Sh.B.	69
11.	FUNCTION OF A DEFINITE PRONOUNS IN THE WAKHAN LANGUAGE. Mirboboev A. Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Nematova B.M.- postgraduate student of Khorog State University named after M.Nazarshoev.	77
12.	PROBLEM OF COVERING THE XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL IN TAJIK JOURNALISM. D. Machkamova Bocktar State University named after Nosir Ckusrav.	82
13.	THERE IS NO BETTER BLESSING THAN THE INDEPENDENCE (A glance at description of the country independence in works of Badakhshan's poets). Okhonniyozov V.D. Dr.of Philology, Chief Researcher of the Badakhshan Folk and Literature Department of Institute of Humanities named after B. Iskandarov, Tajikistan National Academy of Sciences	88
14.	PROBLEMATIC TOPICS OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE TAJIK SOCIETY - THE STUDY OF PRONOUNS. Oghoeva H.S. Khorog State University named after M. Nazarshoev.	95
15.	OSTONBAROI» TRADITIONAL RITUAL IN RUSHAN. Rachatulloeba G. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	98
16.	S COMPARISON OF SEVERAL VERBS OF MEDIEVAL WORK WITH MODERN TAJIK DIALECTS. Safarzoda M. B. KhSU named after. acad. B. Gafurov.	104
17.	MADHIYASAROI (THE SINGING OF MADDOH) AS TYPE OF TAJIK AND PERSIAN MUSIKAL CULTURAL HERITAGE. Tavakkalov H. Khorog State University name after M.Nazarshoev	109
18.	LEXICAL FEATURES OF WORD DENOTING EMPLOYMENT IN THE FIELD OF PASTORALISM IN GORONS DIALECT. Farhodova S. A/ – chief specialist of the Department of Regulation of Terms of the Committee of Language and Terms under the Government of the Republic of Tajikistan.	114
19.	THE EMBODIMENT OF HISTORICAL AND ARTISTIC TRUTH IN	119

	THE CREATION OF IMAGES OF MODERN HISTORICAL DRAMA. Khurramova B.	
20.	PARTICLE ANALYSIS IN PAMIRIAN LINGUISTICS. Shamirov S.G. Khorog State University named by M. Nazarshoev	126
21.	COGNITIVE ASPECTS OF SEMANTIC STUDIES (ACCORDING TO THE VERB FORMATION IN SHUGNANI LANGUAGE) Shonizorova M. A. Khorog State University after M. Nazarshoev	134
22.	THE DEVELOPMENT OF SOME POLITICIAN TERMINOLOGY THAT ARE MORE COMMON IN PERSIAN LANGUAGE. Khorog State University named after M. Nazarshoev	141
23.	LIFE AND CREATIVITY POET MIRZOHASANOV LAALJUBA. Alamshoev M. Khorog State University named after M. Nazarshoev	145
	ПЕДАГОГИКА/ПЕДАГОГИКА/PEDAGOGY	152
24.	RESPONSIBILITY OF PARENTS IN EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN. Khorog State University named after M. Nazarshoev	152
25.	Some considerations on increasing the pedagogical and psychological competence of parents in modern time. Dactambueva P. K. Khorog State University named after M Nazarshoev Xonukov. Sh. Khorog State University named after M Nazarshoev	155
26.	SOME CONSIDERATIONS ON INCREASING THE PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF PARENTS IN MODERN TIME. Mamadnazarbekova U. Khorog State University named after M.Nazarshoev	158
27.	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PREPARATION OF CHILDREN FOR SCHOOL. Mirzohasanova H.L. . Khorog State University named after M. Nazarshoev	163
28.	PRAISING OR CRITICIZING. Nazimova B.C. Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev.	166
	ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСИ/ ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ/ HISTORY, PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE	169
29.	DEMOCRACY, ITS PRINCIPALS AND FORM OF EXPOSURE IN CONTEMPORARY WORLD. Ahmadieon Shodmon Rajab, Dotsent, Department of Social Disciplines, Khatlon state medical university.	169
30.	LAGAL FRAMEWORK FOR BUSINESS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN. Davlatshoeva L. Khorog State University	173
31.	THE FIRST ETHNOGRAPHIC INFORMATIONS OF I. I. ZARUBIN ABOUT PAMIR. Dilshodova Sh. N –assistant at the department of the history of Tajik people, Khorog State University named after M. Nazarshoev	177
32.	THE ROLE OF HISTORY IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY OF THE YOUNG PEOPLE. Zanjirbekova G. I. Khorog State University named after M. Nazarshoev.	181
33.	THE IDEA ABOUT THE MAGICAL CAUSES OF ILLNESS (IN THE EXAMPLE OF PAMIRIAN TAJIKS. Zanjirbekova G. I. Khorog State University named after M. Nazarshoev.	184
34.	THE CONTRIBUTION OF THE PERIODICAL PRESS OF GBAO RT IN THE MILITARY PATRIOTICALLY EDUCATION OF THE POPULATION DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945). Mamadsalimov N. A. Khorog State University name after M. Nazarshoev.	189
35.	KHAYOLBEKDODIKHUDOEV – TRUE PHILOSOPHER AGAINSTPHILODOXIANS. Niyozbekov D. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	197
36.	THE ROLE OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN INTERNATIONAL RELATIONSHIP. Nusratzoda Safarali Nusrat.	211

37.	THE FRIST RUSSION LOCFTION SCHOOL- IN PAMIR. Safarqulova G. U. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	216
	ИҚТИСОД/ЭКОНОМИКА/ECONOMY	
38.	PERSPECTIVE OF DEVELOPMENT OF INVESTMENT IN PRODUCTION SECTOR OF MOUNTAIN REGIONS ON THE EXAMPLE OF GORNO-BADAKHSHAN REGION. Azizbekova L. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	219
39.	HUMAN RESOURCES AS A OBJECT OF MANAGEMENT IN THE ECONOMY. Aknazarova S. A. . Khorog State University named after M.Nazarshoev.	222
40.	THEORY AND PRACTICE OF CUSTOMS STATISTICS ANALYSIS (ISSUES AND METHODOLOGY). Gurminjov A.M.- senior inspector sector analysis and customs statistics Regional customs control on GBAO	228
41.	FOREIGN INVESTMENTS AS A FACTOR OF ECONOMIC . Information about authors: Jonmamadov Shermamad Doctor of economic Sciences, professor, leading of research assistant economical and comparative department investigation ИЭ и ДНАИТ. Ghulomshoeva Sitara, Khorog state University after M Nazarshoev	235
42.	FRANCHAYZING AS A SPECIFIC FORM OF CONDUCTING BUSINESS IN TAJIKISTAN. Imomnazarova M.A. Sultonbekova M.R.Technological University of Tajikistan	240
43.	MAIN PROBLEMS OF TOURIST SERVICES IN GBAO. Iskandarshoeva Z.K.khorog state University after M.Nazarshoev	245
44.	EFFECTIVE USE OF WATER AND ENERGY RESOUUCES OF TAJIKISTAN AND THE ROLE OF PAMIR ENERGY IN THE ECONOMICAL DEVELOPMENT. Nasradinshoeva M. A. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	248
45.	FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT REGIONAL LABOR MARKET IN GBAO. Sayfulloeva Olga, Qurbonova M. – PhD Khorog State University named after M.Nazarshoev.	253
46.	SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP AND ITS DEVELOPMENT IN GBAO. Siltalieva S. A. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	258
47.	ROLE AND LOCATION OF TRANSPORT SYSTEM IN THE STRATEGIC MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION. Shoidarvosova M.C. Khorog State University named after M.Nazarshoev.	263
48.	THE OBJECTIVE NEED FOR INSTITUTIONAL REFORM IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN. Bobozoda Sh.K. TAU named after Shirinsho Shokhtemur.	271

**МАВҚЕИ НАШРИЯҲОИ ТОЧИКӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ ЭЪТИБОРИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОН**

Абдурахимов Бахтиёр

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Инъикоси масъалаҳои забони форсии тоҷикӣ, эътибори байналмилалӣ он, мушкилоти хат ва алифбо дар матбуоти аввалини тоҷик яке аз мавзӯҳои оғозӣ, ки то имрӯз мавриди таҳлилу баррасии пурра қарор нагирифтааст. Ҳарчанд пас аз ба вуҷуд омадани матбуот ба забони тоҷикӣ (соли 1912) масъалаҳои ба тартиб даровардан, тақвими ва рушду нумуи забони адабии тоҷикӣ, хат ва имлои он ба миён омаданд, ин масоил дар раванди баҳсу мунозираҳои ҷиддӣ мавриди ҳаллу фасл қарор гирифтанд, ки дар нашрияҳои инъикос ёфтанд. Дар бораи интишори масъалаҳои забон дар нашрияҳои нахустини тоҷикӣ таҳқиқоти алоҳида анҷом дода нашудааст. Дар асарҳои муҳаққиқони соҳаи таърихи матбуот А.Набавӣ [15], О.Салимзода [21] ва Н.Ғаффаров [8], М.Абдуллозода [1] баъзе паҳлуҳои масъала баррасӣ шуда бошанд ҳам, матолиби зиёди дар нашрияҳои дар ин бобат ҷопшуда таҳлилу таҳқиқ ва аҳамияти ҳар яке онҳо дар ташаккули забони адабӣ кушода нагардидааст. Аз ин рӯ, зимни баррасии мақолаҳои алоҳидаи матбуот саҳми ҳар яке аз нашрияҳо дар ташаккули забони адабӣ мавриди назар қарор додем.

Нахуст рӯномаи «Бухорои шариф» (1912) дар мавриди забони адабии форсии тоҷикӣ масъалаҳои ба миён гузошт, ки имрӯз ҳам мароқангезанд. Аз онҳо маълум мешавад, ки дар солҳои аввали даҳаи дуҷуми асри бист мавзӯи забон ба масъалаи муҳим ва саривақтӣ табдил ёфтааст. Масъала аввал аз ҷониби хонандагон бардошта шуда. Ин табиист, зеро мардуми Бухоро то он вақт ба забони модариашон рӯнома надидаанд ва намендонианд, ки рӯнома бо онҳо бо қадом забон бояд ҳарф занад. Дар натиҷа чанде аз хонандагон ҳамон баъди мутолиаи сармақолаи нахустини рӯнома «Ғояи омор» аз забони рӯнома изҳори нигаронӣ карда, дар ин бобат домани баҳсро кушоданд. Пешниҳодашон чунин буд, ки рӯнома бояд ба забони бухороӣён, яъне, тоҷикӣ ҷоп шавад. Дар ҳақиқат, дар мақолаи зикршуда калимаҳои «марча», «азмана», «мадорич», «маорич», «ҳукқа», «маодия», «таъмим», «мувонисат», «маовин», «издиёд», «эътизор» ва монанди ин мушоҳида мешаванд. Мудири рӯнома Мирзо Ҷалол Юсуфзода дар мақолаи ҷавобии худ «Мучмалӣ дар хусуси забон» ба ин масъала равшанӣ андохта, дар таҳияи мақолаи мазкур усули осонфаҳмо истифода бурдааст. Муаллиф эроди бухороӣёнро дар мавриди забони рӯнома ёдовар шуда («Ин ҷо забони умумӣ забони тоҷикӣ аст, рӯнома ҳам ба забони тоҷикӣ бошад, бехтар») ёдовар шуда, ваъда медиҳад, ки дархости хонандагон ба эътибор гирифта мешавад ва «ба қадри имкон рӯномаи мо форсии сода ва ба забони ғолиб бояд бошад». «Яъне, Мирзо Ҷалол ҳарчанд ба мавқеи хонандагони бухороӣ пурра розӣ намешавад, дархости онҳоро дастгирӣ менамояд» [1, с. 102]. Ҳамин тавр, «бори аввал баҳс оид ба муносибати забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ, ки то ба имрӯз афкори гуногуни зиёиёни тоҷикро бедор кардааст, дар саҳифаҳои рӯномаи «Бухорои шариф» ба миён омад. Дар мақолаи мазкури «Бухорои шариф» бори аввал ибораи «забони тоҷикӣ» чанд бор ба ҷашм расид. Ба қавли муҳаққиқон, «воқеан, шояд ин нахустин мавридест, ки таркиби забони тоҷикӣ ба истифода рафтааст ва мардум аз тоҷикӣ будани забони худ даъво пеш ниҳодаанд» [27, с. 89-90]. Аз ин бармеояд, ки он вақт ба таври густарда набошад ҳам, дар забони халқ гоҳо ибораи «забони тоҷикӣ» ба қор мерафтааст, ба қавли М.Абдуллоев, «яъне, дар байни бухороӣён мафҳуми «забони тоҷикӣ» ҷой доштааст, он сохта ва бофтаи махсус дар даврони тақсимооти миллию худудӣ дар миёнаи солҳои 20-уми асри XX нест» [1, с. 103]. Аҳамияти мақолаҳои зикршудаи рӯнома аз он иборат аст, ки маротибаи аввал дар байни мардум истифода шудани истилоҳи «забони тоҷикӣ»-ро таъйид намуд, «вобаста ба ин, масъалаи зарурати ислоҳоти забони адабӣ аз тарафи худӣ бухороӣён ба миён омад». Бо вуҷуди ин, ба

андешаи мо, сиёсати коммунистӣ ва давлати шӯравӣ раванди мавҷударо то андозае суръат бахшид ва онро ба расмият даровард. Ҳамин тавр, «таксимоти миллию худудӣ ва ташкили Тоҷикистон шароит ба вучуд овард, ки мафҳуми аллакай мавҷудаи «забони тоҷикӣ» ба сифати забони ягонаи миллии тоҷикон (ҳамчунин, эронӣҳои маҳаллии шиъӣ) васеъ паҳн ва мавриди истифодаи умум гардид» [1, с. 106]. Ин бори дигар аз саҳми бузурги рӯзномаҳои аввалини тоҷикӣ дар ташаккули забони адабии тоҷик, умуман, адабиёти тоҷик дарак медиҳад. Забони хабару мақолаи «Бухорои шариф»-ро метавон давраи аввали ташаккули забони адабии тоҷик номид.

Бо назардошти муҳиммияти мавзӯи рӯзномаи мазкур борҳо ба масъалаи забон рӯй овардааст. Дар мақолаи «Дар хусуси забон»-и Мирзо Сирочи Ҳаким (бо имзои «Мим.Син») нахуст се мактуби аҳли Бухороро оварда, сипас, онҳо мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Аз ҷумла, яке аз муаллифон пешниҳод карда, ки забони умумие бояд ба қор гирифта шавад, то барои тамоми форсигӯён фаҳмо бошад. Дар номаи сеюм омада, ки «рӯзнома забони миллат аст, яъне, тамоми афроди миллат ҳақ доранд, ки тасаввуроти худро ба воситаи рӯзномаи худашон интишор бидҳанд» [23]. Сипас, «Мақолаи муфассала дар хусуси забон»-и Мирзо Ҷалол ба ҷоп расид, ки сабку услуб ва забони он ба забони бухороӣён боз ҳам наздиктар буд.

Мақолаи «Таҳрири Бақозода» бо андешаҳои ватандӯстона ва миллатдӯстонааш фарқ мекунад: «Аҳолии аслии ин хитай Мовароуннаҳр аз қанори Ҷайхун (Омударё) то худуди Хуҷанд ва Сайхун (Сирдарё) ва мулки Фарғона форс буданд. Ва забони модарии эшон ҳам форсӣ буд...» [3]. Афкори муаллиф дар мавриди қуҳан будани забони форсии тоҷикӣ, дар асрҳои охир махлут гаштани он, зарур будани ислоҳи забон ҷолиби диққатанд. Ба ин монанд андеша ва ҳулосаҳо дар охири солҳои бистум аз ҷониби донишмандони тоҷик аз нав садо доданд, ки ба фикри мо, сарчашмаашон чунин навиштаҳои «Бухорои шариф» мебошанд. «Бухорои шариф» оид ба қадимӣ будани забони тоҷикӣ, решаҳо ва алоқамандии он бо забонҳои дигар дар шумораи 10 апрели 1912 оид ба таҳқиқоти як нафар донишманди аврупоӣ хабаре дарҷ карда, ки ба қалами Мунири Мозандаронӣ оид аст. Мақоларо бо услуби расмӣ форсии ҳамонрӯза навишта, то андозае бо душворӣ ва мураккабии худ аз забони мақолаҳои дигари маҳаллии рӯзномаи «Бухорои шариф» фарқ мекунад.

То имрӯз мо бар он будем, ки баҳси забони адабии тоҷик аз соли 1928 дар нашрияҳои «Раҳбари дониш», «Овози тоҷик» ва аз он пештар аз нашрияҳои русизабон шурӯъ шудааст. Аммо ҷӣ тавре ки мебинем, ин баҳс ҳанӯз соли 1912 аз «Бухорои шариф» шурӯъ гардида. Яъне, бо тақозои рӯзнома масъалаи ташкили забони умумии тоҷикие ба миён омад, ки ба ҳама форсизабонон фаҳмову равшан бошад.

Дар «Мақолаи муфассала дар хусуси забон»-и Мирзо Ҷалол бори аввал масъалаи ислоҳи забони навишторӣ ба миён гузошта шуда, зикр мешавад, ки «шурӯъ ба ислоҳи забон намуданро бемавқеъ дониста, агар чунончи муваффақ шудем, аввало дар рӯзнома як бобе боз мекунем ба ҷиҳати қавоид ва сарфи форсӣ, ишора ба ислоҳи забони форсӣ ҳам хоҳем кард». Маълум аст, ки то он замон дар мактабу мадрасаҳо сарфу наҳви забонҳои маҳаллиро намеомӯхтанд. Вақте ки дар замони шӯравӣ масъалаи тартиб додани қоидаҳои забони тоҷикӣ ба миён омад, забоншиносон (асосан, русзабонҳо) қоидаҳоро асосан аз забони русӣ тарҷума карда, қоидаҳои асили тоҷикиеро, ки пеш аз инқилоб ва дар солҳои аввали инқилоб дар асоси сарфу наҳви форсӣ тартиб дода шуда буданд, сарфи назар карданд. Ташаббуси «Бухорои шариф» дар ин бобат натиҷаи нек ба бор овард. Баъди ин дар «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» мақолаҳо оид ба қоидаҳои забони адабии тоҷик ба таъъ расиданд. Чунончи, рисолаи Ғ.Қамбарзода «Қавоиди забони форсӣ» соли 1926 дар «Дониш ва омӯзгор» ба ҷоп расид [19, 31]. Дар сарсухан муаллиф зарурати тартибдихии дастур (сарфу наҳв)-и тоҷикиро собит намуда, қайд мекунад, ки то ба ин вақт «аҳамияти зиёде ба қавоиди сарфу наҳви араб ва ғайра дода ва ба воситаи ҳамин хатои бузург аз дастури махсуси забони форсӣ беҳабар мондаем» [19, с. 31]. Боиси тавачҷуҳ аст, ки муаллиф тозагии забонро муҳим арзёбӣ карда, зикр намуда, ки «ба калимоти асосии забони худ аҳамият бидиҳем». Хусусияти барҷастаи дастур дар он зоҳир мешавад, ки он ба шакли

саволу ҷавоб мураттаб шудааст. Чунончӣ, суол дода шуда, ки: «Дастури забони форсӣ чӣ илмест?» Ҷавоб дода мешавад, ки «Дастури забони форсӣ илмест, ки дуруст гуфтан ва дуруст навиштанро ба мо меомӯзад» [19, с. 33]. Ин ҷо пешниҳод карданием, ки қоидаҳои сарфу наҳви тоҷикии дар рӯзномаи «Бухорои шариф», маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» ва нашрияҳои дигар дар ҷаҳуда мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро дар шакли китоби алоҳида дар як маҷмӯа ҷоп кардан лозим аст.

Ҳамчунин, андешаҳои Мирзо Ҷалол оид ба шаффофият ва бартарияти забони тоҷикони кӯҳистони тоҷик, истифода аз шеваи гуфтори онҳо ба мулоҳизоти устод Садриддин Айни дар ин бобат мувофиқанд. Ин табиист, зеро устод Айни хонандаи ғаъоли «Бухорои шариф» буд. Ҳамин тавр, саҳми рӯзномаи «Бухорои шариф» дар ташаккули забони адабии имрӯзаи тоҷик бузург аст. Дар натиҷа забони меъёр ба вучуд омад. «Ҳарчанд ин меъёр барои тамоми аҳли қалам тааллуқ дошт, аммо барои матбуоти даврӣ муҳимтар менамуд» [28, с. 104]. Мушоҳида кардан мумкин аст, ки забони матбуот аз як нашрия ба нашрияи дигар тақомул меёфт. Чунончӣ, забони тоҷикии маҷаллаи «Оина» (1913) назар ба «Бухорои шариф» (1912) салису равонтар аст.

Ҳамин тавр, мавзӯи мазкур дар «Оина» ва «Шуълаи инқилоб» бо обу ранги тоза идома ёфт, акнун он ҳамчун масъалаи иҷтимоӣ сиёсӣ ба муҳокима қашида шуд. Дар мақолаи «Икки эмас, тurt тил лозим» [5] Маҳмудхоҷа Бехбудӣ масъалаи омӯзиши ҳатмии ҷор забони асосии давр: форсӣ, туркӣ, русӣ ва арабиро ба миён гузоштааст. Қайд карда, ки «Забони давлатии Бухоро форсӣ аст. Осори шоирон ва нависандагон ба форсӣ маҳзани маънавиест, ки то қиёмат хушк намешавад». Дар маҷаллаи мазкур дар қисмати ҳаҷвии «Тоziёна» масъалаи муҳими сиёсӣ-рафтори мунофиқон ва миллатфурӯшон ғош шудааст. Забони асар хеле ҷолибу рангин буда, ба қавли муҳаққиқ М.Муродӣ, дар он «муносибати душманонаи туркигароён ба таври пичинг моҳирона ишора» гардидааст [13, с. 12].

Баъд аз Инқилоби Октябр, хусусан, баъд аз ташкили ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон масъалаи забони форсӣ (тоҷикӣ) дар нашрияҳо хусусияти сиёсӣ ва нишонаи асосии ҳувияти миллӣ пайдо кард. Пеш аз ҳама, ба забони мазкур тавачҷуҳи доираҳои расмӣ бештар буд. Ҳизбу давлат барои ба инқилоб ҷалб намудани мамлакатҳои Шарқ (Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон), албатта, бо пешниҳоди шарқшиносони маъруф аз нақши забони тоҷикӣ истифода бурдан мехостанд. Ин вазъ то соли 1928 ҳукмфармо буд, сипас, фаромӯш шуд [20, с. 43]. Аз ҷумла, бори аввал дар шумораи дувуми маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» (29 мартӣ соли 1926) ба ишораи мазкур вохӯрдан мумкин аст. Котиби ҳизби коммунисти ҷумҳурӣ Толпиго оид ба мубориза бар зидди хурофот, бесаводӣ, бедорӣи фикрии мардуми меҳнаткаш сухан карда, ақидаи «Мо барои мазлумини Шарқ пул ҳастем» [19, с. 71]-ро баён кардааст, ки аз муҳимияти мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон барои давлатҳои Шарқи хориҷӣ бозгӯ мекунад.

Анъанаи мазкурро оид ба баланд бардоштани эътибори забони тоҷикӣ минбаъд рӯзномаҳои дигар идома доданд. Дар саҳифаи 1-и шумораи 28 декабри соли 1925 рӯзномаи «Бедорӣи тоҷик» мақолаи Ҳамид Бақозода аз шаҳри Самарқанд бо номи «Барои муассиси адабиётмон ҷашн лозим аст» ҷоп шуд. Барои нишон додани аҳамияти бузурги адабиёти тоҷик чунин дарҷ гардида, ки дар Амрико ба номи «Фирдавсӣ, ки бузургтарин шоири тоҷик аст, клуб ва қироатхонаҳо кушода шудаанд». Ба ин мақсад муаллиф ҷашн гирифтани зодрӯзи ҳазорсолагии устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро зарур шуморида, аз Назорати маорифи Тоҷикистон тақозо карда, ки «ба тезӣ барои ҷашн тайёри дида ва як рӯзро маълум кунад, ки дар он рӯз ҳар ҷо, ки тоҷикон ҳастанд, ҷашн намоянд» [4]. Аҳамияти мақолаи Ҳамид Бақозода аз он иборат аст, ки масъалаи тавачҷуҳ ба адабиёти қадимаи тоҷикро ба кори сиёсӣ вобаста карда, бо он асоснок менамояд, ки бо ин мо «ҳис ва завқи инқилобӣ ва синфӣ ба ранҷбарони Афғонистон, Эрон ва Ҳиндустон мерасонем, мо ба он ҷо ба воситаи адабиётмон бо маъноӣ ростӣ тарбияи марксизм ва ленинизмро ошкор мекунем».

Дар маҷаллаи «Дониш-биниш» бошад, сармақолаи муҳаррир Муҳаммад Мусавӣ «Боз як қадами калон дар роҳи маориф» ба ғаъолият, дастовардҳо ва норасоӣҳои соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти сиёсии ташкили ҷумҳурии

мухтори Тоҷикистон бахшида шуда, эътибори забони тоҷикӣ дар олами Шарқ бори дигар таъкид гардидааст: «Ин тараққии мо ба ҳамзабонони хориҷии мо таъсири бисёре хоҳад дошт, ки он аҳамияти байналмилалӣ маданияти нави тоҷик аст» [14]. Ҳамчунин, нуфузи адабиёти тоҷик низ қайд шудааст: «Адабиёти гузаштаи тоҷик, ки имрӯз садҳо миллион нуфузи Шарқро таҳти таъсири худ дорад».

Дар шумораи 8-9 (август-сентябри соли 1928)-и «Раҳбари дониш» дар табрики Раиси комитроияи марказии Шӯроҳои Тоҷикистон Нусратулло Маҳдум зикр шуда, ки маҷалла «хатто, дар хориҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон дӯстон ва пайравҳо пайдо кардааст... ба идораи журнал дар қорҳои ояндаи худ барои маҳкам кардани мавқеи худ дар миёни ҷамъияти тоҷик ва дар миёни миллатҳои дигари эронӣ, ки дӯстони ӯ мебошанд, муваффақият металабем». Дар табрики мудири шуъбаи матбуоти комитети марказии ҳизбии Ўзбекистон низ масъалаи «илова бар он дар мамлакатҳои ҳамсоя низ хонандагони зиёдеро ҷалб кардани» маҷалла хотиррасон шудааст. Муҳаррири рӯзномаи «Правда Востока» В.Нудил қайд карда, ки «журнали шумо дар хориҷа низ аҳамияти шоёне касб намудааст». Ҳамаи ин далеланд, ки дар солҳои бистум ба мавқеи забони тоҷикӣ дар Шарқи хориҷа аҳамияти зиёд дода мешуд ва ин яке аз сабабҳои аз байн нарафтани забони тоҷикӣ гардид.

Дар сармақолаи маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба муносибати Рӯзи матбуот - 5 майи соли 1929, №4 қайд шуда, ки: «роҳи ҳал кардани забони адабии тоҷикро то як дараҷа муайян намудем; ... ва билохира, назари хонандагони мамлакатҳои беруниро, монанди Эрон ва Афғонистон ба тарафи зиндагии нави меҳнаткашони тоҷик ҷалб карда тавонистем». Гуфтан мумкин аст аз ҳамон вақт то ба имрӯз бори аввал нашрияҳои даврӣ ва асарҳои бадеии адибони тоҷик дар оғози асри бист байни ҳамзабонони Шарқи хориҷа чунин зиёд паҳн шуда буд. Чопи бештари асарҳои бадеӣ ва мактубҳои тоҷикони хориҷӣ дар саҳифаҳои матбуоти ондavra далели ин гунна алоқаҳои наздик буда метавонад.

Мақолаи А.Лохутӣ «Дар гирди лоиҳаи алифбои нави тоҷикӣ» дар маҷаллаи мазкур ба зарурат ва аҳамияти қабули алифбои нав бахшида шудааст. Устод барои ҳалли масъала пешниҳоди аҷибест бинмуда, ки дар Самарқанд анҷумане даъват карда, «ба ин съезд намояндагони илмӣ Эрон, Афғонистон ва форсизабонони Ҳиндустонро ҳам даъват кунанд» [12]. Дар шумораи 4-5 (апрел-майи соли 1928) мақолаи дувуми А.Фитрат дар ин бобат ба чоп расида, мавсуф мепурсад, ки чаро ба баҳс дигарон ҳамроҳ намешаванд? Дар мақолаи П.Иброҳимов «Ҳамзабонони тоҷикон алифбои навро қабул карданд» дар бораи 40-50 ҳазор нафар яҳудие суҳан меравад, ки тоҷикзабон буда, дар маҷлиси ҳудудон аз моҳи январӣ соли 1928 аз се фикри пешниҳодшуда ба тарафдорӣ қабули алифбои нав ба забони тоҷикӣ овоз доданд. Оид ба масъалаи мазкур номаи самимонаи Санҷар ном хонанда ба чоп расидааст. Муаллиф аз нашри «Раҳбари дониш» изҳори хушнудӣ карда менависад, ки: «Илм ва ирфон ба мо (яъне, ўзбакон) ба воситаи араб ва форс дароварда шудааст» [10]. Ӯ аҳамияти забону маданияти тоҷикро барои халқҳои Осиёи Миёна ва мамлакатҳои Шарқ баланд шуморидааст. Бинобар ин, дар қорҳои гузашта ба алифбои нав пешниҳод карда, ки тоҷикон дар ин бобат саросема нашаванд. Зеро дар назди миллати тоҷик вазифаи бузург истодааст ва ин бедор кардани ҳамзабонони Шарқ мебошад. Ҳарчанд аз номи идора омада, ки ин ҷо «эҳтиёткорӣ аз ҳад зиёд»-и муаллиф мушоҳида мешавад, маҷалла низ «тарафдори ҳамкорӣ ва устувории додугирифт ба ҳамзабонони хориҷӣ буд... Мановзода аз он изҳори умедворӣ карда, ки намунаҳои адабии ҳамзабонро бештар дастрас карда хонем. Албатта, ин қор танҳо тавассути муштарак будани забон ва алифбо имконпазир мегардад» [20, с. 101-102]. Дар мавриди номаи мазкур М.Абдуллоев низ андешаҳои худро изҳор дошта, қайд карда, ки: «Муаллифоне чун Санҷар раванди умумии публицистикаи тоҷикро оид ба масъалаи ивази алифбо муайян накардаанд. Ба ғайр аз мақолаи Санҷар сарчашмаҳои дигари хаттӣ чопшуда бар зидди ивази алифбо мавҷуд нест» [1, с.182].

Дар «Раҳбари дониш» минбаъд ҳам оид ба масъалаҳои алифбо мақолаҳо ба таърифи расидаанд, ки мақолаи Раҳим Мим (Раҳим Ҳошим) «Дар атрофи масъалаи алифбои нав

дар Эрон» аз ҷумлаи он аст. Дар мақола оид ба таърихи кӯшишҳои дигар кардани алифбои форсӣ, аз ҷумла, пешниҳодҳои М.Малкумхон, М.Охундов, Саид Нафисӣ ва дигарон маълумоти муфассал ироа гашта, бурду бохти ташаббусу чорабиниҳои онҳо таҳлил гаштааст. Муаллиф ҳамкориҳои байни давлатҳои ҳамзабон, истифодаи таҷрибаи Тоҷикистонро дар бобати қорӣ намудани алифбои нав манфиатовар ҳисобида, қайд карда, ки: «Ғайр аз ин, ба ҳамдигар наздик шудани алифбоҳои Эрон ва Тоҷикистонро низ дар назар гирифтани лозим аст» [16].

Пас аз ҳалли мушкилоти алифбои нави тоҷикӣ дар тирамоҳи соли 1928 дар матубот масъалаи забони адабии тоҷикӣ ба миён гузошта шуд. Ба фикри мо, ҳадафи асосии ташаббускорони он - забоншиносон ва шарқшиносони хориҷа забони имрӯзаи тоҷикиро аз таърихи қадимаи умумифорсиаш ҷудо намудан ва барои он забони адабии нав сохтан буд. Яке аз тоҷикшиносони рус дар ҳамон соли 1928 дар рӯзномаи ҳизбӣ рӯирифт чунин навишт: «Илова бар ин, тоҷикон забони адабӣ надоштанд ва ҳанӯз надоранд. Онҳо ба забони форсӣ менависанд, ки на ҳамеша ба тӯдаҳои мардум фаҳмо меояд» [29, с. 110]. Ба андешаи М.Шакурӣ, «Ин на андешаи як нафар, балки ақидаи доираҳои расмӣ дар даҳаи бистум аст ва онро маҷаллаи ҳизбии умумии Осиеи Миёна чоп карда буд» [27, с. 33]. Устод Айнӣ аз мушкилоти мазкур бохабар шуда, феврал ба қараёни баҳс шарик шуд ва дар ин бобат нақши мусбат бозид. Ҷамъбасти афкори устод Айнӣ ин гардид, ки: «Тоҷикон забони адабии ҳазорсола доранд» [28, с. 21].

Ҳамин тавр, масъалаи ташаккули забони адабии тоҷик дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» дар он замон (1927-1929) васеъ инъикос ёфтааст. Таваҷҷуҳи зиёди матбуот ба забони адабӣ «тасодуфӣ набуд. Бе забон қавм, миллат нест» [1, с. 169]. Нахуст дар шумораи 6, 1928 мақолаи «Дар бораи забонҳои кӯхистонии Тоҷикистон»-и профессори яке аз дорулфунунҳои хориҷа Х.Шилд ба таъъ расид. Бо назардошти ҷиддияти масъала дар шумораи 11-12, соли 1928-и «Раҳбари дониш» аз номи идора хабаре дарҷ гардидааст, дар ин бора, ки аз ҳамин шумора сар карда барои «Забон ва адабиёти тоҷик» шӯъбаи махсус мекушоем. Илова шуда, ки дар ин қисмат дар бораи баъзе мақолаҳои, ки дар нашрияҳои русӣ, монанди «Правда Востока» чоп мешаванд, маълумот дода хоҳад шуд.

Вобаста ба ин, мақолаи аввалин дар ин мавзӯ «Дар гирди забони адабии тоҷикӣ чӣ менависанд?»-и «Раҳим Мим» (Раҳим Ҳошим) мебошад. Дар зерсарлавҳа омада: «Як назар ба мақолаҳои рафиқон Музаффар, Дяков, Думбол ва профессор Шилд дар рӯзномаи «Правда Востока». Мазмуни асосии баҳс аз он иборат аст, ки ба забони гуфтугӯӣ наздик кардани забони адабии тоҷик онро аз тоҷикони Эрон Афғонистон дур мекунад, дар натиҷа забони тоҷикӣ вазифаи байналмилалӣ худро аз даст медиҳад. Баҳсро нахуст рӯзномаи «Правда Востока», №243, 21 октябри соли 1928 шурӯъ кардааст. Аз ҷумла, дар шумораи №246, 24 октябри соли 1928 Думбол навишта, ки «Тоҷикистон аз ҷиҳати маданият ва сохтмони сотсиалистӣ ба ҳамсоягони худ таъсир хоҳад кард ва бояд кунад. Бинобар ин, ӯ бояд ба забони ҳамсоягони худаш наздик ояд». Раҳим Ҳошим аз ин ҷиҳат Думболро аз зумраи «байналмилалчиён» номидааст. Профессор Х.Шилд бошад, тарафдори лаҳҷавӣ шудани забон буд.

Дар ҳамин шумора мақолаи пурарзиши устод Садриддин Айнӣ «Забони тоҷикӣ» ба таъъ расида, ки ҷавоби сазовор ба ҳангоматалабон мебошад. Далел ва андешарониҳои устод Айнӣ аз ҷиҳати илмӣ, забоншиносӣ ва таърихӣ асоснок буда, ба масъалаи рӯшани андохтааст. Хотиррасон бояд намуд, ки фарқияти навиштаҳои устод Айнӣ аз он иборат аст, ки ӯ: «алайҳи ифротият баромада ва роҳи мусолимотомези рушди забони адабиёро пешниҳод кардааст» [1, с. 174].

Мақолаи эссемонанди Б.Азизӣ дар шумораи №1, 1929 «Ба забони дарӣ дурри сухан суфтаи мехоҳам» воқуниши зиёдро ба вучуд овард. Аз ҷумла, мақолаи «Дар хусуси забони адабии тоҷикӣ» бо имзои мустаори «Айн.Син.» ба чоп расида, ба эҳтимоли зиёд ба қалами Саидризо Ализода марбут мебошад. Муаллиф таҷрибаи ўзбеконро дар бобати тоза кардани забон аз калимаҳои бегона иштибоҳи саҳт доништааст. Забон, ҳатто, забонҳои мутамаддин ҳам ба пуррагӣ тоза буда наметавонад.

Баробари матолиби зиёди ҷолибу созанда дар маҷалла кам бошад ҳам, навиштаҳое ба ҷашм мерасанд, ки намунаи забони хароби пешниҳодкардаи навогарон мебошад. Он дар қисмати лотинии маҷалла ҷой дода шуда, шояд ба ин сабаб аз тарафи масъули ҷоп мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Муаллиф Обид Исмати забони нашрияҳои инқилобии тоҷикро баррасӣ ва баҳогузори кардани шуда, аммо ба мақсад нарасидааст. Аз зерсарлавҳа сатҳи пасти саводи муаллиф ба назар мерасад: «Ба муносибати тӯи 5-солагии газетаи «Овози тоҷик». То ҷӣ андоза тангназар ва ба гузаштаи худ душман бояд буд, ки дар бораи нашрияҳои аввалини тоҷикӣ чунин харфхоро ба забон овард: «Мо онҳоро («Бухорои шариф», «Оина», «Самарқанд» - Б.А.) «инқилобӣ» хонда наметавонем, чунки газета ва журналҳои мазкур фикрпахнқунандаи ҷадидон - мунавварони буржуазӣ буда, фақат барои пеш бурдани мафкураи бойҳо, омӯхтани ватан ва миллатпарастӣ, ривҷ додани дини ислом хидмат мекард. Вале замоне ки матбуоти сурхи мо берун омада, рӯз ба рӯз пеш рафтани гирифт, ҷадидон ва матбуоташон худ аз худ майдонро холи карда, мушхонаро макон карданд» [11]. Дар бораи «Шуълаи инқилоб» мегӯяд, ки «забонаш аз газетаҳои имрӯзӣ фарқ дошта, барои тоҷикон саҳтӣ мекунад»; «Овози тоҷик»-ро бошад, «забонаш пештарҳо саҳт буд, лафзҳои мадрасагӣ, қоидаҳои арабӣ, луғатҳои ношинос дар он бисёр қор фармуда мешуд...»; иловаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» - маҷаллаҳои ҳаҷвии «Ширикӯр», «Мулло Мушфиқӣ», маҷаллаи хурди «Саводи меҳнат», «Раҳбари муҳбирон»-ро «газита дар вақташ намебарояд, вақтҳои як моҳ-ду моҳ лангида набаромаданаш мумкин ҳам ҳаст»; маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» «забонаш хеле саҳт буд», «Раҳбари дониш»-ро «забонаш бисёр саҳт нест, вале осон ҳам ва мувофиқи фаҳми муаллимони кишлоқии тоҷик ҳам нест»; «Тоҷикистони сурх» («Бедории тоҷик») -ро «Забонаш баробари вайронӣ доштан тоҷиктар аст... тараққиёти кам дорад» навиштааст.

Услуби гузориши мазкур намунаи забони кӯчагии гӯё оммафаҳме буд, ки навогарон ҳамчун забони тоҷикӣ пешниҳод мекарданд. Он ба муқобилияти шадидаи устод Айни барин донишмандон рӯбарӯ гашта шикаст хӯрд. Вобаста ба ин таъкиди Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониашон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар (20 март соли 2001) саривақтӣ ва айни муддаост: «Масалан, дар солҳои сиёми асри ХХ нияти неки устод Айни ва ҳаммаслақонаш ҷиҳати сода ва ба фаҳми халқ наздик кардани забони адабӣ бояд танҳо ба осон гардондани саводомӯзӣ ва ба ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҷалб шудани омма мусоидат мекард. Аммо тундравӣ ва беэҳтиётӣ як идда адибон, хусусан, аҳли матбуот ин нияти нектро ба як тамоюли одӣ ва омиёна кардани забони адабӣ табдил дод» [16, с.3].

Баҳсу мунозираҳои дар атрофи забони адабии тоҷикӣ ба миён омада дар нимаи дувуми солҳои бистум ба хушӣ анҷом ёфта бошад ҳам, таъсири манфиаш ба забони адабии тоҷик то ба имрӯз мушоҳида мешавад. Ба ин сабаб, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониашон ба муносибати 17-умин солгарди Истиклолияти давлатии Тоҷикистон (8 сентябри соли 2008) дуруст фармуданд: «Тоҷикон маҳз ба шарофати забони модарӣ, фарҳанги безавол ва андешаи миллии худ тавонистанд, ки аз мушқилтарин озмоишҳои таърих раҳой ёфта, ба ҳастии худ неруву равони тоза бахшанд» [18]. Ҳамин тавр, забони тоҷикӣ сабабгори зинда мондани халқи тоҷик гашта, дар ин бобат саҳми нашрияҳои аввалини тоҷикӣ «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Раҳбари дониш» ва ғайра бузург аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев М.А. Таджикиская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть ХХ - первая половина ХХ веков) / М.А.Абдуллоев. – Душанбе: 2014. – 310 с.
2. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Бақозода Х. Таҳрири Бақозода. / Х.Бақозода // Бухорои шариф. – 1912. – №14.

4. Бақозода Ҳ. Барои муассиси адабиётмон чашн лозим аст / Ҳ.Бақозода // Бедории тоҷик. – 1925. – 28 декабр. – №24.
5. Бехбудӣ М. Икки эмас, турт тил лозим / М.Бехбудӣ // Оина. – 1913. – №1.
6. Гафаров Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / Н.Гафаров. – Худжанд: 2000. – 160 с.
7. Гафаров Н. Джадидская пресса / Н.Гафаров. – Худжанд: Ношир, 2012. – 182 с.
8. Гафаров Н. Роль и место джадидизма в развитии просвещения и духовной культуры народов Средней Азии / Н.Гафаров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 248 с.
9. Гафаров Н. Чадидия ва шинохти он / Н.Гафаров. – Душанбе: Ирфон, 2013.-160 с.
10. Иброҳимов П. Ҳамзабонони тоҷикон алифбои навро қабул карданд / П.Иброҳимов // Раҳбари дониш. – 1928. – №1-2.
11. Исмаиљ О. Ба муносибати тӯи 5-солагии газетаи «Овози тоҷик» / О.Исмаиљ // Раҳбари дониш. – 1929. – №9.
12. Лоҳутӣ А. Дар гирди лоиҳаи алифбои нави тоҷикӣ / А.Лоҳутӣ // Раҳбари дониш. – 1928. – №1-2.
13. Муродов М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии тоҷик / М.Муродӣ. – Душанбе: Сино, 2007. – 144 с.
14. Мусавӣ М. Боз як қадами калон дар роҳи маориф / М.Мусавӣ // Раҳбари дониш. – 1927. – №1.
- 15.Набавӣ А. «Бухорои шариф»-сароғози матбуоти миллӣ / А.Набавӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012, – 182 с.
16. Раҳим Ҳ. Дар атрофи масъалаи алифбои нав дар Эрон / Ҳ.Раҳим // Раҳбари дониш. – 1929. – №2-3.
- 17.Раҳмон Э. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни кишвар, 20 март соли 2001 / Э.Раҳмон // Омӯзгор. – 2001. – 4 апрел. – № 7.
- 18.Раҳмон Э. Суханронӣ дар мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат, март соли 2008 / Э.Раҳмон // Омӯзгор. – 2008. – 28 март. – №13.
- 19.Рустамзода М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – 278 с.
20. Рустамзода М. Нахустматбуоти соҳаи маориф / М.Рустамзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 174 с.
21. Салимзода О. Публитсистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода / О.Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 221 с.
22. Самад В. Аз қабри Хазар то авҷи Зухал / В.Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 220 с.
23. Сироч М. Дар хусуси забон / М.Сироч // Бухорои шариф. – 1912. - № 9.
24. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 1. / Х.Мирзозода, А.Сайфуллоев, А.Абдуманнонов. – Душанбе: 1985. – 225 с.
25. Ҳошимӣ М. С. Таърихи чароид ва маҷаллоти Эрон. Ҷилди аввал / М.С.Ҳошимӣ. – Исфаҳон: 1327 ҳ., – 303-304.
26. Шарифзода Қ. Чаҳор мақола. Аз таъриху осори нахуструзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» / Қ.Шарифзода. - Душанбе: Ирфон, 2020. – 64 с.
27. Шакурӣ М. Хуросон аст ин ҷо: маънавиёт, забон ва эҳёи миллии тоҷикон / М.Шакурӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 292 с.
28. Шакурӣ М. Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2003. – 340 с.
29. Шукуров М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шукуров. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.

МАВҚЕИ НАШРИЯҲОИ ТОҶИКӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРӢИ ЭЪТИБОРИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОН

Дар мақолаи «Эътибори байналмилалӣ забон ва нашрияҳои тоҷикӣ» аҳамияти забони форсии тоҷикӣ дар матбуоти аввалини тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор

гирифтааст. Масъалаҳои ба вучуд овардан, такмил ва рушду нумуи забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ, хат ва имло дар оғози асри бист ба миён омад.

Аз ҷумла, бори аввал дар «Бухорои шариф» оид ба масоили забони адабии форсии тоҷикӣ баҳсҳо падида омаданд. Мардуми Бухоро то он вақт ба забони модарии худ рӯзнама надоштанд ва наредонистанд, ки рӯзнама бо онҳо бо кадом забон бояд харф зананд. Дар ин бобат баҳсҳои тезтунд боиси боз ҳам равону фаҳмо гаштани забони рӯзнама гаштанд. Дар ин хусус мақолаҳои Мирзо Ҷалол Юсуфзода, Мирзо Сирочи Ҳаким, Бақозода ва чанде аз хонандагони рӯзнама манфиатовар буданд. Бисёр андеша ва пешниҳодҳои муаллифони «Бухорои шариф» минбаъд дар солҳои бистум аз ҷониби донишмандони тоҷик, аз ҷумла, устод Айни тарафдорӣ шуданд. Муҳаққикон то ин вақт бар он буданд, ки баҳси забони адабии тоҷик аз соли 1928 шурӯъ гардидааст. Таҳқиқоти мо муайян кард, ки ин баҳс ҳанӯз соли 1912 аз «Бухорои шариф» оғоз ёфтааст. Бояд гуфт, ки то он вақт дар мактабу мадрасаҳо сарфу наҳви забони тоҷикиро намеомӯхтанд. Бори аввал ин кор аз «Бухорои шариф» шурӯъ шуда, дар «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Дониш ва омузгор», «Раҳбари дониш» идома ёфт. Мақола ва дастурҳои мазкурро дар шакли китоби алоҳида ҷоп кардан ба манфиати илми забоншиносони тоҷик хоҳад буд.

Ногуфта намонад, ки дар аввали Ҳокимияти Шӯравӣ ба аҳамияти забони форсӣ (тоҷикӣ) ҳамчун забони давлатии хонигарии собиқи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳ бештар буд. Забони форсӣ (тоҷикӣ)-ро воситаи ворид кардани инқилоби сурх ба Шарқ мердонистанд, ки дар ин бобат низ дар мақола далелҳои фаровон оварда шудааст. Масъалаи забони адабии тоҷик дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1927-1929) хеле хуб инъикос гардида. Дар ин бобат мақолаҳои муҳими дар шумораҳои солҳои 1928-1929 ҷопшуда гувоҳанд. Мақолаи аз ҷама пураризиш ба қалами устод Садриддин Айни иншо шудааст.

Бо вучуди ин, масъалаҳои забони адабии тоҷикӣ, ба забони корию расмӣ табиқ додани он имрӯзҳо ҳам пурра ҳалли худро наёфтаанд. Дар ин хусус ба муҳаққикон дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба аҳамияти забони давлатии тоҷикӣ раҳнамо буда метавонанд.

Калидвожаҳо: забони адабӣ, хат ва алифбо, эътибори байналмилалӣ забони тоҷикӣ, сарфу наҳв, нашрия, мақола.

РОЛЬ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ В УЛУЧШЕНИИ РЕПУТАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЯЗЫКОВ

В статье «Роль таджикской прессы в улучшении репутация международных языков» обсуждается важность таджикского персидского языка в первой таджикской прессе. Вопросы создания, совершенствования и развития современного таджикского литературного языка, каллиграфии и орфографии возникли в начале XX века.

В частности, впервые в «Бухорои Шариф» обсуждались вопросы таджикского персидского литературного языка. До этого у жителей Бухары не было газеты на родном языке, и они не знали, на каком языке газета должна с ними разговаривать. Интенсивные дебаты по этому поводу привели к дальнейшей разработке языка газеты. В этой связи интересными были статьи Мирзо Джалала Юсуфзода, Мирзо Сироджи Хакима, Бақозода и некоторых читателей газеты. Многие идеи и предложения авторов «Бухорои Шариф» получили дальнейшую поддержку таджикских ученых 20-х годов, в том числе Садриддина Айни. До сих пор исследователи утверждали, что дебаты о таджикском литературном языке начались в 1928 году. Наши исследования показали, что эта дискуссия началась в 1912 году в Бухаре. Следует отметить, что до этого в школах и медресе не преподавалась грамматика таджикского языка. Впервые эта работа началась в «Бухорои Шариф» и продолжилась в «Оина», «Шуълаи Инқилоб», «Дониш ва омузгор» и «Раҳбари дониш». В интересах таджикских лингвистов опубликовать эти статьи и руководства в отдельной книге.

Следует отметить, что в начале советской эпохи рос интерес к важности персидского (таджикского) языка как государственного языка бывших среднеазиатских чтений. Персидский (таджикский) считался средством переноса красной революции на Восток, и в статье приводятся многочисленные доказательства этого. Проблема таджикского литературного языка хорошо освещена в журнале «Рахбари дониш» (1927-1929). Об этом свидетельствуют важные статьи, опубликованные в номерах 1928-1929 годов. Самую ценную статью написал Садриддин Айни.

Однако вопросы таджикского литературного языка и его превращения в рабочий и официальный язык до сих пор полностью не решены. В этой связи наставления Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона о важности таджикского государственного языка могут служить как руководством для исследователей.

Ключевые слова: литературный язык, письменность и алфавит, международная репутация таджикского языка, грамматика, публикации, статья.

ROLE OF THE TAJIK PRESS IN IMPROVEMENT REPUTATION OF INTERNATIONAL LANGUAGES

The article "Role of the tajik press in improvement reputation of international languages" discusses the importance of the Tajik Persian language in the first Tajik press. The issues of creating, improving and developing the modern Tajik literary language, calligraphy and spelling arose at the beginning of the twentieth century.

In particular, for the first time in "Bukhoroi Sharif" the issues of the Tajik Persian literary language were discussed. Before that, the residents of Bukhara did not have a newspaper in their native language, and they did not know in what language the newspaper should speak to them. Intense debate on this issue led to the further development of the newspaper's language. In this regard, articles by Mirzo Jalal Yusufzod, Mirzo Siroji Hakim, Bakozoda and some readers of the newspaper were interesting. Many of the ideas and suggestions of the authors of Bukhoroi Sharif received further support from Tajik scholars of the 1920s, including Sadriddin Aini. Until now, researchers have argued that the debate about the Tajik literary language began in 1928. Our research has shown that this discussion began in 1912 in Bukhara. It should be noted that the grammar of the Tajik language was not taught in schools and madrassas before. For the first time this work began in «Bukhoroi Sharif» and continued in «Oina», «Shulai Inkilob», «Donish va omuzgor» and «Rakhbari donnish». It is in the interest of Tajik linguists to publish these articles and guidelines in a separate book.

It should be noted that at the beginning of the Soviet era, there was growing interest in the importance of the Persian (Tajik) language as the state language of the former Central Asian readings. Persian (Tajik) was considered a means of transferring the Red Revolution to the East, and the article provides numerous proofs of this. The problem of the Tajik literary language is well covered in the journal "Rakhbari donish" (1927-1929). This is evidenced by important articles published in the issues of 1928-1929. The most valuable article was written by Sadriddin Aini.

However, the issues of the Tajik literary language and its transformation into a working and official language have not yet been fully resolved. In this regard, the instructions of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon on the importance of the Tajik state language can serve as a guide for researchers.

Key words: literary language, writing and alphabet, international reputation of the Tajik language, grammar, publications, article.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимов Б.А. - декани факултети филологияи тоҷики Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Сведения об авторе: Абдурахимов Б.А.-декан факультета таджикской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улуғзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Information about the author: Abdurakhimov B.A. - Dean of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ И ПРИЁМОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ В ВУЗЕ.

Акдодова Шамсия Алифбековна, Тавакалова Наргис Курбонбековна Хорогский государственный университет им. Моёншо Назаршоева.

Необходимость в навыках критического мышления созрела в последнее время. Хотя способность критически мыслить была важна во все времена тем, кто будет жить в XXI веке, без неё просто не обойтись. Многочисленные данные показывают, что крайне необходимы такие формы обучения, которые позволили бы человеку мыслить более продуктивно, преподаватели должны воспитывать в студентах способность мыслить. Представители целого ряда стран признали, что мировое сообщество развивается стремительными темпами и потребность в гражданах, способных мыслить критически, является насущной для всех государств. К такому выводу пришла группа ведущих специалистов в области высшего образования. Они высказали единодушное мнение: «Задача университета сегодня – выпускать студентов, умеющих мыслить в условиях быстро меняющегося мира».

Образование, рассчитанное на перспективу, должно строиться на основе двух неразлучных принципов: умение быстро ориентироваться в стремительно растущем потоке информации и находить нужное, и умения осмыслить и применить полученную информацию.

Технология развития критического мышления (ТРКМ) – это проект сотрудничества учёных, учителей всего мира. Она была предложена в 90-е годы 20 века американскими учёными К.Мереди, Ч.Темпл, Дж.Стил как особая методика обучения, отвечающая на вопрос: как учить мыслить?

Основная идея ТРКМ - создать такую атмосферу учения, при которой учащиеся сознательно с учителем активно работают, сознательно размышляют над процессом обучения, отслеживают, подтверждают, опровергают или расширяют знания, новые идеи, чувства или мнения об окружающем мире. Важным условием является применение данных приёмов в контексте трёхфазового построения урока, полное воспроизведение трёхфазового технологического цикла: вызов, осмысление, рефлексия.

Критическое мышление – это способность анализировать информацию с позиции логики и личностно-психологического подхода с тем, чтобы применять полученные результаты, как к стандартным, так и к нестандартным ситуациям, вопросам, проблемам.

Критическое мышление – тип мышления, при котором отмечается критическое отношение к утверждениям, отсутствие к ним веры без доказательств, но при этом наблюдается открытость новым идеям и методам, это сложный мыслительный процесс, который начинается с момента восприятия информации и заканчивается принятием решения по ней. Критическое мышление является необходимым условием свободы выбора, качества предполагаемого прогноза и в целом ответственности за принятые решения. То есть, критическое мышления, это, по сути, качественное мышление. Посредством критического мышления, человек способен вынести здравое суждение по рассматриваемой точке зрения или при анализе модели поведения. То есть, можно сказать, что это особый вид умственной деятельности человека.

Человек, обладающий критическим мышлением, меньше чем другие подвержен манипуляциям со стороны, он находится в большей безопасности от чужого мнения и влияния, так как у него есть собственная система взглядов. Благодаря критическому мышлению традиционный процесс познания окружающей действительности приобретает индивидуальность и становится непрерывным, осмысленным и

продуктивным. В настоящее время, существует большое количество методов и приемов, направленных на развитие критического мышления. Большинство из них используется педагогами на занятиях. Важность применения данных методов состоит в систематичности и целенаправленности. Кроме того, необходимо создать благоприятную психологическую атмосферу занятий.

Практическая значимость критического мышления:

- способность создавать и исследовать альтернативы, устанавливать и проверять предпосылки;
- умение приходить к твердому пониманию поставленной проблемы и быстрое нахождение выхода из нее;
- способность принимать обдуманные и независимые решения;
- умение задавать осмысленные и точные вопросы.

Значение критического мышления состоит в том, что оно:

- способствует пониманию сложных и постоянно меняющихся жизненных ситуаций;
- создает необходимые условия для роста и развития личности.

Признаки критического мышления:

- формирование позитивного опыта из всего, что происходит с человеком.
- формирование самостоятельного, ответственного мышления.
- аргументированное мышление (убедительные доводы позволяют принимать продуманные решения).
- многогранное мышление (проявляется в умении рассматривать явление с разных сторон).
- индивидуальное мышление (формирует личностную культуру работы с информацией).¹
- социальное мышление (работа осуществляется в парах, группах; основной приём взаимодействия - дискуссия).

Важным условием является применение данных приёмов в контексте трёхфазового построения урока, полное воспроизведение трёхфазового технологического цикла: вызов, осмысление, рефлексия.

Первая стадия (фаза) – вызов. Задача этой фазы и деятельность учителя не только активизировать, заинтересовать учащегося, мотивировать его на дальнейшую работу, но и «вызвать» уже имеющиеся знания, либо создать ассоциации по изучаемому вопросу, что само по себе станет серьёзным, активизирующим и мотивирующим фактором для дальнейшей работы.

Вторая стадия (фаза) – осмысление (реализация смысла). На этой стадии идёт непосредственная работа с информацией. Приёмы и методы технологии критического мышления позволяют сохранить активность ученика, сделать чтение или слушание осмысленным. Деятельность учителя на этой стадии: сохранение интереса к теме при непосредственной работе с новой информацией, постепенное продвижение от знания «старого» к «новому». Деятельность студентов: студент читает (слушает) текст, используя предложенные преподавателем активные методы чтения, делает пометки на полях или ведёт записи по мере осмысления новой информации.

Третья стадия (фаза) - рефлексия (размышление). На этой стадии информация анализируется, интерпретируется, творчески перерабатывается. Деятельность преподавателя: вернуть студентов к первоначальным записям – предложениям, внести изменения, дополнения, дать творческие, исследовательские или практические задания на основе изученной информации. Деятельность студентов: студенты соотносят «новую» информацию со «старой», используя знания, полученные на стадии осмысления.

Приводим несколько методов критического мышления.

Метод «**Мозговой штурм**» - является одним из универсальных и наиболее распространенных методов обучения. Суть данного метода заключается в том, что небольшой группе ставится проблема (задача), необходимо за определенный промежуток времени сгенерировать и предложить как можно больше идей и

предложений по ее решению. По истечению времени, все предложенные варианты разбираются и анализируются, при необходимости дорабатываются до конечного решения. Правила организации «Мозгового штурма»: Высказывание как можно большего количества идей и мыслей, чем громче, тем лучше. Предложение любой идее, пришедшей на ум. Идеи необходимо высказывать максимально коротко, без мотивирования. До истечения времени на предложения, не допускается критика предложенных идей и вариантов.

Метод «Техники проведения дискуссии». Тонкая грань между дискуссией содержательной и динамичной, и дискуссией выливающейся в бесконечный монолог преподавателя, в то время как, учащиеся скучают. Проводимые таким образом дискуссии не просто скучны и не интересны учащимся, они не эффективны в качестве метода обучения в целом. Правила организации динамичной и интересной дискуссии:

Утверждение. Способ отреагировать, подтвердить понимание или выразить недоумение по поводу сказанного.

Вопросы. Учащиеся будут с большим энтузиазмом обсуждать свои вопросы, а не вопросы преподавателя.

Сигналы. Иногда речь не воспринимается, если она монотонна и скучна, с целью привлечь внимание учащихся, речь необходимо насыщать жестами, мимикой и т.д.

Молчание. После того как задан вопрос не нужно сразу отвечать на него или озвучивать собственное мнение, необходимо дать время учащимся понять и осмыслить суть вопроса.

Методы активного чтения:

Маркировка с использованием значков «v», «+», «-», «?» (по мере чтения ставятся на полях справа);

Ведение различных записей типа двойных дневников, бортовых журналов;

Поиск ответов на поставленные в первой части урока вопросы и т.д.

Вывод: происходит непосредственный контакт с новой информацией (текст, фильм, лекция, материал параграфа), работа ведётся индивидуально или в парах.

Маркировка текста по мере его чтения «Инерт». «V» - уже знал «+» - новое «-» - думал иначе «?» - не понял, есть вопросы. Этапы: Первичное прочтение и маркировка

Вторичное прочтение и корректировка обозначений Заполнение таблицы.

Эссе (от франц. “essai”, англ. “essay” или “assay” – опыт, очерк, от латинского “exagium” – взвешивание) – жанр критики и публицистики, свободная трактовка какой-либо литературной, философской, эстетической, моральной или социальной проблемы. Обычно противопоставляется систематическому научному рассмотрению вопроса. Классиком-основателем опытов с эссе считается М.Монтень. Эссе очень распространенный жанр письменных работ в западной педагогике, в российской школе эта форма и сам термин становятся все более и более популярными в последнее время. Эссе целесообразно использовать как небольшое письменное задание обычно на стадии осмысления, обработки прочитанного. Теме создания эссе посвящены многие научные и научно-популярные трактаты. Здесь же хотелось бы отметить, что разнообразие форм эссе определяется тремя основными факторами:

-временем, которое на него тратится;

-умением строить логичные композиции (в уже известной нам логике, например, вызов, изложение тезисов, аргументация, выводы);

-художественным даром автора, выразительностью речи, богатством привлекаемого культурного контекста и т.д.

Для написания эссе можно предложить и 5 и 10 минут эссе может стать серьезным заданием для выполнения в свободное время. Если создание эссе – замечательное задание для обучающегося, направленное на лучшее понимание текста, то для педагога эссе превращаются и в один из самых значительных инструментов диагностики в процессе сопровождения учащихся в образовательном процессе.

Чтение с остановками и Вопросы Блума

Условное название методического приема организации чтения с использованием разных типов вопросов.

Подготовительная работа:

1. Преподаватель выбирает текст для чтения. Критерии для отбора: - Текст должен быть абсолютно неизвестным для данной аудитории (в противном случае теряется смысл и логика использования приема); - Динамичный, событийный сюжет; - Неожиданная развязка, «открытый» проблемный финал.

2. Текст заранее делится на смысловые части. Прямо в тексте отмечается, где следует прервать чтение и сделать остановку: «первая остановка», «вторая остановка» и т. д.

3. Преподаватель заранее продумывает вопросы и задания к тексту, направленные на развитие у учащихся различных мыслительных навыков.

Учитель дает инструкцию и организывает процесс чтения с остановками, внимательно следя за соблюдением правил работы с текстом. (Описанная стратегия может использоваться не только при самостоятельном чтении, но и при восприятии текста «на слух»).

Типы вопросов, стимулирующих развитие критического мышления:

- «перевод» и интерпретация (перевод информации в новые формы и определение взаимосвязи между событиями, фактами, идеями, ценностями);

- память (формальный уровень) – узнавание и вызов полученной информации;

- оценка – субъективно-личный взгляд на полученную информацию с последующим формированием суждений и мнений;

- синтез – логическое обобщение полученной информации, целостное восприятие причинно-следственных связей;

- анализ – фрагментарное рассмотрение явления, выделение «частного» в контексте «общего»;

- применение – использование информации как средства для решения проблем в сюжетном контексте или же вне его;

Чтение с остановками целесообразно использовать на стадии осмысления, дополняя эту методику другими приемами технологии на стадии вызова и рефлексии.

Синквейн

Происходит от французского слова «cinq» – пять. Это стихотворение, состоящее из пяти строк. Используется как способ синтеза материала. Лаконичность формы развивает способность резюмировать информацию, излагать мысль в нескольких значимых словах, емких и кратких выражениях.

Синквейн может быть предложен, как индивидуальное самостоятельное задание; для работы в парах; реже как коллективное творчество. Границы предметной области зависят от гибкости воображения учителя. Обычно синквейн используется на стадии рефлексии, хотя может быть дан и как нетрадиционная форма на стадии вызова.

Как показывает опыт, синквейны могут быть полезны в качестве:

1) инструмента для синтеза сложной информации;

2) способа оценки понятийного багажа учащихся;

3) средства развития творческой выразительности.

Правила написания синквейна:

1. (первая строка – тема стихотворения, выраженная **ОДНИМ** словом, обычно именем существительным);

2. (вторая строка – описание темы в **ДВУХ** словах, как правило, именами прилагательными);

3. (третья строка – описание действия в рамках этой темы **ТРЕМЯ** словами, обычно глаголами);

4. (четвертая строка – фраза из **ЧЕТЫРЕХ** слов, выражающая отношение автора к данной теме);

5. (пятая строка – **ОДНО** слово – синоним к первому, на эмоционально-образном или философско-обобщенном уровне повторяющее суть темы).

Мы знаем, что критическое мышление – это нечто заведомо хорошее, некое умение, которое позволит нам успешно справляться с требованиями XXI века, поможет глубже понять то, что мы изучаем и делаем.

Современный преподаватель должен не только обеспечивать студента необходимой научной и достоверной информацией, не только содействовать развитию у студентов социально желательных качеств личности, но и формировать взаимосвязь между приобретаемыми в процессе обучения знаниями и навыками. Это мышление развивает ценностное отношение к изучению и овладению знаниями в различных сферах науки и практики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Заир-бек С.И. / Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2004 – 175с.
2. Кирилова Н.Б. Медиаобразование в эпоху социальной модернизации: Педагогика. – 2005.
3. Кластер Д. Что такое критическое мышление? // Перемена, №3, 2001.
4. Мухторов З. М. Критическое мышление – новая философия образования в новом тысячелетии. // Мактаб ва ҷомеа, №2(7)2005
5. Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на – №5 с.13-21.
6. Полат. Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие. – М. Академия, 2003 – 272с.
7. Халперн Д. Психология критического мышления –СПб: Издательство «Питер», 2000. – 512с.

ИСТИФОДАБАРИИ УСУЛХОИ ТАФАККУРИ ИНТИҚОДӢ ДАР ДАРСҲО.

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи тафаккури интиқодӣ, аҳамияти он ва муҳимияти истифодабарии он дар мактабҳои олии дарсҳои ҳаррӯза меравад. Инчунин, дар мақола баъзе усулҳои тафаккури интиқодӣ дода мешаванд, ки ба донишҷӯён барои ҳаматарафа фаҳмидан ва таҳлили мавзӯҳо кумак мерасонад. Ҳар як устоди донишгоҳ бояд усулҳои дарсдиҳии тафаккури интиқодиро хуб донад, то ки қобилияти фикрронии онҳоро ҳаматарафа инкишоф диҳанд.

Вожаҳои калидӣ: тафаккури интиқодӣ, рефлексия, инсерт, ҳамлаи ақлӣ, стратегия, водорнамой, дарки мазмун, мулоҳизаронӣ, кластер.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ И ПРИЁМОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ В ВУЗЕ.

В данной статье говорится о критическом мышлении, его важности и важности использования в высшей школе на повседневных уроках. Также в статье приведены некоторые методы критического мышления, которые помогают учащимся понять и интерпретировать темы. Каждый преподаватель вуза должен хорошо знать методы обучения критическому мышлению, чтобы развивать свою способность мыслить комплексно.

Ключевые слова: критическое мышление, рефлексия, вставка, мозговой штурм, стратегия, убеждение, понимание содержания, рефлексия, кластер.

USING THE METHODS OF CRITICAL THINKING IN THE LESSONS

This article is devoted to critical thinking, its benefits and the need to use the methods of critical thinking in the classroom at the University. It also gives a description of some critical thinking methods that are very effective and help students to understand and interpret different topics more deeply. A modern teacher needs to know the methods and techniques of critical thinking in order to educate students in the ability to think to allow students to think more productively.

Key words: critical thinking, reflection, insert, brainstorming, reasoned thinking, realization of meaning, solving, challenge, comprehension

Маълумот дар бораи муаллиф: Акдодова Шамсия Алифбековна - саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти рус факултети забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев. Тел 93 314 4166 Mail.agdodova66@mail.ru .

Тавакалова Наргис Курбоназаровна - саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти рус факултети забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев . Тел: (+992)933147766, E-mail.narqis.tavakalova@mail.ru

Сведение об авторе: Акдодова Шамсия Алифбековна- старший преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета иностранных языков Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. Тел: 93 314 41 66. Mail.agdodova66@mail.ru .

Тавакалова Наргис Курбоназаровна- старший преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета иностранных языков,ХОГУ имени М. Назаршоева. Моб (+992)933147766, E-mail.narqis.tavakalova@mail.ru

Information about the author. Akdodova Shamsiya Alifbekova- senior Lecture Department of Russian language and literature? Faculty of Foreign Lanquages Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel. 933144166 Mail.agdodova66@mail.ru .

Tavakalova Narqis Qurbonazarovna- the senior teacher of Russian literature. Department, of Foreign Lanquage Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel.+(992)933147766, Narqis. Tavakalova E-@mail.

УДК 821.223.8

АҲАМИЯТ ВА ДАРАҶАИ ОМУЗИШИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲО АЗ НАЗАРИ ЗАБОНШИНОСИИ КОГНИТИВӢ

Алихонова Сайёра

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Зарбулмасалу мақолҳо аз ҷумлаи чинҳои адабии эҷодиёти бадеии шифоҳии халқ буда, дар онҳо муносибатҳои таърихӣ, ҳаёти моддию маънавӣ, унсурҳои фарҳанги халқ инъикос шудаанд. Зарбулмасалҳо хусусияту дараҷаи фаҳмиш, бинишу дониш, ҷаҳонфаҳмию ҷаҳонбинӣ, дарки бадеӣ, ҳодисаҳои зиндагӣ, қобилияти зеҳнӣ тафаккури бадеии ин ё он халқро инъикос мекунанд.

“Зарбулмасалу мақолҳо аз жанрҳои адабиёти бадеии халқӣ мебошанд. Онҳо аз ибтидо каломӣ бадеӣ буда, дар давоми асрҳо тағйир ёфта, ба шакли ҳозирааш расидаанд. Акнун зарбулмасал ва мақолҳо аз рӯи шакли зоҳирӣ ба ду гуруҳи мустақил, яъне манзум ва мансур тақсим мешаванд. Зарбулмасалҳои манзум дорои ҳамаи санъатҳои бадеӣ ҳастанд. То қорӣ гардидани арӯз зарбулмасал ва мақолҳои китобатӣ ба мисли зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ ба вазни ҳиҷоӣ мутобиқ будаанд. Зарбулмасалу мақолҳои халқиро асосан шоирон ба қолаби арӯз даровардаанд ва аз ҳамин сабаб дар лбоси нав боз хушоҳангу зеботар гаштаанд.” [10, 4]

Зарбулмасалу мақолҳо ҳам дар шакли манзум ва ҳам дар шакли наср хусусиятҳои забони халқро таърихан дар худ инъикос намуда, аз ин рӯ дар пажӯҳиши забон ҳамчун маводи лингвистӣ аҳамияти бузургро доро мебошанд.

Дар тӯли таърих забони гуфтугӯӣ, махсусан, забонҳои беҳати ба тағйироти фонетикӣ, лексикӣ семантикӣ дучор шуда, як қатор калимаҳо аз байн мераванд ва калимаҳои нав пайдо мешаванд, маъноӣ бархе аз калимаҳо тағйир меёбад. Таҳлилу таҳқиқ ва омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо аз нигоҳи забоншиносӣ барои омӯзиши забони гуфтугӯӣ, таҳқиқи инъикоси расму русум, дар забон, таъриху эҷоди мардумӣ ва ҳиссиёту кайфияти халқ аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад.

Таҳқиқи забоншиносии зарбулмасалу мақолҳои шугнонӣ барои амиктар омӯхтани забони шугнонӣ аҳамияти калон дорад, зеро дар зарбулмасалу мақолҳо табиат, зебӣ ва ҷилои забон хубтар инъикос меёбад. Аз назари луғавӣ зарбулмасалу мақолҳо гурӯҳи гуногуни семантикӣ ва қабатҳои гуногуни лексикӣ дар бар гирифтаанд. Дар зарбулмасалу мақол ибораҳои рехта, қолабҳои гуногуни ҷумлаҳо

содда ва мураккаб бо тобишҳои нозуки маъноӣ ва грамматикӣ иникос ёфтааст. Зарбулмасалу мақолҳо барои амиқтар омӯхтани таҳаввул ва инкишофи луғат, сарфу наҳви забон кӯмаки калон мерасонад. Аз тарафи дигар, аз нигоҳи забоншиносӣ таҳқиқ намудани зарбулмасалу мақолҳо метавонад ба баъзе паҳлӯҳои норавшани инкишофу густариши забон ва сабку хусусиятҳои ин жанри фолклорӣ равшанӣ андозад, зеро онҳо ҳам дар шакли китобатӣ ва ҳам дар шакли даҳанакӣ арзи вучуд доранд, чунончӣ олими бузург Муллоҷон Ҷозилов қайд кардаанд: “зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ҳам ду хел мебошанд: зарбулмасалу мақолҳои даҳанакӣ ва зарбулмасалу мақолҳои китобатӣ. Зарбулмасалу мақолҳои даҳанакӣ онҳое мебошанд, ки дар тамоми шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ва берун аз он бо лаҳҷаи ҳамон маҳал вирди забон шудаанд. Зарбулмасалу мақолҳои китобатӣ онҳое мебошанд, ки дар асарҳои бадеӣ, илмӣ, сиёсӣ ва матбуоти ҷорӣ истеъмол мешаванд.”[10, 3]

Қонуниятҳои таърихӣ ва раванди инкишофи забонро бе омӯзиши пурра ва тасвири системавии хусусиятҳои забони зарбулмасалу мақолҳо, ки дар худ меъёрҳои лексикӣ, грамматикӣ ва семантикиро услубии забонро таҷассум кардаанд, муайян намудан аз имкон берун аст.

Аз тарафи дигар омӯзиши лингвистии эҷодӣ шифоҳии бадеии халқ қори мушкил ва заҳматгараз буда, жанрҳои он аз лиҳози забонӣ аз ҳам тафовути назаррас доранд. Дар байни жанрҳои гуногуни фолклорӣ зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ аз лиҳози забонӣ тафовути зиёдтареро касб кардаанд. Онҳо, тавре ки маълум аст, мисли дигар ҷинсҳои фолклорӣ дар алоҳидагӣ баён нашуда, қисми таркибии нутқи зиндаи мардумӣ мебошанд.

Дар илми забоншиносӣ оид ба хусусиятҳои лингвистии фолклории зарбулмасалу мақолҳо як қатор корҳои илмӣ ба сомон расонида шудаанд, ки қатори илмӣ Ф.М. Турсунов «Лексико- семантический анализ пословиц и поговорок в таджикском и русских языках 17-века», Ефимов Ю. Ф. “Лексико-грамматические особенности чувашских пословиц и поговорок”, Фелицына В.П. “Лексика русских пословиц XV11-века”, Хугаев И. А. “Язык осетинских пословиц”, Соатов Б.А. “Жанровая специфика и поэтические особенности узбекских народных пословиц”, Андреева Р. Ф. “Семантико-стилистическое исследование французских пословичных фразеологизмов” ва ғайра аз қабиле чунин паҷуҳишҳо ба шумор мераванд.

Перомуни зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ғарбии эронӣ ҳоса тоҷикӣ олимони ватанӣ қатори илмиро ба сомон расонидаанд ва ин ҷо чанде аз онҳоро метавон ёдрас шуд: В. Асрорӣ «Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ», Тилавов Б. “Современный пословичный репертуар”, Тилавов Б. “Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок”, Тилавов Б. “Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ”, Тилавов Б. “О роли литературы и развитии жанра пословиц и поговорок в таджикском фольклоре”, “Взаимодействие литературы и фольклора”, Турсунов Ф. М. “Лексика – семантический анализ пословиц и поговорок в таджикском и русском языках”, Ҷозилов М. “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикиро форсӣ”, Қосимова М. “Хусусиятҳои лексикӣ- грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои ҳамгуни забонҳои тоҷикӣ ва русӣ”, Қосимова М.Н. “Хусусияти забони зарбулмасал ва мақолҳои ҳамгуни забонҳои тоҷикӣ ва русӣ” ва ғайра.

Ҷамъоварӣ, омӯзиш ва нашри зарбулмасалҳои забонҳои шарқии эронӣ аз ҷумла забонҳои помирӣ, баҳусус, шугнонӣ таърихи начандон тӯлонӣ дорад. Бори аввал, А. К. Писарчик (соли 1951) 63 намунаи зарбулмасалу мақолҳои аз Помир гирдовардашударо бо тарҷумаи русӣ нашр намуд. Соли 1961 Н. Ҷамроев 33 намунаи зарбулмасалҳои помирро дар тарҷумаи тоҷикӣ ҷоп намуда буд. Соли 1979 маҷмӯаи нахустин таҳти унвони «Зарбулмасал ва мақолҳои водии Бартанг» мураттиб Р. Ширинова (128) ҷоп шуд. Маҷмӯаи номбурда бори аввал аз рӯи таҷрибаи усули навтарини илми фолклоршиносони тоҷик мураттаб гардида, ба таъби расид. Ин маҷмӯа 434 матн 265 адад зарбулмасалҳоро дар бар гирифтааст.

Дар баробари гирдоварӣ ва нашри намунаҳои зарбулмасалу мақолҳои Бадахшон дар хусуси баъзе аломату хусусиятҳои мундариҷавӣ, ғоявӣ, забону сабк ва инчунин ҳамбастагии онҳо бо зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ корҳои илмӣ профессор Карамшоев Д. “О языковой основе памирских пословиц в сравнении с таджикскими”, Карамшоев Д. “К анализу структуры памирских пословиц в сравнении с таджикским”, Ширинова Р. “Зарбулмасал ва мақолҳои води Бартанг”, Ширинова Р. “Оид ба зарбулмасалу мақолҳои Шугнон”, Ширинова Р. “Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикии аҳолии Шугнон ва Рӯшон” таълиф ёфта, дастраси аҳли илм гардидаанд.

Маҷмӯаи “Фолклори мардуми Помир” Н. Шакармамадов. бузургтарин қорест дар соҳаи паремиологияи Бадахшон, ки ба масъалаи зарбулмасалу мақолҳои аҳолии Шугнону Рӯшон бахшида шудааст. Ба ин маҷмӯа қариб ҳамаи зарбулмасалҳои солҳои 1959- 1978 аз ноҳияҳои Шугнону Рӯшон гирдовардашуда, ки дар захираи илмӣ шӯъбаи помиршиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ва баъдан дар Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз мебошанд, ба миқдори 1486 матн дохил гардидаанд. Аз ин миқдор 1199 адад матни (қаринаи) 417 асарро се гуруҳи зарбулмасалҳо ташкил медиҳанд.

Аз гурӯҳи аввал ҳамаи қаринаҳо ба забонҳои шугнонию рӯшонӣ, аз гурӯҳи дуюм баъзе қаринаҳои як асар ба забонҳои шугнонию рӯшонӣ ва баъзе дигар ба забони тоҷикӣ, яъне дар намуди омехта гуфта шудаанд.

Азбаски маҷмӯаи зарбулмасалҳои ба забонҳои гурӯҳи шугнонӣ- рӯшонӣ ва тоҷикӣ эҷодшударо дар бар мегирад ва як қисми онҳо бо қаринаҳои дастрасгардида дарҷ шудаанд, салоҳ доништа шудааст, ки онҳоро мутобиқан ба бахшҳои «Матнҳои асли (типӣ)», «Матнҳои якнусхагӣ (бевариант)» ва «Матнҳои қаринаҳо (вариантҳо)» чудо карда, ҳар кадоми ин бахшҳо аз рӯи мансубияти забонӣ ба қисмҳои зарбулмасалҳои шугнонию рӯшонӣ ва тоҷикӣ тақсим мешаванд. Қатъи назар аз мансубияти забонии асарҳо дар онҳо тартиби ягонаи рақамҳо нигоҳ дошта шудааст. Тарғиби «Матни қаринаҳо» аз рӯи принсипи серқаринагӣ ва камқаринагӣ рақамбандӣ ва тасниф шудаанд, яъне аввал матнҳои интихобӣ (аслӣ) бо нусхаҳои беқарина мутаносибан ба забонҳои шугнонию рӯшонӣ ва тоҷикӣ ҷой дода шуда, баъд матни қаринаҳо дарҷ мегарданд. Зимнан ёдрас менамоем, ки ба воҳидҳои зарбулмасалҳои шугнонӣ, инчунин гунаҳои бачувӣ ва ба воҳидҳои рӯшонӣ гунаҳои хуфӣ бе ишораи изофӣ дохил карда шудаанд, аммо дар қисмҳои сигнатура ба таври мушаххас ҳамаи ин санад ва исбот дорад.

Зарбулмасалҳое, ки ба сифати асарҳои асли интихоб шудаанд ва асарҳое, ки аз як нусха иборатанд, мувофиқи мансубияти забониашон бо сарҳарфи унвони ҳар кадоми забони помирӣ (Ш-шугнонӣ, Б- бартангӣ, Р-рӯшонӣ) ишора ва мутобиқан бо тартиби рақамҳо дарҷ мешаванд.

Ҳамчунин, бо мақсади осон гардандани истифодаи мамӯа ва аниқ намудани таркиби луғавӣ ва дараҷаи истеъмоли истифодаи муносибаҳои гуногуни мардум ба ашёву ҳодисаҳои зиндагӣ ба ин китоб ду намуди луғат: луғати алифбой ва луғати мафҳумҳо илова карда шудааст. Дар луғати якум калимаҳои асосӣ аз рӯи алифбо ва дараҷаи истеъмоли онҳо дарҷ гардида, ба кадом забон ва асл мансуб буданашон ишора шудааст. Дар сурати яхела будани шакли калимаю истилоҳот дар ду забон ва ё гурӯҳи забонҳои шугнонӣ- рӯшонӣ аз ишораи мансубияти забонии онҳо худдорӣ шудааст.

Дар луғати дигар калимаҳо аз рӯи ифодаи мазмунӣ мафҳумҳо, мисли «Табиат, ашёҳои ғайриорганикӣ», «Наботот, ҳайвонот ва узвҳои инсон», «Ҷазо, ҷриғиршавӣ, шакл», «Ҳаҷм, шумора, дараҷа ва сифат», «Вақт, намуд, равшанӣ, ранг, садо, ҳарорат, вазн, бўй, маза» ва ғайра тасниф шудаанд, ки барои омӯхтани мазмун ва омӯзиши когнетативӣ амалӣ мерасонанд.

Таҳқиқи семантикию маъноии зарбулмасалу мақолҳо ба масъалаи алҳол норавшан- сермаъноӣ дар зарбулмасалу мақолҳои шугнонӣ ва умуман қулли забонҳои помирӣ равшанӣ меандозанд. Пайдост, ки ин навъи таҳлил барои муайян намудани хусусиятҳои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ҳеш аҳамият дошта, барои муайян намудани хусусиятҳои забонии ин жанр дар дигар забонҳои эронӣ роҳ мекушод.

Таҳлили когнетативии зарбулмасалу мақолҳо имконият медиҳад, ки ба масъалаи тарзу роҳҳои инъикоси олами маънавии халқ дар забон равшанӣ андохта шавад. Бояд тазакур дод, ки дар забони зарбулмасалу мақол ҳар як мафҳум бо олами атрофи воқеӣ ва ҳаҷони маънавий робитаи зич дорад. Мафҳуми “табиат” дар тасвири забонии воқеият мақоми хоса дорад. Табиат дар зарбулмасалу мақолҳо аз назари моддию маънавий тавзеҳ ёфтааст. Мафҳуми табиат дар навбати худ аз аносиру ақсоми дигар иборат аст, ки ҳар кадоме аз онҳо дар доираи тасвири забонии худ инъикос меёбанд. Ба ин вачҳ таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо аз назари забоншиносии когнетативӣ ба масъалаи робитаи забон ва фарҳанг ва таҳқиқи забон аз назари фарҳангшиносӣ равшанӣ меандозад.

Инчунин дар тасвири забонии олами наботот ва ҳайвонот низ зарбулмасалу мақолҳо маводи фаровон медиҳанд. Наботот чузъи мафҳуми умумии табиат мебошад ва тасвири он дар забони зарбулмасалу мақолҳо ба таҷриба, ҳаҷонбинӣ, фарҳанг ва маърифати дарки олами атроф иртиботи мустақим дорад. Иртиботи дарки маърифатии олами наботот ба таҷриба ва равшаншиносии соҳибзабонон вобастагӣ дорад. Одамон дар тӯли асрҳо бо олами наботот робита доштанд ва онро аз дидгоҳҳои мухталиф дарк мекарданд ва таҷрибаи омӯзиши худро аз он ҳосил менамуданд.

Тасвири забонии олами ҳайвонот таърихи дуру дарозе дорад. Дар зарбулмасалу мақолҳо ба қор бурдани номи олами наботот бо олами маънавий, таҷриба ва тарзи зиндагии одамон иртиботи ногусастанӣ дорад. Олами ҳайвонот аз назари пайдоиши ному мафҳумҳо таърихи дерина дорад. Дар мавридҳои алоҳида номи ҳайвонот дар зарбулмасалҳо барои ифодаи матлабҳои гуногун ба қор бурда мешуданд, ки омӯзиши он дар оянда ба бисёре аз масоили забоншиносии когнитивӣ равшанӣ меандозад.

Хулоса, таҳлилу таҳқиқ ва омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо аз нигоҳи забоншиносии когнетативӣ барои омӯзиши забони гуфтугӯӣ, таҳқиқи инъикоси расму русум ва таъриху эҷоди мардумӣ ва инъикоси он дар забон аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад. Зарбулмасалу мақолҳо аз ҷумлаи он жанрҳои маъмултарини фолклорӣ ҳастанд, ки дар заминаи нисбатан баланди тафаккури бадеии халқ ташаккул ёфта, дар адабиёту фолклор, дар ҳаёти маънавии мардум ва барои доираи васеи забоншиносон, ҳиндуаврупошиносон дар мавриди муқоиса ва муайян намудани хусусиятҳои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ҳамхонавода мавқеи муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Андреева Р. Ф. Семантико-стилистическое исследование французских пословичных фразеологизмов. Автореф. канд. дисс.- Л., 1985. -22с.

1. Асрорӣ В. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ. Сталинобод. 1956.

2. Ефимов Ю. Ф. Лексико-грамматические особенности чувашских пословиц и поговорок. Автореф. канд. дисс. – Алма-Ата, 1978.- 19 с.

3. Карамшоев Д. К анализу структуры памирских пословиц в сравнении с таджикским. Взаимодействие литературы и фольклора: Дониш; - Душанбе 1974. 170-180 с.

4. Соатов Б.А. Жанровая специфика и поэтические особенности узбекских народных пословиц. Автореф. кан. дисс. Ташкент.-1990. 20 с

5. Тилавов Б. Современный пословичный репертуар. Автореф. кан. дисс. 1975. 44 с.

6. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок. – Душанбе; Дониш. 1967. 124 с.

7. Тилавов Б. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. – Душанбе; Дониш. 1989. 11 с.

8. Тилавов Б. О роли литературы и развитии жанра пословиц и поговорок в таджикском фольклоре. Взаимодействие литературы и фольклора. Душанбе. Дониш;1974, 133-140.

9. Турсунов Ф. М. Лексика – семантический анализ пословиц и поговорок в таджикском и русском языках. Авторет. канд. дисс.-Душанбе; 1999. 158с.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. – Душанбе; 1975
11. Фолклори мардуми Помир. Зарбулмасалу мақолҳои сокинони Шугнону Рӯшон. Мураттиб Н. Шакармамадов. Душанбе. “Дониш” 1992. 357.
12. Фелицына В.П. Лексика русских пословиц 17 века. Автореф. канд. дисс.- Л., 1952. 17 с.
13. М. Фарҳанги зарбулмасал ва мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ 1-3. Душанбе; Ирфон, 1975-1977.
14. Фозилов М. Персидско-таджикские литературные пословицы и поговорки. Душанбе 1976. 109 с.
15. Хугаев И. А. Язык осетинских пословиц. АКД. – Тбилиси., 1967. 27 с
16. Қосимова М. Хусусиятҳои лексикӣ- грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои ҳамгуни забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. Мақолоти маҷмӯъ: Бузургдошти Камоли Хучандӣ.- Табрез, 1375. с. 229-247.
17. Қосимова М.Н. Хусусияти забони зарбулмасал ва мақолҳои ҳамгуни забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. Забон –руки тоат. Душанбе 2002.
18. Ширинова Р. Зарбулмасал ва мақолҳои води Бартанг. Душанбе; АФ. РСС Тоҷикистон. 1979, 199 с.
19. Ширинова Р. Оид ба зарбулмасалу мақолҳои Шугнон. Маҷмӯаи Помиршиносӣ (масъалаҳои филология). Душанбе: Дониш, 1975.-с.122-127.
20. Ширинова Р. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикии аҳолии Шугнон ва Рӯшон. Масъалаҳои филологияи Помир. 3. Дониш; - Душанбе 1985, с.160-1

АҲАМИЯТ ВА ДАРАҶАИ ОМУЗИШИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲО АЗ НАЗАРИ ЗАБОНШИНОСИИ КОГНИТИВИ

Зарбулмасалу мақолҳо дар адабиёту фолклор ва дар ҳаёти маънавии мардум мавқеи муҳим дошта, барои образнок, рангину муъҷаз баён кардани фикру андеша ва калом барои инсон хизмат мекунанд. Дар мақола дар бораи аҳамият ва дараҷаи омӯзиши хусусиятҳои лингвистию фолклории зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ ва гурӯҳи забонҳои помирӣ маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: зарбулмасалу мақолҳо, хусусиятҳои луғавӣ, жанрҳои фолклорӣ, усули таснифот, дарки бадеӣ, тафаккури бадеӣ, қобилияти зеҳнӣ.

ЗНАЧЕНИЕ И СТЕПЕНИ ИЗУЧЕНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Пословицы и поговорки занимают важное место в литературе и фольклоре и в духовной жизни народа, они служат для выражения мыслей, идей и слов в образной, красочной и прекрасной для людей форме. В статье приведены сведения о важности и степени изучения языковых и фольклорных особенностей пословиц и поговорок таджикского языка и группы памирских языков.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, особенности лексики, фольклорные жанры, метод классификации, художественное восприятие, художественное мышление, интеллектуальные способности.

Proverbs and sayings hold an important place in literature and folklore and in the spiritual life of the people, they serve to express thoughts, ideas and words in a figurative, colorful and beautiful form for people. The article provides information about the importance and degree of study of the linguistic and folklore features of proverbs and proverbs of the Tajik language and the group of Pamir languages.

Key words: proverbs and sayings, vocabulary features, folklore genres, classification method, artistic perception, artistic thinking, intellectual abilities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алихонова Сайёрамо Тиллохоновна - номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи педагогика ва методикаи талими ибтидоӣ, факултети педагогӣ.

Суроға: 736000, Тоҷикистон, ш. Хоруғ, кӯчаи М. Додихудо 91/10 E-mail: s.alikhonova@gmail.com Телефон 93 9313767

Сведения об авторе: Алихонова Сайёрамо Тиллохоновна – кандидат филологических наук, заведующий кафедры педагогика и методики начальной подготовке, факультет педагогика.

Адрес: 736000, Таджикистан, г. Хоруг, улица М. Додихудо 91/10 E-mail: s.alikhonova@gmail.com Телефон 93 9313767

Information about the author: Alikhonova Sayoramo Tillohonovna – Candidate of Philology, Head of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Training, Faculty of Pedagogy.

Address: 736000, Tajikistan, Khorog, M. Dodikhudo street 91/10 E-mail: s.alikhonova@gmail.com Phone 939313767.

ТД 982 – 95.0-42

АНДЕШАҲОИ ФОРОбИ ДАР БОБИ АХЛОҚ

Амондуллоев Б.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи фалсафаву ахлоқ Абӯнаسر Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Тархон ибни Узлағ маъруф ба Форобӣ бо мероси пурғановати худ мақоми арзандае касб намудааст. Масоили фалсафаи амалӣ, махсусан ахлоқ, яке аз мавзӯҳои меҳвари таълимоти фалсафии ин мутафаккир ба ҳисоб меравад, ки чун сарчашмаи муътамади ташаккули ҳикмати файласуфони сершумори баъдӣ доништа шудааст. Ин ҷо мо назди худ мақсад гузоштем, ки бо таърихи ба осори ахлоқии Форобӣ дар атрофи масоили кулли ахлоқ, яъне ба саодат расидани инсон ва омилҳои, ки дар ин раванд мусоидат мекунанд, баҳс намоем ва саҳми мутафаккирро дар ташаккули илми ахлоқ нишон диҳем.

Мавқеи файласуфон дар ташаккули тафаккури ахлоқиву фалсафии инсоният хеле назаррас аст. Саҳми онҳо бо пешниҳоди моделҳои ахлоқӣ дар таълиму тарбияи инсоният аз институтҳои иҷтимоӣ кам нест. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳлилу баррасии афкори файласуфони барҷаста яке аз муҳимтарин вазифаҳои муҳаққиқони имрӯза аст, то дар асоси он моҳияти ғояҳои арзишманди инсонӣ, махсусан афкори ахлоқии бузургони ҷаҳони андеша, ки дар ташаккули шахсияти имрӯза низ ниҳоят муҳим аст, баҳри рушди ҷомеаи солим равшан карда шавад.

Форобӣ дар шоҳаҳои гуногуни илм, аз қабилҳои мантиқ, риёзиёт, табиёт, илоҳиёт, мусиқӣ, нучум, ҳайат, тадбири манзил, фалсафаи сиёсӣ ва ахлоқ дахл намуда, дар ин соҳаҳо осори гуногун таълиф намудааст, ки ҳақимони зиёди олами ислом маҳз тавассути онҳо ба афкори фалсафӣ даст ёфтаанд. Аз ин рӯ, ӯро «муассиси фалсафаи исломӣ» [23, с.272] меҳисобанд ва ӯ тавонистааст «як дастгоҳи печидаи фалсафӣ... ба ҷаҳони андеша тақдим дошта» [24, с.3] бошад.

Таҳлили осори ахлоқии Форобӣ бозгӯкунандаи он аст, ки таълимоти Афлотуну Арасту, машшоии юнонӣ ва навафлотунӣ ва ҳикмати ҷаҳони исломи давронаш чун заминаҳои муҳимтарини андешаҳои фалсафаи амалии ӯ баромад мекунанд. Барои таҳлили амиқи афкори ахлоқии Форобӣ зарур аст, ки авалан, сарчашмаҳои ташаккули тафаккури фалсафии ӯ омӯхта шуда, баъдан, осори дар ин ҷода навишташуда ва равиши андешаронии ин мутафаккир пайгирӣ шавад.

Дар осори гуногуни Форобӣ масъалаи пайравӣ намуданаш аз мутафаккирони Юнони бостон зиёд таъкид шудааст. Масалан, аз Афлотуну Арасту пайравӣ намудан ва онҳоро «падиоварандагони фалсафа» [3, с.66] донистанаширо Форобӣ тақрор ба тақрор

таъкид намуда, таъсири назаррасе аз онҳо бардоштааст. Ба ибораи худаш: «Дар каму бешии фалсафа така бар орои онҳо (Афлотун ва Арасту –А.Б.) аст»[3, с.66].

Дар масоили фалсафаи амалӣ, махсусан ахлоқ, Форобӣ комилан ба ҳикмати юнонӣ така нанамудааст. Аз сарчашмаҳои гуногун илҳом гирифтани Форобӣ ва пурра ба афкори ҳақимони юнонӣ пойбанд нашуданаширо ҳанӯз Ибни Халдун дар «Муқаддима»-аш таъкид карда буд [1, с. 947].

Таълимоти ахлоқиву фалсафии Форобӣ ҳанӯз дар асрҳои миёна тавачҷӯхи муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб намуда буд. Масалан, донишмандони асрҳои XII-XIII, ба мисли Байҳақӣ, Қифтӣ, Ибни Усайбия ва Ибни Халликон дар ин мавзӯ андешаҳои арзишманде пешниҳод намудаанд. Далелҳое, ки дар китобҳои онҳо дарҷ шуда, ба замони Форобӣ наздиктар аст ва нисбатан боварибахштаранд [25, с.70]. Истифода аз чунин манбаҳо барои равшан намудани афкори ахлоқиву фалсафии Форобӣ арзишманд бошанд ҳам, вале муҳимтарин сарчашма таълифоти худи ӯ маҳсуб мешавад.

Албатта, тарзи ҷаҳоншиносӣ, услуби тафаккуру сохтори ғоявӣ ва симои фалсафии давр асосҳои фарҳанги ҳар марҳилаи иҷтимоӣ маҳсуб мешавад. Тавассути услуби баён метавон асосҳои маданияти давраҳои мухталифро муайян мекунад. Ба ин маъно Маркс чунин қайд мекунад, ки: «ҳар гуна фалсафаи ҳақиқӣ ҷавҳари замони худ ва рӯҳи маҳсули зиндаи маданиятҳоро ташкил медиҳад» [18, с. 105].

Таърихи ахлоқ бо ҷомеа тавҷам аст. Яъне, аз ибтидои ба вучуд омадани ҷомеаҳо инсоният бо унсурҳои ахлоқӣ бархӯрд намудааст. Аммо ахлоқ то асри VI пеш аз милод дар доираи амру наҳй, панду андарз ва ташвиқу тарғиби қори нек фаҳмида мешуд. Пас аз ташаккули макотиби фалсафии бостонии калдонӣ, мисрӣ, ҳиндӣ, чинӣ, эронӣ ва махсусан, юнонӣ ахлоқ сифоти илмият касб намуд. Назар ба гуфтаҳои муҳаққиқи рус Г.В. Драч, муназзамияте, ки хоси илмият аст, дар ин баҳс (баҳси ахлоқ–А.Б.), то фалсафаи классикии Юнони бостон дида намешавад [17, с.15].

Ахлоқ дар замоне ҳамчун илми мустақил арзи ҳастӣ намуд, ки аввалин шаҳр-давлатҳо ба вучуд омада, дар тафаккури сиёсии омма мафҳумҳои табақабандии иҷтимоӣ ташаккул ёфтанд. Дар тафаккури мардум таҳаввулоте ба амал омад ва онҳо ниёзмандии худро ба меъёрҳои умумии иҷтимоӣ, ки тавонад онҳоро пайванд бидиҳад, эҳсос намуданд. Маҳз аз ин рӯ, этика меъёрҳои ахлоқро муносибати иҷтимоӣ меҳисобад.

Осори ахлоқии тоисломии тоҷикон, асосан, баҳсхояширо дар доираи аҳкоми дин анҷом додааст. Масоили ахлоқро дар ҷаҳорҷӯбаи илмӣ аҷдодони мо пас аз ошноӣ тавассути тарҷума бо расоили мухталифи ахлоқии ғарбиён, махсусан, асарҳои ба ин мавзӯ бахшидаи Арасту таҳлил намуда, дар ин ҷода осори гаронарзише офаридаанд. Ба осори Арасту тавачҷӯх намудани ҳақимони мо сабабҳои мухталиф дорад. Яке аз он сабабҳо дар усули ҷаҳоншиносии арастуиву ин мутафаккирон инъикос мегардад. Зеро осори ахлоқии Арасту дар асоси равиши идеалистии ӯ навишта шуда, бо идеологияи ҳукмрони қурунвустой аз бисёр ҷиҳатҳо қаробат дорад. Аз ин рӯ, тавачҷӯхи оммаи мусулмонон нисбати дигар масоили фалсафии юнонӣ ба ахлоқ бештар буда, яке аз сарчашмаҳое, ки мавриди пазириши бештари муҳаққиқони мусулмон қарор гирифт, китобҳои ахлоқии Арастуст.

Асарҳои фалсафиву ахлоқӣ асосан ба забони арабӣ, ки дар он давра чун забони илмиву идорӣ ва муоширати байналхалқӣ хидмат менамуд, тарҷума мегардид. Осори илмии тарҷумашуда «дар олами ислом ва араб мӯҷиби чунон инқилоби фикрӣ, фарҳангӣ ва луғавӣ гардид, ки дар тамоми таърихи тамаддуни башарӣ назир надошт» [26, 342]. Пас аз давраи Эҳёи Аврупо, баръакс, тарҷумаи асарҳои илмӣ-фалсафӣ аз забони арабӣ ба лотинӣ... ривочи хос ёфт [14, с. 299] ва ба яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои ташаккули афкори фалсафии ғарбиён мубаддал гардид.

Усули таҳқиқи Форобӣ бо таълимоти Афлотуну Арасту, машшоияи ғарбиву навафлотуния ҳамоҳангии назаррас дорад. Аз навиштаҳои Форобӣ дар «Таҳсил-ус-саодат»-аш бармеояд, ки ӯ аслан ба ҳикмати юнонӣ така намудааст. Чуноне ки худаш

кайд мекунад: «фалсафае, ки сифоти онро баршуморидем, аз юнониён, махсусан Афлотуну Арасту, ба мо расидааст»[5, с.99]. Дар масоили ахлоқ мутафаккир асосан ба назарияи «ҳадди миёна»-и Арасту таъяс кардааст.

Бояд гуфт, ки ин асари Форобиро ноширони асри ХХ худсарона «Таҳсил-ус-саодат» номидаанд. Нусхаҳои хаттии қадимаи он бе унвонанд. Дар «Фехрист»-и Ибни Надим, ки аз муосирони Форобист, аз он ёд намешавад. Дигар сарчашмаҳои, ки ба масъалаи китобшиносӣ дахл намудаанд ва ба замони Форобӣ наздиканд, ба мисли осори Соиди Андалусӣ ва Ибни Абусайбия низ аз номи ин асар ёд намекунаанд. Танҳо дар ҷопҳои нав дар соли 1345 х. дар матбааи Ҳайдарободи Ҳиндустон ин асар бо номи «Таҳсил-ус-саодат» ба нашр расидааст[5, 7]. Шояд бо ин ном хондани ин асар ба хоҳири истифодаи такрории ибораи «таҳсили саодат»[5, с.25] дар муқаддимаи ин китоб бошад. Ба ҳар навъ, «Таҳсил-ус-саодат» яке аз муҳимтарин осори Форобист, ки ба таҳлилу баррасии масоили ахлоқ бахшида шудааст.

Ҳанӯз дар даврони Форобӣ ва аз он баъд баъзе муҳаккикон ӯро чун ҷамъоварандаи осор ва шорехи афкори Арасту унвон карда бошанд ҳам, дар бисёр мавридҳо ӯ ба моҳияти ахлоқ бо диди тоза нигариста, чун файласуфи асил баромад менамояд ва амалан исбот менамояд, ки аз усули фалсафии ҳосе бархурдорӣ дорад. Барои он ки Форобӣ унсурҳои ахлоқи юнониву исломиро ба ҳам рабт дода, як навъ кӯшиши омехтани эътиқодоту фалсафа мекунад ва барои мутафаккирони сершумори баъди худ ин равишроба мерос гузоштааст, ки ифодакунандаи соҳибмактабии ӯст[10,106]. Миёни таълимоти ахлоқии Форобӣ ва ҳакимони ғарбӣ тафовутҳои низ мавҷуд аст. Зеро дар он ҷанбаҳои эътиқодии мутафаккир низ нақши муҳимме гузоштаанд.

Яке аз муҳимтарин масъалаҳои, ки Форобӣ дар баҳси ахлоқ матраҳ мекунад ва дар таълимоташ мақоми меҳварӣ касб намудааст, саодати инсонӣ ва роҳҳои расидан ба он аст. Дар таълимоти Форобӣ, яке аз муҳтасоти инсон дорои нафси нотиқа буданаш аст. Нафси нотиқа тавассути дарки маъқулот ба дараҷаи ақли билфеъл ва болотар аз он ба ақли мустафод мерасад. Дар ин сурат нафси инсон ба камоле мерасад, ки метавонад бе ҷисми моддӣ низ арзи вучуд ва зиндагӣ кунад. Саодати ниҳонии инсон, ба назари ӯ, мучаррад шудан аз модда ва пайвастан ба ақли мучаррад аст, ки на ҳар кас ба моҳияти ин масъала дуруст сарфаҳм меравад ва барои расидан ба ин дараҷот ногузир бояд аз анбиё ва роҳи матраҳнамудаи онҳо мадад ҷуста шавад[21, с.8-9].

Форобӣ муътақид аст, ки файласуфу набӣ аз ҷиҳати маъқулот ва мавзӯёте, ки дастрас намудаанд, аз ҳам фарқ надоранд. Тафовути онҳо дар равиши ҳосил намудани ахбор аст, зеро файласуф тавассути ақли мустафод ва набӣ бо роҳи ваҳй онро дастрас мекунаанд[5, 21]. Барои дастрасӣ ба саодат инсоният бояд, пеш аз ҳама, хоҳишу иродаи таҳсили он дошта бошад. Зеро, ба назари Форобӣ, ашёи табиӣ аз табиат ва аъмоли инсонӣ аз ирода ба вучуд меоянд [5, с.50-51].

Саодати инсонӣ мавзӯест, ки ҳам дар ҳикмати амалӣ ва ҳам дар ҳикмати назарии Форобӣ матраҳ шудааст. Он мавзӯи меҳварии муҳимтарин осори мутафаккир, ба мисли «Таҳсил-ус-саодат»[5], «Ас-сиёсат-ул-маданияти»[8], «Эҳсо-ул-улум»[4], «Ал-ҷамъ байна раъйи-л-ҳакимайн»,[3] «Китобу орои аҳл-ил-мадина-ил-фозила»[7], «Ат-таълиқот»[6] «Фусул-ул-мунтазиъа»[9] ва ғайраҳост. Дар мавзӯҳои гуногуни осори фавқуззикр Форобӣ меҳодад роҳҳои расидан ба саодати ҳақиқие, ки инсоният ҷустуҷӯ дорад, моҳият ва шароити вусул ба онро нишон диҳад. Махсусан, дар афкори сиёсии Форобӣ назарияи саодати ӯ бештар ҷилвагар мешавад.

Форобӣ дар китоби «Таҳсил-ус-саодат» умуреро, ки дар бадастоварии саодат муассиранд ба ҷор қисм: саноати амалӣ, фазоили назариявӣ, фазоили халқӣ ва фазоили фикрӣ ҷудо намуда, ҳар кадомеро дар фасли алоҳида баррасӣ намудааст[5, 25-62]. Форобӣ дар таҳлили афкори андешаҳои ба ахлоқ алоқамандаш дар ин асар, асосан, ба равиши арастуӣ қар карда, тарҳи як низоми мушаххаси ахлоқиро заминагузорӣ намудааст. Аксари ҳакимони мусулмони баъдӣ аз ягон ҷиҳате ба низоми ахлоқии

муқаррарнамудаи Форобӣ алоқамандиашонро нишон додаанд. Масалан, чи тавре ки Форобӣ дарачоти фазилатхоро ба назариявӣ, халқӣ ва фикрӣ ва саноати амалӣ [5, с.25-62] чудо мекунад, Ибни Мискавайҳ низ барои фазоил чандин мартабае қоил аст [13, 153], ки бозгӯкунандаи таъсирпазирии ӯ аз Форобист. Дар осори ба илми ахлоқ бахшидашудаи файласуфони маъруфи мусулмон, ба мисли Ибни Сино дар «Рисола андар ахлоқ»[2, 644-655], Ибни Мискавайҳ дар китоби «Таҳзиб-ул-ахлоқ ва татҳир-ул-аъроқ»[13] ва Хоча Насириддини Тӯсӣ дар «Ахлоқи Носирӣ»[19] таъсири таълимоти ахлоқии Форобӣ равшан мушоҳида мегардад. Масалан, Ибни Сино дар «Рисола андар ахлоқ» дар масъалаи тавассути илм такмил додани нерӯи назарӣ ба Форобӣ таъя намуданаширо таъкид мекунад: «инсонро боистӣ, ки нерӯи назарии хешро ба воситаи илмҳои муайян, ки ғояи ҳар яке аз онҳо дар китоби «Эҳсо-ул-улум» (Шуморидани илмҳо) ишора шудааст, такмил диҳад» [2, с. 644].

Форобӣ зиёд кӯшидааст равиши таҳқиқи арастуиро дар байни аҳли илм густариш диҳад. Китобҳои ахлоқии фавқуззикр ҳарчанд дар рӯҳияи таълимоти дини ислом тасниф шудаанд, вале таъсири методи таҳқиқи Арасту дар онҳо назаррас аст. Ба назари мо, ин ба кӯшишҳои пайгирионаи Форобӣ дар ҳамоҳангсозии назарияҳои ахлоқии файласуфони Юнони бостону ахлоқи исломӣ алоқамандӣ дорад.

Бо таъя ба осори дастраси Форобӣ ба натиҷае расидем, ки ӯ то андозае таҳти таъсири таълимоти ҳавзаи арастуии Бағдоди асри X низ қарор доштааст. Чун Форобӣ, ба мисли баъзе аз намояндагони ин ҳавзаи илмӣ муътақид буд, ки дар замони ӯ фалсафа мавқеи худро аз даст додааст. Вале Форобӣ бо фарқ аз онҳо олами исломро истисно менамуд ва марказҳои илмии мусулмононро ватани нави фалсафа ҳисобида, ба ин бовар буд, ки муҳити илмии онҳо дар ташаккули фалсафа мусоидат мекунад. Инчунин, Форобӣ бо яке аз маъруфтгарин шорҳои осори Арасту, тарҷумони маъруфи ҳавзаи машшоияи масеҳии Бағдод Абӯбишри Матто ибни Юнус (вафоташ 940 м.) дӯстӣ дошт ва байни онҳо мувоҳидаҳо низ сурат гирифтааст[21, 3].

Дар фалсафаи ахлоқ Форобӣ мафҳумҳои «таълим» ва «таъдиб»-ро (аз решаи адаб) пешниҳод намудааст ва онҳоро аз ҳам фарқ мекунад. «Таълим»-ро мутафаккир ба эҷоди фазоили назарӣ ва «таъдиб»-ро ба эҷоди фазоили хулқӣ ҳамл мекунад. Мутафаккир ба ин назар аст, ки «таълим» хусусияти сирф қавлӣ дорад, аммо «таъдиб» натиҷаи қавлу амал аст[5, 71].

Форобӣ ба аҳкоми дин зиёд рағбат дошт, аммо диёнатеро, ки дар асоси тафаккури фалсафӣ ташаккул наёфта бошад, ботил меҳисобид[5, 31]. Ӯ Афлотунро идеали зиндагиаш қарор дода, ҳаёти зоҳидонае дошт. Анри Корбен дар заминаи пажӯҳишҳои зиёде, ки оид ба ҳаёту фаъолияти Форобӣ намудааст, ба хулосае меояд, ки ӯ «аҳли ирфон низ буд» [11, с. 225]. Зеро Форобӣ итминони комил дошт, ки барои дарёфти саодати воқеии инсон дин ва фалсафа хидмати муштарак доранд ва «саодат хайри мутлақ аст»[8, с. 79]. Аз мазмуни суханони мутафаккир дар «Таҳсил-ус-саодат» бармеояд, ки ӯ фалсафаро аз лиҳози рутба аз дин муқаддам меонад[5, 29-34].

Барои дақиқ муайян намудани мафҳуми саодати воқеӣ, ки дар таълимоти Форобӣ ҷой дорад, назарияи ҳақиқати инсонӣ ӯро таҳлил намудан зарур аст. Ба назари Форобӣ, инсон мавҷуди мураккаб аз нафсу тан аст, ки «нафс сурати инсон ва ҷисм модда дар он аст»[8, 29]. Аз маҷмӯи нафсу тан ҷисме ташкил мешавад, ки моҳияти навӣ хосест ва «инсон» номида мешавад. Ба назари Форобӣ, дар миёни ҷисмҳои моддӣ инсон мураккабтарин мавҷудест, ки аз лиҳози сурат низ аз тамоми суварӣ моддӣ бартарият дорад[8, с. 31].

Аввалин қуввае, ки аз инсон ба вучуд меояд, дар таълимоти ахлоқии Форобӣ, қувваи ғозия аст. Пас аз он қувваҳои ҳиссӣ, нузуъия, мутахаййила, омила ва оқида дар инсон ба вучуд меоянд. Дар таълимоти ахлоқии мутафаккир муҳимтарин қуввае, ки тавассути он улум ҳосил мешаванд, имкони шинохти мавҷудот муяссар мегардад ва фаъолияти ахлоқӣ, неку бад, зебову зишт аз ҳам фарқ карда мешаванд, қувваи оқида ба ҳисоб меравад[8, с. 77].

Фаробӣ дар мавриди ақл баҳсҳои фароҳу доманадоре матраҳ менамояд ва онро дорой маротиби мутафовит медонад. Аввалин мартабаи ақлро ақли мунфайл ё ҳаюлой меҳисобад, ки маҳз тавассути он инсон аз ҳайвоноти дигар мумтоз мешавад ва ба ахлоқ гароиш пайдо мекунад. Одамай тавассути ин маротиби ақл, ки дар он ҳамаи мардум муштарақанд, аз шарофати инсонӣ бархӯрдорӣ касб мекунад. Мартабаи дувум, ақл билфеъл аст, ки дар он қувваи оқилаи инсон имкон ва қувваи қабули маъқулро амалӣ намудааст. Марҳилаи сеюм, ақли мустафод аст. Дар ин мартаба инсон чизҳоеро тааққул мекунад, ки қаблан ба онҳо дастрасӣ дошт ва барои ин ба хориҷ аз маълумоти зеҳн ниёзманд нест. Ба ибораи дигар, ақли мустафод мулоҳизаи мучаддади суратҳои маъқулаи ҳозир дар зеҳн аст [8, с. 77].

Дараҷоти камоли инсонро низ Фаробӣ бо ақл рабт медиҳад. Ё ба ин назар аст, ки аввалин камолоти инсон, пас аз он ки соҳиби ақли мунфайл шуд ва бадеҳиёти ақлиро идрок кард ба даст меояд. Ин идрокот василаи расидани инсон ба камоли ниҳой ва саодати воқеист. Яъне, мақсад аз ҳосил намудани идрокоти бадеҳӣ он аст, ки барои ба даст овардани камоли ниҳой истифода кунад.

Камоли ниҳой ва саодати воқеӣ дар таълимоти Фаробӣ муродиқанд. Дар тафсири мафҳумҳои андешаҳои камоли ниҳой ва саодати воқеӣ файласуфон андешаҳои гуногун пешниҳод намудаанд. Фаробӣ ба баъзеи ин назарҳо ишорат дорад ва кӯшидааст дурустиву нодурустии ин андешаҳоро ташхис диҳад. Ба назари ӯ, баъзеҳо камоли ниҳой ва саодати воқеиро дар баҳрамандӣ аз лаззатҳо мебинанд. Баъзеи дигар имкониятҳои васеи молӣ, баъзе рафоҳу лаззатро саодат ҳисобидаанд. Иддае аз ҳакимон саодати воқеиро дар зиндагии индунёву ондунёи тасвир намудаанд, ки Фаробӣ ин назарро ба Сукроту Афлотун нисбат медиҳад. Аввал, зиндағиест, ки дар он ба хӯроку пӯшок ва моддиёт зарурат ҳаст. Дувум, зиндагии охир, ки ба ҳуди инсон вобаста буда, дар он ниёзе ба ғизову маскан ва моддиёт нест. Ин зиндагӣ ба нафси нотика ва мойи инсонияти одамай марбут буда, ба ҳисм ва умури моддӣ пайвастагӣ надорад.

Бо тақя ба ҳамин ду навъи зиндагӣ Фаробӣ ду навъи камолро аз ҳам фарқ мекунад. Камоли аввал, дар зиндагии дунявӣ муяссар мегардад ва камоли дувум, камоли ухравист. Камоли дувум фаръи камоли аввал аст. Камоли дувум танҳо дар заминаи камоли аввал, ки ба фаъолияти ҳисмонӣ марбут аст, ҳосил мешавад. Ба камоли аввал, ки мӯҷиби камоли дувум аст, ҳама расида наметавонанд. Танҳо нафароне ба он даст меёбанд, ки ҳама афъоли фазилатомезро анҷом диҳанд ва аз афъоли разила парҳез намоянд. Дар ин сурат, ба назари ӯ, ба саодати ниҳой, ки хайри мутлақ низ маҳсуб мешавад, метавон расид. Ба андешаи Фаробӣ, саодати ниҳой он аст, ки инсон ба мартабаи ақли фаъол шарафёб шавад. Ин ба он маъност, ки аз моддиёт ҷудо шавад ва ба мучаррадот бипайвандад.

Яке аз вижагиҳои таълимоти Фаробӣ дар он аст, ки моҳияти афкори фалсафии Афлотун ва Арасту мувофиқ нишон додан меҳаҳад. Аммо сарфи назар аз ин, дар таълимоти ахлоқаш бештар ба равиши арастуӣ тақя намудааст. Масалан, Фаробӣ ба назар гирифтани ҳадди миёни ифроту тафритро (аз ҳадди зарурӣ зиёд ё кам ҳисобидани чизе), ки назарияи Арасту аст, василаи ба саодат расидан меҳисобад. Арасту дар муқаддимаи «Ахлоқи Никомах»-аш менависад, ки «ғояти ҳар дониш ва ҳар фан ва инчунин ҳар амал ва ҳар як интиҳоб амали хайр аст. Аз ин рӯ, ба ҳақ, хайр ғояти ҳама чиз номида шудааст» [12, с.3]. Ҳамин мазмун дар «Китобу орои аҳл-ил-мадинат-ил-фозила» [7, с.105-106] ва «ат-Таълиқот» [6, с. 22] -и Фаробӣ низ равшан мушоҳида мешавад, ки нишондиҳандаи пайравии Фаробӣ аз равиши арастуист. Ҳамзамон, Фаробӣ бо тақя ба равиши арастуӣ муътақид аст, ки ахлоқи гурӯҳи иҷтимоӣ бо дигаргун шудани макону замон тағйир меёбад [5, с. 52]. Ин андешаи Фаробӣ то имрӯз азишманд буда, дар соҳаҳои мухталифи илм мавриди истифода қарор дорад.

Бисёр қисматҳои фалсафаи амалии Фаробӣ бо таълимоти Арасту мувофиқат дорад. Фаробӣ ба мисли Арасту муҳимтарин омилҳои таъмини саодатро дониши сиёсӣ меҳисобид. Ё муҳимтарин хусусияти мадинаи фозиларо дар сиёсат арзёбӣ мекард. Ба

назари Форобӣ, «ҳадафи ғойии раёсат дар мадинаи фозила дарёфти роҳҳои таҳсили саодати аҳли он мебошад» [7, с.120] ва «ҳадафи ғойии инсон нил(дарёфт-А.Б.)-и саодат аст» [20, с. 101].

Дар «Фусус-ул-мунтазия»-аш Форобӣ ба масоили зиёди ахлоқӣ таваҷҷуҳ намуда, баъзеашро бо диди нав, ки хоси замонаш буд, таҳлил мекунад. Масалан, ӯ мафҳуми ҷавонмардиро васф менамояд. Ҷавонмард, мувофиқи нишондоди Форобӣ, нафарест, ки «барои мардуми шаҳр хубихову хушиҳо расонад ва некӯкорӣ кунад, бе он ки худ ба он дилбастагӣ нишон диҳад» [9, с. 36].

Форобӣ ҷавонмардонро дар ҳуқуқи идораи иҷтимоӣ аз сиёсатмадорон бартар меҳисобад ва қайд мекунад, ки бархе аз мардумон каромату ҷавонмардиро дар сарвати бештар доштан мебинанд ва мекушанд моли зиёдтар дошта бошанд, то обрӯву нуфуз пайдо намоянд, гурӯҳе онро ба аслу табор вобаста медонанд, гурӯҳи дигар бар чира шудан бар мардуми шаҳр ва хор кардану тарсонидани онон мебинанд ва номи ин тоифа «сиёсатмадорони хасису бузургони фурумоя аст» [9, с.36].

Арасту ҳадафи ниҳии инсонро «некӯкорӣ дар раванди ҳаёт» [16, с. 214] меҳисобид ва дар масоили ахлоқ андешаҳои гирди назарияи ҳадди васат давр меҳурд. Ин назарияи Арасту дар олами ислом шӯхрати зиёде касб намуда, дар миёни олимони мусулмон тарафдорони зиёде дошт, ки Абӯнастри Форобӣ аз он ҷумла аст. Масоили калидии рисолаҳои ахлоқии Форобӣ маҳз дар заминаи таваҷҷуҳи ӯ ба ин назария навишта шудаанд. Масалан, таҳлили «Таҳсил-ус-саодат»-и Форобӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар баҳши назарияи эътидол таваҷҷуҳи зиёде ба андешаҳои ахлоқии Арасту дошта, аз усули назарияи ӯ истифода менамояд ва назарияи васатиятро қабул дорад.

Ба назари Форобӣ, ахлоқ иқтисобӣ буда, фазилат ё разолати инсон фитрӣ нест. Аммо мумкин аст, истеъдоди табиӣ инсон барои анҷоми фазоил ё разоил мусоидат намояд. Ӯ муътақид аст, ки инсон ба замми истеъдоди иқтисобӣ ба фазилат ё разолат аз истеъдоди табиӣ низ бархӯрдорӣ дорад ва метавонад онро такмил диҳад ё дар натиҷаи беаҳмиятӣ он истеъдодро аз даст бидиҳад [9, с. 34].

Форобӣ фазилатро ҳадди миёнаи ифроту тафрит медонанд [9, с.31] ва инсонро дар анҷоми афъоле, ки аз вай сар мезанад, соҳибхитӣ меҳисобад. Ӯ дастбӣ ба ҳикматро аз ҷумлаи фазилатҳо шуморида, ба ин назар аст, ки «маҳз тавассути фалсафа мо ба саодат мерасем» [22, с.31]. Мутафаккир ба ин назар аст, ки фалсафа илми бартар аст ва он аввалан дар байни калдонии Ироқ ба вучуд омада, баъдан ба Миср, пас ба Юнон ва аз он ҷо сурӯиёну арабҳо бо он ошноӣ пайдо намудаанд. Юнониён онро ҳикмат (фалсафа) номиданд. Дар забони онҳо фалсафа муҳаббат ба ҳикмат ва файласуф дӯстдори ҳикмат ва таҳти таъсири он қарор гирифта аст [5, с. 86].

Дар масоили ташаккули ахлоқ Форобӣ мавқеи таълиму тарбиятро маҳсус қайд намуда, ҳадаф аз таълиму тарбиятро эҷоди фазоили назарӣ, ҳуққӣ ва фикрӣ дар байни афрод, гурӯҳҳо ва шаҳрҳо меҳисобад, [5, с.71-83] ки натиҷаи он ҳамон саодати воқеист. Аз ин ҳулосабарории Форобӣ маълум мешавад, ки ӯ ба мисли Арасту «фазилат ва разилатро на истеъдод ҳисобидаст, на отифа» [15, с. 137]. Ӯ ба ин назар аст, ки аксари одамон наметавонанд ба саодати воқеӣ бирасанд. Танҳо ҳақимон метавонанд тавассути маърифат ба ин дараҷа ноил шаванд.

Ҳамин тавр, метавон натиҷагирӣ намуд, ки бо афкори бикраш Форобӣ дар ташаккули илми ахлоқ саҳми назаррас гузоштааст. Таълимоти ахлоқии Форобӣ дар заминаи осори дар ин мавзӯ таълиффтаи Афлотуну Арасту, навафлотуния, машшоияи ғарбиву ҳавзаи арастуи Бағдоди асри X ва ақоиди мавриди назари мутафаккир ташаккул ёфтааст. Дар афкори ахлоқии Форобӣ масъалаи саодати воқеӣ мақоми меҳварӣ дорад ва тамоми мақулотҳои ахлоқии матраҳнамудаи ӯ дар ин доира ҷарҳ мезананд. Саодати воқеӣ бо «камоли ниҳой» ва «хайри мутлақ» дар фаҳмиши Форобӣ муродиф буда, инсон дар заминаи мучаррад шудан аз модият ва пайвастан ба мучаррадот ба он шарафӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Абдурраҳмон ибни Халдун. Муқаддимаи Ибни Халдун. Мутарҷим Муҳаммад Парвини Гунободӣ. Ҷ.2.–Сарредаксиаи илмии Инсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2019. –1394 с.
2. Абӯалӣ ибни Сино. Осор. –Ҷ. 2./ Рисола андар ахлоқ. –Душанбе, 2005. –802 с.
3. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Ал-чамъ байна раъйи-л-ҳақимайн (Ҳамоҳангии афкори ду файласуф “Афлотун ва Арасту”). Тарҷумаи Абдулҳусайн Машкут ад-Динӣ. –Техрон, 1391. –289 с.
4. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Эҳсо-ул-улум. Мутарҷим: Ҳусайн Хидев Чам. –Техрон, 1381. –119 с.
5. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Таҳсил-ус-саодат. Шорех дуктур Алӣ Абумулҳам. –Бейрут, 1995. –102 с.
6. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Ат-таълиқот. Муқаддима, таҳқиқ ва тасҳеҳи Сайдҳусайн Мӯсавиён. –Техрон, 1392. –106 с.
7. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Китобу орои аҳл-ил-мадина-ил-фозила. –Бейрут, 1986. –188 с.
8. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Китобу ас-сиёсати-л-маданияти. Муқаддима, таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Алӣ Бӯмулҳам. –Бейрут: Мактабат-ул-ҳилол, 1996. –128 с.
9. Абӯнаسر ал-Форобӣ. Фусул-ул-мунтазиъа. Тарҷумаи Ҳасан Малиқшоҳӣ.–Техрон, 1382. –207 с.
10. Амондуллоев Б.С., Давлатов П.Н. Таҳлили муқоисавии афкори ахлоқии Арасту ва Форобӣ/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 8. –Душанбе, 2021. –С.105-112.
11. Анри Корбен. Таърихи фалсафаи исломӣ. Тарҷумаи Ҷавод Таботабой. –Техрон, 1380. –513 с.
12. Арасту. Ахлоқи Никомах. Мутарҷим: Муҳаммад Хусайн Лутфии Табрзӣ. –Техрон, 1377. –414 с.
13. Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Мискавайх. Тазҳиб-ул-ахлоқ ва татҳир-ул-аъроқ. Тарҷумаи Хусайн Қадамӣ. –Қум, 1397. –328с.
14. Бобой Парвиз. Мактабҳои фалсафӣ аз даврони бостон то имрӯз. –Техрон, 1386 (2007).–844 с.
15. Давлатов П. Амондуллоев Б. Фазилат аз нигоҳи Арасту ва Ибни Мискавайх/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 4. –Душанбе, 2021. –С. 132-142.
16. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов (Дар бораи ҳаёт, таълимот ва ҳикмати маъруфтгарин файласуфон).–Москва, 1979. –620 с.
17. Драч Г.В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики(Тавлиди фалсафаи атика ва ибтидои масъалагузориҳои антропологи). –М.: Гардарики, 2003. –318 с.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение (Куллийёт). Ҷ. 1. –М., 1955. –698 с. (www.uaio.ru манбаи электронӣ, санаи мурочиат 25-03-2021).
19. Насириддини Тӯсӣ. Ахлоқи Носирӣ. –Душанбе, 2009. –386 с.
20. Ризо Доварӣ. Фалсафаи маданияи Форобӣ. –Техрон, 1354. –253 с.
21. Ричард Рудолф Валзер. Форобӣ. Мутарҷим Ризо Доварӣ/ Маҷмӯи баҳсу таҳқиқ дар бораи Абӯнасири Форобӣ. –Техрон, 1353. –24.с.
22. Таранов П.С. 150 мудрецов и философов (Жизнь. Судьба.Учение. Мысли) (150 мутафаккирон ва файласуфон. Зиндагӣ. Сарнавишт. Таълимот. Андеша). Ҷ.1. –Симферопол –Запороже, 2000. –848 с.
23. Таърихи фалсафаи тоҷик (аз қадим то асри ХХ). Ҷ.2. –Душанбе, 2016. –892 с.
24. Фарноз Нозирзода Кирмонӣ. Фалсафаи сиёсии Форобӣ (Шарҳи назарияи мадинаи фозила бо татбиқ бар орои Афлотун ва Арасту).–Техрон, 1996. –435 с.
25. Хайруллоев М.М. Абу Наср ал-Фараби. –Москва: Наука, 1982.–302 с.
26. Ҳанно ал-Фохурӣ, Халил Чарр. Таърихи фалсафа дар ҷаҳони исломӣ. Мутарҷим Абдулмуҳаммад Ояӣ.–Техрон, 1386. –816 с.

АНДЕШАҲОИ ФОРОБӢ ДАР БОБИ АХЛОҚ

Абӯнасири Форобӣ аз маъруфтгарин ҳақимони асримиёнагӣ аст, ки дар бахшҳои мухталифи илм, аз қабилӣ мантӣқ, риёзиёт, табиатшиносӣ, илоҳиёт, мусиқӣ, ситорашиносӣ, соҳти ҷаҳон, иқтисод, фалсафаи сиёсӣ ва ахлоқ осори худро гузоштааст. Таълимоти ахлоқии Форобӣ аз осори Афлотун ва Арасту, неоплатонизм, перипатетизми ғарбӣ ва мактаби аристотелии асри 10 дар Бағдод асос ёфтааст. Дар таълимоти ахлоқии Форобӣ масъалаи саодати ҳақиқӣ дар марказӣ қарор гирифта, тамоми мафҳуми ахлоқии ӯ дар атрофи он сохта шудааст. ар ноил шудан ба саодат Форобӣ ба ҳақиқат мақоми асосӣ медиҳад. Мутафаккир дараҷаи камолоти инсониро бо ақлу хирад алоқаманд мекунад. Форобӣ дар бораи ақл ба таври васеъ баҳогузори

намуда, онро муҳимтарин воситаи ба даст овардани хушбахтӣ медонад. Дар фаҳмиши Форобӣ саодати ҳақиқӣ бо «камали олій» ва «хайри мутлақ» ҳаммаъно буда, инсон аз моддӣ раҳой ёфта, ба ваҳдат наздик мешавад. Форобӣ бар ин назар аст, ки ахлоқи ҷамъиятӣ баробари тағйирёбии фазо ва замон тағйир меёбад. Ин андешаи Форобӣ то имрӯз ҳам аҳамият дорад ва дар бахшҳои гуногуни илм истифода мешавад.

Калидвожаҳо: Форобӣ, ахлоқ, маориф, саодат, хирад, ақл, илм, таълим, фалсафа, дин, некӣ, бад.

ЭТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ

Абу Наср аль-Фараби — один из самых известных средневековых мудрецов, который оставил свой след в различных областях науки, таких как логика, математика, естествознание, теология, музыка, астрология, строение мира, домоводство, политическая философия и этика.

Нравственное учение Фараби основано на трудах Платона и Аристотеля, неоплатонизме, западном перипатетизме и аристотелевской школе X века в Багдаде. В этических учениях Фараби вопрос о реальном счастье является центральным, и вокруг него выстраивается вся его этическая концепция. В достижении счастья Фараби главное место отводит правде. Степень совершенства человека мыслитель связывает с разумом. Фараби широко обсуждает о разуме и считает его самым важным средством обретения счастья. В понимании Фараби настоящее счастье является синонимом «высшего совершенства» и «абсолютного блага» и человек возвеличивается освобождаясь от материального и приближается к единству. Фараби считает, что общественная мораль изменяется по мере изменения пространства и времени. Эта идея Фараби до сих пор актуальна и используется в различных областях науки.

Ключевые слова: Фараби, мораль, воспитание, блаженство, мудрость, разум, наука, учение, философия, религия, добро, зло.

FARABI THOUGHTS ON ETHICS

Abu Nasr al-Farabi is one of the most famous medieval sages who left his mark in various fields of science such as logic, mathematics, nature, theology, music, astrology, composition, housing, political philosophy and ethics. The moral teaching of Farabi is based on the works of Plato and Aristotle, neoplatonism, the Western school of thought and the Aristotelian ideologist of the 10th century in Baghdad, the ideas of the thinker. In the moral thought of Farabi, the question of real happiness is central, and all the moral information that he expresses revolves around it. In recognizing happiness, Farabi raises the question of the theory of human truth. The perfection of man is connected with the mind of the thinker. Farabi discusses the mind extensively and considers it the most important means of finding happiness. True happiness is synonymous with "supreme perfection" and "absolute goodness" in the understanding of Farabi, and a person is revered on the basis of loneliness from materialism and joining loneliness. Farabi believes that the morality of a social group changes as space and time change. This idea of Farabi is still valuable and is used in various fields of science.

Key words: Farabi, morality, education, happiness, virtue, intellect, science, teaching, philosophy, religion, good, evil.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амондуллоев Б.С. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми фалсафа, дотсени кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии факултети фалсафа.

Суроға: 734052, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. E-mail- Amoni79@mail.ru. Тел: (+992) 93-534-34-60

Сведения об авторе: Амондуллоев Б.С. - Таджикский национальный университет, кандидат философских наук, доцент кафедры истории философии и социальной философии философского факультета.

Адрес: 734052, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail- Amoni79@mail.ru. Тел: (+992) 93-534-34-60

Information about the author: B.S. Amondulloev - Tajik National University, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of History of philosophy and Social philosophy in philosophical faculty. **Address:** 734052, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail- Amoni79@mail.ru. Тел: (+992) 93-534-34-60

ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ОСОРИ НАЗМИИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Асозода Ҳотам

Мудири маҷмааи осорхонаҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб

Омӯзиши осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ошкор намудани вижагиҳои услубии ниғориши адиб яке аз паҳлуҳои муҳими тадқиқоти моро ташкил менаояд.

Дар ин маврид бояд гуфт, ки ин омӯзиш ҳам осори илмию фалсафӣ, ҳам осори бадеии шоирро дар назму наср фаро гирифтааст. Мутаассифона, то имрӯз паҳлуи мазкури эҷодиёти адиб диққати аҳли таҳқиқро камтар ҷалб кардааст.

Осори бузургони адабиёти ҳазорсолаи ниёғони мо аз нуктаи назари захираи луғавӣ ва ҷилои бадеӣ пурғановат мебошад: ҳам дар ихтироӣ калимот ва ҳам дар ихтироӣ истилоҳот (дар илм) ва ҳам дар истифодаи тимсолҳои бадеӣ.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба захираи луғавии забони адабӣ маҳдуд нашуда, аз забони зиндаи халқ, ки ба сабаби сафарҳои тӯлонӣ, бешак, ба хубӣ огоҳ буд, босамар истифода намудааст. Вай ба ин захира эҷодкорона ва нозукбиниона наздик шуда, шаклҳои ибораву таъбир ва тасвиру тавсифҳои рехтаву суфта меофаринад. Ин ҳолат, аз як тараф забони асарҳои Мир Сайид Алии Ҳамадониро фасеҳу рангин гардонад, аз тарафи дигар обуранги бадеии асарҳои ӯро бештар месозад. Бинобар ин ба таври мухтасар аз назар гузаронидани баъзе хусусиятҳои забони осори адиб ва мутафаккир ҳам маҳорати баланди суҳанвариӣ ӯро нишон медиҳад.

Дар назми Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ калима ва ибороти рехта фаровон истифода шудааст: субҳи васл, кӯйи шавк, хоки дар, теги ишқ, бандии фармон, ғамзаи маст, роҳи ишқ, чашми умед, камони абрӯ, роҳи дӯст, боли ҳиммат, дари лутф, ҷони хароб, мӯри ланг, саги кӯйи касе будан, шамъи дил сӯхтан, ақл дузидан, чашм бастан ва монанди инҳо. Ин калимот ва иборот дар назми гузашта дучор оянд ҳам, дар осори адиб маънӣ ва мавқеи хос пайдо карда, олами эҷодии ӯро ошкор месозад. Дар поён овардани чанд мисол аз ғазалиёти Мир Сайид Алии Ҳамадониро бамаврид меҳисобем:

Гуфтамаш: мулки Сулаймон ба гадое нарасад,
Тоҷи рафъат накашад ҷуз бари равшанро [4, 13].

Ибораҳои исми «мулки Сулаймон», «тоҷи рафъат» дар байти мазкур маънии тоза касб кардаанд.

Субҳи васлат дамад аз машриқи рӯят рӯзе,
Ҷон зи баҳрат шавад андар сари мӯят рӯзе [4, 13].

Ибораҳои «субҳи васл дамидан», «машриқи рӯй», «ҷон дар сари мӯй шудан» зебоии маъшукро хеле барҷаста ҷилвагар намудаанд.

Лофи ишқаш мазан имрӯз, Алоӣ, ба забон,
Чун яқин аз паси имрӯз бувад фардое [4, 15].

Дар байти мазкур ибораи «**лофи ишқ задан**» ва мақоли машҳури «**аз паси имрӯз бувад, фардое**», ки Ҳофиз ҳам ба назм даровардааст («Вой, агар аз паси имрӯз бувад фардое»), аз забони зиндаи халқ гирифта шуда, соддагиву самимияти баёнро афзудаанд.

Ҳар ки моро ёд кард, изад мар ӯро ёр бод,
Ҳар ки моро хор кард, аз умр бархӯрдор бод [3, 8].

Ибораҳои «**ёд кардан**», «**касеро хор кардан**» «**аз умр бархӯрдор будан**» низ аз захираи забони мардум буда, содагиву таъсирнокии шеърро бештар намудаанд.

Дар ду олам нест моро бо касе гарду ғубор,
Ҳар кӣ моро ранча дорад, роҳаташ бисёр бод [3, 8].

Дар ибораву таркибҳои «**нест моро бо касе гарду ғубор**» ва «**касеро ранча додан**» эҳсосоти самимӣ ва андешаи баланди инсондӯстӣ хеле муассир ифода шудаанд.

Сайид Алии Ҳамадонӣ барои соддаву фаҳмо ифода кардани андеша илова бар калимаҳои ибораҳои гуфтугӯии мардум аз ашъи маъмулии рӯзгор низ истифода бурдааст.

Масалан, дар байти зери яке аз ғазалҳои шоир калимаи «хасдарав» ба кор рафтааст, ки барои равшан баён кардани матлаб хеле бамавқеъ аст:

Ишки чонон оташу чони Алой хасдарав,
Хас чу дар оташ фано шуд, дигар ўро хас махон [3, 5].

Ҳамчунин дар байти мазкур истифодаи вожаи «хасдарав» ба ташбеҳи маъмулии ишқ ба оташ тозагиву тароват бахшидааст.

Аз ин ва дигар мисолҳо ошкор мегардад, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ яке аз беҳтарин донандаи нозуқиҳои забони адабӣ ва баҳусус, забони зиндаи халқ будааст. Масалан, дар Кӯлоб то имрӯз чунин ифода машҳур аст, ки «ин номаъкулие, ки фалонӣ кардааст, агар пеши сағ партоӣ, қабул намекунад» ва ё «сағ изо мекашад». Ин ифода ниҳояти номақбулии қору амалро мефаҳмонад. Байти зерин аз як ғазали ирфонии Алии Ҳамадонӣ ҳамин ишораро дорост:

Қабоҳатҳои мо, ки сағ аз онҳо шарм медорад,
Ба чуз дарёи ғуфронат, кӣ шӯяд ин қабоҳатҳо! [4, 50].

Дар ин байт ибораи маҷозии «дарёи ғуфрон» низ ҷолиб аст.

Сайид Алии Ҳамадонӣ дар истифодаи санъатҳои бадеӣ низ маҳорати баланд ба харҷ додааст, ки таҳлилу тадқиқи васеи он мавзӯи рисолаи ҷудогона аст. Ин ҷо барои намуна ва нишон додани маҳорати суҳанварии шоир ва мутафаккири барҷаста бо зикри чанд санъати бадеӣ қаноат менамоем.

Дар ғазалҳои Алии Ҳамадонӣ санъати талмеҳ фаровон буда, хеле ба ҷо истифода шудааст. Азбаски Алии Ҳамадонӣ донандаи бузурги таърихи ислом буд, ба шахсиятҳои маълуму маъруф ва ҳодисаҳои дар Қуръон ва аҳодиси набавӣ зикршуда ишораҳои зиёд дорад.

Дил баргирифта аз ин хокдон чу Хизр,
То раҳ ба сӯи чашмаи ҳайвон ҳамебаранд [4, 15].

Ин ҷо ишора ба ҳаракати доимии Хизр (а) ва ба «чашмаи ҳайвон» роҳ ёфтани ӯ мебошад.

Оташ аз лутфат гулистон гашта дар пеши Халил,
Хӯрда Намруде ба қаҳр аз бинӣ пашша гӯшмол [3, 5].

Дар байти мазкур ишора ба ҳодисаи гулистон гаштани оташ барои Иброҳими Халил ва ҳалокати Намруд аз пашша, ки ба димоғи ӯ роҳ ёфта буд, ба назар мерасад.

Дар байти зер низ талмеҳ барои ба таври барҷаста ва фушурда ба қалам додани сифатҳои волои маҳбуб баҷо корбаст шудааст:

Собиқаи фазли ӯ мазҳари Нӯҳу Халил,
Соиқаи қаҳри ӯ муҳлики Оду Самуд [2, 23].

Санъати талмеҳ имкон додаст, ки шоир дар як байт маъниву мазмунҳои зиёдеро баён кунад ва ё ба ҳодисаҳои фаровоне ишора намояд. Масалан, дар байти зер ба шаш шахсияти маъруфи олами ислом ишора шудааст, ки ҳар кадом хидматҳои бузурге кардаанд ва мақоми ҳосе доранд. Азбаски хонандагон ҳам аз саргузашту хидматҳои онҳо огоҳанд, шоир танҳо бо ишора ба номи онҳо иктифо карда, аз зикри қорнамои онҳо худдорӣ намудааст. Аз ин ҷост, ки пас аз қироати байт пеши назари хонанда симоҳои барҷаста ба таври равшан чилвагар мешаванд:

Боданӯшони ғамат Довуду Маъруфу Ҷунайд,
Ҷонфурӯшони дарат Нӯъмону Салмону Билол [3, 43].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ барои баёни андешаву эҳсосоти гуногун аз санъати ташбеҳ хеле моҳирона истифода кардааст. Масалан, ташбеҳи маъшук ё рӯи ӯ ба моҳ дар адабиёт хеле маъмул буда, ин образ одатан маъшук, рӯи ё баъзан абрӯи ўро ба ёд меорад. Вале шоир дар байти зер моҳро на нисбат ба маъшук, ки забонзаду маъмулӣ гаштааст, балки ба ошиқ нисбат медиҳад ва пушти хамгаштаи ошиқро барои пойбӯсии маъшук ба моҳи нав монанд кардааст, ки тасвири тоза аст:

Чун маҳи нав шавад ангуштнамо дар ҳама ҷо,
Пушти ҳар кас, ки ба бӯсидани пойи ту ҳамид [3, 47].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар қорбурди навъҳои гуногуни санъати таҷнис низ маҳорати зиёд ба ҳарҷ додаст. Дар байтҳои зайл навъҳои гуногуни таҷнис барои равшантар ифода намудани матлаб мадад расондаанд:

Ҳар саре, к-аз сирри ишқаш волаву шайдо шавад,
Аз баду неки вучуди хеш нопарво шавад.

Дар сувайдои дили ҳар кас, ки ин савдо нишаст,

Оқибат чону дилаш рӯзе дар ин савдо шавад [2, 18].

Таҷниси сар ба сир дар байти зер низ бамавқеъ қорбасти шуда, баёни маъниро равшантар намудааст:

Саре, к-аз сирри маънӣ бохабар шуд,
Дар ӯ гунҷоиши шодию ғам нест [2, 23].

Санъати таҷнис дар байти зайл ҳам хеле бачо истифода гардида, матлабро равшану возеҳ баён кардааст:

Ҳар он қон, к-аз ғамаш бар вай рақам нест,
Надимаш дар ду олам чун надам нест [2, 23].

Таҷниси миёну қанор дар байти зерӣ як аз ғазалҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ боиси соддагиву фасоҳати баён гаштааст:

Не миёнашро қаноре, не қанорашро миён
В-аз миёни оташи ишқаш намеёрам қанор [2, 23].

Бояд гуфт, ки таҷниси миёну қанор дар байтҳои дигари ғазали мазкур, ки дар пайравии ғазали Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ навишта шудааст, низ ба назар мерасад.

Санъати таҷнисро Сайид Алии Ҳамадонӣ дар пандҳои рисолаи «Минҳочулорифин» низ бамавқеъ қорбасти намудааст:

«Амин бош, то амон ёбӣ» [2, 26].

---х---

«Савдои пеш гир, то дар он суд кунӣ» [2, 26].

Санъати дигаре, ки дар ашъори Сайид Алии Ҳамадонӣ бештар ба назар мерасад, тазод мебошад. Масалан, дар байти зерини яке аз ғазалҳои шоир се ҷуфти тазодди чида шуда, ҳусни маъшукро хеле барҷаста ба ҷилва медиҳад:

Қуфру дину нуру зулмат дар ҷаҳон,
Аз руҳи моҳу шаби гесӯи ӯст [5, 26].

Тавре ки мебинем, дар санъати тазод одатан тарафҳои муҳолиф ба ҳам зид гузошта мешаванд. Вале Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар байти зер ду тарафи тазодро ба ҳам муттаҳид кардааст:

Рӯзгорест, ки ҳам толибу ҳам матлубам,
Турфа ҳолест, ки ҳам дардаму ҳам дармонам [2, 23].

Санъати тазод дар рисолаҳои насрии Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳам зиёд истифода шудааст. Аз ҷумла дар рисолаи «Минҳочулофарин» ин санъат бамавқеъ қорбасти гардида, барои равшану барҷаста баён қардани матлаб мусоидат намудааст:

«Қудро гунг соз, то гӯё гардӣ» [2, 23].

---х---

«Дард ҳосил кун, агар дармон ҷӯйӣ» [2, 23].

---х---

«Қатраро ҳор манигар, агар дарёӣ» [2, 23].

---х---

«Бо ғадоеъ манишин, агар султонӣ» [2, 23].

Дар ашъори Сайид Алии Ҳамадонӣ санъати тақрор низ хеле моҳирона қорбасти шудааст. Масалан, дар байти зер қалимаҳои қанор ва миён дар ҳар байт тақрор шуда, барои равшану возеҳ ифода намудани маъниву матлабҳои гуногун мусоидат кардааст:

Аз қанори хеш меёрам дамодам бӯи ёр,
З-он ҳамегирам ба ҳар дам хештанро дар қанор [2, 38].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар ашъори худ барои равшану ва таъсирбахш баён қардани матлаб чанд санъати бадеиро бо ҳам дар робитаву пайвастагии зич истифода

кардааст. Масалан, дар байти зер тачниси кӯху қаҳ ва тазоди онҳо бо ҳам омада, маънии устуворӣ дар роҳи ишқро хеле муассир ифода кардаанд:

Бар бисоти ошиқон чун кӯх собит кун кадам
В-арна андар роҳи ӯ чун қаҳ бар бодешавӣ [2, 38].

Дар байти зер санъатҳои муболиғаву тазод бо ҳам омада, андешаи тасаввуфии шоирро равшани возеҳ ва таъсирбахш ифода намудаанд:

Қатраи бесару поро зи кучо он микдор,
Ки даруни дили худ чой диҳад дарёе [2, 23].

Мо аз зикру тавзеҳи санъатҳои дигари бадеӣ, ки дар осори манзуму мансури Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ истифода шудаанд, худдорӣ намуда, онро ба рисолаи дигар мавқуф мегузorem.

Дар хусуси сабки осори Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ ин нуктаро бояд таъкид кард, ки асарҳои ӯ дар ниҳояти соддагӣ офарида шудаанд. андешаҳои амиқи тасаввуфӣ бо тасвиру таъбирҳои хеле содда ва ба дарки хонандаи оддӣ ҳам наздик баён шудаанд. Масалан, дар ғазали зер андешаи ваҳдати вучуд ва ягонагии солику Ҳақ бо каломии соддаву фаҳмо самимиву муассир ба қалам омадааст:

Ту маро мӯниси равон будӣ,
Лек аз чашми ман ниҳон будӣ.
Аз ту меёфтам хабар ба гумон,
Чун шудам, беҳабар, аён будӣ.
Ман худ андар хичоби худ будам,
Варна бо ман дар миён будӣ.
Чонам андар ҷаҳон туро мечуст,
Ту худ андар миёни ҷон будӣ... [5, 36].

Соддагии баён, маҳсусан, ба рубоиву қитъаҳои Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ хос мебошанд. Дар онҳо на танҳо калимаву ибораҳои соддаву фаҳмо, балки таъбиру зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ низ фаровон ба кор рафтаанд. Инро дар рубоии зери шоир метавон мушоҳида кард:

На дида бувад, ки ҷустуҷӯяш накунад,
На кому забон, ки гуфтугӯяш накунад.
Ҳар дил, ки дар ӯ муҳаббати ӯ набувад,
Гар пеши сағ афкананд, бӯяш накунад [5, 73].

Дар рубоии мазкур ишора ба сағ ҳарчанд дар назари аввал дурушт менамояд, вале он аз як тараф барои баёни равшани матлаб мусоидат карда бошад, аз тарафи дигар ба рубоӣ оҳанги мутояба бахшидааст. Зимнан бояд гуфт, ки чунин тарзи тасвир дар рубоӣҳои шоирони асрҳои X-XI зиёд ба назар мерасад. Аз ҷумла дар чанд рубоии Рӯдакӣ ва Фарруҳии Систонӣ ин ҳолат мушоҳида мешавад, ки аз халқияти осори онҳо шаҳодат медиҳад.

Ҳарчанд дар сохтори ғазал ва дигар анвои шеърӣ Алиӣ Ҳамадонӣ дигаргунии ҷиддӣ ворид насохтааст, вале дар мазмун, истифодаи санъатҳои гуногуни маънавӣ ва лафзӣ баёни маъноии бикр ва ифодаҳои равшани матлаб навпардозиро кардааст. Ба ин тарик, метавон гуфт, ки Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ дар такомули шеъри форсу тоҷик ҳам хидматҳои шоиста намудааст.

Омӯзиши шарҳи ҳол ва осори мутафаккири бузурги Шарқ Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ ҳарчанд ҳанӯз як сол баъд аз ҷавоҳири оғоз гардида аст, вале, осори гаронмояи ин олим ва адиби нуқтасанҷ то имрӯз диққати аҳли илму донишро ҷалб менамояд.

Дар ҳамадонииносии мақолоту рисолаҳои зиёде таълиф шуда бошанд, ҳам, паҳлӯҳои мухталифи ҳаёт ва хусусиятҳои осори гаронбаҳои ӯ ҳамчунон аз назари муҳаққиқони давр пӯшида мондаанд ва тадқиқу назари навро интизор ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ. Маҷмуатурурасоил. Захираи дастхатҳои Институти осори хаттии А.Ф.Тоҷикистон. № 526. в 227 А.
2. Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ. Насиҳатнома. С.44.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Ҳамадонинома ва чиҳил асрор.Ба кӯшиши Муҳаммад Ҳусайни Тасбеҳӣ. Исломобод, 1371. С.5.

2. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Чиҳил асрор. Кашмир, 1987. С.50

4. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Чиҳил асрор Исломобод-Покистон, 1993.- с

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба захираи луғавии забони адабӣ маҳдуд нашуда, аз забони зиндаи халқ, ки ба сабаби сафарҳои тӯлонӣ, бешак, ба хубӣ огоҳ буд, босамар истифода менамуд. Вай ба ин захира эҷодкорона ва нозукбинона наздик шуда, шаклҳои ибораву таъбир ва тасвиру тавсифҳои рехтаву суфта меофаринад. Ин ҳолат, аз як тараф забони асарҳои Мир Сайид Алии Ҳамадониро фасеҳу рангин гардонад, аз тарафи дигар обуранги бадеии асарҳои ӯро бештар месозад. Бинобар ин ба таври мухтасар аз назар гузаронидани баъзе хусусиятҳои забони осори адиб ва мутафаккир ҳам маҳорати баланди суҳанварии ӯро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: Сабк, услуб, калом, осор, забон, асар.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТИЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЕ МИР САЙИД АЛИ ХАМАДОНИ

Мир Саид Али Хамадони не ограничивается литературным словарем литературного языка, он эффективно использует живой народный язык. Он подходит к этому ресурсу творчески и деликатно и создает фразы, интерпретации, описания и выражения. Это, с одной стороны, делает язык произведений Мир Саида Али Хамадони более сложным и красочным, а с другой - усиливает художественный тон его произведений. Поэтому краткий обзор некоторых особенностей творчества писателя и мыслителя демонстрирует его прекрасные разговорные навыки.

SOME FEATURES STYLE WORKS WORLD SAYID ALI HAMADONI

The world of Saeed Ali Hamadoni is not limited to the literary dictionary of the literary language, it effectively uses a lively folk language. He approaches this resource creatively and delicately and creates phrases, interpretations, descriptions and expressions. This, on the one hand, makes the language of the works of Mir Said Ali Hamadoni more complex and colorful, and on the other hand, enhances the artistic tone of his works. Therefore, a brief overview of some of the features of the writer's and thinker's work demonstrates his excellent conversational skills.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Ҳотам – номзади илми филология, мудири маҷмааи музеҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб, тел.: 918633745. E-mail: hamadoni@mail.ru.

Сведения об авторе: Асозода Ҳотам – кандидат филологических наук, директор Республиканского музейного комплекса Куляба, тел.: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru.

Information about the author: Asozoda Hotam – candidate of philological sciences, director of the Kulyab republican museum complex, phone: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКА ЧТЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК НЕРОДНОМУ СТУДЕНТОВ-КАРАКАЛПАКОВ

У.А. Бекмуратова

Каракалпакского государственного университета имени Бердаха

Нукус, Узбекистан

В современном Узбекистане русский язык играет важную коммуникативную и интегрирующую роль, также он является рабочим языком международных союзнических отношений. Л. Б. Хван утверждает, что вопрос об отношении к иностранным языкам, включая русский, рассматривается в контексте развития мировых

цивилизаций, открывающихся новых форм общения, расширения дружественных связей, оптимизации интеграционных процессов. И изучение русского языка, наряду с другими языками, в Узбекистане расценивается как социальный заказ современности, определяющий будущее страны [13: 103].

Тем не менее, ситуация с русским языком в Узбекистане и Каракалпакстане как его части, к сожалению, в настоящее время не радует. Это связано с сокращением часов, отведенных на изучение русского языка в школах и вузах, и резкое сокращение русской языковой среды в течение последних 25 лет. Неслучайно основное население республики, включая молодых людей, которым чуть больше двадцати лет, очень плохо владеет русским языком, а некоторые им не владеют вовсе. Если оценивать положение русского языка по сравнению с английским, который на данный момент очень востребован, то еще совсем недавно можно было сказать, что учащаяся молодежь Каракалпакстана уже знает английский лучше, чем русский. Это следствие того, что количество отведенных часов на изучение английского языка увеличилось вдвое.

Однако парадокс заключается в том, что за последние пять лет интерес к русскому языку ощутимо возрос со стороны тех каракалпаков, которые хотят обеспечить своим детям хорошее будущее. Многие стремятся отдать своих детей в русские классы и в русские школы, понимая, что знание русского языка поможет им получить качественное образование именно в России. И положение начинает меняться: дети каракалпаков на данный момент уже лучше говорят на русском языке, нежели их родители. Конечно, нас очень радует, что наше будущее поколение будет владеть родным, русским и английским языками, поскольку знание языков – это ключ ко всем дверям.

Чтение, как известно, это один из главных языковых навыков, которые студенты должны освоить в процессе изучения иностранного языка. Когда мы читаем текст, то повторяем звуки, буквы, слова и грамматику изучаемого языка, запоминаем написание слов, значение словосочетаний [2: 33]. Е. А. Богданова отмечает, что в настоящее время основное внимание в изучении иностранного языка уделяется развитию навыков устной речи, поэтому чтение выступает как средство обучения другому виду речевой деятельности, а именно говорению [4: 352]. Общеизвестно, и в этом мы поддерживаем Л. Ф. Сатиеву, что чтение обеспечивает письменную форму общения. Итак, чтение тесным образом связано со всеми видами речевой деятельности и прежде всего с письмом, поскольку чтение и письмо пользуется одной графической системой языка, и необходимо учитывать и развивать эти виды учебной деятельности во взаимосвязи [10:157-158]. Также чтение может выступать и как цель, и как средство обучения, ведь с помощью этого навыка студент приобщается к научным и культурным достижениям, знакомится с искусством и жизнью других народов [10: 157-158].

Домашнее чтение как одна из форм организации самостоятельной работы в обучении иностранным языкам всегда было востребовано в методике преподавания РКИ. По определению Э. Г. Азимова и А. Н. Шукина: «Домашнее чтение – это форма организации внеаудиторной учебной работы. Учащийся читает рекомендованный или самостоятельно отобранный текст во внеаудиторное время. Контроль за чтением осуществляется на занятии или во внеаудиторное время. Для домашнего чтения используются учебные пособия – хрестоматии, книги для чтения» [1: 66].

Следует отметить, что современная молодежь Каракалпакстана, как, вероятно, и России (по крайней мере, об этом часто пишут в СМИ) перестала активно читать. Если раньше можно было часто видеть читающих молодых людей на разных городских площадках – в парках, в библиотеках, в транспорте – то сейчас все изменилось, книгу заменило телевидение, онлайн-игры, компьютеры, смартфоны. Можно уверенно говорить о том, что у многих учащихся с детства нет навыка и стремления к чтению.

Одной из причин такого положения, на наш взгляд, является то, что во многих семьях родители очень редко читают своим детям, а в некоторых ситуациях этого не происходит вовсе. Это очень большая проблема для современного общества, потому что именно чтение, по мнению Е. Б. Жучковой, помогает не только увеличению

словарного запаса, но и повышает способность четко, ясно и красиво формулировать свои мысли. В разговоре читающий человек демонстрирует высокую эрудицию и ведет себя более уверенно и собранно, что, конечно, положительно сказывается на его самооценке. Автор также утверждает, что чтение успокаивает психику и освобождает организм от стресса [8: 106].

Конечно, в детских садах и в школах детей стараются приохотить к чтению, но, как известно, дети всегда подражают своим родителям, и, если они будут видеть, что родители не читают, естественно, большинство детей тоже не будет этого делать. Данная ситуация во многом связана с бытом каракалпаков. В каракалпакских семьях воспитание детей полностью возлагается на мать, обязанности женщины очень велики, и в некоторых случаях на чтение сказок, вообще художественной литературы, у нее не хватает практически ни времени, ни сил.

Таким образом, работа над формированием устойчивых навыков чтения ложится на плечи преподавателей, поскольку получение высшего образования невозможно без чтения серьезной учебной и научной литературы, а формирование и развитие общекультурных компетенций так или иначе требует знакомства с текстами мировой художественной литературы (хотя бы поверхностного).

Данные утверждения более чем уместны в отношении каракалпакской аудитории. При обучении русскому языку как неродному студентам-каракалпакам обязательно нужно читать вслух: это учит правильному произношению букв, звуков, слов и предложений (заметим, что их нужно учить и письменному "кириллическому" навыку, поскольку студенты-каракалпаки привыкли работать с латинской графикой).

Чтение вслух тоже несет в себе определенные сложности для преподавателя РКН. Отметим, что дисциплина "Русский язык" проводится всего лишь на первом курсе, а наши студенты еще мало знакомы со своими одногруппниками и не сразу идут с ними на открытое общение. Учащиеся, будучи очень скованными и стеснительными, создают преподавателям немало трудностей при проведении занятий по русскому языку, например, они не любят читать вслух, не хотят отвечать при своих одногруппниках, так как думают, что другие будут над ними смеяться. В такой ситуации преподавателям приходится учить их и элементарным навыкам общения на русском языке.

Нам важно отметить, что навыки самостоятельной работы у каракалпакских студентов-первокурсников развиты очень слабо, если не сказать хуже. Студенты не могут работать автономно, самостоятельно, они привыкли к тому, что их всегда и во всем контролирует преподаватель, который по сути заставляет их выполнять необходимый объем учебной работы. Формирование навыков самостоятельной работы, можно сказать, необходимых учащимся в течение всей их жизни, зачастую становится одной из необходимых задач, стоящих перед преподавателем русского языка как неродного.

В настоящее время появилось и появляется большое количество разнообразных учебников, пособий по русскому языку для различных целей, однако выбор методических пособий для самостоятельной работы по русскому языку все еще невелик. Нельзя не сказать о том, что учебные материалы и тексты, предлагаемые для домашнего чтения, которыми пользуются преподаватели русского языка, работающие со студентами-каракалпаками, вызывают у учащихся, скорее отторжение, нежели интерес. Студентов пугает объем текста, а прочитав его название, они понимают, что читать это им совсем не интересно (ср.: "Достопримечательности Великобритании", "Паскаль, "Леонардо да Винчи", "Кулон" и др.). Многие преподаватели работают в основном с учебными пособиями, которые были составлены очень давно, еще во времена СССР.

Отметим, что старое поколение каракалпаков очень хорошо знает русский язык, ведь для многих он был почти родным и общаться между собой большинство предпочитало именно на русском. Все тексты для чтения, предлагаемые в пособиях, соответствуют именно той, старой языковой ситуации, а не нынешней, о которой говорилось выше. Иначе говоря, тексты для чтения остались те же, они были просто переизданы, а если и появляется некоторая новизна в виде более современных текстов,

то сложности их чтения совершенно не учитываются: похоже на то, что их составители, относящиеся к прошлому поколению, продолжают думать, что ничего не изменилось в стране. Если чтение предлагаемых текстов было посильно для нашего старого поколения, то у студентов нет желания читать самостоятельно подобные материалы. Учитывая эту ситуацию, вопрос о разработке нового учебного пособия для самостоятельной работы по русскому языку, содержащего материалы для чтения, соответствующие новому поколению студентов и ориентированные на их реальные возможности, как нельзя актуален.

По мнению И. В. Михайловой, обучение чтению должно складываться из двух аспектов: 1. Обучение технике чтения. 2. Обучение чтению с целью получения информации [11].

Приведу пример из собственной практики преподавания русского языка как неродного: некоторые студенты даже на родном языке не могут высказать своего мнения, не говоря уже о такой их способности на иностранном языке. Конечно, это связано и с другими проблемами их развития и подготовки (коммуникативными, социальными и проч.), однако если человек не получает достаточного количества информации с помощью чтения, то и говорить ему будет сложнее, если он выходит за рамки бытового общения. Напомним, что еще С. К. Фоломкина в свое время предлагала такие виды чтения как ознакомительное, поисковое, просмотровое и изучающее [12: 25]. В нашей каракалпакской аудитории следует начать с *ознакомительного чтения*, которое рассматривается как один из самых распространенных и «простых» видов чтения [3: 89], его результатом является понимание основного содержания текста, основной линии доказательств, аргументации автора [12: 27]. Этот вид чтения как раз и способствует устной речи для общения (это в первую очередь нужно нашим студентам). Затем можно постепенно "включать" *изучающее чтение*, направленное на развитие точного понимания всего текста. Результатом этого вида чтения является полное (до 100%) и точное понимание всех основных и второстепенных фактов, содержащихся в тексте. Так читаются тексты, или их отдельные части, информация которых особенно важна или профессионально интересна для читающего. Как правило, предполагается ее дальнейшее использование, поэтому уже в процессе чтения у читающего действует установка на ее длительное запоминание. Данное чтение часто бывает довольно медленным, сопровождается остановками и перечитыванием отдельных мест, проговариванием текста про себя или вслух, а также его переводом [7: 56].

Кроме того, домашнее чтение у студентов-каракалпачков вырабатывает и развивает умение самостоятельной работы с учебным материалом, что для нас особенно важно.

Наконец, сами тексты для домашнего чтения играют важную роль в обучении иностранных языков. Также, по словам Т. В. Заяц, нужно включить обязательный блок текстов с лингвострановедческой информацией, поскольку это формирует информационную и социокультурную компетенции [9: 3]. Самыми подходящими будут тексты о культуре, быте народа, истории страны изучаемого языка (это Россия) или страны, где изучается язык [5: 150]. Конечно, студентам-каракалпачкам очень интересна культура России, и будет увлекательно, если их хотя бы заочно, с помощью текста, знакомить с традициями русской жизни. Назовем критерии "пригодности" текстов, предлагаемые О. Н. Брызгалова и В. А. Михайловой:

- яркой и занимательной фабулой текста или отрывка;
- эмоциональностью и образностью изложения;
- актуальностью материала;
- тематической близостью предмета изложения к жизненному опыту и интересам учащихся;
- возможностью столкновения точек зрения и суждений, дающих повод для дискуссий;

- возможностью различных ситуативных трансформаций содержательной стороны текста или отрывка;
- воспитательная ценность [6].

Добавим к этому, что при обучении домашнему чтению должен учитываться и менталитет учащихся. Несмотря на названные в нашей работе проблемы, основной задачей преподавателя в каракалпакской аудитории является обучить учащихся не столько пересказывать прочитанное, сколько интерпретировать полученную информацию. На начальном этапе самостоятельного домашнего чтения следует использовать адаптированные тексты, содержание которых должно отвечать интересам студентов, что должно мотивировать их к чтению. Как работать с текстом, преподаватель должен ознакомить студента в аудитории, помочь ему в использовании словаря, однако постепенно следует вырабатывать у студента речевую догадку. Задания к текстам должны иметь посильный характер, а далее их можно постепенно усложнять. Практически все задания, предлагаемые преподавателем, должны быть интересными, творческими и выполняться самим студентом. Желательно, чтобы преподаватель и студенты во время чтения текста работали вместе: вместе читали текст, задавали друг другу проблемные вопросы и вместе искали оптимальные решения. Если встретилось незнакомое слово, задания преподавателя должны ориентировать студента на самостоятельное определение его значения. Далее может состояться беседа по прочитанному тексту относительно его понимания и содержания. В некоторых случаях такие беседы должны / могут привести к интересной дискуссии и обмену мнениями на русском языке. Такая работа проводится на начальном этапе в аудитории, пока студенты-каракалпаки не "адаптируют" себя к чтению, а затем стоит постепенно превращать эту аудиторную работу во внеаудиторное домашнее чтение.

При систематическом чтении студенты-каракалпаки должны научиться понимать текст и получать удовольствие от самого процесса чтения. И только тогда, когда уже есть приобретенный и внедренный навык чтения, можно включить вид *просмотрового* чтения. Задачей этого вида является получение самого общего представления о книге, статье в журнале в целом при первом же желании [12: 28].

Если наши студенты неязыковых вузов научатся этим видам чтения, они смогут читать литературу по своей специальности. Отметим, что в области энергетики, техники и других специальностей, по которым ведется обучение в каракалпакских вузах, вся основная литература до сих пор на русском языке.

Использованная литература:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М., 2009.
2. Ахметова Т. А., Саутова Т. А. Чтение – один из видов рецептивной деятельности // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. 2012. №2.
3. Абрамова М. В. Учебно-научный текст на уроке РКИ: обучения навыкам ознакомительного чтения на предвузовском этапе // Русский за рубежом. 2015. №1.
4. Богданова Е. А. Методика работы с текстом на иностранном языке // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2011. №23.
5. Балгазина Б. С. К проблеме обучения иностранных студентов чтению на русском языке // Успехи современного естествознания. 2015. №1.
6. Брызгвалова О. Н., Михайлова В. А. Домашнее чтение как вид речевой деятельности и средство языковых навыков и умений. Режим доступа: [<http://festival.1september.ru/articles/551345/>].
7. Бочарова Т. В. Чтение как один из основных аспектов работы с текстом на занятиях по иностранному языку в вузе // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2010. №1-2.
8. Жучкова Е. Б. Чтение: банальная необходимость или сохранение интеллектуального потенциала? // Сборники конференции НИЦ Социосфера. 2014. № 39.

9. Заец Т. В. Лингвострановедческий компонент в структуре учебного электронного пособия по аспекту «Домашнее чтение» // Современные проблемы науки и образования. 2012. №1.

10. Сатиева Л.Ф. Формирование навыков чтения при обучении иностранному языку студентов в ветеринарном вузе // Ученые записки КГАВМ им. Н. Э. Баумана. 2011. №208.

11. Михайлова И. В. Обучение чтению на уроках русского языка как иностранного // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2014. №12. Режим доступа: [<https://cyberleninka.ru/article/n/obuchenie-chteniyu-na-urokah-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo>].

12. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе: Учебное методическое пособие для вузов. М. 1987.

13. Хван Л. Б. Методика использования художественных текстов на занятиях по русскому языку в средних учебных заведениях // Наука. Мысль: электронный периодический журнал. 2015. №11.

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы обучения русскому языку как неродному студентов-нефилологов каракалпакских вузов на фоне современного состояния функционирования русского языка в Узбекистане в целом и в Каракалпакии в частности. Внимание автора сосредоточено на проблеме формирования навыков самостоятельного чтения, поскольку отсутствие таких навыков порождает не только сложности в освоении вузовской программы по русскому языку как неродному, но и плохо сказывается на развитии других видов речевой деятельности. Кроме того, чтение является один из видов самостоятельной работы студента. Оно направлено, с одной стороны, на формирование умений работать индивидуально, самостоятельно, без контроля со стороны преподавателя, с другой, – на развитие навыков письменной речи и монологического высказывания.

Особое значение имеет выбор текстов для самостоятельного чтения: они должны быть посильны для учащегося, интересны ему с позиций возраста и, возможно, профессиональной направленности, эти тексты должны помогать знакомству с культурой страны изучаемого языка, так как должны иметь определенную лингвострановедческую составляющую. Автор также напоминает о традиционных для методики РКН видах чтения, и справедливо отмечает, что начинать нужно с формирования навыков ознакомительного чтения и в конце прийти к просмотровому чтению, что в свою очередь предлагает выполнение различного рода языковых и речевых заданий при работе с текстами на русском языке. Автор предлагает обратить внимание на чтение текстов в определенной последовательности, начиная от чтения адаптированных, затем аутентичных текстов, и постепенно переходя к чтению учебно-научной литературы, работа с которой помогает в формировании профессиональных компетенций.

Ключевые слова: самостоятельная работа, русский язык как неродной, студенты-каракалпаки, виды чтения, домашнее чтение.

Аннотация: мақола ба проблемаҳои таълими забони русӣ ба донишҷӯёни ғайрифиллологӣ донишгоҳҳои Қароқалпоқистон дар заминаи вазъи кунунии фаъолияти забони русӣ дар Ӯзбекистон ва аз ҷумла дар Қароқалпоқистон бахшида шудааст. Тавачҷуҳи муаллиф ба масъалаи ташаккули малакаҳои хониши мустақилона нигаронида шудааст, зеро набудани ҷунин малакаҳо на танҳо барои аз худ кардани барномаи донишгоҳӣ ба забони русӣ инчунин барои омузиши забони модарӣ низ душворӣ эҷод мекунад, балки ба рушди дигар намудҳо низ таъсири бад мерасонад. Ғайр аз ин хониш яке аз намудҳои кори мустақилонаи донишҷӯ мебошад. Он, аз як тараф, ба ташаккули қобилияти кори индивидуалӣ, мустақилона, бидуни назорати муаллим, аз тарафи дигар, ба ташаккули малакаи хаттӣ ва баёни монологӣ нигаронида шудааст.

Интиҳоби матнҳо барои хониши мустақилона аҳамияти хоса дорад: онҳо бояд барои донишҷӯ қобили иҷро бошанд, аз нуқтаи назари синну сол ба ӯ ҷолиб бошанд ва эҳтимолан, самти касбӣ он бошанд, ин матнҳо бояд барои шиносӣ бо фарҳанги

кишвари худ кумак кунанд, зеро онҳо бояд як чузъи муайяни забонӣ ва фарҳангӣ дошта бошанд. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки ба мутолиаи матнҳо бо пайдарпайии муайян, аз мутолиаи матнҳои мутобиқшуда, баъдан асли ва тадричан ба мутолиаи адабиёти таълимӣ ва илмӣ гузаранд, ки кор бо онҳо дар ташаккули салоҳиятҳои касбӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: кори мустақил, забони русӣ ҳамчун забони модарӣ, донишҷӯёни қорақалпоқӣ, намудҳои хониш, хониши хонагӣ.

Annotation: In the article are considered the problems of teaching the Russian language as non-native non-philological students of the Karakalpak universities on the background of the present state of functioning of the Russian language in Uzbekistan in general and in Karakalpakstan in particular. The attention of the author is focused on the problem of forming the skills of self-reading, because the lack of such skills generates not only difficulties in mastering the university program in Russian as non-native language, but also badly affect the development of other types of speech activity. In addition, reading is one of the types of independent students work. It is directed, on the one hand, to the formation of skills to work individually, independently, without supervision by the teacher, on the other, to develop the skills of written speech and monologic utterance.

The choice of texts for independent reading is of special importance: they should be feasible for the student, interesting to him from the perspective of age, and possibly, professional orientation, these texts should help familiarize themselves with the culture of the country of the language being studied, because must have are certain linguistic component. The author also recalls about traditional reading methods for the methodology Russian as a foreign language, and rightly notes that you need to start with the formation of familiarization reading skills, and in the end come to the viewing reading, which in turn offers the execution of various kinds of language and speech tasks when working with texts in Russian. The author suggests paying attention to reading the texts in a certain sequence, starting from reading the adapted, then authentic texts, and gradually turning to reading the educational and scientific literature, the work with which helps in the formation of professional competencies.

Keywords: independent work, Russian as non-native, students-karakalpaks, types of reading, home reading.

УДК: 821.222.8(тадж.)

ЛЕКСИКАИ МАРОСИМИ МОТАМ ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОӢ

Броимшоева М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Дар тамоми олам мувофиқи ҳар даври замон мардум дорои маросимҳо, суннатҳо ва урфу одати маҳалии хеш буданд. Оиди ин масъала мардумшиносону фолклоршиносон ва инчунин забоншиносон маълумотҳои зиёд овардаанд ва ҳар яки онҳоро дар осори илмиашон оварда, мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Забоншиноси машҳури тоҷик Сайфиддин Мирзоев дар китобаш «Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ», қайд намудааст: «Вожаҳои маросимӣ аслан ба се бахш тақсим мешаванд, ки иборатанд аз:

- а) истилоҳоти маросимҳои мавсимӣ;
- б) истилоҳоти маросими тӯйи арӯсӣ ва хатна;
- в) истилоҳоти маросими мотам [10, 61].

Забони шуғноӣ низ мисли забонҳои дигари дунё дорои вожаҳои ибораҳои зиёди маросимӣ буда, аксари онҳо аз таърихи пешини соҳибони ин забон гувоҳӣ медиҳанд. Чуноне ки дар Ригведа дар як хитоб омадааст: *ман оиди Варун намехостам гӯям, ки равед ба хонаи замини, о шоҳ.* Дар суруди дигар оиди маросими дафн ба таври муфассал гуфта шудааст: *1. о ҳангоми гузоштани ба модар-замин.* 13. Ман заминро гирди ту мустаҳкам мекунам, ҳа зарар намерасонам, чун ин кулӯхҳоро дар чуқурии замин рост мекунам. Бигзор падарон туро дар ин чуқурии замин нигоҳ доранд. Бигзор чуқури ба ту

хона шавад[4, 138]. Мо ин гуна вожаву воҳидҳои забони аз забони зиндаи мардуми шугназабон гирдоварӣ намуда, дар навбати аввал ба ду гурӯҳ чудо намудем:

- а) лексикаи маросими мотам;
- б) лексикаи маросими тӯи арӯсиву домодӣ.

Лексикаи мотам дар забони шугнонӣ ба урфу одатҳои алоқии ноғузастанӣ дорад ва ин одатҳо дар байни мардуми шарқ умимият низ доранд. Чуноне ки Карл Йеттмер менависад: «Анбанаи маҳсус вучуд дорад, хусусан дар давраи хатари азо дар пушти гӯши кӯдакон доғи сиёҳ мегузоштан»[6, 471].

Ин одат дар байни мардуми Шугнон низ ҷой дорад, пеш аз бурдани часади шахси фавтида ба қабристон пушти гӯши кӯдаконро сиёҳ мекарданд, то ки ба онҳо ягон офат нарасад.

Калимаҳои марбут ба мотам асосан аз масдари *mīdow* ва вожаҳои *mūd* мурд (чинси мардона), *mod* (чинси занона) *mīrt* мемирад, *mar* (асоси замони ҳозираи феъли фармоиш, яъне мур) маншаъ мегирад. Дар китоби В.В. Иванов ва В.Н. Топоров «Санскрит» омадааст: Як қатор калимаҳои ҳамшакл дар лексика ба монанди «мард» муайян гардиданд, ки аз феъли ҳиндуаврупой замина мегиранд ва маънои мурданро ифода мекунад, се шеваи ҳиндуаврупоии давраи бостон *martā*, авест. *marəta-*, юнонӣ *βροτος* (*morotos*), арм. *mard*» муттаҳид мекунад [5, 61]. Чи тавре ки маълум гардид, ки решаи ин калима аз забонҳои ҳинду аврупой маншаъ мегирад. Дар забони шугнонӣ калимаи *mīdow* мурдан калимаи нисбатан дағал мебошад ва аксари вақт ба ҷои он калимаҳои *tūyd* рафт, *kutoumr* кӯтохумр, *bed* гум шуд (нисбат ба кӯдаки навзод) ва ибораҳои *xi umriyi tamard dod* умрашро ба шумо бахшид, *zalal sut*, *guzašta sut*, *as dunyo tūyd* аз олам гузашт. Бо ибораи *jūn dākēdow*-ҷонро додан низ ин мафҳум дар забони шугнонӣ серистеъмол аст. Ҳангоме, ки бемор бисёр азоб мекашад, дар ин маврид барояш чунин дуо мекунад: *Худоу ног дирд јӯндākēд осӯн кикт* Худо кошкӣ ҷондоданро барояш осон кунад.

murda мурда дар китоби Аламшоев М., Аламшоев Ш. Фарҳанги шугнонӣ-тоҷикӣ-англисӣ [1,144] тафсир дода шуда, дар баробари маънои асли боз маъноҳои дигари ғайриаслиро низ ифода намудааст. Чунончӣ, калимаи *murda* мурда ба маънои шахси танбал низ омада метавонад. Доир ба ин калима воҳидҳои фразеологӣ ё мақолҳои зиёд дар забони шугнонӣ вучуд доранд: *murda pitēwdow* айнан партофтани мурда, аммо ба маънои маҷозӣ ҷазои касеро додан, ё касеро тарсондан, ё задани касе, *murdayen tārif čūd*, *xi kafanāndi salot čūd* айнан. мурдаро таъриф карданд, кафанаширо олула кард, маънои аслии ин мақол яъне шахсеро таъриф намуданд, *ӯ* аз худ рафт, ё сазовори боварию эътимод нагардид, *murda midust xoxč* айн. хамир дар дасти мурда, яъне шахси нолоикро кор фармудан, ки аз дасташ чизе намеояд, *murda rost čidow* айн.мурдаро рост кардан, яъне касеро мурданивор заданд, *murdaoseb* айн. мурдаосеб, яъне бемории кӯдакони *čil* лашӯр, ки аз мурда офат ёфтани кӯдакони навзодро ифода мекунад; *murda tar safed kafān awas kixtat as azobi gūr bexabar* мурда ба кафани сафед хавас дорад, вале аз азоби гӯр беҳабар.

Mayit муроди калимаи мурда буда, нисбат ба он нармтар ифода меёбад: *Mayit kältiren to ruxec nisc* *Болои сари мурда то саҳар нишаастаанд.*

Калимаи *midow*-мурдан, низ бо ифодаҳои нарм: *guzaštā sitow*-гузаштан (аз олам гузаштан) *zalal sitow*-нобуд шудан, *az miyūn andīdow*-аз миён рафтан, *az jāin tīdow*-аз ҷаҳон рафтан, *az dunyo tīdow*-аз олам, ё дунё рафтан баён мегардад, ки калимаи аввал нисбатан дағал (вулгаризм) ба шумор меравад. Ин калимаву ибораҳо дар матнҳои бадеӣ низ мавриди истеъмол қарор ёфтаанд:

Tūydat tuyat tu dārδ diland jovidūn red,
Aud as dimoy sa naxtūyd pi osmūn red.
Рафтӣ туву дард ба дил ҷовидон монд.
Дуди димоғ баромаду дар осмон монд,

Ҳангоми хабар додани марги касе бештар чунин воҳиди забонӣ ба монанди *хи умр тамард дод*-умрашро ба шумо дод истеъмом мешавад.

мурдāzinēd -ғусли майит, яке аз маросимҳо ба шумор меравад, ки хоси тамоми мардуми мусалмон аст. Касе, ки мурдaro ғусл медиҳад, *мурдāziniyūj* мурдашӯй номида мешавад.

Bemor бемор, *kasal* касал, *dārδdor* дардманд муродифи ҳам буда, нисбатан дар лексикаи маросимӣ маъмуланд ва барои тамоми забонҳои гурӯҳи эронӣ умумистеъмом мебошанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин ном чунин шарҳ дода шудааст: бемор гирифтори беморӣ, касал, мариз, ранчур [13,172]. Дар забони шугнонӣ калимаи *bemor* нисбат ба беморони дар дами марг қарор дошта, низ истифода мегардад, ки дар ин маврид он ба гурӯҳи эвфимизм дохил мешавад, чунончи, *yu bemor ū* бемори вазнин аст. Аз ин калимаи сода калимаҳои мураккаб низ пайдо шудаанд: *bemordori* беморро нигоҳдорӣ кардан, *bemorpursi* барои беморпурсӣ омадан. Агар бемор ҳангоми бемориаш зиёд азоб кашад онро *pāxst* меғӯянд, яъне азоби дардро кашидан ва шакли дигари масдарии он *pāydow*- азоби дард кашидан мебошад. Калимаи *pāgdow* дар замони гузашта дар шакли *pāyd* азоби беморӣ кашид, дар замони ҳозира ва оянда *pāxst* азоби дард мекашад.

Калимаи *dārδdor* (дарддор) дардманд нисбат ба шахсе истифода мегардад, ки гирифтори дарди табобатнашаванда аст, ё тез-тез гирифтори беморӣ мешавад: *уā mis dārδdor sat хи bādī tūyδ- tūyδ хи mod ū* (зан) дардманд шуду азоб кашид, азоб кашид мурд.

Калимаи *kasal* нисбат ба шахсе истифода мешавад, ки дардаш нисбатан сабуктар аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он чунин шарҳ ёфтааст: касал арабӣ 1. нотоб, бемор, мариз, 2. сустӣ, нотавонӣ, бемадорӣ, беморӣ [13, 542]. Аммо нисбат ба зани обистан (дучон) низ калимаи «*kasalaki*» кор фармуда мешавад, ки он эвфемизмҳо дохил мешавад, зеро калимаи *буғуз* ба гурӯҳи калимаҳои дурушт дохил шуда, дар байни мардҳо занон онро ба забон намеоварданд. Дар байни мардум оиди беморпурсӣ манӯъҳои зиёд вучуд доранд, аз ҷумла рӯзҳои душанбе ва сешанбе *pexstow* беморпурсӣ рафтан мумкин нест, зеро ба ақидаи ин мардум аҳволи бемор бадтар мешавад. Аммо рӯзи чоршанбе барои хабаргирии бемор рафтан хуб аст.

Калимаи *sūzax* сӯзиш низ нисбат ба шахси бемор тааллуқ дошта, маънои аз дарди зиёд норохатии шахсро ҳангоми дарди ҷонкоҳ ифода мекунад. Ин калима ба маънои маҷозӣ низ омада метавонад, яъне инсон аз ҳад ғамгин бошад, ҳам ин калима нисбат ба *ӯ* кор фармуда мешавад. Дар шеърҳои мазкур шоир аз дард сӯхтани парвонаҳоро тасвир намудааст, ки касе сӯзиши онҳоро эҳсос намекунад:

Tamošoyum carāng parwūnayen ar yoc darūn šāwen,
Amo wev dārδ wev sūzax fukardaš fāmtow lap qīn.
Carāng odam ba dunyo yoδd, dunyo sūd wird širīn,
Purarmūn az jaūn tidow, yošaš mīdow lap qīn.

Тарҷума:

Нигоҳ кардам, чӣ сон парвонаҳо сӯзанд дар оташ,
Аммо эҳсоси дарду сӯз барои дигарон мушқил,
Ба дунё одамӣ ояд, шавад олам ба *ӯ* ширин,
Пурармону чавон мурдан барои мо аҷаб мушқил.

(Қиматшо Броимшоев).

Дар порчаи дигари шеър низ калимаи сӯзиш ба таври зерин ифода гардидааст:

Jannati ar čāy nawīnt dārdat nawīnt sūzax хи tūyd,
Mard vudat mardīnawor sut muḵkilosūn, tūyd хи tūyd.
Tīzda korwūnrāngti mardum fotaxūni tar šuwoz,
Hexata qawm, yor rafiqen sinabiryūn tūyd хи tūyd.
Lāki šohzodā хи yuḵk, jannatmakūnard kin duo,
Čīz iloj bo amri taqdīr lap nakunūm tūyd хи tūyd.

Тарҷума:

Ҳар ки сӯзу дард набинад, худ бувад чаннатмакон,

Мард буд, мардонвор шуд мушкил осон, рафт-рафт.

Фотеҳахон мисли корвон саф кашанд сӯи Шувоз,

Хешу ақраб ёру дӯстанд синабирён, рафт-рафт

Ашкро Шохзода мон, чаннатмаконро кун дуо,

Чора нест, бо амри тақдир марди инсон, рафт-рафт.

(Шохзода Сайидиброҳимов)

mārg маънои калимаи марги забони тоҷикиро ифода мекунад, вале овози «а» дар забони шуғнонӣ дарозтар талаффуз гардида, аломати дарозиро соҳиб шудааст. Ин калима дар нутқи ин мардум зиёд истеъмол мешавад, ба монанди *tu mārg yat* маргат фаро расид, *wi mārg qarīb sudj* маргаш наздик омад, *mārgi tu xabar zoḥč* марг туро хабар гирифтааст, ин сухан чун шӯхӣ низ дар байни мардум ба кор бурда мешавад: *mārg turd* марг ба ту; чун ҳақорат, ё дуои бад нисбати касе истифода мешавад, *mārg-ta yičī* пареҳст марг касеро намеурсад, яъне марг аз касе иҷозат напурсида, чонашро мегирад; *az mārg mulat tilāpt* аз марг мӯҳлат хостан ин ибора нисбат ба шахси танбал кор фармуда мешавад, *az mārg-ta ricistow naboft* аз марг гурехтан номумкин аст, яъне аз марг гурехтан *гайримкон аст*, *Худоу ту mārg tama tarpīro wirt* Худо маргамро пеш аз шумо орад, ин воҳиди забонӣ аслан аз забони волидайн нисбат ба фарзандонаш чун дуо ба забон оварда мешавад.

Чунин калимаву ибораҳо дар қиссаву ривоятҳои мардумӣ низ ба таври фаровон истеъмол гардидаанд, чунончӣ:

M Ā R G W A X T

Yi osepsūdjin ubol čorik woxtat andīzdat tar Sulaymūn azrat xezi xu firēpč. Dađi wird lūvd:- e kata čorik!-ty wižūnat Худой ку yi iloj kinidi muyi nur Izroil wīnt xu dis bad-badi tar mu čūxt yuta xo nur vīd xumne vīd my jūn zēzd. Dađ yu čorik wi pođ bīrard xu pitēwd xu dis nūdat zorgi kixtat qasam wi dīdide gūyo lāk yu wi az xari Baydodand tar yiga yulayat dardi xār we bēzd. Azrati Sulaymūn arcūnd wird lūvd ky dus 9ow ribiyat fukta soz sūd, yu as kā gīrt "nay mu tezdi tar yi jo bozet yu my ačga lāk māwīnt."Dađ Azrati Sulaymūn xūz rimedidi mi čorik zi xu tar Hindustūn mi yosidi sar lap mardum taram. Xūz dađ yi karṯapakiḍēdand wi zēzd xu tar Hindustūn wi firēpt.

Yi rūzat Azrati Sulaymūn as Izroil wīnt xy dađ as wi awolpursi peχt:- Ā Izroil tut yimeṯ wi čorik dis osēpi čūŸjidi yu ubol yimeṯi murd dis xu dārḍnolgi čūŸjidi gūyo tyt tar wi dis bad-bad čūχčat wi jūnat čī zēxt. Murd dađ as wi rām yat xu tar Hindustūnum wi boχt. Izroil oyi ayrūn rist xy dađ lūvd:- e Azrat wuzum tar wi bad-bad nayat wuzym ayrūn - ayrūn tar wi čūxt dūnjatidi murd Худой lūdidi falūni jūnta tar Hindustūn zēzi at wuzum mi xāri Baydodand wi wīnt xu ayrūn aḡum red. Daḡum xu zorḍand lūd:- Худойта xo xato nakīxtat yam carāng.Yida nurardum Wi qudrat fāmt Yu carāng vuḍj. Dađ az Худойи baxxiχ tilāpt xu yu yi karṯapakiḍēdand tar Hindustūn wi čorik jūn parjīvd.

Dijati māš šoyiri yulā Alidūnšo lūvji di:

Mārgand wi muqūm,

Na meṯ čostat na xūm.

Xabar nasāwamat,yu ta yoḍd

Māšti memūn.

Як марди тарсончаку бечора афтону хезон ба назди Ҳазрати Сулаймон расидааст. Пас ба ӯ мегӯяд: -Эй бузургмард!-ту дониву Худованд, илоче кун, зеро маро имрӯз Изроил дида, ба манн бад-бад нигоҳ кард, имрӯз ё фардо ба гумонам чонамро гирифтани аст. Баъд он мард худро пеши пойҳои вай партофта, гиряву зорӣ мекунаду ӯро қасам медиҳад, ки маро аз шаҳри Бағдод ба шаҳри калонтари дигар фиристонад. Ҳазрати Сулаймон ҳарчанд ӯро ором карда, ҳамааш хуб мешавад гӯяд ҳам, мардак розӣ намешаваду мегӯяд: «не маро ба чое фиристед, ки ӯ маро дигар набинад». Пас Ҳазрати

Сулаймон шамолро мефармояд, ки ин мардро гирифта ба Ҳиндустон бар, ки аз хама мардуми зиёд дар он ҷо аст. Шамол дар як мижа задан ўро ба Ҳиндустон мерасонад.

Як рӯз Ҳазрати Сулаймон Изроилро дида ҳолпурсӣ мекунаду мегӯяд: -А Изроил, ту рӯзе он мардро чунон тарсондӣ, ки бечора бароям дарду аламашро баён намуд, ки гӯё ба ў бад-бад нигариста, қонашро гирифтани хастӣ. Раҳмам омаду ўро ба Ҳиндустон фиристодам. Изроил хайрон шуда, мегӯяд: Эй Ҳазрат, ман ба ў бад-бад нанигаристам, балки хайрон-хайрон нигоҳ кардам, зеро Худованд ба ман гуфт, ки қони фалониро дар Ҳиндустон мегири, аммо ман ўро дар шаҳри Бағдод дида хайрон мондам. Баъд аз дил гузарондам: -Худо саҳв намекунаду ин чи тавр аст. Ана имрӯз қудрати Ўро дониستم, ки Ў чӣ гуна будааст. Пас аз Худованд узр пурсида, дар як мижа задан дар Ҳиндустон қони он мардро мегирад.

Дар ин бора шоири бузурги мо Алидоншо фармудааст:

Марг дорад як мақом,
На рӯз бинаду на шом,
Беҳабар монда мо, ояд ў,
Ба наздамон меҳмон.

(Лидуш Ҳабиб)

tirakmārg sitow-гармарг шудан. Калимаи *tirakmārg* мураккаб буда, аз ду пеша *tirak*-тар, *mārg*-марг гирифта шуда, нисбат ба касе гуфта мешавад, ки дар наврасӣ ё ҷавонӣ фавт мекунад, чунончӣ: *yā yācīk tirakmārg sic* он духтарак ҷавонмарг шудааст. Ин калима дар дуоҳои бади шугнонӣ низ истеъмол мешавад: *Mawlo tu tirakmārg kixt* Мавло туро ҷавонмарг кунад.

tūʔdow-азоб кашидан. Ин калима дар мавридҳои зиёд истифода мешавад, вале мо онро ба хошири зиёд ранҷ кашидани бемор пеш аз марг баррасӣ намудем: *Yu beʔorā musafedi xu midowti lap tūʔd* Мӯйсафеди бечора ҳангоми маргаш хеле азоб кашид. Калимаи зикршуда дар шеъри шоир ба таври зерин истифода шудааст:

Ac yoši narist niḵūn,
Ar čāy rist dar ʔami jūn,
Māš ɡūrti žīr rist niḵūn,
Be tuyum dunyo nažīwʔj.
Nist čorāyat, nist tadbīr,
Fuk winām as xu taqđīr,
Oqibatam sit pi bīr,
Be tuyum dunyo nažīwʔj.
Аз йошӣ намонд нишон,
Ҳар кас монд дар ғами қон,
Дар ғӯрамон санг нишон,
Бе ту нахоҳам ҷаҳон.
Нест чораву нест тадбир,
Инро бинем аз тақдир,
Оқибат зери хокем,
Бе ту нахоҳам ҷаҳон.

(Лаълҷубаи Мирзоҳасан).

hazūn-хазон аслан ба маънои тирамоҳ қор фармуда мешавад, вале дар байни мардум ба маънои пирӣ, ба анҷом расидани умри одамро низ ифода мекунад ва бо ибораҳои *hazūn yat* хазон омад, *māš umr hazūn sut* умрамон хазон гардид, истеъмол мегардад, ки ин дар яке аз шеърҳои шоири шугнонизабон ба қалам дода шудааст:

Hazūn yatat, hazūn yatat, hazūn yat,
Gumūnum yid ku nur pis mot tu jūn yat,
Nanēddām gul nafāmtām qadri žīwʔjax,
Tu čis mārg tezaʔat sof nogumūn yat.
Хазон омад, хазон омад, хазон шуд,

Гумонам, он ба қабзи чони мо шуд.
Ба қадри меҳри хам мо норасида,
Ба қабзи чони мо, марг ногумон.

(Шоҳзода Сайидиброҳимов).

Хулоса, калимаву ибораҳои марбут ба мотам дар забони шугнонӣ қисмати калонро ташкил дода, омӯзиши онҳо барои илми забоншиносӣ аз ҷоида ҳолӣ нест, бинобар ин таҳлилу тадқиқи онҳо идома хоҳад ёфт.

АДАБИЁТ

1. Аламшоев М., Аламшоев Ш. Фарҳанги шугнонӣ-тоҷикӣ- русӣ-англисӣ. Душанбе, Ирфон 2021, 188 с.
2. Аламшоев Ш. М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи шугнонӣ-тоҷикӣ- русӣ-англисӣ. Душанбе, Ирфон 2021, 431с.
3. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шугнонӣ. Душанбе, Дониш, 1979, 98 с.
4. Бабаев А.Д., Каримов Т. Д. Авеста по следам древнейшей цивилизации таджиков. Худженд, 2001, 190 с.
5. Иванов В. В. ва Топоров В.Н. Санскрит, Издательство Восточной литературы, Москва, 1960, 300 с.
6. Йеттмер К. Религии Гиндукуша (перевод с немецкого). Москва, ИЗД. Наука. Главная редакция восточной литературы, 1968, 524 с.
7. Капранов В. А. «Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ и его место в таджикской лексикография.-Душанбе: Изд. АН Тадж. ССР, 1964.-212 с.
8. Карамшоев Д. Шугнанско-Русский словарь. Том 1. М.1988, 575 с.
9. Карамшоев Д. Шугнанско-Русский словарь. Том 1. М.1988, 575 с.
10. Мирзоев Сайфиддин Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои ягнобӣ Душанбе, 2012, 167 с.
11. Мачидов М. Забони адабии муосири тоҷик.-Ҷилди 1, Душанбе, 2007, 232 с.
12. Мачидов Х. Таркиби лексии воҳидҳои фразеологӣ// Мактаби советӣ.-№10.-1986.-С.25-28.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ./ Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Х., Зехнӣ Т. ва дигарон.-Иборат аз 2 ҷилд.-М.: Советская энциклопедия, 1969.- Ҷ.1.-951 с.; Ҷ.2.-948 с.
14. Фозилов М. Словарь фразеологических сочетаний современного таджикского языка, 1965, 952 с.

ЛЕКСИКАИ МАРОСИМИ МОТАМ ДАР ЗАБОНИ ШУГНОНӢ

Луғати маросими азодорӣ дар забони шугнонӣ таърихи қадима дошта, дар забон ба таври васеъ қорбурд шудааст. Муаллиф дар байни мардум мавод гирд оварда, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф онҳоро аз муҳити халқ гирд оварда, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додааст. Дар баробари ин луғат калимаҳои дорои маъноӣ маҷозӣ ва воҳидҳои фразеологӣ аз мероси шифохӣ ва ҳаттии забони модарӣ ба тоҷикӣ тарҷума мешаванд.

Ин вожаҳо дар забони шугнонӣ то имрӯз мавриди таҳқиқи ҷудоғона қарор нагирифтаанд. Аз ин ру, ин мақола дар омӯзиши забонҳои помири аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ойин, мотам, ғам, воҳидҳои фразеологӣ, истиора, марг, таҳлил, забон, маъно.

ЛЕКСИКА ТРАУРНОГО ОБРЯДА В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Лексика траурного обряда в шугнанском языке имеют древнюю историю и широко употребляется в языке. Автор на основе свежего материала, собранного в ареале распространения шугнанского языка анализирует этнографические термины траурного обряда. Рассматривает происхождения и семантическая трансформация ряда лексических единиц, отражающих ритуалы траурного обряда шугнанцев. Наряду с

этим приведены слова с переносным значением и фразеологические единицы в составе устных и письменных поэтических текстов, связанные с понятиями смерть, горе и жизни. Данные слова в шугнанском языке по сей день не подвергались отдельному исследованию. Поэтому данная статья имеет важное значение в изучение памирских языков.

Ключевые слова: обряд, траур, горе, фразеологические единицы, метафора, смерть, анализ, язык, значение.

LEXIS OF GUNERAL CEREREMONY IN SHUGNI LANGUAGE

Lexis of general ceremony in Shugni language keeps an early history and widely used in a language. The author in this article collected and analyzed the words among people beside it the bicorn were translated with their illiberal meaning and phraseological elements from oral and written form of supported of the language in to Tajik language.

Till today these words in Shugni language didn't expose separate investigation. Therefore the given articles keep the significant meaning in learning Pamir ion languages.

Key words: ritual, mourning, grief, phraseological units, metaphor, death, analysis, language, means.

Маълумот дар бораи муаллиф: Броимшоева М.К. –дотсент, мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел: (+992) 933027292, [E-mail-mbroimshoeva@bk.ru](mailto:mbroimshoeva@bk.ru)

Сведение об авторе: Броимшоева М.К.-доцент, заведующей кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева, тел: (+992) 933027292, [E-mail-mbroimshoeva@bk.ru](mailto:mbroimshoeva@bk.ru)

Information about author: Broimshoeva M.K.-associate professor Tajik Language head Department of the Tajik language of the Khorog State University named after M. Nazarshoeva, tel: (+992) 933027292, [E-mail-mbroimshoeva@bk.ru](mailto:mbroimshoeva@bk.ru)

УДК ТДУ 982-95.0-47

МАЪЛУМОТИ МАЛИКУШШУАРО БАҲОР ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ШОИРОНИ МУОСИРИ ЭРОН

Қамбаров Ниёзали Чоршанбиевич
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Маликушшуаро Баҳорро дар адабиётшиносии тоҷик қабл аз ҳама чун шоири касидасаро, шоири даврони инқилоби Машрута ва гузашта аз ин адиби мубориз ва ситоишгари озодӣ мешиносанд ва онҳое, ки бо масоили забоншиносӣ сару қордоранд, аз ӯ ҳамчун забоншиносӣ фозил муаллифи асари машҳури «Сабкшиносӣ» ном мебаранд. Маълум аст, ки Баҳор танҳо як шоири маъмулӣ набуд. Фаъолияти ӯ дар ниҳоят густурда, доманадору серҷабҳа буд. Дар шинохти нақши Маликушшуаро Баҳор махсусан фаъолияти таҳқиқӣ пажӯҳишии вай дар заминаи адабиётшиносӣ ва ба вижа шеършиносӣ ниҳоят муҳиму арзишманд аст. Шояд барои теъдоди каме аз адабиётшиносону дӯстдорони адабиёт дар ҷомеаи адабии мо маълум бошад, ки Маликушшуаро Баҳор матолиби арзишманде дар заминаи шеършиносӣ, назарияи шеър, сайру тақомули шеър дар Эрон навиштааст.

Тавре ки аз баррасии ашъору қорномаи таҷқиқии Маликушшуаро Баҳор маълум мегардад, ӯ дар тӯли умри эҷодии хеш ҳамвора мувоҷибаи ноизири пешрафту дигаргуниҳо, рушду қамолати адабиёти муосир будааст. Ҳеҷ як падидаи адабӣ, ягон истеъдод аз назари ӯ пинҳон намондааст. Баҳор бо муосирон, шоирони ҷавон пайванди мустаҳкам доштааст. Хидмати ӯ дар тарбияту роҳандозии шоирони ҷавон ниҳоят қорсоз будааст. Ӯ ба маҷмуаву девонҳои бисёре аз шоирони ҳамасраш сарсухан навишта, ашъори эшонро мунсифона ба хоштири бозгӯ намудани нуқоти нерӯманду

нишон додани камбуду навокис нақд намудааст, ки дар ин мақола дар бораи чанд шоир ибрази андеша менамоем.

Парвини Эътисомӣ. Парвини Эътисомӣ шоираи номдори адабиёти муосир, ки перомуни зиндагӣ ва осораш садҳо китобу мақола дар дохилу хоричи Эрон таълиф шуда ва дар қаламрави порсигӯён шояд камтар касе бошад, ки аз шеъри Парвин огоҳ набошад. Вале чолиб ин аст, ки маҳз Маликушшуаро Баҳор буд, ки барои нахустин бор ба девони ин шоираи чавонрафта сарсухани меҳромезе навишт: «Дар ин рӯзҳо яке аз дӯстон гулдастае аз азҳори навшукуфта ба дастам дод ва миннате ба гарданам ниҳод. Дастам аз он рангин гашт ва доманам мушкогин. Бӯйи гул чунон маст кард, ки доманам аз даст рафт». [4, 153]

Маликушшуаро Баҳор дар ин сарсухан дар атрофи авҷу фуруди ашъори Парвин, вижагиҳои сабкии вай, таъсирпазирӣ, баҳрагирӣ аз ороишҳои адабӣ ва дигар масоили муртабит ба шеъру адаб ихори назар менамояд. Ба андешаи Баҳор мутолиоти фаровони Парвин дар шеъри шоирону адибони Хуросон мучиби он шуда, ки сабки ироқӣ дар чаҳони зеҳну андешаи вай нуфуз пайдо кунад. Дар шеъри Парвин ради пойи Носири Хисрав, Саъдии Шерозӣ ва Хоча Ҳофизро метавон эҳсос намуд. Вале новобаста аз ин Парвин як истиқлоли фикрии хос дорад.

Баҳор ба рукни аслии эҷодиёти Парвин мунозира ишора намуда, хотиррасон месозад, ки мунозира, ки дар адаби форсӣ собиқаи тӯлонӣ дорад, муддати тӯлонӣ буд, ки ба ғӯшаи фаромушӣ супорида шуда буд. Парвин ин санъатро аз нав зинда намуд. Муҳаққик чунин навишта: «маълум нест чаро шеваи мунозира, ки қадимтарин услуби ҳусни адои мақсуд ва яке аз бузургтарин тариқи суҳангӯӣ ва устодии Шимолу Ғарби Эрон буда, то ин ҳудуд зери сабки хуросонӣ маҳкум ба завоҷ шудааст, ки ҷуз қисмати каме дар кутуби хаттӣ ва мухтасаре ғайри қобили зикр дар зимни соир осори асотид чизе аз он барҷой намондааст. Билҷумла он чи маълум аст, хонум Парвин аз рӯи фитрату ғаризаи хеш бори дигар ин шеваи писандидаро дар китаоти чадидаи худ эҳё кардааст». [4, 154]

Зимни таъмини марзи истеъдоду ҳунари Парвин изҳор медорад, ки ҳунар онҷо ҳузур пайдо мекунад, ки аз забони ҳама чиз ҷухан мегӯяд. Девони Парвин ба қавли Баҳор шомили чунин вижагиест.

Ҷолиби диққат аст, ки ба ҷуз ин сарсухани мабсут, ки тафсираш рафт, дар ҷое дигар аз Парвин ишорат намуда. Вале ногуфта намонад, ки Парвин Эътисомӣ дар истиқболи як қасидаи Маликушшуаро Баҳор қасидаи зебоне навишта, ки хеле ҷаззоб аст. Матлаи қасидаи Маликушшуаро Баҳор чунин аст:

Дил зи дил бардор агар боист дилбар доштан,
Дил ба дилбар кай расад ҷуз дил зи дил бардоштан.

Қасидаи Парвин таҳти унвони «Орзуҳо» шомили абёти зер аст:

Эй хушо мастона сар дар пойи дилбар доштан,
Дил тухӣ аз хубу зишти чархи аҳзар доштан
Назди шоҳини муҳаббат ба ҷуло бол омадан
Пешбози ишқ ойини кабудпар доштан...
Ҳамчу мур андар раҳе ҳиммат ҳаме по куфтан
Чун мағас ҳамвора дасти шавқ бар сар доштан... [4, 71]

Муҳаммад Хусайни Шаҳриёр. Баҳор мисли пешин ба девони шоири муосири Шаҳриёр низ муқаддимаи кутобе бо номи «Садои дил» навишта буд. Девони Шаҳриёр соли 1935 дар Техрон мунташир шуда ва тавре ки аз навиштаи шоир равшан мегардад, ошноии онҳо дар ҳонаи Баҳор сурат мегирад. Баҳор дар сарсухани хеш чунин ибраз медорад, ки «Шаҳриёр шоирест шева ва ҳадди шоирӣ ӯро ғазалиёти ин рисола гувоҳе аст ростгӯӣ. Дар ҳар ғазал ба маънои тозае пай бурда ва таркиботи ширине фароҳам овардааст. Шевааш нав, марғуб ба назди пиру чавон матлуб аст ва ояндаи беҳтару олитаро ҳам ин санъати вайро дар пай аст, ки агар рӯзгоре муносибу донишпарвар ёбад дар ин беша гӯйҳо занад ва касбулсабқатҳо рабояд». [4, 209]

Бар хилоли Баҳор Шаҳриёр Маликушшуаро Баҳорро на шоир, балки нозим мехонад. Аз дидгоҳи ӯ Баҳор дар қасидасарой ва пайравӣ аз сабки хуросонӣ шоире устод буда, вале ғазалсаро набудааст. [4, 102]

Бархурди Баҳор зимни арзёбии ашъори шоирони муосир хусусиятҳои хосе дорад. Нахуст ӯ бештар ба маҳорату устодии шоирон тавачҷуҳ мекунад ва дар қатори ҷанбаҳои арзишманди ашъор айбҳои эшонро низ бозгӯ мекунад.

Адибулмамолики Фарохонӣ. А. Фарохонӣ мутахаллис ба Амирӣ аз шуарои маъруфи муосири Эрон аст, ки бо Баҳор пайвандҳои зиёди адабӣ доштааст. Дар китоби «Сабкшиносӣ» беш аз 20 маротиба бо муносибатҳои гуногун аз Фарохонӣ ёдовар мешавад. Фарохонӣ мудирии рӯзномаи «Адаб»-ро низ ба дӯш доштааст. Маликушшуаро Баҳор менависад: «Қоиммақом дар шеър низ қудрате дорад. Аммо насраш ҳарчанд ғолиб сарсарист ва ба ачала қор мерондаву қалам мезада аст. Боз мояи вофире аз завқу хусну салиқа дар ўст ва билохира пайрави мактаби «Гулистон»-и Саъдист, аммо намаке аз он дорад». [5, 343]

Қолиби қайд аст, ки миёни Баҳору Фарохонӣ номаҳои манзум ё ба дигар сухан ба ҳамдигар шеър бахшидан марсум буда. Аз ин равшан мешавад, ки онҳо муносибати наздики дӯстона доштаанд.

Эраҷ Мирзо. Эраҷ аз шоирони тавоно ва номдори ибтидоӣ қарни бистуми Эрон ва муосири Маликушшуаро Баҳор буд ва байни онҳо равобити дӯстона ва адабӣ барқарор буд. Ӯ аз гуяндагоне буд, ки бо баракати ошноӣ бо забони фаронсавӣ ба адабиёти урупой мусаллат буд ва дар ашъораш ба мазомине аз ашъори шоирони урупой метавон дучор шуд. Истеъдоди ӯ дар он зоҳир мешуд, ки ба ҳама чиз обу ранги эронӣ меод. Перомуни шохисҳои шеърӣ ва эҷодиёти Эрон пажухишҳои зиёде анҷом шудааст. Эраҷ дар зиндагии адабии хеш борҳо ба Маликушшуаро Баҳор шеър бахшида аз ҷумла дар қасидае бо матлаи зерин чунин навишта:

Шеър гӯӣ, ки агар бишнавад оқои Малик,

Офарин гӯяд бар шоиру шоирпарвар

Аз навиштаҳои ин шоирон равшан аст, ки аксар миёни онҳо атрофи масоили адабӣ баҳсу ҷидолҳо сурат мегирифтааст, вале тундравӣҳо дар интиқод ҳаргиз боиси ранҷиши онҳо нагардидааст.

Дар абёте, ки нақл мешавад Эраҷ Мирзо аз Маликушшуаро Баҳор ситоиш мекунад ва ба ҷойгоҳи ӯ дар адаби форсӣ арҷ қоилад мешавад.

Гарчи дар давлати Машрута забон озод аст

Лек роз аз руфако бояд ифшо нашавад

Ғазале гуфтаму қилки ту маро расво қард

Гарчи ҳаргиз ҳунаре мардуми расво нашавад

Ман ҷавоби ту ба ойини адаб хоҳам дод

То миёни ману ту маърақа барпо нашавад

Ту ҳунармандиву ман низ зи аҳли ҳунарам

Дар миёни ду ҳунарманд мабодо нашавад

Ғам маҳӯр гар набувад қори ҷаҳонат ба мурод

Қори дунё ба муроди дили доно нашавад. [4, 86]

М. Баҳор низ ба Эраҷ Мирзо инояту эҳтироми фаровон дошт ва нақши ўро дар адабиёти муосири Эрон ниҳоят арзишманд медонист. Ба муносибати даргузашти ӯ дар сугномае, ки навишта буд ўро ба Саъдӣ қиёс қарда. Аз дидгоҳҳои Эраҷ бо марғи Эраҷ гӯё шохсутуне аз адаби форсӣ барқанда шуд.

Саъдии нав буд чун Саъдӣ ба даҳр,

Шеъри нав овард Эраҷ Мирзо

Эй дареге қ-он чиро оварда буд

Рафту бо худ бурд Эраҷ Мирзо

Гуркани фазлу адабро гул гирифт

Чун ба гил биспурд Эраҷ Мирзо

Гуфт баҳри соли таърихаш Баҳор
Ваҳ чи роҳат мурд Эраҷ Мирзо [4, 87]

Орифи Қазвинӣ. Ориф низ мисли Баҳор аз насли инқилоби Машрута буд ва нисбат ба дигар шоирон бо Баҳор дар чанбаҳои мухталиф пайвандҳои зиёд дошт. Нахуст ин ки мисли Баҳор ашъори зиёди озодихоҳона, ватанпарастонаи ҳаяҷонангез дошт. Маҳз дар ҳамин замина ҳарду миёни мардум шуҳрати овоза касб намуда буданд. Дар шеър махсусан дар сурудани тасниф дасти расо доштанд. Баҳор дар таълифоти хеш борҳо ба Ориф ва шеъраш ишоратҳо намудааст. Баҳор дар китоби «Таърихи аҳзоби сиёсӣ» перомуни Ориф чунин ҳикоят мекард: «Рӯзе аз тарафи марҳум Ориф ашъоре дар чаридаи Нохид» мунташир шуд, вале бидуни имзо ва дар ашъор ё шеърҳои буд, ки нашри онҳо маслиҳат набуд. Уламо ва муллоҳо ва ҷамоате аз мардум ва қисмати бузурге аз намояндагон асабонӣ шуданд ва суҳбатҳои хушунатомезу балки қасди тақфир ба миён омад... ва соир афроде, ки молики эҳсосоти худ буданд монанд аз амалоти ҳазорат шуд ва «Нохид» муваққатан таътил шуд». [4, 88]

Нуктаи ҷолиб дар иртибот миёни Баҳору Ориф истиқбол аз ашъори якдигар аст. Баҳор ғазале дорад бо матлаи зерин:

Миёни абрӯву чашми ту гирудоре буд,
Ман ин миёна шудам кушта ин чи коре буд?

Ориф дар бораи ин ғазал менависад, ки пас аз бозгашт аз Истамбул ба ғазали Баҳор ҷавобия навишта дар як намоиши театри ба Техрон меҳонад ва даромад аз он намоишро барои баргардондани қисмате аз қарзҳои истифода мекунад. Чанд байте аз ғазали ӯ нақл мешавад:

Хуш он замоне, ки дилам пойбанди ёре буд,
Ба кӯйи бодафурӯшонам эътиборе буд.
Ба иқтидор чи нозӣ, ки рӯзе Эронро
Мазияту шарафу фахру эътиборе буд. [4, 89]

Пас аз даргузашти Ориф Баҳор ғазалеро бо ин матлаи менависад:

Даъвийи кунӣ доиядорон ҳама рафтанд,
Шубори сафар банд, ки ёрон ҳама рафтанд
Он гарди шитобанда, ки дар домани саҳрост
Гӯяд чи нишинӣ, ки саворон ҳама рафтанд. [1, 1038]

Содиқ Сармад. Дар даҳаҳои оғозини асри бистум ва баъдҳо то солҳои панҷоҳум дар ҷомеаи адабии Эрон баҳсҳои перомуни сабкҳо ва гироишҳои нав дар шеъри муосири форсӣ сурат мегирад. Ин баҳсҳо гоҳо гуруҳӣ ва гоҳо миёни ду нафар аз шоирон баргузор мегардид. Чунин муҳоҷисае соли 1930 миёни шоири муосир Содиқ Сармад ва Маликушшуаро Баҳор ба вуқӯ мепаиванд, ки хеле арзишманд аст.

Содиқ Сармад андеша ва пешниҳодоти хешро дар қолаби як манзумае ҷойгузин намуда аз Маликушшуаро Баҳор хоҳиш мекунад, ки замоми умури адибони ҷавони тозаҷодро ба даст гирад ва пешгоми сабки навини адабиёти муосир гардад.

Баҳор дар посух ба Сармад як маснавии мустазодгуна менависад, ки дорои сабки нав аст. Ҳарчанд ин маснавий нотамо аст, вале Баҳор тавониста муҳимтар вижагиҳои ҳунари шоирии адибонро аз қарни даҳум ба баъд бозгӯ намояд. Дар ин маснавии мустазод нуктаи ҷолиб ҷаҳонбинӣ ва назаргоҳҳои Баҳор дар шинохти сабабҳои зуҳури ин ё он сабк аст. Аз ҷумла ӯ омили замонири дар рушду камоли шеър ниҳоят муҳим мешуморад. Масалан дар бораи сабку услуби шоирони даврони Машрута чунин менависад:

Сар ба сар таснифи Ориф нек буд,
Сабки Ишқӣ ҳам бад-он наздик буд.
Шеъри Эраҷ шик буд
Лек буданд ин се тан аз иттифок
Дар фани худ ҳар се Қоонӣ мазок
Гоҳ лоғар, гоҳ гоҳ

Буд Эрач пайрави Қоимақом
Карда аз ӯ сабку лафзу фикр вом
Орифу Ишқӣ авом. [5, 833]

Бояд хотиррасон намуд, ки дар радифи шоирону адибоне, ки Баҳор дар замони зиндагиаш бо онҳо иртибот дошта ё робитаҳое дар заминаи адабиёту забон миёнашон барқарор буда, ҳастанд шоироне, ки имрӯз номашон онқадар маълуму машҳур нест. Вале ошноӣ ба навиштаҳои онҳо дар пайванд бо Баҳор шомили ҷанбаҳои арзишмандест. Зеро зимни иртиботи хеш Баҳор вобаста ба мавзӯи суҳбату тақозои матлаб назаротеро баён намуда, ки дар ошноии ӯшаҳое аз зиндагии ӯ муфид ба назар мерасанд. Дар ин ҷо зарур медонем перомуни бархе аз онҳо изҳори назар кунем.

Пурӣ Хусайнӣ. (мутахалис ба Восил). Шоир се сол дар Кирмон рӯзномаи «Рухулқудус»-ро мунташир менамуд ва матолиби ин рӯзнома бештар ҷанбаи илмиву адабӣ дошт. Худи Восил дар бораи муносибатҳои адабии худ бо Маликушшуаро Баҳор тазаққур медиҳад, ки сабабгори ошноии ӯ бо Баҳор муҳаққиқи барҷастаи замонаш Ҳабиб Яғмоӣ будааст. Маҳз бо баракати Ҳабиб Яғмоӣ Восил ба ашъору осори мансури Баҳор ошно мешавад ва баъдан тавассути номае аз ӯ даъват мекунад то аз Кирмон ва аҳли адаби он дидан кунад. Бо ин номааш шеър дар ситоиши Баҳор бо номи «Чакомаи исфандия» навишта мефиристад, ки абёте аз он ба шарҳи зер аст:

Файзи баҳору дарки камолотам орзуст,
Дидори рӯю суҳбати Яғмо, ки раҳнамоист.
Дорам умеди он ки малик ёди мо кунад,
Ёди гадо намудан аз ойини подшост. [4, 105]

Баҳор баъд аз вусули ин нома ҷавоби муфассале менависад ва аз зиндагии душвору касолати худ, ки аз солҳои поёнии умри ӯ гувоҳ аст, дарак медиҳад. Ҳамчунин перомуни гирифториҳои пажухишии худ чунин изҳор медорад: «Ман акнун чилди ҷаҳорум аз таълифи сабқшиносии худро, ки дар бораи шеъри форсӣ аст, дар дасти таълиф ва тасниф дорам ва умедворам ҳар гоҳ табъ накунам ва аз аворизи беморӣ озор нақашам, имсол ин китобро тамом кунам ва дастури софу сарех ба дустони забони форсӣ ҳада намоям». [4, 106]

Ногуфта намонад, ки чунин номаҳое миёни Баҳору Восил зиёд раду бадал шуда, ки ҳар яке арзиши хоси адабӣ доранд.

Муҳаммад Иброҳим Донишӣ. Донишӣ аҳли Кирмон буд ва аслан қорманди ҳадамоти фарҳангӣ маҳсуб мешуд. Ӯ низ аз ҷумлаи озодиҳоҳои Эрон ба шумор мерафт ва он чи ки ӯро бо Баҳор наздик менамуд рӯҳи озодиҳоҳона ва муборизоти сиёсӣ буд. Тавре ки дар бобҳои пешин зикр кардем Баҳор муассиси маҷаллаи «Навбаҳор» буд ва тавассути он афқору андешаҳои озодиҳоҳона, нутқу суҳанрониҳо ва ашъори ҳаяҷонангезашро, ки ҷанбаи ватанхоӣ, озодӣ доштанд, дар он рӯзнома нашр менамуд. Боре дар рӯзнома қасидаи Баҳор мавсум ба «Сукути шаб» мунташир мегардад ва бо муҳтавое, ки дорад дар атрофу акнофи Эрон гурӯҳе аз адибону фозилон ва муборизони роҳи озодиро маҷзуб месозад:

Ошuft рӯз бар ман аз ин ранчи ҷонгузой
Бахшой бар ман эй шаби ороми дерпой

Пас аз интишори қасидаи Баҳор Муҳаммад Иброҳим Донишӣ бо номи «Ҳаёҳуи рӯз» ба қасидаи Баҳор ҷавоб менависад. Қасидаи мазқур дар рӯзномаи «Пайкон», ки ношири афқори озодиҳоҳони он аср буд, ба ҷоп мерасад. Барои тасдиқи фикр абёте чанд аз он нақл мегардад.

Эй офтоби субҳи саодат баро барой,
В-эй тирашомии меҳнат аз ин бештар мапой
Рӯзе шавад, ки миллати Эрон зи шомии ҷаҳл
Субҳе кунад ба раҳми ҳасудони жоҷхой

Адибусалтана Самеъӣ. Самеъӣ, ки бо таҳалуси Ато дар адабиёти муосири Эрон шинохта шуда аз дӯстону муосирони Баҳор маҳсуб мешавад ва равобити адабии зиёде

бо ҳам доштаанд ва аглаб дар анчумани адабии фарҳангистони Эрон мулоқоту мубоҳисаҳо байни онҳо сурат мегирифтааст. Вақте ки Баҳор барои муолиҷа ба Шветсия меравад, Самеъӣ чакомаи волоеро бо матлаъи зер барои Баҳор мефиристад:

Баҳорро чи матбуъу хуррам баҳоре,
Чи дилкаш насиме чи зебо нигоре. [4, 98]

Баҳор аз дарёфти навиштаи Самеъӣ хеле мутаассир мешавад ва номаву чакомае дар посух менависад: «ашъори шумо ҳама шохкор аст, аммо ин қасида шоҳи ҳама ашъори шумо ва корҳои шумост. Муддате буд, ки сигорро тарк карда будам, вале дар натиҷаи тааммули бепоён, ки чи бигӯям ва чи бинависам дубора сигорро пеш кашидам ва боз ҳам коре аз пеш набурдам». [4, 99]

Баҳор дар номааш изҳор медорад, ки таъхир дар посухро баъд аз кироати номаи Самеъӣ ва самимияте, ки дар он аст барои худ гуноҳ мешуморад ва дар охир таъкид мекунад «агар ҳаёте боқӣ бошад авоили соли отӣ ба Эрон бар мегарданд ва ба зиёрати дӯстон фоиз мешавад». [2, 99]

Адиби Нишопурӣ. Саидахмад фарзанди Саидшаҳобиддин аз шоирони соҳибдевони муосир аст. Ӯ низ мисли бисёре аз удабои дигар инояти зиёде ба Баҳор дошта ва аксар байнашон қасидаҳои меҳромез раду бадал мешуданд. Адиби Нишопурӣ дар қасидае дар васфи Баҳор менависад:

Яке гул дар ин нағз гулзор нест,
Ки чинандаро з-он дусад хор нест
Манеҳ дил бар овои базми ҷаҳон
Ҷаҳонро чу гуфтор кирдор нест.

Баҳор дар посух қасидаи зебоз менависад, ки абёташ нақл мешавад:

Чинанда гул аз хораш ангушт ҷуст
Гунаҳ бар чинанда аст бар хор нест
Ниғаҳ кун бар он духтари хубҷеҳр
Ки бар синааш ишқро бор нест [4,71]

Баҳори Шервонӣ. Тавре ки дар фаслҳои болоӣ зикр намуда будем, хангоме, ки Баҳор по ба майдони адабиёт гузошт бисёре аз ҳамзамонон чунин овозаҳоро паҳн мекарданд, ки ашъоре, ки Баҳор мунташир месозад аз онӣ ӯ набуда балки мутааллиқ ба Баҳори Шервонианд, ки гӯё девонашро дар хонаи Баҳор фаромӯш карда ва Маликушшуаро Баҳор ашъорашро аз онӣ худӣ кардааст. Албатта равшан аст, ки даъвои бепоёе буд. Чанд байтеро аз Мирзонасрулло Баҳори Шервонӣ нақл мекунем:

Омад зи паи пурсишу аз рашк бимурдам
К-оё ки хабар дода зи бемориам ӯро [4, 60]

Мирзо Абдуазим, Қариби Гараконӣ. Қариби Гараконӣ аз муҳаққиқону шоирони маъруф ва аз муосирони Маликушшуаро Баҳор мебошад, ки бо вучуди доштани мероси зиёди таҳқиқӣ имрӯз дар адабиётшиносӣ камтар касе аст, ки аз ӯ ёд мекунад. Қариб ва Баҳорро зиндагии адабӣ ва фарҳангии замон ва гузашта аз ин ҳамкорӣ дар донишкадаи адабиёт ба ҳам дӯсту қарин намуд. Миёни робитаҳои адабие, ки миёни ин ду сурат гирифт, махсусан нашри мақолаи «Аввалин шоири форсигӯ» дар маҷаллаи «Усули таълим» ниҳоят судманд аст. Ин мақола ба қалами Қариби Гараконӣ мутааллиқ аст ва бидуни шак то ба имрӯз дар адабиётшиносии сухани тоза аст.

Тавре ки маълум аст дар осори таҳқиқӣ перомунӣ таъйинӣ нахустин гуяндагони шеъри форсӣ андешаҳои мухталиф мавҷуд аст. Вале Қариб бо факту далелҳои зиёд собит месозад, ки нахустин шоири форсигӯ Муҳаммад Восиф дабири расоили Яъқуб ибни Лайси Сафор муассиси силсилаи сафория аст. Ӯ баъд аз ғалабаи араб бар аҷам ба забони ширину малехи форсӣ шеър гуфтааст. Қариб дар мақолааш таъкид мекунад, ки «Ин нуктаро низ тавачҷуҳ бояд буд, ки ашъори форсӣ дар камтар аз ним қарн бо чи суръати фавқуллода рӯй ба мадориҷи тараққӣ ва камол ниҳода ва устодони аҷал Рӯдакӣ ва Шаҳиди Балхӣ ва ғайра дар ин фосилаи андак чи ашъори баландмоёе суруда ва появу мақоми ашъорро аз кучо ба кучо бурдаанд». [4, 53]

Мирзо Абдуазим Қариб исрор меварзид, ки санади муътабар дар исботи андешаи боло, яъне нахустин шоири форсигӯ китоби «Таърихи Сиистон» аст.

Дар бобҳои пешин зикр гардид, ки китоби «Таърихи Сиистон» аз ҷониби Маликушшуаро Баҳор тасҳеҳу ташҳия гардидааст. Баҳор дар муқаддимаи китоб аз Қариб ва аҳамияти хидмати ӯ ёдовар шуда, зимнан чунин қайд мекунад: «аввал касе, ки мо бо вучуди ин китоби нафис огоҳ кард, фозили муҳимтарин Мирзо Абдуазимхони Гараконӣ буд, ки дар чанд сол пеш аз ин қисмате аз ашъори Муҳаммад Восифро ба унвони қадимтарин шеърӣ форсӣ дар яке аз маҷаллоти Техрон мунташир намуд». [4, 59]

Қобили тазаққур аст, ки ба ҷуз шоироне, ки дар боло зикр кардем, теъдоди зиёди дигаре аз адибон буданд, ки дар нуқоти мухталифи Эрон мудирияти рӯзномаҳо, анҷуманҳои адабӣ ё дигар самтҳои фарҳангиро ба дӯш ва навъе бо Баҳор робита доштанд. Бо зикри номи мухтасари эшон ибтидо мекунем. Висоли Шерозӣ, Солорчанги Шерозӣ, Фарруҳи Хуросонӣ, Кайвонии Қазвинӣ, Ҳабиб Яғмоӣ, Али Асғар Ҳикмат ва дигарон.

Дар ин пайванд иртиботе, ки миёни эшон барқарор буда нуқтаи ҷолиб ин аст, ки Баҳор ба ҳеҷ як бетаваҷҷуҳ набудааст. Ба хурдтарин мавзӯ ҳеле дақиқу самимӣ бархурд намуда. Агар аз шеърӯ навиштаҳои истиқбол намудаанд вай ҳатман тавассути номае изҳори сипос намуда зимнан ишороте ба равандҳои мавҷуди адабӣ, шеваҳои тақомулу пешрафти адабиёт намудааст.

Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Ноғуфта намонад, ки пас аз шоирони Эрон Иқбол аз зумраи адибони форсигӯи хориҷ аз Эрон мебошад, ки дар навиштаҳои Баҳор ҷойгоҳи назаррасе дорад.

Баҳор нахустин бор андешаҳои ба таври муфассал перомунӣ шеърӣ Иқбол ва дарунмояҳои ашъораш дар нишасте, ки соли 1950 ба муносибати рузи бузургдошти Иқбол дар сафорати Покистон бо раёсати ӯ баргузор мегардад, иброн мебарояд. Баҳор дар он суҳанронӣ таъкид менамояд, ки суҳан аз Покистон ва ном бурдан аз он ҳар фозилеро ба ёди Муҳаммад Иқбол мебарояд. Ӯ менависад: «ман Иқболро ҳулосаи муҷоҳидот ва масоии ҷовидони нуҳсадсолаи ғозӣ ва олимону удабои исломӣ ва мевари расидаву камолёфтаи ин «Бустон»-и нуҳсадсола дониستم» ва пас аз зикри донишварону хунармандон ва риҷоли исломӣ дар бораи мамдуҳи худ чунин гуфтад:

Асри ҳозир хоссаи Иқбол гашт,

Воҳиде к-аз сад ҳазорон бозгашт. [5, 43]

Зимни мурури навиштаҳои Баҳор равшан мегардад, ки ӯ ба ашъори Иқбол алоқаву таваҷҷуҳи хосе дорад. Аз дидгоҳи ӯ шеърӣ Иқбол фарогири дунёест аз зебоҳои ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии адабиёти форсӣ Баҳор ният дошт перомунӣ сабқиносии Иқбол асарӣ ҷудоғонае таълиф кунад, ки мутаассифона умраш барои таҳаққуқи он вафо накард. Дар осори Иқбол ончи ки бештар таваҷҷуҳи Баҳорро ба худ мекашид, барканории ӯ аз печу ҳам сабқи ҳиндӣ буд, ки барои шоир қобили пазириш набуд.

Ҳулоса, афқору андешаҳои адабии Маликушшуаро Баҳор, ки дар байни солҳои 1910-1950 иброн шудаанд, то кунун арзиши худро гум накардаанд. Шоир ҳамеша ба шеърӣ шоирон муосир дилбастагии сахт дошт ва мунтазам, аз онҳо дархост мекард, ҳақиқатро дарёбанд ва баҳри иҷрои он амал кунанд: “Мо-меғӯяд шоир, -имрӯз дар сари дуруҳаи таърихи худ қарор дорем. Роҳе ба сӯи куҳнагӣ ва таваққуф ва роҳе ба тарафи тозагӣ ва ҳаракат. Ҳар гӯянда ва нависанда, ки мардумро сӯи оянда ҳидоят намояд ва санъати ӯ ҳақиқатар ва ғамхортар бошад, қоили ӯ дар бозори отия роиҷтар ва марғубтар хошад буд.....” [5, 87].

Ҳақиқатан, арзиши мондатарин баҳши ҳадамоти илмӣ-паҷуҳиши Баҳор ин риштаи шеършиносӣ мебошад. Арзёбӣ ва паҷуҳиш дар таълифоти ӯ дар ин замина моро ба ин натиҷа расонид, ки то Баҳор ҳеҷ паҷуҳандае бар мабнои талаботи илмӣ шеърӣ форсиро аз оғоз мавриди баррасиву таҳқиқ қарор надода буд. Вай бо иттиқо ба сарчашмаҳои илмӣ рисолаи арзишманде дар иртибот пайдоиши шеър, сарчашмаҳои

боқимондаи адабӣ таҳлилу баррасии онҳо навишт. Рисолаи ӯ бо номи «Шеър дар Эрон» то имрӯз аҳамияти худро гум накардааст.

АДАБИЁТ

1. Баҳор Маликушшуаро. Девони Маликушшуаро Баҳор .-Техрон ,1352- ч. 1 ва 2.
2. Баҳор ва адаби форсӣ (Маҷмӯаи 100-мақола аз Маликушшуарои Баҳор) чилди 1.Техрон, 1351.
3. Мурғи саҳар (мураттибон Х. Шарифов , М.Нозимов).-Душанбе , 2006.
4. Некуҳиммат Аҳмад. Зиндагӣ ва осори Баҳор. Техрон.1378. с. 139.
5. Обидӣ Комрон.Ба ёди миҳан. Зиндагӣ ва шеърӣ Маликушшуаро Баҳор. -Техрон,1351-ч . 2.
6. Ориёнпур Яҳё. Аз Сабо то Нимо.Таърихи 150 соли адабӣ форсӣ Ориёнпур Яҳё. – Техрон . 1379. Ҷ. 2.

МАЪЛУМОТИ МАЛИКУШШУАРО БАҲОР ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ШОИРОНИ МУОСИРИ ЭРОН

Дар мақола доир ба ҷаҳонбинии адабии Маликушшуаро Баҳор нисбат ба адибони муосири Эрон маълумот дода шудааст. Муаллиф андешаҳои худро дар бораи шоистагии баланди пажӯҳишҳои Маликушшуаро Баҳор бо як иқтибоси мушаххас овардааст. Муаллиф баҳусус ҷаҳонбинии тадқиқоти шоирро дар адабиётшиносӣ ва нақши ӯ дар шиноختи назми муосир мавриди баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Маликушшуаро Баҳор, ҷаҳонбинии адабӣ, шоирон, назм.

СВЕДЕНИЯ МАЛИКУШШУАРО БАХОРА О НЕКОТОРЫХ СОВРЕМЕННЫХ ПОЭТАХ ИРАНА

В статье приведены сведения Маликушшуаро Бахора о некоторых современных поэтов Ирана. Автор приводит свои размышления о высоком достоинстве исследований Маликушшуаро Бахора конкретным цитированием. Особенно автор рассмотрел исследовательскую деятельность поэта в литературоведении и его роль в познании современного стиха.

Ключевые слова: Маликушшуаро Бахор, литературное воззрение, поэты, стих.

THE LITERAL VIEW OF MALIKUSHSHUARO BAHOR ABOUT SOME MODERN POETS OF IRAN

The article gives information about literal view of Malikushshuaro Bahor about modern poets of Iran. Author gives his reflections about the high dignity of Malikushshuaro Bahor's research with concrete quotation. Especially author discussed the research activity of poet in literature and his role in cognition of modern poetry,

Key words: Malikushshuaro Bahor, literal view, writers, poetry,

Сведения об авторе: Камбаров Ниёзали - кандидат филологических наук, заведующий кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета.

Author: Qambarov Niyozali – the candidate of philology science, head of literature and journalism department of Khorog state university

УДК: 821.222.8

ГИРДОВАРӢ ВА НАШРИ СУРУДӢОИ ХАЛҚИИ ТОЧИКӢ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Сурудҳои халқии тоҷикӣ низ ба монанди сурудҳои халқҳои дигари дунё дер сабт шуданд. Ба гирдоварӣ ва нашри онҳо муҳаққиқону донишмандон ба истисноӣ як маврид асосан дар асри XX шурӯъ намудаанд. Ин маврид он аст, ки дар нимаи дуҷуми

асри XIX (соли 1870) аз ҷониби Русияи подшоҳӣ барои омӯхтани минтақаи болооби Зарафшон бо супориши генерал А.К.Абрамов экспедитсияе баргузор мешавад, ки мақсади ин экспедитсияи илмӣ ба таври пурра омӯхтани мардуми он минтақа мебошад. Роҳбари ин гурӯҳ шарқшиноси рус А.Л.Кун (1840 – 1888) таъин мешавад. Дар ин экспедитсия ҳамчун тарҷумон Абдурахмони Мустаҷир (Мирзо Мулло Абдурахмон ибни Латиф, 1845-1905) ҳамроҳ мешавад. Бо супориши А.Л.Кун Мустаҷир дидаҳо ва шунидаҳои худро сабт менамояд. Соли 1989, ҳамон рӯзномаи А.Мустаҷир зери унвони «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл», ки дар он дидаҳо ва шунидаҳои ӯ аз 25 апрел то 27 июни 1870-ро дар бар мегирад, аз ҷониби донишмандони тоҷик А.Афсаҳзод ва М.Муллоаҳмадов chop мешавад. Ба гуфти таҳиягарони ин рӯзнома дар замимаи он матнҳои фолклорӣ аст, аз ҷумла, сурудҳои машҳури халқӣ низ оварда шудаанд.

Тибқи маълумоти О.Л.Данскер дар солҳои баъд Г.А.Арандаренко, В.В.Крестовский, В.И.Липский, А.А.Семёнов, К.Г.Залеман, С.Б.Степанов, А.М.Листопадов, Л.Н.Книпер, А.Н.Болдырев, А.З.Розенфельд, А.С.Ленский, Н.М.Зубков, Н.И.Рогальский, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, П.Д.Иккониқов ва дигарон аз охири асри XIX то нимаи аввали асри XX оҳангҳо ва сурудҳои маҳаллии мардуми тоҷикро сабту забт намудаанд, вале то имрӯз ин матҳо дастраси муҳаққиқон нашудааст [ниг.: Данскер 1956, с. 137-151].

Ҳамин гуна то солҳои 20-уми асри XX матни сурудҳои халқии тоҷикӣ хеле кам сабт шудааст. Дар солҳои бистум шарқшиносони рус ба монанди М.С.Андреев, А.А.Семёнов, О.Сухарева, И.И.Зарубин ва дигарон ҷавонони тоҷикро таблиғ менамуданд, ки адабиёти гуфтории худро гирд оваранд. Ҳамин таблиғот боиси он шуд, ки чанд нафар ба гирдоварии матнҳои фолклорӣ даст заданд. Ин буд, ки дар охири солҳои 20-ум муҳаққиқони ҷавон Т.Зехнӣ ва В.Маҳмудӣ барои пур кардани ин холиғоҳ ба гирдоварии мероси шифоҳии мардуми тоҷик кам-кам шурӯъ намуданд. Онҳо аз аввалинҳое буданд, ки дар канори жанрҳои гуногуни шифоҳӣ намунаҳои сурудхоро аз байни мардум гирд оварда, пешкаши мардум намуданд.

Баъдан, аз солҳои 30-юм сар карда, то солҳои 90-уми асри XX адабиётшиносону фолклоршиносон ва шоирону нависандагони тоҷику рус ба монанди: О. Исмаи, А.Н.Болдырев, М.Турсунзода, Ҷ.Сухайлӣ, Ҳ.Ҳомидӣ, Р.Амонов, Б.Шермуҳаммадов, Р.Аҳмадов, Ф.Зехнӣ, Н.Нурҷонов, В.Асрорӣ, А.З.Розенфельд, Н.Маъсумӣ, М.Раҳимов, Э.Улуғзода, Б.Тилавов, Н.Шакармамадов, А.З.Розенфельд, С.Маҳдиев, Ф.Муродов, Д.Обидов, Ҳ.Назаров, Т.Исроилова, Н.Азимов, С.Норматов, Р.Қодиров, М.Неъматов, Ҷ.Рабиев, А.Сӯфиев, С.Фатхуллоев, Э.Шварс, Ҳ.Раҳматов, Я.И.Налский, Ф.Муродов, М.Холов, М.Шуқуров, Қ.Ҳисомов, С. Маҳдиев, Г.Раҳматова, Ҷ.Мурувватов, М.Миркамолова, С.Мирсаидов, Раҳмонӣ Р. ва даҳҳо дигарон дар гирдоварӣ ва наشري сурудҳои халқии тоҷикӣ ҳиссаи бузург гузоштанд.

Баъди Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам муҳаққиқон ба гирдоварӣ ва наشري сурудҳои халқӣ машғул шуданд. Онҳо дар асоси маводи солҳои пешин ва ҳам худашон бевосита аз байни мардум дар канори жанрҳои дигари фолклорӣ ба суруд ҳам диққат доданд.

Аз ҷумла, маҷмуаи «Фолклори Ўротеппа», ки мураббӣ он Ҷ.Рабиев аст, аз сурудҳо, байтҳо, рубоӣ ва дубайтиҳо, наврӯзиҳо, ашӯлаҳо, чистонҳо, забулмасалу мақолҳо, ҳикояҳои лақабҳо, нақлу ривоятҳо иборат аст. Хуб аст, ки дар охири китоб тавзеҳот, нотаҳо, рӯйхати гирдоварандаҳо, рӯйхати гӯяндагон низ аст. Маҷмуаи мазкур комилан илмӣ буда, як бахши он барои сурудҳо ҷудо шудааст. Мураббӣ дар муқаддима, ки “Аз тартибдиҳанда” ном дорад, оид ба таърихи гирдоварии фолклори Ўротеппа (ҳоло Истаравшан), гирдоварандагони матнҳои фолклорӣ, матнҳои ин маҷмуа сухан гуфта, аз ҷумла роҷеъ ба суруд гуфтааст: “Дар Ўротеппа ҳар асаре, ки суруда мешавад “ашӯла” ном дорад. Бо вучуди ҳамин сурудҳо вобаста ба мавқеъ ва мавриди иҷрояшон номҳои махсус пайдо кардаанд, ҷунончи сурудҳои мавсими баҳор “Бойчечак”, “Наврӯзӣ” ё “Идӣ”, сурудҳои маросими тӯӣ “Ёр-ёр”, “Нақш” ва “Саломнома”, сурудҳои маросими мотам “Марсия” ном гирифтаанд” [Фолклори Ўротеппа 1991, с. 5].

Дар бахши “Нотаҳо” нотаи сурудҳои “Бойчечак”, “Ҳай ёр-ёр”, “Ёр-ёр”, “Нақши Хучанд”, “Нақш”, “Уштурбача монд”, “Аз косагарон”, “Соқиномаи Ҷротеппа” оварда шудааст, ки аҳамияти илмии маҷмуаро бештар намудааст [ниг.: Фолклори Ҷротеппа 1991, баъди с. 208 нотаҳо аст, ки дар маҷмуа саҳифагузори нашудааст].

Дар асоси чунин санадҳо муҳаққиқони мусиқишинос низ метавонанд баъзе нуқтаҳои арзшманди сароидани сурудҳоро дар муқоиса бо сурудҳои минтақаҳои дигар гӯянд.

Фолклоршинос Д.Обидов, ки бо гирдоварӣ ва таҳқиқи назми шифоҳии даризабонони Афғонистон машғул буд, соли 1992 маҷмуаеро бо номи «Гулбаргҳо» (ба алифбои форсӣ) чоп кард, ки аксари он сурудҳои ҳамзабонро дар бар гирифта, баъзе вариантҳои он дар байни тоҷикони Тоҷикистон ва Ўзбекистон низ шуҳратдоранд [ниг.: Гулбаргҳо 1992].

Маҷмуаи “Алла, ҷонам, аллаё (Сурудҳои мардумии алла ва навозишӣ)” (1993) дар таҳияи Б.Шермуҳаммадиён, Д.Обидова чоп шуд, ки барои модарон дастури хубе аст. Мураттибони маҷмуа то ҳади имкон шакли гуфтори матнро нигоҳ доштаанд. Бидуни ҳеҷ шаку шубҳа суруди алларо модарон месароянд. Дар ин маҷмуа барои хонандагон матнҳои аллаи ҳамзабонии эронӣ ва афғонистонӣ низ пешкаши хонандагон шудааст. Таҳиякунандагони ин маҷмуа оид ба муштараққоти матни аллаҳо гуфтаанд: “Оҳангҳои алла (лолой, лалӯ) дар бештарин манотиқи тоҷикнишини Осиёи Марказӣ ва Хуросони бузург шабоҳати кулӣ доранд. Онҳо як силсилаи хоси оҳангҳои суннатиро мемонанд. Ҳангоми ҷамъоварии адабиёти шифоҳӣ борҳо мушоҳида шудааст, ки бархе аз модарони ҷавон ҳангоми аллагӯӣ оҳангу нағмаҳои филмҳои ҳиндиро замзама мекунанд” [Алла, ҷонам, аллаё 1993, с. 5].

Зери унвони «Сурудҳои тӯии Помир» (1993) маҷмуае нашр шуд, ки мураттиби он Н.Шакармамадов мебошад. Матнҳои ин маҷмуа аз 25 гӯянда дар солҳои гуногун сабт гардидааст, ки Н.Шакармамадов роҷеъ ба онҳо маълумот додааст. Мураттиб сурудҳои маҷмуаро ба бахшҳо ҷудо намудааст: «Сурудҳои хоси оину лаҳзаҳои тӯӣ», «Арусбаророн», «Сурудҳои панҷхарфа», «Сурудҳои чаҳорхарфа», «Сурудҳои сеҳарфа», «Сурудҳои духарфа», «Сурудҳои шӯх», «Сурудҳои ширинкорон», «Шоирҳо». Ба гуфти мураттиб ҳамаи матнҳо дар байни мардуми Бадахшон суруда мешаванд, ки барои ба таври муқоисавӣ омӯхтани сурудҳои манотиқи мухталифи Тоҷикистон ва ҳам берун аз он муҳим аст [ниг.: Сурудаҳои тӯии Помир 1993].

Бо вуҷуди бӯҳрони солҳои навадум нашри маҷаллаи «Мардумгӯӣ» (гоҳномаи фарҳанги мардум, аз соли 1993-2003, бунёдгузор ва сардабир: Р.Раҳмонӣ) дар фолклоршиносии кишвари мо як қадами ҷиддӣ барои шиносонидан, нашр ва таҳқиқи осори фолклорӣ буд. Маҷаллаи мазкур ба алифбои тоҷикӣ ва форсӣ чоп мешуд ва баъзе матнҳо ба овониғории лотинӣ. Дар он намунаҳои сурудҳои халқӣ низ чоп шудааст. Афсӯс, ки он баъди чопи 7 ҷилд дигар идома наёфт.

Соли 1994 як нусхаи хаттии суруди «Саломнома» дар маҷаллаи «Мардумгӯӣ» чоп шуд. Ин матн калонтарин матни суруди «Саломнома» аст, ки дар тӯии арусии Бухоро суруда мешудааст. Дар бораи ҷи гуна дастрас шудан ва дар кадом контекст суруда шудани суруди «Саломнома» таҳиягарон гуфтаанд. Аз шарҳи онҳо маълум мешавад, ки гирдоварӣ ва сабти матнҳои фолклорӣ заҳмати зиёдро талаб мекунад. Онҳо бо сабру таҳаммул, хона ба хонаи мардум гашта дар ҷустуҷӯи матни фолклорӣ мешаванд, ки дар ин бора дар пешгуфтори С.Бобо, Р.Қаҳҳор оид ба пайдо намудани «Саломнома» навиштаанд, метавон мурочиат кард. Пиразан Қодирова Музайм (с.т.1910) дар бораи ҷи гуна аз бобояш ба мерос мондани нусхаи хаттии манти «Саломнома» ёдовар мешавад, ки баъдан дар маҷаллаи «Мардумгӯӣ» айнан бо ду алифбо (тоҷикӣ ва форсӣ) чоп шудааст. Пиразани дигар Раҳимова Мухлисоӣ (с.т.1901) дар бораи «Саломнома» иҷрои он дар раванди ҷашни арусӣ чунин гуфтааст: «Саломнома дар як коғази дароз навиштагӣ буд, пешо. Як кас хондан мегирифт (бо овоз месароид – Қ.С.А.), як кас печондан мегирифт, мо печондан мегирифтем» [Бобо, Қаҳҳор 1994, с.7].

Аз ин гуфтаи гӯянда ва гӯяндаҳои дигар, ки фолклоршиносон ёдовар шудаанд «Саломномаҳои» дар чашнҳои арӯсии Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд ва ҷойҳои дигар маъмул буда, вариантҳои зиёди матни ин суруд аз байни мардум сабт шудааст. Дар бораи он нусхаи хаттӣ, ки дар маҷаллаи «Мардумгӣ» нашр шудааст, таҳиягарон назари худро гуфта умедвор шуданд, ки дар оянда вариантҳои «Саломнома» ба таври ҷудогона баррасӣ шавад: «Нусхаи хаттии “Саломнома” бештар аз 230 мисраъ буда, 28 мисраи он ба забони ўзбекист. Умуман хондан ва сароидани «Саломнома» дар тўйи мардуми Бухоро муқаддас ва ҳатмӣ будааст. Баъди омўхтани манбаъҳои мавҷуд маълум гардид, ки то ҳол чунин нусхаи комил ба даст наомадаст. Дар фонди фолклори тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рўдакӣ қариб 40 нусхаи Саломнома» мавҷуд аст. Ҳамчунин дар дасти мо низ фақат аз Бухорои Шариф ҳоло нўх нусхаи «Саломнома» сабт ва забтшуда мавҷуд аст. Ба ҳар ҳол, ҷамъоварии нусхаҳои гуногуни «Саломнома» ва лаҳзаҳои хондану сурудани он бо тамоми ҷузъиёташ дар оянда бояд ҳамаҷониба таҳқиқ шавад» [Бобо, Қахҳор 1994, с.7].

Соли 1998 китобчае бо номи «Рамазон ва суннатҳои он дар Афғонистон» дар таҳияи Д.Обидов ва пешгуфтори Р.Раҳмонӣ чоп шуд. Дар ин маҷмуа асосан сурудҳои бахшида ба моҳи Рамазон, иди саиди Фитр чоп шуд. Мураттиби маҷмуа дар бораи рамазонихонии кўдакону наврасони даризабонони Афғонистон изҳори назар намуда, ёдовар мешавад, ки матни ин сурудҳо дар асоси гирдовардаҳои худаш ва матни дар нашрияҳо чопшуда таҳия шудааст [ниг.: Обидов 1998].

Соли 1999 маҷмуаи «Овои дилҳо» (дар таҳияи Д.Обидов ва ҳамкориҳои Ш.Ориёнфар) нашр гардид. Дар ин маҷмуа сурудҳои тоҷикони Афғонистон гирд омадааст, ки мавзӯҳои зеринро дар бар мегирад: “Сурудҳои рамзӣ ва таърихӣ”, “Сурудҳои рамазонӣ”, “Сурудҳои баҳорӣ”, “Лалуҳо”, “Сурудҳои кўдакон”, “Сурудҳои чашни арӯсӣ”, “Марсияҳо”, “Сурудҳои ҳаҷвӣ”, “Сурудҳо дар бораи парандагон”, “Сурудҳои кор ва пеша”, “Сурудҳои гуногун”. Дар маҷмуа сурудҳое низ оварда шудааст, ки онҳоро сарояндагони касбӣ месароянд [ниг.: Овои дилҳо 1999].

Минбаъд низ гирдоварӣ ва нашри осори фолклорӣ, аз ҷумла сурудҳои халқӣ, идома пайдо кард. Аз аввалҳои солҳои 2000 ҳам донишҷӯёни донишгоҳҳо ва ҳам фолклоршиносон ба гирдоварии матнҳо ба минтақаҳо ба қорҳои майдонӣ рафта, бо сабту забти сурудҳо низ машғул мешуданд.

Дар соли 2000-ум чилди сеюми «Фолклори тоҷикони Қашқадарё», дар таҳияи Р.Қодиров ва Р.Аҳмадов чоп шуд, ки дар он дар қанори зарбулмасалҳо, қистонҳо, байтҳо, дубайтиҳо, рубоиёт, боварҳо 114 матни суруд таронаҳои гуногун оварда шудааст. Хуб аст, ки гирдоварандагони ин маҷмуа дар мавридҳои лозим оид ба матни баъзе сурудҳо, ки дар қадом маврид суруда шудааст, маълумот додаанд. Ин маълумот гуногун аст. Гоҳе фақат дар бораи тарзи иҷрои суруд ва вариантҳои он аст ва гоҳе оид ба чи гуна, дар кучо, дар қадом маъракаву чашн суруда шудани матн мебошад. Сурудҳои дар тўли солҳои 50-ум ва баъд аз байни тоҷикони ноҳияҳои вилояти Қашқадарёи Ўзбекистон сабт шудааст. Мураттибон дар охири китоб чанд намуна сурудҳои ўзбекиро низ овардаанд, ки барои омўхтани равобити фарҳангии тоҷикон ва ўзбекҳо муҳим аст [ниг.: Фолклори тоҷикони Қашқадарё 2000, с. 287-348; с. 367-389].

Дар асоси маводи барномаи радио бо номи «Ҳоки Ватан» Р.Амонов ва Т.Исроилова бо ҳамин ном маҷмуае таҳия намуданд, ки он соли 2002 чоп шуд. Дар ин маҷмуа низ дар қанори номаҳо, рубоиву дубайтиҳо, ҳамчунин таронаву сурудҳои гурезаҳо ба нашр расид [ниг.: Ҳоки ватан 2002].

Соли 2002 зери унвони «Фолклори Данғара» маҷмуае нашр шуд, ки мураттиби он Ф. Муродов мебошад. Дар қанори матнҳои дигар дар он низ сурудҳои халқие, ки дар нимаи дуюми асри ХХ гирдоварӣ шудааст, оварда шудааст [ниг.: Фолклори Данғара 2002].

Пас аз Истиқлоли давлатии Тоҷикистон аз кишварҳои хориҷӣ низ муҳаққиқон барои гирдоварӣ ва таҳқиқи фолклори тоҷикон омаданд. Олими нидерландӣ Габриелла Рахел ван ден Берг (Gabriella Rachel van den Berg) яке аз онҳост. Габриелла бори аввал соли 1988-1989 барои омўхтани забони тоҷикӣ чанд муддат дар Университети давлатии

Тоҷикистон (ҳоло ДМТ), аз забони форсӣ сабақ гирифта буд. Соли 1992 Габриелла ҳамроҳи чанд тан аз филмсозону мусиқишиносон ба Бадахшон меояд ва ҳамроҳи шариконаш аз Шугнон, Рӯшон, Вахон матни зиёди сурудҳои маҳаллиро ба забони тоҷикӣ ва забонҳои бадахшонӣ сабт мекунад. Баъдҳо соли 2004 дар асоси матни ин сурудҳо зерини «Назми сарояндагони Помири кӯхистонӣ – пажӯҳише дар бораи сурудҳо ва манзумаҳои исмоилиёни Бадахшон» («Minstrel Poetry from Pamir Mountains – A Study on the Songs and Poems of the Ismailis of Tajik Badakhshan») китобе нашр менамояд. Ин китоб дар ҳаҷми 786 саҳифа буда, матни сурудҳои он бо илова дар CD нашр мешавад. Дар боби севвуми ин таҳқиқот намунаи матнҳо нашр шуда, ки муаллиф матни сурудҳоро бо алифбои лотинӣ бо талаффузи шугнӣ ва рӯшонӣ бознависӣ намудааст. Ҳоло ин асар барои таҳқиқи сурудҳои халқии мардуми Бадахшон яке аз сарчашмаҳои муҳими илмӣ мебошад [ниг.: Gabriella 2004].

Сурудҳои тоҷикӣ дар шакли маҷмуа дар канори осори манзум ба таври мунтазам сари чанд вақт чоп мешаванд. Соли 2005 маҷмуаи «Таронаҳои мардуми тоҷик» (2005, Р. Аҳмад ва С. Фатҳуллоҳ ба хати форсӣ, Техрон) ба нашр расид, ки аз ин тарик хонандагони эронӣ бо намунаҳои осори манзум ва сурудҳои наврӯзии тоҷикон ошно шуданд [ниг.: Таронаҳои мардуми тоҷик 2005].

Соли 2011 ду китоб зерини «Суруду таронаҳои яғнобӣ» ва соли 2012 «Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ» ба нашр расид, ки таҳиягарони он С.Мирзоев аст. Дар ин маҷмуаҳо низ нотаҳои матнҳо оварда нашудааст, вале маълум аст, ки сурудҳои нашркардаи С.Мирзоев дар байни мардуми Яғноб машҳур буда, онро сарояндагони маҳаллӣ ва гоҳе касбӣ месароянд, ки дар ин бора дар фаслҳои баъдӣ суҳан хоҳем гуфт [ниг.: Мирзоев 2011; Мирзоев 2012].

Соли 2012 маҷмуаи “Ашӯлаҳои мардумии Хучанд” чоп шуд, ки онро М.Неъматзода, Ш. Неъматзода таҳия намудаанд. Тавре ки мураттибон ишора намудаанд, ин маҷмуа дар асоси маводи гирдовардаи донишҷӯён ва худи онҳо ба чоп омода шудааст. Онҳо матнҳоро ба се қисм ҷудо намудаанд: “Ашӯлаҳо дар мавзӯи сиёсӣ иҷтимоӣ”, “Ашӯлаҳои лирикӣ-ишқӣ”, “Ашӯлаҳо дар мавзӯи умумию омехта”. Пас аз матни ашӯлаҳо зерини “Илова” мураттибон “Феҳристи бисёрнусхагии матнҳо” (иловаи 1), “Феҳристи чандомади нусхаҳои ашӯлаҳо” (иловаи 2), “Феҳристи якнусхагии ашӯлаҳо” (иловаи 3) овардаанд, ки барои таҳқиқи густариши матнҳо муҳим мебошад. Маҷмуа, ки комилан бо равиши илмӣ таҳия шудааст, дар охири он ҳам шарҳи луғатҳои лаҳҷавӣ ва ҳам маълумот роҷеъ ба гӯяндагон, чамъоварандагон дода шудааст. Дигар ин ки мураттибон зерини “Инъикоси мавзӯҳои ҷуғрофӣ ва таърихӣ дар ашӯлаҳо” он ҷойҳоеро, ки дар матни ашӯлаҳо омадааст, нишон додаанд. Дар наشري илмӣ матнҳои фолклорӣ чунин амал кардан, моҳияти илмӣ матнро бештар месозад, ки ин заҳматро таҳиягарон кашидаанд. Мураттибон кӯшиш намудаанд, ки бо овардани сарчашмаҳои илмӣ ва охирсуҳан нисбат ба ин навъ матнҳо иттилои бештар диҳанд, ки дар оянда нисбат ба баррасии онҳо чун санади илмӣ муфид ба шумор меравад [ниг.: Ашӯлаҳои мардумии Хучанд 2012].

Хуб аст, ки дар асоси маводи солҳои пеш маҷмуаҳо нашр мешаванд ва аз ин тарик ҳам хонандагон ва ҳам муҳаққиқон бо намунаҳои матнҳои фолклорӣ ошно мегарданд. Соли 2012 китобе таҳти унвони «Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода» чоп шуд. Ин маҷмуаро Р.Аҳмадов ва Д.Раҳимов таҳия намуданд. Маҷмуа намунаҳои жанрҳои зарбулмасалу мақолҳо, чистонҳо, андарзҳо, рубоиву дубайтӣ, байтҳо, латифаҳо, нақлу ривоятҳо, бовару эътиқодот, шугунҳо, таъбири хобҳо, дуоҳо, чашну маросимҳои Наврӯз, идҳои Қурбону Рамазон, маросимҳои Барфӣ, Сусхотун, хотироту андешаҳои бузургони аҳли адабу фарҳанг дар бораи устод М.Турсунзодаро дар бар дорад. Дар ин маҷмуа намунаҳои суруду таронаҳои мардуми водии Ҳисор (асосан аз ноҳияҳои Шаҳринав ва Турсунзода) чоп шудааст, ки онҳо то имрӯз вирди забони сарояндагон мебошанд [ниг.: Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода 2012].

Наشري маҷмуаи «Алла» (2013), ки аз ҷониби гӯяндагони минтақаҳои гуногуни вилояти Суғд бо равиши илмӣ бо сабти нотаҳо гирдоварӣ шудааст, барои таҳқиқи ин навъ сурудҳо аҳамияти хос дорад. Маҷмуа бо пешгуфтори Н.Ҳақимов нашр шуда, дар он

роҷеъ ба моҳияти гирдоварӣ, нашр ва тарбияи ин навъ сурудҳои халқӣ сухан гуфта шудааст. Н.Ҳақимов дар пешгугтор оид ба «Муסיқии мардумии тоҷик», муҳимияти «Суруди алла» назари худро баён намудааст. Баъди ин пешгугтор Х.Ҷалилова роҷеъ ба «Лоихаи суруди алла», ки аз тарафи кихо амалӣ гардидааст, сухан мегӯяд. Дар маҷмуа матни аллаҳо дар иҷрои гӯяндагони зерин оварда шудааст: «Алла гӯям ман туро» (Ш.Маҳмадҷонова, ш.Конибодом), «Дар канори бистари гул» (Б.Шукрова, н.Ҷонҷӣ), «Эй аллаҷонам, аллаё» (К.Ҷӯраева, ш.Қайроқум), «Ман алла гӯям хобат биёд» (М.Мирашӯрова, н.Спитамен), «Аллаҷонам, аллаё» (С.Муҳаммадиева, н.Ҷонҷӣ), «Эй тифлаки хулбӯи ман» (М.Акабрхӯчаева, н.Б.Ҷофуров), «Алла кунад чони модар» (Ҷ.Гулмуродова, н.Шаҳристон), «Дар канори дастаи гул» (М.Малиева, ш.Истаравшан), «Эй тифлаки гирёни ман» (Қ.Асқарова, н.Ашт), «Аллаҷонам, аллаё» (Н.Ҷунусова, ш.Қайроқум), «Чашми ман бедор» (Г.Разоқбердиева, ш.Истиқлол), «Аллаё, аллаё, аллаё, алла» (Ҷ.Раҳимова, ш.Хучанд), «Барнои модар» (О.Бобоева, ш.Исфара). Хуб аст, ки гирдоварандагон расмҳо ва феҳристи ҳофизони алларо низ овардаанд. Маҷмуа аз ҷониби Н.Ҳақимов, Х.Ҷалилова, Н.Ҷамдамова ба нашр омода шудааст. Боз як махсусияти ин маҷмуа дар он аст, ки дар он сурудҳо, феҳристи гӯяндагон дар CD пешкаш гардидааст, ки ин қор аз ҷониби Х.Ҷалилова амалӣ шудааст. Сурудҳоро Н.Ҷамдамова ба нота даровардааст. Воқеан ин маҷмуа комилан бо равиши илмӣ нашр шуда, барои модарони ҷавон, донишомӯзони суруду муסיқии халқӣ муҳим аст [ниг.: Алла 2013].

Соли 2015 маҷмуаи «Сурудҳои мардуми Кӯлоб» дар таҳияи Давлат Сафар ва Гурез Сафар ҷоп шуд. Ин маҷмуа зери назари академик А.Раҳмонзода буда, эшон таҳти унвони «Суруду офаридаҳои мардумӣ ганҷинаи бебаҳои халқанд» сарсухани илмӣ навиштааст. Маҷмуа дар асоси матни китобҳои солҳои пеш таҳия шудааст. Он аз ҷор бахш: «Эй, куртасурхак (сурудҳо)», «Кӯлоб будам, оби ширин меҳӯрдам (рубоиҳо)», «Байту ғазалам барои ту меҳонам (дубайтиҳо)», «Дастагул (сурудҳои адибони Кӯлоб)» иборат аст. Ин маҷмуа барои шинос намудани оммаи хонандагони тоҷик таҳия шуда, аз ҷониби мардум хуш истиқбол шуд [ниг.: Сурудҳои мардуми Кӯлоб 2015].

Ҷамин гуна маҷмуа соли 2017 дар асоси маводи минтақаҳои водии Рашт зери унвони “Фоклори Роғун” дар таҳияи Р.Аҳмад, С.Фатхуллоев ба нашр расид. Дар ин маҷмуа низ дар канори жанрҳои дигари фолклорӣ намунаҳои суруду таронаҳо ва порчае аз ҳамосаи “Гӯрғули” оварда шудааст, ки онҳо аз тариқи созу овоз суруда мешаванд. Варианти баъзе сурудҳои ин маҷмуа дар манотиқи дигари Тоҷикистон низ шуҳрат доранд [ниг.: Фолклори Роғун 2017].

Мо медонем, ки дар нимаи аввали асри ХХ донишҷӯёни факултаҳои филологияи донишгоҳҳои Тоҷикистон дар тобистон барои ду ҳафта ба қори майдонӣ рафта, аз байни мардум маводи фолклорӣ гирд меоваранд. То ба имрӯз ин мавод мавриди истифода қарор намегирифт. Соли 2017 донишҷӯёни факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба ҷамоати Кангурти ноҳияи Темурмалики вилояти Хатлон рафта маводи гуногуни фолклорӣ гирд оварданд. Дар асоси ин мавод маҷмуаи “Ганчи Кангурт” ҷоп шуд. Ин маҷмуа аз М.Зайниддинов, Қ.Нурқаев ва И.Бобомаллаев таҳия шуда, дар он равиши илми фолклоршиносӣ пурра риоя шудааст. Як бахши матнҳои ин маҷмуа сурудҳои мардумӣ мебошанд. Маълум мешавад, ки сурудҳои “Дуторӣ”, “Алла”, “Эрод нагир дугона”, “Ман доғ” имрӯзҳо низ дар байни мардум суруда мешудааст [ниг.: Ганчи Кангурт 2017, с. 97-112].

Дар ин ҷо ба як нуқтаи муҳим бояд ишора кард, ки ҳангоми сабти аксари матнҳои осори манзум, ки фолклоршиносон дар маҷмуаҳо ба нашр расонидаанд, ба тарзи иҷрои онҳо ишора нашудааст. Фақат дар баъзе маҷмуаҳо нотаҳо ва оид ба иҷрои онҳо ба таври мухтасар дар пешгугторҳо гуфта шудаасту халос. Яъне гирдоварандагон ба таври дақиқ нагуфтаанд, ки он матн сароида мешавад ё на.

Дар бахши сурудҳои маҷмуаҳо фақат аз унвони матн метавон дарк кард, ки он суруд аст. Дар айни замон бо қадом оҳанг сароида шудани онҳоро намедонем. Чунки онҳо бидуни нота нашр шудаанд. Агар ҳамаи сурудҳо бо оҳанг ва дар контекст сабт шуда, нотаи онҳо низ оварда мешуд, он гоҳ мо матнеро дар даст медоштем, ки он дар воқеъ суруда мешавад. Ин амалро муסיқшиносоне, ки аз байни мардум суруд ҷамъ

овардаанд, анҷом додаанд. Аз ҷумла, дар охири солҳои 40-ум ва баъди солҳои 50-ум Н.Нурҷонон, О.Л.Данскер, З.Тоҷикова ва дигарон ба минтақаҳои сафар карда, матнҳои сурудхоро бо садои сарояндаи он сабт намуданд. Ҳангоми сабти суруди ҳамосии «Гӯрғулӣ», ки дар воқеъ он аз ҷониби гӯрғулисароён бо думбура суруда мешавад, муҳаққиқон низ ба тарзи иҷрои он ишора намудаанд. Баъдҳо матнҳои сурудашударо ба нота низ дароварданд.

Ҳамин тавр, мувофиқи маълумоти соли 2012 дар «Ганҷинаи фолклори тоҷик»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдкӣи АМИТ тоҷик 18 510 тарона ва 13 440 суруд (албатта бо ваританҳояш) дар шакли хаттӣ ниғаҳдорӣ мешавад [ниг.: Раҳимов, Муродов 2015, с. 201], ки ин матнҳо то ҳол бо равиши илмӣ чоп нашудаанд. Гирдоварӣ ва наشري матнҳои сурудҳои тоҷикиро бо баъзе халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ муқоиса намоем, намунаҳои сурудҳои тоҷикӣ камтар гирдоварӣ шудаанд. Масалан, русҳо, халқҳои назди Прибалтика матнҳои зиёди сурудхоро ҳамчун оварда, ба нашр расонидаанд. Барои тасдиқи ин гуфтаи худ фақат як мисол меорем. Теъдоди сурудҳои сабтшудаи мардуми чуваш, ки аҳолиааш хеле кам аст, беш аз 100 ҳазор анвои гуногуни матнро дар бар мегирад, ки дар бойгонии кишварҳои гуногун ниғаҳдорӣ мешаванд [ниг.: Одюков 1965, с. 3].

Сабаби кам гирдоварӣ шудани ҳамаи матнҳои гуфторӣ фолклори мардуми тоҷик, аз ҷумла сурудҳо, пеш аз ҳама дар он аст, ки сабти он дер оғоз шуд. Дар солҳои 20-40 теъдоди матнҳои сабтшуда кам мебошанд. Матнҳои фолклории ҳамаи жанрҳо, дар айни замон сурудҳо, асосан аз солҳои 50 шуруъ шуда, то солҳои 90 идома ёфт. Баъдҳо дар солҳои 90-и асри ХХ аз сабаби бӯхрони сиёсии Тоҷикистон, матнҳои сурудҳои халқӣ хеле кам сабт гардиданд. Бо гузашти замон, ҳоло дар асри ХХI гоҳе сурудҳои халқӣ сабт шаванд ҳам, он вариантҳои ҳамаи сурудҳои пешин аст. Донандагони аслии сурудҳои халқӣ қариб ҳама пир шуда, олами фониро тарк намуданд. Аз як тараф ҷои сарояндагон, ҳофизон ва сароиши сурудҳои халқиро бо гузашти замон сарояндагони касбӣ гирифтанд, ки ҳоло дар репертуари онҳо сурудҳои халқӣ гоҳе бо бозсозии нав пешкаши шунавандагон мешавад. Аз тарафи дигар рушди воситаҳои техникӣ ба монанди радио, телевизион, видео, интернет, телефони дастӣ ба густариши сурудҳои суннатӣ халқӣ таъсир расонида истодааст. Ҳатто баъзе анвои ин навъ сурудҳо дар ҳолати аз байн рафтани аст. Масалан, ҳамосии «Гӯрғулӣ», ки суруда мешавад, қариб аз байн рафтааст. Дигар бо тақозои замон, завқи мардум ҳам ба шунидани ин навъ сабку салиқаи суруди ҳамосии халқӣ коҳида истодааст.

Дар охир ба чунин натиҷа расидем, ки матнҳои сурудҳои халқӣ дар маҷмуаҳо ба се равиш чоп шудааст: 1). Бо равиши оммавӣ дар канои матнҳои дигар; 2). Бо равиши илмӣ бидуни нота; 3). Бо равиши илмӣ бо нота.

Ҳамин тавр, сурудҳои халқии тоҷикӣ то имрӯз аз ҷониби муҳаққиқон гирдоварӣ мешаванд ва матнҳои зиёде дар бойгонии низ ҳастанд, ки мо дар бораи онҳо изҳори назар накардем. Бахше аз ин матнҳо дар дасти мусиқашиносон ва бойгонии мардумшиносӣ аст, ки дар оянда онҳо бояд ба таври ҷудоғона аз ҷониби мусиқишиносон таҳқиқ шаванд.

АДАБИЁТ

1. Алла, чонам, аллаё / Б.Шермухаммадиён, Д.Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.
2. Алла (Маҷмӯаи сурудҳо) / Мураттибон: Н.Ҳакимов, Ҳ.Ҷалилова, Н.Ҳамдамова. – Хучанд: Ношир, 2013. – 82 с.
3. Ашӯлаҳои мардумии Хучанд / Мураттибон: М.Неъматзода, Ш. Неъматзода. – Хучанд: Ношир, 2012. – 344 с.
4. Бобо, С., Қаҳҳор Р. Нусхаи хаттии “Саломнома” / С. Бобо, Р. Қаҳҳор // Мардумгӣ, 1994. – №1-2. – С. 5-19.
5. Ганҷи Кангурт / Зайниддинов, М., Нурҷаев, Қ., Бобомаллаев, И. – Душанбе, 2017.

6. Гулбаргҳо: Намунаҳое аз сурудҳои омиёнаи Афғонистон / Гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтор: Д.Обидов, хат аз Ш.Ориёнфар. – Душанбе: Матбааи АИ ҶТ, 1992. – 206 с. (Ба алифбои форсӣ).
7. Данскер, О. Л. Народная песня Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954 г.) / О.Л.Данскер // Известия Отделения общественных наук АН Тадж. ССР, 1956. – № 10-11. – С. 137-150.
8. Мирзоев, С. Шеру сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзоев. – Душанбе: Шуҷоӣён, 2011. – 60 с.
9. Мирзоев, С. Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзоев. – Душанбе: Контраст, 2012.
10. Овои дилҳо / Бо кӯшиши Д.Обидов, Ш.Ориёнфар. – Душанбе, 1999. – 160 с.
11. Обидов, Д. Рамазон ва суннатҳои он дар Афғонистон / Д. Обидов. – Душанбе, 1998. – 32 с.
12. Одиюков, И.И. Чувашские народные песни социального протеста и революционной барьбы / И.И.Одиюков. – Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1965. – 200 с.
13. Раҳимов, Д., Муродов, Ф. Ганҷинаи фолклори тоҷик / Д.Раҳимов, Ф.Муродов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Сармуҳаррир: Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: МДС илмии ЭМТ, 2015. – С. 201.
14. Сурудҳои тӯии Помир / Мураттиб ва ҳозиркунандаи чоп: Н.Шакармамадов. – Хоруғ: Помир, 1993. – 120 с.
15. Сурудҳои мардуми Кӯлоб / Давлат Сафар, Гурез Сафар. – Душанбе, 2015.
16. Таронаҳои мардуми тоҷик / Мураттибон: Р.Аҳмадов, С.Фатхуллоев. – Душанбе, 2006.
17. Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода / Мураттибон: Р. Аҳмад, Д.Раҳимов. – Душанбе, 2012. – 172 с.
18. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. Дар се ҷилд. Ҷилди 3. (Зарбулмасалҳо, чистонҳо, байтҳо, дубайтиҳо, рубоиёт, сурудҳо, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ) / Р.Қодиров ва Р.Аҳмад. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 404 с.
19. Фолклори Роғун / Гирдоварӣ, тадвин ва пажӯҳиши Р.Аҳмад, С.Фатхуллоев. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 508 с.
20. Фолклори Данғара / Мураттиб: Ф.Муродов. – Душанбе, 2002. – 176 с.
21. Фолклори Ўротеппа / Мураттиб: Ҷ.Рабиев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 240 с.
22. Хоки ватан. Китоби аввал / Таҳияи Р.Амонов, Т.Исроилова. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 286 с.
23. Gabriella, Rachel van den Berg. Minstrel Poetry from the Pamir Mountains. A Study on the Songs and Poems of the Ismâ'îlî of Tajik Badakhshan. – Germany: Reichert Verlag Wiesbaden, 2004. – 786 p.
- 24.

ГИРДОВАРӢ ВА НАШРИ СУРУДӢОИ ХАЛҚИИ ТОҶИӢ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Ин мақола ба гирдоварӣ ва наشري сурудҳои мардумии тоҷик дар даврони истиқлолияти давлатӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар мақолаи худ сурудҳои халқии тоҷик, инчунин сурудҳои дигар халқҳои ҷаҳонро гирд оварда, ҳамаи онҳоро таҳлил кардааст. Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқону донишмандон, ба истиснои як истисно, ба ҷамъоварӣ ва наشري онҳо асосан дар садаи бист шурӯъ кардаанд. Бояд гуфт, ки дар нимаи дуюми асри 19 (1870) Россияи подшоҳӣ бо фармони генерал А.К. барои омӯзиши сарғаҳи Зарафшон экспедицияи фиристод. Абрамов, экспедицияи гузаронда мешавад, мақсад аз ин экспедицияи илмӣ ҳаматарафаи омӯхтани аҳолии он ноҳия мебошад. Яд гуфт, ки пас аз соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон фолклоршиносон ва муҳаққиқони маҳаллӣ ба ҷамъоварӣ ва наشري сурудҳои мардумӣ машғул буданд. Онҳо дар баробари дигар жанрҳои фолклорӣ ба суруде, ки ба маводи солҳои гузашта ва бевосита аз халқ асос ёфтааст, диққати махсус меоданд. Обили зикр аст, ки маҷмӯаи «Фолклори Уротеппа», ки Ҷ.Рабиев тартиб додааст, аз таронаҳо, ашъорҳо, ёкуту

байтҳо, наврӯзӣ, таронаҳо, чистонҳо, зарбулмасалу зарбулмасал, достони лақаб, достонҳо иборат аст, ки муҳаққиқ аз онҳо барои тадқиқот материали муфид кашид. Ин аст, ки дар охири китоб тавзеҳот, қайдҳо, руйхати мураттибон ва руйхати баромадкунандагон оварда шудаанд. Метавон гуфт, ки масъалаи фолклоршиносӣ ва фолклоршиносӣ дар замони муосир рӯз то рӯз рушд мекунад ва ҳатто фолклоршиносон ва забоншиносони дохиливу хориҷӣ ба ин мушкили забоншиносӣ тавачҷуҳи зиёд доранд.

Калидвожаҳо: суруд, дубайтӣ, назм, фолклор, фолклоршинос, забон, мардум, шифохӣ, муаммо, қисса, ривоят, масъала, забоншиносӣ, этнография, тадқиқот, Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваҳдат, ҳамбастагӣ, сулҳ, халқи суруди тоҷикӣ.

СБОР И ИЗДАНИЕ ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена сбору и изданию таджикских народных песен в период государственной независимости. В своей статье автор собрал таджикские народные песни, а также песни других народов мира и проанализировал их все. Стоит отметить, что исследователи и ученые, за исключением одного случая, начали собирать и публиковать их в основном в XX веке. Следует отметить, что во второй половине XIX века (1870 г.) царская Россия направила экспедицию для изучения верховьев Зеравшана по приказу генерала А.К. Абрамова будет проведена экспедиция, цель этой научной экспедиции - всесторонне изучить людей того края. Следует сказать, что после обретения независимости Республики Таджикистан собиранием и изданием народных песен занимались местные фольклористы и исследователи. Особое внимание они уделили песне, основанной на материале прошлых лет и непосредственно из народа, наряду с другими фольклорными жанрами.

Стоит упомянуть, что сборник «Фольклор Уротпеппа», составленный Дж. Рабиева, она состоит из песен, стихов, рубаев и куплетов, наврузи, песен, чистонов, пословиц и поговорок, рассказов прозвищ, сказов, из которых исследователь почерпнул полезный материал для исследования. Вот почему в конце книги есть пояснения, примечания, список составителей и список докладчиков. Можно сказать, что вопрос фольклористики и этнографии в новое время развивается день ото дня, и даже отечественные и зарубежные фольклористы и языковеды очень интересуются этой лингвистической проблемой.

Ключевые слова: песня, дубейти, стих, фольклор, фольклорист, язык, народ, устное, загадка, рассказ, легенда, проблема, языкознание, этнография, исследование, Государственная независимость Республики Таджикистан, единство, солидарность, мир, таджикский народ песни.

COLLECTION AND PUBLICATION OF TAJIK FOLK SONGS IN THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE

This article deals with the collection and publication of Tajik folk songs during the period of state independence. In his article, the author collected Tajik folk songs, as well as songs of other peoples of the world, and analyzed them all. It is worth noting that researchers and scholars, with one exception, began to collect and publish them mainly in the twentieth century. It should be noted that in the second half of the 19th century (1870), tsarist Russia sent an expedition to study the headwaters of the Zeraвшan on the orders of General A.K. Abramov, an expedition will be carried out, the purpose of this scientific expedition is to comprehensively study the people of that region. It should be said that after the independence of the Republic of Tajikistan, local folklorists and researchers were engaged in collecting and publishing folk songs. They paid special attention to the song, based on the material of past years and directly from the people, along with other folklore genres.

It is worth mentioning that the collection "Folklore of Urotpepp", compiled by J. Rabiev, consists of songs, poems, rube and couplets, navрузи, songs, chistons, proverbs and proverbs, stories of nicknames, tales, from which the researcher has drawn useful material for

research. That is why at the end of the book there are explanations, notes, a list of compilers and a list of speakers. It can be said that the issue of folkloristics and folkloristics in modern times is developing day by day, and even domestic and foreign folklorists and linguists are very interested in this linguistic problem.

Keywords: song, dubeiti, verse, folklore, folklorist, language, people, oral, riddle, story, legend, problem, linguistics, ethnography, research, State independence of the Republic of Tajikistan, unity, solidarity, peace, Tajik song people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи Тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, тел: +992

Сведение об авторе: Косими Саади Абдулкадир - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини, тел: +992

About the author: Kosimi Saadi Abdulkodir - candidate of philology, associate professor of the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: +992

ТДУ – 82. -95ТКБ. – 85-5 О – 47

КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ВА БИСОТИИ САМАРҚАНДӢ ДАР «ТУҲФАТ-УЛ-ҲАБИБ»-И ФАХРИИ ҲИРАВӢ

Матлубаи Мирзоюнус (Хоҷаева). Олимова Шоира Бобоҳӯҷаевна
МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Фафуров»

Султонмуҳаммад фаҳрии ҳиравӣ (тав. Так. 1493, ҳирот – ваф.1562, ҳиндустон) дар тазкираҳо ба унвони шоир, тазкиранигор, муҳаққиқ ва мутарҷим муаррифӣ шудааст. Фаҳриро чун шоири соҳибдегон мешиносанд ва таркиби девони ӯро қасида, ғазал, маснавиву рубоӣ ташкил медиҳад. Маҷмӯан, таркиби девони Фаҳриро панҷ ҳазор байт сабт кардаанд (1, 2915; 14, 1647; 15, 788). Ҳамчунин, ӯ муаллифи асарҳои «Тухфат-ул-Ҳабиб» (радоиф-ул-ашъор), «Ҳафт кишвар» (таърихномаи омехта ба афсонаву дoston, мавзуоти ахлоқӣ ва сиёсат), «Равзат-ус-салотин» (дар зикри аҳволи 80 тан умаро ва подшоҳоне, ки таъби шоирӣ доштаанд), «Қавоҳир-ул-аҷоиб» (шарҳи ҳоли сиву як нафар занони шоир), «Саноеъ-ул-ҳасан» (дар саноеву бадоеи шеърӣ) ва «Латоифнома» (тарҷумаи форсии «Маҷолис-ун-нафоис»-и Алишери Навоӣ) мебошад. Зимнан, таҳқиқи осори Фаҳрии Ҳиравӣ дар Тоҷикистон дар рубӣ охири садаи ХХ аз нахустин асари ӯ “Ҳафт кишвар”, ки Қ.Чиллаев ба чоп тайёр карда буд (20), шуруъ шуда, дар ибтидои асри ХХI М.Мирзоюнус “Қавоҳир-ул-аҷоиб”-ро таҳия кард (21). Соли 2009 Саидхоҷа Ализода рисолаи номзодии худро дар мавзӯи “Фаҳрии Ҳиравӣ ва мақоми ӯ дар адабиёти форсу тоҷик” ҳимоя карда, то имрӯз дар таҳия ва нашри ғазалиёти шоир ва «Тухфат-ул-Ҳабиб»-и ӯ (22) саҳм гирифтааст.

«Тухфат-ул-Ҳабиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ дар таърихи адаби форсӣ яке аз аввалин радоиф-ул-ашъорҳост, ки соли 929/1523 таълиф шудааст (14, 1647). Азбаски ин асар ба вазири Хуросон Хоҷа Ҳабибуллоҳи Совачӣ бахшида шудааст, дар унвони маҷмӯа низ ин нукта таъкид мешавад. Тартиби овардани ғазалҳои «Тухфат-ул-Ҳабиб» аз рӯи қофияву радифашон бо низоми алифҳои арабиасоси форсӣ (аз «алиф» то «ё») мебошад. Аз мутолиаи он маълум мешавад, ки Фаҳрии Ҳиравӣ дар «Тухфат-ул-Ҳабиб» бар ғазалҳои интихобнамудааш якҷанд қавобияҳо оварда, дар охир худ низ ба баъзе ғазалҳо назира гуфтааст. Фаҳрии Ҳиравӣ голибан ба он ғазалҳое татаббуъ навиштааст, ки микдори қавобияҳояшон нисбатан кам будааст. Зимнан қавобияҳо ба ашъори шоирон аз се то ҳаҷдаҳ адад аст. Чунончи, ба ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ бо матлаби “Субҳи давлат медамад, ку қоми ҳамчун офтоб” 18 нафар қавобия навиштаанд. Танҳо дар 1 маврид як қавобия (ба ғазали Амир Хусрави Деҳлавӣ бо радифи “нигаред”), дар 4 маврид 2 қавобия оварда шудааст. Ин маҷмӯа асосан аз ашъори шоирони асрҳои XIV-

XVI мураттаб шуда, маҳз ҳамин асари Фаҳрии Ҳиравӣ боис гардид, ки минбаъд дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ радиофулашъорнависӣ ба ҳукми анъана дарома, “Тӯҳфат-ул-хавонин”- и Дӯстии Бухорой, «Радоиф-ул-ашъор»-и Ҳоҷӣ Қурбони Ансорӣ, «Радоиф-ул-ашъор»-и Мирзо Муизуддини Фитрат, “Маҳаки Комил”- и Муҳсини Татавӣ, “Маҳаки Қоней”-и Қоней Татавӣ, чунгҳо ва баёзҳои сершумори шабеҳи радиофулашъор далели ин гуфтаҳост.

То имрӯз дар китобхонаҳои дунё нусхаҳои зиёди «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ ниғаҳдорӣ мешаванд. Мувофиқи маълумоти адабиётшинос С.Ализода яке аз нусхаҳои «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб» дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ўзбекистон таҳти рақами 235 мавҷуд мебошад, ки аз 166 ҷараҳ иборат буда, дар қарни XVII китобат шудааст. Нусхаи дигар таҳти рақами 375 дар шуъбаи дастхатҳои музейи Британия маҳфуз буда, нисбатан ноқис аст. Нусхаи нисбатан мукамал, ки ба унвони «Радоиф-ул-ашъор» шуҳрат дорад, дар китобхонаи шахсии адабиётшинос Эргашалӣ Шодиев ниғаҳдорӣ мешуд, ки соли 1231/1816 аз ҷониби котиб Мирзо Фозил ибни Муҳаммад Файзии Шаҳрисабзӣ бо хати настаълиқи хоно дар ҳаҷми 383 ҷараҳ китобат гардидааст (22, 29).

Ду нусхаи аввал, тибқи маълумоти Саидхоҷа Ализода бо байти зерини шайх Саъдӣ шуруъ мешавад:

*Муштоқию сабурӣ аз ҳад гузашт, ёро,
Гар ту шикӯб дорӣ, тоқат намонд моро.*

Аммо нусхаи китобхонаи шахсии Э.Шодиев бо ғазали Ҳофизии Шерозӣ, ки матлааш ин аст, оғоз меёбад:

*Ало, ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо,
Ки шиқ осон намуд аввал, вале афтод мушқилҳо.*

Ин нусха, ҳарчанд мукамалтар аст (шомили 1399 ғазал, ки ба қалами 276 шоир мансуб аст (5а, 147), аммо бо сабаби тафовут аз нусхаҳои дигар, моли Фаҳрӣ будани он як андоза зери шубҳа мондааст (22, 34). Шояд ба ҳамин далел бошад, ки матни «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб», ки бо эҳтимоми С. Ализода таҳия ва нашр гардидааст, пас аз муқаддимаи манзуми Фаҳрии Ҳиравӣ аз байти фавқузукри Саъдӣ ифтиҳ меёбад.

Чунонки зикр шуд, нусхаҳои «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб» дар китобхонаҳои дунё хеле зиёданд ва таҳияи матни тоҷикистонии он асосан аз рӯи нусхаҳои муаррифишуда бо истифодаи нусхаҳои бойгонии миллии Афғонистон такмил дода шудааст. Табиӣ, ки матни мазкур интиқодӣ нест. Бояд тазаққур дод, ки муаррифӣ ва баррасии ҳамаҷонибаи таркиби «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб» -и Фаҳрии Ҳиравӣ мавзӯи алоҳида буда, перомунӣ он метавон таҳқиқоти густардае анҷом дод. Дар навиштаи ҳозир кӯшиш мешавад, ки ҷойгоҳи ғазалиёти танҳо ду нафар шоир - Шайх Камоли Хучандӣ ва Бисотии Самарқандӣ дар «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб» муайян ва ашъори мавҷуда бо таъя ба нусхаҳои мукаммали ин шоирон муқоиса гардад.

Мавриди зикр аст, ки оид ба ғазалиёти Камоли Хучандӣ дар «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб» мақолаи алоҳидаи С. Ализода интишор шудааст, вале муаллиф ишора накарда, ки таҳқиқот дар асоси кадом нусхаи «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб» сурат гирифтааст. Дар ин мақола ғазалҳои Камоли Хучандӣ дар муқоиса бо нусхае баррасӣ шудааст, ки Азизии Давлатободӣ (Техрон, 1375) таҳия намудааст. Муаллиф аз мавҷудияти 31 ғазали татаббуии Камол бар шоирони пешин ва 13 ғазали шоир, ки дигар шоирон бар он ҷавоб гуфтаанд, хабар додааст (5, 38). С.Ализода дар мақолаи хеш асосан ғазалҳои Камолро бо матлаи «Дӣ чоштгаҳ зи чеҳра фикандӣ ниқобро, / Шарманда сохтӣ ҳама рӯз офтобро!» (5, 39), «Бигзор дар он кӯй мანი ашқфишонро, / То дида диҳад об гулу сарви равонро» (5, 39), «Ин чӣ манзил, чӣ биҳишт, ин чӣ мақом аст ин ҷо, / Умри боқӣ, руҳи соқӣ, лаби ҷом аст ин ҷо» (5, 39), «Матлаи анвори ҳусн аст он руҳи чун офтоб, / Матлае гуфтам бад-ин хубӣ, кӣ мегӯяд ҷавоб?!» (5, 40), «Лаби ту нуқли ҳаётим ба коми ҷон андохт, / Ба бӯсаи шакарин шӯр дар ҷаҳон андохт» (5, 40) аз диди матншиносӣ баррасӣ кардааст. Ҳамчунин, ғазалҳои дигари шоирро бо матлаи «Ба макру ҳила бар ӯ дастрас чӣ имкон аст, / Ки ҳамчу сарви баландаш ҳазордастон аст» (5, 41), «Моро зи тоби ҳусни ту ҳар шаб қиёмат аст, / К-он сарвро чӣ шеваю рафтору қомат аст!?» (5, 41), «Зиҳи зи

анбари зулфат хиҷил шамими абир, / Ниҳода турраи ту офтобро занҷир» (5, 43), «Ҳар шабе бар хоки кӯяш ҷой созам то саҳар, / Натъи хокам зери паҳлӯ остонаш зери сар» (5, 43), «Нидои шиқ чу дардод холи мушкинат, / Ба гӯиши ҷони ман омад зи равза бонги Билол» (5, 43), «Боз ошиқ шудаму хат ба гуломӣ додам, / Хоҷаро гӯй, ки ояд ба муборақбодам» (5, 44), «Нӯш кун хоҷа, алорағми суроҳишиканон, Бодаи талх ба ёди лаби ширинадаҳанон» (5, 44), «Доли зулфу алифи қомату мими даҳанаиш, / Ҳар се доманду дар он сайд ҷаҳоне чу манаиш» (5а, 120), «Камтарин сайди каманди сари зулфи ту манам / Чун ту, эй дӯст, ба ҳечам нагирифтӣ, чӣ кунам» (5а, 122), ки дар нусхаи мавриди назари муҳаққиқ мавҷуд нест, пайдо карда пешниҳод кардааст, ки дар нашрҳои минбаъдаи девони Хоҷа Камол инҳо ворид шаванд. Ҳамчунин, муаллиф эътироф намудааст, ки дар мақола «Ҳамаи ғазалҳои Камол пурра мавриди муқоиса қарор нагирифт ва дар назар аст, ки ин матлаб дар тадқиқоти пурратар бо дарназардошти маҳорати баланди ғазалсароии шоир дар мусобиқа бо дигар шоирони ҳамзамон ва пешинаш анҷом дода хоҳад шуд» (5, 44). Бинобар ин, дар мақолаи мо ғазалҳои Хоҷа Камол, ки дар таҳқиқоти С.Ализода интихоб нашудаанд, баррасӣ хоҳад гардид.

Шайх Камоли Ҳуҷандӣ ҳамчун шоири шаҳир дар «Тухфат-ул-Ҳабиб» -и Фаҳрии Ҳиравӣ ҷойгоҳи намоён дошта, дар ин маҷмӯа 45 ғазали шоир фароҳам оварда шудааст. Аз ин миён 14 ғазал ҳамчун ғазали асосӣ, ки мавриди истиқболи дигар шуаро қарор гирифтаанд ва 31 ғазали Хоҷа Камол дар татаббуи дигар шоирон оварда шудааст. Яке аз ғазалҳои Хоҷа Камол бо матлаи

*Эй бод, макаи турраи ҷононаи моро,
Занҷир, маҷунбон дили девонаи моро!* (22, 86)

- ҳамчун ғазали асосӣ оварда шудааст, ки бар он Амир Шоҳии Сабзаворӣ, Мавлоно Убайдуллоҳон, Мавлоно Шоҳхусайни Комӣ, Қозӣ Абдурраҳмон, Мавлоно Абӯтоҳири Котиб, Мавлоно Ҳайратӣ, Саййид Маҳмуди Қӯрҷӣ ва Мавлоно Ҳайдари Қулуч назира сурудаанд. Ғазали мазкур дар ду нусхаи интиқодии девони шоир ба тарзҳои гуногун омадааст. Масалан, байти

*Он шамъи бутон ку, ки ба рақс ораду парвоз
Ин сӯхтадилҳои чу парвонаи моро?! (22, 86)*

- дар нусхаҳои мавриди назар ба гунаи

*Он шамъи чигил гӯ, ки ба рақс ораду парвоз
Ин сӯхтадилҳои чу парвонаи моро (17, 66)*

ё ин ки

*Он шамъи Чигил, гӯ, ки ба рақс ораду парвоз
Ин сӯхта дилҳои чу парвонаи моро (18, 117)*

- оварда шудааст, ки намунаи аввал ҳамчун пурсиш, яъне бо ҳиссаҷаи саволии «ку?» омадани «шамъи бутон» яке аз гунаҳои зебои ғазали мазкур маҳсуб мешавад.

Байти пеш аз мақтаи ҳамин ғазал низ тафовутҳо дорад. Масалан:

*Хоби хуши субҳат парад аз наргиси маҳмур,
Шаб гар шунавӣ наъраи мастонаи моро (22, 86)*

ба гунаи

*Хоби хуши субҳат барад аз наргиси маҳмур,
Шаб гар шунавӣ наъраи мастонаи моро (17, 66)*

омадааст, ки таъбири «хоб паридан», ба назари мо, бо таносуби назокати сухан бехтар менамояд.

Ғазали дигари Шайх Камол дар «Тухфат-ул-Ҳабиб» бо матлаи

*Моро гуле аз рӯи ту чидан нагузоранд,
Чидан чӣ? Мухол аст, ки дидан нагузоранд (22, 337).*

- омада, ки он дар пайравии ғазали Амир Хусрав бо матлаи «Ман бандаи он рӯй, ки дидан нагузоранд, / Ошӯфтаи зулфе, ки кашидан нагузоранд» (20, 336) суруда шудааст. Минбаъд, дар ҳамин қолаб Мавлоно Масеҳуддин, Мавлоно Фозил ва худи Мавлоно Фаҳрии Ҳиравӣ ғазал эҷод кардаанд. Ғазали мазкур дар дигар нусхаҳои девони Камол бо чунин тарз омадааст:

Моро гуле аз рӯи ту чидан нагузоранд,

***Чидан чӣ хаёл аст**, ки дидан нагузоранд (17, 292; 18, 608)*

Байти мақтаи ҳамин ғазал низ дар нусхаҳо мутафовит ба назар расид:

***Бигрез**, Камол, аз сари зулфаш, ки дар ин дом*

Мурге, ки дарафтод, паридан нагузоранд (22, 337).

***

***Магрез**, Камол, аз сари зулфаш, ки дар ин дом*

Мурге, ки дарафтод, паридан нагузоранд (17, 292; 18, 608).

Дигар аз ғазалҳои Камоли Хучандӣ дар «Тухфат-ул-Ҳабиб» бо матлаи «*Ба ҷустуҷӯи висолат ҳамеша дарбадарам, / Зи ишқ то хабарм шуд зи хеш беҳабарам*» (22, 514) шуруъ мешавад. Ғазали мазкур дар яке аз нусхаҳои девони Камол, ки махфӯз дар китобхонаи Донишгоҳи Панҷоб аст (18, 75) оварда шуда, дар нашри охиринаи девони шоир ворид гардидааст (19, 799). Ин ғазал бо таъсир аз ғазали Шайх Саъдӣ бо матлаи «*Туй баробари ман, ё хаёл дар назарам, / Ки ман ба толеъи худ ҳаргиз ин гумон набарам*» (22, 518) ва ғазали Мавлоно Ҳаким Низории Қаҳистонӣ бо матлаи «*Ба дидан дили нозир ба ҳар кӣ дарнигарам, / Хаёли дӯст бувад дар баробари назарам*» (22, 514) суруда шудааст. Пас аз Камол низ дар ин қолаб Мавлоно Исматӣ Бухорӣ, Бисотӣ Самарқандӣ, Мавлоно Биноӣ ва худи Фаҳриӣ Ҳиравӣ ғазал эҷод кардаанд. Муқоиса нишон дод, ки байти дуҷумлаи ғазали мавриди назар дар нусхаҳо мутафовит аст:

*Ба **ҷуръае зи майи ишқат** онҷунон мастам,*

Ки эҳтиёҷ набошад ба ҷуръаи дигарам (22, 514).

***

*Ба **ҷуръае майи ишқат** онҷунон мастам,*

Ки эҳтиёҷ набошад ба ҷуръаи дигарам (19, 799)

Ба ҳамин монанд, тафовути байни нусхаҳо фаровон буда, далолат бар он мекунад, ки дар кори матншиносии ғазалиёти Хоҷа Камол хеле масъалаҳои баҳснок мавҷуд аст, ки ниёз ба таҳқиқоти густарда дорад. Ба ғайр аз ин мавҷудияти ғазалҳои тозаи Камол дар «Тухфат-ул-Ҳабиб», (22, 406; 498, 417-418) ки дар нашрҳои охиринаи девони Шайх Камол ба назар нарасиданд, аз арзишҳои адабиву таърихӣ ин маҷмӯа дарак медиҳанд. Се ғазали зерини Камоли Хучандӣ, ки танҳо матлаи онҳо оварда мешаванд, дар нашрҳои охиринаи девони шоир ба назар нарасиданд:

1. Зиҳӣ зи анбари зулфат хичил шамими абир,

Ниҳода турраи ту офтобро занҷир (22, 406).

***

2. Ҳар шабе бар хоки кӯяи ҷой созам то сахар,

Натъи хокам зери паҳлӯ остонаи зери сар (22, 417).

***

3. Камтарин сайди каманди сари зулфи ту манам,

Чун ту, эй дӯст, ба ҳечам нагирифтӣ, чӣ кунам? (22, 498)

Ҳамаи ғазалҳои дигари «Тухфат-ул-Ҳабиб»-ро метавон аз нашрҳои чанд соли охири девони Камоли Хучандӣ пайдо кард. Дар мақолаи С.Ализода «Ғазали Камол дар «Тухфат-ул-Ҳабиб»-и Фаҳриӣ Ҳиравӣ», ки соли 2016 дар маводи конференсия байналмилалӣ дар Хучанд ва соли 2020 дар маҷмӯаи мақолоти ҳамин муаллиф «Сайре дар авроқи баёз ва радоиф-ул-ашъор» интишор ёфтааст, азбаски муқоиса танҳо дар заминаи нашри Азизи Давлатободӣ сурат гирифтааст ва ба ин нусха ғазалҳои зиёди Хоҷа Камол ворид нашуда мондаанд, таъкид мешавад, ки ин ғазалҳо дар нашрҳои минбаъда бояд ба эътибор гирифта шаванд. Зимнан, қобили зикр аст, ки дар ин чанд соли охир дар Тоҷикистон «Девон»-и Камоли Хучандиро Абдучаббори Суруш, Саидумрон Саидов, Бадриддин Мақсудов, Баҳроми Раҳматзод, Оқилбой Оқилов, Фаҳриддин Насриддинов таҳия намудаанд ва дар онҳо аксари ин ғазалҳо истифода шудаанд. Хусусан, нусхаи дучилдаи «Девон»-и Камоли Хучандӣ, ки соли 2020 аз ҷониби Ф. Насриддинов дар заминаи муқоиса бо 62 нусхаи нодир таҳия ва chop шуд, ба ғайр аз се ғазали фавқуззикр боқӣ ҳамаи ғазалҳои муштамил бар «Тухфат-ул-Ҳабиб»-ро фаро гирифтааст. Ва ин се ғазали болоӣ шояд бо сабаби дар нусхаҳои кӯҳани девони

шоир мавҷуд набудани онҳо ва шубҳаи мураттиб бар асолати онҳо, инчунин мавҷуд будани шоирони зиёде бо таҳаллуסי Камол, ба ин нусха ворид нашудаанд.

Мавлоно Бисотии Самарқандӣ низ аз шоирони номварест, ки ашъораш дар «Тухфат-ул-Ҳабиб» оварда шудааст. Аз Бисотӣ дар ин маҷмӯа 8 ғазал маҳфуз мондааст, ки дар татаббуи шуарои пеш аз худ суруда шуда, минбаъд мавриди истиқболи шоирони баъдӣ қарор гирифтааст. Мо муқоисаи ғазалҳои Бисотиро бо нусхаи «Тухфат-ул-Ҳабиб» дар асоси нусхаи хаттии китобхонаи Маҷлиси Шӯрои миллӣ, ки таҳти рақами 12003 ниғаҳдорӣ шуда, аз нусхаҳои нисбатан арзишманди девони шоир маҳсуб мешавад, анҷом додем. Аввалин ғазали Мавлоно Бисотӣ бо матлаъи

*Ба ҳар мӯе диле бастаст ҷаъди анбарафшонаш,
Магар ҷамъияти дилҳост дар зулфи парешонаш?! (22, 438-439)*

- шуруъ мешавад, ки он зоҳиран бо таъсир аз “*Ба санге чун сагон аз дур тарсидам зи дарбонаш, / Саг он иззат кучо ёбад, ки бинишонанд бар хонаш*”-и Амир Хусрави Дехлавӣ, “*Нишонии шабравон дорад сари зулфи парешонаш, / Далели равшан аст инак чароги зери домонаш*”-и Шайх Камоли Хуҷандӣ, “*Дилозоре, ки беморам зи ҷаъми номусалмонаш, / Агар тирам занад, созам, чу ҷон дар сина пинҳонаш*”-и Амир Исмати Бухорӣ, “*Чу хокам медиҳад бар бод зулфи анбарафшонаш, / Ба оби рӯям отаи мезанад ҷоҳи занахдонаш*”-и Мавлоно Қотибӣ эҷод шудааст. Шоирони пас аз Бисотӣ монанди Ҳоҷа Осафӣ, Амир Муҳаммад Солеҳ, Мавлоно Наҳвӣ, Мавлоно Оғаҳӣ ва ҳуди Фаҳрии Ҳиравӣ низ аз таъсири он ҷавобия навиштаанд. Мақтаи ин ғазал дар тамоми нусхаҳои ашъори Бисотӣ (10, 492; 11, 756, 12, 656, 9, 276) бо чунин тарз оварда шудааст:

*Дури назми Бисотиро, Камол, аз худ мабин камтар,
Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш.*

Дар тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ низ ҳамин гуна оварда шуда, танҳо ба ҷои калимаи “*мабин*” “*мадон*” зикр гардидааст (13, 329). Гунаи дигари он дар “Хизонаи Омира”-и Озоди Балғиромӣ чунин оварда шуда:

*Ғазалҳои Бисотиро, Камол, аз худ мадон камтар,
Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш (7,148).*

Устод Садриддин Айнӣ ҳам бардоштҳои худро бо шоҳидии байти мазкур аз ҳамин тазкира инъикос кардааст (3, 73) ва ин намуна нисбат ба дигар нусхаҳо зеботар буда, маънии равшантарро ифода кардааст. Гунаи дигари онро дар матни “Тухфат-ул-Ҳабиб” пайдо кардем, ки ин аст:

*Ту дар назм ин Бисотиро, Камол, аз худ мабин камтар,
Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш (22, 439).*

Маҳз ҳамин мақтаъи Бисотӣ далел шуда, ки тазкиранигорон ўро иштибоҳан “*мункири Шайх Камоли Хуҷандӣ*” дониста бо дуои бади ў фавтид (13, 329; 7, 148; 2, 214), гуфтаанд. Ҳол он ки ин ғазали Бисотӣ ҷуз татаббуъ бар ғазалҳои Амри Хусрави Дехлавӣ, Камоли Хуҷандӣ, Исмати Бухорӣ ва Қотибӣ чизе беш нест. Чунон ки адабиётшиноси варзида Аълоҳон Афсаҳзод ишора кардааст: “*манзури мо аз назира ҳамон амали эҷодияст, ки шоир барои намоён сохтани иқтидори таъб, қудрати тахайюл ва маҳорати эҷодии хеш ба осори беҳтарин суҳанварони пешин ё муосири худ ҷавоб мегӯяд*” (6, 144) тасдиқи андешаҳои болост.

Дигар аз ғазали татаббуии Бисотӣ бо матлаи

*Зи ҳамдами таб агарчи басте ба дарди сарам,
Ба карампурсии ў нест ҳамдами дигарам (22, 515).*

-оғоз мешавад, ки онро бо таъсир аз ғазалҳои Шайх Саъдӣ: “*Туй баробари ман ё ҳаёл дар назарам, / Ки ман ба толеъи худ ҳаргиз ин гумон набарам*», Ҳаким Низорӣ: “*Ба дидаи дили нозир ба ҳар кӣ дарнигарам, / Хаёли дӯст бувад дар баробари назарам*», Шайх Камол: “*Ба ҷустуҷӯи висолат ҳамеша дарбадарам, / Зи ишқ то хабарам шуд, зи хеш беҳабарам*», Ҳоҷа Ҳофиз: “*Ту ҳамчу субҳиву ман шамъи хилвати саҳарам, / Табассуме куну ҷон бин, ки чун ҳамесупурам*», Ҳоҷа Исмаи: “*Ба шаҳри ишқ мани дардманд ҷон сипарам, / Ки пеши тири бало нест гайри ҷон сипарам*” эҷод кардааст. Ғазали мазкур ҳафтбайта буда, дар нусхаи №12003 байти

*Кунун ки бо ту даме мезанам, ганимат дон,
Ки эътимод намонда-ст бар дами дигарам (22, 516).*

-афтида, ки дар қатори ғазалҳои шашбайтаи шоир қарор мегирад. Байти мактаб бошад, дар нусхаи №12003 чунин омадааст:

*Умед ҳаст, Бисотӣ, ки рӯ намояд боз,
Тулуи меҳр муроде зи **матлаи сафарам** (10, 466)*

“Тухфат-ул-Ҳабиб”:

*Умед ҳаст, Бисотӣ, ки рух намояд ёр,
Тулуи меҳр муроде зи **нолаи саҳарам** (22, 516)*

Аз ин тафовутҳо маълум шуд, ки матни нусхаи “Тухфат-ул-Ҳабиб»” нисбатан солим буда, ба ҷои “*матлаи сафар*” “*нолаи саҳар*” мантиқан дурусттар аст.

Ҳамчунин, бояд ба як нукта ишора кард, ки матни “Тухфат-ул-Ҳабиб” дар баробари арзишмандӣ дар матншиносӣ ҷо-ҷо ғалатҳои матнӣ низ дорад ва шояд ин аз ҷониби котибон сар зада бошад. Чунончи, ғазали дигари Бисотӣ бо матлаи

*З-он хат, ки гирди орази он моҳрӯ гирифт,
Хуршед дар ҳичоб шуду моҳ рӯ гирифт (22, 183)*

- омада, ки он дар пайравии ғазалҳои Амир Хусрави Деҳлавӣ, Салмони Соваҷӣ ва Шайх Камоли Хучандӣ суруда шудааст. Баъд аз Бисотӣ низ Ибни Хусом, Мавлоно Биноӣ, Мавлоно Толейӣ ва худи Фаҳрии Ҳиравӣ дар ин қолаб ғазал сурудаанд. Байти дуҷуми ҳамин ғазал дар нусхаҳо мутафовит аст:

Нусхаи «Тухфат-ул-Ҳабиб»:

*Хунам, ки рехт оразат, ангези он хат аст,
Ё Раб, бадаш мабод, ки **ораз** нақӯ гирифт! (22, 183)*

Нусхаи №12003:

*Хунам, ки рехт оразат, ангези он хат аст,
Ё Раб, бадаш мабод, ки **ҷониб** нақӯ гирифт! (10, 86)*

Маълум аст, ки дар нусхаи “Тухфат-ул-Ҳабиб” калимаи “ораз”- и мисраи дуҷум ба такрор омада, маъниро халалдор кардааст. Аз ин рӯ, таъбири “ҷониб, яъне тараф гирифтган”-и хат дар нусхаи Маҷлисӣ Шӯро дурусттар ба назар мерасад. Ҳамчунин, ихтисори абёти ҳамин ғазал дар нусхаи “Тухфат-ул-Ҳабиб” ба мушоҳида расид, ки байтҳои “*То дида дид шакли миёнат, надид ҳеч, / Тира шавад ҳаройина чашме, ки мӯ гирифт*” (10, 496) ва “*Меҳост, то зи дида ҳаёлат бадар шавад, / Ашқам давид гарму сари раҳ бар ӯ гирифт*” (10, 496) сабт нашудааст. Боиси тазаккур аст, ки интиҳоби ашъори Бисотии Самарқандӣ дар “Тухфат-ул-Ҳабиб” аз рӯи нусхаи на он қадар арзишманди девони шоир сурат гирифтааст, ва аз ҳамин лиҳоз, ҷанбаи матншиносии ашъори Бисотӣ дар ин нусха он қадар қобили пазириш нест. Масалан, ғазали дигари шоир бо матлаи

*Тариқи гурбат аз **он рӯз** на ихтиёри ман аст,
Ки дар диёри ман имрӯз дарди ёри ман аст (22, 222).*

- шуруъ мешавад, ки он дар пайравии ғазалҳои Шайх Саъдӣ, Ҳочуи Қирмонӣ ва Ҳоҷа Ҳумоми Табрэзӣ эҷод шуда, минбаъд мавриди истиқболи Мавлоно Аҳлии Шерозӣ, Фақир Фатҳон, Амир Муҳаммад Солеҳ ва худи Фаҳрии Ҳиравӣ қарор гирифтааст. Байти мазкур дар нусхаи №12003 бошад, ба чунин тарз омада, ки ҳам сактаи оҳанг надорад ва ҳам ба мантиқ мувофиқ аст:

*Тариқи гурбат аз **ин рӯ** на ихтиёри ман аст,
Ки дар диёри ман имрӯз дарди ёри ман аст” (10, 493).*

Ба ҳамин тартиб метавон хулоса кард, ки “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ сарчашмаи хубест дар инъикоси анъанаи татаббуънависи адабиёти форсу тоҷики асрҳои XIV-XV ва муаррифии чехраҳои маъруф ва камшонои ин давра, ки ашъори баъзе аз онҳо маҳз тавассути ин маҷмӯа то мо омада расидаанд. Бинобар ин асари мазкурро ба унвони сарчашмаи муътамад дар тадвин ва такмили нусхаҳои интиқодии девони шоирон метавон истифода бурд.

АДАБИЁТ

1. Авҳадӣ, Тақиуддин Муҳаммад. Арафоту-л-ошиқин ва арасоту-л-орифин / Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Саййидмуҳсин Ночии Насрободӣ - Ҷ.2. – Техрон, 1388.
2. Азимободӣ, Ҳусайнкулиҳон. Наштари ишқ / Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо. Зери назари Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҷобулқо Додалишоев. – Ҷ.4. – Душанбе, 1986.
3. Айнӣ, Садруддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод – Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
4. Алиев, С. Тӯҳфату-л-Ҳабиб» / Энциклопедияи Адабиёт ва санъат. - Ҷ.3. – Душанбе, 2004.- С. 239.
5. Ализода, Сайидхоча. Фазали Камол дар “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб»”-и Фаҳрии Ҳиравӣ // Маводи конференсияи байналмилалии “Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ”. – Хучанд: Ношир, 2016 – С.37-44.
- 5а. Ализода С. Фазали Камол дар “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб»”-и Фаҳрии Ҳиравӣ «Сайре дар авроқи баёз ва радоиф-ул-ашъор». – Душанбе: Меҳроч, 2020.- С. 101-124.
6. Афсаҳзод, Аълоҳон. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуҷуми садаи XV. – Душанбе, 1987.
7. Балғиромӣ, Озод Мир Ғуломалӣ. Хизонаи омира. – Конпур, 1871.
8. Нафисӣ, Саййид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. - Ҷ.1. – Техрон, 1344.
9. Самарқандӣ, Бисотӣ Девон. Нусхаи хаттии № 2926-и китобхонаи Staatsbibliothek zu Berlin. -117 с.
10. Самарқандӣ, Бисотӣ Девон. Нусхаи хаттии № 12003-и китобхонаи Маҷлиси Шурои миллии Техрон, 834/1431.
11. Самарқандӣ, Бисотӣ Девон. Нусхаи хаттии №884-и Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 66-100 б.
12. Самарқандӣ, Бисотӣ Девон. Нусхаи хаттии № MS 16561, китобхонаи Осорхонаи Бритониё, 1468.
13. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро / Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд, 2015
14. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. – Ҷ.4. – Техрон: Рашидия, 1366.
15. Султонзода, Шаҳноз. Фаҳрии Ҳиравӣ / Донишномаи забон ва адаби форсӣ (ба кӯшиши Исмоил Саодат). – Ҷ.4. – Техрон, 1393.
16. Хучандӣ, Камол. Девон. Таҳияи Абдуҷаббори Суруш. – Хучанд: Хуросон, 2015.
17. Хучандӣ Камол. Девон. Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухани Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. – Хучанд: Хуросон, 2020.
18. Хучандӣ, Камол. Девон (матни илмӣ-интиқодӣ). Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фаҳриддин Насриддинов. Ҷ.1 – Хучанд: Ношир, 2020.
19. Хучандӣ, Камол. Девон (матни илмӣ-интиқодӣ). Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фаҳриддин Насриддинов. Ҷ.2 – Хучанд: Ношир, 2020
20. Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Ҳафт кишвар. Баргардон ва сарсухани Қ.Чиллаев.-Душанбе: Ирфон, 1992.
21. Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Ҷавоҳиру-л-аҷоиб. Баргардон, сарсухан ва шарҳи луғот аз Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд:Ношир, 2007. – 140 с.
22. Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Тӯҳфат-ул-Ҳабиб. Таҳияи Саидхоча Ализода. – Душанбе: Дониш, 2021.- 733.с.

КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ВА БИСОТИИ САМАРҚАНДӢ ДАР «ТУҲФАТ-УЛ-ҲАБИБ»-И ФАҲРИИ ҲИРАВӢ

Мақола ба чойгоҳи Камоли Хучандӣ ва Бисотии Самарқандӣ дар “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб”- и Фаҳрии Ҳиравӣ ихтисос ёфтааст. Муаллифон дар бораи муаллифи ин асар, мероси адабии ӯ ва шинохти ӯ дар Тоҷикистон маълумот дода, оид ба нашри тоҷикистони он суҳан меронанд. Гуфта мешавад, ки дар ин сарчашмаи муътабар

ашъори беш аз 270 шоир чой дода шуда, дар ин миён Камоли Хучандӣ ва Бисотии Самарқандӣ низ чойгоҳи хос доранд. Маълум карда мешавад, ки аз ашъори Камоли Хучандӣ 14 ғазал бо ҷавобияҳои дигарон ва 35 ғазали татаббуии ӯ дар “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб” ҷойгир шудаанд. Аз ин миён се ғазали комилан нав, ки дар ягон нашри “Девон”-и Камоли Хучандӣ ба назар намерасанд, қобили тавачҷуҳ дониста мешаванд. Ҳамин гуна муқоиса бо ашъори Бисотии Самарқандӣ низ, ки дар 8 маврид ашъори ӯ иқтибос шудааст, дар мақола сурат гирифта, тафовути ғазалиёти шоир дар нусхаҳои зимни қиёс бо “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб” муайян карда мешавад. Муаллифон ба ҳуҷҷаҳи меоянд, ки “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб” аз аввалин намунаҳои радиоиф-ул-ашъор буда, ба сифати сарчашмаи муътамад дар тадвин ва тақмили девони шоирон метавонад мусоидат кунад.

Вожаҳои калидӣ: “Тӯҳфат-ул-Ҳабиб”, Фаҳрии Ҳиравӣ, радиоиф-ул-ашъор, Камоли Хучандӣ, Бисотии Самарқандӣ, татаббуӣ, девон, баёз, ҷунг, тазкира.

КАМОЛИ ХУДЖАНДИ И БИСОТИ САМАРҚАНДИИ В «ТУХФАТ-УЛ-ХАБИБЕ» ФАХРИ ХИРАВИ

Статья посвящена выявлению места Камола Худжанди и Бисоти Самарқанди в “Тухфат-ул-Хабиб” Фахри Хирави. Авторы дают сведения о Фахри Хирави и его литературном наследии, об исследовании его творчества в Таджикистане, а также об издании названного сочинения в нашей стране. Отмечается, что в этом важном источнике нашли место газели более 270 поэтов, среди которых значительное место занимают Камол Худжанди и Бисоти Самарқанди. Выявляется, что из творчества Камола Худжанди приведено 14 основных газелей, на которые другие поэты написали татаббуӣ и 31 газель, являющиеся ответами Камола на стихи других поэтов. В том числе определяется, что три газели Камола Худжанди не встречаются ни в одном из изданий дивана поэта. Такое же сопоставление проводится и с газелями Бисоти Самарқанди, из творчества которого процитировано 8 газелей и выявлено их отличие в рукописях поэта. Авторы приходят к выводу о том, что “Тухфат-ул-Хабиб” Фахри Хирави является одним из первых образцов радиоиф-ул-ашъора и, будучи одним из наиболее достоверных источников, способствует составлению и совершенствованию диванов поэтов.

Ключевые слова: “Тухфат-ул-Хабиб”, Фахри Хирави, радиоиф-ул-ашъор, Камол Худжанди, Бисоти Самарқанди, татаббуӣ, диван, баёз, джунг, тазкире.

KAMOLI KHUJANDI AND BISOTI SAMARKANDI IN "TUHFAT-UL-KHABIB" FAKHRIA KHIRAVI

The article is devoted to revealing the place of Kamol Khujandi and Bisoti Samarkandi in “Tukhfat-ul-Khabib” by Fakhri Khiravi. The authors provide information about Fakhri Khiravi and his literary heritage, about the study of his work in Tajikistan, as well as about the publication of the named work in our country. It is noted that more than 270 poets found their place in this important source of ghazals, among which Kamol Khujandi and Bisoti Samarkandi occupy a significant place. It turns out that 14 main ghazals are given from the works of Kamol Khujandi, to which other poets wrote tatabbu and 31 ghazals, which are Kamol's answers to the poems of other poets. Among other things, it is determined that the three gazelles of Kamol Khujandi are not found in any of the editions of the poet's divan. The same comparison is made with the ghazals of Bisoti Samarkandi, from whose work 8 ghazals are quoted and their difference in the poet's manuscripts is revealed. The authors come to the conclusion that “Tuhfat-ul-Khabib” by Fakhri Khiravi is one of the first samples of radoif-ul-ashhor and, being one of the most reliable sources, contributes to the compilation and improvement of poets' divans.

Key words: “Tukhfat-ul-Khabib”, Fakhri Khiravi, radioif-ul-ashhor, Kamol Khujandi, Bisoti Samarkandi, tatabbu, sofa, baez, jung, tazkire.

Key words: “Tukhfat-ul-Khabib”, Fakhri Khiravi, radiof-ul-ashhor, Kamol Khujandi, Bisoti Samarkandi, tatabbu, sofa, baez, jung, tazkire.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Матлубаи Мирзоюнус (Хочаева)** доктори илми филология, профессори МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Фафуров»

Олимова Шоира Бобохӯчаевна, докторант (PhD)-и кафедраи адабиёти классикӣ, МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Фафуров» Тел: +992 92 920-22-07, E-mail: olimova671@gmail.com

ВАЗИФАИ ЧОНИШИНҲОИ ТАЪЙИНӢ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Мирбобоев А.дотсенти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Неъматова Б. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Чонишинҳои таъйинӣ дар забони вахонӣ ба аломати предмет (ашё) ишора мекунанд: *Кы* (ҳама), *ар* (ҳар), *ар кув* (ҳар кӣ // ҳар касе // ким-кӣ), *ар сиз* (ҳар чи// ким-чӣ), *ар кдом* (ҳар кадом) *ар кдомӣ* (ҳар кадомӣ), *ар буу* (ҳар ду) ва ғайра. Ин чонишинҳо аломати предметро ба таври умумӣ таъйин мекунанд: *Ҷа қислоқ халғис кы сӯир*. Одамони он деҳа ҳама шоиранд. *Мағ ар кдомӣ пәрстәу*. Ман ҳар кадомиро пурсон шудам. *Ар сизи уар уундәв уав қбыл сарт*. Ҳар чӣ ба ӯ баред, ӯ қабул мекунад. *Висмәдонӣ дәм туу вәздәу*. -Фалон одам дар туй омад. *Спни сакӣ нәдишти*.- Фалон одам моро нашинохт.

Дар забони вахонӣ ин чонишинҳо ба гурӯҳи пурра ва нопурра чудо мегарданд. Чонишинҳои таъинии пурра *кы* *кығ*, *ар* [ҳама / ҳар] ҳастанд. Чонишинҳои нопурраи сохта бошанд *ар кув* (ҳар кӣ), *ар сиз* (ҳар чӣ), *ар кдом* (ҳар кадом) ва ибораҳои чонишинии *ар кув кӣ*, (ҳар касе ки) *ар сиз кӣ* (ҳар чизе ки) ва ғайра.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» зикр ёфтааст, ки ҳар (*ар*) чонишини таъйинӣ буда, ҳар кас, ҳар кор, ҳар ҷо, (бо калимаҳои кас, чиз, кор) ва ғайра меоянд [9.516]. Дар забони вахонӣ ҳам чонишини *ар* (ҳар) ин вазифахоро дорост. Мисол: *Ар кув уәм уаркӣ нәбасвизит*. Ҳар кас ин корро карда наметавонад. *Ар уаркән боуад охир ымыт*. Ҳар кор бояд охир дошта бошад. *Ҷы зманви ар сиз уәғк тәсар*. Фарзандонатро ҳар чиз ёд надех.

Мувофиқи ақидаи Т.Платс ва Г.Ранкинг чонишини ҳама дар забони порсии қадим дар шакли **hama** ва дар забони давраи миёна дар шакли **hamak** истеъмоли шудааст [12. 68]. Р.Кент низ ҳамин гуна ақида дорад. Ӯ дар бораи шакли чонишини **hama** дар забони давраи миёна чизе нагуфтааст [11.69]

Забоншиносон С.Арзуманов ва О.Джалолов дар асараш “Забони тоҷикӣ” қайд намудааст, ки чонишинҳои таъйинӣ маъноҳои зеринро дороянд: а).ҳар, б).ҳама, в).ҳар гуна, ҳама гуна [1.167].

Б.Сиёев дар монографияи худ “Ташаккули чонишинҳои дар забони тоҷикӣ” оид ба чонишинҳои таъйинӣ чунин навиштааст: [с... 2003.

Т.Н.Пахалина зикр кардааст, ки чонишини муштараки *кы* (хӑ) –(ҳама) ва *кылі* (ҳама) аз рӯи маъно (бо ҳама, ҳамагон) якхелаанд, вале аз рӯи корбурд мухталифанд [5. 61].

Н.Карамхудоев дар бобати чонишини таъйинӣ чунин мегӯяд, ки чонишини *фук* (бештар дар якҷояӣ бо ҳиссаҳои -ав) маънои умумӣ ва ҷамъкунанда дорад ва дар шакли *мураккаб*, яъне дар шакли *фукав* (*фук ... ав*) *бештар* ба маънои пасоянд ва ба маънои, мутаносибан аз ҷиҳати маъно бо ҳиссаҳои пурзуркунанда-таъкидкунанда меояд. *Аз ин рӯ, маънои хоси фук (-ав)/ фук ...авро вазъият ва ҳолати контекстии нутқи муайян мекунанд* [4.128. Бартангский язык. Душанбе 1973].

Дар забони вахонӣ чонишини таъйинии *кы(әв)* дар вазифаи сифат миқдори ашӯро ифода мекунанд ва *ё* ба касе *ё* чизе тааллуқ доштани онҳоро ифода мекунанд. Мисол: *Халғис кы (-әв)тау вундәу*. *Кы(-әв) хы сар танәр соиб витк*.

М.Н.Везерова ва И.И.Постников дар китоби “Просто и занимательно о русском языке” чунин мешуморанд, ки чонишини ҳамагон (весь) нишон медиҳад, ки маънои

умумӣ (собирательное) доранд ва ба маънои умум ё ба пуррагӣ иҷрои ягон амалро нишон медиҳад [2. 162].

Дар забони ваҳонӣ низ ин хусусият бараъло мушоҳида мегардад. Мисол: *kyli waxt* (ҳама вақт), *kyli rwor* (ҳама рӯз), *kyli daryo* (ҳама дарё), *kyli gam* (ҳама ғам) ва ғайра.

Ҷонишини кы(хт) ҳам мустақилона ва ҳам ба таври номӣ (дар ин сурат шакли мухтасари он –кы истеъмол мешаванд): *Zы wocʼ kыxʼ distʼ*. Холаамро ҳама медонанд. *Də qisloq kыxʼtəp žaržʼ arzoni*. Дар қишлоқ шир аз ҳама арзон аст. *Marəg kы malым*. Ба ман ҳама чиз маълум аст. *Sak kыli waxt ыşyog boyad ытуэн*. Мо бояд ҳама вақт хушёр бошем.

Хусусияти корбурди ин ҷонишинҳоро метавон дар қиёс бо забони тоҷикӣ таҳқиқ кард.

Б.Сиёев ба ҷонишинҳои таъйинӣ воҳидҳои “ҳама, ҳар, тамом ва ҷумла”-ро дохил менамояд [7.134].

Дар Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ҷонишини ҷомеи ҳама дар се варианти фонетикӣ (ҳама, пама, ама) истифода мегардад [10. 74].

Дар забони ваҳонӣ бошад, онро ҷонишини таъйинӣ ба сурати муодилҳои кыл кыхт, (ҳама) ба кор мебаранд.

Муҳаққиқ С. Раҳматова дар мақолаи худ «Ҷонишинҳо дар вазифаи калимаҳои хулосакунанда» гуфтааст, ки ҷонишини ҳама ба вазифаи хулосакунандагӣ бо бандакҷонишин низ меояд [6.16].

Дар забони ваҳонӣ низ ҷонишини таъйинии кы \ \ бо бандакҷонишинҳо омада метавонад: *Yaw xiş təborişʼ jam vititət kыəv ram tuy rəydəy*. Хешу ақрабо ҳамашон чамъ шуданду ба тӯяш рафтанд. *Da tuy kыəv хыш kərtitət pəg simi raqsəv vitəy*. Дар туй ҳамашон хурсандӣ намуданду ба рақс даромаданд. *Mažəv kы windəy kыfсəv slom kərtəy*. Маро ки диданд, ҳар дуяшон салом доданд.

Ҷонишинҳои таъйинии кыхт \ \ (ҳама) калимаҳои пурра ваҳонӣ буда, аз рӯи истеъмол ин ҷонишинҳо кылкыхт (ҳама) ва бо ҷонишини аг (ҳар) ҳамроҳ омада метавонанд. Агар ҷонишини кы дар вазифаи ҷузъи асосӣ дар шакли танҳо ояд *ar* дар алоҳидагӣ калимаҳоро тобеъ карда наметавонад. Маънои ҷонишини кы нисбат ба ҷонишини аг мушаххастар аст ва аз ин хотир, ҷонишини аг ба вазифаи ҷузъи асосӣ дар шакли таркиб меояд. Ҷонишини таъйинии аг дар забони ваҳонӣ серистеъмол буда, таркибҳои зерин дорад: *ag kuу* (ҳар кас), *ag сiz* (ҳар чиз), *ag xil* (ҳар хел), *ag rang* (ҳар ранг \ гуна), *ag kdom* (ҳар кадом), *ag jay* (ҳар ҷо \ кучо) *ag cum* (ҳар чанд) ва ғайра. Мисол: *Dətm zmon ag kuу хы jwobi rand-*. Дар ин замон ҳар кас ҷавоби худашро медиҳад. *Sə bozorəp ag сiz mar dьrz*. Аз бозор ҳар чиз ба ман харидорӣ намоед. *Ag xil wdəki tay kərtitət təg хы manzili xət ʃatowdəy*. Ҳар гуна роҳро тай намуданду, ба манзилаш расиданд. *Ag rang рыl tin сə уымыт, donişʼ tin уымыт*. Ҳар хел пул, ки дошта бошӣ, дониш дошта бошӣ. *Maž ag kdoməg хун bar goxtəy*. Ман ба ҳар кадом хонаю дар сотам. *Ag jay сə rəс xbar maž саg*. Ҳар ҷо кӣ равӣ, огоҳам кунед. *Ag cum dono сə уымыу сə podonəp məslat pərs*. Ҳар чанд доно ки бошӣ, аз нодон маслиҳат пурс.

А.Л.Грюнберг ва И.М.Стеблин-Каменский қайд мекунанд, ки ҷонишини рак (ҳар як //ҳар кадом) вобаста ба мавқеаш сервазифа буда, ҷонишини (иктибосии)- аг (ҳар) тоҷикӣ низ низ истеъмол мешавад [3.574-575]. Масалан: *Ag sol sak xdoi dinəp?*-Мо ҳар сол худой мекунем. *Ag druksʼ savz wышʼ ʃa it-* Ҳар барзагов алафи сабз (кабуд)ро бисёртар мехӯрад.

Ба ғайр аз ҷонишини аг дар забони ваҳонӣ баъзан ҷонишини рак низ бо ҳамин маъно ба кор бурда мешавад: *Ya šəkoʼri pətr rak rыwəʼ šəkoʼ cart-*. Писарам шикорӣ (ҳар рӯз шикор мекунад. *Rak(ar) bəor tabiyat gыл cart-*. Ҳар баҳор табиат мешукуфад. *Rak rwor sak yarəg mimon-*. Ҳар рӯз мо ба ӯ меҳмон мешавем. *Spo ʃыw rak sol yoʃd*. – Гови мо ҳар сол мезоянд. *Ya spo bəс rak rwor moi wыдыrt-*. Тағо (амак)- и мо ҳар рӯз моҳӣ медорад.

Чонишини ар –хар, хар гуна, хар хел дар мавқеи муайянкунанда кор фармуда мешавад, низ ба вазифаи муайянкунанда ба кор меравад: Sak сә ар хунән тарәк ранзи хәс̄ ызмән. -Мо аз хар хона ба шумо панҷтоғӣ нон меорем. Ar tabibi ki сә ымыт, jaldtər рә арамхонаи potsō̄ wizit.- Хар табиб, чӣ хеле ки ҳаст, бигзор ба ҳарамхонаи подшоҳ ояд. Дә spro боў ар хил с̄ван тәу.- Дар боғи мо хар хел зардолу ҳаст. Rustam ар yarkər qobil.- Рустам ба ҳама кор лоиқ аст.

Шаклҳои сохтаи ар-куу,(хар кӣ), ар-с̄из (хар чиз),ар kum (хар кадом) дар ҷумла чун чонишини таъинӣ ва муайянӣ кор фармуда мешаванд: Хунәм тар го, niv ар с̄из тар ford го. Хонаро ба шумо сохтам, хар чӣ ихиётат бошад, кунед. Ҳәми ар- kuy dišt. Инро хар кас медонад. Adəm zmon ар-kuy хы jwobi rand. Ин замон хар кас ҷавоби худаширо медиҳад. Ар-kum мыу сә sakən imtion дызән. Дар хар кадом моҳ аз мо имтиҳон мегиранд. Ар – kuy сә wizit, хан спосән туу. Хар ки ояд, гӯед мо тӯй дорем. Wuz tər ар с̄из сә didʒəm tu yaw nungi хан. Ман ба хар чӣ нигарам, ту номашро гӯй.

Кыхт\кы (ҳама, ҳамаи онҳо) новобаста, бо роҳи исмшавӣ истифода бурда мешавад ва шакли дативӣ дорад: кыхт-әг, (ба ҳама), акк. кыхт-әу, (ҳамаро), абл. кыхт-ән (аз ҳама). Мисол: Sak кыхтәр доғыw тақсимән. Мо ба ҳама дору тақсим мекунем. Wuzəm кыхтәуi mlol кәртәу. Ман ҳамаро ранҷонидам. Ҳәw кыхти sarbland кәртәу. Ҳ ҳамаро сарбаланд намуд. Кыхтән дәм зәмон zindagi тәу. Ҳама дар ин замон зиндагии хуб доранд. Ҳәм zmon zaiš кы хы aqlər soib.- Ин замон бачаҳо (бачаҳои ҳозира) ҳама ба ақлашон сохибанд. Sakər ауа rwor кыхт yordam кәртәу.- Барои мо он рӯз ҳама ёрӣ расонданд. А уәм (v) әм кы тар хнәту. Ҳаминҳоро ҳама ба шумо гуфта будам.

Чонишини таъинии кыхт \кы (ҳама) мисли чонишинҳои муайянӣ дар ҳолати субстантивӣ ва муайянкунандагӣ истифода мешавад.

Дар ҳолати субстантивӣ: Кыхт wəzg, amo yaw ʒal nast. Ҳама омаданд, аммо вай холо нест. Кыхт сәт гарән хбардор, wuz biхbar. Ҳама аз ин гап огоҳ, ман беҳабар. Кы malim,baf malim ʒan kam. Ҳама муаллиманд, аммо муаллими хуб хеле кам. Кы а дрәмән, məjlisi tiztər səxsəv. Ҳама ҳамин ҷоём, маҷлисро зудтар гузарон.

Ба вазифаи **муайянкунанда**: Ti гар кы туғи, amo wuz rozī nəwocəm.-Гапат ҳама дуруст, аммо ман розӣ шудан наметавонам. Дә məktab кыли yarki yaw goхт.- Дар мактаб ҳамаи корхоро ӯ мекунад. Дә хун кыли yark tam dam.- Дар хона ҳамаи корҳо ба уҳдаи уст. Wuz кыли sawolvi dišəm. Ман ҳамаи саволҳоро медонам.

Кыфс,(ҳама) кәфс, ар kifс (хар ду): Ҳәмvi кыфс дә хатән дыгз. -Инҳорохар ду бо худат гир. Ар кәфс дә yomanəv janjol кәртәу.- Ҳардуи онҳо бо ҳамдигар чанчол карданд. Ҳарәр кыфс dastyor tu.- Ба ӯхар ду дастёр буданд. Sakən кыфси дә хатән wozomдәу.- Мо хар ду ро бо худ овардем. Ар kifс хыуиs̄ дәм қислоқ қәтхәзоу. - Ҳарду хоҳарон дар деҳаи мо оиладоранд.

Кыи-и(ҳама) аз шакли тоҷикии кул(л) иқтибос шудааст: Кыли zaiš Ҳамаи бачагон. Ҳы tatnan mar кыли с̄из goхтәу.- Падару модарам ба ман ҳама чизро муҳайё сохтанд.

Чонишини кыи аз арабӣ тавассути забони тоҷикӣ –форсӣ иқтибос шуда, танҳо ба вазифаи муайянкунанда зимнан, ба таври мусбат ва бо изофат корбурд мешавад: Кыли zikəš̄ dištәу. - Ҳ ҳама забонҳоро медонист. Кыли dardər dəwo тәу.- Ба ҳама дард даво ҳаст.

Дар забони ваҳонӣ ду шакли муайянӣ-умумият доштаи чонишини кы, ар (кыфс) (кыәв)-и dgar (дигар), dgaris̄ (дигарон) вучуд дорад.

Шакли дувум муштақ, яъне вай аз асоси чонишини кы ва ҳиссаҷаи әв сохта шудааст. Аммо бо вучуди ин, маънои шабехро доранд.

Т.Н.Пахалина чунин мешуморад, ки чонишини таъинии (а)з (zi) «чунон» дар забони ваҳонӣ дар вазифаи муайянкунанда ва ҳол корбурд мешавад: Ҳә ргәу ази хәс̄гуу ki, tam гууs̄ yaw didʒak nəwost.– Ҳамон фаришта чунон зебо, ки ба вай нигоҳ кардан нашояд. Ҳә kəmpirzan ya awlivi azi toza kərк ki, xalg ayron wəғəšt.- Он пиразан ҳавлиро чунон тавре тоза намудааст, ки одам дар ҳайрат меафтад[5.62].

Ба фикри Н.Пахалина розӣ шудан метавонем, чунки дар забони ваҳонӣ чонишини ишоратӣ- муайянӣ- azi/ азиўн / зӣ (ин хел, ҳамин хел) дар ҷумла вазифаи

муайянкундаро ичро мекунад. Мисол : Azi boyi mar gotev ki, lup ымыт.- Хамин хел боге ёбед, ки вай калон бошад. Mar azi xun got ki yaw arzon ымыт.- Ба ман ин хел хонае ёбед, ки вай арзон бошад. Ази махан ти врт mlol wost.- Ин хел нагуй, бародарат меранчад. Yemzi gari tar kuy di.- Ин гуна гапро ба ту кй гуфт. Жи mego , tar zib nrand.- Ин тавр накун, ба шумо намезебад.

Azi- дар алохидагй бе исм дар мавкеи хол низ меояд: Ази nawost,тэ хы bгыт бар сэ нэгэт.- Ин тавр намешавад, агар ба хонаи бародарат наравй. Wdakis azi xesruy ki, tizen pe xun yatay.- Роххо чунон зебо, ки зуд ба хона расидем. Ази solen nwinatk.- Ин гуна солро надидаем.

Ба функсияи муайянкунанда даровада, чонишини кы(хт) бештар ба номхо думбола мегирад ва ба он така намекунад. Sakrev ky xunbar ratay. - Ба хамаи мо хона доданд. Ya awrat ya xesvi ky jam kertiat yolti.- Он зан хамаи нонхоро чамь карду чо ба чо намуд. Zy ruyas ky tit.- Руйам хама месузад.

Чонишини *кылкыев* аз руйи чинс, шумора ва падежхо тасриф намешаванд. Онхо маънои чамбастй-хулосавй доранд ба маъмуи ходисахо ва ё микдори предметхо ишора мекунанд. Кы \кыев инчунин, субъекти амалро муайян мекунанд, вале дар ин ҳолат онро ном намебаранд: Saken ky se komisyayen sexestay.- Мо хама аз комиссия гузаштем. Marer ky malym vitay. - Ба ман хама маълум гашт. Кыев spro zminvi yorat kertay.- Хамаи заминхояморо ғорат карданд.

Ҳангоми ба маънии исм омадани чонишини кы \кыев он дар чумла ба вазифаҳои зерин ба кор меравад:

- **мубтадо.** Мисолҳо: Кы зы molvi yurk yuti.- Хамаи гусфандони маро об бурд. Mardym ky trafdiri rais vitay.- Мардум хама тарафдори раис шуданд. Saken ky danen tu. – Мо хама бо у будем.

Исмҳои маънои зарфидошта ба мисли: Waxt(вакт), gwog(рӯзона), saari (пагоҳй), rshni (пешин), som (шом), jay (чой) ва дигархо бо кыли пайвастагй мекунанд, ки дар мавқеъҳои муайянкунандагй корбурд мешаванд. Мисолҳо: Кыли waxt зы бар wazi.-Хама вакт ба назди ман биё. – Кыли gwog marer zang di.- Хама (ҳар) вакт ба ман занг зан.

- ба вазифаи **хабарӣ номӣ**: Мисолҳо: Yem xe cis kyxter. – Ин нонхо ба хама. Yem miwais kyxten.- Ин мевахо аз они хама.

- **пуркунандаи бевосита.** Мисолҳо: Кы yavi tem qyw car.-Хамаро ба ин чо даъват кун. Кы yem masqvi joy. – Хамаи ин машқро бихон.

-ба вазифаи **пуркунандаи бавосита** дар якҷоягй бо пасояндхо. Мисолҳо: Yem sofir kyxtri slom kertay.- Ин ронанда ба хама салом дод. Кыхтер elon car ki, sarer majlis.- Ба хама элон кун, ки фардо маҷлис аст. Ya xinan pe kyxtr ruy waydi.- Он (вай) зан ба руйи хама дод зад.

Дар пайвастагй бо пешояндхо низ ҳамчун хол истифода бурда мешавад. Мисол:

Vu brodar doimav	Ду бародар ҳамеша,
ter ar jay woson yakjo	Ҳар чо раванд якҷоя.
iw ter rgytat iw ter sbas	Яке пешу дигар пас.
woz de oxir woson yakjo (рыд)	Охир шаванд якҷоя (пойхо)

Дар пайвастагй бо ҳиссачаҳои -тер, -ар маънои «кадом чое, кучое»-ро қабул карда (гирифта), ба вазифаи чонишини номуайяни меояд. Мисолҳо: Yem molis ter inag negayday.- Ин молхо ба ягон тараф нарафтанд. Yem xalgis yaw windiyet ter ar nagov tit vitay.- Ин одамон уро диданду ба ҳар тараф парешон шуданд.

Такроршавандагии ин чонишин имконпазир аст: Rem boy ar jayev miwa dyatk.- Дар боғ ҳар чо дарахти мева шинондагианд. Kum-jay ki se svit tit.- Дар кадом чойе чароғ фурузон аст. Urvan ki ra zmin daytev, ar jay savza savz vitay.- Обро, ки ба замин сар доданд, сабзахо ҳар чо сабзиданд.

Дар пайвастагй бо исмхо, сифатхо «ар» асосан, пеш аз калимаи марбута омада, ба вазифаи муайянкунанда ба кор меравад: Ar xil xalg tamshen anglisi joydev.- Ҳар гуна одам наздаш англисӣ мехонд. Ar kuy xy aybi nexandet dgarven skurd.- Ҳар кас айби

худаширо намегиюяду дигареро мебинад. *Ar xunbarvi xatk ki, ayron wæg.* - Ҳар гуна хонахоро сохтааст, ки дар хайрат меафтӣ.

Дар пайвастагӣ бо баъзе вожаҳои маъноӣ зарфидошта *ar* вазифаи зарфиро иҷро мекунад. Мисолҳо: *Ar ruz tam bar mætiqdoriš wæzdæv.*- Ҳар рӯз ба хонааш ярокдорон меоманд. *Ar sol spro tlabaiš midal wызmæn.*- Ҳар сол талабахоямон медал меоранд. *Ar čizi ki, goti xы zmanvæg utæy.*- Ҳар он чиро ки меёфт ба фарзандонаш мебурд. *Ar xalgæn tæy wijdon.*- Ҳар кас вичдон дорад.

Дар пайвастагӣ бо *buy, kыfč* (харду) *ar* маъноӣ дукасаро дорад ва ба вазифаи ҳол меояд. Мисолҳо: *Зы amsinfiš ar buy dæ ozmun šæxæstæy.*- Ҳар ду ҳамсинфам дар озмун гузаштанд. *Үәм jrab žы ar buy (kыfчæg) рыдæg сөг.* - Ин наскӣ ба хар ду поям баробар аст. *Ar kыfč xun bari žы tat xatk.*- Ҳар ду хонаву дарро падарам сохтагианд. *Кыfчæv xы nanæg dastyog.*- Ҳар ду ба модар дастёранд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арзуманов С.Д. Забони тоҷикӣ. /С.Арзуманов, А.Сангинов.- Душанбе: Маориф. - 1986, - 416 с.
2. Везерова М.Н., Постникова И.И. Просто и занимательно о русском языке./М.Н. Везерова, И.И. Постникова.- Москва: 2007. – 415с.
3. Грюнберг А.Л., Стеблин-Каменский И.М. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский язык.,-М.:1987.-670 с.
4. Карамхудоев Н. Барганский язык. / Н.Карамхудоев. – Душанбе: 1973.-366 с.
5. Пахалина Т. Н. Ваханский язык [Текст]: Монография/ Т. Н. Пахалина.-М: Наука,1975.–342с.
6. Раҳматова С. Ҷонишинҳо дар вазифаи калимаҳои ҳулосакунанда / С.Раҳматова .- Мактаби Советӣ: 1969, №1.- 64 с.
7. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ.-Душанбе: 1972.-235с.
8. Сиёев, Б. Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ. Монография/ Б. Сиёев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 434 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд/ Ҷилди 2. / Зери назари С. Назарзода (раис), А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. –945 с.
10. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ (Морфология). Ҷилди 2. -Душанбе: Дониш, 1979.- 252 с.
11. Kent R.G. Old Persian .Grammar, text, leksicon /American Oriental Series./ R.G. Kent. Vol.33/- New-Heven, 1950, 2ed. 1953.- 219 p.
12. Platts T., Ranking G.S. A grammar of the persian Language. /T. Platts., G.S Ranking - Oxford, 1911 p.68.

ВАЗИФАИ ҶОНИШИНҲОИ ТАЪЙИНӢ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Хуллас, ҷонишинҳои таъйинӣ дар забони вахонӣ категорияи муайяни калимаҳо буда, дар ҳамаи давраҳои инкишофи забон мавқеи хос доштанд. Бояд қайд кард, ки ҷонишинҳои таъйинӣ дар забони вахонӣ ба аломати предмет (ашё) ишора карда, аломати предметро ба таври умумӣ таъйин мекунанд. Ҷонишинҳои таъйинӣ забони вахонӣ *кы/кытæv* аз рӯи ҷинс, шумора ва падежҳо тасриф намешаванд. Ин ҷонишинҳо маъноӣ ҷамъбасти-ҳулосавӣ доранд, ба маҷмуи ҳодисаҳо ва ё миқдори предметҳо ишора мекунанд. Ҳеҷ кадом хели ҷонишинҳо алоҳида ҷонишини таъйинӣ намешаванд. Фақат ҷонишинҳои саволии *куy(кӣ), сӣz(чӣ), кum(кадом), сum(чанд)* бо ҷонишини таъйинӣ *ar(хар)* омада, ҷонишини таркибӣ ва таъйинӣ *ar куy(хар кӣ), ar сӣz(хар чӣ)* ва *ar кum(хар кадом)* сохта шудааст.

Калидвожа: ҷонишинҳои таъйинӣ, забони вахонӣ, вазифаи ҷонишини таъйинӣ, вазифаи синтаксисӣ, шакл, ҳолат, маъноӣ ҷамъбасти.

ФУНКЦИЯ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ВАХАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Определенные местоимения в ваханском языке составляют определенную категорию слов и занимают особое место на всех этапах развития языка. Следует отметить, что местоимения в ваханском языке относятся к признаку предмета (предмета) и определяют признак предмета в целом. Заменители ваханского языка кы\кыэв не описываются ни родом, ни числом, ни падежом. Эти местоимения имеют обобщающее значение, обозначая набор событий или количество предметов. Никакие заменители не назначаются отдельно. Только вопросительные местоимения кyu (кто), čiz(что), kum (который), cum(сколько) идут с определенным артиклем ar(каждый), а сложные и определенные местоимения ar kyu (каждый сам), ar čiz (все что) и ar kum (каждый) образованы.

Ключевые слова: определительные местоимения, ваханский язык, функция определенные, синтаксическая функция, форма, падеж, заключительное значение.

FUNCTION OF A DEFINITE PRONOUNS IN THE WAKHAN LANGUAGE

In a word, definite pronouns in Wakhan language are a certain category of words and have a special place in all stages of language development. It should be noted that the pronouns in the Wakhan language refer to the sign of the object and determine the sign of the object, in general. Substitutes for Wakhan language кы \ кыэв are not described by gender, number, or case. These pronouns have a summary meaning, referring to a set of events or the number of objects. No substitutes are designated separately. Only the interrogative pronouns kuy(who), čiz(what), kum (what), cum (how much\ how many) come with the definite article ar (each), and the compound and definite pronouns ar kuy(each person), ar čiz(each thing) and ar kum(each one) are formed.

Key words: definitive pronouns, Wakhan language, defined function, syntactic function, form, case, final meaning.

Сведения об авторе:

Мирбобоев А.- доцент Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни ,г.Душанбе, улица ...E- mail: тел:+992935846542.

Неъматова Б.М.- аспирантка Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева и старший преподаватель кафедры методики преподавания гуманитарных предметов Государственного учреждения республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования. г. Душанбе, ул Маяковский 70\2, bibijon07@mail.ru тел: +(992)502075841.

About the autor: Nematova B.M.- postgraduate student of Khorog State University named after M.Nazarshoeva and senior teacher of the Department Method of teaching humanitarian subjects of the State institution of the republican institute of advanced training and pre-training of education workers, city Dushanbe street Mayakovsky 70/2, E-mail:bibijon07@mail.ru Phone:+(992)935799756.

ИНЪИКОСИ ИЧЛОСИЯИ ТАҚДИРСОЗ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСИИ ТОЧИКИСТОН

Дилором Махкамова

Донишгоҳи Бохтар ба номи Носири Хусрав

Публиксистика, ки бо инъикоси муаммоҳои даври замон, масъалаҳои ҳалталаби иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа сару қор дорад, ҳақиқати ҳаётро ифода менамояд. Ба адабиёти сиёсӣ пеш аз ҳама, рӯзнома, маҷалла ва варақахоро нисбат медиҳанд. Дар шакли китоби публиксистӣ баён қардани матлаб ба сиёсатмадорон, иштирокдорони воқеаҳои таърихӣ сиёсӣ ҳос буда, имкон медиҳад, ки шарҳу тасвир фарохтар бошад.

Муҳаққиқ Веремеенко Ю.Н. мафҳуми «публитсистикаи сиёсӣ» -ро чун падидаи самарабахш ва бисёрфункционалии журналистика маҳз бо сиёсатшиносӣ –илм дар бораи сохтори сиёсӣ ва ҳаёти сиёсии ҷомеа иртибот дорад», маънидод кардааст. [1,6-7]

Соли 1991 эълон шудани Истиклолияти Тоҷикистон, баргузор гардидани Иҷлосияи тақдирсози XVI Шӯрои Олӣ соли 1992 дар Хучанд, интихоби раиси Шӯрои Олӣ, қабули Суруд, Парчам ва Нишони миллӣ воқеаҳои таърихӣ буданд, ки оғози саҳифаи соҳибистиклолии тоҷиконро кушода, ба давраи нави рушди давлат гузаштани ҷомеаро мефаҳмонд.

Муаллифони публитсистикаи сиёсӣ – китобии Тоҷикистон дар инъикоси омилҳои сулҳ фаъолияти Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистонро барои барқарор кардани тинҷию амонӣ дар кишвар, қатъи ҷанг, баргардондани ҳамватанон аз гурезагӣ ҳалқунанда шуморидаанд.

Муҳаққиқи журналистика М.Муродӣ баррасӣ шудани чараҳои қори Иҷлосия, татбиқи қонуну қарор ва меъёрҳои ҳуқуқии қабулгардидаро дар матбуоти тоҷик таҳлил намуда, қайд менамояд, ки бевосита ба масъалаи Иҷлосияи таърихӣ, дар 4 марҳала таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Марҳалаи аввал, рӯзҳои баргузори Иҷлосия, марҳалаи дуюм дар арафаи 10-солагӣ, марҳалаи сеюм айёми ҷашни 20-умин солгард ва марҳалаи чорум дар арафаи 25-солагии баргузори он”[7, с. 246].

Бояд қайд кард, ки дар бораи нақши Иҷлосия шохидони он воқеа дар китобҳои публитсистии худ барои насли имрӯза навиштани хотираҳояшонро идома дода истодаанд, токи онҳо аз сарнавишти халқи худ огоҳ бошанд.

Дар осори публитсистии ходимони сиёсӣ чамъиятӣ Иброҳим Усмонов-«Сулҳнома», «Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир», «Савганди сулҳофаринӣ» ва «Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон», Абдулмачид Достиев – «Аз худ натвон гурехтан, «Мавқеъ», «Истиклолияти Тоҷикистон ва сабақҳои таърихии он», «Тоҷикистон:шикастанҳо ва бастанҳо», «Маҷрои зиндагӣ»-и Н.Назаров, Қурбон Восеъ «Аз Қасри Арбоб то Кохи Ваҳдат», В. Сухомлинов ва Г. Шалаев «Роҳ ба сӯи созиш», Тоҷикистон: фочиа ва дарди халқ “-и Ғ.Ҳайдаров ва М.Иномов, Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин “Корномаи Эмомалӣ Раҳмон”, Усмонҷон Ғаффоров “Анҷумани саодати миллат”, “Аз Қасри Арбоб то минбари башар” ва “Ҳабдаҳ рӯзе, ки олам нигарон буд”-и Боймурод Сайдалиев дар мавзӯи сулҳи тоҷикон эҷод шудаанд, нақши Эмомалӣ Раҳмонро дар сулҳу ваҳдати тоҷикон бо баргузори Иҷлосияи тақдирсоз иртибот додаанд.

Таҳқиқи 10 омили сулҳи тоҷикон дар осори публитсистии иштирокчиёни бевоситаи он воқеаҳо нишон медиҳад, ки Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии ҶТ аз рӯи моҳияти худ баъд аз дарки масъулияти тарафҳои даргир ба зарурияти сулҳ дар ҷойи дуюм меистад. Воқеан, ҳамаи раванди сулҳофарии тоҷикон, ки ба масъалаҳои баргардондани гурезаҳо ба Ватан; даъват ба оштӣ, гузашт кардан ба якдигар; иродаи халқи тоҷик барои сулҳ; ёрии СММ; гуфтушунидҳо ва музокироти байни тоҷикон; имзои Протоколҳо, Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ; таъсиси Комиссияи ошти миллӣ, маҳз аз Иҷлосияи таърихӣ сарманшаъ мегирад,

Дар нигориши аксарияти публитсистони сиёсӣ Эмомалӣ Раҳмон чун қаҳрамон, сулҳоваранда ва наҷотбахши халқ муаррифӣ шудааст.

Воқеан, сулҳу ризоияте, ки дар Тоҷикистон ба даст оварда шуд, натиҷаи талошу муборизаҳои фарзандони барӯманди миллат ва пеш аз ҳама, заковатмандиву дурандешии халқи тоҷик имконпазир гаштааст, ки сарвари онро Эмомалӣ Раҳмон ба уҳда дошт.

Дар китобҳои ҳуди Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, бунёдкорӣ ва ваҳдати миллӣ», ки соли 2001 ба таъъ расиданд, муроҷиату суханронии Роҳбари давлат дар он давраи ҳассосу сарнавиштсози миллати тоҷик гирд оварда шудаанд. Ин китобҳо натавонанд андешаи як чеҳраи сиёсӣ, балки афкори ҷомеаро ифода

мекунамд. Суханони Президент дар Иҷлосияи Хучанд самимӣ буданд ва ба мардум боварӣ мебахшид. Савганди Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи 16-уми тақдирсоз аз кори сулҳ оғоз ёфт: «Ман ба ҳар яки шумо дар давраи барои Ватан хеле душвор муроҷиат карда, ба ақлу заковати шумо, ки ворисони фарзандони барӯманди тоҷик ҳастед, бовар мекунам. Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона хизмат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад чун нисор мекунам, чунки ман ба ояндаи неки Ватанам ва ҳаёти хушбахтонаи халқи азияткашидаам бовар дорам» [8,с.7].

Дар ҳамаи осори публитсистиӣ сиёсии тоҷик ин қасам ва муроҷиати Эмомалӣ Раҳмон чун факти асосӣ оварда шуда, шарҳ ёфтааст.

Дар яке аз мусоҳибаҳои Эмомалӣ Раҳмон 19 декабри соли 1992 иттифоқ будани халқро асоси давлат шуморида, Иҷлосияи 16- уми Шӯрои Олиро «қадами нахустин баҳри сулҳу осоиш дар ҷумҳурӣ» номидааст. Муроҷиатҳои сарвари навинтихобшудаи давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон низ маҳз дар ҳамин иҷлосия садо дода буд. Худи ӯ баъди гузашти солҳо ба кори иҷлосияи сарнавиштсози тоҷикон баҳои баланд дода, он икдоми ҳукумати навтаъсиси тоҷикро саривактӣ ва дуруст ҳисобидаст. «Даъвати нахустини мо ба хотири таъмини сулҳ ва оғози музокироти сиёсӣ ҳанӯз дар Иҷлосияи 16 –уми Шӯрои Оли дар Қасри Арбоб садо дода буд, ки чангу зӯрварӣ ва муборизаи мусаллаҳонаро ҳамчун василаи ба эътидол овардани ҷомеа усулан маҳкум намуда, ба тарафҳои мухталиф роҳи осоиштаи ҳалли низои сиёсиро пешниҳод карда будем», - таъкид кардааст Сарвари давлат.[8, с. 109],

Абдулмачид Достиев, ки иштирокчи бевоситаи ин Иҷлосияи таърихӣ буд, дар китоби худ «Тоҷикистон: шикастанҳо ва бастанҳо» доир ба нақши иҷлосияи мазкур дар ҳаёти халқи тоҷик андешаҳои ҷолиб ироа медорад. Муаллиф муҷассамаи Озодии Амрико, манораи Эйфели Фаронса, аҳромҳои Миср, Тоҷмаҳали Ҳиндустонро мисол оварда, Қасри Арбоби Хучандро дар радифи онҳо макони муъҷизаосо меҳисобад. «Қасри Арбоб дар таърихи мо, тоҷикон рамзи ба ҳам омадани миллат, муҳофизат кардани муқаддастарини муқаддасотамон –Истиқлолияти комили миллиамон мемонад ва ба гузашти вақт ба зиёратгоҳи соҳибмиллатони соҳибдавлат табдил меёбад» [3,24]. - навиштааст ӯ.

Ин Иҷлосияи таърихӣ ва сарнавиштсоз, ки мебоист саҳифаи тозатарини китоби сулҳу ваҳдати миллат ва рушди кишвари моро дар таърих сабт менамуд, аз ҷоннисориҳои абармардоне мебошад, ки бо роҳи сулҳу оштии пешрафт ва самти ҳаракати ҷомеаи моро дар ҷаҳорсӯи мавҷудият ва инкишоф муайян сохтанд.

А.Достиев бо боварӣ таъкид мекунад, ки «маҳз ҳамин Иҷлосия кишвари моро аз нестшавӣ наҷот додааст» ва дар ин қор саҳми фидоӣни халқу Ватан арзанда мебошад. Публитсист авзои замонро чунин ба қалам додааст: «Тарафҳои даргир, гурезаҳо ва умуман тамоми мардуми ҷумҳурӣ ба як ҷаҳон умеду орзу самараи фаъолият ва қарорҳои қабулнамудаи Иҷлосияро, ки аз бехтарин сарчашмаи зуҳури ақлу хиради сиёсӣ ва ба ҳам овардани мардуми парешонгаштаву дилшикаста ба шумор мерафтанд, дар ҳар як хонадони кишварамон аз радиову телевизион бесаброна интизор мешуданд. Воқеан, мақсаду мароми Иҷлосия ҳамин буд, ки ба сулҳу ваҳдат, якпорчагии Тоҷикистон ва ягонагии халқу миллатҳои он асос гузорад ва барои осоишу амният заминаҳои мусоид фароҳам орад» [3,24].

А.Достиев, ки Котиби Иҷлосияи мазкур буд, дар китоби “Истиқлолият ва сабақҳои таърихии он” нақши ин воқеаи муҳимро барои ояндаи миллат бориз доништааст: Баргузоршавии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон саҳифаи нави боз намудааст, ҳодисаи ҳаммақом бо рӯйдоди 9 сентябри соли 1991 аст, ки дар ин рӯз парлумони мамлакат Ҷумҳурии Тоҷикистонро давлати соҳибистиқлол эълон карда буд. Ва Иҷлосияи XVI Шӯрои Оли барои таъмини воқеии истиқлоли милли ба як давраи пурмоҷарои талоши неруҳои

сиёсии навзухур, ки мехостанд низоми дар он айём номуайяни сиёсию иҷтимоӣ Тоҷикистонро мувофиқ ба таъби худ тағйир диҳанд, хотима дод ва мароми қатъии роҳбарияти ҷумҳурӣ ва халқи мамлакатро бобати бунёди давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ эълон намуд. [4, с.50].

Публицист И.Усмонов дар асари худ “Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон “ иштироки занони депутат, суҳанрониҳои пурмаъниву пурсӯз, инсондӯстона ва миллатхоҳонаи онҳоро қаҳрамонӣ ҳисобида, менависад: Ин дар шароите сурат мегирифт, ки вакилони Шӯрои Олиро гаравгон мегирифтанд, таҳдиду таҳқир мекарданд, ба маҷлис омадан намеронданд, аз маҷлис рафтанишон худ як кори душвор ва алампнок мешуд. Вале дар ҳамин давра ҳам вакилоне чун Адолат Раҳмонова, Валентина Абдусаматова, Рафиқа Мӯсоева хеле часуруна аз ҳуқуқи мардум барои озодӣ, аз ҳуқуқи мардум барои осоиш, аз ҳуқуқи мардум барои демократия дифоъ мекарданд [11,170].

Муаллиф аҳамияти таърихии Иҷлосия ва амалӣ гардидани қарорҳои онро дар солҳои минбаъда муҳим шуморида, чунин баҳо додааст :

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ, махсусан натиҷаҳои баъдии он –музокироти сулҳ, Комиссияи оштии миллӣ, баргардондани гурезагон ва муҳочирони иҷборӣ, халқи силоҳ ҳам маҷбуриву ҳам бо салоҳ, бозгардонидани садҳо ва ҳазорҳо хонаву замини ба яғмо бурда ба як чизи муҳим оварда расонд –имкони ҳамдигарбахшии ҷангидагон пайдо шуд ва ҳамин омил ваҳдат роҳи осон набуд, пурдари буд, бофочиа буд, сангин буд ва бурдборӣ мехост. [11,263].

Муаллифони китоби публицистии “Тоҷикистон :фочиа ва дарди халқ “Ғ.Ҳайдаров ва М.Иномов низ ба инъикоси масъалаи марбут ба Иҷлосия боби “Ҳокимияти муқтадир мебояд”-ро бахшида, фактҳои ҷолибро баён кардаанд. Публицистон дар бораи сабабҳои дар Хучанд баргузор шудани Иҷлосия, таҳдидҳои бунёдгароён, интиҳоби Раиси Шӯрои Олӣ, суҳбати Эмомалӣ Раҳмон бо Раҳмон Набиев, вазъияти душвори кори парлумон мисолҳо овардаанд. Як ҷузъиёти хотирмон дар тасвири онҳо воқеияти он рӯзҳо, руҳияи сиёсиро бозгӯ мекунад: Дар пешгоҳи Қаср чунин шиорҳо ба чашм мерасид:”Намоёндагони халқ!. Шумо ба инчо барои гирифтани пеши роҳи хунрезӣ омадаед!”, “Дар сарзамини Тоҷикистон бояд сулҳ тантана кунад!” [14,с. 99].

Дар китоби Қурбон Восеъ «Аз Қасри Арбоб то Кохи Ваҳдат» низ доир ба сабабҳои Иҷлосияи шонздаҳум андешаҳои ҷолиб баён гардидаанд. Ба ақидаи ӯ ба даст овардани Истиқрори сулҳ, ки дар сарғаҳи он Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ қарор дошт, барои халқи тоҷик ва кишвари мо сарнавиштсоз буд. Муҳаққиқ 8 сабақи аз шарофати Иҷлосияи тақдирсоз дар ҳаёти ҷомеаи тоҷикон ба амаломадаро муҳим арзёбӣ намуда, мушаххас ҳар яки онро маънидод кардааст. Ӯ ба саволи «Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ ба мо чӣ дод?» чунин ҷавоб меғӯяд. «Ваҳдати миллии моро ба вучуд овард, халқу мамлакатамонро аз маҳву нобудӣ наҷот дод, элитаи сиёсии мамлакат дар атрофу ҷониби Раиси Шӯрои Олӣ ва баъдтар Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон гирд оварда шуд, барномаи ояндаи давлати демокративу дунявӣ пешниҳод гардид, институтҳои кудратӣ ба вучуд омада, густариш ёфтанд, мамлакат ба марҳилаи дувуми созандагиву бунёдкорӣ ворид гардид, ҷомеаи шаҳрвандӣ дар фазои ҳамдигарфаҳмӣ ахлоқи рӯ ба инкишоф ниҳод» [2,с.34]. Ӯ сулҳи тоҷикон ва мактаби сиёсии Эмомалӣ Раҳмонро «намунаи беҳтарини сулҳофаринӣ барои тамоми манотиқи даргири дунё ба ҳукми дастури сабақомӯз» меҳисобад.

Профессор И. Усмонов қайд мекунад, ки “публицистика ин эҷоди як фард аст, ки метавонад ба гуфтори шифоҳӣ ё ба навишта итрибот дошта бошад. Воқеаҳо ва шарҳҳои ҳастанд, ки онҳо хонандаи хоса надоранд, барои ҳама ҳастанд, барои омма, барои гурӯҳе мебошанд. Ин публицистика аст, зеро ҳадафаш расондани воқеаи нав, шарҳ додан ва тасвир кардан аст” [1. 63].

Иштирокдори Иҷлосия, журналист ва публицист Б.Сайдалиев тассуроти хешро чунин баён намудааст:

“Иҷлосияро депутатҳо ва халқи мамлакат охири имконияти ба эътидол овардани вазъият, пешгирии даргириҳо, бенизомиҳо, хунрезҳо дар манотиқи гуногуни кишвар медонистанд. Эътибор, фикру зикри мардуми Тоҷикистон ба иҷлосияи тақдирсоз буд.

Ҳамсафари ман рӯзноманигор Сайид Барот дасти холи ба иҷлосия наомада буд. Бо рӯзномаи тозанашири “Хатлон” мактуб, мурочиат, таклифу дархостҳои мардуми азияткашида ва дар муҳосирамондаи собиқ вилоятҳои Кӯлоб ва Қўрғонтеппаро ба худ оварда буд. Ҳамагон, пиру барно, хоса падарону модарон бо дилҳои дардолудаи пуремуд танҳо ва танҳо як чиз мехостанд: сулҳ, пешгирии даргириҳо, хунрезҳо...” [9,с.5].

Бояд қайд кард, ки аксари муаллифони осори публицистӣ ва адабиёти ёддошти дар масъалаи нақши муҳими таърихӣ доштани Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Оли Ҳамақида буда, онро чун омили муассири сулҳ дар Тоҷикистон баррасӣ кардаанд.

Агар ба андешаи муҳаққиқи публицистикаи тоҷик А. Саъдуллоев тавачҷух намоем, ӯ афкори публицистро «нуктаи назари ҷамъият» ҳисобида, вазифаи онро чун қувваи иҷтимоӣ дар он мебинад, ки, «ба ҳар як одам вазъияти реалии муҳити афроғро фаҳмонда диҳад, мавқеи шахс ва роли онро дар ҷамъият муайян кунад, то ки ба протесси инкишофи таърихӣ мусоидат намояд» [10,с.7].

Бояд қайд кард, ки аксари муаллифоне, ки доир ба моҳият, рисолат ва аҳамияти Иҷлосия матолиб интишор намудаанд, кӯшидаанд, ки ба он бештар муносибати сиёсӣ дода бошанд. Бо вучуди ин, осори публицистон ҳақиқати як давраи ҳассоси таърихи кишварро бозгӯ ва қаҳрамонони онро ба хонанда шинос мекунад. Ин осор рисолати публицистикаро, ки ба ташаккули афкори ҷомеа таъсир гузоштан аст, иҷро намудааст.

Дар ҳақиқат, Иҷлосияи тақдирсоз барои омӯзиш арзанда буда, часорати фарзандони меҳанпараст барои пайравӣ намуна мебошад. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронихояш дар маҷлиси фаълони Суғд арҷ гузоштани мардуми кишварро ба таърихи хеш бо боварӣ гуфта буд: «Халқи мо бо гузашти даҳсолаву садсолаҳо ин наслро, ки ба мушкilotи азим тоб оварда, ватандоронро муттаҳид ва пояҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатамонро мустаҳкам намудааст, борҳо ба хотир хоҳад овард» [8,с.499].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳар як публицист дар баррасии мавзӯи як хел интихобшуда онро аз диди худ шарҳ медиҳад ва ҳақиқатро, ки дарк кардааст, ба қалам медиҳад. Ба қавли профессор М.Муродӣ “хусусияти умумӣ он аст, ки дар ҳамаи онҳо таъсири ғояи замон, аҳдофи иҷтимоии публицист эҳсос мешавад” [6, с. 4]

Ба баргузори ин Иҷлосия 30 сол пур шуд. Дар бораи он боз садҳо китобҳо эҷод мешаванд, муҳаққиқон таҳқиқот мегузаронанд, чунки ин рӯйдоди муҳими тақдирӣ миллат яке аз саҳифаҳои дурахшони таърихи Тоҷикистони навини мост.

АДАБИЁТ

1. Веремеенко Ю.Н. Современная политическая публицистика: предметно-функциональные и гносеологические характеристики: автореф. дис....к-та пол.наук.-Тверь, 2003.
2. Восеъ Қурбон. Аз Қасри Арбоб то Кохи Ваҳдат.- Душанбе, 2004.
3. Достиев Абдулмаҷид Тоҷикистон: шикастанҳо ва бастанҳо- Душанбе: Ирфон, 2003 - 224с.
4. Достиев Абдулмаҷид Истиқлолияти Тоҷикистон ва сабақҳои таърихи он.- Душанбе:Матбуот 2005.-192с
5. Маҳкамова Д. Муқовиматҳои сиёсӣ ва раванди сулҳи тоҷикон дар публицистикаи китобӣ -Душанбе: Ирфон, , 2018.-191 с.
6. Муродӣ М.Б. Публицистикаи тоҷик .- Душанбе: Аржанг, 2021.-576с

7. Муродӣ М. Иҷлосияи сарнавиштсоз дар оинаи матбуоти даврӣ./Нақши ВАО дар таҳкими ваҳдати миллӣ. Душанбе: Ирфон, 2018.-445с.
8. Раҳмонов Э.Ш.Тоҷикистон ;Даҳ соли истиқлолият ,ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷилди 1.- Душанбе,2001
9. Сайдалиев Б. Ҳабдаҳ рӯзе, ки олам нигарон буд. Душанбе:Ирфон,2014.-100с.
10. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт. -Душанбе: Адиб, 2000.-256с
11. Иброҳим Усмон. Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон .- Душанбе: Матбуот , 2016.-672с.
12. Усмон Иброҳим. Савганди сулхофаринӣ.- Душанбе:Бебок” 2017.-132с
13. Усмонов И. Гуфторе дар бораи матбуот дар Рӯзи матбуот // Ҷумҳурият, 2016.-11 март.
14. Ҳайдаров Ғ., Иномов М. Тоҷикистон:фочиа ва дарди халқ.-Кӯлоб,1993.-123с.

ИНЪИКОСИ ИҶЛОСИЯИ ТАҚДИРСОЗ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаи инъикоси иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ дар журналистикаи тоҷик, нақши иҷлосия дар таҳкими сулҳу ваҳдат, муайян кардани соҳти давлатдорӣ, қабули рамзҳои миллӣ баррасӣ шудааст. Муаллифи матлаб муътақид аст, ки ин рӯзноманигории сиёсӣ дар шиноҳти аҳамияти ҳифзи истиқлоли Тоҷикистон, хатми ҷанги шаҳравандӣ ва бозгашти паноҳандагон саҳм мегузорад. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки ин публитсистика дар омузиши таърихи соҳибхитӣрии давлат ва тарбияи ватандусти аҳамияти бузург дорад.

Калидвожаҳо: истиқлолият, нақш, иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ, савганд, сулҳ, Эмомалӣ Раҳмон, журналистика.

ОСВЕЩЕНИЕ XVI СУДЬБАНОСНОЙ СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматривается проблема освещения XVI сессии Верховного Совета в таджикской публицистике, роль сессии в укреплении мира и единства, определении государственного строя, принятия национальных символов. Автор статьи считает ,что это политическая публицистика содействует познанию важности защиты независимости Таджикистана , прекращению гражданской войны и возвращение беженцев. Автор приходит к выводу, что это публицистика имеет большое значение в изучении истории суверенности государства и патриотического воспитания.

Ключевые слова: независимость,роль, XVI сессия Верховного Совета, клятва, мир, Эмомали Раҳмон, публицистика.

PROBLEM OF COVERING THE XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL IN TAJIK JOURNALISM

This article discusses the problem of covering the XVI session of the Supreme Council in Tajik journalism, the role of the session in strengthening peace and unity, determining the political system, and adopting national symbols. The author of the article believes that this political journalism contributes to the knowledge of the importance of protecting the independence of Tajikistan, ending the civil war and the return of refugees. The author comes to the conclusion that this journalism is of great importance in the study of the history of state sovereignty and patriotic education.

Key words: independence, role, XVI session of the Supreme Council, oath, peace, Emomali Rahmon, journalism.

Авторы: Махкамова Дильором Юнусовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистика БГУ имени Носира Хусрава, www.dilorom@mail.ru, тел: 918259542

НЕЪМАТЕ БЕҲТАР ЗИ ИСТИҚЛОЛ НЕСТ**(Чашмандозе ба тасвири Истиклолияти кишвар дар шеъри адибони Бадахшон)**

Охонниёзов Варқа Дустович

Пажӯҳишгоҳи илмҳои гуманитарӣ ба н. Б. Исқандарови АМИТ

Истиклолияти Тоҷикистон, ки бузуртарин неъмат таърих барои кишвар ва миллати мо махсуб мешавад, аз нахустин рӯзҳо бо тамоми ҷузъиёташ дар меҳвари тасвир ва тарғиби адибон қарор гирифт. Бояд зикр намуд, ки масъалаи доштани истиклолияти сиёсӣ ва иқтисодӣ барои аксари кишварҳои собиқ Шӯравӣ ҳанӯз аз охири солҳои 70-уми асри XX ба таври ошкоро ва пинҳонӣ иброн мегардид. Ба сухани дигар, баъзе аз ҷамоҳири Шӯравӣ ин масъаларо ба таври эътирози ошкорои сиёсӣ баён медоштанд ва дар бархе дигар аз кишварҳо ин масъала ба таври ғайримустақим ва аксаран тавассути эҷоди осори эътирозӣ нисбати давлатдорӣ баён мешуд. Ноғуфта намонад, ки “тафаккури нав”, “ошкорбаёнӣ” ва “бозсозӣ”-и Горбачёв Михаил Сергеевич (аввалин ва охирин Президенти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ) афқору андешаи нерӯҳои истиклолҳои ҷамоҳири Шӯравиро тафсонд ва барои амалӣ гардидани онҳо заминаи мусоидро фароҳам овард.

Бо назардошти он, ки миллати тоҷик як миллати таърихан шукргузори зиндагӣ дар тамоми давраи замони будааст, аз доштани ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ қонеъ ва қаноатманд буд. Ба хотири ҳақиқат бояд гуфт, ки дар замони шӯроҳо мамлакатҳои Осиеи Миёна воқеъан пешрафти хуби иқтисодӣ намуданд ва пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравиро мардуми ин минтақа ба таври гуногун қабул кард. Онҳое, ки сею чор наслон бо нону намаки коммунистӣ ба воя расида буд, вазро чун фочеъа қабул намуданд ва онҳое, ки хостори доштани як давлати воқеъан миллию демократӣ буданд, аз ҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравиро чун фоли нек қабул карданд. Таассуф, ки дар ин миён гурӯҳи дигаре низ вучуд дошт, ки давлатро меҳост бар мабнои на арзишҳо, балки шартҳои барои худашон мувофиқ таҳия ва созмон диҳад. Ин буд, ки Истиклолияти кишвар барои гурӯҳҳои ҳархела ба тарзи гуногун дарк ва истикбол гардид. Дар ҳар сурат, санадҳои таърихӣ ва осори адабӣ - бадеии ба ин мавзӯ бахшидашуда гувоҳи онанд, ки Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон олитарин сарват ва волотарин тӯҳфаи тақдир таърих барои миллати тоҷик буд, аст ва менамояд. Он аз тарафи кулли аҳли фарҳанг ба таври неъмат бебаҳо тараннум ва такаллум мегардид. Ҷои зикри махсус аст, ки мавзӯи истиклолият дар даврони муноқишаҳои шахрвандӣ на танҳо заиф нагардид, балки ба муҳимтарин унсур тарғиб ва ташвиқи мафҳуми ваҳдат табдил ёфт ва ин ду мафҳум Истиклолият ва Ваҳдат барои мардуми қаторӣ ва аҳли фарҳанг аз мафҳумҳои раддаи аввали зиндагӣ қарор гирифтанд.

Мусаллам аст, ки Истиклолият ба ҳайси нуқтаи меҳварии осори кулли адибони Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-ум ва то ба имрӯз қарор гирифт. Тавсифи Тоҷикистон ҳамчун як ҷумҳурии миллии дар системаи коммунистии давлати Шӯроҳо бо тамоми нозукиҳо ва дар ҷаҳорҷӯби сиёсати давр анҷом шуда буд. Аз ҷумла, Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии озод, мустақил ва дар айни замон, узви 14 ҷамоҳири дигари Шӯравӣ дар ашъори шоирони адабиёти тоҷики даврони сотсиалистӣ бо тамоми сифатҳои тавсиф мегашт. Тавсифи Тоҷикистони Шӯравӣ ҳамчун як ҷумҳурии бародар, як узви ҷудонашавандаи Иттиҳоди 15 ҷамоҳири Шӯравӣ ва амсоли ин васф мешуд. Болотар аз ин, Тоҷикистонро зодаи даврони Шӯравӣ ва тӯҳфаи Ҷизби коммунистӣ, тақдими Ленин ва бародари калонӣ, халқи рус барои мо маънидод мекарданд. Аммо пас аз дарёфти истиклолияти воқеъӣ мафҳуми он дар тафаккур ва тасавури марду зан, хурду калон, барнову пир ба таври дигар шинохта шуд.

Бояд иқро кард, ки на ҳамаи мардум ба дарки ин воқеъият қодир буданд ва на ҳамаи мардум дар ибтидои истиклолиятро бо маънои имрӯзааш дарк карда буданд. Бовучуд, дарки истиклолият ҳамчун рӯкни марказии озодӣ барои ҳамагон хос буд, зеро

ин ягона мафхуме буд, ки умеди ҳамаи мардумро барои расидан ба рӯзҳои беҳтар аз он, ки дар гузашта доштанд, фароҳам меовард. Вазъ чунин буд, ки давлати мутамаркази Шуравӣ аз ҳам пошид ва ба сохтани коммунизм дигар на эътимод ва на эътиқод боқӣ намонд. Оянда низ ҳанӯз дар паси парда ниҳон буд ва ягона мафҳуми умедбахш барои мардум ҳамин калима, калимаи Истиқлол буд. Аз ин рӯ, кулли мардуми Тоҷикистон онро чун муродифи ояндаи нек, умеди рӯзи фардо ва бози давлати тоҷикон қабулу фаҳм намуданд. Дар мавриди аҳли адаб бошад, албатта ин зумра мардум кайҳо интизори рӯз ва соати истиқлолияти мамлакат буданд ва онро бо тамоми мафҳумаш тараннум мекарданд.

Истиқлолият дар осори адибони Бадахшон (албатта мисли осори дигар суханварони тоҷик) ба се навъ, ё худ ба се роҳ дарк, дарҷ ва тараннум мегардад.

Пеш аз ҳама, истиқлолият мустақиман тасвир гардида, нишонаҳо, аломатҳо, натиҷаҳо ва самарои ояндаи он ба тасвир гирифта мешаванд. Ба сухани дигар, истиқлолият тавсиф мегардад ва ин тавсиф тавассути нишонаҳо, аломатҳо ва натиҷаҳои истиқлолият ба қалам меомад. Яке аз нишонаҳои тасвири Истиқлолият, ки дар шеър мавқеъ пайдо намуд, ҳудуди ҷуғрофии кишвар аст, ки маҳз бо даст ёфтани ба мустақилияти давлатӣ, мушаххас гардида буд. Албатта, ҳудуди ҷуғрофии мамлакат гуфта, мо тараннуми сарҳадҳои расмӣ онро дар назар надорем, балки тараннуми минтақаҳои Тоҷикистон, ки бо доштани табиат, унсурҳои фарҳангӣ, забону лаҳҷаву гӯйишҳо, ҳунарҳои волои мардумӣ ва фарзандони ҳунарманду барӯманд, ки дар кулл таъриху фарҳангу ҳудуди як миллату як ватанро муаррифӣ менамуданд, дар назар дошта мешавад.

Тақсимоти ҷуғрофии Тоҷикистон дар тасвири бадеӣ ба ҳафт ҳудуд, ҳафт минтақа ва ҳафт узви он боиси пайдоиши образи “ҳафт ҳудуд” ва “ҳафт бурҷи Тоҷикистон” дар шеъри тоҷик гардид. Мусаввараи ҳафт ҳудуд ва ҳафт бурҷи Тоҷикистон дорои тасвирҳои муқоисаҳои гуногун гардид ва он дар шеър мавқеи устувор пайдо кард. Ин мусаввара кашфи даврони истиқлол буд ва шоири Халқӣ Ширин Бунёд бо манзумаи мондагори худ “Ҳафт бурҷи Тоҷикистон” аз нахустин офарандагони образи мазбур ба ҳисоб меояд. Дар ин манзума ҳафт қитъаи Тоҷикистонро тасвиру таъбир намудани шоир боиси таъкид аст ва рамзи ҳафт дар он ҷойи маҳсус дорад. Ин шумора на танҳо аз ҷиҳати тафсири фалсафӣ, ҷуғрофӣ ва кайҳоншиносӣ дар олам мавқеъ дорад, балки он дар таърих, тамаддун ва эътиқоди мардуми ориёӣ аз ҷойгоҳи хос бархӯрдор мебошад. Бо така бар ҳамаи ин фаҳмишҳо, шоир ҳафт бурҷи Тоҷикистонро, бо дарназардошти дарки ин мафҳум дар замони муосир, ба қалам овардааст ва манзума аз тарафи аҳли адаб хуш пазируфта шуда буд.

Ҳафт бурҷи Тоҷикистон ҳафт рукни одам аст.

Ҳафт бурҷи Тоҷикистон ҳафт пушти одам аст.

Ҳафт бурҷи Тоҷикистон ҳафт шохзоди Худо,

Ҳафт бурҷи Тоҷикистон ҳафт эҷоди Худо.

Дар идомаи манзума Тоҷикистон бе Раштон бе савлат, бе Хатлон бе ҷило, бе Хучанд бе сару сомон, бо Зарафшон пурсамар, бо Ҳисор шод, бо Вахш ганҷафшон ва бо Бадахшон марди яқчону тан ва бе Бадахшон хонаи бервзан ба тасвир омада, бо ин байт ҷамъбаст мегардад:

Ҳафт бурҷи Тоҷикистон ҳафт ризвони ман аст,

Ҳафт бурҷи Тоҷикистон ҳафт ахвони ман аст [10, 144-145].

Рӯзноманигор Пайшанбе Давлатов бо иқтибоси ин манзума дар хусуси рамзу тамсили он ҳарф зада, андешароئي менамояд, ки “ҳафт бурҷи Тоҷикистон дар замин ба ҳафт ихвон (бародар) мушобеҳ доништа шудааст ва ин таносуб чун Ҳафтдодарони самоъ саъду мукаррам мебошанд. Нури сулҳу сафо аз равзанаи ягона вориди хонаи умум шуда, шахсутунҳои онро қоим, аҳли байташро чун ворисони ҳафт пушт муттаҳид, гӯшаи вайронро обод ва умеди халқро пойдор месозад...” [3, 111].

Таъкид ба минтақаҳои Тоҷикистон дар шеър таъкид ба якпорчагии Тоҷикистон, таъкид ба ягонагии сарчамъии миллат буд. Ҳамин таъкидро метавон дар шеъри зерини яке аз дигар шоирони пешсафи Бадахшон Лаълҷубаи Мирзоҳасан дид, ки низ мазмуну мундариҷаи шеъри пешинро дар шакл ва шеваи дигар иброн доштааст. Шеъри “Нидои Тоҷикистон” аз забон ва номи кишвар офарида шудааст, ки дар он Ватан-Тоҷикистон ба минтақаҳои худ муроҷиат ва баъзан амрқунон аз онҳо амал бар нафъро талаб мекунад.

Маро аз ҳафт нима офариданд,
Зи беҳин хоки олам баргузиданд.
Маро з-ин ҳафт як пайкар падидаст,
Зи ҳафт андоми ман зиштӣ буриданд.
Зарафшон поре аз нимаи он,
Худоро, кош, бошад зарфишон он.
Зарафшонӣ, Зарафшонро ниғаҳ дор,
Зарафшон, бар сари миллат зар афшон.

Маро як пореи дигар Бадахшон,
Бар андомам чу шаҳраг метапад он.
Бигӯяд рози мо бар моху хуршед,
Бадахшонӣ, ниғаҳ дорӣ Бадахшон.
Чу эҳдои илоҳӣ аст Хатлон,
Ба сони Юсуфи Яъқуби Канъон.
Ту эй хатлонии Хатлони бостон,
Муҳофиз бош бар эҳдои яздон.

Маро як қисмати Раштон ба ном аст,
Сабоҳи софи навмедия шом аст.
Ту раштӣ, дона қору зар бирӯён,
Биҳишти зиндагӣ он ҷо давом аст.
Ту вахшонӣ, зи Вахшон ганҷи Қорун,
Бурун оӣ зи чайби дашту хомун.
Замона сабт қарда номи Вахшон,
Ба рӯи синаи гурдун ба нохун.

Зи Хатлону Бадахшону Зарафшон,
Душанбеу Ҳисору Вахшу Раштон.
Ки ҳар як мӯҳрае дар ҳалқаи ман,
Мусаммо гаштаам ман Тоҷикистон [5, 3-4].

Худуди ҷуғрофие, ки мо аз он ёд намудем, дар ҳар шеър ва вобаста ба тасвиру дарки ҳар муаллиф ва албатта, дар заминаи ҳадафи шеър метавонад аз шумораи ҳафт кам ояд, вале ҳамоно маъноии ягонагии кулли Тоҷикистонро ифода мекунад. Масалан, дар як суруди машҳури шоир Сардор Раҳдор, ки бо нақароти “Тоҷикистон ҳама дунёи манӣ” оғозу анҷом мешавад, ин худуд бо зикри се минтақа - Хатлон, Бадахшон ва Зарафшон чамъбаст шудааст:

Ман ташна ба оби чашмасорони туям,
Мафтунӣ насими мулки Хатлони туям,
Ин як нафасам бе ту дар ин олам чист,
Қурбони Бадахшону Зарафшони туам [9, 66].

Раънои Мубориз, яке аз шоирони сафи аввали адабиёти муосири тоҷик, ин худудро бо шаш минтақа, бо шумули шаҳри Душанбе, ҳамчун Ватани хеш ба қалам овардааст:

Шодрӯзони нақӯи ту фаровон бодо,
Чор фаслат ҳама гулбезу гулафшон бодо.
Сабзу обод Душанбеу Бадахшону Ҳисор,
Суғду Хатлону ҳама водии Раштон бодо! [7, 112]

Дар шеъре шоир Хушмади Алидод аз ҳар ҳафт минтакаи Тоҷикистон ёдовар мешавад ва ба онҳо шаҳри Хучанду ноҳияи Шуғнонро низ илова намудааст. Ин шеър “Нидо ба ҳамватан” ном дошта, хитоби ба сари дастархони ваҳдат нишастани фарзандони кулли минтақаҳои Ватан дошт.

Бадахшону Зарафшон, Вахшу Хатлону Хучанди бостониرو,
Ба ҳам орем рӯи хону сулҳ эҷод бояд кард.
Ҳама дашту даман кӯху биёбонро,
Ҳисори Шодмону Рашту Суғду мулки Шуғнонро,
Яке созему сулҳобод бояд кард [1, 4].

Новобаста аз набудани зарурат ба ин ду ҳудуди ҷоғрофӣ (ш. Хучанд ва н. Шуғнон), шоир аз онҳо мустафод намудааст ба ду сабаб: аввал, ба хотири таъмини тавозуни мисраъҳо ва дуюм, вобаста ба мавқеи бостонии ин ҳар ду макони таърихӣ. Дар ҳар сурат, зикри ҳафт ҳудуди Тоҷикистон асли ҳадафи шоир дар ин шеър аст ва ин ҳадаф ошкоро ва нишонрас ифшо гардидааст.

Нишонаи дигари Истиклолият, ки мавриди тасвир ва тавсиф қарор гирифт, Парчами миллӣ ва унсурҳои он мебошад. Табиист, ки Парчами миллӣ намоди мустақилият ва нишонаи ифтихори миллист [ниг.: 8, 83-91]. Парчами Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нишонаи Истиклолияти кишвар аз муқаддасоти миллӣ шинохта шуда, он нишонгари талошҳои ҳозира ва рамзи ояндаи неки халқу Ватан маҳсуб мегардад. Парчами миллӣ ва унсурҳои он дар шеър чун воситаи тарғиби Истиклолияти Ватан ва унсури ташвиқи ватандӯстӣ қарор гирифтанд. Андар тасвири Парчами миллӣ суҳансанҷон аз чанд дар медаломанд.

Дар навбати аввал, намунаи ашъоре арзи вучуд кард, ки бевосита ба Парчами миллӣ бахшида шуда буд. Дар ин намуд осор суҳан аз боби истиқлолу ифтихору ғурури миллӣ меравад, ки онро Парчами миллӣ ба вучуд меорад. Парчами миллӣ натавонанд намунаи ифтихори насли имрӯз, балки он намунаи ифтихори миллат дар тамоми тӯли таърих будааст. Ҳамин ифтихор, шараф, ору номус ва ғурур буд, ки миллати тоҷикро дар раванди таърихи пур аз тазодаш зиндаву поянда нигоҳ дошт ва боз ба истиқлолияти миллӣ оварда расонд. Ин мазмунро дар як ғазали шоири баркамол Бехрӯзи Забехулло бо унвони “Парчам” пурра дидан мумкин аст, чунончи:

Иззати қавми кабири Ориё аз парчам аст.
Ифтихори мардумони босафо аз парчам аст.
Давлати пояндаи миллат зи адлу ростист,
Ваҳдати халқи саховатманди мо аз парчам аст.
Меҳӯрад алвонҷ аз минбар чу рӯхи бешикаст,
Ҷону танро кудрати беинтиҳо аз парчам аст.
Коваи оҳангару Ковуси Кайро тоҷи сар,
Эътибори халқи поқу порсо аз парчам аст.
Шавкати шоҳони Сосонию Сомонӣ аз ўст,
Ҳиммати мардони бе рувю риё аз парчам аст.
Давлати созандаи моро дар олам эътибор,
Раҳнамову раҳкушову пешво аз парчам аст.
Ранги ў ҳамранги хуну ҷисму ҷони мо бувад,
Сарзамину мардуму ҷуғрофиё аз парчам аст.
Соҷи ў бар сари мо доимо поянда бод,
Тоҷикистонро шукӯху кибриё аз парчам аст [4, 21].

Шоир Хушмади Алидод ҷаҳор рубоии хешро таҳти унвони “Дар партави Парчами миллӣ” эҷод намудааст, ки ифтихори кулли ҷавонони Тоҷикистонро дар ин ҷода ифода кардаанд. Ў Парчами миллиро “рамзи адолати Каён” номида, аз болзаниҳо, амвоҷи доманаш, аз дар зери пари он будани олам тафохур дорад:

Сад шукри Ватан, ки парфишон Парчами мост,
Болои Ватан чи дурфишон Парчами мост.

Андар кафи оҳанини Кова имрӯз,
Чун рамзи адолати Каён Парчами мост.
Ай Парчами бахти миллатам, бол бизан!
Рамзи хуши тахту қисматам, бол бизан!
Имрӯз, ки кулли оламати зери пар аст,
Дар арши баланди давлатам бол бизан! [1, 15].

Ғурури доштани Парчами озоди Ватан ба рушди ҳисси фидокорӣ табдил меёбад.
Инро дар давоми рубоӣҳои болои Хушомад метавон дид, ки хусусияти кулро касб кардааст:

Дар дидаи худ туро макон хоҳам дод.
Чун ҷони худ аз бало амон хоҳам дод.
Ё чилвазанат ҳамекунам рӯи фалак,
Ё дар таҳи пояи ту ҷон хоҳам дод [1, 15].

Парчами миллии моро унсурҳои таърихӣ фароҳам овардаанд, ки ҳар яке дар тафаккур ва таърихи халқи мо мавқеи хосса ва мафҳуми худшиносиро доштанд ва доранд. Ин унсурҳо рангҳои Парчам ва ҳафт ахтари Парчам мебошанд. Маҳз тасвири ин унсурҳо ва кушодани мафҳум ва рамзи онҳо барои хонанда аз ҷиҳати дигари ин намуди ашъор қарор гирифт. Беҳтарин намунаи тавсифи яке аз ин унсурҳо - рангҳои Парчамро ҳамонро дар ашъори Ширин Бунёд метавон дарёфт, чунончи:

Ранги сурхаш сурхрӯй пеши аҷдоди пурармон,
Сурхрӯй пеши таърих аст андар рӯзгорон.
Сурх мепӯшем мо дар тӯйи сури халқи озод,
Ранги сурхи Парчами мо рамзи тӯйи Тоҷикистон.
Ранги сабзаш сабзии боғи муроди миллати мо,
Пушти чандин қарнҳо навбондоди миллати мо.
Ранги сабзаш сабзии боғи муроди номуродон,
Сабзии наврӯзии даврони доди миллати мо.

Шуд сафедӣ нақш, нақши Парчами навболи тоҷик,
Парчами иқболи тоҷик, нақши некуфоли тоҷик.
Парчами мо ифтихори мо ба ҳар давреву даврон,
Даври ҳамраъӣи тоҷик, даври Истиқлоли тоҷик [2, 4-5].

Шоир Бехрӯзи Забеҳулло дар ғазали иқтибосшуда ранги Парчами миллиро “ҳамранги хуни ҷисму ҷони мо” - фарзандони ин миллат қаламдод намуда, дар шеъри дигар низ ҳамин маъноро бо тобиш, дарк ва эҳсоси дигар рӯи қоғаз овардааст:

Ай сапеду сурху сабзи хонадони мо,
Ай баландтар зи бому ошёнӣ мо.
Ҷонамози бандағони марзу буми хеш,
Рангҳои ту ба ранги ҷисму ҷони мо.
Парчами Ватан,
Парчами Каён,
Бош ҷовидон!

Тафсири рангу нишонаҳои Парчами миллии вобаста ба истеъдоди ҳар гӯянда ба таври гуногун дар шеър зӯхур мекунад. Агар дар шеъри боло он бо рамзи истиораву ишораву дигар саноати бадеӣ ва андешаҳои нисбатан амиқи бадеӣ ба тавсир омада бошад, дар шеъри зерини Доди Ҳусайн он бо суҳанони оддӣ ва тасвирҳои содда ифода ёфтааст.

Парчами тоҷик гӯё бӯйи модар мекунад.
Рангҳояш қисса аз таърихи кишвар мекунад.
Ҳафт ахтар ҳафт бурҷи Тоҷикистони ман аст,
Душманонро чилваӣ он хок бар сар мекунад.
Аз сафедӣ бахти тоҷик доимо бошад сафед,

Ранги сурхаш ояти бунёди кишвар мекунад.
Ранги сабзаш чомаи сабзи ҳаёти ҷовидон,
Кишварам дар сояи он гул саросар мекунад [11, 11].

Дар шеъри Ғавқ, ки дар вазн ва шакли ғазал сароида шудааст, мафҳум ва мазмуни нишонаву рангҳои парчами миллӣ бо ҳамон мазмуну маъно, ки дар муассисаҳои томақтабӣ ва макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ барои атфол ва наврасону ҷавонон таълим дода мешаванд, ба тасвир гирифта шудаанд. Муаллифи шеър, ки худ омӯзгор аст, аз хунари шоиронаш дар муназзам сохтани мафҳумҳои Парчами миллӣ моҳирона мустафод намудааст ва воқеъан, бо такмили як ду мисраи шеър метавон онро чун воситаи хуби таълими рамзу нишонаҳои Парчам барои толибилмони зинаҳои поёнии таълим истифода намуд.

Ҳодисае дигаре, ки боиси баланд гардидани манзалати Парчами миллӣ дар назари ҳар як сокини Тоҷикистон гардид ва он ба равнақи мусаввараи зиёд дар каломи бадеъ гашт, зону задани Сарвари давлат, Президенти кишвар дар пеши Парчами Миллӣ, ба чашму сару рӯй молидани бари он буд. Арҷгузории Сарвари давлат ба Парчами миллӣ аз нахустин рӯзҳои ба дӯш гирифтани масъулияти сангини раҳбарии ин халқ ва ҳифзи ору номус ва марзу буми ин Ватан намунаи волотарини сарсупурдагӣ буд, ки эҳсоси содиқ будан ба меҳанро дар дил ва андешаи ҳар як сокини кишвар бедор сохт. Ҳар як сокини қатории мамлакат сахнаи парчамбӯсии Президентро аз ному аз ҷониби хеш мепиндошт, ба сухани дигар, дар симо ва амали Сарвари давлат ҳар як сокини мамлакат Парчамро зиёрат намуд. Ин ҳодиса ва амал муассири эҳсоси фарзандони ҳудогоҳ гардид ва аҳли адаб ба он тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуданд. Ба унвони мисол, шоир Лаълҷуба ширкати худро дар ин амал чунин дида ва тавсиф намудааст:

Савганд ба номи Парчами ин ватанам,
Савганд ба рамзи ин замини заманам.
Покию муқаддасу азизӣ, Парчам,
Оне, ки ба пой Парчам афтод, манам [6, 12].

Ҷои тазаққур аст, ки арҷгузори ба Парчами миллӣ тавассути зиёрати он аз тарафи бархе аз шоирони диёр бо волотарин эҳсосот ва тасвир арзи ҳастӣ менамуд. Масалан, дар як рубоии Хушмади Алидод Парчами миллӣ ба домани поки модар мушобех доништа шуда, арҷи гӯянда ба волоияти он ба ин тарз ба қалам омадааст:

3-ин лаҳза дигар, агар дар ин ҷархи палид,
Ман модари ҷони худ набитвонам дид.
Чун домани поки ӯ туро, эй парчам,
Мебӯсаму мебӯсаму хоҳам бӯсид [1, 15].

Тавсиф талаби мустафод аз забон ва лаҳни зебо, саноати бадеъ ва рамзу кинояро дорад. Аз ин рӯ, тасвиру тавсифи Истиклолият ва нишонаву боварҳо ба он аз тарафи адибон дар тарозуи истеъдоди онҳо ба қалам меомад.

Ва ниҳоят, тасвири Истиклолият ҳамчун тасаввури авзои абстрактивӣ, ки заминаи кулли дигаргуниҳои ҳаёт қарор мегирад. Дар ин тарзи тасвир худи Истиклолият зикр нагардида, он дар назар дошта мешавад, вале ашё ва ҳолати дар асар тасвиршуда онро дар тасаввур ва ҳаёли хонанда пайдо мекунонанд. Хонанда медонад, ки ҳарчи гуфта шудааст, нишона ва самараи Истиклолият аст.

Мафҳумҳои мавҷуданд, ки дар навъу намуд ва жанрҳои адабӣ мусаввараҳои худро доранд ва ё онҳоро пайдо менамоянд. Муҳаббат, ишқ, садоқат, вафодорӣ, некӣ, бевафой, хиёнат, бадӣ ва амсоли инҳо одатан дар осори адабӣ тавассути мусаввараҳои алоҳида изҳор мегарданд. Масалан, ишқу муҳаббат тавассути ёру дилдор, бевафой тавассути маъшуқа мафҳуми худро барои хонанда зоҳир месозанд ва тавсифу танқид мегарданд. Дар мавриди тасвиру тавсифи Истиклолият бошад, ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки он худ ба ҳайси мусаввара-образ баромад мекунад. Образе, ки тавсиф мешавад, аломатҳои тавсифшаванда дорад ва дорои нишонаҳои васф аст. Таҳлили ин

чанбаи тавсиф ва тасвири Истиклолият дар ашъори адибони Бадахшон фурсат ва часорати алоҳидаро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алидод, Х. Гулчароғ / Хушомади Алидод. – Душанбе: Маърифат, 2012. – 95 с.
2. Бунёд, Ш. Нома дар барги хавас / Ширин Бунёд. – Душанбе: Адиб, 2011. – 120 с.
3. Давлатов, П. Вахдатобод карда дунёи дил / Пайшанбе Давлатов // Васлгари дилҳо ва вассофи Вахдат. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – С. 110-113.
4. Забехулло, Б. Сипоҳи сухан (маҷмӯаи ашъор) / Бехрӯзи Забехулло. – Душанбе: “Эр-граф”, 2021. – 180 с.
5. Мирзоҳасан, Л. Накхати субҳ (маҷмӯаи шеърҳо) / Лаълҷубаи Мирзоҳасан. – Душанбе: Адиб, 2011. – 136 с.
6. Мирзоҳасан, Л. Сафири мурғи шабоҳанг / Лаълҷубаи Мирзоҳасан Душанбе: Адиб, 2014. – 176 с.
7. Мубориз, Р. Мусоҳиби Офтоб / Раънои Мубориз. – Душанбе: Адиб. – 112 с.
8. Охониёзов, В. Берангӣ хосияти Офаридгор (маҷмӯаи мақолаҳо) / Варқа Охониёзов. – Душанбе: Контраст, 2010. – С. 178.
9. Раҳдор, С. Толиби дидор / Сардор Раҳдор. – Душанбе: ДСРТ, 2009. – 188 с.
10. Тазкираи адибони Бадахшон. – Душанбе: Адиб, 2005. – 544 с.
11. Ҳусейн, Д. Ванчи Пурганч (маҷмӯаи ашъор) / Доди Ҳусейн. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 84 с.

НЕЪМАТЕ БЕҲТАР ЗИ ИСТИҚЛОЛ НЕСТ

(Чашмандозе ба тасвири Истиклолияти кишвар дар шеъри адибони Бадахшон)

Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз гаронбаҳотарин дастовардҳои миллӣ ва сиёсӣ дар таърихи кишвар эътироф гардида, барои пешрафти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва ҳувияти миллии тоҷикон имкони бесобиқа фароҳам овард. Дар тӯли 31 соли истиклолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар масъалаҳои давлатдорӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба қомебиҳои назаррас ноил гардид. Ҷамаи он дигаргуниҳое, ки дар ҷомеаи Тоҷикистони соҳибистиклол ба амал омадаанд, бевосита дар фарҳангу адабиёти миллӣ инъикос ёфтаанд. Худи истиклолият ба симои жанрҳои адабию фарҳангӣ мубаддал гашта, маънӣ ва рамзҳои он ҳар қадом ба таври худ ба худ образи тасвирҳои зиёди бадеиро ба вучуд овардааст. Истиклолият ба шеъри нави тоҷик мавзӯҳо, образҳо, рамзҳо, таърифу тавсифҳои нав овард. Дар мақолаи пешниҳодшуда бори нахуст таҳлили ин нишонаҳову рамзҳо ва таърифу тавсифи Истиклолият дар ашъори шоирони бадахшӣ сурат гирифтааст. Мақола барои таҳқиқи минбаъдаи ин масъала дар адабиёти бадахшонӣ, дар доираи адабиёт ва фарҳанги тоҷик ҳамчун маводи илмӣ хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: Истиклолият, Тоҷикистон, Сарвар, Президент, парчам, савганд, адибони Бадахшон, шеър, ҳафт бурҷ, тасвир, тасвир, рамз.

НЕТ ЛУЧШЕГО БЛАГОСЛОВЕНИЯ ЧЕМ НЕЗАВИСИМОСТЬ (Взгляд на изображение независимости страны в творчестве поэтов Бадахшана)

Государственная независимость Республики Таджикистан признана одним из самых ценных национально-политических достижений в истории страны, создавшим беспрецедентную возможность для политического и экономического прогресса и национального самосознания таджиков. За 31 год государственной независимости Республика Таджикистан добилась значительных успехов в различных сферах, в том числе государственности, социально-экономических и культурных вопросах. Все те изменения, которые происходили в обществе независимого Таджикистана, нашли непосредственное отражение в национальной культуре и литературе. Сама Независимость стала образом литературных и культурных жанров, а ее значения и символы, каждый сам по себе, породили множество художественных образов и

описаний. Независимость принесла в новую таджикскую поэзию новые темы, образы, символы, определения и описания. В представленной статье впервые проведен анализ именно этих знаков и символов, а также определение и описание Независимости в поэзии Бадахшанских поэтов. Статья послужит научным материалом для дальнейшего исследования этого вопроса в Бадахшанской литературе, как части таджикской литературы и культуры.

Ключевые слова: Независимость, Таджикистан, Руководитель, Президент, флаг, присяга, писатели Бадахшана, поэма, семь созвездий, образ, изображение, символ.

THERE IS NO BETTER BLASSING THAN THE INDEPENDENCE (A glance at description of the country independence in works of Badakhshan's poets)

The State Independence of the Republic of Tajikistan is recognized as one of the most valuable national and political achievements in the history of the country, which created an unprecedented opportunity for political and economic progress and national identity of the Tajiks. For 31 years of State Independence, the Republic of Tajikistan has achieved significant success in various areas, including statehood, socio-economic and cultural issues. All the changes that took place in the society of independent Tajikistan were directly reflected in the national culture and literature. Independence itself has become the image of literary and cultural genres, and its meanings and symbols, each in its own way, have given rise to many artistic images and descriptions. Independence brought new themes, images, symbols, definitions and descriptions to the new Tajik poetry. In the presented article, for the first time, an analysis of these signs and symbols is presented, as well as the definition and description of Independence in the poetry of Badakhshan poets. The article will serve as scientific material for further research of this issue in the Badakhshan literature, as part of the Tajik literature and culture.

Key words: Independence, Tajikistan, Head, President, flag, oath, Badakhshan writers, poem, seven constellations, image, description, symbol.

Охонниёзов Варка Дустович, д.ф.н., главный научный сотрудник отдела фольклор и литературы Бадахшан Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНТ (Таджикистан, Душанбе)

Okhonniyozov Varka Dustovich, Dr. of Philology, Chief Researcher of the Badakhshan Folk and Literature Department of Institute of Humanities named after B. Iskandarov, Tajikistan National Academy of Sciences

(Tajikistan, Dushanbe), **E-mail:** shuwoz@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКИХ МЕСТОИМЕНИЙ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА

Огоева Хаётбегим Саидсодатовна

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

На сегодняшний день возникли большие сложности в преподавании русского языка. Они возникли вследствие уменьшения количества говорящих на русском языке, оттока специалистов данного профиля, отсутствия новой учебно-методической литературы для учителей и наглядных пособий для студентов. Упразднение уроков русской литературы, отмена деления классов на подгруппы при обучении русскому языку, отсутствие современной методики обучения русскому языку тоже не способствуют решению этой проблемы.

Практика преподавания русского языка в таджикских учебных заведениях и результаты последних научных исследований показали, что устоявшаяся система изучения грамматики устарела. Некоторые студенты плохо умеют самостоятельно и точно сформулировать свои мысли как устно, так и письменно. Сказывается недостаточное знание слов, которые ведут к ограничению свободы речи, ухудшению техники чтения. В связи с этим в республике была принята программа «По совершенствованию и развитию обучения русского и иностранных языков на 2015-

2020 годы». В рамках данной программы было подготовлено довольно большое количество квалифицированных специалистов.

В данной работе мы считали необходимым рассмотреть одну из проблемных тем русского языка в таджикской среде – это изучение местоимений. Данная часть речи довольно часто встречается в речи, поэтому учащимся крайне важно понять ее грамматические особенности.

Отсутствие понимания приводит к редкому ее употреблению. Причины этого явления, на наш взгляд, заключаются в следующем:

- 1) в специфичности грамматики русских местоимений;
- 2) в структурно-типологических расхождениях этой части речи в русском и таджикском языках;
- 3) в не разработанности методики преподавания русских местоимений учащимся в условиях обучения в таджикских вузах.

Обучение русским местоимениям учащихся-таджиков способствует выработке у них подхода к связной речи, как к языковому феномену, развитию их языкового чутья. Формирование речевых навыков при изучении местоимений предполагает сознательное восприятие фактов языка, понимание законов использования местоимений в зависимости от контекста. Как отмечает А.А. Реформатский, «местоимение – удобное звено в устройстве языка. Местоимения позволяют избегать нудных повторов речи, экономят время и место в высказывании» [3., стр.167].

В связи с этим, в наших вузах важно изучать местоимения на интегрированной основе, обеспечивающей формирование умений употреблять их в речи.

Местоимение – весьма древняя часть речи. Так, например, местоимения я, ты, кто, что, тот, сам, весь, всяк(ий) и другие засвидетельствованы уже в древнейших дошедших до нас памятниках русской письменности. «В древнем языке, – отмечает академик Шахматов А.А., – употребление личного местоимения было гораздо реже, чем в современном, причем потребление местоимения вызывалось необходимостью подчеркнуть личность 1-го и 2-го лица: отличие современного языка можно объяснить часто стремлением расчленить нерасчлененные формы, но отчасти это могло зависеть от утраты форм настоящего времени вспомогательного глагола в сложных образованиях прошедшего времени и естественной замены таких форм личными местоимениями» [4, 250].

Термин «местоимение» произошел от лат. *pronomen*, что означает «вместо имени». Местоимение – древний грамматический класс слов, изучению которому посвящено достаточно большое количество исследований.

В научно-методической литературе имеется немало работ (Буслаев Ф.И., Пешковский А.М., Добромыслов В.А, Шахматов А.А, Виноградов В.В, Янко-Триницкая Н.А., Скрыбина О.А., Скобликова Е.С. и др.), посвященных проблемам обучения местоимениям, в которых рассматриваются вопросы семантики, классификации, правописания, склонения, стилистического своеобразия употребления местоимений в речи. Некоторые особенности обучения русским местоимениям в национальной школе отмечают Костомаров В.К., Шакирова Л.З., Бакеева Н.З., Саяхова Л.Г.

Мы предполагаем, сложности с употреблением местоимений у учащихся чаще всего возникают в определенных формах, о которых нужно рассказать подробнее. Большое количество ошибок возникает при образовании предложно-падежных форм местоимений 3-го лица, что вызвано несоблюдением грамматических норм в речевой практике. Часто студенты забывают эти нормы или не знают их:

- а) говорят **пошел к ей, к ему**, вместо **к ней, к нему**, не произнося звук *н*;
- б) при образовании местоимений женского рода 3-го лица в родительном падеже единственного числа с предлогами типа **у неё, от неё, для неё** дети пользуются разговорно-просторечные формы: **у ней, от ней, возле ней** и др.;

в) возникают проблемы в словосочетаниях, которые образованы способом управления. Например, используют словосочетание говорят «любоваться на море», а правильное **любоваться морем**, не правильное беспокоиться «за брата», а в соответствии с русского языка правильное было бы, **беспокоиться о брате**, не правильное «беспокоиться за него», а правильное **беспокоиться о нем**, не правильное «любоваться на него», а правильное **любоваться им** и т.д.

Данные ошибки требуют особого внимания со стороны преподаватель.

Изучение местоимений крайне важно для предотвращения многочисленных речевых ошибок в письменной и устной речи учащихся. Это один из вопросов стилистики. Преподаватель должен помочь студенту осознавать и избежать ненужного повторения одного и того же слова. Важно указывать, что при употреблении местоимений большое значение имеет контекст. Для понимания смысла высказывания читатель или слушатель должен четко представлять, какое слово заменили местоимением. Но, если оно стоит далеко от слова, которое заменяет, то смысл высказывания может быть ошибкой. Если же одно и то же местоимение повторяется подряд несколько раз, то возникает нежелательная избыточность, страдает стиль. В этом случае существительное следует заменить не местоимением, а синонимичным словом, что позволит сохранить смысл и улучшить стиль, но требует от студента обширного словарного запаса и хороших знаний грамматики.

Например, знакомим учащихся с необычным для них употреблением местоимением «**МЫ**» в словосочетании с творительным падежом с предлогом С. В русском языке местоимение «**МЫ**» в этом словосочетании употребляется в двух значениях:

1. Группа лиц, включающая и говорящего: **мы с преподавателем – мы и преподаватель.**

2. Один говорящий и называемое лицо: **Мы с преподавателем – Я и преподаватель**

В русском языке личные местоимения не повторяются при однородных сказуемых, в отличие от других языков. Поэтому у студентов часто возникают ошибки: **Миша/Он поднялся на пятый этаж, он позвонил в дверь,....**

Также сложность составляют конструкции с «есть»: **У меня есть брат, у меня есть книга. НО: У нее светлые волосы (а не у нее ЕСТЬ светлые волосы).**

Таким образом, актуальность данной проблемы обусловлена важностью усвоения русских местоимений в коммуникативном овладении языком, необходимостью формирования правильной русской речи учащихся-таджиков в процессе интегрированного обучения русскому языку, научно-методической и практической полезностью её разработки в методической литературе и недостаточной разработанностью данной проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов М.Т. Методика преподавания русского языка – М., 1990.
2. Гольцова Н.Г. Русский язык. Программа курса.10-11 классы. – М.: Русское слово, 2008-16с.
3. Реформатский А.А. Введение в языковедение. Учебник для вузов. – М.: Аспкст пресс, 2005.
4. Шахматов А.А. Учение о частях речи. 3 изд. – М.: 2006. – 585 с.

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ҶОНИШИНҶОИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ГУРӢХҶОИ ТОҶИКИИ МУАССИСАҶОИ ТАЪЛИМИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола яке аз мавзӯҳои проблемавии таълими забони русӣ дар гурӯҳҳои тоҷикӣ - омӯзиши ҷонишинҳо бахшида шудааст. Ҷонишинҳо дар нутқ хеле маъмуланд, аммо истифодаи онҳо дониши устувори грамматикаро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: забони русӣ, ҷонишинҳо, ҷомеаи тоҷик, донишҷӯ.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКИХ МЕСТОИМЕННИЙ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается одна из проблемных тем русского языка в таджикской аудитории - изучение местоимений. Местоимения очень распространены в речи, но их использование требует твердых знаний грамматики.

Ключевые слова: русский язык, местоимения, таджикское общество, студент.

PROBLEMATIC TOPICS OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE TAJIK SOCIETY - THE STUDY OF PRONOUNS

The article deals with one of the problematic topics of the Russian language in the Tajik society - the study of pronouns. Pronouns are quite common in speech, but their use requires a solid knowledge of grammar.

Keywords: Russian language, pronouns, Tajik society, students.

Сведения об авторе: Огоева Хаётбегим Саидсодатовна - ассистент кафедры русского языка и литературы, факультет иностранных языков, ХоГУ им. М. Назаршоева, Моб.тел:(+992)93 500 54 28. E-mail: hayotoghoeva@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Огоева Хаётбегим Саидсодатовна - ассистенти кафедраи забон ва адабиёти рус, факултети забонҳои хориҷи, Донишгоҳи Давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Рақами тел:(+992)93 500 54 28. E-mail: hayotoghoeva@gmail.com

Information about author: Ogheeva Hayot Said sodatovna - assistant off Ruzhan language and literature Department, of foreign languages Faculty, Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone:(+992)93 500 54 28. E-mail: hayotoghoeva@gmail.com

УДК: 821.222.8

ОИНИ МАРДУМИИ «ОСТОНБАРОӢ» ДАР РӢШОН

Раҳматуллоева Г.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев

Аз боби мақом ва мартабаи остонҳо дар рӯзгори мардуми Кӯҳистони Бадахшон баъзе аз мардумшиносони хориҷ ва дохили кишвар М. С. Андреев, А. А. Бобринской, И. И. Зарубин, С. Г. Хук С. Г, М. Ҷаратқулов, Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов маълумот дода, чун анъана аз замони гузашта иҷроӣ бархе аз расму оин ва маросимҳои суннати мавсимӣ ва мазҳабиро қайд намудаанд.

Доир ба тарзи иҷроии оини мардумӣ, остонниҳътайд, «остонбароӣ» ва сурудҳои фолклории хоси он, ки дар арафаи иди Наврӯз дар деҳаҳои ноҳияи Рӯшон қайд карда мешавад, тадқиқоти муфассал ба назар намерасад. Дар мақолаи мазкур, альон мехоҳем, ки доир ба тарзи иҷроӣ оини «остонбароӣ» ва сурудҳои марбути он, ки аз назари тадқиқоти мардумшиносон ва фолклоршиносон дар канор мондаанд, таваққуф намоем.

Устурашинос С. Г. Хук дар бораи ҷои муқаддас, ба мисли «остонбароӣ»-и бадахшониҳо ишорати ҷолибе дорад. Ӯ оид ба ин масъала аз рӯзгори яҳудиҳо мисол меорад. Онҳо хангоми ба ҳаёти муқимӣ гузаштанишон дар се мавсим дар ибодатгоҳҳои дар ҷойҳои гуногун воқеъ буда, ба мисли Бетел, Шехем, Шило идҳои асосиашонро, ки ҳар кадоме хусусияте доштанд, қайд мекарданд. Онҳо дар ин мавридҳо ҳайвонеро

курбон карда, дар поёни маросим аз Китоби Муқаддас пораҳо кироат мекардаанд. Аз ин таҳқиқи устурашинос маълум мешавад, ки ин навъ оинҳои мардумӣ, вобаста ба мақоми остонҳо ба давраҳои хеле қадим алоқаманд будааст [3, 6-7].

Дар ҳаёти мардуми Рӯшон яке аз оинҳои мардумӣ «остонбароӣ» мебошад, ки аз қадим мардум пеш аз чашни Наврӯз аз 16 то 20-уми моҳи март онро дар ҳар деҳа ба таври алоҳида иҷро мекардаанд. Мардум дар бисёр мавридҳо аз рӯи бовару ихлос ба нияту умеди назди «остон», зиёратгоҳ мераванд, ки мушкилоти рӯзгорашон осон гардад. Аз нақли ғӯяндоҳо Дурмалик Давлатназарова, Гулғунҷамо Некқадамова, Моҳҷон Назардодова бармеояд, ки остонҳо пеш аз ҳама, муродбахши дармондагон, ихлосмандон ва одамони дучори фалокатгашта мебошанд. Ин бовару ихлоси одамоне бо мурури замон ба расму одат табдил ёфта, ҳатто хусусияти суннатӣ пайдо кардаанд.

Дар деҳаи Дерушони ноҳияи Рӯшон барои гузаронидани остонниҳътайд, «остонбароӣ», ҷои муайяне аст, ки онро аз қадим «остон» ном бурда, муқаддас донидаанд ва то имрӯз ин чашн дар ҳамон ҷой қайд карда мешавад. Аҳолии наздики он бо навбат ҳар рӯзи ҷумъа субҳи барвақт хамлапа (қуймоқча) пухта ба он ҷо мебаранд. Якчанд қуймоқчаро болои остон монда, ҳамзамон «буй воҳъ», (алафи хушбӯӣ аз арақи расул)-ро дуд меандозанд, ки ин ғӯё боиси рафъ гардидани тамоми балоҳо мегардад. Рӯзи ид низ саҳарии барвақт мӯйсафедони деҳа он ҷо ҷамъ омада, дуо мехонанд ва занҳои солхӯрда «буй воҳъ», (ғиёҳи хушбӯӣ)-ро дуд меандозанд.

Тибқи оин ҳар сол сокинони деҳа вазифадоранд, ки аз рӯи теъдодашон бо навбат ба муносибати «остонбароӣ» ҳайвонеро парвариш кунанд. Ҷорвоҳои пешакӣ барои ин чашн ҷамъшударо дар пеши остон забҳ намуда хӯроки идона тайёр мекунанд. Мардуми маҳал ҷамъ шуда дар майдон базм меороянд, занҳои ҳунарманд, доиразанӣ, сурудхонӣ, арӯсону духтарҳо аргунҷакбозӣ, мардҳо, ҷавонписарон, бачаҳо гуштингирӣ, тухмбозӣ, мурғчанг мекунанд ва тухфаҳо мегиранд. Ҳар кас ҳунари худро нишон медиҳад. Имрӯзҳо низ чун анъана гуштингирӣ, мурғчанг ва тухмчанг ҳангоми иҷроиши ин оин муҳимияти худро гум накардаанд.

Дар гузаштаҳо дар байни занону духтарон «вулҷакбеҳът», (арғунҷакравӣ) бозии асосӣ ба ҳисоб мерафт. Маъмулан занону духтарон бо дафзанӣ дар боғҳо ҷамъ омада дар навои гуногуни дафу доира ва шӯҳию ҳазлҳо бо навбат ба аргунҷак алвонҷ мерафтанд. Дар аргунҷакравӣ занону духтарон ба ҷузъ санҷиши обутоби пайкари хеш ва вақтхушӣ, инчунин, баҳти худро низ месанҷидаанд. Агар дасти аргунҷакрав ба баландтарин шохчаи дарахт мерасид, ҳамон сол хушбахтӣ насибаш мегардидааст, қайд намуд Дурмалик Давлатназарова. Духтаре, ки ин амалро хуб иҷро мекард худро бо шаст ба ҳаво бод дода шӯҳиомез мегуфтааст:

Қиш-ку-уу-ух, Мардон (фалонӣ) му тасадук (се-бор).

Қиш-ку- к-уу-ух, Мардон (фалонӣ) тасадукам шавад (се-бор).

Номи ҷавони барояш маъкул бударо ба забон меовардааст, агар аргунҷакпар зан бошад номи шавҳарашро мегирифтааст ва ҳамин тавр духтарону занҳои ҷамъшуда шӯҳию хушию хурсандии идона мекардаанд. Дар ин бозӣ навбат мегирифтанд. Зане, ки худро ин тарафу он тараф алвонҷ медиҳад ба даҳонаш ҳаво кашида, баъд даҳонашро пӯшида бо як зарб: «пуф-ф-ф, пуф-уф-ф» карда, мегӯяд: «Қиш-ку-уу-ух бар ғӯшаи Сайёра» (се бор) номи зан ё духтари дар навбат истодаро мегирифтааст.

Дар деҳаи Барушон зан ё духтар вақти аргунҷакравӣ худро алвонҷ дода мегуфтааст:

Қиш -ку-уу-уу, хъузъ-хъузъак хъузъде ке.

Қиш -ку-уу-уу, шамол, шамолак, шамолак кун.

Қиш -ку-уу-ууҳ бар ғӯшаи (фалоне се бор).

Аз нақли ноқил бармеояд, ки аргунҷакравӣ низ нозукиҳои худро доштааст, ба мисоли «қиёлоч баробар вавът, каҳъат баранде вавъан», (яъне андозаи аргунҷак бояд дар тағи ду бағал баробар бошад), (Ғӯяндо:Моҳҷон Назардодова). Дар идомаи бозӣ ба зан ё духтаре, ки бозиро ба дараҷаи олий бо тамоми нозукиҳояш иҷро мекард аз ҷониби сардорони ин ҷамъомад тӯхфаҳо дода мешудааст.

Дар деҳаи Вамд бошад то ҳозир занону духтарон ду гурӯҳ шуда, дар иҷро кардани ин бозӣ шарт мегузоранд. Кадом гурӯҳ ғолиб барояд тӯхфа мегирад. Гурӯҳи бойдода гурӯҳи ғолибро, баъди анҷоми ид дар ягон хона меҳмон мекунад.

Шуғли бачаҳои хурдсол дар раванди ин оин бештар тухмбозӣ буда, ҳар кадоме, ки тухми ҳарифашро мешиканад дар сабатча тухми шикастаро чамъ мекунад. Ҳангоми тухмбозӣ бачаҳо чамъ шуда бо суханони маъмули бозиро оғоз менамоянд:

Сарак (сараш),
Порнак (тагаш),
Қочак (шикамаш).

Пас аз ин бозигари ҳариф ба ҳамон тарзи гуфтаи ӯ тухмро медорад. Бозигари дигар онро аз боло мезанад. Агар тухмаш шиканад онро бе мамониат ба шахси ғолиб медиҳад. Бештари вақтҳо модарон барои писаронашон тухмро 2-3 моҳ пеш дар «визъом», (болохона) мегузоранд, то ки он саҳт гардад ва дар ин рӯз онро ҳамчун тухфа ба писар тақдим мекунанд. Бачаҳо тухмҳои чамъшударо ба хона оварда мепазанд ва рафиқонро даъват намуда, якҷоя меҳӯранд. Бачаи тавоно ифтихор намуда муболиғақунон: «ман ҳамин миқдор тухмро дар «остон-нихътайд» ба даст овардам», ва маҳорати худро ба дӯстонаш нақл мекунад ё ин ки модар барои таърифу тавсифи фарзандаш ба бачаҳо ишорақунон: «ана писарам қобилиятнок аст, ки ҳамин миқдор тухмро дар ид чамъ намуд». Баъзан бачаҳо дар тухмбозӣ низ гурӯҳ- гурӯҳ шуда бо шарте бозӣ мекунанд ва чунин бозии бачагона то ҳол мавриди истифода аст.

Дар тақвияти ин гуфтаҳо овардани иқтибосе аз китоби «Остонҳо-осори таърих ва фарҳанги мардуми Бадахшон»–и фолклоршинос ва мунаққиди нуқтасанҷ Нисормамад Шакармамадовро мувофиқи матлаб дониستم: «Дар деҳоти Рӯшон ва чанде аз деҳаҳои Шуғнон то солҳои наздик мафҳуми «Остоннихътайд» («Остонбарой») хеле маъмул буд. Мардуми он деҳаҳо (марду зан, хурду калон) ҳатман дар фаслҳои мусоид қисме аз иду маросимҳои мазҳабӣ ва мавсимиро дар назди остонҳо вобаста бо вижагиҳои онҳо бо созу наво, базму бозиҳо қайд мекарданд. Ҳатто дар баъзе деҳаҳо сокинони онҳо аз рӯи теъдодашон бо навбат ҳар сол барои таҷлили иду маросимҳои суннатӣ ҳайвонот (асосан, нарбузу гӯсфанд)-ро махсус тарбият ва анвои хӯрокиро омода мекарданд» [9, 133-135].

Воҷиби зикр аст, ки лаҳзаҳои шодмонии чашн занҳо ҳамеша ғаёл буда бо доира суруд сароида аз тарафи сардорони чашн ба онҳо тухфаҳо тақдим мешуд. Занҳое, ки ҳунари ҳофизӣ доштанд бадоатан суруд мехондаанд. Муҳтавои сурудро айнан арзишҳои хоси оини «остонбарой» таҷассум менамудааст:

Нур маша остоннихътайд,
Ҳочат, юғат сипорн нихътайд,
Маша зироат сат базарб,
Маш ҳаётат зиндаге,
Вобаст аз кори баҳоре,
Нур им маш остоннихътайд,
Вирт мардумре фиревоне.
[Гӯянда Дурмалик Давлатназарова]
Тарҷума:
Имрӯз дорем остонбарой,
Ҷуфти гову юғу сипорн барорӣ.
Зироатамон шавад пурзарб,
Ҳаёту зиндагиамон.
Вобаст аз кори баҳорӣ,
Имрӯз дорем остонбарой,
Орад ба мардум фаровонӣ.

Дар раванди чашн аҳолии ноҳияи Рӯшон аз ҳар хона дар табақҳои чӯбин ба остон дутой нон меоранд, ки онро «пукта», (нони худӣ) меноманд. Нисфирузӣ баъде, ки хуроки идона тайёр мешавад, дар табақҳои чӯбин аз болои нон хӯрок кашида, онро ба

чамъомадагон таксим мекунанд. Барои муйсафедҳо, занҳо, духтарҳо, ҷавонон, бачаҳо, духтарчаҳо алоҳида-алоҳида хӯрок гузошта мешавад. Баъди хӯроки нисфирӯзӣ халифаи деҳа аз рӯи расму одати қадимӣ дуою такбир намуда, сипас базми идонаро давом медиҳанд. Аз тарафи бачаҳо дар майдон бозии мургчанг, кабкчанг иҷро мешавад. Барои ғолибон мукофот дода мешавад. Ба гӯштингирон низ тухфаҳо тақдим мешавад. Барои паҳлавоне, ки дар гуштингирӣ ғолиб меояд, барзагов мукофот медиҳанд. Ин гуна одатҳои қадимии оини «остонбарой» дар Рӯшон то ҳол роиҷ астанд. аммо сурудҳои фолклорие, ки аз ҷониби занҳо сароида мешаванд кам ба назар мерасанд.

Воқеан дар оини «остонбарой» маросими ҷуфтбаророн (шурӯъ ба кишти баҳорӣ)-ро ба ҷо меоранд. Аз тадқиқот бармеояд, ки дар қисме аз деҳаҳои ноҳияи Рӯшон ҳангоми маросими ҷуфтбаророн, занҳо барои деҳқон нони «пухта» (нони худой) мепазанд. Пас дар остонаи оғил, ки аз он ҷо ҷуфти говро мебароранд «буй-воҳъ», алафи хушбӯйро дуд меандозанд ва ҳамзамон ба даҳони ҷуфти гов пораи хамир мегуздоранд, то ки кишту кор серхосил ва пурбаракат шавад. Дар ин маврид чунин дуо мехонанд: «Илоҳе асодъ сол фиревоняят осоиҳе вирт», яъне «соли имсола, фаровонӣ ораду ризку рузӣ зиёд гардад ва тинчию оромӣ насиб кунанд». Сипас деҳқон бо ҷуфти гов ба «раждъед», (кишту кор) оғоз мекунад ва ин расми мардумӣ то имрӯз дар деҳаҳои ноҳияи Рӯшон пеш аз Наврӯз иҷро карда мешавад.

Занҳо аз болои нон равғану шир рехта, мувофиқи расми қадимӣ барои марди деҳқоне, ки бори нахуст ба кишту кор оғоз мекунад, ба замин «пухта» (нони худой) овардаанд. Занҳо аз паси марди деҳқон «ражъ», (алафи беда)-ро чамъ намуда, чунин суурдро замзама менамудаанд.

Раждъед пухта та насиб,
Хъочат жиндам тар замин,
Деҳқон раж дидд, жиндам ӯфет,
Кахвоен адиван ражъ,
Кудакен хуше кинан,
Ҷанакен, черизгар мазоқан,
Ҳосил асуд башанд, найидд,
Черизгарта ичге ражъ надидд.
[Гӯянда: Дурмалик Давлатназарова]
Тарҷума:
Оши худой насибат,
Ҷуфти гову гандум дар замин.
Деҳқон кишту гандум корад,
Занҳо замин ҳамвор кунанд.
Кӯдакҳо хурсандӣ кунанд,
Занҳо деҳқонро мазоҳ кунанд.
Ҳосил агар имсол барор нагирад,
Деҳқон дигар замин намекорад.

Муҳаққиқ Н. Қурбонхонова дар мақолаи «Асотир дар бораи ҳайвонот дар фолклори Бадахшон» овардааст: Дар деҳаи Даржомчи ноҳияи Рӯшон дар рӯзи аввали маросими «ҷуфтбаророн» барзагови ҷуфтро баъде, ки аз обу алаф сер карда «ҳичзивак»-ро хӯронда, ба гардану шохаш равған мемоланд ва халифаи маҳал дуову такбир мехонд, аз хона то сари замини кишт вайро бо созу суруд мебардаанд [2, 110-115].

Пайдост, ки чунин созу сурудҳои дар байни мардуми Рӯшон дар маросими «ҷуфтбаророн» низ роиҷ будааст. Марди деҳқон хӯрокро аз рӯи одати қадимӣ болои замини қорамшуда гузошта меҳӯрдааст ва занҳо дар ин ҳангом низ суруд мехондаанд:

Хъувдат гарбаят руған,
Давлати одам аз қадим,
Въаран дай деҳқон пухта,
Рикбай дарун тар замин,
Ба нияти хайрат нек,

Фиревон деҳқон пухта,
 Маш пират кудакат ҷавон,
 Ҳосил ҷам киҳт ҳидӯн, ҳидӯн.
 [Гӯянда: Гулгунча Некқадамова]
 Тарчума:
 Ширу нону равған,
 Давлати одам аз қадим.
 Оранд ба деҳқон нони худой,
 Даруни табак ба замин
 Бо нияту хайру нек,
 Фаровон гардад кори деҳқон.
 Пиру кӯдаку ҷавон,
 Ҳосил гун оранд анбор-анбор.

Анъанай хониши сурудҳои мардумӣ ҳангоми кишту кори баҳорӣ аз паси деҳқон, солҳои охир аз байн рафтааст.

Воқеан вақти анҷоми «остонниҳтайд», «остонбарой» дар ҳар як табак нон гузошта аз болои он хӯрок кашида, бо дуо ва такбири ҷамбастии халифа ҳар кас табақи худро гирифта ҳамчун табаррукӣ ба хонааш бармегардад. Мувофиқи расми қадим хуроки ба хона авардари аҳли хонавода батамом меҳӯранд ва дар табак намонанд. Суннатҳои вобаста ба оини «остонбарой» дар ҳуди ҳамон рӯз анҷом дода мешаванд.

Мушоҳидаҳо маълум менамоянд, ки фолклор дар раванди маросимҳои мавсимӣ ҳамеша мавқеи худро доштааст. Дар иҷрои фолклори маросими мавсимӣ қариб ҳамаи аъзои ҷомеа, ҳам марду зан, ҳам духтарону писарон ва ҳам хурдсолон ширкат доранд. Зимнан бояд қайд кард, ки занону духтарон дар маросимҳои мавсимӣ нисбат ба мардону ҷавонон бештар фаъл ҳастанд. Аз сабаби он ки расму оинҳои баҳору оини «остонбарой» ба кишту қору зироат, зебову зиндашавии табиат, баракату хайр, ғизову хӯрок ва солимии муҳити хонавода вобаста аст, дар он мавқеи аҳли ҷомеа хеле фаъл ба назар мерасад. Занҳо бошанд на танҳо дар иҷро намудани оинҳои қадимӣ фаъланд, балки дар қадом маврид истифода намудани сурудҳои мавсимӣ моҳиранд ва то ҳатто худ бадохатан бо забонҳои маҳаллӣ ва тоҷикӣ сурудҳои фолклорӣ офаридаанд, ки арзиши фарҳанги қадимиро дар худ таҷассум менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Андреев, М. С., Таджики долины Хуф (Верховья Аму- Дарьи).-Вып.1. – Сталинабад, 1953. – с. 250.
2. Андреев, М. С., Таджики долины Хуф (Верховья Аму- Дарьи).-Вып.1. – Сталинабад, 1958. – с. 526.
3. Бобринской, А. А., Бобринской, А. А. Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы). // Очерк быта по путевым заметкам / А. А. Бобринской. – М., 1908. – С. 89 – 94.
4. Зарубин, И. И. Бартагские и рушанские тексты и словари / И. И. Зарубин. – Л., 1937. – 222 с.
5. Қурбонхонова, Н. Асотир дар бораи ҳайвонот дар фолклори Бадахшон // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ – Хоруғ, 2019. – № 1. – с.110 – 115.
6. Раҳимов, Д. Нигоҳе ба ҷашнҳои миллӣ ва оинҳои суннати тоҷикон. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – с. 94.
7. Хук, С. Г. Мифология Ближнего Востока. – М: Наука, 1991. – с. 6-7.
8. Ҳаратқулов, М. Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннати сол. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – с. 484.
9. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Ҷ . 4. Остонҳо – осори таърих ва фарҳанги мардуми Бадахшон. (Таадқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон). – Душанбе: – с.144-145.

10. Шакармамадов, Н. Шакармамадов, О. Оинҳои Наврузӣ дар Бадахшон. – Душанбе: 2012. – с. 115.

11. Юсуфбеков, Ш. Шоинбеков, А. Шогуни баҳор. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – с.215.

ОИНИ МАРДУМИИ «ОСТОНБАРОЙ» ДАР РҶШОН

Мақола ба таҳлили фолклор, оинҳои мардумӣ, оини тақвими «остонбарой» бахшида шудааст. Ҳар як деҳа ин рӯзро алоҳида чашн мегирад ва ҳар як хунару истеъдоди худро намоиш медиҳад. Навъи дигари ид зиёрати маконҳои муқаддас, бо таомҳои махсус омодашуда дар ин рӯз буд. Дар тайёр кардани ин таомҳо роли асосӣ ба занон гузошта шудааст.

Муаллиф дар мақола таҷлили оини тақвимиро ба таври муфассал таҳлил намуда, бо далелҳои зиёд тасдиқ мекунад, ки барои маросими «остонбарой» ҷойҳои вучуд доранд, ки аз замони қадим «остон» ном дошта, маконҳои муқаддас махсуб мешаванд ва ба гуфтаи ӯ урфу одати қадима, то ҳол намоз мехонанд ва урфу одатҳои мардумӣ нигоҳ дошта шудаанд. Муаллиф хусусиятҳои забонию бадеии бозиҳои бачагона ва маҳалли иҷрои сурудҳои халқии райони Рӯшонро ошкор кардааст. Вай хусусиятҳои сурудҳои халқиро дар ҳаёти реалӣ муфассал таҳлил мекунад.

Калидвожаҳо: остон, оинҳои мардумӣ, ихлоси мардум, ид, ҷойҳои муайян, хурок милли, бозиҳои бачагонаи занон, фолклор, мардумӣ, суруд.

«ОСТОНБАРОЙ» НАРОДНЫЙ ОБРЯД В РУШАНЕ

Статья посвящена анализу фольклора, народные обряды, календарный обряд «остонбарой». Каждое село празднует этот день отдельно и каждый показывает свое искусство и дарование. Другой разновидностью праздника было посещение в этот день, священных мест, со специально приготовленными блюдами. В приготовлении этих блюд, главная роль отводилась женщинам.

Автор в статье подробно анализирует празднование календарного обряда, многим фактом подтверждает, что существуют определенные места проведения обряда «остонбарой», которые с давних времен называются «остон» и считаются святыми местами и согласно древнему обычаю до сих пор прочитают молитву и сохранились народные обычаи.

Автором выявлены языковые и художественные особенности детских игр и место исполнения народных песен Рушанского региона. Она подробно анализирует особенности народных песен в реальной жизни.

Ключевые слова: остон, народные обряды, ихлоси мардумон, праздник, определенные места, хӯроки милли, женщины детских играх, фольклор, народный, песен.

«OSTONBAROI» TRADITIONAL RITUAL IN RUSHAN

This article is about study of ritual of «ostonbaroi». Every district is celebrating it, they show their talents and different skills that refer to this ceremony. During ostonbaroi people are attending oston as a sacred place and taking with them different traditional food which has been prepared by women.

The author analyses the details of celebrating calendar ceremony, many facts confirm that there are certain places for carrying out the ceremony of «ostonbaroi», the rise of sacred stone, which is known as «oston» from the ancient times and is considered to be a sacred place and according to the ancient custom this is the place of worship and preserve folk customs.

The author elucidates features of language and literature baby plays and using national songs in Rushan. She reviews in detail the peculiarities national songs in real life.

Key words: oston, people ritual, people belief, ceremony, sacred place, traditional food, women baby plays, folklore, national, songs.

МУҚОИСАИ ЧАНД ФЕЪЛИ ТАРКИБИИ ЯК АСАРИ АСРИМИЁНАГӢ БО ГӢИШҶОИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

Сафарзода Муллоохун Бурҳонӣ
МДТ-и «ДДХ ба номи акад. Бобочон Ғафуров»

Забони зинда яке манбаъҳои асосии бозгӯкунандаи ғановати луғавӣ ва нигоҳдорандаи асолати беш аз ҳазорсолаи забони адабӣ ба шумор меравад. Дар давоми садсолаҳои инкишофи забон таркиби луғавии он пайваста дучори таҳаввулот гардида, бархе калимаҳо аз доираи корбурд хорич мешаванд, гурӯҳи дигари аносири луғавӣ бо дигаргуниҳои шакли маъноӣ дар нутқи ҳаррӯзаи намоёндагони лаҳҷаҳои муайяни забон боқӣ мемонанд. Бино ба таъкиди забоншинос Д. Саймиддинов, «дар ин гӯишҳо (гӯишҳои муосири тоҷикӣ -С.М.) заҳои луғоти нодири хуросониву мовароуннахрӣ таи қарнҳо гирд омада ва то ба имрӯз маҳфуз мондааст. Баррасии вожагони нодир дар гӯишҳо чигунагии вазъи пайванди забонҳоро дар даврони гуногуни таърих дар ин манотиқ ошкор намуда, робитаҳои таърихии забонҳои эронӣ ва забонҳои ғайриэрониро дар ҳавзаи густариши забонҳоро лаҳҷаҳои мухталиф аз замони пешин ба баъд рӯшан месозад» [17, с.37].

Дар забоншиносии тоҷик ҳарчанд баъзе хусусиятҳои калимасозӣ ва ҷанбаҳои луғавии феълҳо дар заминаи осори адибони классики муосир мавриди омӯзишу баррасии муҳаққиқоне, чун Н. Маъсумӣ, Р. Султонов, Ҷ. Талбакова, М. Қосимова, Р. Усмонов ва дигарон қарор гирифта, асару мақолаҳои судманд рӯи ҷоп омада бошад ҳам, қазияи мазкур то ҳанӯз пажӯҳиши мукамал ва ҳулосаҳои амиқу барҷастаро интизор аст.

Мавриди баррасӣ қарор додани феълҳои таркибии номии дар осори гузаштагон бақоррафта аз нигоҳи маъно ва қаробати онҳо бо ҳазинаи лаҳҷаҳо барои равшану возеҳ гардидани манзараи забон дар адвори гуногуни таърихӣ кумак мерасонад.

Дар ҳазинаи забони халқ калимаҳои маҳфуз мондаанд, ки собиқаи тӯлонӣ дошта, дар манобеи қадим мавриди корбурд қарор доштанд. Пажӯҳишгарон вучуди силсилае аз чунин воҳидҳои луғавиро дарк намуда, навиштаанд, ки гӯишҳо «дар баробари ёдгориҳои хаттӣ ҳамчун муҳимтарин сарчашмаи таърихи забон» [15, с.7] ва «манобеи пурбор барои пажӯҳишҳои забонӣ, адабӣ, ҷомеашиносӣ, мардумшиносӣ, таърих» [14] ба шумор мераванд.

Ҳарчанд дар давраи ҳозираи инкишофи забоншиносии тоҷик доир ба паҳлӯҳои мухталифи забонии осори Абдурахмони Ҷомӣ қорҳои таҳқиқотии шоиставу ҷашмрасе сурат гирифта бошад ҳам, аммо муносибати забонии «Нафаҳот-ул-унс»-и шоир бо гӯишҳои муосир пажӯҳиши илмӣ алоҳида анҷом дода нашудааст. Бо дарки зарурати масъала кӯшиш намудем, ки дар заминаи асари ғавқузикр феълҳои таркибии номии мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Аҳли таҳқиқ забони осори Абдурахмони Ҷомиро хеле содаву раво ёдрас кардаанд [ниг.: 28, с.157; 18, с.4; 28, с.4, 7, 17]. Ҳамин хусусият аст, ки «дар асарҳои Мавлоно Ҷомӣ (як силсила -С.М.) вожаву ибораҳои метавон дид, ки бахше аз онҳо дар гӯишҳои имрӯзаи Тоҷикистон (ва ҳатто берун аз он низ -С.М.) маъмуланд» [18, с.9].

Дар робита ба мавзӯи мавриди назар бояд тазаққур дод, ки дар лаҳҷашиносии тоҷик баъзе қайдҳои ишораҳои судманди ба таври умумиву алоҳида ифодаёфтаи аҳли таҳқиқ перомунӣ маҳфузмонӣ феълҳои таркибии номии осори бадеӣ [ниг.: 29, с.40; 27; 21, с.137-152; 16, с.104-131] ва таърихӣ [1, с.51-61] дар гӯишҳои муосири тоҷикӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар мақолаи Маҳмадҷонов О. ва Қудратова Б. боқимонӣ феълҳои таркибии номии осори Абдурахмони Ҷомӣ дар гӯишҳои муосири забони тоҷикӣ ба таври иҷмолӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд [ниг.: 6, с.4-5].

Дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ баъзе феълҳои таркибӣ ба маъное корбаст шудаанд, ки онҳо имрӯз аз доираи забони адабии тоҷикӣ аз истеъмол берун мондаанд, вале дар забони зиндаи мардум дар истифода ҳастанд. Профессор А. Ҳасанзода дар хусуси боқимонии вожаҳои куҳан дар ғуишҳои тоҷикӣ чунин навиштааст: «Дар ғуишҳо дастаи калони вожаҳои мустаъмаланд, ки дар сарчашмаҳои қадими порсии дарӣ ва гузашта аз он даврони пешин (ҳатто пеш аз мелод) мавриди истифода қарор доштанд. Аксари чунин вожаҳо дар давраи ҳозир аз доираи таркиби луғавӣ берун монда, ҷои худро ба калимаҳои дигар додаанд ё басо кам истифода мешаванд» [29, с.22].

Таҳлили феълҳои таркибии номӣ дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ нишон медиҳад, ки дар ташаккули ин гурӯҳи феълҳо нақши феълҳои ёвари кардан ва шудан ниҳоят бузург аст.

Сиёсат кардан. Аз қайду ишораҳои муаллифони вожаҳои тафсирии дастрас маълум мегардад, ки феъли *сиёсат кардан* дар сарчашмаҳои куҳани забони тоҷикӣ барои ифодаи маъноҳои 1. ҳукумат кардан; 2. доварӣ кардан; 3. уқубат кардан ба таври расвоию ифтизоҳ; 4. тарсондан; 5. ба ҷазо расонидан; 6. қатл кардан, куштан; 7. саҳтгирона рафтор кардан бо мақсади тарсонидан, ҳайбат намудан мавриди истифода қарор доштааст [ниг.: 19; 22, ҷ.2, с.234; 25, ҷ.2, с.240].

Дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ феъли мазкур дар байни маъноҳои зикргардида танҳо ба маънои «саҳтгирона рафтор кардан бо мақсади тарсонидан, ҳайбат намудан» ба қор рафтааст: Чун ба қозӣ расид, гуфт: Эй қозӣ! Қадом Қазибулбонро ба ҳоким мебарӣ ва *сиёсат мекунӣ* [31, с.645]? Ва шайх вайро бихонд ва ба сабаби он ки изҳори қаромат қарда буд, вайро *сиёсати* бисёр *қард* ва гуфт: Ду шамшер дар як ғилоф намешояд, аз суҳбати ман дур бош [31, с.696]!

Алҳол дар ғуишҳои муайяни шимолӣ ва марказии забони тоҷикӣ *сиёсат кардан* ба маънои *тарсонидан*, *ҳайбат кардан* мавриди истифода қарор дорад.

Шевашинос Ф. Убайдов дар хусуси боқимонии вожаҳои аслию иқтибосии даврони куҳани забони тоҷикӣ дар асоси маводи зерлаҳҷаи поёни Мастҷоҳ пажӯҳиш анҷом дода, муравваҷии феъли *сиёсат кардан*ро дар гуфтори мардуми ин зерлаҳҷа низ ишора намудааст: *Э ин-а камакак сийосат кунед дам-аш-а мегирад. То сийосат-аш накардам, хан накард* [21, с.141].

Хоб шудан. Ҷузъи номии феъли мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» ва «Фарҳанги форсии Амид» чунин шарҳ ёфтааст: 1. ҳолати осоиш, ки хангоми он ҳисҳои зоҳирӣ аз қор мемонанд; 2. ҳолати хоб рабудагӣ; 3. чизе, ки дар хоб дида мешавад; 4. ҳамаи ягон чиз [3, с.435; 24, ҷ.2, с.483].

Алиакбари Деххудо дар «Луғатнома» феъли *хоб шудан*ро ба маъноҳои «1. хоб рафтан, ба хоб рафтан, хуфтан; 2. беҳис шудан, ҳадар шудан; 3. ба хоби маснуи даромадан, хипнутиз шудан» [26] эзоҳ додааст.

Абдурахмони Ҷомӣ феъли *хоб шудан*ро дар «Нафаҳот-ул-унс» ба гунаи *дар хоб шудан* мавриди истифода қарор додааст: Пас дар хоб шудам ва то субҳ барнахостам ва намоз нагузордам ва тавоф накардам [31, с.219]. Чун шаб расид, бағоят ғамгин дар хоб шудам, Ҳазрати амиралмуъмин Алӣ, разияллоҳу таоло анхуро дар хоб дидам ва он ҷавон бо вай [31, с.281].

Аз қиёси замони истифодаи феъли мазкур бо эҷодиёти пешиниёни Абдурахмони Ҷомӣ қасро ба чунин андеша водор месозад, ки онро чанд муддат қабл адибоне, чун Аттори Нишопурӣ [ниг.: 10, с.43, 115, 150, 232, 337, 457, 539, 541], Ҷалолиддини Румӣ [ниг.: 4, с.295, 350, 722] ва дигарон бо мувозиҳои *дар хоб шудан* ва *ба хоб шудан* истифода кардаанд.

Мувофиқи маълумоти «Фарҳанги ғуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» дар айни ҳол феъли номбурда ба гунаи *хоб/хов шудан* ба ҳамон маънои собиқаш дар бархе ғуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (Шимолии Кӯлоб) гардиш доштааст [23, с.673]: *Хезен хов шен, бо га қор мерен* (Ховалинг).

Тела кардан. Феъли мазкур дар бархе фарҳангномаҳои тафсири чунин тавзеҳ ёфтааст: «бо нерӯ ё танзанӣ касе ё чизеро тақон додан (бо манзури ба ҳаракат даровардан ё дур андохтан аз худ)» [25, ҷ.2, с.338; 9, ҷ.2, с.334]. Алиакбари Деххудо дар «Луғатнома» чузъи номии феъли мазкурро ба маъноҳои «1. сафоли шикаста, сафоли хӯрдашуда; 2. санги мудавваре, ки бадон қимор бозанд» [20] тавзеҳ дода, барои тақвияти фикр аз осори хаттӣ шоҳиде зикр накардааст.

Аз он ҷо, ки фарҳангшиносон аз осори суҳанварони каломи бадеъ намунае наовардаанд ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки дар гузашта доираи маҳдуди истифода доштааст.

Таҳлили раванди истифодаи феъли *тела кардан* нишон медиҳад, ки феъли мазкур танҳо дар як маврид дар «Нафаҳот-ул-унс» ба маънои фавқ истифода шудааст: Абӯбакр фармуданд, ки: Агар ман аз олам гузарам, маро ба дар биёред, яъне дари ҳамон хонае, ки дар он қабри паёмбар аст ва дарро *тела кунед* [31, с.45].

Муқоисаи маводи «Нафаҳот-ул-унс» бо осори баъзе адибони муосир ба он шаҳодат медиҳад, ки феъли мавриди баҳс дар даврони минбаъдаи истифодааш бо маънои пешин, вале бо тағйири чузъи ёридиханда ба гунаи *тела додан* дар осори адибоне, чун Садриддин Айнӣ, Ҷури Кӯҳзод, Пӯлод Толис, Фотех Ниёзӣ ва ғ. ривочи комил пайдо намудааст: Милитсионер маро ... ба як хонаи пастаки тирезаҳояш панҷаранок *тела дода* даровард [ниг.: 11, с.5, инч. с.10, 15, 31,73, 79, 101, 107, 114]. Набошад зуд бо шомпол *тела додан* лозим, -гуфт боз як ҷанговар аз мобайн [ниг.: 9, с.72, инч. с.10, 11, 12, 64, 94, 125, 170, 193, 207, 215]. Дар Кубодиён ўро аз ҷар ба рӯди Вахш *тела дода*, ... ба Бухоро хабар фиристодаанд, ки «ҳарчанд ҷасадашро наёфтем, лекин дар лаби ҷар ҷанозаашро хондем» [ниг.: 5, с.119, инч. с.39, 104, 148, 174, 207, 251, 328, 341, 353, 353, 374]. Рустамча дастони ҳарифро маҳкам дошта, ҳар замон пас *тела медод* ва пеш мекашид [2, с.597, инч. с.265, 288, 404, 463].

Имрӯз дар забони гуфтугӯи халқ, алахусус дар ғӯишҳои муайяни шимолӣ ва марказии забони тоҷикӣ феъли *тела кардан* бе тағйироти шакли маъноӣ меравад, вале дар нутқи ҳаррӯзаи намоёндагони баъзе ғӯишҳои дигар, мисли Хуҷанд ва Конибодом феъли мазкур бо ҷойивазкунии садонокӣ «э» ба ҳамсадои «т» ва афзоиши садонокӣ «а» бо тағйири чузъи ёвар ба гунаи *этала кардан* дар баробари ифодаи мафҳуми классикиаш, ҳамчунин ба маънои «ҳамроҳ кардан ба коре» истеъмоли фаровон дорад: *Аб-барои савоб, худат дар-а этала кун. Ман розӣ набудам, ҷува ман-а этала кадӣ?*

Феъли мазкур имрӯз дар нутқи тоҷикони ноҳияи Андарақи Ҷумҳурии Қирғизистон низ ба гунаи *тела каран* истифода мегардад: *Бийо-итон, йаг мошин-а теле кара моним* [22, с.151].

Рост кардан. Фарҳангномаҳои пешину муосир дар осори ниёгон бақоррафтани ин феълро ба маъноҳои 1. устувор кардан, барқарор кардан, пойдор кардан; 2. муқобала кардан; 3. тайёр кардан, омода кардан, сохтан; 4. оростан; 5. мустақим кардан (чизеро); 6. дуруст анҷом додан; 7. омода кардани касе барои мубошират бо ӯ; 8. тармим кардан ва ғ. қайд намудаанд [ниг.: 24, ҷ.2, с.144; 3, с.316; 13; 14].

Мутолиаи «Нафаҳот-ул-унс» нишон дод, ки Абдурахмони Ҷомӣ феъли *рост кардан*ро барои ифодаи маъноҳои «1. сохтан, бунёд кардан; 2. густурдан, оростан» ба қор бурдааст: Бори дигар *рост кардам* (сохтан, бунёд кардан -С.М.) боз хароб кардаанд [31, с.250]. Он кас бирафт ва дасторро бифурӯхт ва суфраи батакалуф *рост кард* (густурдан, оростан -С.М.) [31, с.647].

Феъли мазкур дар фарҳангномаҳои «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Луғатнома» баробари дигар маъноҳо барои баёни мафҳуми «сохтан, устувор кардан» маънидод гардида, барои исботи фикр аз асарҳои «Таъриҳи Наршаҳӣ»-и Абубакри Наршаҳӣ, «Тазкират-ул-авлиё»-и Ағтор, «Форснома»-и Ибни Балхӣ, ашъори Фарруҳӣ ва Соиб шоҳид нишон дода шудааст [ниг.: 24, ҷ.2, с.250; 10]. Аз тавзеҳи сарчашмаҳои луғавӣи фавқуззикр мусаллам мегардад, ки феъли мавриди баррасӣ яке аз феълҳои сермаъно ва

серистеъмол буда, то карни XIX дар осори аҳли қалам корбаст гардидааст [24, ҷ.2, с.250].

Имрӯз феъли *рост кардан* дар гӯишҳои тоҷикӣ дар баробари мафҳумҳои дигар барои ифодаи маъноҳои «1. сохтан, бунёд намудан (*Ҳамиҷайе зъмин ҷъмбид, мо ай Качраа умадем, хуна рос каем*); 2. паҳн кардан, оростан (*Дъсторхун-а рос кън, мехмуно-да. Дастархон-а ин хел рос кадас, ки мондан гирид*) корбасти фаровон дорад [ниг.: 23, с.513; 7, с.195; 1, с.53].

Аз муқоисаи робитаи забони «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ бо гӯишҳои тоҷикӣ ба натиҷае расидан мумкин аст, ки гӯишҳои тоҷикӣ дар ҳифозати феълҳои таркибии номӣ нақши шоиста дошта, ҳамон шаклу маъноҳои куҳан ё бо таҳаввулотӣ муайяни овозӣ мавриди корбаст қарор доранд.

Ҳудуди густариши феълҳои дар асари мавриди таҳлил мустаъмал дар гӯишҳои ягона набуда баъзеяшон дар аксари лаҳҷаҳо, гурӯҳи дигарашон дар гуфтори намояндагони як ё ду лаҳҷаи тоҷикӣ маҳфуз мондаанд.

АДАБИЁТ

1. Азимова У. Таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ лексика ва фразеологияи «Таърихи Байҳақӣ» бо лаҳҷаҳои муосири шимолӣ ва ҷанубии тоҷикӣ: дисс. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ: 10.02.22 / У. Азимова. -Хучанд, 2020. -170 с.

2. Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ. Иборат аз як китоб. -Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. -680 с.

3. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ. Куллийёт. Ҷилди 12. / С.Айнӣ -Душанбе: Ирфон, 1976. -563 с.

4. Балхӣ, Ҷалолоддин. 800 ғазали дилошӯб / Ҷалолоддини Балхӣ. -Душанбе: Адиб, 2007. -856 с.

5. Кӯҳзод Ҷ. Ҳайҷо / Ҷ. Кӯҳзод. -Душанбе: Адиб, 2015. -416 с.

6. Маҳмадҷонов О.О., Қудратова Б.А. Бозтоби номвожаҳои сабстратӣ дар осори Абдурахмони Ҷомӣ / О.О. Маҳмадҷонов, Б.А. Қудратова // Паёми донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа. №4 (32). – Душанбе, 2018. –С.3-9.

7. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. -Душанбе: Дониш, 1989. 280 с.

8. Начот, Д. Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тасвирий ва решашинохтӣ). / Д. Начот. Ҷилди 1. -Душанбе, 2021. -658 с.; Ҷилди 2. -Душанбе, 2021. -698 с.

9. Ниёзӣ Ф. Вафо / Ф. Ниёзӣ. -Душанбе: Адиб, 2015. -320 с.

10. Нишопурӣ, Аттор. Тазкират-ул-авлиё / Аттори Нишопурӣ. -Хучанд: Ношир, 2009. -662 с.

11. Пӯлод Т. Тобистон. Повест ва ҳикояҳо / Т. Пӯлод. -Душанбе: Адиб, 2009. -128 с.

12. Рост кардан // Луғатнома. [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.vajehyab.com/?q=%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%AA+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86&f=dekhoda> (санаи мурочиат: 30.01.2022).

13. Рост кардан // Фарҳанги форсӣ. [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.vajehyab.com/?q=%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%AA+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86&f=moein> (санаи мурочиат: 11.02.2022).

14. Роҳномаи гирдоварии гӯишҳои барои ганҷинаи гӯишҳои эронӣ. (Маводи электронӣ дар қолаби PDF, дар ҳаҷми 40 саҳифа). [Манбаи электронӣ] URL: http://parsianjoman.org/wp-content/uploads/2019/04/Gouyesh.pdf?_x_tr_sl=fa&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc&_x_tr_sch=http (санаи мурочиат: 04.04.2021).

15. Русская диалектология: учебник для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / С.В. Бромлей, Л.Н. Булатова, О.Г. Гецова и др. -М.: Издательский центр «Академия», 2005, -288 стр.
16. Саидова Ҷ. Диалектизмҳо ва хусусияти услубии онҳо дар адабиёти бадеӣ (дар асоси маводи осори Абдулҳамид Самад: дисс. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ: 10.02.01 / Ҷ. Саидова. -Душанбе, 2019. -176 с.
17. Саймидинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ. / Д. Саймидинов. -Душанбе: Шарқи озод, 2013. -208 с.
18. Саркоров Н. Мавлоно Ҷомӣ ва забон / Н. Саркоров // Паёми донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа №4 (24). – Душанбе, 2016. –С.4-15.
19. Сиёсат кардан // Луғатнома. [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.vajehyab.com/?q=%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86&f=dekhoda> (санаи муроҷиат: 03.12.2021).
20. Тела // Луғатнома. [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.vajehyab.com/?q=%D8%AA%DB%8C%D9%84%D9%87&f=dekhoda&d=ен> (санаи муроҷиат: 29.01.2022).
21. Убайдов Ф. Вожаҳои аслии ва иқтибосии даврони кӯҳани забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ (дар асоси мавод зерлаҳҷаи поёни Мастҷоҳ): дисс. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ: 10.02.22 / Ф. Убайдов. -Хучанд, 2012. -172 с.
22. Ёзбеков С. Вожаномаи ғӯиши Андарақ / С. Ёзбеков. -Хучанд: Ношир, 2020. -200 с.
23. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (такмил ва тасҳех). Мураттибон: А. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. -Душанбе, 2017. -842 с.
24. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар 2 ҷилд (дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). -М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. -951 с.; Ҷ.2. -949 с.
25. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 (А-Н). –Душанбе, 2008. -950 с.; Ҷилди 2 (О-Я). –Душанбе, 2008. -945 с.
26. Хоб шудан // Луғатнома. [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%AE%D9%88%D8%A7%D8%A8+%D8%B4%D8%AF%D9%86> (санаи муроҷиат: 17.12.2021).
27. Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ. Фарҳанги вожаҳо дар осори Мавлавӣ. -Душанбе: Адиб, 2017. 400 с.
28. Ҳасанзода А. Ифодаи маъно бо ёрии ҳуруфи арабиасоси тоҷикӣ дар осори Ҷомӣ / А. Ҳасанзода // Асолати забон ва маҳорати баён (маҷмӯа мақолоти мунтахаб). -Хучанд: Ношир, 2018. -С.155-165.
29. Ҳасанов А. Лаҳҷашиносии таърихӣ / А. Ҳасанов. -Хучанд: Меъроҷ, 2014. -176 с.
30. Ҷомӣ А. Баҳористон. Таҳиягарони матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шорехи луғот А. Афсаҳзод. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. -130 с.
31. Ҷомӣ А. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс / А. Ҷомӣ. -Душанбе, 2013. -865 с.

МУҚОИСАИ ЧАНД ФЕЪЛИ ТАРКИБИИ ЯК АСАРИ АСРИМИЁНАГӢ БО ҒӢИШӢОИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола қиёси забонии осори пураарзиши асри XV «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ бо ғӯишҳои муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки ба истисноии баъзе қорҳои умумии муҳаққиқон оид ба ин масъала тадқиқоти алоҳида гузаронида нашудааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳлилу муқоисаи чандин феълҳои мураккаби аз ин асар гирд овардашуда нишон додааст, ки як гуруҳи ин унсурҳо дар мардуми ноҳияҳои гуногуни тоҷикзабони ҷумҳури ва берун аз он ҳоло ҳам бо шакли мазмуни қадимаи худ гардиш доранд.

Калидвожаҳо: Нафаҳот-ул-унс, феълҳои мураккаб, лаҳҷаҳои муосир, лугатҳо, таҳаввули шакл ва маъно, феълҳои ёрирасон, мероси ниёгон

СРАВНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ СОСТАВНЫХ ГЛАГОЛОВ В ОДНОМ СРЕДНЕВЕКОВОМ ПАМЯТНИКЕ С СОВРЕМЕННЫМИ ТАДЖИКСКИМИ ГОВОРАМИ

В данной статье рассматривается языковое сопоставление ценного произведения XV века «Нафахот-ул-унс» Абдурахмони Джомии с современными диалектами. Отмечено, что отдельных исследований по данному вопросу не проводилось, за исключением некоторых общих работ, сделанных исследователями. В результате анализа и сопоставления нескольких сложных глаголов, собранных из данной работы, автор показал, что группа этих элементов в людей из разных таджикоязычных регионов республики и зарубежья до сих пор циркулирует в своих древних формах и значениях.

Ключевые слова: «Нафахот-ул-унс», сложноименные глаголы, современные диалекты, словари, эволюция формы и семантики, вспомогательные глаголы, наследие предков

The article deals with the linguistic comparison of the valuable work of the 15th century «Nafahot-ul-uns» by Abdurahmoni Jomi with modern dialects. It is noted that no separate studies have been conducted on this issue with the exception of some general statements made by researchers. As a result of the analysis and comparison of several complex verbs collected from this work, the author showed that a group of these elements in the speech of people from different Tajik-speaking regions of the republic and abroad still circulates in their ancient forms and meanings.

Key words: «Nafahot-ul-uns», compound nominal verb, contemporary dialects, dictionaries, evolution of form and semantics, auxiliary verbs, legacy of ancestors

Сафарзода Муллоохун Бурхони, докторант PhD кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

Safarzoda Mullookhun Burhoni, Doctoral student (PhD) of the department of the Tajik language under the State Educational Institution (SEI) «KhSU named after. acad. B. Gafurov» (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** Mullookhun95@mail.ru

УДК: 821.222.8

МАДҲИЯСАРОӢ ҲАМЧУН МЕРОСИ ФАРӢАНӢ

Таваккалов Ҳайдармамад

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Дар тарбияи маърифатии одамон арзишҳои зиёди суннатие мавҷуданд, ки дар тули мавҷудияти оламу одам масъулияташро бар душ доштаанд ва альон доранд. Дар ин ҳолат фарҳанги Исломи нақши муҳиме хоҳад бозид. Ҳамон тавре ки Муҳаммад Арқун (дар китоби «Ташхиси ҷомеаи шаҳрвандӣ») менависад, Исломи ҳамзамон дин, давлат ва ҷомеа маҳсуб мешавад, ки бо се ҳарфи ҷудонопазири «Д» - Дин, Давлат, Дунё ифода меёбад. [6,17]. Ҷаҳони муосир риштаи гуногунрангии суннатҳои фарҳангии қавмҳои мухталифро, ки дар замираншон маънавиёт нухфта аст дар бархурд бо ҳамдигар мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Мусаллам аст, ки имрӯз тамойюли зиндагонӣ ба сӯи ҷаҳонишавист, пас, дар рӯёриии ин ҷаҳонишавӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ суннатҳои миллӣ (аз ҷумла суннати мадҳиясароӣ, ки яке аз суннатҳои шондори мардуми Бадахшон маҳсуб меёбад вазифаи ғавқро бар душ хоҳад гирифт. Суннати мадҳиясароӣ низ ба мисли суннатҳои дигар аз қадим як рӯки устувор ва пояи мустаҳками бинои маърифатӣ ва этикии ҷомеа буд ва имруз ҳам аст ва фардо ҳам шуда метавонад. Чаро, ки мардум ба суннатҳое, ки дорои арзишҳои миллӣ ва ахлоқӣ буданд дар тули рӯзгорашон эҳтиҷманд буданд ва имрӯз ҳам онро гиромӣ медоранд. Дар ин ҷо мавриди зикр аст, ки донишманди барҷаста, устод Азиз Исмоил фармудааст: «Дар дунёи имрӯз, ки дар он инсон на бо як суннат ё бо гурӯҳе аз суннатҳо, балки бо суннати

бисёр рӯ ба рӯст, ба кадом суннат бояд пайравӣ чӯяд ва онро гиромӣ бидорад. Суннатҳои бисёр дар чихатҳои мухталифи якдигар ҳаракат мекунанд, дар ҳам тадохул пайдо мекунанд ва бо ҳам бархӯрд меёбанд» [5,204].

Бояд таъкид кард, ки дар давраҳои мухталиф суннатҳои мазҳабӣ ҳатман хоҳиш меёбанд, дар наслҳо ба тағйирот дучор мешаванд. Бо мурури замон чизе аз онҳо кошта мешавад, чизи дигаре зам мегардад ва ё дар онҳо сифату шаклу мазмун табдил мешавад. Фикри ман бар он аст, ки суннатҳои динӣ - мазҳабӣ аз решаҳои таърихии худ ҷудонопазир ва ногусастанианд, маҳз ба хоҳири решаҳои динӣ - мазҳабии таърихиашон онҳо чун суннатҳои динӣ – мазҳабӣ пойдор мондаанд ва хоҳанд монд.

Дар иртибот бо маъсалаи фавқ муҳаққиқи ҷавон Назархудо Дастамбуев таъкид мекунад, ки дар миёни ин фарҳангҳо, исмоилия бо таърих ва мероси маънавию моддии кунунӣ ва гузаштаи худ мақоми вижае дорад ва бо доштани мушаххасоте, чун таҳаммулгарой ва гуногунандешӣ метаваонад ба таври муваффақ ба раванди ҷаҳонишавӣ мутобиқ гардад. [4,91]. Дар тақвияти гуфтаҳои зикргардида роҷеъ ба мавқеи мадҳия дар ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии мардуми Бадахшон чанд мулоҳизаро баён намоям.

Мадҳия, ки асари силсилави ва яке аз жанрҳои бузургҷам дар шакли созию овозӣ дар байни тоҷикони Бадахшон гузариш ёфтааст, аз падидаи нодир дар мусиқии суннати қадими ин мардум маҳсуб меёбад. То имрӯз дар баробари фалаку лалаик, даргилику булбулик, то андозае дафсоз ва дигар навъу намудҳои суруд мадҳия мавқеаширо дар ҳаёти маънавӣ ва фарҳанги мардум нигоҳ дошта меояд.

Мадҳиясарой, аслан, дар нишасти шабҳои ҷумъа, истиқболу таҷлили ягон ҳодисаи муҳими мазҳабӣ, маҳфилҳои ифтитоҳи ҷойҳои муқаддас, ба ҷо овардани ёдбуди гузаштагон, идҳои нав аз ҷумла, иди нур (24 май), иди ба тахтнишинӣ (11 июл), рӯзи мавлуди Имом (13 декабр) расм аст. Маҳсусан, ин суннати қадимии мардумӣ ба маросими мотами аҳли исмоилияи Бадахшон иртиботи қавӣ пайдо намуда, сароидани он дар хонаи азодор аз ибтидои фавти шахс то шаби сейум (алҳол шаби дуйум) то ба ҷо овардани оини маҳсус бо истилоҳи «sirowpathed) «ҷароғравшанкунӣ», [3, 163-178]. [12, 605-610]. [2,141-162]. [7,585-591]. субҳи шабе, ки гӯё рӯҳи марҳум аз хона берун шуда ба малакут мепайвандад идома меёбад. Суоле ба миён меояд, ки мадҳиясарой барои пешрафти ҷомеаи маданӣ чи манфиат дода метавонад? Барои посух додан ба ин суол пеш аз ҳама, гуфтан ба маврид аст, ки шеър ва мусиқӣ аз ибтидои зуҳури худ бо ҳам тавҷам гаштаанд ва дар ҳар даври замон ба ҳам иртиботи ногусастани доштаанд. Худованди ҷаҳонӣ ҳар ду ро барои беҳбудии ҳаёти маънавии инсон ато намудааст, то ки ӯ аз як чихат, агар дар ботинаш ба воситаи онҳо ҳисси покӣ, меҳру садоқат ба муҳит, ҳаётдустӣ, ҳештаншиносӣ, беғашии қалб пайдо намояд, аз сӯи дигар, на фақат дар зиндагӣ мавқеияти худро жарфтар ва волотар дарк намояд, балки он нерӯро тараннум ва васф кунад, ки ӯро офаридааст, халқ кардааст. Он ҷое, ки мадҳиясарой аст, мардум дар он ҷо ширкат мекунад, бо рӯҳбаландӣ онро гӯш мекунад ва муҳим аз ҳама як масъулияте, яъне итоат аз имомомон, ки мутобиқ ба ҳар даври замон чун фалсафаи динӣ дар тафаккури исмоилия маҳсуб мешавад, бо самимият эҳсос мекунад. Аз ин лиҳоз дар ин мақола чанд хусусиятҳои мадҳиясароиро изҳор медорам, ки онҳо барои пешрафти ахлоқии ҷомеа дар замони муосир таъсири мусбат мерасонанд.

Мадҳиясарой на фақат хондану навохтан аст, балки он як суннате аст, ки аз як чихат агар бо ашъори мазҳабии худ ашҳоси аламзадаро тасалло диҳад, аз чихати дигар дилгармии онҳоро нисбат ба зиндагӣ афзоиш медиҳад.

Сониян, он на фақат авлод, ҷомеа, балки инсонҳои новобаста аз наҷод бударо низ ба ҳам наздик мекунад. Дар вучуди онҳо ба ивази мағрурӣ, сабру таҳаммул нисбати ҳамдигарро фароҳам месозад. Барои тақвияти ин фикр як ғазали андарзии Носири Хусрав, ки аз ҷониби мадҳиясароёнӣ водии Ғунд дар мақоми ситоиш ба хусус дар шаби маърифат сароида мешавад, ҷолиби тавачҷӯ аст. Дар он Носири Хусрав ҳамаи одамонро шоҳу барги як дарахти тануманд ва ниҳоли шинондаи Худованд шуморида,

хама гуна зулму тааддӣ дар ҳаққи онҳоро чун кори хилофи амру наҳйи Худо медонад. Байте аз он:

Халқ ҳама яксара ниҳоли Худоянд,
Ҳеч на баркан ту з – ин ниҳоли на бишкан. [11,16].

Ё ғазали шоири Афғон Шоик ки дар водии Вахон онро қасидаҳон Қурбонбеков Маҳмадбек, ки яке аз қасидасароёни номии деҳаи Ямги ноҳияи Ишкошим маҳсуб меёбад дар маросимҳои мазҳабӣ онро месарояд. Абёте аз он:

Одамиро давлате болотар аз инсоф нест,
Ҳар ки беинсоф бошад лоиқи авсоф нест.
Марди беинсоф дар чашми хирад бошад забун,
Мешавад аз қиматаш кам гар тиллои соф нест.
Мешиносад аҳли дониш ростиро аз дуруғ,
Гар надонад фарқи софу қалбиро сароф нест.
Гавҳари умри гиромиро макун беҳуда сарф,
Давлати чуду саҳо аз олами асроф нест. [10, 119].

Мадҳиясароӣ эътиқодро нисбати Худованди мутаъол зиёд мекунад, зеро бидуни боварӣ, ки унсури муҳими зиндагӣ аст, ҳамкорию иттиҳод ғайри имкон аст. Манбаи кулли динҳо аз давраи Ҳазрати Иброҳим сарчашма мегирад. Мо бояд ҳамаи динҳоро ҳурмат намоем вале ин ба он маъно нест, ки аз ақидаи мазҳабии худамон дар қанор бошем, балки бо ақли кунҷков ва ҷустуҷӯгар ҳувияти худамонро низ эътироф карда тавонем. Чаро ки дар матнҳои зиёде ки аз ҷониби мадҳиясароёни навоҳии Бадахшон сароида мешавад ваҳдонияти мардумон ба чашм мерасад. Яке аз онҳо ки ба сифати мадҳия дар барномаи Саидназаров Султонназар мақом дошта, дар ҳузури меҳмон сароида мешавад аз Носири Хусрав буда, ӯ олами инсониро аз як гавҳар мешуморад. Ӯ таъкид мекунад, ки офаридагори барои ҳамагон парастор буда, якнавохт тибқи аъмол мукофот медиҳад. Аз ин рӯ писарро хотирнишон менамояд, ки мардумӣ меваи донишмандиву хиридмандист:

Аз мардумӣ ба сурати ҷисмӣ макун писанд,
Мардум бад – он най, ки ту хубу мучассамӣ.
Мардум ба дониши ту, чу доно шавӣ, равост,
Гар хиндуй ба ҷисм ва ё турку дайламӣ,
Номи нақӯ гузин, ки бад – он чун бихонамат,
Дар ҷон –т шодӣ ояду дар дил –т хуррамӣ.
Ҳотам миёни мо ба саховат самар шудааст,
Ҳотам туй, агар ба саховат чу Ҳотамӣ [11, 214].

Қобили қайд аст, ки мусиқии рӯҳонӣ қудрати онро дорад, ки мардумонро аз назариди танги зиддиятҳои тоифавӣ берун оварда, барои эътирофи чандфарҳангӣ заминаро фароҳам месозад. Мусиқии суннатӣ бидуни забондонӣ ба наҷодҳои мухталиф таъсири мусбат расонда метавонад. Барои тақвияти ин ақида мо ба саҳифаҳои яке аз бузургтарин китобҳои олами қадим оид ба мусиқӣ, ба асари Абӯ Насри Форобӣ «Китоб – ал – мусиқӣ ал – кабир» муроҷиат мекунем. Дар боби «Асноф – ал – алҳон ва ғоётаҳа» (маънӣ ва намудҳои оҳангҳо) се навъ мешаванд – яке барои тарбияи нафс («мулазза» - лаззатбахш, роҳат бахшидан, фараҳбахшии рӯҳ ва ғ.), дуввумӣ («мухайяла») барои ривочи тахайюлот, дар тасаввури шунаванда таҷассум қардани ҳолатҳои муайяни зиндагӣ, муҳокии ин ё он амал ва сейумӣ («инфиолия») алҳоне, ки аз шунидани онҳо дар ботини шунаванда изтироб ба амал меояд, гӯё рӯҳ ба ҳаракат меояд ва қасро ба фаъолият маҷбур месозад (ҳамон намуди машҳури оҳангҳои «инфилия» [1,62]. Маълум мешавад, дар мазмуни алҳони инфилия (аз решаи феъли арабии «фаъала» - қор қардан, (ҳаракат қардан) мақсади ба изтироб овардану водори ин ё он амалу ҳаракат сохтани шунаванда дар назар дошта шудааст. Худ аз худ маълум аст, ки барои ин гӯна оҳангҳо сохтан ва онҳоро ифода қардан ҷӣ гуна сатҳи баланди ҳунарий, истеъдод ва малакаи олий зарур аст. Бо боварии тамом метавон гуфт оҳангҳои

мадҳия намунаи олии маҳз ҳамин қабил алҳони инфиолия ба шумор мераванд ки ба дилҳои мардум новобаста аз наҷод дилгармӣ медиҳанд.

кардан, сабру таҳамул инсонҳоро водор месозад, ки дар зиндагӣ бояд як таъодуле бошад, ки инсон тавасути он чаҳорҷуби ахлоқи худро нигоҳ дошта тавонад. Мувозинат дар зиндагӣ дар матнҳои мадҳие, ки аз ҷониби мадҳиясароён сароида мешаванд ба ҷашм мерасад. Мадҳиясарои ҷавони деҳаи Емси ноҳияи Рӯшон Давлатқадамов Некқаддам бо танбури аҷдодӣ аз ашъори Носири Хусрав матнҳоеро дар шаби маърифат месарояд, ки мазмун ва мӯхтавои онҳо ба таъодули зиндагӣ тавҳам аст. Аз ин рӯ мо чанде аз онҳоро барои намуна дар зер мебиёрем:

Пуркина мабош аз ҳамагон доим чун хор,
На низ забун бош ба як бор чу хурмо. [8,38].

Инсон бояд на мисли хор бошад, ки танҳо боиси озори халониши ӯ бошад ва на мисли хурмо ширин бошад, ки ҳама кас ӯро хуранд, балки як мувозинате дошта бошад ки мавқеи худро дар зиндагӣ муайян карда тавонад.

Ё ки:

Гар чи мӯш аз осие бисёр гирад фоида,
Бегумон рӯзе фуру кубад сари мӯш осие. [8,78].

Муш агар муддати тӯлонӣ ба ғорати ғалла машғул шавад, рӯзе кирдори ӯ боиси марги ӯ мегардад. Яъне, инсон агар бо шиддати зиёд ғоратгарӣ ва дуздиро пешаи худ қарор диҳад рӯзе фаро мерасад, ки мукофоти онро бигирад. Аз мутолеаи осори шоирони мадҳасаро ва таҳлили он бармеояд, ки яке аз ҳадафҳои муҳими сурудани ашъори оӣинӣ баёни таърихи дин, васфи ҳоли бузургони дин, нишон додани роҳи дуруст ба мардум, ташвиқи арзишҳои хуби ахлоқӣ, рафторӣ, кирдорӣ ва боварҳои осмонӣ будааст. Ва маҳбубияти ашъори динӣ дар назди мардум низ қабл аз ҳама дар он аст, ки он сомеони худро ҳадафмандона ба роҳи нек, парҳез аз рафторҳои нораво, дар зиндагӣ ибрат гирифта аз хулқу аҷдоди бузургони дин, устувории ақида ва эҳтиром гузоштан ба суннатҳои диниро тарғиб менамояд. Пойбандӣ ба усул ва арзишҳои исломӣ ва инсонӣ, устуворӣ дар роҳи ақидаи динӣ, дар мардум парваридани муҳаббат ба Аҳли байти ҳазрати пайғамбар аз ҳадафҳои дигари ин намуди шеърӣ форсӣ тоҷикӣ мебошад. Аз ин лиҳоз мо гуфта метавонем, ки мадҳия яке аз анъанаи пурарзиши мардуми Бадахшон маҳсуб ёфта то ҳоло ҳам арзиш ва аҳамияти хешро гум накардааст. Ба ақидаи мо яке аз сабабҳои дарозумрии ин суннат дар он аст, ки муаллифони ин гуна ашъор ба василаи он масоили гуногуни динӣ ва ирфонӣ, ахлоқию фалсафӣ матраҳ карда ба одоби фардию иҷтимоӣ, ки ба онҳо ба назари эътибор нигаристаанд, ишора намудаанд. Аз ин ҷост, ки ин осор ҷанбаи таълимӣ тарбиявӣ касб карда дар тамоми қарнҳо мавриди мутолиаи аҳли адаб ва мардуми босавод қарор гирифт. Ва аз ин роҳ асари хоше дар шууру андешаи одамон гузоштааст ва мегузорад. Дарозумрии мадҳасароиро ҳамчунин дар ширинии баён, зебоии сухан, равонию содагии баён, вазну қолабҳои шеърӣ барои мадҳия мувофиқ, дилчаспӣ дилангезӣ оҳангҳо ва мазмуни баланди ашъори интихобшуда дидан мумкин аст, ки орифу ом ва пиру ҷавонро ба худ баробар машғул месозад. Маҳз ҳамин хусусиятҳои мадҳа боис гардидааст, ки шоирон дар пайравӣ аз гузаштагонӣ худ шеърҳои навро барои ин навъи созу наво эҷод менамоянд, офарандагонӣ оҳангҳои мусиқӣ оҳангҳои наво меофаранд, сарояндаҳо хунари сарояндагии худро пайваستا такмил медиҳанд.

Дар хотима қайд кардан ба маврид аст, ки мадҳиясароӣ ғубори дилхоро мезудояду ба вучуди инсон тозагӣ мебахшад, ӯро водор месозад, ки домани илму хунару адаб гирад ва он ҷӣ ки ризои худованд аст, онро қаблан ба иҷро расонад, чунки дар як мадҳи маъмул, ки матнаш ба Шамси Табретӣ мансуб аст, ва онро яке аз мадҳиясароӣни беҳтарини водии Шохдара Муалибшоев Мамадалӣ ба қавлаш ҳангоми хондани шеърӣ Шамси Табретӣ мағзи сараш дар косахонаи сар ва қалбаш даруни сина бояд рақс кунад. Ҳофизи варзида ғазали шоири мазкурро чунон ба шуру шавқ адо намуд, ки дар

он лахза, ки чанде аз шунвандагон хузур доштем, овози хуши ӯ ва мазмун ва мӯхтавои ғазали ахлоқӣ – мавъизатии ӯ моро мафтун кард, ки абёте аз он чунин аст:

Домани илму адаб гир, ки дар роҳи яқин,
Ба сари ганҷи қаноат чу ниғаҳбон адаб аст.
Сар мақаш аз хати фармони ниғаҳбони адаб,
З-онк мақсуди Худованд зи емон адаб [10, 8].

АДАБИЁТ

1. А. Низомов. Таърих ва назарияи Шашмақом. Низомов А. – Душанбе: Ирфон, 2003. - 650 с.
2. А. Шохуморов. Чароғравшанкунӣ - суннати ориёиву исмоилии мардуми Бадахшон / Шохуморов А. / Масъалаҳои помиршиносӣ. Барориши 5.- Душанбе: Дониш, 2003. - С.141-162.
3. Г.Мирҳасанов Чароғравшан – ҳамчун суннати исломӣ. /Мирҳасанов Г/ Масъалаҳои помиршиносӣ. Барориши 5 – Душанбе: Дониш, 2003. - С. 163-178.
4. Дастамбуев Назархудо. Фалсафаи иҷтимоии исмоилияи муосир: Масоили марбута ва ҳалли онҳо. Назархудо Дастамбуев / – Душанбе. “Душанбе-Принт” 2020. - 123 с.
5. Исмоил Азиз. Дебоҷа. Суннатҳои аҷлон= дар Ислом. / Азиз Исмоил / - Душанбе, 2003. - С. 17.
6. Определение гражданского общества. Проект Ага Хана «Человековедение», / - Душанбе, 2000. - 450 с.
7. У Шохзодамуҳамадов «Чароғравшанкунӣ» - оини исломии исмоилиёни Осиёи Марказӣ / Шохзодамуҳамадов У./ Носири Хусрав. Дирӯз, имрӯз, фардо. – Хучанд, 2005. - С. 585-591.
8. Хусрав Носир. Девони ашъор. Носири Хусрав. Кулиёт / Б.1.Душанбе, 2003.- 639 с.
9. Ҳайдармамад Таваккалов. Мамадшерзодшоев Умед. Рубобби помирӣ дар оинаи таърих ва ривоёт. Таваккалов Ҳайдармамад. Умед Мамадшерзодшоев / Нашриёти “Паёми ошно” Душанбе-2019. - 199 с.
10. Ҳ. Таваккалов. Чанд мулоҳиза перомуни мадания /Таваккалов Ҳ./ Паёми донишгоҳи Хоруц. – Бахши 2 (илмҳои гуманитар=). – 1999, №1. - С.72-77.
11. Ҷурабек Назариев, Аликул Девонакулов. Носири Хусрав Дирӯз, имрӯз, фардо / Назариев Ҷурабек, Девонакулов Аликул./ – Хучанд, 2005.- С. 214.
12. Э. Ҳочибеков. Роҷеъ ба як суннати мазҳабии мардуми Бадахшон / Ҳочибеков. Э. / Носири Хусрав Дирӯз, имрӯз, фардо. – Хучанд, 2005.- С.605-610.

МАДҲИЯСАРОЙ ҲАМЧУН МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ МАРДУМИ ТОЧИК

Ҷаҳони муосир анъанаҳои фарҳангии халқҳои гуногунро, ки ба равобити фарҳангии маънавӣ асос ёфтааст, меомӯзад. Бояд ёдовар шуд, мардум ба суннатҳое, ки дорой арзишҳои миллӣ ва ахлоқӣ буданд дар тули рӯзгорашон эҳтиҷманд буданд ва имрӯз ҳам онҳоро гиромӣ медоранд.

Аз ин ҷиҳат дунёи имрӯз моро бо таҳаввулот ва тағйироташ водор менамояд, ки аз арзишҳои миллиамон бештар баҳра бигирем. Мадҳиясарой низ аз зумраи чунин суннатҳои маънавӣ ва фарҳангии мардуми Бадахшон мебошад, ки дар тули мавҷудияти оламу одам масъулияташро бар душ доштаанд ва альён доранд.

Мадҳия, аслан дар нишастии шабҳои ҷумъа, истиқболу таҷлили ягон ҳодисаи муҳими мазҳабӣ, маҳфилҳои ифтитоҳи ҷойҳои муқаддас, ба ҷо овардани ёдбуди гузаштагон ва маросими мотам сароида мешавад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф мулоҳизаҳои хешро перомуни чанд хусусиятҳои мадҳиясарой, ки онҳо барои пешрафти ахлоқии ҷомеаи муосир муҳим ҳастанд изҳор менамояд.

Вожаҳои калидӣ: ҷомеаи маданӣ, малакут, ҷомеаи шахравандӣ, суннат, таҳамуллгарой, чандандешӣ, азо, хувият, мусиқии рӯҳонӣ, мувозинат, лаҳн.

ПЕНИЕ МАДХИИ – ВИД ТАДЖИКСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Современный мир изучает культурные традиции разных народов, в основе которых лежат духовные межкультурные взаимоотношения. Следует отметить, что на протяжении всей жизни люди стремились к соблюдению традиций, имеющие национальные и моральные ценности, которых почитают и по сегодняшний день.

В связи с этим, современный мир с его быстрой эволюцией и изменениями заставляет нас больше извлекать выгоду из наших национальных ценностей.

Панигрическое пение является одним из духовных и культурных традиций жителей Бадахшана, которое несет в себе определенную ответственность на протяжении всего существования Вселенной и человечество.

Мадхия (религиозная поэзия) обычно исполняется на вечерних пятничных мероприятиях, чтобы приветствовать и отпраздновать важные религиозные события: открытие святынь, почтить память умерших и их оплакивание.

В этой статье автор обсуждает некоторые особенности мадхиясарои (пение маддо), которые важны для нравственного прогресса современного общества.

Ключевые слова: гражданское общество, царство, гражданское общество, традиции, толерантность, плюрализм, печаль, идентичность, духовная музыка, баланс, мелодия.

MADHIYASAROI (THE SINGING OF MADDON) AS TYPE OF TAJIK AND PERSIAN MUSIKAL CULTURAL HERITAGE

Keywords: civil society (jomeai madani) heavenly (malakut), tradition, tolerance, pluralism, grief, identity, spiritual music, balance, melody.

The modern world studies the cultural traditions of different peoples, which is based on spiritual intercultural relationships. It should be noted that throughout their lives, people have striven to observe traditions that have national and moral values, which are revered to this day. In this regard, the modern world with its rapid evolution and changes focused us to benefit more from our national values. Panurgic chanting is one of the spiritual and cultural traditions of the inhabitants of Badakhshan, which carries a certain responsibility throughout the entire existence of the universe and humanity. Madhya is usually performed at Friday evening events to welcome and celebrate important religious events, the opening of shrines, commemoration of the dead and mourning. In this article, the author discusses some of the features of madhiyasaroi that are important for the moral progress of modern society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таваккалов Ҳайдармамад – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Сведения об авторе: Таваккалов Хайдар – кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Information about the author: Tavakkalov Haydarmamad – candidate of philology sciences of the Literature department and Journalism of Khorog State University name after M. Nazarshoev Phone: (+ 992)28213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

УДК 491.592-35

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА КАСБУ ҚОР ДАР СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ ДАР ГӢЙИШИ ҶОРОН (ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТӢ)

Фарходова Сарвбону Алидодовна

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ҳаёт касбу кори гуногун вучуд дорад, ки одамон талаботи моддиву маънавии рӯзмарраи худро қонеъ мегардонанд ва вобаста ба соҳаи касбу қор ва фаъолият калимаву истилоҳоти соҳавӣ пайдо мешавад. Дар баробари дигар соҳаҳои

хаёт, чорводорӣ яке аз соҳаҳои муҳимми ҷомеа маҳсуб меёбад. Мардуми Ғорон чун дигар аҳолии деҳоти кӯҳистони Тоҷикистон ба рушду нумуи ин соҳа аҳамияти махсус дода, касбу кори онро дар шароити кӯҳистон дар гузашта ва имрӯз ҳам пешаи асосии худ меҳисобанд.

Аз ин рӯ, лексикаи соҳаи чорводорӣ вобаста ба инкишофи ҳамин соҳа рушд ёфта, намоёндагони шеваю лаҳҷа ва забон аз он истифода мебаранд. Бояд зикр намуд, ки бори нахуст Ғ. Ҷӯраев лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар асоси гӯйишҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла, дар заминаи маводи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар бахши алоҳида хусусиятҳои луғавии вожаҳои бахши мазкурро мавриди баррасӣ намудааст [13,166-172]. Муҳаққиқон А. Мирбобоев [5], М. Аламшоев [1], Ҳ. Бердиқулов [2], Ғ. Ниматов [6] оид ба лексикаи чорводорӣ дар забонҳои ваҳонӣ, шуғнонӣ яғнобӣ ва гӯйишҳои забони тоҷикӣ қорҳои таҳқиқотӣ анҷом додаанд. Инчунин, муҳаққиқон Ҷ. Саидов [8], И. Сулаймонов [9], С. Хоркашев (ҳоло Раҳматуллозода) [12], С. Ошурмаҳмад [7] ва дигарон дар мақолаҳои худ калимаву истилоҳоти марбут ба соҳаи чорводориро мавриди паҷуҳиш қарор дода, ки дар маводи баррасишаванда бархе аз онҳо ба таври муқоиса оварда шудааст.

Калимаву истилоҳоте, ки касбу кори чорводориро дар бар мегирад, вобаста ба маъно ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешавад:

1. Истилоҳое, ки касбу кори умумии чорводориро ифода мекунанд.

Дар гӯйиши Ғорон ҷиҳати ифодаи номи умумии касбу кори чорводорӣ истилоҳи **ҷупон** қорбурд мешавад. Вожаи мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”- чунин шарҳ дода шудааст: “**Ҷупон** ниғаҳбон ва ҷаронандаи рамаи гӯсфанд ва буз, шубон, рамабон, подабон” [11, 595]. Дар адабиёти классикӣ вожаи **шубон** истифода мешавад. Вожаи мазкур дар “Бурҳони қотей” чунин оварда шудааст: “**Шубон** – ҷупонро гӯянд, ки ҷаронандаи ва муҳофизаткунандаи гӯсфанд бошад” [3,204]. Дар забони ваҳонӣ вожаи мазкур дар шакли **Šəbın** маъмул мебошад [5,14].

Вожаҳои ифодакунандаи умумии касбу кори **ҷупонӣ** вобаста ба мавсими нигоҳубин ва иваз намудани ҷойи зисти ҳайвонот калимаву истилоҳҳои махсусро дарбар мегирад. Албатта, мавсими баҳору тобистон то аввали октябр ҷойҳои махсус барои чорво интиҳоб карда, онҳоро бо мақсади хуб нигоҳубин намудан ба онҳо ҷудо мебаранд. Водии Ғорон чун дигар минтақаҳои Тоҷикистон айлоқҷо (ҷароғоҳ)-ҳо дорад, ки вобаста ба иқлими кӯҳистон охири моҳи май, асосан, чорворо ба онҳо ҷудо мебаранд. Дар гӯйиши Ғорон ҷойе, ки охири баҳору тобистон ҳайвонҳоро аз деҳа мебаранд, онҳо **айлоқ** меноманд.

Нисбат ба онҳое, ки дар ин мавсим дар айлоқ меистанд, истилоҳи **айлоқҷӣ**, **айлоқдор** ва нисбат ба онҳое, ки дар деҳа меистанд, истилоҳи **тағовҷӣ** истифода мешавад. Бояд зикр намуд, ки вожаҳои **айлоқҷӣ**, **тағовҷӣ** мураккаби пасванддор буда, ба воситаи калимаи **тағов** ва пасванди **-ҷӣ** ва вожаи **айлоқдор** аз вожаи **айлоқ** ва асоси замони ҳозираи феъли доштан **-дор** сохта шуда, калимаи мураккаби тобей мебошад ва ба шахс далолат мекунанд. Аз сохтори вожаи **тағовҷӣ** маълум аст, ки он ду зинаи калимасозиро гузаштааст. Дар зинаи якум аз ду асоси маънодори **тағ** ва **ов** вожаи мураккаби тобей **тағов** сохта шуда, аз ин асоси мураккаб бо пасванди **-ҷӣ** калимаи мураккаби пасванддор ба вуҷуд омадааст. Мисол: *Айлоқҷӣро раъ мебинан, ки ягон кас ай тағов меоя* (Кл.). (Айлоқҷӣро раъ мебинанд, ки шояд аз деҳа мумкин ягон кас меояд).

Дар охири моҳи май ва аввали тобистон ҳайвонотро ба айлоқҷойҳо, ки аз деҳа он қадар дур нестанд, мебаранд, ки ин гуна ҷойҳо **айлоқи бори** “**айлоқи баҳорӣ**” меноманд. Вақте ки ҳаво гармтар мешавад, ҳайвонотро ба айлоқҳои болотар мебаранд ва онҳо **айлоқи тобистона** меноманд. Дар фасли тирамоҳ ҳайвонотро ба айлоқҳои қариби деҳот мебаранд, ки **айлоқи тирамоҳӣ** (**айлоқи тирамоҳӣ**) номида мешавад. Дар вақти дар айлоқ будани ҳайвонот мафҳуми **ҷупон** бо вожаи **нубатдор**, **нубатрав** ифода карда мешавад. Чунки вобаста ба анъанаи айлоқдорӣ дар водии Ғорон, асосан, занон дар айлоқ ҳамроҳи як ё ду кӯдак меистанд. Ҳар рӯз бо навбат аз деҳа соҳибони чорво омада, моли майдаро бонӣ мекунанд, ки онҳоро **нубатдор** ё **нубатрав** меноманд. Вожаи

нубатдор аз чихати сохт мураккаб буда, аз вожаҳои **нубат (гунаи адабӣ – навбат)** [10, 818] ва асоси замони ҳозираи феъли **-дор** (дар қолаби исм+асоси замони ҳозираи феъл) сохта шуда, мафхуми шахсеро ифода мекунад, ки молро бонӣ мекунад.

Бояд зикр намуд, ки дар лаҳҷаи мазкур баъзе калимаҳои низ корбурд мешаванд, ки онҳо гарчанде ба касби чӯпонӣ тааллуқ надошта бошанд ҳам, ба давраи **айлоқбарӣ, айлоқравӣ ва айлоқгардонӣ** вобастагӣ доранд. Ин калимаҳо бо усули синтаксисӣ+морфологӣ сохта шуда, ба гурӯҳи калимаҳои мураккаби тобеи омехта мансубанд.

Истилоҳи **айлоқбарӣ** рӯзи ба айлоқ бурдани ҳайвонот ва асбобу анҷоми заруриро ифода мекунад. Истилоҳи **айлоқгардонӣ** давраи аз айлоқи баҳорӣ ба айлоқи тобистона ва тирамоҳӣ бурдани ҳайвонот ва онҳоро, ки дар айлоқ мебошанд, ифода мекунад. Мисол: *Амсойо ғама айлоқгардони рафтанд* (Анд.) (Ҳамсояҳо ҳама айлоқкӯчонӣ рафтанд). Нисбат ба касоне, ки асбобу анҷом ва дигар чизҳои заруриро ба айлоқ мебаранд истилоҳи **борбар** ва ҳангоми аз айлоқ фурувардан истилоҳи **борхамбон** кор фармуда мешавад. Масалан: *Борбаро борора бавахтӣ ба айлоқ бърдан* (Кл.) (Борбарҳо борхоро барвақт ба айлоқ бурданд). *Борхамбон ай тағов дер омадан* (Гч.). Вожаҳои мазкур (**бор+бар, бор+хамб**) аз чихати сохт мураккаби тобеъ буда, аз исм (**бор**) ва “чӯпонӣ” асоси феъли замони ҳозираи **бар – бурдан, хамб – хамбидан**) таркиб ёфтаанд.

2. Калимаҳои ифодагари касбу кори чорводорӣ вобаста ба намуди муайяни ҳайвонот

Ин гурӯҳи калимаву истилоҳот касбу кори чорводориро вобаста ба **бонӣ** кардани намуди муайяни ҳайвоноти хонагӣ дар бар гирифта, бо калимаҳои мураккаб ифода мешаванд. Истилоҳҳои мазкур аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъи аввал номи намуд ҳайвони муайян ва ҷузъи дуюмро вожаи чӯпон ташкил медиҳад: **қъсъркъчупон** “чӯпони ҳайвонҳои қисир”, **говчӯпон** “чӯпони говҳо”, **молчӯпон** “чӯпони ҳайвоноти хурд”, **харчӯпон** “чӯпони харҳо”, **хашговчӯпон** “чӯпони хашговҳо”, **барабъчачӯпон** “чӯпони барраву бузғола”. Мисол: *Моли майдара молчупоно ба чаро бърдан* (Кл.) (Ҳайвоноти хурдро чӯпонҳои мол ба чаро бурданд). *Қъсъркъчупон дер омад, ки қъсиркийора ҷъдо мекардем* (Гч.) (Чӯпони молҳои қисир дер омад, ки ҳайвонҳои қисирро ҷудо мекардем).

Гурӯҳи дигари истилоҳҳо барои ифодаи касбу кори чӯпонӣ тавассути *пасванди -бон* сохта мешавад, ки бештар дар маводи фолклорӣ ва гуфтори насли наврас вохӯрад. **Молбон** “чӯпони ҳайвони хурд”, **говбон** “чӯпони говҳо”, **галабон** “чӯпони аспу хар”, **шътърбон** “чӯпони уштурҳо”. Мисол: *Молотона хътон бинет мъ ба шъмо молбон нестъм* (Бағ.) (Ҳайвонҳоятонро худатон бубинед, ки ман барои шумо молбон нестам).

Ба гурӯҳи сеюм истилоҳоте дохил мешаванд, ки аз чихати сохт мураккаб буда, аз исм ва асоси замони ҳозираи феъли **доштан-дор** сохта шудаанд. Истилоҳҳои мазкур аз чихати маъноӣ луғавӣ сермаъно мебошанд, чунки ба ғайр аз ифодаи касбу кор, мафхуми соҳиби ин ё он намуди чорво буданро ифода мекунад.

Маъноӣ вожаи мазкур дар чадвали зер оварда мешавад:

Номҳо	Маъно	
	Ифодаи соҳиби ягон намуди чорво	Ифодаи касбу кори чӯпонӣ
молдор говдор шътърдор аспдор	касе, ки чорво дорад чорвои калон дорад касе, ки уштур дорад касе, ки асп дорад	чӯпони чорвои хурд чӯпони чорвои калон шахсе, ки уштур бонӣ мекунад шахсе, ки аспхоро нигоҳубин мекунад

Бояд қайд намуд, ки дар байни ин гурӯҳи маъноӣ калимаҳои вожаи **нубатдор, нубатрав** мавқеи махсус дорад. Зеро дар таркиби вожаи мазкур унсурҳои асосӣ номи чорво набуда, балки хусусияти этнографӣ дорад. Вожаи **нубат** (шакли гӯйишии **навбат**)+**дор** дар гӯйишии Горон маъноӣ “бо навбат чӯпонӣ кардани чорво”-ро ифода

мекунад. Масалан: *Нубатдор, къ омад, мола барорет* (Анд.) (Навбатдор, ки омад, хайвонхоро бароред).

Инчунин, гурӯҳҳои дигари номи касбу кори чорводорӣ вучуд дорад, ки ба нигоҳубини ҳайвонот вобастаанд. Албатта, таърихи пайдоиши ин гуна вожаҳо гуногун аст. Як қисми ин вожаҳо таърихан дар баробари соҳаи чорводорӣ пайдо шуда, қисми дигарашон ба давраи собиқ шуравӣ рост меоянд.

Ба гурӯҳи касбу кори суннати соҳаи чорводорӣ истилоҳҳои зерин дохил мешаванд: *ахтагар, ахтакън* “шахсе, ки чорворо ахта мекунад”, *молдӯш* “зане, ки ҳайвоноти майдари медӯшад”, *врешгар* “касе, ки пашму мӯи чорворо метарошад”, *қрғмол* “шахсе, ки заминхоро аз ҳайвоноти хонагӣ муҳофизат мекунад”. Масалан: *Рузи паншанбе ё чумъа ягон ахтагари бӯйоя барора ахта къна* (Гч.) (Рӯзи панҷшанбе ё чумъа ягон ахтагар омада, барраҳоро ахта кунад). *Рузи чоршанбе врешгари мешора вреш мекънан* (Сист) (Рӯзи чоршанбе пашмтарошҳо гӯсфандонро метарошанд).

Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки дар замони шуравӣ бисёр калимаҳои иқтибосӣ аз дигар забонҳо, хусусан, аз забони русӣ ба таркиби луғавии соҳаи чорводорӣ ворид шуданд, ки як қисмашон мафҳуми касбу корро ифода мекунанд. Аз он ҷумла, вожаҳои *зотехник* “зотехник”, *завферма* “мудири ферма”, *старши чупон* “сарчӯпон”.

Мисол: *Зотехник айвонора дору дод* (Анд.) (Духтури ҳайвон ҳайвонхоро дору дод). *Мудири фермарам дъга бепарво шъдаст* (Кл.).

Ҳангоми корбурд дар ҷумла, барои ифодаи касбу кор, бархе аз калимаҳои таркиби онҳо кор фармуда намешаванд. Масалан, ба ҷойи истилоҳи *завферма* ибораи *мудири ферма* ё вожаи *мудир* истифода мешавад. *Мудир дина омада, ама чора дид* (Сист) (Дирӯз мудир омада, ҳама чоро аз назар гузаронд).

Хулоса, вожаҳои марбут ба касбу кори чорводорӣ дар гӯйиши Ҷорон хеле зиёд буда, дар рушду такомул ва ғайи гардидани лексикаи чорводорӣ гӯйиши мазкур нақши муҳим доранд ва онҳо ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар дигар шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ маъмул мебошанд.

Рӯйхати номи деҳаҳои ихтисоршуда:

Анд. – Андароб

Бағ. – Бағуш

Гч. – Гармчашма

Кл. – Кӯҳилаъл

АДАБИЁТ

1. Аламшоев М. Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении / М. Аламшоев. – Душанбе, 2007. – 234с.
2. Бердикулов Ҳ. Лексикаи чорводорӣ водии Зарафшон: рис. ....ном. илм. филол./ Ҳ. Бердикулов. – Душанбе, 1992.–132 с.
3. Бурҳон М. Бурҳони қотей./М. Бурҳон. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1993.– 416 с.
4. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.
5. Мирбобоев А. Лексикаи животноводства ваханского языка./А. Мирбобоев (автореферат). – Душанбе, 1991. – 24 с.
6. Неъматов Ғ. Лексикаи чорводорӣ забони ягнобӣ./Ғ. Неъматов – Душанбе, 1998. – 187с.
7. Ошурмаҳмади Сарқорӣ. Оид ба омӯзиши лексикаи соҳаи чорводорӣ дар забони рошорвӣ/ О. Сарқорӣ // Паёми ДМТ. – 2015. – №4/8(183). – с. 67-71.
8. Саидов Ҷ. Баъзе хусусиятҳои истилоҳоти соҳаи чорводорӣ дар лексикаи лаҳҷаи Муъминобод/ Ҷ. Саидов// Паёми ДМТ. 2012, №4 (91). – с. 122-127.
9. Сулаймонов И. Лексикаи чорводорӣ дар лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор/ И. Сулаймонов// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. 2010, №1(35). – 199-219.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.

11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Шучоён, 2008. – 1095 с.
12. Хоркашев (Раҳматуллозода) С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа./С. Хоркашев (Раҳматуллозода) – Душанбе: Маориф, 2014. – 233 с.
13. Ҷураев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) / Ғ. Ҷураев. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА КАСБУ КОР ДАР СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ ДАР ГӢЙИШИ ГОРОН (ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТӢ)

Дар мақола хусусиятҳои лексикӣ калимаҳои истилоҳоти ифодакунандаи касбу кори чорводорӣ дар муқоиса бо дигар лаҳҷаҳо забони тоҷикӣ дар мисоли гӯйиши Горон мавриди таҳлил қарор додааст.

Аз таҳлили вожаҳои ифодакунандаи касбу кори чорводорӣ дар гӯйиши Горон метавон хулоса кард, ки онҳо қисми муҳими таркиби луғавии чорводорӣ гӯйиши Горонро ташкил дода, аксари онҳо калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, бархе аз онҳо дар забони адабӣ ва дигар гӯйишҳои лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ низ мавриди қарордорӣ қарор доранд.

Мақолаи мазкур ба хонанда баҳои шиносӣ ба ҳамаи ҷиҳатҳои вожаҳои марбут ба касбу кори чорводорӣ дар лаҳҷаи бадахшонӣ забони тоҷикӣ (дар асоси гӯйиши тоҷикони Горон) кумак хоҳад намуд.

Калидвожа: забони адабии тоҷикӣ, лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, Горон, гӯйиши Горон, соҳаи чорводорӣ, касбу кори чорводорӣ, ҷӯпон ва ғ.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВ ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ЗАНЯТОСТИ В СФЕРЕ СКОТОВОДСТВА В ГОВОРЕ ГОРОНА (ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

В данной статье этнолингвистическому анализу подвергаются лексические особенности слов и терминов, выражающих скотоводческую деятельность, в сопоставлении с другими диалектами таджикского языка в горонском говоре. Из анализа слов, обозначающих скотовода на горонском говоре, можно сделать вывод, что они составляют важную часть лексики животноводства на данном диалекте. Большинство из них являются исконно таджикскими словами, а некоторые из них также используются в литературном языке и других южных диалектах таджикского языка. Данная статья поможет читателю ознакомиться с широким спектром слов, связанных со скотоводством, в горонском говоре.

Ключевые слова: литературный таджикский язык, диалекты таджикского языка, Горон, горонский говор, скотоводство, чабан и др.

LEXICAL FEATURES OF WORD DENOTING EMPLOYMENT IN THE FIELD OF PASTORALISM IN GORONS DIALECT (ethnolinguistic analysis)

In this article, the lexical features of words and terms expressing pastoral activity are subjected to ethnolinguistic analysis in comparison with other dialects of the Tajik language in the Goron dialect. From the analysis of the words denoting a cattle breeder in the Goron dialect, we can conclude that they constitute an important part of the vocabulary of animal husbandry in this dialect. Most of them are native Tajik words, and some of them are also used in the literary language and other southern dialects of the Tajik language. This article will help the reader to get acquainted with a wide range of words related to cattle breeding in the Goron dialect.

Keywords: literary Tajik language, dialects of the Tajik language, Goron, Goron dialect, animal husbandry, shepherd etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарҳодова Сарвбону Алидодовна – сармутахассиси шуъбаи танзими истилоҳоти Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи Паҷуҳишгоҳи улуми инсонӣ, АМИТ, тел.: 1111-91-173

Информация об авторе: Фарходова Сарвбону Алидодовна – главный специалист отдела по регулированию терминологии Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, соискатель научно-исследовательского Института гуманитарных наук, НАНТ, тел.: 1111-91-173

Information about the author: Farhodova Sarvbonu Alidodovna – chief specialist of the Department of Regulation of Terms of the Committee of Language and Terms under the Government of the Republic of Tajikistan, applicant of the research Institute of human Sciences, AST tel: 1111-91-173.

ТАҶАССУМИ ҲАҚИҚАТИ ТАЪРИХӢ ВА БАДЕӢ ДАР ОҒАРИНИШИ ОБРАЗҶОИ ДРАМАҶОИ ТАЪРИХӢИ МУОСИР

Хуррамова Баҳора

Драмаи таърихӣ тоҷик ба сифати жанри мустақили драматургияи миллӣ дар арзи даҳсолаҳо роҳи ноҳамвори ташаккули инкишофро тай намуд ва имрӯз метавон гуфт, ки дар он ҷанбаи ахлоқию эстетикӣ ва зухуроти анъанаҳои миллӣ қавитар гардидааст ва он ба ҷузъи назарраси драматургияи мо табдил ёфтааст.

Дар драматургияи тоҷик ба вучуд омадани драмаҳои таърихӣ тарҷумаиҳолӣ, қабл аз ҳама, ба беҳтарин дастовардҳои драматургияи ҷаҳонӣ вобаста аст. Имрӯз дар драматургияи шӯравӣ як қатор асарҳои таърихӣ тарҷумаиҳолӣ, аз қабиле «Пушкин» ва «Тӯдаи риёкорон»-и М.Булгаков (дар бораи Ж.Б.Мольер), «Алишер Навоӣ»-и Уйғун ва И.Султон, «Улуғбек»-и М.Шайхзода, «Абай»-и М.Авезов ва Л.Соболев, «Воқиф»-и С.Вурғон мавқеи сазовор доранд ва драмаи «Рӯдакӣ»-и С.Улуғзода низ аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Зимнан, тавачҷӯҳи мардуми тоҷик ба сарнавишти санъаткорон аз давраҳои қадим эҳсос мегардад. Ин дар шефтагӣ аз назми олии ҳазорсолаи хеш, «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ, ғазалҳои дилошӯби Рӯдакӣ, Ҳофиз ва Саъдӣ зоҳир мешавад ва онро метавон чун эҳтиёҷоти маънавӣ маънидод намуд. Образҳои хотирнишини адабиёт ҳамчун таҷассуми ақлу заковати мардум дар гузориши масъалаҳои умумибашарӣ воситаи муҳиме гардиданд. Бинобар ин дар санъат образҳои гуногуни адабиёти классикӣ мавриди тасвир қарор гирифт.

Дар ҳама давру замонҳо назми олии ҳазорсолаи мо дар тарбияи ахлоқии мардум нақши муайянеро бозиддааст. Адабиётшиноси маъруф Муҳаммадҷон Шакурӣ рӯч ба нуфузи назми классикӣ ва анъанаҳои романтикӣ адабиёти гузашта андешаҳои худро иброз дошта, қайд намудаанд, ки маҳз ин анъанаҳо «ҷӣ дар гузориши пурҳаяҷони масъалаҳои ҷамъиятӣ, ҷӣ дар оғаридани образҳои лирикӣ нозуку нарм ва ҳароратнок, ҷӣ дар тасвири характерҳои зӯрманди мӯхташам аз муҳимтарин воситаҳои хоҳад буд».[1, 130] Аз ин ҷиҳат, тавачҷӯҳ ба сарнавишти санъаткорон, ки ин назми олиро ба вучуд овардаанд, ҳодисаи табиӣ буд ва он барои пеши назар овардани моҳияти ҷустуҷӯҳои эҷодии драматургони тоҷик имконият фароҳам овард.

Дар замони имрӯза, ҳангоми муайян намудани арзишҳои маънавӣ муайян намудани анъанаҳои беҳтарини ташаккули жанри таърихӣ дар драматургияи тоҷик аҳамияти хос дорад, зеро нақши ин жанр дар идроки таърих, ташаккули тафаккури бадеӣ ва таърихӣ, муайян намудани ҷанбаи фалсафӣ ва эстетикӣ он беназир аст.

Минбаъд дар драмаи таърихӣ ҳамбастагии таҳлили илмӣ ва бадеӣ боиси возеҳ таҷассум ёфтани ҷараёни маънавии шахсият гардид. Ҷамаи ин ҷустуҷӯ ва кӯшишҳо дар драматургияи тоҷик жанри нав – жанри драмаи таърихӣ тарҷумаҳолиро ба вучуд овард.

Ҷамчуноне ки зикраш дар боло рафт, таҷрибаи нахустин дар ин боб драмаи «Рӯдакӣ»-и Сотим Улуғзода (1958) буд. Муаллиф дар асари худ дастовардҳои беҳтарини драматургияи ҷаҳониро идома дода, аз ҷониби дигар, дар ин драмаи шоиронаи худ симои шахсият ва ҷамъиятро дар ягонагӣ ба риштаи тасвир кашид, ки ин ҷустуҷӯи тозае дар драматургияи тоҷик ба ҳисоб мерафт. Ҷиҳати барҷастаи драмаи мазкур дар зухурот

чолиби омезиши воқеияти рӯзгор ва ҷанбаи романтикӣ, ҳақиқати таърихӣ ва тахайюли озоди бадеи мебошад.

Сотим Улуғзода қабл аз ба вучуд овардани симои шахсияти таърихӣ дар сахна дар ҳаммуаллифӣ бо В.Виткович сценарияи филми «Ибни Сино» (1954), «Қисмати шоир»-ро (1959) офарида дар ин чода таҷрибаи кофӣ ба даст оварда буд. «Қисмати шоир» на танҳо филм роҷеъ ба шоир – Рӯдакист, балки он ба дараҷаи муайян доир ба таърихи мардумист. Дар ин чо манзараи воқеии асри X, ки дар зиндагии мардуми тоҷик давраи таърихии машҳури инкишофи иҷтимоӣ ва маънавият ва натиҷаи он ташаккули давлати Сомониён аст, оварда шудааст. [2, 156]

Дар асари бадеи ба вучуд овардани образи шахсиятҳои бузурги таърихӣ дар назди драматург мушкилоти зиёдеро пеш меорад, зеро чанд маълумоти парокандае, ки то замони мо омада расидааст, барои ба таври комил таҷассум намудани симои санъаткор кифоя намекунад, то ки афқору эҳсос ва воқеияти рӯзгор тасвир гардад. Дар ин ҳолат ғайр аз маълумотҳои таърихӣ тахайюли драматург нақши аввалиндараҷа мебозанд, зеро маҳз тахайюл заминаи қавии падида овардани олами ботинии санъаткор аст.

Воқеан, воситаи ягонаи парвози тахайюл ва сарчашмаи мӯътамади драматург эҷодиёти шахсияти таърихист, ки дар он муҳимтарин нишонаҳои хислат, характер ва ақидаҳои иҷтимоии ӯ фароҳам омадаанд. Дар як қатор драмаҳои таърихии тарҷумаиҳолӣ, аз қабилӣ «Рӯдакӣ»-и С.Улуғзода, «Робиаи Балхӣ»-и Абдусалом Атобоев, «Дилшод»-и А.Сидқӣ барои муаллифон эҷодиёти санъаткорон ҳамчун факти таърихӣ, саҳифаҳои тарҷумаи ҳол ба ҳисоб рафтааст. Дар ин драмаҳо сарчашмаи тахайюли муаллифон ашъори санъаткорон аст ва маҳз он воситаи асосии зоҳир шудани ҳақиқати бадеи гардида.

Аз ҷумла, тахайюли эҷодӣ дар драмаи «Рӯдакӣ» дар мавриди тасвири шароити мушаххаси зоҳир гардидаи хислатҳои Рӯдакӣ истифода шудааст.

Мероси адабии Рӯдакӣ ғайр аз аломатҳои тарҷумаиҳолӣ андешаҳои фалсафӣ, эҳсоси олий, ваҳдати ботинии зебоии ӯро дарбар гирифтааст. Ва аз ин рӯ, драматург маводи драмаро дар асоси ҳамин сарчашма ба вучуд овардааст. Ҳамчуноне ки худ Улуғзода дар ин бора навиштааст: «Ашъори Рӯдакӣ солномаи зиндагии ӯст, ки аз он олами рӯҳӣ, андешаҳо, ғаму шодӣ, ишқу орзу, ҳатто хислату характери шоир падидадор аст. Дар он ишораҳои ҳастанд, ки аз он зиндагии шоирро дар давраҳои гуногун пеши назар меорад. Ман кӯшиш намудам, ки симои ӯро ба он ишораҳои, ки аз ашъораш бармеояд, таъна намуда ба вучуд биоварам». [3]

Ашъори Рӯдакӣ барои драматург воситаи ифшоии рӯҳу характери қаҳрамон аст. Дарки эҷодкоронаи ашъор боиси ба таври барҷаста зоҳир шудани бадеияти асар гардидааст. Аз ҷониби дигар фаровон истифода кардани шеърҳои Рӯдакӣ таъсири эмотсионалии асарро афзуда ба он ранги шоирона бахшидааст.

Дар пьесаи «Рӯдакӣ» муколамаҳо бо шеърҳои олий иншо шудаанд, зеро заминаи он ҳамон ашъори шоир аст ва тахайюли муаллиф аз ин сарчашма об хӯрдааст. Маҳз фасоҳати забон рӯкни асосии зуҳуроти поэтикаи асари Улуғзода гардидааст.

Барои мисол ба муколамаи зерин таваҷҷӯҳ менамоем?

«Рӯдакӣ. О ваҳ, ман фақат акнун фаҳмидам, ки шеърҳои мо барои кӣ гуфта будам, ки ба ман ғайб илҳом меодааст. Вақте ким ан туро аз болохонаи Маҷ бори аввал дар боғ дидам, садое аз ғайб ба ман мегуфт: эй шоир, ин паризод иқболи ту, сарнавишти туст. Ба ман бигӯ, зодаи кистӣ? Гули кадом бӯстонӣ?М

Нигина. Ман... Нигинаам. Нигини ангуштарини дигарон. Бозичаи суҳангӯ. Ман чизам, ки медуздандам, мехарандам, мефурӯшандам.

Рӯдакӣ. Ганҷҳои дунёро гирд оваранд, ба баҳои ту намерасад. Ту худ ганҷи бебаҳой!». [4, 179]

Дар пьесаи «Рӯдакӣ» омезиши чолиби ҷанбаи таърихӣ воқеӣ ва тахайюли бадеи ба назар мерасад, ки намунаи он чанд сахнаи хотирнишини драма, аз ҷумла, мавриди

иншои шери «Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳаме», «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд», «Дило, то кай ҳамечӯи манеро» ва дигарон мебошад. Вазъияте, ки драматург дар пьеса фароҳам овардааст, ҳамчунин муколамаи қаҳрамонҳо гувоҳи медиҳанд, ки тахайюли муаллиф ҷиҳатҳои муҳимтарини ҳақиқати таърихро равшан месозад.

Бисёр образҳои таърихӣ ба мисли вазири машҳури Сомониён Абулфазли Балъамӣ, сипаҳсолор Саҳл ибни Мансур, муосирони шоир – Шаҳид, Муродӣ ва дигарон шахсиятҳои воқеии таърихӣ мебошанд, ки образҳои онон аз ҷониби Улуғзода бо обуранги бадеӣ ва фардияти комил офарида шудаанд. Услубҳои гуногуни омезиши тахайюл ва таърих барои ифшои пахлуҳои гуногуни характери қаҳрамони асосӣ мусоидат намуда, баҳри падида овардани беҳтарин хислатҳои ӯ замина гузоштаанд. Дарку эҳсоси бадеии маводи таърихӣ саҳифаҳои номаълуми зиндагии шоирро равшан месозад ва кӯшише бобати таҷдиди воқеияти таърихист.

Бозёфтҳои бадеии асари драмавӣ аз ҷониби Е.Мителман ва А.Бурҳонов дар сахнаи театри академии драмаи ба номи Лоҳутӣ ҳангоми таҳияи асари мазкур ба таври ҷолиб анҷом пазируфтааст.

Намоишномаи «Рӯдакӣ» - қиссаест, роҷеъ ба сарнавишти шахсияти эҷодкор, ки бо рангҳои шоирона сиришта шудааст. Воқеан, ин асари санавӣ қолабҳои маъмулии драмаи таърихӣ тарҷумаиҳолиро, ки бештар аз тасвири мутантану идеалии шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ иборат буд ва то андозае дар он аломатҳои намоишкорӣ низ ба чашм мерасид, шикаста, симои санъаткореро таҷассум месозад, ки қабл аз ҳама бо начобати руҳӣ ва сиришти поки хеш ҷолибу ҷозиб аст.

Рангҳои шоирона ҳамчунин дар ороиши бошукӯҳи намоишнома (рассомон М.Мухин ва М.Лебедева), баҳусус дар таҳияи сару либоси қаҳрамонон, толорҳои пурнақшу нигор назаррас буда, комилияти ин асари сахнавиро таъмин месозад. Симои Рӯдакӣ дар сахна аз ҷанбаи ҳунарпешаи маъруфи тоҷик Асли Бурҳонов офарида шудааст. Ҳунарпеша ҳамчун «устоди характеристикаи нозуки психологӣ барои амиқ ва ҳарҷониба кушодани олами мураккаби маънавии қаҳрамон, боигарӣ ва шиддати ҳаёти ботинии ӯ кӯшид. [5, 107]

Нақши Рӯдакӣ дар иҷрои ин ҳунарпеша қабл аз ҳама бо ҷанбаи романтикии худ қобили тавачҷӯх буд. Шеърӣи ин образ дар ҷозибҳои дурахшон, эҳтироси комил, таъби оӣ, самимияти беандоза зоҳир мегардид. Дар тафсири Асли Бурҳонов Рӯдакӣ шахсиятест, ки фарҳанги миллии хешро бо ҷону дил мепарастад, инсонест нисбати мардуми оддӣ меҳрубон, ҷавони хушандому чехракушодест, ки дили ӯро ишқи Нигина тасхир намудааст, шоирест, ки дорои таъби раван ва илҳами саршор. Албатта, ҳуди асари Улуғзода ба ин тариқ тафсири ҳунарпеша маводи фаровон пешниҳод месозад, аммо бурди эҷодии ҳунарманд қабл аз ҳама дар эҳтироси волост, ки маҳз тавассути он рангҳои дурахшони образ арзи ҳастӣ намудааст.

Симои Рӯдакӣ дар асар бо образи Нигина, ки онро Хайрӣ Назарова чун рамзи покизагиву начобат офаридааст, ҳамоҳангӣ пайдо мекунад. Нигина – Х.Назарова бо дарки шоиронаи зиндагӣ, шефтагӣ аз зебоии сирати инсонӣ, нозуқиҳои эҳсос қобили тавачҷӯх аст. Лаҳзаҳои муколамаҳои шеърӣ, ифшои рози дил ишора ба шарофатмандии образи офаридаи ин ҳунарпеша аст.

Тамкину тавозӯъ ва хиради қавӣ дар нақши вазири Сомониён Абулфазли Балъамӣ, ки онро Ҳочикул Раҳматуллоев офаридааст, аз бозёфтҳои назарраси намоишнома аст. Ҳунарпешагони дигари театр аз ҷумла, Н.Ғиёсов – Наср, Г.Завқибеков – Маҷ, Т.Ғаффорова – Малика, Ш.Ҷӯраев – Саҳл бинни Мансур низ муяссар гардидааст, ки дар намоишнома нақшҳои мухталифавзоъ ва чехраҳои ҷолиб офаранд.

Намоишномаи «Рӯдакӣ»-ро метавон чун саҳифаи дурахшоне дар таърихи театри тоҷик, хусусан дар жанри таърихӣ арзёбӣ намуд. Зеро он на танҳо дар бобати ҳарҷониба падида овардани симои эҷодкоре, ки асолати тамаддуни тоҷиконро мучассам

сохтааст, қадами катъист, балки барои ғановати поэтикаи театри тоҷик, рушди фарҳангии он нақши муҳиме бозидааст.

Аз ин рӯ, баъди солиёни зиёд аз нав ба ин асар рӯ овардани театри академии драмаи ба номи Лоҳутӣ бесабаб нест. Ин иқдом агар аз як тараф ташнагие нисбати асарҳои миллӣ бошад, аз ҷониби дигар он ғояест, ки меҳвари намоишномаро ташкил меод ва аз лиҳози фалсафӣ масоили умуминсониро дарбар мегирифт.

Бори дуввум намоишномаи «Рӯдакӣ» соли 1973 ба сахна гузошта шуд. Дар ин намоишнома (таҳияи нави А.Бурҳонов) тафсири симои Рӯдакӣ аз ҷониби хунарпешаи шинохта Маҳмуд Воҳидов яке аз дастовардҳои бадеии асар ба ҳисоб мерафт.

Мавзӯи «Санъаткор ва замон», ки барои М.Воҳидов аз моноспектаклҳои шоиронаи ӯ «Ватан ва фарзандон» (1969), «Ишқи зиндагӣ» (1967), «Гуфтугӯ ба худ» (1971) оғоз гардида буд, ин дафъа низ ба шакли лирикии фалсафӣ идомаи худро ёфт. Дар бозии ин хунарманд, ки ҳамеша ҷанбаи интеллектуалӣ бо қаҳрамонӣ устокорона омезиш ёфта, тавассути унсурҳои театри психологӣ сайқал меҳӯрд, симои қаҳрамони лирикӣ бо тамоми махсусияти худ ифшо мегардид. Аз ин рӯ, дар образи Рӯдакӣ низ М.Воҳидов анъанаҳои назми классиқиро идома дода, ба инкишофи драматизми образи шоирона муваффақ шудааст. Драмаи ботинии санъаткор, сеҳри сухан, ҷилваҳои афкори эҳсосаш аз ҷониби актёр хеле нафис тарҳрезӣ шудааст.

Намоишномаи «Рӯдакӣ» - қиссаест, роҷеъ ба сарнавишти шахсияти эҷодкор, ки бо рангҳои шоирона сиришта шудааст. Воқеан, ин асари сахнавӣ қолабҳои маъмулии драмаи таърихӣ тарҷумаиҳолиро, ки бештар аз тасвири мутантану идеалии шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ иборат буд ва то андозае дар он аломатҳои намоишкорӣ низ ба ҷашм мерасид, шикаста, симои санъаткореро таҷассум месозад, ки қабл аз ҳама бо начобати руҳӣ ва сиришти поки хеш ҷолибу ҷозиб аст.

Ин нукта аз дафтарҳои Маҳмуд Воҳидов, ки аз муҳокимаву мулоҳизаи асарҳои сахнавӣ иборатанд, ба хубӣ падидадор аст. Дафтаре, ки ба тафсири образи Рӯдакӣ бахшида шудааст, ғайр аз андешаҳои актёр роҷеъ ба ин образ, маънии ниҳонии муқоламаҳоро низ дарбар мегирад.

Масалан, хунарпеша андешаҳои ҳешро нисбати образи Рӯдакӣ чунин ифода намудааст: «Рӯдакӣ истеъдоди худоист. Ӯ мисли ҷашмаи кӯҳҳои диёраш софу беғубор, ҷашмаест, ки аз қуллаи кӯҳсор сар задааст. Вай содда ва пок. Назари ӯ ба муҳит ва атрофиён назарест, бебокона. Беғаш, бо боварии том. Вай ҳудаш намедонад, ки ҷӣ мисраҳое аз ӯ тавлид мешаванд. Дар намоиши аввал чунин аст. Ба замми ин ишқи ногаҳонӣ ӯро тамоман масту беихтиёр кардааст.

Баъдтар мебинем, ки чунин ҷавони соддаву самимӣ ҷӣ тавр дар рӯзгор пешпо меҳӯрад. Ӯ торафт аз олами худ ба ҷаҳон, ки тамоман дигар аст, ба дунёи ғаму ситам рӯ ба рӯ мегардад. Дар набарди рӯзгорон обу тоб меёбад. Ӯ дар назм деҳқон аст, монанди Мотсарт дар мусиқӣ. Вучуди онҳо саршори назму мусиқист. Агар онҳо аз дигар бандҳои Худо фарқе дошта бошанд, он фақат дар хоксорӣ, самимият ва бебокост!». [6, 85]

Ғайр аз ин М.Воҳидов аз намоиши яқум то сенздаҳум зерматнҳои муқоламаҳои қаҳрамони худро муайян намудааст. Баъзе саҳифаҳо аз ҷумла, намоиши ҷаҳорум – маҷлиси шоирон дар ҳузури амир – Наср аз ҷониби актёр ба се боб – Зиддият, Баҳс, Санҷиш тақсим гардида, мавриди таҳлил қарор мегирад.

М.Воҳидов дар навиштаҷоти хеш он нуктаро таъкид намудааст, ки ин асар бояд ба пояи баланде таҳия шавад, то тамошобин онро бо тамоми нозуқиҳои дарк намояд. Дар бораи роли Рӯдакӣ дар тафсири М.Воҳидов хунарпешаи шинохтаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Г.П.Менглет дар сӯҳбат бо муаллифи ин сатрҳо чунин иброз дошт: «Нақши Рӯдакиро дар тафсири актёри тоҷик Маҳмуд Воҳидов тамошо карда ба ҳулосае омадам, ки маҳз чунин актёр қодир аст нақшҳои барҷастаи драматургияи антиқиро таҷассум созад. Фалсафаи ин образ дарки шоиронаи зиндагист, ки он дар бозии актёр таҷассуми зебӣ ва начобати руҳи инсон аст». [7]

Театри академии драмаи ба номи Лохутӣ бори сеюм дар рӯзҳои ҷашни Рӯдакӣ ба асари драмавии С.Улуғзода мурочиат намуд (2008). Таҳиягари намоишномаи «Рӯдакӣ» хунарпешаи маъруф Ҳошим Гадоев, офарандаи нақши асосӣ хунарпеша Аҳмадшо Улфатшоев дар ин асар ғояи мавқеи санъаткорро дар ҷомеа, бузургии фарҳанги волоро тасвир намуданд.

Ҳамин тавр, драмаи С.Улуғзода «Рӯдакӣ» иқдоми назарраси драматург роҷеъ ба таҷассуми симои шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ буд ва онро метавон чун падидаи фарҳангӣ маънидод кард. Ин асар ба ғановати поэтикаи театр, муайян намудани принципҳои эстетикӣ он, ташаккули хунарии рассомону таҳиягарон ва алалхусус, хунарпешагон мусоидат намуд ва бори дигар асолати тамаддуни Сомониёнро, ки дар таърихи фарҳанги тоҷик нақши дурахшоне доранд, собит кард.

Маҳз драмаи «Рӯдакӣ» оғози назари тоза нисбати шахсиятҳои бузурги таърихӣ мебошад, ки минбаъд анъанаҳои он дар таҷассуми симои қаҳрамонони Фирдавсӣ дар сахнаи тоҷик идомаи хешро ёфтанд.

Рӯҳи замон, ғояҳои инсонпарварӣ ва озодихоҳӣ дар фоҷиаи драматург Абдусалом Атобоев «Робиаи Балхӣ» (1971) низ ифодаи хешро ёфтааст.

Дар ин асари драмавӣ чанд лаҳзаҳои рӯзгори фоҷиавии шоираи асри X – ҳамзамони Рӯдакӣ – Робиаи Балхӣ таҷассум гардида тақдири фоҷиавии ӯ зимни тасвири замон дар маркази диққат аст. Воқеаҳои рӯзгори Робиа дар асари таърихӣ Ризоқулихони Ҳидоят «Гулистони Ирам» оварда шудааст.

Образи Робиа дар драма қабл аз ҳама, бо ҷанбаи лирикии худ қобили тавачҷӯх мебошад. Лиризм ин образ лаҳзаҳои иншоиде шеър, мафтунӣ ӯ ба табиати атроф ва созу овози ҳофизи хушадо – Озар хеле амиқ ифодаи худро ёфтааст. Барои драматург Абдусалом Атобоев ашъори Робиа ҳамчун ифодагари ҷаҳони рангин, олами эҳсосӣ ӯ манбаи асосӣ гардидааст, зеро маҳз эҷодиёти ӯ шахсияти шоираро муайян месозад.

Драматург ба махсусиятҳои бадеии ашъори Робиа таъҷиб намуда, анъанаҳои эстетикӣ драмаи «Рӯдакӣ»-ро идома медиҳад, зеро услуби мазкур аз ашъори худи шоира бармеояд. Ба ин маънӣ, Е.Э.Бертельс менависад: «Ашъори Робиа аён месозад, ки барои ҷӣ ёддоштҳо роҷеъ ба ӯ ба романи мукамал табдил ёфтааст, ки дар худ элементи достони романтикиро мучассам намудааст». [8, 157]

Ҷаҳони рангини лирикӣ, нотакрорӣ олами ботинӣ Робиа ҳатто дар интиҳои асар, лаҳзае ки дар гармобаи дарбаста бо ангушти газидани рози дилро бо хуни дил ифшо месозад, хувайдост. Робиа мубориз аст ва асоси муборизаи ӯ инсофҷӯӣ ва ҳақиқат аст. Оштинопазирӣ ба қонунҳои маҳдуди ҷамъият, эътироз нисбати беҳуқуқи занон, ҷидду ҷаҳд баҳри соҳибмаърифат шудани онон, қадр намудани шараф ва эътибори инсонӣ – моҳияти зиндагии ӯст. Шояд баъзе хислатҳои Робиа, ки тавассути таҳайюли драматург таъин гардидаанд, дар асл хосӣ ӯ набуданд, лекин ин сифатҳо аз олами маънавии шоира, эҳсосоти олии вай, ки дар ашъораш аксандозӣ шудааст, ба хубӣ падидадор аст.

Дар драмаи «Робиаи Балхӣ» боз як ҷиҳати нигориши симои қаҳрамон ба таври ҷолиб сурат гирифтааст, ки он вобаста ба манзараҳои табиат тасвир намудани ҳолати руҳии қаҳрамон аст. Масалан, дар ремаркаи асар муаллиф зебӣ ва нафосати фасли баҳорро таҷассум месозад ва дар ин сахна Робиа шеъри «Боди баҳор»-ро иншо менамоянд. Дар лаҳзаҳои дигар баъди дасисабозӣҳои завҷаи макқораи Ҳорис Сайёра, шунидани хабари марги Нодира дар зиндон, ҳангоми зилзилаи мудҳиш Робиа «аз замин боз шӯру исён меҷаҳад», илтиҷо мекунад, ки «ба ҷои ашқи заиф аз ҷашмонаш сел резад, дарёи дамон шуда тӯфон хезад» ва ниҳоят ӯ «худро ба мавҷҳои баландаш андохта суруд хонад, дар оғӯши тӯфон ҷон диҳад...» Ва ҳамин тавр ҳам мешавад.

Намоишномаи «Суруди нотамо», ки бо ин ном дар сахнаи Театри давлатии ҷавонони ба номи М.Воҳидов, ки онро таҳиягар Шамсӣ Қиёмов чун асари фоҷиавӣ тафсир намудааст, бо оҳангҳои романтикии худ қобили тавачҷӯх буд, ки маҳз лиризмӣ нақши Робиа дар офариниши хунарпеша Раҷабгул Қосимова ин махсусиятро таъмин менамуд.

Дар образи Робиа – Рачабгул Қосимова назокату латофати нотакрор бо часорату сарбаландӣ тавъам аст. Бешубҳа, ин чихат ифодагари таҳаввулоти ботинии қаҳрамон мебошад. Махсусан, дар сахнаи муколама бо ҳофизи хушадо Озар – Ғолиб Аҳмадов эҳсосоти саршори шоира бо тамоми нозуқиҳояш падидор омадааст. Озодии ботинии инсон – волотарин орзуву умеди Робиа – Р.Қосимова мебошад. Симои зоҳирии хунарпеша – чашмони пурмаъно, қомаи зебо, ҳаракатҳои нафиси Рачабгул Қосимова ин образро бош ҳам таъсирбахш гардондааст.

Театршинос Мардон Шарофов ин намоишномаро дақиқкорона таҳлил намуда, қайд кардааст, ки эпизоди мазкур моҳияти намоишномаро муайян месозад: «Аз ҷониби таҳиягар ин эпизод ба тариқи шартӣ офарида шудааст. Пуштсаҳна бо маҳмали сиёҳ пушонии шуда, равшанӣ танҳо ба ҷониби Робиа равона мегардад. Пироҳани сафедаи Робиа чун рамзи равшанӣ дар олами тираи ҷаҳолат аст...» [9, 152]

Дар ин маврид худи драматург Абдусалом Атобоев ҳам андешаҳои худро роҷеъ ба офариниши образ баён месозад: «Доир ба қисмати фоҷиавии Робиаи Балхӣ ривоятҳои гуогуно мавҷуд буданд, ки бархе аз онҳоро ҳангоми адои хизмат дар Афғонистон аз мардуми вилояти Балх шунидаам. Ҳангоме, ки даҳмаи Робиаро зиёрат карда мебаромадам, дар дилам нияти асаре дар бораи шоира иншо намудан пайдо шуд. Чунки сарбаландӣ ва часурӣ, садоқати Робиа ба идеалҳои олии мубориаи вай алайҳи ҷаҳолат, олами зебои маънавии ӯ дили маро тасхир намуда як ҳисси эҳтиромро нисбати шахсияти дурахшонаш ба вучуд овард. Ба азари ман, дар тақопӯҳои муқаррарии зиндагии ҳаррӯза инсон беш аз пеш ба идеалҳои олии эҳтиҷманд аст. Робиа шахсиятест, ки бо вучуди қисмати талху фоҷиавӣ рӯзгор ба идеали худ содиқ монда, баҳри он мубориза бурдааст. Ман инро аз ашъори оташбори ӯ дарк намудам [10].

Табиист, ки А.Атобоев ба мавзӯи таърихӣ аз дидгоҳи имрӯзӣ назар месозад. Вале дар баъзе мавридҳои андешаҳои Робиа лаҳзаҳои драмаи «Рӯдакӣ»-ро мемунад. Аз ҷумла, дар асар ба сифати таблиғари илму маърифат тасвир ёфтани образи мударрис, таваҷҷӯҳи Ҳорис ба шеърӣ дарӣ тақлид ба образҳои Балъамӣ ва Наср аст.

Воқеан, дар драмаи таърихӣ таҳайюли муаллиф тавассути василаҳои санъат он чиро, ки аслан дар таърих мавҷуд нест, ба вучуд меорад. Ин факти ҷамъбасти, ки ҷанбаи бадеиро дорост, баъзан нисбати факти таърихӣ пурқувват аст. Ба ин маънӣ А.Н.Толстой навиштааст: «Зимнан бофта баъзан аз ҳақиқат воқеатар аст ва баъзан ҳуҷҷатнигорӣ маҳз боварибахш нест, чунки сабти ҳуҷҷатӣ ҳамчун сабти сурат ифодагари ҳақиқати инсонӣ дар як лаҳза аст, на ҳақиқати муқаммал ва типӣ он. Вазифаи санъат (ҳамчун вазифаи портрет) характер ва типро ба вучуд овардан аст». [1, 505]

Албатта, характер ва амалиёте, ки аз ҷониби эҷодкор офарида мешавад, аз мавқеъ, ҷаҳонбинӣ ва идеали эстетикӣ муаллиф вобаста аст, ҷуноне Ю.Лотман овардааст, «дар зерӣ дастони ӯ лаҳзаҳои рангоранги бидуни зиндагӣ ва маънӣ тамомият касб мекунад, саршори фикр мегардад ва мо ногаҳон набзи оноро, ки қайҳо аз олам гузашта, дар биосфера пароканда шудаасту аммо чун қатра дар мавҷи фарҳанг рехтааст, гӯш мекунем». [12, 13]

Жанри таърихӣ барои адибон дар эҷоди характерҳои хотирнишин, конфликтҳои шадид, ифодаи ғояҳои инсондӯстона ва мазмунҳои баланди ҳаётии материали фаровон медиҳад.

Дар драматургияи тоҷик пьесаҳои жанри таърихӣ ва таърихии тарҷумаиҳолӣ нисбат ба дигар драмаҳо мавқеи сазовор доранд, маҳз дар онҳо сифатҳои характери миллии мардуми тоҷик, аломатҳои муҳими рӯзгори он ва тавассути материали таърихӣ дахл намудан ба масъалаҳои умумибашарӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ин қабил асарҳо муаллифон проблемаҳои муҳими замонаро ба миён гузошта, ба рӯйдодҳои замони пешин аз нуқтаи назари арзишҳои аслии баҳо медиҳанд.

Аз ҷиҳати ягонагии рӯҳ ва ғоя, таҳлили амиқи иҷтимоӣ, шаклҳои гуногуни тасвири психологӣ ва бадеият низ драмаҳо, ки ба шахсиятҳои муайяни таърихӣ бахшида шудаанд, ҷолиби диққатанд. (Ин хусусиятҳо бештар дар драмаҳои таърихӣ

С.Улуғзода зоҳир гардиданд). Вале дар айни замон дар иддае аз драмаҳо ҳаёти гузашта нуктасанҷона идрок карда намешавад ва баъзан материали таърихӣ бидуни идроки мустақили муаллиф, нухабардории оддиро мемунад. Ин, албатта, ба маҳорату ҷаҳонбинии нависанда вобаста аст.

Бешубҳа, ҳар як муаллифе ки ба таърих мурочиат намуда симои шахсияти бузургро дар сахна таҷассум сохтанист, бо ҳамин мақсад, яъне бо нияти олами беҳамтои рӯҳонии санъаткорро тараннум намудан қалам ба даст мегирад. «Мутаассифона, дар бисёр маврид акси ин мақсад рӯй медиҳад, ба ҷои шахсият дар сахна портрети иқтибосгӯӣ ҳислатҳои неки худро шарҳу эзоҳ медиҳад. Ва агар мавриди шарҳ фароҳам оварда нашуда бошад, боқе нест, аз забони қаҳрамонони дигар тавсифи сифатҳои неки инсонии ӯ қироат мешавад». [13, 194]

Танҳо идроки таърих кофӣ нест, онро эҳсос бояд кард. Ва танҳо он муаллиф ҳукуки эҳё намудани саҳифаҳои зиндагии гузаштагонро дорад, ки истеъдоди ба таври амиқ эҳсос намудани рӯзгори гузаштаро дошта бошад, қудрати ба забон овардани сукути таърих, фактҳои муқаррариро соҳиб бошад.

Алҳол бисёр давраҳои асосии таърихи халқи тоҷик, образи шахсиятҳои барҷаста ханӯз аз тадқиқи бадеии иҷтимоию фалсафӣ нагузаштааст. Ин материали ҷолиб ҳалли бадеии худро интизор аст, зеро омӯзиши он ҷараёни аз дидгоҳи нав дарқ намудани таърихро амиқ мегардонад, худшиносии миллиро мустаҳкам месозад.

Дар даврае, ки арзишҳои воқеӣ ва асли дигаргун мешаванд, ҷомеаи имрӯзӣ ба тарбияи тафаккури таърихӣ, ифтихори миллии ниёз дорад, ва он имконияти ягонаи пойдорӣ ва муайян намудани нақши худ дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Шукуров М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ Д.: «Ирфон», 1973.
2. Аҳроров А. Таджикское кино. 1929-1969 гг. Д.: «Дониш», 1971.
3. Улуг-заде С. Пленительный образ. «Коммунист Таджикистана», 1958, 28 ноябрь.
4. Улуғзода С. Қиссаҳои драматӣ. Маҷмуаи пьесаҳо. Д.: «Ирфон», 1984.
5. Нурҷонов Н. Асли Бурҷонов. Д.: «Ирфон», 1982.
6. Маҳмуд Воҳид. Мусаввадаҳои нотамо. Д.: «Деваштич», 2005.
7. Аз сӯҳбати муаллиф бо Хунарпешаи Иттиҳоди шӯравӣ Г.П.Менглет. 27 октябри соли 1984.
8. Бертельс Е.Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы. М.: «Изд. вост. литературы», 1960.
9. Шарофов М. Суруди нотамо. «Садои Шарқ» 1974, 8.
10. Аз сӯҳбат бо драматург Абдусалом Атобоев. 1985, 14 август.
11. Толстой А.Н. «Полное собр. соч. т. 13, М.: «Госиздат» худ. лит-ры», 1949.
12. Лотман Ю.М. Сотворение Карамзина. М.: «Книга» 1989.
13. Хуррамова Б. Драмаи таърихӣ ва таҷассуми сахнавии он. Дар кит.: «Масоили таърихӣ -назарии драматургия ва театри тоҷик. Д.: «Дониш», 2020.

ТАҶАССУМИ ҲАҚИҚАТИ ТАЪРИХӢ ВА БАДЕӢ ДАР ОҒАРИНИШИ ОБРАЗҲОӢ ДРАМАҲОӢ ТАЪРИХӢИ МУОСИР

Дар мақола хусусиятҳои бадеии таҷассуми ҳақиқати таърихӣ бадеӣ дар эҷоди образҳои драматургияи таърихӣ муосир таҳлил карда шудааст. Дар мисоли таҳлили мушаххаси драмаи «Рӯдакӣ»-и С.Улуғзода, «Суруди нотамо»-и А.Атобоев, саволҳои таҳайюли эҷодии муаллиф, синтези ҳақиқати таърихӣ бадеӣ, арзиши эстетикӣ осори С. Улуғзода жанри таърихӣ дар марҳалаи ҳозира кушода шудаанд.

Калидвожаҳо: таърих, драма, образ, замон, ҷомеа, шахсият, амал, характер, муқола, эстетика.

ВОПЛОЩЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРАВДЫ В СОЗДАНИИ ОБРАЗОВ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДРАМЫ.

В данной статье анализируются художественные особенности воплощения исторической и художественной правды в создании образов современной исторической драмы. На примере конкретного анализа драмы "Рудаки" С. Улуг-заде, "Неоконченная песня" А. Атабаева выявлены вопросы творческой фантазии автора, синтез исторической и художественной правды, эстетическая ценность произведений исторического жанра в современном этапе.

Ключевые слова: история, драма, образ, время, общество, личность, действие, характер, диалог, эстетика.

THE EMBODIMENT OF HISTORICAL AND ARTISTIC TRUTH IN THE CREATION OF IMAGES OF MODERN HISTORICAL DRAMA.

This article analyzes the artistic features of the embodiment of historical and artistic truth in the creation of images of modern historical drama. On the example of a specific analysis of the drama "Rudaki" by S. Ulugzade, "The Unfinished Song" by A. Atabaev, questions of the author's creative imagination, the synthesis of historical and artistic truth, the aesthetic value of works of the historical genre at the present stage are revealed.

Key words: history, drama, image, time, society, personality, action, character, dialogue, aesthetics.

УДК 491/592-25

ИЗУЧЕНИЕ ЧАСТИЦ В ПАМИРСКИХ ЯЗЫКАХ

Шамиров С. Г.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Во всех иранских языках имеются служебные слова, которые придают различные субъективные, эмоционально – экспрессивные и модальные оттенки целому предложению или отдельным его частям. В грамматической науке их принято называть частицами. Здесь будет уместным, на наш взгляд, отметить, что термин «частица» в русскую лингвистическую литературу был введен М. В. Ломоносовым, который обозначал им такие слова, как «ли», «не» [1, 566]

Первое определение частицам как служебной части речи дал А. А. Шахматов: «Это часть речи, которая включает в себя слова, усиливающие или оттеняющие в том или ином отношении грамматическое формы или предикат. Таким образом, они имеют формальное, служебное значение» [2, с.106.]

Иранисты в своих исследованиях частиц опираются на богатый опыт русистики, применяя его в соответствии со спецификой иранских языков. В самых ранних исследованиях по иранским языкам о частицах можно найти только элементарные сведения разноречивого характера, зачастую противоречащие друг другу. Их авторы в основном ограничиваются лишь простым перечислением частиц, при этом причисляя их к служебным словам.

В первых работах в области иранистики нет специальных разделов о частицах, эти слова рассматриваются в составе других частей речи с оговоркой о том, что такие слова усиливают, подчеркивают какое - то значение. Более полное освещение частиц как одной из разновидностей самостоятельной грамматической категории служебных слов берет начало с исследований, относящихся к первой половине двадцатого столетия. Так, Д. И. Эдельман, которая исходя из специфики иранских языков, по – новому разрабатывает проблему происхождения категории частицы, пишет, что « частицы, несомненно, употребительные в общеиранскую эпоху [как принадлежность разговорного языка], тем не менее, трудно поддаются реконструкция: стилистическая «возвышенность» древнеиранских текстов не способствовала фиксации большинства из них, поэтому сохранилась незначительная их часть. Кроме того, частицы легко

усваиваемые из других языков, в частности из субстрата, могли иметь различный состав в разных зонах обще иранского континуума» [3, с.64].

В исследованиях, появившихся в этот период, частицы в основном рассматриваются как самостоятельное грамматическое явление, и в большинстве иранских языков их выделяют как отдельную часть речи. Если до этого по частицам имелись лишь общие описания в составе служебных слов, то сейчас, когда частицы утвердились как самостоятельная часть речи, они подвергаются все более углубленному и всестороннему исследованию. В результате появляются специальные исследования, посвященные данной категории, что свидетельствует об определенном сдвиге в изучении частиц иранских языков. Так, в диссертации Ш. П. Юсуфбекова объектом исследования являются предлоги, послелого и частицы, тем не менее, наряду с предлогами и послелогом, описанию частиц отводится значительное место. Автор объясняет это тем, что в языках шугнано – рушанской группе, частицы так же, как и послелого, недостаточно последовательно изучены, отсутствуют специальные исследования, посвященные разбору значения и функций, а также морфологической структуры данной категории 4,8.

В диссертации отдельной главой рассматриваются также вопросы развития частиц в языках шугнано – рушанской группы, их грамматические признаки и синтаксические особенности. Несомненно, одним из достоинств данной работы следует считать то, что в ней автор раскрывает семантико – грамматическое значения и прагматические функции частиц, дает их классификацию, подробно останавливается на характеристике каждого разряда частиц, а указательных частиц, в частности.

Одной из значительных и интересных работ в области исследования служебных частей в бартангском языке, несомненно, является работа Н. Карамхудоева. Определение частиц как самостоятельной лексико- грамматической категории, как отмечает Н. Карамхудоев. В современных памирских языках представляет собой принципиально новое явление, т.к. они до последнего времени не выделялись как особая категория, а включались в состав других частей речи, главным образом, наречий, союзов или послелогов [5, с.20].

Выявляя специфические особенности частиц, автор обращает внимание на отличие частиц от других служебных слов. По этому поводу он пишет: “ Частицы отличаются от послелогов и союзов по синтаксическим функциям. Так, если последние служат для создания связей между именами и глаголами, словами, словосочетаниями или предложениями или для выражения их отношений, то первые лишены этой особенности и служат для подчеркивания смысла слов и предложений “ . В работе автор затрагивает и вопросы классификации частиц и отмечает, что в классификации частиц по значению в памироведении наблюдаются расхождения. Причину такого явления он видит в отсутствии единого научного критерия классификации. С этим его выводом нельзя не согласиться, так как подобные расхождения в делении частиц по семантическом признаком по сей день не нашли окончательного решения.

По фонетическому составу и лексико – грамматическому содержанию Н. Карамхудоев делит частицы на : 1) собственно частицы и 2) модальные частицы. Он считает, что первые более древние; они как бы примыкают к аффиксам. Главным отличием собственно частиц от модальных он называет полное отсутствие лексического значения у первых. Модальные частицы, считает он, представляют собой как бы переходную группу между модальными словами и частицами. Здесь налицо, отмечает исследователь, - постоянный звуковой состав, отсутствие фонетических вариантов, наличие грамматического омонима знаменательного слова. Выделяя еще одну особенность, отличающую модальные частицы от других частиц от других частиц, Н.Карамхудоев пишет, что ... будучи связанными с первоосновой, большинство модальных частиц заключают в себе остатки первичных значений”. Карамхудоев считает неверным то, что некоторые лингвисты склонны рассматривать модальные частицы как самостоятельную часть речи. В качестве главного аргумента против таких

суждений он приводит то, что модальные частицы не выступают в качестве номинативного члена предложения: они не полнозначные [6, 22].

Частицы рушанского языка приводятся И. И. Зарубиным в книге Бартангские и Рушанские тексты и словарь М.Л 1937. г, но полностью они представлены/ со всеми значениями/ в книге В.С. Соколовой “Рушанские и Хуфские тексты и словарь”, М-Л, 1959

Частицы баджувского диалекта обстоятельно описаны в книге Д. Карамшоева «Частицы бартангского языка», «Сборник статей по памирским языкам», Душанбе, 1963г. Частицы сходны во всех диалектах и языках Шугнано-рушанской языковой группы; поэтому мы ограничиваемся их классификацией и примерами их употребления во фразах.

Частицы рушанского языка делятся на следующие виды: 1 Вопросительные частицы $\bar{o}(y\bar{o})l\bar{a}$.

Эти частицы обычно ставятся в конце вопросительного предложения.

Частица $\bar{o}(y\bar{o})$ в обычном вопросительном предложении выражает вопрос. При этом сказуемое произносится на более высоком тоне, на следующем за ним частицы $\bar{o}(y\bar{o})$ тон понижается: $t\bar{a}mumkit\bar{o}b\ x\bar{e}y\bar{t}- o?$ «Читал ли ты эту книгу? $Nurattarmaktabvid -\bar{o}$. Был ли ты сегодня в школе?

Частица придаёт вопросительному предложению оттенок недовольства, возмущения, удивления, сомнения. Её место в предложении не закреплено. Она может помещаться в конце предложения: $t\bar{a} kit\bar{o}bbinid-i?$ «Разве твоя книга пропала? В середине предложения: $a, m\bar{o}, mu, pid -Iyat?$ «мама приехала, разве отец приехал?»: $mu-Ix\bar{u}qatay\ payosa\bar{f}?$ «меня разве не возьмёте собой?»

Частица $[\bar{a}]$ придаёт вопросительному предложению оттенок сомнения, стоит в конце предложения: $t\bar{a} ka\bar{x}t - en- anfir\bar{e}p\bar{t}- \bar{a}?$ «Твои хлеба созрели-да»? $t\bar{a}pidyat -\bar{a}?$ «отец твой приехал – да»? Она может быть употреблена также самостоятельно, без предшествующего слова в тех случаях, когда собеседник не понял или не расслышал вопроса: $a\ da, mu, \bar{z}owatnawun\check{c}-\bar{o}?$ «эй, мальчик, ты не видел мою корову? –а?

2. Утвердительные частицы: $[\bar{u}w], [\bar{o}], (h), [\bar{a}], [\bar{b}], [a\check{c}iz], [acarang], [atn\bar{a}], [bali], [acadi]$ употребляются при утвердительном ответе на вопрос: $tumiss\bar{a}wi\bar{y}\bar{o}?$ – $\bar{u}w//\bar{b}$. «ты тоже пойдёшь?» –да?): $t\bar{a} xumaktabay\bar{o}r\ \check{c}ug-i?$ – $\bar{o}n, ha?$ «ты закончил школу?» –да». Союз $bali$ имеет то же значение, но с оттенком некоторой фамильярности, пренебрежения к собеседнику: $\check{x}actaardumzimcd\bar{e}t-\bar{o}?$ – $bali$ «эй парень ты упустил воду в посев? –да?» Союзы $acarang, atn\bar{a}, a\check{c}iz, acadi$ употребляются при более усиленном утверждении $tumistars\bar{u}rs\bar{a}wi\bar{y}\bar{o}?$ – $a\check{c}iz, atn\bar{a}$ «ты тоже пойдёшь на свадьбу? Да, конечно.

$Y\bar{a} t\bar{a} puc\bar{k}\bar{o}rgarsuj-\bar{o}?$ $Acadi$ « твой сын уже вырос –да? –да, конечно.

3. Отрицательная частица $[gne]$ употребляется при отрицательном ответе на вопрос: $B\bar{o}dur\check{s}otark\bar{o}rnu\check{x}tu\bar{y}j-\bar{o}?$ – na «Бодуршо вышел на работу? -нет»; $t\bar{a} nurwaynawunt-\bar{o}?$ – na «ты его сегодня не видел? -нет».

Звательные частицы $[\bar{e}//\bar{e}y], [ay], [\bar{u}], [\bar{u}y], [a], [yo]$ употребляются как отдельно, так и при именах в функции обращения, принимают главное фразовое ударение. Примеры во фразах: $\bar{e} t\bar{u}t\ \check{c}ay?$ «Эй ты кто?» $\bar{e} tamaa-fazk\bar{a} -\bar{j}e?$ «Эй вы откуда?» $\bar{e}ytamaa-fazk\bar{a}-\bar{j}e?$ «эй вы откуда?» $ag\bar{d}\bar{a}day\check{x}ac\ \check{s}\bar{a}r\bar{o}v\bar{m}ak$ «эй мальчик, не мути воду»

При более подчёркнутом обращении, частицы $[\bar{e}], [\bar{a}]$ могут ставиться впереди обращения и после него: $\bar{a}- M\bar{a}kam-\bar{a}, sustm\bar{a}l\bar{a}k!$ «Эй Махам, держись/ крепись», $\bar{e}y, v\bar{i}ro-y\bar{e} ma\check{s}\ \bar{z}owalaark\bar{a}xt\ d\bar{e}c$ «Эй брат, говорят наша корова зашла в посев!»: $\bar{e}y, d\bar{o}-y\bar{e} dumxumagnitafon\ jurki!$ «Дядя заводи магнитофон»

Специальное употребление имеет значительная частица $[y\bar{o}]$, которая встречается только при обращении к божествам: $y\bar{o}Alimadad!$ «букв». Али помоги!» $Y\bar{o} Xud\bar{b}yia\check{z}da\ \bar{a}z\bar{o}g\bar{i}\ \bar{o}lam!$ «О, владика 18 –ти тысячи миров,» $y\bar{o}, Mawl\bar{o}, t\bar{a}-rem\bar{a}lim!$ «ой, боже мой, тебе известно» и т.д.

5. Усилительная- указательная частица $[lk//yik]$ усиливает значение указательности и употребляется с указательными местоимениями/ см также местоимения, стр. 75 $y\bar{a} t\bar{a}$

kitōbyikim«эта та твоя книга»; yikid tama čudō? «тот ли ваш дом»? Yikmumdaftarmuredāk «дай мне эту тетрадь»

6. Частицы, выражающие предположения; [xō][ala] [nāla], [tu], [luv]

Частицы [xō],[tu][luv] употребляются параллельно примеры: Bāraḫumxō tuazdēraḫungulade «Кажется Барушан больше чем Дерушан» tā xōwaynawunt«Кажется ты его не видел» yā taluvmisvid«кажется он тоже был»;mutuluvar jonde –catawunđ «как будто, я где-то тебя видел»

Частица[ala] [nāla]употребляется при передаче чужой речи: wistō Sōlitaluvdnaalayā hadūrjwiron «Кузнец Соли говорит: мельница дескать не работает».

Частицы глагольного происхождения: [Lāk] «пусть» от глагола lā čidow«пускать», [yast] «может быть», от глагола [vidow] «Быть»,te«давай», от глагола [taydow] «идти», «ехать»,ya «давай» от глагола [yatōw] «приходить», [lak] усилительная частица, выражает пожелание или предупреждение с различными модальными оттенками

Примеры: lāk, tā pid xafamā sāwt«пусть отец не обижается»;yindskinide, lakitumisamandevaw «сделай так, чтобы ты тоже был там» niḡgalatlākyidmisniḡt«пусть он тоже сядет».

[Yast] модальная частица, выражает сомнение, или неуверенность в возможности совершения действия: yastnuryā nayidd«может быть он сегодня не придет» yastyā tuyj «может быть он уехал» yasttumuqustin dādi«вдруг, ты меня поборешь» yastmad mufānd dāfān «может быть они меня обманывают».

[Ya], [te] побудительные частицы, выражают побуждение или просьбу к совместному действию: ya, taydam! «давай поедим» te čoybirēzam«пошли, попьём чаю» tetarmaktabsawam«давай пойдём в школу» Yē tārdaxḡgiwsāwam «давай пойдём дашт охотиться» и т.д.

Речевые частицы [а- чен], [у-чен] используются в шугнанском языке и в шохдаринском диалекте. В бачувском диалекте используется в полной форме “а-ба- чен “ : а-чен, дарсен асид лап келā вад,

Ребята, уроки в этом году были очень сложными. (ш.х) а-чен, даден чай, “ребята, кто это” а-чен , дам ваз чисет wūrч дам нахирт, “ ребята смотрите, чтоб волк не съел козу” Указательная частица [йима]. Эта частица как и указательные местоимения различается по степени и пощади: близкая степень(йима), средняя степень(йида), дальняя степень(йиуу, йууа),

Wузум йида ди-дунд фāлт тама-рд-ум лūd, я рассказал вам столько, сколько сам знал. (ш.х) мурд йима, до-ара сол сūt, Для меня прошло уже 1-2 года. Йа, йуWву тйвдак ана, Вот это комар.

Частица [ку]. Эта частица выражает просьбу: ку ва ту кйч молум хуб суд. Давай я помассирую тебе живот, и будет легче. Ку weфард чой ки (ш.х). Налей-ка им чаю.

Частица [кy], также выражает сомнение и недоверие: wаден ку ар тах вод. Может они упали в пропасть. Маш-ан-ден кавмиёт, ку пехсет рози – та се-но. Мы же родственники, лучше спросите их, они согласны? Йа ку бунчояки кор кйхто муваккати? Она работает постоянно, или посменно.

Частица а-ла, нāла. Эта частица используется для передачи чужой речи. Ю а-ла чилим-и бас чуЎч. Говорят, он бросил курить. Шири н нала-ала гине вуЎч. Говорят, Ширин женился. Ю нала- ала ар ху вирод сūr наят. Говоря, он не приехал на свадьбу брата.

Частица [хêр]. Эта частица в баджувском диалекте имеет форму хай. Частица [хер] (бч хай) используется, когда человек из одной мысли переходит к другой, и также используется при соглашении. Йу дад лūdв: хêр са «Позже он сказал, хорошо, иди». Хêр гāи, хêх кумен роз иди вад, дад ситирахм we. « если родственники девушки согласны, позже нужно ставить ситирахм.

Частица [нахо] Эта частица обозначает недоверие, сомнение, удивление. Нахо вам пуц вам начост. «Неужели её сын не присматривает за нею». Йу лūd нахо одам та дис кихт ОН сказал, «неужели человек так поступает!»

Другие частицы шугнанского языка, которые обозначают упор, желание и недоверие это [мис], [ното], [дунд], [га/ги] и [бор]: *a gāc, tu mis cōw* “эй ты тоже коси траву” *wuz-um mis xud* “я тоже слышал” *маки Акїмбек мис падуд вуд* “дядя Акимбек тоже здесь был” *бāди цайиЗ ното арум сен* “хорошо, после сбора урожая могут пойти туда” *ми гидабуц ното wuz зэм ата дам гук ту* “хорошо, колыбельку возьми ты, а я возьму ребёнка”

В ишкашимском языке имеются следующие частицы: [ak],- [mьs],- (ь)s,-bi,-(y)o, on, поу, ku, ma, a- , o-,

1. **ak** –(ag)- препозитивная безударная частица, усиливающая указание: *ak-adčoqumь* –по «*вот этот нож мой*» *amiak-mā-štokošqšū* «он влюбляется в эту девушку»; *boriag-wānzūyd* «хот бы она вот его взяла»; *ag-māk* «вот здесь яма»; *azi-tak-sōtсь хонсеньšt ūk žonjтм-bodьčorded* «когда я вот сейчас вышло из дому, мне попало на встречу какая-то женщина», Частица [ak/g] –при наличии предлога всегда ставится перед ним: *azi-tak-рь- wāvār-jo-mast* «я подождал его у той самой двери» *awandonak- кь dānrozīšьd* «они согласились на это»

2. **dak**-постпозитивная безударная частица, выделяющая слово, усиливая, подчеркивая или оттеняя его значение: *ār-kū zaty-bo-dakxьššьd, ak-wān-lus*; «кто тебе самой понравился, того и бери в мужья» *тыгуйкō уигьк-dakxāron*; «воробьи даже неспелые (абрикосы) едят» *jьk-dakpъzini?* Ты все-все знаешь?

3. **mьs**-постпозитивная усилительно – присоединительная частица (примерно соответствует русским тоже: *также, -то*): *azi-mьsti-gūlšьm*. «я тоже поеду с тобой»; *amšavi-nogьrevōp –mьsvьrozō sāni*; «у этого платья и воротник-то поднимается вверх»; *agarsōt-ьsazitoqasevьd-ьm –ьsšam-mьsšьd-ьm-ьs*; *если бы сейчас я был один, я и ночью пошел бы.*

4. –(ь)s- постпозитивная частица, имеющая несколько значений.

Она употребляется, во-первых, для усиления или выделения слова (приблизительно соответствует русским – же, - то): *šāb –ьsna-xьtūk, šьmmūlūkvьd* «ночью –то он не вставал, ленивый он человек был»; *i-bobist-uranjsūm-ьszoуū* «за нее двадцать пять-то рублей жаль»; *āz-ьstьmьx-boуāžьmza, тьmьxšьь, azmak šab ālьm*; «я же вам говорю, (что) вы идите, а я здесь на ночь останусь» Частица –(ь)s может быть употреблена дважды: *azxādak-ьsvār – поуріčātkanūkbo-s*; *я сам-то собираюсь снять печать с двери (от того что не нахожу спичек).*

Во-вторых, частица-(ь)s может указывать на настоящий момент совершения действия, *кьlo- s кьSadāf-поумоšin-ьsāndьrvu*; «она шьет тюбетейку на машинке Садаф»; *amprotšāarpьgā сь хејо-схьt, дуад-ьsag-mā činōr-viš-bo, māk-ьsxedūst, херšьr –ьszьnūd, хенатōz –ьsbьlāvьd*; «этот царь каждое вставал, приезжал (на коне к месту) под чинарой, здесь он умывьлся читал намаз».

Наконец частица-(ь)спри глагольной форме прошедшего времени может выражать возможное следствие, результат, а в условном предложении с союзом **aga(r)**или **ce** (или с теми и другим одновременно)- ирреальность условия. В этом случае частица бы: *amьnkьlō sōf-ьsyaltšьd*; «моя тюбетейка сейчас бы слетела»; *bōriag-wān-ьszūyd*; «хот бы она взяла» *agasōt-ьstьmьtьqsevьd, rigā torikōp-ьsšьd –ьm- ьs škor*; «если бы сейчас у меня было ружье, то я утром чуть свет пошел бы на охоту»

5. **bi**– частица, употребляющаяся в разговорной речи и только при глагольной форме настоящего- будущего времени. Она может придавать высказывания оттенок категоричности, уверенности, иногда, наоборот, предположения, или указывать на будущее или совершенное настоящее действие. Примеры употребления –**bi**: *jьkьmison, іč-kū-bina-šūdьrayūk* «все лягут спать никто не пойдет жать» *aylōqdirьnst, māe-boidьь* – **bi** «летовье недалеко, к полудню вы дойдете» *дьмоšinьpь zastāv, sō-bitācon* «на заставе две машины, сейчас они отправятся». *кьžūkūk-bo-biboš уāžon* «быку ведь “бош” говорят (понукание)»

6.-y(o)- вопросительная частица: *aXъdobāxš, tьx –onjogā nьszūyd-o?* «мы, Худобахи, не захватили посудыны?» При наличии вопросительного слово частица –y(o) отсутствует *awitъ-bo čizšū?* «он кем тебе приходится?» *kьnjošъwi* «куда ты идешь?» Выражая вопрос, частица –y(o) может вносить, кроме того, некоторые модальные оттенки: возможность, желательность, просьбу: *šъonръ daambiō, kāsanič-čī āst-o?* «пойдемте к тем камням, посмотрим, (может быть) там что-нибудь есть?» *arafeqō, ūkpalnā- kьnъv-oza, ūksoātmašyulšъon?* «не расскажете ли вы, друзья, что-нибудь, чтобы мы позабавились часок?»

7. on-утвердительная частица: *mendi-bowetūk –yi-o? –on.* «ты положила ей яблоч?»–да.

8. nou - отрицательная частица, противопоставляющаяся утвердительной [on](да): *nerNъd-bošъwi-yo? –nou* «ты сегодня пойдешь в Ньд? –нет»

9. ku- побудительная частица: *ku, bylāvdarъboyiza, ād-ъsrōst-ъ isu-o?* ну-ка прочти это рубошкак оно, хорошо получается?

10. ma- частица, употребляющаяся при даче чего-нибудь кому-нибудь: *ma, ukčъlimgox.* «на покури немного»

11. a-препозитивная частица, употребляющаяся при обращении к кому-нибудь: *aXъdobāšvektъm-boižъm:* «Худобахи, принеси мне воды»

12. o- препозитивная звательная частица. В отличие от частицы а, она употребляется при зове кого-нибудь, находящегося далеко: *oXъnzo! gugъrdтъm –boižъm!* «Хынзо –о! принеси мне спичек!»

Анализ шугнанских частиц показывает, что они довольно легко соотносятся с некоторыми исходными единицами, от которых, по всей видимости, произошли. Изменения коснулись содержательной стороны функционирования частиц: они утратили свое лексическое значение и стали использоваться именно как частицы, для выражения контекстуального и конситуативного значения. Таким образом, вопрос происхождения и классификации частиц в настоящее время еще далек от своего более или менее адекватного решения, поскольку конверсия как способ словообразования изучались в основном применительно к знаменательным частям речи: переходу имен прилагательных в разряд имен существительных, существительных в наречия и. т.д. Если же говорить о конверсии знаменательных частей речи в разряд служебных, то требуются дополнительные историко – лингвистические разыскания, в то время как проблема становления, развития, функционирования и особенно происхождения служебных частей речи не может ограничиваться лишь описанием на синхронном уровне. Кроме того, мы имеем дело с переходом изменяемой части речи в неизменяемую, а также с таким синхроническим явлениям, когда слово в одной и той же форме [неизменяемые слова] совмещает несколько функций [грамматический синкретизм]. Этот тип конверсии наиболее распространен и наименее ясен [11,342].

Классификация частиц также представляет серьезные трудности, поскольку «частицы не вписываются точным образом не только в школьную схему предложения, но и в словари и грамматики» [12,7]. Обычно классификация проводится по семантическому признаку, но семантика частиц весьма многообразна, и это многообразие, как и их количество, все возрастает.

Частицы плохо поддаются классификации вследствие многообразия значений, привносимых ими в текст. Это связано с тем, что нередко одна и та же частица передает разнообразное содержание, которое реализуется только в контексте. В этом одна из причин того, что в семантических классификация непоследовательность оказывается практически неустранимой.

Как отмечает Т. М. Николаева, частицы, с одной стороны, лишённая частиц речь воспринимается как излишне сухая, невежливая, поскольку в ней нет контакта, связи, отношения, вовлечения собеседника в сферу общего знания, даже взаимопонимания». При этом «одна и та же частица оказывается способной передать несколько коммуникативных линий одновременно: они выражают отношение адресанта к адресату или к описываемой ситуации, презумпции говорящего, его намерения, его

эмоции <...> частицы обладают способностью выразить минимальной ценой весь комплекс прагматических значений» [13,25].

в грамматике язгулямского языка и в других памирских грамматиках определенного списка частиц не дается. Эта принципиальная размытость списка частиц связана с размытостью их семантика, а именно: они одновременно и многозначны, и синонимичны. Как отмечает Д. И. Эдельман « границы круга оттенков эмоциональных частиц весьма неопределенны. Это дает возможность употребления в предложении сразу двух эмоциональных частиц с приблизительно одинаковым значением» [14,91]. Таким образом, функциональная семантика частиц как бы налагается одна на другую.

Иранисты при этом отмечают, что выяснение вопросов формирования частиц, сгруппированных по значению даже в пределах одной основной функции, затруднено тем, что семантическая структура частиц иногда исключительно сложна: одна и та же частица в пределах одной функции может выражать разные значения [14,89]. Например, в язгулямском языке акцентирующая частица *o* в зависимости от контекста может приобрести и другие дополнительные оттенки, например: подтверждение, сомнения, удивление, досады, радости.

Многогранностью значений частиц и тонким их переходом объясняется разноречивость в количестве семантических групп даже по одному и тому же языку, что наглядно видно и на примере бартангского языка. Разряды частиц обычно, хотя и в разном составе, приводятся в каждой грамматике. Классификация частиц производится большинством памироведов на основе учета при вносимых ими экспрессивных и модальных оттенков. Так, Д. Карамшоев в баджувском диалекте шугнанского языка выделяет следующие разряды частиц:

- 1) вопросительные; 2) звательные 3) утвердительные;
- 4) усилительные; 5) отрицательные 6) сомнительные;
- 7) указательные 8) указательные местоименные частицы и пр [15, 235-240].

В классификации шугнанских частиц. Т. Бахтибекова акцент сделан на модальности, и каждая из выделенных групп представляет ее разновидность: 1) модально – усилительные частицы; 2) модально – ограничительные; 3) модально- утвердительные; 4) модально- отрицательные [16,78-82]. Н. Карамхудоев модальные и немодальные частицы и наряду с этим подходит к классификации частиц с учетом их происхождения, выделяя собственно частицы, отыменные и отглагольные частицы [17,20-42].

В грамматиках ваханского языка также представлены разные классификации частиц. Так, А. Л. Грюнберг и Стеблин- Каменский в ваханском языке выделяют 12 разрядов частиц: 1) вопросительные, 2) восклицательные, 3) утвердительно – усилительные, 4) отрицательные, 5) звательные, 6) частицы возгласы и т.д. [18,652-657]. Т.Н. Пахалина воздерживается от выделения разрядов частиц [19]. Подводя итог современному состоянию вопроса о частицах в иранистике и памирском языкознании, можно сказать, что при классификации частиц в иранских языках наблюдается отсутствие единых принципов и критериев, а также терминологический разнобой. Отсутствие единства в классификации частиц по функциям и значениям в иранских языках имеет свои объективные и субъективные причины.

Во-первых, данная категория серьезно не изучалась, недостаточен привлекаемый к исследованию материал. Во-вторых, при классификации каждый автор исходил из разных позиций. В-третьих, сама частица является сложной и многогранной категорией и трудно поддается классификации.

Это вполне понятно, ибо частицы в известной мере по-лисемантически, их значения отличаются друг от друга тонкими нюансами, зависят от влияния контекста, речевой ситуации. К тому же в языке идет постоянный процесс появления все новых и новых оттенков значений у старых и образования новых частиц путем грамматикализации знаменательных лексических единиц.

Таким образом, иранисты своими исследованиями внесли огромный вклад в решение сложной и многогранной проблемы не только частиц, но и всех в решение сложной и многогранной проблемы не только частиц, но и всех служебных частей речи

в целом, которая до сих пор остается дискуссионной как в иранистики, так и в языкознании в целом. Тем не менее, вопросы классификации частиц, а также определение их лингвистического статуса остаются актуальными, так как существуют разные мнения и подходы. Такое положение объясняется прежде всего многоаспектностью и сложностью частиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони Шугнонӣ. Д. 1979 – С. 78-82.
2. Виноградов. – М Высш. Шк.- 1972; - С. 720.
3. Грюнберг Л.Г., Стеблин – Каменский И.М. Ваханский язык (Языки Восточного Индукуша).- М. – 1976.- С. 670.
4. Есперсен О. Философия грамматики // О. Есперсен; пер. с англ; общ. Ред. и предисл. Б.А. Ильина. – Изд. 2-е , стереотип. – М. : Едиториал УРСС.- 2002;
5. Каменский М. И. Спорное в языкознании / М.И. Стеблин- Камеский.- Л. – Наука- 1974; - С. 144.
6. Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнанского языка. – Д. – 1963. – С. 365
7. Карамхудоев Н. Бартангский язык (Фонетика и морфология). – Д. – 1973; С. 363-407
8. Карамхудоев Н. Частицы бартангского языка // Сборник статей по памирским языкам и истории таджикского языка. Д. – 1963; С. 96.
9. Паханина Т. Н. Ишкашимский язык. – М, 1959 – 344 с.
10. Файзов М. Рушанские языки Советского Памира. М,-С. 192.- 197
11. Эдельман Д. И. Сравнительная грамматика восточно иранских языков. Морфология. Элементы синтаксиса. – М: Наука.- 1990; - С. 287.
12. Эдельман Д.И.Шугнано - рушанская языковая группа / ОИЯ. Новоиранские языки: Восточная группа. – М.-1987; - С. 236-347.
13. Юсуфбеков Ш. П. Дейктичность в языках шугнано- рушанской группы. Семантико- прагматические аспекты.- М. -1998; - С. 152.

ОМУЗИШИ ҲИССАҶАҶО ДАР ЗАБОНҶОИ ПОМИРӢ

Дар мақола муаллиф ваъзи имрӯзаи масоил доир ба ҳиссаҷоро мавриди таҳлил қарор додаст. Ҳамчунин нуктаи назари эроншиносон доир ба ин масоил нигошта шуда, масъалаҳои ба ин соҳа алоқаманд, ки дар оянда бояд ҳалли ҳудро ёбанд, муайян карда шудаанд. Омӯзиши ҳиссаҷо дар забонҳои помирӣ гуногун шакл буда, дар бисёр мавридҳо ба ҳамдигар яқхела аз ҷиҳати талафуз мебошанд.

Аз ҷиҳати грамматикӣ дар ҷумлаҳо маънояшон тағйир меёбад. Шакли фонетикӣ овози ҳиссаҷо дар забонҳои шугнонӣ ва рӯшони бо ҳамдигар зич монанди доранд. Дар забонҳои ишкошимӣ, вахонӣ бошад бо ҳамдигар тамоман алоқаманд нестанд. Тарзии талаффузашон гуногуншакл мебошанд. Дар забонҳои язгуломӣ ва ягнобӣ омӯзиши ҳиссаҷои нутқ тамоман омӯхта нашудааст ва дар оянда бояд ҳиссаҷои дар дар диалекти забонҳои помирӣ пурра омӯхта шаванд.

Калимаҳои калидӣ: забонҳои эронӣ, придекат, қисмҳои ҳиссаҷо, азнавсозӣ, мафҳумҳои грамматикӣ, функсияҳои прагматикӣ, қисмҳои фонетикӣ, қисмҳои расмӣ.

ИЗУЧЕНИЕ ЧАСТИЦ В ПАМИРСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье автор считает важным изучать категории частиц в иранском и памирском языке а так же с точки зрения иранистов при изучении частиц и вопросы связанных с этой областью, и нужно изучать частицы которые необходимо решают проблемы в будущем в других языках. Изучение частицы в памирском языкознании имеет разновидности, но в произношение имеют очень много сходства.

Грамматическими способам в предложениях имеют разные значения. Фонетические аспекты очень близкая сходство имеется в диалектах Шугнано – Рушанской группе. В диалектах Ишкашима и Вахана не имеют сходство, совсем разные

Группы языков. Имеют разные произношение и разные значение. Язгулямский и Ягнобской диалектах очень мало изучены .В будущем надо изучать частицы в диалектах памирских языков.

Ключевые слова: иранские языки, служебная часть, предикат, служебные слова, категория частиц, реконструкция, субстрат, грамматические признаки, прагматические функции, фонетический состав.

PARTICLE ANALYSIS IN PAMIRIAN LINGUISTICS

The article deals with the analysis of contemporary state of particle issue. The author describes scientific views of orientalist on this issue. Equally, has been determined aspects that need to be studied.

Studying differences of particles in Pamirian Languages has different writing form but not in pronunciation in that aspect very close relation.

The grammatical aspect in all sentences are different meaning .In phonetics issue very close relation in Shugnan – Rushan dialects. The Ishkasim and Vakhani dialects no any differences all different language group. Has different pronunciation and different meaning.

Yazgulami and Yagnob dialects are not studied yet, in future that needs to be studied in all pamirian languages.

Keywords: Iranian languages, service part, predicate, service words, particle category, reconstruction, substrate, grammatical features, pragmatic functions, phonetic composition.

Сведения об авторе: Шамиров Саидрасул Гуломрасулович. Ст. преподаватель кафедры иностранных языков Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева,

e-mail: rasul20042004@mail.ru **тел:** 93.508.12.69

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамиров Саидрасул Гуломрасулович- муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев.
e-mail: rasul20042004@mail.ru **тел:** 93.508.12.69

Information about author: Shamirov Saidrasul.Gulomrusulovich head teacher of foreign language department of Khorog State University named by M. Nazarshoev

e-mail: rasul20042004@mail.ru **тел:** 93.508.12.69

УДК – 821.2228

КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ СЕМАНТИКИ (ПО МАТЕРИАЛОМ ГЛАГОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ)

**Шонизорова Моҳира Атолиғшоевна
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев**

Предлагаемая вниманию лингвистов данная статья рассматривает одного из малоизученных вопросов семантического многозначности глаголов, выражающих эмоциональные состояния в шугнанском языке в сопоставительном анализе с подобными языковыми явлениями в английском языке. Теоретический аспект этого исследования базируются на материале изысканий за последние годы в относительно молодой отрасли языкознания когнитивной лингвистики. Когнитивная лингвистика представляет собой особое направления в общей лингвистики наряду с другими сменными областями такими как социолингвистика, этнолингвистика, лингвокультурология и другие. Однако, когнитивная лингвистика существенно от лингвистика от вышеупомянутых отрасли своей универсальностью так как ее можно прикладывать ко всем языкам или к языку вообще во всем его многообразии. Кроме того, вникает все глубже и плотно доходит до точки соприкосновения выражения и понятия на стыке двух отдельных гуманитарных дисциплин. По справедливому утверждение русского лингвистика Е.С.Кубрякова «когнитивная лингвистика это лингвистическое направление, в центре внимания которого находится язык как общий

когнитивный инструмент- система знаков, играющая роль в репрезентации (кодировании) и в трансформирование информации (Е.С.Кубрякова).

В зарубежной языковедческой литературе, термины и “cognition” в английском языке заимствование от латинского слова “cognitio”, выражающее сознание, имеющее отдалённое отношение к выражению и таким образом, к языку в целом. Не случайно, поэтому этот термин вошёл в обиход впервые среди психологов в качестве новой теорем в противовес всеобъемлющей парадигмы бихевиоризма, объясняющего сложные процессы мышления поведенческими мотивами сознательного индивида. Бихевиоризм господствовал долгое время протяжении веки первой половины двадцатого века в американской психологии, в целом, утверждавшая реакцию на внешние стимулы основной психологической деятельности мозга в мыслительных процессах и сознание.

В языкознание вполне возможно воспринимать бихевиоризм в качестве прикладной науки к социолингвистике . Однако, находки в области бихевиоризма несколько ни обоняют более сложный процесс формирования понятия в качестве категории мышления , или его непосредственная или постепенная конструктивная трансформация уже существующих выражениях членораздельной речи .

Таким образом, когнитивная теория претендует главенствующую роль объяснении многих проблем в ряде общественных наук, такие как психология, социальная антропология и, в том числе лингвистика. В качестве новой парадигмы, когнитивная теория выдвигает альтернативное бихевиоризму объяснение в гуманитарные и общие науках. Согласно этой теории , мыслительные процессы не являются просто реакциями на внешние стимулы, а представляют собой совокупность сознательных с получением информации и приработкой, извлечение из памяти, формированием понятий и образов с способностью к рациональному решению проблем (Словарь когнитивных терминов, 1996, 81-84).

Применение когнитивной парадигмы к вопросам языкознания особенно к лексике позволяет решить множество проблем, которых до сих пор не удалось разрешить заключительным образом из-за дисциплинарной усугубленности и отсутствия наиболее широкой единой теории исследования, так называемого “ общего знаменателя” для разных дисциплин, такие как лингвистика и психология. К примеру, вопрос о том, что именно является первичным- язык или мышление всё ещё остаётся нерешённым, так как, согласно принципам исследования и методологии языкознания выражения и понятия взаимосвязанные поскольку слова выражают наши мысли, а сами мысли существуют в виде слов. Категорическое разделимого и понятия предполагает прибегать к анти- научным априорным доказательствам. Такие суждения возможны при философствовании или же в психологии, в котором восприятие объектов можно рассматривать в качестве субъективных понятий в отдельности от понятий реальности, то есть, известных данных, раздельных между субъектами языкового обмена. Однако, предметом языкового знания не является выявление глубины субъективных суждений, значения и выражения психологического состояния соционального индивида, а отдельно взятый язык, то есть язык в языкознаний рассматривается как автономная система взаимоотношений субъектов социального и личного общения со своей сложной структурой вне зависимости от индивидуального участника общения кроме того язык находится в постоянном обновлений лексического состава и конструктивном создания новых слов и выражений на базе уже существующего языкового материала.

Сколжение парадигмы от бихевиоризма к когнитивном методологии открывает новые горизонты для исследования взаимоотношения процесса формирования выражений для поняти, с одной стороны, и существующей структурой языка, с другой. Именно, в этом контексте, можно понять и интерпритировать сложный процесс словообразования многозначных слов и выражений. Интересным образом, до сих пор термин многозначность означал передача разных значений и понятий одним словом, разумеется по той причине, что языкознание не рассматривает понятия в качестве категории и единиц анализа на ряду со словам. Таким образом, слово воспринимается как вместилище многих разных конкретных понятий. Однако в когнитивном смысле эти

многие понятия далеко не конкретны, а на оборот взаимосвязанны, поскольку они вытекают в конечном итоге из одного коренного понятия и приобретают структурную форму в древних языках. Когнитивный подход к такой проблеме позволяет различить термин “многозначность” от термина “широкозначность”, который отождествляет понятие выражение доводит до истоков процесса словообразования. В русском языковедческой литературе, термин “широкозначность” (или его иноязычный эквивалент эврисимия) был предложен русским лингвистом Н.Н.Амосовой. По её определению, широкозначными называют такими многозначные слова, значения которых характеризуются широкой денотивной отысенностью контекстуальной обусловленности (например, английские глаголы to give, to get, to take, to put) и другие вспоиогательные глаголы способны в сочетании с послеслогами образовывать множество значений, семантически удаленных друг от друга”.

Далее, она объясняет что «широкозначные глаголы часто обладают высокой словообразовательной активностью и образуют большее по объему словообразовательные гнезда». Понятия «широко развитая многозначность» и «широкозначность» не синонимичны, поскольку в первом подчеркивается количественным аспект явления (наличие множество значений) а во втором-семантический (обобщённый характер семантики, зависимость значения от контекста) (Н.Н.Амосова...).

В свете выше изложенного теоритического материала и путём применения когнитивной парадигмы к фактическому языковому материалу, теперь, можно приступить к сравнительному анализу глаголов выражающих эмоциональные состояния в шугнанском и английском языках.

При сопоставлении, необходимо учесть, что в виду различия в форме и структуре этих двух языков, глаголы и производные глагольные образования, означающие аналогичные понятия, на первые взгляд, могут показаться несопоставимы как в смысле, так и по форме. Это в первую очередь, касается форм глаголов в шугнанском и английском языках. К примеру, действия и состояния которые передаются одним словом в шугнанском языке. В английском языке, разные и конкретные слова используется для передачи сложных эмоциональных состояний в то время как в шугнанском языке, одно и то же слова образует широкой варьирование родственных понятий эмоциональных состояний, и таким образом, пополняет семантические ряды, путём применения уже существующих слов в языке. Интересным образом, при тщательном исследовании глаголов и производных глагольных образований в этих двух языках, иногда можно наблюдать обратную тенденцию. То есть, весьма отдаленное, хотя родственное значение, передаётся коренным так называемым исконным глаголом, в то время как в шугнанском языке для выражения идентичных понятий используется составные глаголы, состоящих из имён существительных и вспомогательных и глаголов.

Следует заметить, что в традиционном языкознании, основном на структурализме, где слово в словесном и письменном выражения является единственной единицей анализа, было бы невозможно охватить семантические вариации, выраженные разными словами. Благодаря когнитивной теории, теперь, можно включить наибольший объем языкового материала в исследовании семантического родства разных выражений, происходящих из разных корневых слов. Таким образом, когнитивная парадигма значительно расширяет ахват материала пр исследовании лексического состава языка знании. Она позволяет превратить чистое понятие, извлеченное из слов, в дополнительный элемент языка и единицу анализа в языкознании. С целью исследования глаголов, образующих, главным образом, из имён существительных мы выбрали глагол **niwdow**, то есть, плакать, **to cry** в английском языке. В шугнанском языке **niwdow** это глагол, выражающий известное эмоциональное состояние, то есть внешнее выражения состояния страха, ужаса, скорбии иногда радости.

Она производит множество различных вариантов ситуационной и контекстуальной обусловленностей в Шугнанском языке. Как уже было сказано выше в английском языке семантическое многообразие этого глагола передаётся конкретными словами. В начале здесь приведём слова и выражения производные из этого слова а затем приступаем к другим словам с тождественным значением связанными с ним смысловым и семантическим связью. И так **niwdow**-коренное слово выражающее горе и печаль переводится буквально словом выражающее аналогичное понятии которые устойчиво укоренились в языке и со временем даже превратились в идиоматические выражение. По этому их очень трудно переводить на английский в котором естественным образом уже существуют равносильные идиоматические выражения. Например: **“Niwdow-at firjdow”**-это выражение можно передать на английский язык глаголом **“to grieve”** и другими производными из него словами. На первом взгляд с учётом лексического несоответствия можно возразить что слово горевать в английском лишь отдаленно связано со словом плакать но как ни странно слово **“newdowat firjdow”** „ выражает именно понятие горе горевать нежели плакать несмотря на то что само слово плакать неизменно присутствует в составе выражения. Например: **“Yayi baad as xu čor xu midowec niwdat firjd”** **“После кончины своего мужа она горевала до самой своей смерти”**. **“Following the death of her husband she grieved until her own death.”**

2. Другое выражение также содержит производное от глагола **“niwdow”** однако не обязательно означает известное состояние плакать. **“Pi niwd thedow”**-значит проливать слезы. Не странно по этому в английском языке существует эквивалентное выражение содержание слова **tears(слёзы)** вместо слово плакать Пример: **Yaye diga toqat na čud xu pi niwd thod**. Она не могла больше удержать свой слёзы » На английском **She could not take it anymore and burst into tears**.

3. Семантические вариации слова **niwdow** выражают разных стечений недоумения горя и печали в Шугнанском языке в то время как слова и выражения соответствующие им не всегда передаются аналогичным образом. К примеру в Шугнанской языке составной глагол **“Niwjak yatow”** в переносном смысле обозначает еле-еле сдерживать слёзы хотя содержать слово слёзы а не плачь. Например; **“Wind as wi awol niwjak yat”**- Он чуть ли не заплакал подумав о своем состоянии. Хотя это можно переводит на английский как; **“He was about to cry while thinking about his condition”**, более правильным переводом было бы сказать **“He was in tears while thinking about his condition”**.

4. Кроме того, некоторые выражения содержащие глагол **“niwdow”** представляют собой устойчивые идиоматические фразы. Естественно, что их невозможно перевести на английский язык слова к слову. Тем не менее, эквивалентные идиоматические фразы существуют в английском как и в других языках. Например выражение **“khu niwdow”** буквально переводится как поминать себя или поплакать себя при жизни. Кажется странным понимать это выражение в буквальном смысле слова. Нужно заметить, что здесь выражение плакать передаёт смысл поминать, но в целом передаёт разные значения в разных грамматических формах. Когда фраза обращена к первому лицу, это значит, что человек жалуется на глубокую душераздирающую скорбь. Фраза **“Wuz ta xu nawum”** содержит слова плакать, но значит не плачь а горечь. При переводе на английском, эта фраза передаёт **“I am broke”** или **“I am a flicted”** и в более буквальной передаче **“I am decrying myself”**. Конечно такое выражение в английском просто не существует. В другом случае, когда это выражение обращено ко второму лицу, тогда это значит две разные значения в действительном (active) и страдательном (passive) залогах. Когда говорят: **“Tut xu niwdow tared sato?”** на русский язык звучит как «Ты ходила туда поминать себя» или на английском как **“Did you go there to mourn yourself ?”** это конечно бессмыслица. Правильно было бы сказать, что **“Зачем ты ходила туда, куда не должна была ходить”**. Иногда, когда говорят третьем лице: **“Yu xu nūd”** (он поминает себя на русском или **he mourns himself**) это значит, что этому человеку в третьем лице отказано в том что он просит. Пример: **“Yu xu nūd, bas wird, čiden wird dak**

čud yu zamin ga tilapt". То есть **"Не много ли он хочет, достаточно получил дом теперь, требует землю"**, **"Fair enough, nothing more, he was given a house, now claims more space"**.

5. Идиоматическая фраза **"Zamuna nūd"** можно перевести как **"Неба словно проливает слёзы"** на русский, или же **"The sky shed tears"**. Ни в русском и ни в английском вряд ли так говорят о сильном проливе или же **дождливой** погоде или **rainy weather**. Примечательно, что в этом примере понятие плакать косвенно передаёт значение составного глагола проливать слёзы.

6. Другие семантические варианты, связанные с эмоциональным состоянием плачевности не обязательно содержат слово **"niwdow"**, но тем не менее подразумевается как таковое в когнитивном плане. Как в шугнанском, так и в английском языке, такие глаголы и глагольные образования имеют конкретное смысловое и слесное выражение.

Например, глагол **"buwdow"** в шугнанском языке означает громкую плачь, свойственная малолетним детям. В английском языке передаётся просто глаголом **to cry**. **"Yayi baadi xu nan tidow yilav buwd xu qaror čud"**.

То есть, Она сильно заплакала после ухода мамы и потом замолкла, на английском передаётся просто слова к слову: **"She loudly cried after her mother left and then stopped"**.

7. **"Shifaqak chidow"** является другим выражением, связанное с глаголом плакать, но является состоянием после плачи. Это состояние ребёнка, когда прекращает плакать, и словно захлёбывается слезами. На английский язык, это слово переводится как **"sobbing"**.

Например: **"Yu ghatha niwdow bas chudat shifaqak ti thod"**. То есть, мальчик больше не плакал, но долго не мог успокоиться. На английском переводится как следующее: **"The stopped crying but went on sobbing for a long time"**.

8. Глагол **"fiftow"** также является синонимично с **"niwdow"** и обращает на схожее понятия, но это выражение означает плачь с меньшей интенсивностью, то есть, когда плакающий человек пытается скрывать своё эмоциональное состояние. Точных эквивалентов этому слову трудно подобрать, но такое состояние можно передавать не с выражением плачи, а тихим проливанием слёз. Например: **"Ya val fift yamand"**, то есть, она тихо плакает и на английском, **"She silently sobbed while hiding her tears"**.

9. Другое выражение эмоционального состояния детей в шугнанском языке **"fingtow"** означает форму плачи, которая означает не последовательные но частые всплески эмоции. Например: **"Ero wam rizin dis fingan-ide"**, то есть, её дочь такая пишалка. На английском оно передаётся в форме, **"crying"** или **"whining"** типа **"She has a crying daughter"**.

10. Многие другие составные глаголы в шугнанском языке подразумевается как плакать и возможно в других языках, в том числе, английском передаются словам **"cry"** и другими производными из него глаголами.

Например, **"nola-yat fixun čidow"**. На русский язык передаётся глаголом **"реветь"** и производными такими как **"рёв"** или отчаянный плачевный крик. Много выражений также существуют в английском языке, на самое близкое по смыслу слова является **"outcry"** или **"uproar"**. Например: **"Wi zolim podxo dawrayand mardum nolayat fixun pi osmun fiript"**. **"Во времена этого жестокого царя, вопль и крик народа доходили до небес"**. Английский перевод этого предложения похож на русский вариант: **"The reign of this despotic king resulted in public outcry, and the moaning of the subjects reached the skies"**.

11. Существует также значительное количество выражений, семантически связанных с глаголом **"плакать"**. Они пополняют синонимические ряды, и в то же время служат как идиоматические фразы, выражающие отдалённую но всё же видимую связь с глаголом плакать.

"Yuxk tidow" - передаёт идентичное понятие и порою взаимозависимое выражение. Например: **"Nawen wam tilaptow yatat wam yuxkenen či roxna sat"**. На русском, это предложение звучит как следующее: **"Как только пришли её сватать, её слёзы начали"**

падать как дождь”. На английском языке: “As soon as she heard about betrothal, her tears began to dropped like rain”.

12. Глагол “**Yuǎk pi ʔarden sitow**” означает внутреннее эмоциональное состояние плачевности также как и внешнее состояние плачущего человека. Например: “**Ya yuǎk pi ʔarden sat**”. На русском можно передать это выражение как “некто или некто доводило её до слёз”. Также на английском: “She was in tears (because of something or someone)”.

13. Идиоматическая фраза “**Yuǎk pitcard chidow**” выражает сильное негодование и уныние, испытываемое человеком, вызываемые порицательным, нетерпимым поведением другого человека. Она не обязательно выражает плакать, но возможно что передаёт состояние человека, доведёного до слёз. Например: “**Waden mu yuǎk mu picard ʃu, digata tar wev piðind nasam**”. “Они довели меня до слёз, я больше никогда не наступаю на порог их дома”. На английском: “I left with tears on my face and I will never step on the threshold of their door even again in my life”.

14. Выражение “**yuǎk nazibint**” не синонимично с глаголом “**niwdow**”. Она означает состояние человека который не плачет именно в ситуациях, когда ожидается эмоциональный порыв ввиду невыносимого горя. Это указывает либо на позитивную оценку поведения человека как гордый, ведущий себя достойно холоднокровный и мужественный человек с сильным характером, либо на весьма негативный качества, такие как черствость, бездушность или равнодушие к боли и печали эгоистичного человека. “**Ero lüden wi dod ca mud yuǎk az wi cemand nazibud**”. На русском звучит как следующее. “**Говорят он не проливал не капли слёзы, когда умер его отец**”. То же самое на английском: “They say, he did not have a drop of tear in his eyes when his father had died”.

В заключении, можно обобщать результаты данного ограниченного проекта в кратком изложении. Теоритический материал об актуальности применения когнитивной парадигмы к исследованиям в области лингвистики, особенно, в сфере сравнительного изучения лексического состава в языкознании, открывает новые горизонты поиска и исканий для языковедов. Внедрение термина широкозначность, насколько отличающегося от родственного определения многозначность, позволяет более широкий охват, лексического материала также как и более глубокое истолкование смысла и значения отдельно взятых слов, и вплотную подходить к истокам словообразования, взаимовлияния понятия и выражения, будучи одним из нерешенных загадок традиционного языкознания. Перемещение устоявшийся парадигмы от слов и структурных закономерностей языка к смысловой вес понятия в качестве единицы анализа на ряду с значением, оформленном в выражениях, является не о чём вперёд к раскрытию других неизвестных до сих пор закономерностей в сложном процессе словообразования. Рассмотрение семантического потенциала глаголов и глагольных образований в формировании лексического состава языка в рамках теоритического когнитивного сценария выявляет новые возможности для структурного анализа внешне не связанных лексических единиц вне оформлённой оболочки словестных выражений. Исследование и сопоставительный анализ глаголов и глагольных образований выражающие эмоциональные состояния в шугнанском и английском языках в данной статье наглядно демонстрирует, что анализ смыслового содержания лексического состав в соответствии с когнитивной теорией может привести к новым открытиям по ныне неизвестных явлений и законов языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аламшоев К. Фарыянги шикор дар Помир / Қ. Аламшоев. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 280 с.
2. Аламшоев Ш.М. Фразеология шугнанского языка: дис. .... канд. филол. наук: /10.02.19 / Аламшоев Шервоншо Мукбилшоевич. – Душанбе. 2018. – 500 с.
3. Джамшедов П., Шодибекова М. Луцати Шуцнон=-англис= (категории

- бинсият). / П. Чамшедов, М. Шодибекова. – Душанбе. 2015. – 238 с.
4. Зарубин И.И. Шугнанские тексты и словарь / И. И. Зарубин М.Л. Изд-во, АН СССР, 1960, – 387 с.
  5. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова М.: Филол. ф-т МГУ имени М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с
  6. Карамшоев Д. Шугнано-Русский Словар / Д. Карамшоев в 3-х. Т.1.-М.: Наука, 1998. – 576 с.
  7. Карамшоев Д. Шугнано-Русский Словар / Д. Карамшоев М.: Наука Т.2.1991. – 614 с.
  8. Е.С. Кубрякова Част речи с когнитивной точки зрения Рос.академия наук. Ин-т языкознания / Кубрякова Е. С. М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560с
  9. Мирзоев Ш, Карамова И. Краткий словарь фразеологический единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев, И Карамова. Хорог, – 2014. 300 с.
  10. Соколова, В.С. Рушанские и хуфские тексты и словарь / В. С. Соколов, М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 336с

.КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ СЕМАНТИКИ

Глаголы являются ключевыми элементами синтаксических и семантических представлений о событиях и состояниях. Каждый лингвист предполагает, что глаголы в большей степени, чем другие грамматические категории несут основные семантические свойства событий, и заявляет, что предложение описывает, а также лицензирует несметное количество информации о природе синтаксических аргументов, составляющих грамматическое предложение. В данной статье рассматривается проблема функционирования глагола эмоционального состояния а также анализируется многозначие глагола «niwdow», «to cry»-плакать, и их когнитивное значение в шугнанском языке.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, широкозначность, научная парадигма, аспект эмоционального состояния, физиологический аспект.

From the point of view of linguistics, the verb, in comparison with other grammatical categories, expresses the meaningful aspect of the actions and events expressed in the sentence, and also specifies a large amount of information and syntactic facts that make up the grammatical structure of the sentence.

The article deals with the problem of functional verbs expressing emotional states based on the analyses of the polysemantic verb “to cry” along the cognitive theory in Shugnani language.

Key words: cognitive linguistic, polysemantic, scientific paradigm, the aspects of emotional states, physiological aspects.

ЧАНБАҲОИ КОГНИТИВИИ ОМУЌИШИ МАЪНО

Феъл аз нигоҳи забоншиносӣ беш аз дигар категорияҳои грамматикӣ чанбаи маъноии амалу рӯйдодҳоеро, ки дар ҷумла баён мешаванд, ифода менамояд ва инчунин микдори зиёди маълумоту далелҳои синтаксисиро, ки сохтори грамматикӣ ҷумларо ташкил медиҳанд, мушаххас мекунад.

Дар мақола масъалаҳои ҳолати эмотсионалӣ ва инчунин чанбаи сермаъноӣ феъли “niwdow”, “to cry”, “гиря кардан” ва дигар ҷиҳатҳои маърифатӣ он дар забони шугнанӣ таҳлил шудааст.

Калимаҳои калидӣ: забоншиносии тафакурӣ, аҳамияти васеъ, парадигмаи илмӣ, ҳолати эмотсионалӣ, чанбаи физиологӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шонизорова Моёира Атолицшоевна-муаллимаи калони факултети забонҳои хориҷӣ, кафедраи филологияи англис Донишгоҳи Давлатии Хоруҷ ба номи Моёншо Назаршоев, хиёбони Шириншо Шойтемур, 736000, тел (моб) (+992 937722277) email.shonizorova82@gmail.com

Сведения об авторе: Шонизорова Мохира Атолиқшоевна Хорогский Государственный университет имени Моёншо Назаршоева республики Таджикистан, город Хорог, проспект Шириншо Шохтемур, 736000, тел (моб) (+992 937722277) email.shonizorova82@gmail.com

About the author: Shonizorova Mohira Atoliqshoevna Senior Lecturer at the Foreign Languages Faculty, English Philology Department of Khorog State University after Moyonsho Nazarshoev, Khorog, Tajikistan, Prospect Shirinsho Shohtemur, p\o736000, Phone (mob) +(992)937722277, email-shonizorova82@gmail.com

УДК 821.222.8

ТАҲАВВУЛОТИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ СЕРИСТЕЪМОЛИ ЧАМЪИЯТӢ - СИЁСӢ ДАР ЗАБОНИ ФОРСӢ

Чумъаева Б.Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Эрон кишвари қадимӣ ва дорои таърих ва фарҳанги бою пурғановат мебошад. Дар ин кишвар тамоми соҳаҳои ҳаёт аз қабилҳои кишоварзӣ, тиб, мусиқӣ, адабиёт, ва ғ. ба дараҷаи олӣ тараққӣ ва рушд ёфта, дар баробари ин илми забоншиносӣ, махсусан забони форсӣ хеле пеш рафтааст. Дар ин миён вожагон ва калимаҳои ин забон низ инкишоф ва тараққӣ намуда, ҳангоми таҳқиқи масоили вожагон ва калимаҳои форсӣ масъалаи истилоҳот низ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Забоншиносони эронӣ П.Н. Хонларӣ ва Х. Фаршедвард оид ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳот дар забони форсӣ андешаҳои ҷолибро баён намуда, мақолаҳои зиёдро ба таъбу нашр расондаанд. Ҳамчунин масъалаи мазкур дар афкори илмии забоншиносони рус Л.С. Пейсиков ва Ю. А. Рубинчик ба назар мерасанд.

Бо пешрафт ва инкишофи ҷамъият ва густариши робитаҳо миёни миллатҳо ва давлатҳои гуногун забон ҳам пешрафту нумӯ мекунад. Кишвари Эрон ҳам мисли соири дигар давлатҳо пешрафти зиёде қард ва робитаҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, иқтисодиро бо дигар давлатҳо иқтидор бахшид. Дар ду қарни охир дар ҷаҳон воқеаҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ ба мисли ҷанги якум ва дуввуми ҷаҳонӣ, ҷангҳои дохилии кишварҳои гуногун, ҷанг миёни қавмҳо ва миллатҳо рух доданд, ки навигарӣ ва дигаргуниҳои куллиро дар ҷомеаи башарӣ ба миён оварданд. Чунин воқеаҳои таърихӣ дар Эрон ба мисли инқилоби машрута, низоъҳои худии кишвар, Инқилоби Исломи заминаи густариши иртиботро бо мамолики ғарб ва дигар кишварҳои дунё тақвият бахшиданд. Ин ҳодисоту воқеаҳо таҳаввулоти бузургеро дар забони форсӣ паدید оварданд. Махсусан, калимаҳо, истилоҳоти зиёде бегона вориди ин забон гардиданд ва калимаҳо ё мафҳумҳои кӯҳна маъниҳои навро пайдо намуданд. Ҳукумати кишвари Эрон минбаъд гуфтушунид, музокирот, аҳдномаҳоро ба имзо расонд, ки барои пешрафти ин кишвар нақши муассир гузоштанд.

Ба забони муосири форсӣ раванди воридшавии калимаҳо ва ибораҳои нав хеле зиёд ба назар мерасанд. Ин қабилҳои калимаҳо ва иборот дар маҷмӯи неологизмҳоро ташкил медиҳанд. Воридшавии ин қабилҳои калимаву иборот заминаи хуберо барои пайдоиши истилоҳоти нав мегузоранд. Чунин истилоҳот дар ҳамаи соҳаҳои илмӣ ба назар мерасанд. Барои ба эътидол овардани вазъи воридшавии калимаҳои бегона ба забони форсӣ ва баланд бардоштани мақому манзалати ин забони қуҳантаърих Фарҳангистони забону адаби Эрон таъсис дода шуд. Ҳадафи асосии ин Фарҳангистон тозаву пок нигоҳ доштани забони форсӣ аз авомили бегона ва неруманд гардондани он буд. Барои ин асосномаи Фарҳангистон таҳия гардид, ки ҳадафу вазифаи онро мушаххас мекард. Мувофиқи асли понздаҳуми Қонуни асосии кишвари Эрон забони форсӣ ба ҳайси забони давлатӣ пазируфта шудааст: “Забон ва хати форсӣ ва муштараки мардум Эрон форсӣ аст. Асноду мукотибот ва мутуни расмиву кутуби дарсӣ бояд ба ин забон ва хат бошад...”. Ба қавли Раиси Фарҳангистони забону адаби форсии Эрон

доктор Ғуломалӣ Ҳаддоди Одил “Ҳангоме, ки мегӯем забони форсӣ ва хатти форсӣ забон ва хатти расмӣ кишвари Ҷумҳурии Исломии Эрон аст, бояд битавонем аз ин хат ва забон таърифи дақиқ ва рӯшане ба даст диҳем ва бар мафҳуми илмӣ хат ва забон чомаи ҳуқуқӣ бипӯшонем то сурати расмӣ ба худ бигирад ва мӯчиби ташаххуси миллат Эрон ва мояи имтиёзи он аз соири милал гардад” (2.13- 14).

Солҳои охир дар баҳши истилоҳоти сиёсии забони форсӣ истилоҳҳои маъмул ба мисли инқилоб, истиқлол, сиёсат, интиҳобот, ҳизб, аҳднома, музокирот ва ғ. хеле зиёд ба назар мерасанд. Истилоҳи сиёсии инқилоб дар забони англисӣ revolution, дар забони русӣ революция зиёд истифода мегардад. Ин калима дар забони классикӣ маъноҳои мунқалиб шудан, дигаргун шудан, аз ҳолате ба ҳолате баргаштан, изтироб, нооромиро ифода мекард. Масалан мутафаккири барҷастаи шарқ Ҷалолиддини Румӣ низ ин калимаро ба кор бурдааст:

Омадем аз ғайб аввал дар ҷаҳон,
Ҷам бад-ӯ дармеравем аз инқилоб

Тӯфонот ва ҳодисот ва инқилобу қатли ом – ҳама боиси он аст, ки табдили аҳвол шавад “Тазкираи Давлатшоҳӣ” Фарҳанги забони тоҷикӣ (6, 488).

Ин калима дар Фарҳанги Форсии Имрӯз чунин шарҳ дода шудааст:

دیگرگونی. 1. انقلاب - enqelāb

اقدام دسته جمعی نیروهای مولد رو به رشد برای حل تضاد موجد در جامعه و سرکوب و فروپاشی – انقلابی 2.
حاکمیت نیروهای پاسدار نظام کهنه (3. 148).

Калимаи инқилоб дар забони форсӣ бо пасвандҳои ҷамъосози – хо, - ён ва – юн ба назар мерасад: انقلابيون انقلابيان انقلابيها

Инчунин аз ин истилоҳи сиёсӣ ибораҳои

дигар ба вуҷуд омадаанд:

انقلاب بورژوايي - инқилоби буржуазӣ: Инқилобе, ки ба раҳбарии санъатгарон ва бозаргонон барои барандохтани қудрат ва имтиёз моликону заминдорони бузург, шох, шохзодагон ва руҳониён сурат гирад.

انقلاب رهاييخشي - инқилоби раҳоибашӣ: Инқилобе, ки бар зидди султаи султаи бегонагон ва барои расидан ба истиқлоли миллӣ анҷом гирад; инқилоби озодибахш, инқилоби истиқлолталабона.

انقلاب سرخ - инқилоби сурх: Инқилоби қаҳромези табақоти ситамкаш; инқилоби коргару деҳқон.

انقلاب سفيد - инқилоби сафед: Номе, ки Муҳаммад Ризои Паҳлавӣ ба барномаҳои ислоҳоти иҷтимоии худ дода буд.

انقلاب سويساليستي - Инқилоби заҳматкашон барои истиқрори сусиёлизм ва миллӣ кардани сармоя ва васоили тавлид.

انقلاب فرهنگي - инқилоби фарҳангӣ: Талоши шитобзада ва қаҳромези бархе ҳукуматҳои инқилобӣ барои тағири ногаҳонии сохтору муносиботи фарҳангии чома, аз ҷумла дар Чину Эрон (3, 148 - 149).

و کوتاه مدتی قبل از انقلاب روزنامه آتش متعلق به میراشرافی را که زمانی علیه دکتر مصدق به سردبیری نصرت (4.526-527).

سرنجام بعد از بیست و پنج سال از سپری کردن دوران محکومیت در آبانماه پنجاه و هفت با خروش انقلابی مردم وبا گشودن درهای زندنها آزاد گردید. (4, 419)

Даҳсолаҳои охир дар ҷаҳон дигаргуниҳое ба вуқӯ омаданд, ки ба вазъи сиёсии кишварҳои гуногун таъсири бузург расонданд. Барои ҳамин истилоҳоти зиёде зухур намуданд, ки вазъияти сиёсӣ, идеологӣ, фарҳангии кишварҳоро инъикос менамуданд. Масалан истилоҳи истиқлол дар арсаи сиёсати ҷаҳони муосир корбурди зиёд дорад. Бисёр давлатҳо соҳибхатиёр гардиданд ва иқтиқлолияти хешро эълон намуданд. Калимаи истиқлол аз забони арабӣ гирифта шудааст ва дар Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: мухтору мустақил будан, озод будан дар кардани коре, бе мудохилаи касе соҳибхатиёри кори худ будан; мустақилӣ, соҳибхатиёрӣ.

Туро расад ба ҷаҳон сарварӣ ба истехқоқ,
Туро расад ба ҷаҳон хоҷагӣ ба истиқлол

Убайд Зоконӣ (6,506).

Истилоҳи сиёсии استقلال дар Фарҳанги форсии имрӯз чунин шарҳ дода шудааст:

1. Вазъ ё кайфияти тасмим гирифта, амал кардан ва идора кардан ва идора кардаи қорхон ба васила ё бо назорати худӣ шахс, гурӯҳ ё давлат.
2. Ҳақ ё тавоноии доштани чунин вазъе.
3. Вазъ ё кайфияти фармонбардор, вобаста ё зердаст набудан.

استقلال سیاسی – тавоноии тасмимгирии як давлат (ё ниҳоди сиёсӣ) дар мавриди умури дохилӣ ва сиёсати хориҷӣ ҳеш.

Аз ин калима калима ва ибораҳои дигар истиқлолталабӣ, истиқлолхоҳӣ, истиқлоли сиёсӣ ва ғ. ба вучуд омадаанд.

(4.513.) یک عده از افراد آزادیخواه و میهن دوست وارد بشوند نیروی استقلالطلبی ملی قدرت خواهد گرفت ...

انتخابات Интихобот аз калимаи интихоб гирифта шудааст ва бо пасванди арабии - от ҷамъ баста шудааст. Маъракаи муҳими сиёсӣ аст, ки дар кишварҳо барои интихоби лидерҳои сиёсӣ мегузарад.

(4, 514 - 515) ولی شما انتخاب نخواهید شد. گفتم برای شرکت در انتخابات آمده ام ...

Калимаи сиёсат беш аз ҳама дар матбуоти даврӣ, ВАО, нутқи шифоҳӣ ва китобҳои марбут ба сиёсат дида мешавад. Ин калима чун истилоҳи сиёсӣ пазируфта шудааст. Дар луғати таълифнамудаи муҳаққиқи эронӣ Аббоси Ориёнпур فرهنگ کامل انگلیسی فارسی чунин шарҳ ҷӯфтааст:

سیاست سیاست مدن - 1. Politique

2. عضو حزب متشکل از پروتستانها و کاتولیک های فرانسه بعد از قتل عام مذهبی سنت با رتلمو که عقیده داشتند. دولت پشتیبان هر دو مذهب کاتولیک و پروتستان باشد.

3. آدم بیعلاقه بمذهب آدم بی بند و بار (گاهی هم با این معنی نوشته می شد).

سیاستمدار کسی که دارای حسن تدبیر برای اداره امور کشوری یا جامعه بخصوصی است - Politist

Polity – طرز مدیریت سیاست اداری , طرز اداره , طرز حکومت , سیاست کشوری

2. مملکت جامعه , حکومت کشور
3. طرز عمل , روش کار , سیاست حسن تدبیر
4. قلمرو حکومتی , قلمرو و سیاسی

Калимаи сиёсатро забоншиноси эронӣ Муҳаммад Муин дар فرهنگ فارسی чунин шарҳ додааст:

1. سیاست - siyāsāt. Юнонӣ politika, лотинӣ politicus. Яке аз расоили Афлотун (қарни чоруми қабл аз мелод), ки дар он вуруде дар сиёсатро бар суфистой мамнуъ медонад. Афлотун рисолае дигар дорад, ки назди аврупоиён ба Ҷумҳурият ва назди мусулмонон ба сиёсат маъруф шудааст.

2. سیاست - siyāsāt – рисолаест ба қалами Арасту (343 қабл аз мелод). Муаллиф дар он се шакли асосии ҳукуматро бо қамоли таамуқ шарҳ медиҳад; ҳукумати истибдодӣ, ҳукумати ашрофӣ ва демокросӣ. Ин китобро ба 6 бахш (Methode) тақсим мекунанд:

1. Дар бораи хонавода ва тадбири манзилу бандагӣ, моликияту заношӯй.
2. Дар бораи назароти Афлотун ва нақди ҳукуматҳои Испорту Ақритиш (Крат) ва Қуртоҷана.
3. Дар бораи қонуни асосӣ.
4. Дар бораи анвои димукросӣ олигоршӣ, ҷумҳурӣ ё ҳукумати худусат миёни он ду илалӣ интиқол дар ҳукуматҳо.
5. Равиши ташкили димукросиҳо ва олигоршиҳо ва тариқай пайдор қардани онҳо.
6. Дар бораи ҳукумати комили матлуб (5,734).

Дар мамолики шарқ низ калимаи сиёсат хеле серистеъмол мебошад. Ин калима ҳам дар нутқи шифоҳӣ ва ҳам дар забони адабӣ зиёд ба назар мерасад. Чунончӣ вазири

машхури Салҷуқиён Низомулмулк китоби “Сиёсатнома” – ро нигоштааст, ки аз 50 фасл иборат аст.

Аз як калимаи сиёсат дар забони форсӣ калимаҳои дигар ба монанди сиёсӣ, сиёсатмадор, сиёсатманд, сиёсатнома, сиёсатшинос, бесиёсат, босиёсат сохта мешаванд. Инчунин бо ин калима ибораҳои зиёди сиёсӣ зухур кардаанд. Ба мисли сиёсати байналмиллалӣ, сиёсати хориҷӣ, сиёсати дохилӣ, сиёсати ҷаҳонӣ ва ғ. Масалан;

میراث

اجتماعی حتی در میان فرهنگی – سیاسی خفتگان بیست ساله چیزی بیش از فقر سیاسی و ضعف سیاسی و ضعف درک "روشنفکران" و اقشار تحصیل کرده نبود. (4, 410) .

در این موقع بودم که سیاستهای بین المللی به کمک ایران آمدند و قوام السلطنه هم بر سر کار آمد و عمر مجلس چهاردهم به (4,518) پایان رسید.

علیر غم آنچه در تاریخ احزاب سیاسی آمده است چنانکه به کرامت در یاد داشت اعضا دیده شده (4,528).

Дар забони форсӣ бисёр итилоҳоти серистеъмоли сиёсӣ ба монанди ахднома, музокирот, тавтиа, созишнома, қарордод, истеъмор ва ғайра вучуд доранд, ки истифодаи зиёд доранд.

Ҳамин тариқ, ба ҳулосое омадан мумкин аст, ки дар забони форсӣ қабати итилоҳоти сиёсии забони форсӣ то ҳоло пурра омӯхта нашудааст ва барои ба даст овардани ҳулосаҳои амиқ дақиқ таҳқиқоти дақиқ лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Аббоси Ориёнпури Кошонӣ. Фарҳанги комили англисӣ – форсӣ. Техрон, 1996. Ҷ. 4. Саҳ, 4117.
2. Гуломалӣ Ҳаддоди Одил. // Масъалаҳои вожагузинӣ ва итилоҳоти забони тоҷикӣ – форсӣ. – Душанбе, саҳ 13-14.
3. Гуломхусайни Садри Афшор, Насрини Ҳакамӣ, Настарани Ҳакамӣ. Фарҳанги форсии имруз. – Техрон, 1375. 1245 саҳ.
4. Муҳаммад Али Султонӣ. Аҳзоби сиёсӣ ва анҷуманҳои сиррӣ дар Кирмоншоҳ. Ҷ. 2. Техрон, 1999. – саҳ. 620.
5. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. Техрон, 1996. Ҷ.5. саҳ, 734.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Москва, 1969. 951 с.

ТАҲАВВУЛОТИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ СЕРИСТЕЪМОЛИ ҶАМЪИЯТИ - СИЁСӢ ДАР ЗАБОНИ ФОРСӢ

Дар мақола ба итилоҳоти бештари сиёсӣ дар забони форсӣ дахл дорад. Муаллиф хангоми таҳқиқи ин проблемаи забон луғатҳои гуногунро ба назар гирифта, этимологияи итилоҳот, ё ҳуди калимаҳо — лексемаҳои нишон медиҳад. Барои иҷрои намунаҳо аз китобҳои сиёсии забони форсӣ истифода мешуданд.

Калидвожаҳо: забони форсӣ, забони англисӣ, итилоҳот, итилоҳоти сиёсӣ, луғатҳо.

РАЗВИТИЕ НЕКОТОРЫХ БОЛЕЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются более употребительные политические термины в персидском языке. Во время исследования данной языковой проблемы автор рассматривает разные словари и показывает этимологию терминов или же самых слов – лексем. Для проведения примеров были использованы политические книги персидского языка.

Ключевые слова: персидский язык, английский язык, терминология, политическая терминология, словари.

THE DEVELOPMENT OF SOME POLITICIAN TERMINOLOGY THAT ARE MORE COMMON IN PERSIAN LANGUAGE

The article deals with more common political terms in the Persian language. During the study of this language problem, the author considers different dictionaries and shows the etymology of the terms or the words themselves - lexemes. For bringing an example were used the political books.

Key words: Persian language, English language, terminology, politician terminology, dictionaries.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумъаева Баҳор – мудири кафедраи забонҳои шарқи ДДХ ба номи М. Назаршоев, н.и.ф., дотсент. Тел: 93 747 04 55. E - mail: ahor.jumaeva@mail.ru.

Сведения об авторе: Джумаева Б. зав. кафедрой восточных языков ХГУ им. М. Назаршоева, к.ф.н., доцент. Тел: 93 747 04 55. E - mail: bahor.jumaeva@mail.ru.

The information about author: the head of Eastern languages department of the Khorog State University named after M. Nazarshoev, candidate of Philological Science. Tel: 93 747 04 55. E - mail: ahor.jumaeva@mail.ru.

ҲАЁТ ВА ОСОРИ ЛАЪЛЧУБАИ МИРЗОҲАСАН

Аламшоев М.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Шоири ширинкалом Лаълчубаи Мирзоҳасан дар яке аз деҳаҳои табиаташ зебою мафтункунандаи Тусиён дар соҳили рӯди кӯҳии пуртуғени он 10 ноябри соли 1951 ба дунё омадааст. Ин деҳаи калонтарини водии Шохдараи ВМКБ ба ҳисоб меравад. Деҳа бо одамони номдори худ дар Бадахшон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум аст. Устод Мирзоҳасанов Лаълчуба дар оилаи зиёӣ тарбия ёфта буд. Падари бузургвораш марди фозилу донишманд ва бисёр хоксор буд. Шиносоии ман бо ин оила дар яке аз рӯзҳои баҳории наврӯзӣ, замоне ба вуқӯъ омада буд, ки дар синфи ҳафтум мехондам ва ба деҳаи Тусён катии падарам барои харид кардани мошинаи дарздӯзӣ рафта будем. Мошинаро харид кардем ва моро амаки Мирзоҳасан, ки ҳамкор ва дӯсти наздикашон будаанд, ба хона даъват карданд. Ба ғайр аз мо боз якчанд муаллимони деҳ ва куҳансолон дар он ҷо хузур доштанд. Дар мурури таомхӯрӣ ҳамсӯбатон аз илму маърифат сухан меронданд, гоҳ-гоҳ мисраҳои шеърро ҳам вирди забон меоварданд ва ман онҳоро бодикқатона гӯш мекардам. Маълум буд, ки волидайнӣ Лаълчуба фарзандони худро дар рӯҳияи шеърдӯстию донишандӯзию илмдӯстӣ тарбия мекарданд. Баъди видоӣ бо хонадони Лаълчуба падарам аз барои бор кардани борамон улоғеро талаб карданӣ шуд. Лекин ба мо расонданд, ки борро аллакай ноайён Лаълчуба, он вақт вай дар синфи даҳум мехонд, то раҳи калон пуштора фурувардааст. Падарам аз ин кори Лаълчуба дар тааҷҷуб монд, бисёр хурсанд шуда ӯро офаринбод карда буд. Ҳувайдо буд, ки нақӯкорӣ, некхоҳию олиҳимматӣ дар тинати Лаълчубаи ҷавон аз хурдӣ раҳ ёфта буданд.

Лаълчубаи Мирзоҳасан ба шеърнависӣ аз хӯрдӣ шавқу ҳаваси калон дошт, шеърҳои классикони адабиёти тоҷик ва адибони муосирро аз ёд ва муроила мекард. Шеърҳои аввалини худро ба муаллимони нишон меод ва онҳо истеъдодро дар вай дида, дар минбаъда навиштани ҷакидаҳои шеърӣ ӯ дастгирию раҳнамоҳӣ мекарданд. Ин буд, ки Лаълчуба мактабро бо баҳои аъло тамом карда, касби забоншинос шуданро пеша мекунад ва тобистони соли 1973 бо шаҳри Душанбе сафар карда, ба шӯъбаи рӯзонаи факултаи таъриху филологияи (бахши филологияи тоҷик) Институти давлатии педагогии Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко (альон Донишгоҳи омӯзгорӣ ба номи С. Айни) - ро дохил мешавад. Дар ин аём ӯ ба навиштани шеърҳо машғул мешавад ва онҳо паи ҳам дар рӯзномаи “Педагоги ҷавон” - Институти педагогӣ ҷоп шудан гирифтанд. Вай Институтро бомуваффақият хатм намуд ва аз соли 1977 дар мактабҳои вилоят (Ишкошим ва Шуғнон) ба ҳайси муаллими забон ва адабиёти тоҷик кор кардааст. Соли

1985 дар деҳаи Тусиён бо ташаббус ва роҳбарии эшон клуби адабӣ-маърифатии «Шарора» таъсис дода шуд, ки дар он ҷавонони соҳибистеъдоди деҳа-насрнависону шеърнависон гирд омадаанд. Соли 1986 ин клуб дар озмуни умумииттифоқии Чамъияти китобдӯстони Шӯравӣ ғолиб доништа шуда, роҳбари он Мирзоҳасанов Лаълчуба бо нишони «Аълоҷии чамъияти китобдӯстони умумииттифок» сазовор гашт.

Дар соҳаи омӯзгорӣ Мирзоҳасанов пешқадам ва намунаи дигарон буд. Донишкадаи такмили ихтисоси ВМКБ соли 1986 таърибаи Мирзоҳасанов Лаълчубаро ҳамчун муаллими соҳибтаҷриба ва соли 1987 таҷрибаи ӯро ҳамчун роҳбари синфи пуртаҷриба дар ҷумхурӣ муаррифӣ намуд. Соли 1985 бо ташаббуси Мирзоҳасанов Л. бори нахуст дар вилоят ба забони тоҷикӣ Клуби (маҳфили) ҳозирчавобони хуштабъ ташкил ва дар бинои Хонаи маорифи сиёсии вилоят (алъон бинои асосии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев) гузаронида шуда, ба тавассути мақолаи методии ӯ тахти унвони «КВН ва тарзи ташкили он аз адабиёт» (Мақтаби советӣ), соли 1987) таҷрибаи ӯ дар ҷумхурӣ паҳн гардид.

Дар давоми фаъолиятш дар соҳаи омӯзгорӣ мактабҳои миёна Мирзоҳасанов Л. барои корҳои пурсамар соҳиби номи муаллими калон, муаллим-методист, муаллими дараҷаи олиро соҳиб шуда, вазифаҳои роҳбари мактаби таҷрибаи пешқадами муаллимони ҷавони ноҳияи Шугнон, роҳбари иттиҳодияи методии китъавӣ, лектори Донишкадаи такмили ихтисоси ВАБК ва чамъияти «Дониш»-и вилоятро ба ӯҳда дошт. Маърузаи ӯ “Тараннуми ватандӯстӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода” аз ҷониби чамъияти “Дониш”-и Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби ҷои аввал ва мукофоти пулӣ гардид. Соли 1986 бо нишонаи сарисинагии «Аълоҷии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» мушарраф гардид.

Моҳи майи соли 1990 дар озмуни умумииттифоқии «Муаллими сол» дар шаҳри Москва Мирзоҳасанов Лаълчуба бомуваффақият иштирок намуда, довталаби беҳтарини озмун гардид ва аз тарафи Вазорати маорифи СССР бо нишонаи сарисинагии «Аълоҷии маорифи СССР» сазовор гашт.

Аз соли 1992 Мирзоҳасанов Лаълчуба дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ дар вазифаҳои муаллими адабиёти классикӣ, ёвари ректори донишгоҳ, мудири кафедраи адабиёти тоҷик ва алъон ҳамчун дотсенти ин кафедра кор карда истодааст. Солҳои 1993-2000-ум роҳбари маҳфили адабии умумидонишгоҳии (Донишгоҳи Хоруғ) ба ӯҳда дошт ва ба ифтихори ҳазорсолагии Абулқосим Фирдавсӣ бо иштироки донишҷӯён намоишномаи “Набарди Гурдофарид” (аз рӯи достони “Рустам ва Сӯҳроб”) ба сахна гузоштанд, ки мухлисони зиёдеро пайдо карда буд.

Лаълчубаи Мирзоҳасан ҳамчун олим-тадқиқотчи соҳаи адабиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта мешавад. Ӯ соли 2003 дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ рисолаи илмӣ номзадиро зери роҳбарии д.и.ф, профессор Худой Шарифов бомуваффақият дифоъ намуда, соҳиби унвони номзади илми филология гардид. Дар чандин конфронси ҷумхурӣ ва байналмилалӣ (Душанбе, Туркия, 2012), симпозиумҳои байналмилалӣ (Хоруғ, 2004, Душанбе, 2008, 2010, 2016, 2018) ширкату баромад кардааст. Вай роҳбари илмӣ корҳои диссертсионӣ буда, ба чандин рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ тақризиҳои илмӣ навиштааст. Бештар аз 100 мақолаи илмӣ, илмӣ-методӣ, илмӣ-оммавӣ, очерку китобҳо ба қалами Мирзоҳасанов Л. тааллуқ доранд.

Чӣ хеле, ки дар боло қайд карда будем, Лаълчубаи Мирзоҳасан аз давраи мактабҳои, ва ба таври ҷиддӣ аз замони донишҷӯӣ, ба навиштани шеър машғул буда, намунаҳои ашъораш дар рӯзномаю маҷаллаҳои вилоятӣ ва ҷумхурӣ доимо ба табъ расиданд. «Тирамоҳи кӯхистон» – у “Мачнунбед” шеърҳои аввалини шоир мебошанд, ки дар рӯзномаи “Бадахшони Советӣ” чоп шудаанд. Ба кормандони газета - журналисти бомаҳорат Амирбек Исломов ва шоири мумтоз Ширин Бунёд ин шеърҳо хеле писанд омадаанд. “Чоп кун, ки тирамоҳро зебо қаламзад кардааст”- гуфтааст устод Амирбек [2, 4]. “Оре, ин сурати тирамоҳи кӯхистон буд, ки на ҳар раҳгузар метавонист

дар сафҳаи шишапораҳои он шеъре навишта кунад, чунин содда, самимӣ ва хароратбахш [2, 5]:

Чӯйборон аз ниҳеби тирамоҳ,
Бар лабон парсинги дигар бастаанд.
Дар миёни чӯйҳо оинаҳо,
Зери пойи тирамоҳ бишкатаанд.

Китоби аввалини шеърхояш соли 1989 дар маҷмӯаи дастҷамъӣ бо номи «Рӯзи баҳор» аз чоп баромад. Китобҳои алоҳидаи шеърҳои Лаълҷубаи Мирзоҳасан бо номи «Суруди дарё» (соли 2007), «Накҳати субҳ» (соли 2011), «Сафири мурғи шабоҳанг» (соли 2014) дар нашриёти «Адиб» ба таъб расиданд. Муаллиф соли 2015 барои китоби «Сафири мурғи шабоҳанг» соҳиби ҷоизаи ба номи Мирзо Турсунзода гардид.

Осори шоир басо бою рангин ва серчанба аст. Эҷодиёти ӯ мавзӯҳои мухталиф: ватан, ватандорӣ, модар, ваҳдату сулҳ, табиат, ишқ, ҷудоно вафодорӣ, илмдӯстию донишомӯзӣ, китобдӯстӣ, инсонгароӣ, меҳру шавқатро дар бар мегирад. Эҷодиёти ӯ ба ҳаёту мамоти имрӯзаи пур аз тазод ва пурпечутоб, вале дар оянда умедбахш бахшида шудааст.

“Лаълҷуба ба сӯйи шеър адаб марди роҳест, ки дар кӯлвораи тӯшаи зиёди маонӣ андӯхта, бидуни бими афтодану раҳгум задан дилпуруна пай мезанад манзилҳову марохилро... Дарди шеър, азоби шеър, захмати шеърро хуб дарк карда, баъзан нармакак ва гармакак мегӯяд:

Қатори ашкро дар сафҳаи нав,
Ба сони сатрҳое чида-чида.
Ба нӯги мижа шеъре менавиштем,
Ману қалби ману ашки ду дида.” [7, 6-7].

Шоир аз он мефаҳрад, ки ӯ шеър меофарад, шоирӣ ҳаёту ҳастии ӯст, шеър дар қалби ӯ ҷо гирифтааст:

Эй шеър, эй шарораи поки танӯри чон,
Бар пойи чону пойи дилам печ хӯрдаӣ.
Дигар туро раҳо накунам аз кафи ҳаёл,
Бори ғамам зи шомгоҳ то субҳ бурдаӣ.

Шоир заррабин аст, дар табиати Ватан ҳама чизро мебинад ва ҳис мекунад ва ҳар аём ба ӯ илҳом мебахшад:

Аз хандаи хуршеди баҳорӣ ба дили об
Резанд ҳама шӯшаи шерозаи бомат.
Дар барги гули тозаи пиндори таҷаллӣ
Бо шабнами андеша кашам шеър ба номат,
Ин рӯз чӣ рӯзест,
Фирӯз баҳорест! [2, 41].

Шоир таҳаюлотӣ фалсафӣ дорад. Ӯ тағйиротро, аз як шакл ба шакли дигар мубаддал шудани табиату ҳаёти ихотакардаи моро, дар шеърхояш таҷассум мекунад:

Дамсози гуле то ба сахар донаи шабнам,
Дар субҳи сафо сӯйи фалак рахт кашад боз.
Дар дидаи хуршед кунад хонаи хилват,
Чун буйи гуле сӯйи ҳаво тахт кашад боз [2, 40].

Ё ин ки:

Зи нӯги новаҳо дар панҷаи меҳр,
Фитода шӯшаҳо садпора гарданд.
Зи гармӣ пардаҳои шишаи чӯй,
Даруни оби чӯ якпора гарданд [2, 46].

“Шоир ҳамагонро даъват мекунад, ки дар хизмати доимии Ватан бошанд, баҳри эъмори он бикӯшанд ва дар замони ҳозира, ки гирду атрофро кишварҳо ва гурӯҳҳои гуногун ихота кардаанд, онро чун гавҳараки чашм нигоҳдоранд:

Ба ин афсонакишвар ҳар замон шукрона бояд кард,
Ба ин ободии чаннатнишон шукрона бояд кард [8, 3]”.

Тоҷикистон барои шоир азизу гиromӣ аст, вай аз он меболад, ки он шуҳрати
чаҳонӣ пайдо кардааст:

Тоҷикистон зодгоҳи тоҷдорон буду ҳаст,
Назми шӯҳратбори шарқиро чу бунён буду ҳаст...
Тоҷдораш тоҷидори носабурӣҳо набуд,
Дар сабурӣ мисли санги кӯҳсорон буду ҳаст...
Тоҷикистон, метапад дар набзи ман набзи ту низ,
Ҳастии ман решапайванди Бадахшон буду ҳаст...
Сел натвонад барад бунёди маъвои умед,
Тоҷикистонӣ сутуни Тоҷикистон буду ҳаст.

Қисмати шоир ҳама вақт бо Бадахшон саҳт пайвастагӣ дорад, вай онро бо ҷойи
дигар иваз намекунад:

Қисматам сабт ба санги ту, ҷӣ ношоду ҷӣ шод,
Эй Бадахшон, ба тую санги ту морост қасам.

Дар ашъори шоир мазӯӣ “модар” мақоми хосаеро соҳиб аст:

Гар шод гашта модарам аз нақши умри ман,
Дар номи ӯ бимираму ӯ боз зинда бод.
Эй вой, агар зи ман расадаш гарди ҳасрате,
Дар ин чаҳон нишонаи ҳастии ман мабод!

Шоир доимо муқобили ҷанг аст ва аз он меҳаросад, асосан баъди дидани модари
ғамгусор:

Модар ба даст ҷомаи домодии писар
Дар зарби нағмаҳои мурғони навбахор,
Медид лаҳза-лаҳза дар оинаи ҳаёл
Рухзори наварӯси шукуфони интизор.
Ин дам расид қосиде бар ҳавлию бидод
Аз сӯйи нури дидаи ӯ нома безабон.
Бигрифт бо умеди ҳавас номаро кушод,
Бар хирмани умед фитод оташи фиғон...
Хуршедро ба ҳасрати ӯ ашки интиқом
Тӯфони барқрез ба рӯйи замин шавад,
Оҳаш ба сӯйи Қаҳқашон оташ афканад:
Ҳаргиз мабод ҷанг, ки маргофарин шавад.

Дар ашъори Шоир мазӯӣ “ишқ” абадист, вай ҳамчун ганҷи нокушодаи кӯҳсор аст:

Ҳамчу ганҷи нокушуди кӯҳсор,
Ишқи ман дар сина чун ганҷина монд.
Мисли оби чашмаи пинҳони кӯҳ,
Ишқи беовози ман дар сина монд.

Шоир аз он меболад, ки боре бо дилдодааш дар моҳтобшаб, дар лаби дарёчаи шӯҳ
дар ҳалқаи ҳам шишта будаанд ва аз дасти ҳамдигар оби мусаффо нӯши ҷон карда
буданд:

Ману ту дар лаби дарёчаи шӯҳ,
Ба сони мавҷҳо печида будем.
Ба зери шӯъла аз оби мусаффо,
Зи дасти ҳамдигар нӯшида будем [2, 47].

Вале хайҳот, фурсат аз даст рафт, оқибати тақдиру ҷудой, замона дигар гашт:

Гирифтам чун кафи обе зи дарё,
Ки то хомӯш созам сӯзиши тан.
Ба лаб бурдам, аз он фарёд бархост,
Бичӯшид об гӯё дар кафи ман [2, 48].

Ё ин ки:

Боз имшаб бе ту ҳамчун рӯзи пеш,
Дар нигоҳам об гаштанд ахтарон.
Моҳи шаб бар рӯи гул шабнам гирифт,
Савт оҳе дар садои булбулон [2, 125].

Дӯстӣ дар ашъори шоир мақоми хосаеро дорост, ӯ ба дӯстон некхоҳию амонӣ ва олиҳиматию ҳаёти рӯҳониро хоҳон аст:

Дар ин як лаҳзаи эҳсос,
Дар ин як лаҳзаи ҳассос,
Дуоят мекунам, ай дӯст...

Ба зери чархи нуронӣ
Ниғаҳбону ба рағми сӯхтанҳо соябон бошад,
Сари сабзи шумо дар гиру дори зиндагонӣ дар амон бошад!

Шоир ҳамеша интизори дӯстон аст, меҳодад бо қалби пок онҳоро пешвоз гирад, меҳмоннавозӣ кунад, барои ӯ маҳалгарой хос нест:

Боз о, ҳарири хокии ман зери пойи туст,
Боз о, ки хонаҳои дилу чашм ҷойи туст.
Гирад канори хеш туро кӯҳ ҳамчу тифл,
Боз о, суруди мурғи дилам ҳамнавои туст.

Шоир ҳамеша дар талаби ваъдат аст:

Сӯхроби рӯзгор дар ин ҳайоҳӯи даҳр,
Ханҷаррасида, зор ба чанголи зиллат аст.
Мӯҳтоҷи нӯшдоруи мӯҳтоҷи марҳаме,
Ай дӯст, нӯшдоруи имрӯза ваҳдат аст.

Дар тасвири табиат шоир тавоност. Забонаш содаю суфтаю фаъмою оммафаҳм ва аз такрори бечо холист, дар ҳар маврид калимаҳои инъикоскунанда бо вожаҳои худӣ - на бегона иваз мешаванд ва барои хонанда бароҳат аст, чунончи дар мисраҳои зерин калимаи “хуршед”-ро бо вожаҳои муносиб иваз мекунад:

Хуршед хат кашид бар андоми кӯҳсор,
Як рӯз рафта-рафта ба манзил расида буд.
Киштии офтоб зи тӯфони гирудор,
Худро зи байни мавҷ ба соҳил кашида буд.
Гӯйи, ки офтоб ба хангоми вопасин,
Бар теғи кӯҳ гӯшаи рӯмоли худ кашид.
Аз косае, ки шамс ҳамебурд бар ғуруб,
Гӯй ба тори кокули кӯҳ оби зар чакид.

Шоир тарзи зисту зиндагонии гузаштагонро тасвир карда, носолимии даврро барои инсон нишонрас мекунад:

Ў қабки рав набуд, бале буд дар қафас,
Маҳбуси ҷовидонии зиндони зиндагӣ.
Бечора буду даҳр ба ӯ чорагар набуд,
Мурғи шикастаболи биёбони бандагӣ.

Шоир муқобили қорҳои зишт, асад, разму чидол, хатоҳои зиндагӣ баромада эҳтиёткориро пешниҳод мекунад:

Муқофоти бихиштиро ниғаҳ дор,
Қадам дур аз лаби чоҳи сияҳ дор.
Агар ғӯтидаи дар зулмати шаб,

Нигоҳатро ниғаҳ дар чашми маҳ дор [2, 132].

Дар ғазалсарой ҳам шоир қувваи худро санҷидааст ва комёб гаштааст. Ў вассофи ишқи заминӣ ва илоҳӣ мебошад, ҷудоию танҳоиро дӯст намедорад:

Бинол, эй най, бисе ғам дорам имшаб,
Ҳама асбоби мотам дорам имшаб.

Дилам захмист аз тири ғами ёр,
Надонам аз кӣ марҳам дорам имшаб.

Ғазалҳои ӯ саршор аз суханони меҳрубонию муҳаббат, сидку вафо, ватандӯстию дӯстиву истиқлоланд:

Ханда зад дар боғи ваҳдат ғунҷаи иқболи мо,
Сабз шуд дар шоҳи ваҳдат барги истиқлоли мо.
Шоҳаи чӯшу талоши мо ба гулшан ғунҷа баст,
Зиндагонӣ нозанинтар шуд ба истиқболи мо.
Дар фазои дӯстӣ хуршеди бахт анворпош,
Қувва пайдо карда акнун ҳам пару ҳам боли мо.

Ӯ ба муқобили онҳое мебарояд, ки илму ҳикматро зери по мекунанд, кибру ҳасад, чангу ҷидолро меписанданд:

На қадре монд дар дунёи ҳикмат,
Бузург он, ки канад бар илм чахро [2, 164].

Ё ки:

Дорӣ ту санге дар бағал, бар рағми кас, эй носипос,
Аз баъди фавти як нафар фарёду ин мотам чаро?

Соли 2011 китоби публитсисти ӯ бо номи «Ба сӯи камолот», ки перомуни рӯзгору ғаёлияти пурсамари омӯзгори фанни варзиши Донишгоҳи давлатии Хоруғ Бекназар Мавлоназаров баҳс мекунад, чоп гардид.

Ашъори Лаълҷуба дар маҷаллаҳои адабии Ҷумҳурии Исломии Эрон низ ба таъб расидаанд, ӯ шеърҳо ва намунаи насри адибони русро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Шеърҳои ба забони модарӣ навиштаи шоир ҳам басо дилчаспу рангинанд.

Лаълҷубаи Мирзоҳасан муҳаррири маҷмӯаҳои зиёди ашъори шоирони ҷавон буда, ба чандин маҷмӯаҳои шеърҳо муқаддима навиштааст, ки дар нашрияҳои гуногуни ҷумҳурӣ ба таъб расидаанд. Вай аъзои ҳайати мушовараи рӯзномаи вилояти «Бадахшон», рӯзномаи «Оинаи зиндагӣ»-и мақомоти шаҳри Хоруғ, маҷаллаи ДТМК-и ВМКБ «Раҳнамои омӯзгор», рӯзномаи Донишгоҳи Хоруғ «Фурӯғи маърифат» ва ғайра мебошад.

Соли 1997 Лаълҷубаи Мирзоҳасан ба узвияти Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон пазируфта шуд. Моҳи августи соли 2011 бо қарори Раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон дар мувофиқа бо Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ВМКБ Мирзоҳасанов Л. Раиси Баҳши бадахшони Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон таъин гардид. Моҳи ноябри соли 2011 Мирзоҳасанов Л. аз ҷониби Раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон бо нишони фахрии «Сухан» кадрдонӣ карда шуд. Соли 2012 бо сарвари Мирзоҳасанов Л. ҳафт нафар адибони ҷавон аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар машварати умумиҷумҳуриявии адибони ҷавон дар шаҳри Душанбе бомуваффақият баромад карданд. Дар тӯли 10 сол дар давраи сарвари Мирзоҳасанов Лаълҷуба ба Шӯъбаи бадахшони ИНТ аз ҳисоби аъзоёни Баҳши бадахшони ИНТ 5 нафар (Рудобаи Муқаррам, Бӯрибеки Худойбахш, Кӯйбек Шарифзода, Алидоди Чароғабдол, Қудрат Шаҳ Чавлихон, Хушомади Алидод ва дар соли 2015 Пайшабе Шохзода (Ванҷ), Ҷумъаи Махшул (Дарвоз), Гулнисои Ато (Хоруғ), соли 2018 Гулнисои Ризвоншо (Хоруғ), моҳи декабри соли 2020, Довуди Сулаймон (Хоруғ) (аз тариқи Он-лайн) ба аъзогии ИНТ пазируфта шуданд.

Ҳукумати ҶТ меҳнати чандинсолаи Лаълҷубаи Мирзоҳасанро ба ҳисоб гирифта моҳи июни соли 1991 ӯро ба унвони «Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» мушарраф гардонид. Инчунин бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011 Мирзоҳасанов Лаълҷуба бо медали «20-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» сарафроз гардид.

Адабиёт

1. Лаълҷубаи Мирзоҳасан., Маҷмӯаи дастҷамъӣ «Рӯзи баҳор», нашриёти «Адиб», 1989.
2. Лаълҷубаи Мирзоҳасан., Суруди дарё, нашриёти «Адиб», 2007, С.191.

3. Лаълчубаи Мирзоҳасан., Накҳати субҳ , нашриёти “Адиб”, 2011, С. 135.
4. Лаълчубаи Мирзоҳасан., Сафири мурғи шабоханг, нашриёти “Адиб”, 2014, С. 156.
5. Лаълчубаи Мирзоҳасан., Ба сӯи камолот, Душанбе, 2011.
6. Мирзоҳасанов Лаълчуба., Хусни табиат дар шеъри сабки хуросонӣ., 2010, 163.
7. Ш. Бунёд., Дар осмони шеър дамида ситорае. Суруди дарё., 2007, с. 4, 5,6, 8.
8. Қ. Аламшоев., Шоире ватансаро ва миллаторо. Рӯзномаи “Чумхурият”, 2015, № , С. 3.

ҲАЁТ ВА ОСОРИ ЛАЪЛЧУБАИ МИРЗОҲАСАН

Мақола оид ба ҳаёт ва эҷодиёти номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигорӣ шоир Мирзоҳасанов Лаълчуба маълумот медиҳад.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВА ЛАЛДЖУБА МИРЗОХАСАН

В статье представлены сведения о жизни и творчестве кандидата филологических наук, доцента кафедры литературы и журналистики, поэта Мирзохасанова Лааджуба.

LIFE AND CREATIVITY POET MIRZOHASANOV LAALJUBA.

The article provides information on the life and creativity of the candidate of philological sciences, associate professor of the department of literature and journalism, poet Mirzohasanov Laaljuba.

Калидвожаҳо: шоир, назм, наср, эҷодиёт, ғазал, шеър, анъана, навоарӣ..

Ключевые слова: поэт, поэзия, проза, творчество, газель, поэзия, традиция, новаторство.

Keywords: poet, poetry, prose, creativity, ghazal, poetry, tradition, innovation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аламшоев Муқбилшо, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳои шарқи ДДХ ба номи М. Назаршоев, тел: 934530925

Сведения об авторе: Аламшоев Мукбилшо, доктор филологических наук, профессор кафедры восточных языков Государственного университета имени М. Назаршоева, тел.: 934530925

Information about the author: Alamshoev Muqbilsho, doctor of philological sciences, professor of the department of Eastern languages of the State University named after M. Nazarshoev, phone: 934530925

МАСЪУЛИЯТШИНОСИИ ВОЛИДАЙН ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Ганчалиева З. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Волидайнро мебояд дар таълиму тарбияи фарзанд масъулиятшинос бошад. Мардуми сохибтамаддуни мо аз к адимулаен ба тарбияи фарзанд ахамияти хоса зохир намуда, барои дар равияи ватандустиву хештаншиноси, донишандузиву маърифатпарвари, чавонмардиву ахлоки хамидаи инсони ва нангу номус ба воя расонидани фарзандони худ хамеша кушиш мекарданд. Дар тули садсолахо модари тоҷик хазорон фарзандони фарзонро ба дунё овардаву ба камол расонидааст, ки онҳо барои халқи худ ва тамаддуни башар хизматҳои зиёди таърихро ба анҷом расонидааст. Хамаи ин дастовардҳо ва корномаҳои мардонагиву кахрамонии модарони тоҷик, бешубҳа натиҷа ва самарҳои захираи шабонарузии волидайнӣ азизи мо махсуб меебад. Мегуянд, инсони комил ба воя расонидани фарзанд ва тарбияи дурусти ӯ ҳеҷ гоҳ бе меҳру муҳаббат ва дастгириву садокати падару модар имкон надорад. Падару модарони арҷманд бояд рисолати муқаддаси худ – тарбияи покнишину зебопарастӣ, башардустиву инсонпарвари ва захираҳои ободкориро дар замири фарзандон идома дода, насли навраси кишвари сохибистиклоламонро дар руҳияи ифтихори бузурги ватандорӣ ба камол расонанд. Шахс дар сурате метавонад ба пирузиву қомеъбихо ноил гардад, ки агар дуои неки падару модарро гирад ва ба қадри ранҷу захира ва дилсузиву ҷамъгирӣ эшон бирасад. Нахустин тарбияи фарзанди солаҳ мавҷудияти сафою покизагӣ, раҳму шавқат ва дустиву дустдори миёни падару модар ва муҳити ҳонавода мебошад, риояи ҳуқуқи ҳамагон аз ҷониби падару модар дар зехни фарзанд эҳтиром ба шахси худ, эҳтиром ба инсон ва эҳтиром ба ҷамъиятро парвариш медиҳад. Ба ин маъни бузургони илму маъни фармудаанд «Фарзандони ҳудро эҳтиром кунед ва ба онҳо бо одобу рафтори нек бархурд намоед, ба фарзанди худ дар анҷоми неки ва хайр ёри расонед.»

Дар ин замина мутафаккири бузурги асрҳои миёнаи тоҷик Муҳаммад Гизоли чунин гуфтааст: « Фарзанд амонат аст дар дасти падару модар ва дили поки фарзанд нафис астунакшпазир, ҳар нақше, ки ба ӯ гузори, чун мушк ба худ бигирад ва чун замин пок аст, ҳар тухме, ки дар вай бикори, бируяд¹. Агар тухми хайру неки аст, ба саодати дину дунё расад ва падару модару муаллим дар он савоб шарик бошанд. Агар тухми бади афкани ва ӯро ба ҳолаш гузори, то ҳар ҷи хоҳад, қунад ва бо ҳар ҷи хоҳад, нишинад ҳар ҷиз аз вай умеди неки нақуни».

Дар ин раванд ҳикмати пурмухтавои ҳалқамонро хамеша дар хотир бояд дошт, ки мегуянд: « Фарзанди ҳудро ҳунар ва илм биомузад ва онро чунон бояд тарбия намоед, ки оқибат сиринишам ва дидаҳои пурӯмед нарезад». Амалшавии бевоситаи қонун аз ҳуди падару модарон вобаста мебошад. Падару модарон, ки дар тарбияи фарзандон масъул мебошанд, пеш аз ҳама бояд ба тарбияи ақлони ва инкишофи зехнии онҳо ахамияти махсус зохир намоянд. Мазмуни асосии лоихаи қонунро уҳдадорҳои падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ташкил менамояд. Уҳдадорҳои падару модар аз он иборат мебошад, ки онҳо бояд тамоми донишу малакаи ҳудро барои тарбияи дурусти фарзандон равона намоянд ва тамоми восита ва шароитро муҳайё созанд, ки фарзандонашон бештар ба донишандузи ва азҳудқунии қасбу ҳунар машғул бошанд. Барои ҳарф задан дар бораи тарбияи фарзанд мо бояд ҳатман ин суолро матраҳ қунем, ки падару модар қистанд ва дар тарбияи фарзанд ҷи нақшҳо, вазифаҳо ва масъулиятҳои доранд.

Он гуна, ки Шайх Саъдии Шерози фармудааст: ²

Ҳар, ки дар ҳурдиаш адаб нақунад.

Дар бузурги фалоҳ аз ӯ барҳост

¹ Насихат – ул – Мулуқ сах 296

² Қитоби «Бустон» - Шайх Саъдии Шерози

Чуби тарро чунон, ки хохи, печ
Нашавад хушк чуз ба оташ рост.

Аз тарафи волидайн ду намуди тарбия вучуд дорад: яке ин аст, ки нисбати фарзанди худ бисёр сахтгир хастем ва дигаре он, ки мо нисбати фарзандамон бепарво хастем. Агар мо нисбати фарзандонамон хеле сахтгир бошем, окибаташон ин мешавад, ки кудак ба гунае ахлоки ва тарбият намеёбад, балки хар он чизеро ки ичро мекунад, ки сари тарс аст. Хангоме, ки у бузургтар мешавад, дигар дар у кудакона боки намоннад ва метавонад барои чамбият як шахси хатарнок бошад.

Агар мо нисбати фарзандонамон бепарво бошем ки кудак чуноне ки дар боло ишора кардем, мисли гули худруй ба воя мерасад. Агар кудак дар мухити солим ба воя расад хуб аст, вале агар вай дар мухите бузург шавад, ки дар он вахшонияту корҳои ношоиста ҳукмронанд, аз чахорчубаи инсонӣ берун мебарояд. Аз ин ру, мо фикр мекунем, ки мо дар ин маврид бояд таодулро риоя кунем, бояд нисбати фарзандамон начандон сахтгир бошем ва на аз хад зиёд бепарво бошем. Мо бояд бо фарзанди худ муносибати дустона дошта бошем, то фарзандонамон ба мо фикрашро озодона баён карда тавонад. Фарзанди мо бояд рафики мо бошад. Ин гуна муносибат дар вучуди фарзанд муносибату гарми мепарварад ва мухаббату дустӣ боиси фармонбардори ва амалҳои шоиста мешавад.

Зимнан Падару модар вазифадоранд, ки тибки арзишҳои милли ба фарзандони худ номи неқ гузоранд, барои саломати, инкишофи ҷисмони, маънави ва ахлокии онҳо ғамхори намоянд ва фарзандонро дар руҳияи эҳтиром ба Ватан, эҳтироми падару модар ва риояи арзишҳои милливу умумибашари тарбия намоянд. Махз ба ҳамин хотир, Президенти мамлакат мухтарам Эмомали Раҳмон ҳамеша дар суҳанронихояшон ба мардуми кишвар бобати таълиму тарбияи дурусти фарзанд он нукта баён мекунад, ки танҳо фарзандони соҳибмаърифату дорои касбу кори замонави метавонад дар бунёди давлати пешрафту мутамаддин сахмгузор бошанд.³ Хар як шахсе, ки миллати худ Ватани худро дуст медорад ва эҳтиром менамояд, бояд ба кадри ин арзишҳо расад ва дар масъалаи муҳимтарини зиндагии таълиму тарбияи фарзанд аз худ ҳисаи муносиб гузорад.

Аз ин ру хар яки мову шумо падару модарони азизро зарур аст, ки фарзандони худро бо роҳи дуруст, анҷоми амалҳои хайру савоб, омузиши илму ҳунар ва аз худнамоии техникаву технологияҳои муосир ширкати ғайлона дар корҳои чамбияти ва ободониву созандагии Ватани азизамон – Тоҷикистон, ки имруз онро фарзанди фарзонаи миллат Президенти оқилу доно, дурандешу ватанпарвар Эмомали Раҳмон сарвари дорад ҳидоят намоем. Ин вазифаи ҷони ва қарзи шаҳрвандии хар яки мову шумо мебошад. Фақат бо ҳамин роҳ мо метавонем ба ҳадафҳои, ки қаблан зикр кардем ноил хоҳем гардид.

Таълим раванди ғайолияти муштараки падару модар, омузгор ва муассисаи таълими баҳри инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кудак. Тарбия раванди мақсадноки ба воя расидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълими, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани у.

АДАБИЁТ

1. Афзалов Х, Раҳмнов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик- Душанбе 1994
2. Мухаммад Ҷизоли - Насихат – ул – Мулук
3. Мариф ва фарҳанг - «Бустон» - и Саъди Шерози – соли 2008 сах 292
4. Маҳмудов М.И. Организация проблемного обучения в школе – Москва 1997
5. Раҳимов Х. Педагогика - Душанбе 1987
6. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения – Москва 1989
7. Қонуни Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - Душанбе соли 2016
8. Парҳгин. Б.Д. Основы социалчно – психологической теории. М.Мхслч, 1971- 352с

³ Маъсулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд.

МАСЪУЛИЯТШИНОСИИ ВОЛИДАЙН ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД.

Дар макола дар бораи таълиму тарбияи фарзанд маълумот дода шудааст.

Бояд гуфт, ки вазифаи волидайн натанҳо ба дунё овардани фарзанд, балки ба воя расидан, таълим додан ва тарбият кардан низ хаст, вагарна фарзанд ба мисли гули худруй ба воя мерасад. Аз ин ру, онҳо бояд дар зиндаги ва омузишу парвариши фарзанд ширкати ғаъол дошта бошанд. Мутаасифона, имруз вакте, ба зиндаги ва мухити атроф назар меандозем, мушохида мекунем, ки бисёре аз волидон ба таълиму тарбияи фарзандонашон камтар ахамият медиҳанд ва онҳо ба холи худ бузург мешаванд. Вучуди ин гуна вазъ хатарнок ва ташвишвар аст. Кудак ба мисли ниҳол хассосу нозук аст. Агар ниҳолро хуб парвариш накунем ва нисбати он ҷамхори зохир нанамоем, самари хуб нахоҳад дод. Кудак шабех ба химҷаи тар аст. Агар мо химҷаи тарро катъ кунем он катъ мешавад, агар онро рост кунем рост мешавад. Аммо агар он химҷа бузургтар ва ё хушк шавад мо онро катъу рост кардан наметавонем, зеро он мешиканад.

Вожаҳои калиди: тарбия, таълим, фарзанд, шахсият.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ.

В статье представлена информация об обучении и воспитании детей. Следует сказать, что обязанность родителей не только родить ребенка на свет, но и воспитать, научить и воспитать, иначе ребенок вырастет, как полевой цветок. Поэтому они должны принимать активное участие в жизни и обучении и воспитании детей. К сожалению, сегодня, когда мы смотрим на жизнь и окружающую среду, мы замечаем, что многие родители меньше внимания уделяют образованию и воспитанию своих детей, и они растут сами по себе. Наличие такой ситуации опасно и тревожно. Ребенок чувствителен и нежен, как растение. Если мы не будем хорошо выраживать растение и не будем заботиться о нем, оно не принесет хороших плодов. Ребенок подобен мокрому ветке. Мокрую ветку ломаем - не сломается, расправим - выпрямится. Но если он увеличится или высохнет, мы не сможем его выпрямить, потому что он сломается.

Ключевые слова: воспитание, образование, ребенок, личность.

RESPONSIBILITY OF PARENTS IN EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN.

Information about autor: Ganjalieva Z. - Assistant of the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods. Khorog State University. tel: (+992) 93 7687878

The article provides information about education and upbringing of children. It should be said that the duty of parents is not only to bring a child into the world, but also to raise, teach and teach to raise them, otherwise the child will grow up like a wild flower. Therefore, they should have an active participation in the life and education and upbringing of children. Unfortunately, today, when we look at life and the environment, we notice that many parents pay less attention to the education and upbringing of their children, and they grow up on their own. The existence of such a situation is dangerous and disturbing. A child is sensitive and delicate like a plant. If we do not grow the plant well and do not show care for it, it will not bear good fruit. A child is like a wet baby. If we break a wet twig, it will not break, if we straighten it, it will straighten. But if it gets a little bigger or dries up, we can't straighten it, because it will break.

Key words: upbringing, education, child, personality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ганжалиева З. – ассистенти кафедраи Педагогика, равоншиносӣ ва методикаи таълим. Донишгоҳи давлатии ш.Хоруҷ. тел: (+992) 93 7687878

Сведение об авторе: Ганджалиева З. - ассистент кафедры педагогики, психологии и методики обучения. Хорогский государственный университет. Тел: (+992) 937687878

ОИД БА МУШКИЛОТИ КЎДАКONI ИМКONИЯТАШОН МАХДУД

П. Қ. Дастанбуева, Ш.М.Хоников

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Истилоҳи “Кудакони имконияташон маҳдуд” ҳаргиз маънои онро надорад, ки онҳо “проблемавӣ” (душвортаълиму, душвортарбия) мебошад. Пештар масъаларо дар ҳуди кӯдаки имконияташон маҳдуд медиданд. Вазифаи ҷомеаро дар он медиданд, ки ин мушкилии онҳоро то қадри имкон ҳал кунанд, таъбабат кунанд, аз ҷиҳати иҷтимоӣ дастгирӣ кунанд бо таҳсилоти мувофиқ таъмин кунанд, малакаҳои мувофиқро ташаккул диҳанд.

Дар замони муосир мо бо ин масъала ба тарзи дигар менигарем, андешаи ғолиб он аст, ки проблема на дар ҳуди кӯдак, балки дар ҷомеа аст. Агар шахс мустақилона роҳ гашта натавонанд, гуноҳи ӯ нест, гуноҳи мост, ки барояш муҳити солиму натавонистем муҳаё кунем, то ки бемонеа ҳаракат карда карда тавонад. Дар “Конвенсия оид ба ҳуқуқи маъҷубон”, ки аз ҷониби Созмони Миллалӣ Муттаҳид қабул гардидааст, гуфта мешавад; а) бо дарназардошти он, ки мутобиқи принципҳои дар Оинномаи Созмони Миллалӣ Муттаҳид эълонгардида эътирофи шарафи ҳос, ҳуқуқҳои баробар ва ҷудонопазири ҳамаи аъзои ҷомеа асоси таъмини озодӣ, адолат ва сулҳ дар рӯи замин мебошад; б) бо эътирофи он, ки Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва дар Паймонҳои байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи башар эълон намуд, ки ҳар як инсон бояд бидуни тафовуте тамоми ҳуқуқҳо ва озодиҳои дар онҳо зикргардида роҳи дошта бошад; в) бо тасдиқи умумият, ҷудонопазирӣ, вобастагии тарафайни ва бо ҳам робита доштани ҳамаи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ, инчунин зарурати бо маъҷубон қафолат додани истифодаи пурраи онҳо бидуни таъбиз; г) бо таъба ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи фитрӣ ва сиёсӣ ва ҳуқуқи шахсонии имконияташон маҳдудро ба таҳсилот эътироф мекунад”. [4.10]

Дар айни замон барои ба даст овардани ҳадафҳои зерин бояд ҷораҳо андешида шаванд. Таъмини рушди комили нерӯи инсонӣ, рушди шахсият, мутобиқшавии оқилона, ташкили кӯмакҳои инфиродӣ, ба омӯзиши забони имову ишора ва ҳавасмандии маҳсусияти забони ношунавоён мусоидат кунанд. Мувофиқи маълумоти қорменти Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли Соҳима Муҳаббатова, айни ҳол, дар Тоҷикистон зиёда аз 19 ҳазор кӯдакони имконияташон маҳдуд то синни 16 сола ва аз он хурд ба қайд гирифта шудаанд. Тибқи сарҷашмаи дигар нишондодҳои зеринро оварда мешаванд: 31 ҳазор кӯдаки маъҷуб, шумораи умумии маъҷубон дар кишвар 135 ҳазор нафарро ташкил медиҳад [6, саҳ 2]

Мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазоратҳои маориф, тандурустӣ ва меҳнат, ҳамчунин ҳифзи иҷтимоӣ ӯҳдадор шудаанд, ки барои кӯдакони маъҷуб имконияти таҳсил дар мактабҳои оддӣ, маҳсус ё дар хона имконпазир гардонанд. Комиссияи милли оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон назорати иловагиро барои иҷроиши ин қонун таъмин менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз аъзоҳои конвенсия ҳисоб шуда, баҳри ба амал овардани ин нуқтаҳо кӯшишҳо карда истодааст. Вале ҳоло ба таври дилхоҳ қофӣ нестанд. Раиси Иттиҳоди миллии маъҷубони Тоҷикистон Эсонбой Воҳидов мегӯяд, ки дар кишварҳо ҳар як даҳум одам ин ё он маъҷубиро дорад. “Агар дар назар гирем, ки дар ҷумҳурии мо зиёда аз 7 миллион одам зиндагӣ мекунад, тақрибан 700 ҳазори онҳо маъҷуб ҳастанд”. [6, 2]

Чамол Худододов, раиси Фонди кӯдаконаи “Эҳё” мегӯяд, ки сабаби маълумоти аниқ надоштани омили расмӣ оид ба шумора маъҷубон дар он аст, ки ӯ ба нишондодҳои расмии шахсоне, ки аз рӯи маъҷубӣ кӯмакпулӣ мегиранд, така менамоянд.

Масалан, дар Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ (ВМКБ) ҳамчун маъҷуб 850 нафар кӯдак ба ҳисоб гирифта шудааст, тибқи гуфтаҳои Чамол Худододов, “ин шумора чандин бор зиёд мебошад, зеро аксари маъҷубон аз минтақаҳои дурдаст шаходатномаи таваллуд надоранд ва бинобар ин, дар мақомати омор ба ҳисоб гирифта нашудаанд” [6, 3]

Нишондодҳои омили маъҷубоне, ки таҳсил карда наметавонанд, вучуд надоранд, гарчанде мансабдоре аз сектори таълимии вилояти Суғд [WPR] моҳи май изҳор намуда буд, ки новобаста аз шумораи умумии кӯдакони маъҷуб дар минтақа-5 ҳазор нафар, дар мактаб ва боғчаҳои махсусгардонидашуда зиёда аз 400 нафар кӯдак таҳсил доранд.[6.4]

Системаи махсусгардонидашудаи таълим дар худ ҳам мактабҳои оддӣ ва ҳам мактаб-интернатҳоро дарбар мегирад.Аз рӯи қонун, волидони кӯдаконе, ки дар хона таълим мегиранд барои гирифтани имтиёзҳо ва таъминоти моддӣ, ҳамчунин ба дастгирии муассисҳои маҳаллии таълимию тарбиявӣ ҳуқуқ доранд.

Волидон ва фаъолон оид ба ҳуқуқҳои шахсони имконияташон маҳдуд мегӯянд, ки дар амал дастурҳои қонун ё ба дараҷаи кофӣ иҷро намешаванд, ё ин ки тамоман иҷро намешаванд.[6. 3].

Аз рӯи тадқиқоти Чамол Худододов ва фонди ӯ “Эҳё”, ҳамчунин маркази “Нур”, дар ин қисми кишвар кӯдакони имконияташон маҳдуд танҳо дар мактабҳои оддӣ таҳсил карда метавонанд [6. 3]. Дар вазъи кунунӣ аз тарафи баъзе шахсони саховатпеша, ташкилотҳои хусусӣ, донишгоҳҳо, донишкадаҳо ба ин масъала диққати зиёдтар дода мешавад. Ҳамзамон боз як муассисаи махсуси филиали ташкилоти ҷамъиятии “Дилҳои кушод” бо сарвари Алимшоева Муқадас дар шаҳри Хоруғ кушода шуд, ки ба донишҷӯён барои кор бо кӯдакони имконияти маҳдуд мусоидат карда имконият медиҳад, ки онҳо маълумоту донишҳои амалӣ-назариявӣ бештар пайдо намоянд.[5. 3].

Донишҷӯёни донишгоҳи шаҳри Хоруғ шуъбаҳои дефектология, логопедия, сурдопедагогика, олигофренопедагогика ҳама вақт бо маркази “НУР”, “Савоб” сару кор доранд. Дар моҳи декабр донишҷӯёни ин шуъбаҳо барои кӯдакони имконияти маҳдуд бо дастгирии мудирани ассосиатсияи “Савоб” Нафасшоева Л дар меҳмонхонаи “Серена” чорабиниҳои солинавиро гузарониданд.

Волидайнӣ ин кӯдакон бисёр хушҳол буданд,ки ҷомеаи имрӯза ба мушкилоти онҳо дастӣ ёриро дароз мекунад. Хурсандии кӯдакони дар сахнаҷаҳо, афсонагӯӣ, шеър, матн либосҳои идонаи Соли Навӣ, мусиқӣ ва ракс як дунёи нави фаромушнашударо инъикос мекарданд. Дар баробари ин кӯдакон пайваста раксу бози мекарданд.Шоҳии кӯдакону наврасонро дар ин рӯз ҳадду қанор набуд.Зеро ин навбат 20 нафар кӯдакони имконияташон маҳдуд соҳиби тӯхфаҳои мухталифи солинави,ҳар гуна шириниҳо, ашёи хониш ва суҳбатҳои озоду самимӣ гардидаанд.[3, 3].

Ҳамкорӣ дар таълиму тарбияи фарзанд падару модар, ки аввалин омӯзгорони кӯдак буда, дар зиндагии ӯ нақши муҳим мебозанд.

Мо дар замони муосир зиндагӣ мекунем ва бояд диққати махсусро бо хусусиятҳои хоси фардӣ талаботҳои кӯдак дода ва барои кор бо кӯдакони дорони имконияти маҳдуд бештар талош намоем.

Боиси ифтихору шарафмандист, ки вожаи омӯзгори аҳли ҷомеа, хурду қалон бо меҳру эътиқод ва самимияти бепоён ба забон меоранд. Адибу нависандаи машҳури рус М Горкий дар бораи хислати омӯзгор чунин нигоштааст: “Омӯзгори бовиҷдон бояд тамоми умр хонанда бошад, тамоми умр биомӯзад”. [2,3]

Падару модарон омӯзгорони аввалини кӯдак буда, дар ҳаёти ӯ нақши муҳим мебозанд. Барои боз ҳам баланд бардоштани нақши волидайн дар таълиму тарбияи

кӯдакони имконияти маҳдуд дошта ва рушди ҳаматарафаи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” қабул карда шуд.[7, 3].

Барои татбиқи яке аз бобҳои муҳими қонуни мазкур дар самти ҳамкории падару модар ва муассисаҳои томақтабӣ, маркази инкишофи кӯдакон, фаъолиятҳои рӯзҳои падару модари кӯдакони имконияташон маҳдудият дошта вохӯриҳои алоҳида бо ҳар як қорҳои муаянро бояд анҷом дод. Дар баробари ҳал шудани чунин супоришҳо, волидон ва омӯзгорон имконият пайдо мекунанд, ки бо фарзандон ҳамкорӣ намуда, аз лаёқат маҳорат ва малақаҳои кӯдаконшон огоҳӣ пайдо намоянд.

Инкишофи кӯдак раванди ба вучуд омадани тағйироти микдорӣ (афзудани вазн, ёзидони қад, такмил ёфтани ҳаракатҳо) ва сифатӣ (ба вучуд омадони дигаргуниҳои активу зехн, иродавӣ, ахлоқӣ иҷтимоӣ, ҳиссӣ) буда, он натиҷаи таъсири омилҳои табиӣ биологӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Дар шароити ҳозира зарурияти муоина ва ташҳиси сатҳи инкишофи кӯдакон ба миён омадааст. Мақсади он аниқ намудан, баҳо додан ба натиҷаи қорҳои таълиму тарбиявӣ муайян кардани пешравӣ ва идораи раванди инкишофи шахсияти кӯдак аст. Яке аз асосгузори педагогҳои педагоги бузурги рус К.Д Ушинский тавсия намуда буд: “Агар педагогика инсонро аз ҳар ҷиҳат тарбия кардан хоҳад, он бояд уро аз ҳар ҷиҳат донад”. [9, 13].

Муоинаи педагог-психологӣ раванди махсусҳо ташкил карда буда, аз тарафи калонсолон (волидайн, мураббӣ, духтури бачаҳо, дефектолог, логопед, равоншинос) амалӣ мегардад, ки барои муайян намудани идрок, тафаккур, нутқ ва дигар хусусиятҳои фардӣ-равонии кӯдакон равона карда мешаванд. “Вазифаи муҳими омӯзгор-логопед ва дефектология ин тайёр намудани насли наврас ба таҳсил, касбомузӣ, фаъолият ва зиндагӣ кардан дар асри пур аз дигаргуниҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, техникавӣ сиёсӣ мебошад”. [8, 2].

Кӯмаки падару модарон, махсусан дар татбиқи таҳсилоти фарогир хеле муҳим аст. Пеш аз ҳама дар дастгирии маънавӣ ва психологӣ нақши муҳим мебозанд. Воқеан, робитаи падару модар ва омӯзгор бояд мутақобила бошад. Кӯдакони имкониятҳои маҳдуд, ки ба муошират танҳо бо одамони наздики худ одат кардаанд, дар рӯзҳои аввал шахсони дигар ва муаллимонро бо мушкили қабул мекунанд. Ҳамаи мо ба хоҳири ояндаи дурахшони фарзандони мо, то ки ҳамаи тифлакони хурду бегуноҳи имрӯза, ки ба мо умеду бовар доранд, фардо фақат ба мо ташаккур гӯянд. Худо кунанд, ки онҳо фардо зиндагии худро бо зиндагии ҳамсолони худ муқоиса карда гуянд” Мо ҳам мисли дигарон хушбахтем”.

АДАБИЁТ:

1. Брайл Луи. <https://www.praytvmir.rului-drail-osleplyayushhee-velikolepie-nadezhdy/>
2. Горкий М. Мои университеты М., 1923 г. 300 с.
3. Гулбекова Гулру. Роҳҳои тарбияи кӯдакони имконияташон маҳдуд // Омӯзгор; 5 август соли 2021, -С. 5-6
4. Конвенция о правах инвалидов, принятая Генеральной Ассамблеей ООН. 13 декабря 2006 года и вступившая в силу 3 мая 2008 года <https://ru.wikipedia.org/wiki>
5. Мирзосаидов Х. Шароити иҷтимоӣ маъҷубон беҳтар мегардад. // Бадахшон 11 феврал соли 2021 4 с.
6. Омӯзиши кӯдакони маъҷуб дар Тоҷикистон, // Омӯзгор/, 30 сентябр соли 2009, - С 8-10
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”. Душанбе, 2 августи соли 2011, №762, 280 с.
8. Курбонова Парвина Ҷаҳонӣён ситоиши омӯзгор мекунанд. // Омӯзгор 30 сентябр соли 2021, -С. 8-9
9. Ушинский. К.Д. // Родное слово / М., 1965, <https://megalektsii.ru/s17875t7.html>.

ОИД БА МУШКИЛОТИ КЌДАКОНИ ИМКОНИАШОН МАХДУД

Дар мақола дар бораи кўдакони имконияташон махдуд ва тарзи усули кори педагогӣ бо онҳо аз тарафи ташкилотҳои ҷамъиятӣ, сохторҳои мақомоти иҷроия ҳокимияти давлатӣ, фаъолияти пурсамар аз тарафи омўзгорон, донишҷуёни шубҳаҳои логопедия ва дефектологияи Донишгоҳи Хоруғ сухан меравад. Роҳҳои беҳтарсозии тарбия ва таълими чунин категорияҳои кўдакони нишон дода мешавад.

Калидовожоҳо: маъюб, тадбирҳои зарурӣ, имконияташон махдуд, фарогир, ислоҳкунӣ.

ПРОБЛЕМЫ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧНЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

В данной статье речь идёт о детях с ограниченными возможностями и педагогическими методами работы с ними, их поддержка государственными учреждениями, плодотворной работы учителей и студентов факультета логопедии и дефектологии Хорогского Государственного Университета. Указываются пути улучшения воспитания и обучения таких категорий детей.

The article discussed about the individuals with special needs by applying pedagogical strategies and the support from governmental and comment institutions, active engagements from teachers, students, logopedics and defectology department of Khovog State University. To indicate the better ways academic and behavioral school of the children's categories.

Маълумот дар бораи муаллифон: Дастанбуева П.Қ.- омўзгори калони кафедраи педагогика, раёношинос ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992) 93 433 40 66. E-mail; Dfcnfmbyeba parvin @ gmail.com

Хоников Ш. М.- номзоди илмҳои педагогӣ кафедраи педагогика раёношинос ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992) 93 106 68 41. E-mail; shahtut@ mil.ru

Сведения об авторах: Дастанбуева П.Қ.-ст. преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес Phone: + 992 433 40 66 E-mail; Dfcnfmbyeba parvin @ gmail.com

Хоников Ш.М.- кандидат педагогических наук, кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Phone: (+992) 93 106 68 41. E-mail; shahtut mil.ru

Information about the author: Dactambueva P. K . senior teacher at Pedagogical and Psychological Department Khorog State University named after M Nazarshoev. Phone: + 992 433 40 66 E-mail; Dfcnfmbyeba parvin @ gmail.com

Xonukov. Sh.- Candidate of pedagogical sciences the head of Pedagogical and Psychological Department Khorog State University named after M Nazarshoev Phone: (+992) 93 106 68 41. E-mail; shahtut mil.ru

УДК (с)731

ЧАНД МУЛОҲИЗА ПЕРОМУНИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САЛОҲИАТНОКИИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОГИИ ВОЛИДАЙН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Мамадназарбекова Усния Имомёрбековна
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Қобили қайд аст, ки яке аз сабабҳои асосии тағйири низоми таълим (мундариҷа ва раёношинос таълим) талабот ва нақшаҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мебошад. Тибқи он: “Низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокӣ асос ёфтааст, бояд ба ҳонандагон имконияти аз худ намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятнокӣ қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касбомӯзӣ, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, салоҳияти алоқадорӣ, тайёрии касбии дар бозори

меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шахрвандӣ, таъмин намояд [6, 67]. Мафҳуми салоҳият дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ – лоиқ будан, сазовор будан; шоистагӣ, сазоворӣ тафсир дода шудааст. [8,199]. Тартиби таълими салоҳиятноки, низомест, ки дар он диққати асосӣ ба инкишофи маҳоратҳои амалӣ (яъне дар иртибот бо амали кӯдак) равона мешавад. Суолҳои зер ба монанди: “Хонанда чӣ кор карда метавонад?” “Хонанда кадом амалҳоро иҷро карда метавонад?” Доништан ё дониш дар низоми таълими салоҳиятноки яке аз хусусиятҳои малака ҳисоб шуда, барои санҷидани дониши мукаммали кудакони синфҳои ибтидоӣ бояд мавриди истифода қарор ёбад. Муаллифи ин сатрҳо бештар таваҷҷӯҳи хешро ба муносибати муаллим ва волидайн ки истифодаи ин усул дар замони муосир актуалӣ мебошад, маътуф менамояд.

Ташаккули салоҳиятнокии волидайн дар давраи ҳозира, ҳам аз ҷиҳати илмӣ ва ҳам аз ҷиҳати назариявӣ яке аз масъалаҳои муҳими ҳозираи давлати соҳибистиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи салоҳиятнокии волидайн дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ диққати хеле ҷиддӣ равона карда шудааст. Соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз кӯшиш бар он дорад, ки бештар ҳамкориҳои байни мактаб ва оила пурзуртар шавад, чунки оила ин институти иҷтимоии асосии кӯдак ба шумор меравад. Ташаккулёбии кӯдак, муносибат бо ҳудаш, муносибат бо ҷомеа ва инкишофёбии кӯдак ҳамчун шахсият маҳз дар оила шакл мегирад. Оила дар тарбия ва рушди кӯдак хеле муҳим аст. Маҳз муҳаббати аҳли хонавода аст, ки дар кӯдак худбодарӣ ҳосил мегардад. Волидайн бояд ҳама вақт дар хотир доранд, ки рафтору кирдори онҳо ба инкишофёбии кӯдак таъсири хеле калон дорад. Барои ҳалли ин мушкилотҳо салоҳиятнокии педагогӣ-психологӣ волидайнро баланд бардоштан лозим аст. Дар бораи салоҳиятноки олимони зиёде фикру ақидаҳои худро иброз доштанд.

Яке аз олимони барҷастаи рус И.А.Зимня мебошад, ки ӯ доир ба салоҳиятноки чунин гуфтааст:

«Салоҳиятноки – ин асоси дарки ақлонӣ ва шахсии таҷрибаи иҷтимоӣ ва касбият ҳаётии ҳар як одам аст ва мафҳуми васеи дарки байниҳамдигарӣ, характери қобилияти шахсӣ дар ҳалли масъалаҳои муҳими зиндагӣ тавассути доштани дониш, қобилият, таҷриба шакли ҳастии фаҳмиш, маълумотноки, ёфтани мавқеи фардии худ дар тамоми олам аст» [1,45].

Педагогӣ барҷастаи рус А.С.Макаренко таваҷҷӯҳи хосае ба тарбияи оилавӣ бахшид. Ба ақидаи олим: «Оила бояд дар мадҳи аввал барои кӯдак коллективе бошад, ки дар он кӯдак тарбияи аввалини худ оғоз мекунад ва маҳз оила аст, ки таъсири калон барои рушди дуруст ва ташаккули шахсияти кӯдак мерасонад. Дар оила бояд якчанд кӯдак бошад, ки ин имконияти хуб аст, ки кӯдак худхоҳ ба воя нарасад»[9,322].

Бар замми ин олимони форсу тоҷикӣ давраи пешин низ дар бораи тарбияи дурусти кӯдак фикру андарзҳои худ баён доштанд, ки яке аз чунин олимони Унсурулмаолии Кайковус мебошад. Ӯ дар «Насихатнома»-и худ оид ба тарбияи кӯдак чунин ибрози назар намудааст. Ба тарбияи насли наврас пеш аз ҳама падару модарон ва омӯзгоронро масъул доништа, аз ҷумла яке аз вазифаҳои асосии падарро таълиму омӯзонидани илму дониш ва ҳунару пешаҳои зарурӣ ба фарзанд мешуморад ва ӯро ба иҷрои ин вазифа даъват менамояд.

“ Падар ҳар чи омӯхтани бошад аз фазлу ҳунар фарзандро биёмузӣ, то ҳаққи падариву шафқати падарон ба ҷой оварда бошӣ .... Ҳар ҳунареву фазле рӯзе ба кор ояд. Пас дар фазлу ҳунар омӯхтан тақсир набояд кардан” [3, 11].

Дар тақвияти гуфтаҳои фавқ банди низ чанд мулоҳизаро перомуни баланд бардоштани салоҳиятнокии педагогӣ-психологӣ волидайн дар синфҳои ибтидоии замони муосир баён менамоям. Раванди тарбияи маънавият ахлоқии кӯдаконе яке аз бахшҳои муҳими тарбия буда, душвории ба худ хосро дорад. Сабаби ин душворӣ дар бисёр мавридҳо мувофиқат накардани тарбияи оилавӣ бо тарбияи мактаб ва ҷомеа мебошад. Аз ин лиҳоз дар тарбияи маънавият ахлоқии кӯдаконе ҳамкориҳои мустаҳкамӣ муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеа нақши муҳим дорад. Таълиму тарбия ин ҷараёнест,

ки зина ба зина амалӣ мегардад. Нофаҳмиҳои замони имрӯза бори дигар собит кард, ки дар сари вақт таълиму тарбияи дуруст нагирифтани насли наврас, ин оқибати нанговарро дар чомеъа ба вучуд меорад. Ҷои маънавию ахлоқи нек, бадахлоқи мегирад, ки ин ба ҳаёту зиндагии фарзандони мо таъсири калон расонда, онҳо наметавонанд барои оила ва ватани худ кори дурустро ба анҷом расонанд.

«Барои волидайн машварати мутахассиси соҳибтаҷрибаи таълиму тарбия бениҳоят зарур аст. Бидуни дастгирӣ ва ёрии хайрхоҳонаи тарафайн баланд бардоштани фаъолияти таълимӣ ва тарбиявии мактабиён натиҷаи дилхоҳ нахоҳад дод. Танҳо робита, муҳити солими ҳамкорӣ, шароити мусоиди оила ва мактаб ва билохира талаботи ягонаи онҳо бурдборихоро оварда метавонад» [5.275].

Волидайн дорои салоҳият –ин одамоне, ки эҳсоси тарс, воҳима ва гуноҳро надоранд. Барои он, ки онҳо волидайн хуб барои фарзандони худ ҳастанд ва онҳо ҳама вақт кӯшиш бар он доранд, ки барои кӯдакони худ шароити хуби зиндагиро муҳаё созанд. Чунин волидайн бояд ҳама вақт як чизро мадҳи назари худ қарор доранд, ки усуле, ки онҳо барои таълиму тарбияи кӯдаки худ истифода мебаранд, агар ҷавоби мусбат надод, онҳо наметавонанд усулро иваз кунанд.

Ҷалби падару модар дар ҷараёни таълиму тарбия ин он маъноро доро аст, ки иштироқи фаълони волидайн дар таълиму тарбияи кӯдак аст. Иштироқи волидайн ин на танҳо иштироқи онҳо дар ҷорабиниҳои муассисаи таълимӣ, инчунин он маъноро дорад, ки ҳар падару модар дар хона низ ба таъсири кӯдакони худ кӯмак расонанд.

Муҳаққиқи ин сатрҳо барои боз бештар дарк кардани мушкилоти байни муассисаҳои таълимӣ ва волидайн ба макотибҳои мухталифи ш.Хоруг рафта дар маҷлисҳои мактабие, ки бо волидайн баргузор мекарданд, иштирок намудааст. Аз сӯҳбат бо роҳбарони синфҳои ибтидоӣ маълум гардид, ки онҳо ҳама вақт бо волидайн дар алоқа ҳастанд. Дар лаҳзаҳои даркорӣ волидайнро ба мактаб даъват мекунад. Дар ҷаласаҳои синфие, ки дар макотибҳо баргузор шуданд, қариб ки 70%- и волидайн иштирок карданд. Муаллимон инчунин дигар ибраз доштанд, ки онҳо бо волидайн кӯдакони суҷуд ҳама дар иртибот мебошанд ва онҳоро ҳама вақт даъват мекунад, ки бештар дар дарсҳои фарзандони худ иштирок намоянд.

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон гарчанде 80%-и волидайн таҳсилкарда бошанд, ҳам барои дуруст ба роҳ мондани ҷараёни тарбия ва беҳтар кардани ҳолати равонӣ таълимӣ кӯдакони худ ба мушкилоти бархурд мекунад. Аз таҷрибаи иштироқи дар дарсҳои муаллимон ва сӯҳбат ба волидайн маълум шуд, ки дар баробари муваффақиятҳо то ҳоло дар таҷрибаи амалии волидайн доир ба истифодаи ин усул норасоӣҳо мавҷуданд, ки зикрашон фарз аст:

Волидоне ҳастанд, ки онҳо тамоман дар таълиму тарбияи фарзандони худ бетафовут ҳастанд.

- Мавҷуд будани вазъи ногувори иҷтимоӣ иқтисодӣ байни оилаҳо.
- Дар оилаҳои, ки кӯдакони, аз модар, ё падар маҳрум ҳастанд.
- Оилаҳои, ки дар деҳотҳо бештар ба корҳои саҳроӣ машғуланд.
- Бекорӣи волидайн
- Таълим ва тарбияи кӯдакони дар муҳочират қарор дошта.
- Баъзе аз волидайн ба қобилиятҳои худ боварӣ надоранд ва гумон мекунад, ки ба кӯдаки худ барои илмомӯзиашон мусоидат карда наметавонанд.
- Бархе аз волидайн нисбати таҳсили кӯдакони худ бетарафӣ зоҳир мекунад ва шавқу ҳаваси иштирок дар ҷараёни таълиму тарбияи онҳоро надоранд.
- Аксарияташон мактабро масъули таълиму тарбияи фарзандони худ мешуморанд ва худашон ягон масъулиятро ҳис намекунад. Маҳз сабабҳои фавқ боис шуданд, ки барои баланд бардоштани салоҳиятнокии волидайн дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул гардид.

«Волидайн дар раванди таълиму тарбия, аз ҷумла назорати сифати таълим ва донишандӯзии фарзанд дар муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ

иштирок ва мусоидат намоянд, ба фаъолияти муассисаи таълимие, ки фарзандонашон дар он таҳсил мекунанд, мусоидат намоянд» [2,131].

Дар ин бобат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Э.Ш.Раҳмон дар яке аз суханрониҳои худ иброз доштанд:

« Фарзанд меваи умри одаминзод мебошад. То замоне, ки чон дар бадани инсон аст, набояд ӯ аз тарбияи фарзанд канораҷуӣ намояд. Мутаасифона, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир сатҳи тарбияи фарзандон то андозае паст рафтааст ва баъзе падару модарон ба ин масъалаи ҳаётан муҳим безътиноӣ зоҳир мекунанд» [7,7].

Дар дастури методи «Нақши кумитаи падару модар дар рушди хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ» омадааст, ки аксарияти волидайн дар таъсилу тарбияи кӯдаки худ бетафовутанд ва бинобар ин роҳбарияти муассиса ва роҳбарони синфҳои ибтидоӣ бояд бо онҳо бештар машваратҳоро гузаронанд.

«Роҳбарони синфҳо ва муассисаи таълимӣ мушкилоти чунин оилаҳо ва падару модарро бояд омӯзанд ва сабабҳои мушаххаси иштирок накардани онҳоро дар таъсилоти фарзандон муайян намоянд. Дар сурати ҷой доштани имконият ба чунин оилаҳо ва падару модар машварат диҳанд ва онҳоро ба фаъолиятҳои муассисаи таълимӣ ҷалб намоянд» [4,19].

Албатта, дар як мақола тамоми паҳлуҳои масъалаи баррасишавандаро баён кардан мумкин нест, ба тартиб овардани ҳамаи ин салоҳиятҳо, пешниҳоди намунаи комили дарсҳо, масъалаҳоеанд, ки фурсати ҷудоғона ва мулоҳизаҳои боз ҳам амиқтар талаб мекунанд ва ҳуди ба роҳ мондани таълими босалоҳият дар дарсҳои синфҳои ибтидоӣ аз омӯзгор салоҳиятҳои махсус талаб мекунад.

Барои он, ки салоҳиятнокии педагогӣ- психологӣ волидайн баланд бардошта шавад дар натиҷаи тадқиқоти худ ба чунин хулоса омадам, ки чораҳои зеринро баровардан лозим аст:

1. Роҳбарони синф масъулиятдор ҳастанд, ки вохуриро бо волидайн тавре тартиб диҳанд, ки ҳамаи волидайн иштирок карда тавонанд.
2. Дар мактабҳо графикаи махсуси иштироки волидайн дар дарсҳои фарзандон тартиб дода шавад.
3. Роҳбарони синфҳои ибтидоӣ мушкилоти оилаҳое, ки дар таъсилоти фарзандони худ иштирок намекунанд, муайян намоянд ва чораҳои заруриро андешанд.
4. Барои ҷалби волидайн конференсияҳо ва семинарҳое, ки салоҳиятнокии волидайнро баланд мебардорад, гузаронида шаванд.
5. Мизи мудаввар вобаста ба баланбардории салоҳиятнокии волидайн дар мактабҳо ташкил карда шавад.
6. Волидайн ба чорабиниҳои мактабӣ бештар даъват карда шаванд.
7. Ба волидайн тарғиб намудани донишҳои педагогӣ- психологӣ.
8. Вобаста ба шароити мактабҳо ташкил намудани мониторинги педагогӣ, ки он аз анкетаҳо, почтаи волидайн бо дархостҳо, саволҳо доир ба тарбия ва ташаккули кудак иборат аст.
9. Байни сатҳи лаёқатмандии волидайн ва сифати таҳсил вобастагии мустақим вучуд дошта бошад.
10. Дар мактаб хонандагоне, ки потенциали инкишофи лаёқатмандиашон зиёд аст, муаллим бояд барои робитаи мустақами волидайн муаллим аз таҷрибаашон истифода барад.
11. Сатҳи баланди лаёқатмандӣ бояд номуташаккилона инкишоф наёфта, балки кори мақсаднокро тақозо кунад.

АДАБИЁТ

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно- целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.- М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, – Москва, 2004. – 244 с.

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 159 с.
3. Мирзо Муллоаҳмад, Меҳри Шарофова. Насихатнома. – Душанбе, 2014. – 240 с.
4. Нақши кумитаи падару модар дар рушди хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ (дастури методӣ). – Душанбе, 2019, – 39 с.
5. Раҳимов Х, Нурув А. Педагогика. – Душанбе: «Ҳумо», 2007. –448 с.
6. Раҳмонова Д.З., Ҳақимова Д. Ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони ибтидоӣ дар раванди тадбири муносибати босалоҳият, // Тадбири муносибати босалоҳият ба таълим дар муассасаҳои таълимӣ. Мухаррирони масъул. Байзоев А. Камолзода С - Душанбе: Нигор 2018. –126 с.
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон оид ба лоҳияи қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» 14 декабри 2010 «Шарқи озод».- Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –31 с.
8. Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.- Душанбе, 2008. –693 с.
9. Шабаяевой М.Ф. История педагогики.- Москва: «Просвещение»1981. –366 с.

ЧАНД МУЛОҲИЗА ПЕРОМУНИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САЛОҲИЯТНОКИИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОГИИ ВОЛИДАЙН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР.

Дар мақола чӣ тавр баланд бардоштани салоҳиятнокии педагогию психологии волидайн дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳан меравад. Ташаккули салоҳиятнокии волидайн дар давраи ҳозира чӣ аз ҷиҳати илмӣ ва чӣ аз ҷиҳати назариявӣ яке аз масъалаи муҳими ҳозираи давлати соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи салоҳиятнокии волидайн дар муассасаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ диққати ҷиддии соҳаи маориф равона шудааст. Барои баланд бардоштани салоҳиятнокии волидайн ҳамкориҳои мустаҳкамӣ волидайн ва мактаб хело зарур аст. Роҳҳои зиёде мавҷуд ҳастанд, ки дар мақолаи зерин нишон дода шудаанд. Мазмун ва мӯҳтавои мақола баланд бардоштани салоҳиятнокии волидайн дар тарбияи фарзанд буда, муҳақққ перомуни норасоӣҳо ва камбудӣҳо, ки дар таълиму тарбияи насли наврас вучуд дорад, мулоҳизаҳои хешро баён намудааст.

Калидвожаҳо: муаллим, падар, модар, кӯдак, салоҳиятнокӣ, масъулият, таълим, тарбия.

К ВОПРОСУ ПОВЫШЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РОДИТЕЛЕЙ

В статье речь идёт о том, как повышать педагогической и психологической компетентности родителей в Республике Таджикистана. Формирование педагогической и психологической компетентности родителей в настоящее время в современном и независимой Республике Таджикистана является одной из важнейшей задач и с точки зрения науки и с точки зрения теорией. В Республике Таджикистан компетентности родителей является одним из важнейшим задачей в системе образования Республики Таджикистан в общеобразовательных школах. Существуют многие способы, которые указаны в данной статье. Содержание и особенности статьи это повышение компетентности родителей в воспитание своих детей. Исследователь высказал своё мнение по поводу воспитания нынешних поколение.

Ключевые слова: педагог, отец, мама, ребёнок, компетентность, ответственность, учёба, воспитание.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадназарбекова Усния – ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев; Тел: (+992) 502158721. E-mail: usniy@bk.ru

Сведения об авторе: Мамадназарбекова Усния – ассистент кафедры педагогики и психологии Хоругского государственного университета имени М. Назаршоева; Тел: (+992) 502158721. E-mail: usniy@bk.ru

Information about the author: Mamadnazarbekova Usniya assistant of Pedagogical and Psychology department of Khorog State University named after M.Nazarshoev Phone:(+992). E-mail: 502158721. E-mail: usniy@bk.ru

УДК:(a)371

ОМОДАГИИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ КӢДАК БА МАКТАБ

Мирзоҳасанова Ҳадиса

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Омодагии психологӣ-педагогии бача ба мактаб аз масъалаҳои асосӣ буда, дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (2004), Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2002), “Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010” (2005) ва ғайраҳо вазифаи волидон, кормандони муассисаҳои томактабӣ ва мактаб дар ҳифзи саломатӣ, беҳтар намудани сифати таълиму тарбия ва инкишофи психикию зехнӣ, маънавию ахлоқӣ ва ба таълими мактабӣ омода намудани онҳо муайян карда шудааст.

“Падару модарон (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад) дар тарбияи фарзандони худ маъсуланд ва таъмини инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зехнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои мактаб омода намудани онҳо вазифадоранд”.

Солҳои охир таваччуҳи мутахассисони соҳаҳои гуногунро (психологон, педагогон, физиологон, кормандони тиб) масъалаи тайёрии бача ба мактаб ба худ ҷалб кардааст.

Як зумра олимони ақидадоранд, ки агар бачаи панҷсола аз ӯҳдаи таълим баромада, диққаташро бо ягон ашё ё фаъолият мутамарказ карда тавонад, ба таълими мактабӣ тайёр аст. Агар барои таълими кӯдакони шашсола дар оила шароит муҳайё карда нашуда, муоширати нутқи ӯ маҳдуд бошад, вай на танҳо ба мактаб тайёр намешавад, инчунин психикааш аз инкишоф қафо мемонад.

Чи тавре ки мо медонем, зиёда аз 20 сол аст, ки дар як қатор давлатҳои таълим аз синни 6-солагӣ қорӣ шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таълими кӯдакони 6-сола аз он ҷиҳат дастгирӣ наёфт, ки ҳамаи кӯдакони мо талаботҳои инкишофи ҷисмонӣ, психологӣ ба таълими мактаб тайёр набуданд. Тайёрии махсусро дар кӯдакистон нагузашта, ба мактаб ҷалб намудани онҳо як қатор душворихоро ба миён омад.

Вазифаи давраи омодагӣ ба мактаб дар кӯдакистон аз он иборат аст, ки кӯдакро ба таълими мактаб пурра тайёр намояд, мураббияи кӯдакистон дар ҳамкорӣ ба волидон қорҳои иловагӣ доир ба тайёрии бача ба мактабро таъмин намояд. Чунки тайёрии психологӣ-педагогии ба мактаб таҳкурсии бо эътимоди овони мактабхонӣ ба ҳисоб меравад.

Люблинская А.А. ақида дошт, ки тайёрии психологии бача ба мактаб ба сатҳи дониши вай вобастагӣ дорад ва он бояд дар бораи мафҳуми ашё ва ҳодисаҳои олами ихотакарда тасаввуроти дуруст дошта бошад, ба мазмуни барномаи синфи яқум сарфаҳм равад ва онро аз худ карда тавонад. Чунки бача дар мактаб бо рақамҳо амали ҳисобро иҷро мекунад, калимаҳоро ба ҳичо ҷудо карда, аз калимаҳо ҷумла месозад. Ӯ бояд ба мафҳумҳои фазо ва вақт дуруст сарфаҳм равад. Дар оила ва кӯдакистон ба бача агар тарзи ба тартибдорории амалҳоро ёд дода бошанд ва дар рафти таълими мактаб бача аз онҳо дуруст истифода бурда метавонад.

Тайёрии психологии бача ба мактаб ба фаъолияти маърифатӣ-донистагирии вай вобастагии қалон дорад. Дар бача хоҳиши ба мактаб рафтан, таълим гирифтани, аз худ кардани чизҳои барояшон нав пайдо мешавад. Дар ҷараёни таълим дар бача талабот ба бозӣ ва сайругашти яқоя ба ҳамсолон пайдо мешавад.

Ба ақидаи Ляпенкова Н.Г., ҳамон кӯдак ба таълими мактаб тайёр нест, ки агар диққаташ ҳар гоҳ парешон шуда, риштаи фикраш пароканда шавад, аз фаъолияти

умумии кори синф қафо монад. Махсусан ин ба кӯдаконе тааллуқ дорад, ки дар тайёриашон камбудихо мушоҳида мешавад. Масалан, кӯдаконе, ки нутқашон суст инкишоф ёфтааст. Зеро онҳо бо душворӣ фикрашонро баён мекунанд. Агар тайёрии бача ба таълими мактаб суст ба роҳ монда шуда бошад, дар ӯ эҷодкорӣ мушоҳида намешавад.

То ба мактаб рафтани дар кӯдак малакаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ташаккул ёфта, бача нисбати худ боварӣ дошта бошад. Ӯ аз уҳдаи пӯшидани кашидани сару либос ва пойафзол, гузаронидани тугма, аз хочатхонаи умумӣ истифода бурдан баромада тавонад.

Бояд қайд кунем, ки на ҳамаи кӯдакони ҷисману руҳан инкишофёфта дорои дониш ва маҳорат муайян буда, маъноӣ ба таълими мактаб тайёр будани онҳоро дорад.

Яке аз воситаҳои самаранокии инкишофи нутқ, тафаккур, ҳаёл, диққат, хоҳири кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб аз тарафи калонсолон ба кӯдак хондани китоб, нақли афсонаю ҳикояҳо мебошад. На танҳо шунидани ҳикояҳои хондашуда, балки муҳокимаи мазмуни чизи шунудаю хондашуда кӯдакро фаъол мегардонад.

Барои он ки бача дар дарс 35-40 дақиқа ором ва ботоқатона нишаста, супоришҳои додаи муаллимо иҷро кунад, тарбияи устувории диққат лозим аст. Пуртоқати бача аз хусусиятҳои характер ва мизочи ӯ вобастагӣ дорад. Бача ҳамон вақт бодиққатӣ зоҳир мекунад, агар супориши ба вай додашуда барояш шавқовар бошад.

Таълим дар мактаб аз бача мақсаднокӣ, бошуурӣ, қувваи муайяни ҷисмонӣ ва психикиро талаб мекунад. Дар кӯдакостон бача ин донишҳоро бештар дар рафти фаъолияти бозӣ, сайругашт ва машғулиятҳо аз худ мекунад. Мазмуни асосии мафҳуми “тайёрии психологии бача ба мактаб”-ро “тайёрӣ ба фаъолияти таълим” ташкил медиҳад.

Бозиҳои серҳаракат яке аз фаъолиятҳои дӯстдоштаи кӯдакони буда, онҳо амалҳои давидан, паридан, чаҳидан, партофтан, қапидан ва ғайраро иҷро карда, ҷисм ва рӯҳашонро обутаб медиҳад. Онҳо муайян кардани масофаро ёд мегиранд, ба мафҳумҳои фазогӣ: чап, рост, боло, поён, мобайн, дур, наздик ва ғайраҳо тадричан дуруст сарфаҳм мераванд.

Ҳамин тариқ, барои ба мактаб омода кардани бача, пеш аз ҳама, волидон дар хона ва мудирон дар кӯдакостонҳо аз воситаҳои гуногун бояд истифода кунанд ва зехни кӯдакониро тақвият диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Айни С, Ҷаллодони Бухоро.- Душанбе: Адабиёти бачагона, 2007, 96 с.
2. Айни С, Воспоминания. Пер. с тадж. Анны Розенфельд 1960
3. Алиев С. Н. Хусусиятҳои психологии қафомонии талабагон дар таълим Душанбе 1990 7-11 с.
- 4: Боголовский В. В. Психология воспитания школьника Москва 1974 .
- 5: Басиров С. Муносибати индивидуалӣ ба ҳар як хонанда Душанбе 1983.
- 6: Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010”. -Душанбе:-2005.
- 7: Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. Психол. Тр. Под ред. Д. И Фельдштейна.- Москва,1989.245 с.
- 8: Выготский Л. С. Собрание сочинений: Детская психология 1984, 431 с.
- 9: Гильбух Ю. З. Психодиагностика в школе, изд-во “Знание”, М. 1989, 40с.
- 10: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (2004). -Душанбе: -2004.
- 11: Мудрик, А. В. Социализация человека. М. Академия 2004-300 с.
- 12: Закон Республики Таджикистан “Об образовании”- Душанбе 2013.
- 13: Кон. И. С. Ребенок и общество.- М. Академия, 2003-336 с.
- 13: Кошифӣ, Ҳ. В. Футувватномаи султони. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Душанбе, 1991, 27-28 с.
- 15: Парыгин. Б. Д. Основы социально-психологической теории. М. Мыс 1971

- 16: Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳури Тоҷикистон (2002). -Душанбе:-2002.
17:Люблинская А.А. Очерки психологического развития ребенка. М. Издво АПН РСФСР, 1959, 50 С.
18: Мустафоқулов Т. Хусусиятҳои психологии ҳисси маънавии бачагони синни хурди мактабӣ. Душанбе 1983
19: Сухамлинский С. Избранные труды. -Москва, 1998.
20: Фельдштейн Д. И. Трудный подросток. Душанбе 1972.

ОМОДАГИИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ КӢДАК БА МАКТАБ

Дар мақола оид ба баъзе усулҳои педагогӣ ва психологии ба мактаб омода кардани кӯдак фикру ақида баён шудааст.

Таъкид мешавад, ки омодагии психологию педагогии кӯдак ба мактаб яке аз масъалаҳои асосӣ буда, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маорифи ҷумҳури вазифаи падару модарон, кормандони муассисаҳои томактабӣ ва мактабҳо ҳифзи саломатӣ мебошад. Сифати таълиму тарбияро баланд бардоранд, аз ҷиҳати психологӣ, интеллектуалӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ инкишоф диҳанд, инчунин ба таҳеил тайёр кардани онҳо. Гурӯҳе аз донишмандон бар ин назаранд, ки агар кӯдаки панҷсола тавони омӯхтан ва тавачҷӯхи худро дар мавзӯё ғайрифаъолият дошта бошад, ӯ барои таҳсил омода аст.

Кӯдаконе, ки нутқи суст инкишоф ёфтаанд, дар баёни фикрашон душворӣ мекашанд. Агар тайёрии бача ба мактаб суст инкишоф ёбад, вай қобилияти эҷодӣ надорад.

Дар мактаб хондан аз кудак азму ирода, шуурнокӣ, қувваи муайяни ҷисмонӣ ва раваниро талаб мекунад. Дар боғча бача ин донишро асосан дар вақти машғулиятҳои бозӣ, сайру гашт ва машғулиятҳо меомӯзад.

Чӣ дар хона ва чӣ дар боғча барои бачаҳо барои инкишоф додани қобилияти равонии ондо ва тадричан ба мактаб тайёр кардани он гуна бозидои шавқовар ташкил кардан лозим аст.

Қалидвожаҳо: кӯдак, омодагӣ, мактаб, оила, падару модар, кӯдакистон, афсона, бозиҳо, фазо, тавачҷӯхи кӯдак

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ

В статье высказывается мнение о некоторых педагогико-психологических способах подготовки ребенка к школе.

Подчеркивается, что психолого-педагогическая подготовка ребенка к школе является одним из основных вопросов, и в нормативно-правовых документах в области образования республики обязанность родителей, работников дошкольных учреждений и школ заключается в беречь здоровье, повышать качество образования и воспитания, развиваться психологически, интеллектуально, духовно и нравственно, а также к их подготовке к школьному обучению.

Группа ученых придерживается мнения, что если пятилетний ребенок способен учиться и концентрироваться на предмете или деятельности, он готов к школьному обучению.

Дети, у которых слабо развита речь, с трудом выражают свои мысли. Если подготовка ребенка к школьному обучению развита слабо, творческих способностей у него не наблюдается.

Обучение в школе требует от ребенка целеустремленности, сознательности, определенных физических и умственных сил. В детском саду эти знания ребенок усваивает в основном во время игровой деятельности, прогулок и занятий.

Ребенка следует научить читать книгу сказок, рассказывать содержание рассказов и т. д., причем они должны быть интересны по содержанию и способны привлечь внимание ребенка.

Как дома, так и в детских садах необходимо организовывать для детей всевозможные веселые игры, чтобы развивать их умственные способности и постепенно готовить к школе.

Ключевые слова: Ребенок, подготовка, школа, семья, родители, детский сад, сказка, игры, пространство, внимание ребенка

The article expresses an opinion about some pedagogical-psychological ways of a child's preparation for school.

It is emphasized that a school child's psychological and pedagogical preparation is one of the basic issues. In the republic's normative legal documents of education, parents, preschool, and school staff must care for health, improve the quality of education and training, develop psychologically, intellectually, spiritually, and morally, and prepare them for school education.

A group of scientists thinks that if a five-year-old child can learn and concentrate on a subject or activity, he or she is ready for school.

Children who are speech impaired have difficulty expressing their thoughts. If the child's preparation for school is poorly developed, he or she has no creative abilities.

Learning at school requires a child to be purposeful, conscientious, and have certain physical and mental strengths. In kindergarten, the child learns this knowledge mainly during play, walks, and activities.

A child should be taught to read a book of fairy tales, to tell the content of stories, etc., and they should be interested in the content and able to attract the child's attention.

Both at home and in kindergartens should organize fun games for children to develop their mental abilities and gradually prepare them for school.

Keywords: Child, preparation, school, family, parents, kindergarten, fairy tale, games, space, child attention.

Сведение автора

УДК (с)731

ПОХВАЛИТЬ ИЛИ ОСУДИТЬ!

Назимова Б.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Каждому человеку всегда хочется знать, как относятся окружающие люди к его поведению. Как они его оценивают. Особенно чутко относятся к такой оценке дети и подростки. Для них очень много значит подтверждение тому, правильно ли они поступают, прежде всего от тех людей, которые им близки, которых они уважают. Как часто дети вообще что-то делают только потому, что их похвалит за это мать или отец, или еще кто-то из уважаемых ими людей. Желание заслужить одобрение очень часто служит движущей силой, помогающий детям да и подросткам совершать хорошие поступки. В возрасте 10-11 лет оценка коллектива становится для них столь же значимой, что и мнение родителей, иногда оценка коллектива становится для них даже более важной, но при здоровых отношениях в семье дети постоянно прислушиваются к тому, что им говорят и советуют родители.

Оценка поведения или взглядов которую называют «моральным суждением» заставляет делать или не делать что-либо. Они выполняют функцию стимула. Оценивая своих детей, многие родители справедливо полагаются на мнение учителя. Хвалит учитель детей или ругает, что он о них говорит, как отзывается – все это существенно определяет мнение о детях в семье. Ребенок, обычно, старается оправдывать это мнение даже и тогда, когда оно не высоко. Невысокое мнение о ребенке может вызвать его противодействие, и если ребенок не согласен с ним, он поступает нарочно плохо [2,78-80]

То, что учителя и, прежде всего классный руководитель, говорят о ребенке, надо воспринимать всерьез. Ведь им известно, как о нашем ребенке отзываются одноклассники, считается ли он «хорошим парнем» и

«человеком что надо». Родителей должно интересовать не только, как ребенок учится, но и что он за человек, любят ли его в классе, есть ли у него друзья, пользуется ли он авторитетом и как он реагирует на похвалу и порицание [5, 198-199]

Но как похвалить детей правильно, если они сделали что-то, достойное похвалы? Как наказывать их так, чтобы наказание подействовало? При ответе на эти вопросы надо исходить из того, что ваш ребенок- это обычный ребенок, не лучше и не хуже, чем другие. В одной из книг по педагогике учителю рекомендуется следующее: «Если у тебя на уроке есть повод для недовольства учеником, не спеши сердиться: ведь он ребенок. Посмотри на него, чтобы он заметил, что ты хочешь, и не делай больше ничего. Если он не замечает прерви на секунду урок и внимательно посмотри на него. Если и это не помогает, можешь сделать ему замечание... Но только не ругай! Не читай морали! Никакой иронии, никакой насмешки! Чаще всего достаточно – без крика - назвать ученика по имени....

Не грози директором: каждый сам за себя отвечает... Не вспоминай то и дело давний поступок и не будь злопамятным» (Г. Лейхтенбергер) [6,22-23]

Эти советы можно отнести и к семейному воспитанию. Как часто мы раздражаемся, сердимся, при малейшем поводе срываем дурное настроение на детях. Как часто мы ничего не хотим знать об их заботах и проблемах, которые нам представляются такими ничтожными, а для детей жизненно важными! Как часто мы прибегаем к громким фразам там, где тихое слово принесло бы больше пользы! Одно наше слово может вызвать у ребенка радостную улыбку или плач. Не должны ли мы научиться одно и тоже требование произносить в десяти, двадцати различных вариантах, от тихой просьбы до энергичного приказа?

Очень плохо, если матери склонны использовать отсутствующего отца как главную наказующую фигуру: «Вот погоди, придет отец...а тот, не зная конкретной ситуации только формально поддерживает мать. Дети это прекрасно чувствуют. В родительском доме, так же как в школе, гораздо меньше хвалят, чем ругают и наказывают. Впрочем, не редко в семье дети получают за хороший поступок материальное вознаграждение. Семейная педагогика с тревогой указывает на то, что особенно отцы (но и не только они) склонны в известной степени откупаться от ответственности за воспитание детей ценным подарком. Каждому следует знать: самый дорогой подарок не восполнит недостаток любви и внимания и не заменит чуткость. К нашему большому сожалению большое количество детей по всей стране в настоящее время лишены любви и внимания своих родителей, так как из-за своего материального недостатка вынуждены находиться в не семье и вне стране. Которые для улучшения условий жизни и более благоприятной обстановке в семье работают за границей оставляя своих детей на попечительство бабушек и дедушек, сестры и брата зачастую даже на невестку, что приводит к неправильному воспитанию подрастающего поколения. Родители в погоне за хорошей жизнью и должных условий для детей упускают те счастливые моменты как прорезание зубок, первые шаги, первое слова и. т. д. А дети лишены любви ласки и родительского внимания и тепла.

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. М Бим-Бад, Э. Д. Днепров, Г. Б. Корнетов. М. Педагогика. 1988. -288 с.
2. Линда Анзорг. Дети и семейный конфликт. М: 1987. -50 с.
3. Сухомлинский В.А. О педагогической культуре родителей. Родительская педагогика// Изб соч: М 1980. -350 с.
4. Спенсер Г. Воспитание умственное, нравственное и физическое М. 1898. -50 с.
5. Ушинский К.Д Человек как предмет воспитания.// Изб пед соч : Опыт педагогической антропологии Москва.1976. -250 с.
6. Хельмут Штольц. Каким должен быть твой ребенок? М: 1987. -80 с
7. Цеткин К. Женщина и ее экономическое положение // История зарубежной дошкольной педагогики. Хрестоматия. М. 1986. -450с.

Дар мақолаи мазкур зарурияти таъриф ё ки мазммати кӯдак, талаба сухан меравад. Ҳар як инсон меҳодад доништан, ки одамони гирду атроф нисбати ӯ чӣ муносибат доранд. Чӣ тавр онҳо ӯро арзёбӣ менамоянд. Асосан барои кӯдакон ва ҷавонон хело муҳим аст доништан, ки кирдори онҳо аз назари волидайн шахсони наздик, ки онҳоро эътиром менамоянд қобили қабул аст, ё не. Хоҳиши сазовори таҳсин шудан, онҳоро ба иҷрои рафторҳои шоиста водор месозад. Фикри носазо оиди кӯдак метавонад ақсуламали ӯро нишон диҳад, агар ӯ ба ин фикр норозӣ бошад.

Ҳангоми сӯҳбат бо муаллим ё ки роҳбари синф набояд фақат оиди таҳсилу дониши ӯ сӯҳбат намоем, балки оиди чи гуна шахс будани ӯ, рафтори ӯ дар синф бо ҳамсолон, эътибори ӯ дар байни ҳамсолон чӣ тавр таҳсину мазамматро қабул менамояд низ доништа гирем. Ва вобаста ба ин мо метавонем ӯро беҳтар шиносем дарк намоем ва раванди таълиму тарбияро дурусттар ба роҳ монем.

Дар хона инчунин дар мактаб камтар таърифу тавсиф менамоянд, нисбати мазаммат намудан. Вале ба ҳар як волидайн шарт ва зарур аст доништан, ки ҳадаи беҳтарин барои кӯдакон ин муҳаббат, диққат ва дилсӯзии онҳост.

Калидвожаъо: доништан, муит, ӯрмат, баъю, муитим, диққат, таъриф, омӯхт шудан, пушаймон, мушобида, тарбия, сазовор, кирдор.

Key word: know, surroundings, respect, letter, evaluation, important, interest, notice, praise, learn, action, regret, attention, upbringing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назимова Б.С – муаллими калони кафедраи педагогика психология ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи Моёншо Назаршоев. Тел: (+992502083585).

Сведения об авторе: Назимова Б. С - старший преподаватель кафедры педагогики психологии и методики обучения Хорогского государственного Университета имени Моёншо Назаршоева. Тел: (+992502083585).

Information about author Nazimova B.S. – senior teacher of pedagogy psychology and teaching methods department in Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev. E-mail/ bakhtibeqim@bk.ru

Phone number: (+992502083585).

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСИ/ ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ/ HISTORY, PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE

ДЕМОКРАТИЯ, ЕГО ПРИНЦИПЫ И ПРОЯВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Ахмадиён Ш.Р., к.п.н., доцент

Хатлонский государственный медицинский университет, Дангара

Термин «демократия» (греч. *demokratia*, букв. власть народа от *demos* — народ и *krátos* — власть) прежде всего имеет значение в сфере политики и обозначает форму политической организации, при которой народ признается в качестве основного источника власти. Во вторых демократия обозначает форму государства, деятельности политических партий, социальных институтов и системы управления производством.

Как форма исторического явления, демократия возникла при разделении общества на классы, когда появились разные формы управления и формы государства. Так например уже в Древней Греции были заложены элементы таких форм государства как военная диктатура, деспотия, демократия, автократия и другие типы государства. В отличие от других форм государственного строительства, принцип демократии основывается прежде всего на принципе подчинения меньшинства большинству. В демократическом обществе власть формируется народом посредством участия на выборах, путем проведения референдума, а также через своих представителей в парламенте. Важными условиями демократии являются равноправие граждан, гарантия свободы политических прав, выборность государственных органов, разделение ветвей власти, верховенство закона и другие признаки правового государства. Демократическая форма организации государственной власти организуется посредством двух форм ее организации – посредством представительной демократии и непосредственной демократии. При представительной демократии основные решения принимаются представителями народа, тогда как при непосредственной организации власти народа оно формируется при активном участии избирателями в порядке референдума, выборов президента и т.д.

В начале XX века демократические институты начали формироваться в форме парламентских и партийных политических организаций, что привело к резким изменениям в мировой системе управления. Вследствие мировых революций в ряде стран, к 50-60-годам XX века, взгляд на демократию разделился в соответствии с двумя мировыми идеями – коммунистической формой демократии в социалистических странах с государственной собственностью на средства производства и капиталистической формы демократии в странах с рыночной экономикой с преобладанием частной собственностью.

В странах социализма, внедрение демократических норм охватило прежде всего деятельность государственных органов, общественных организаций, гражданского общества и взаимодействия власти трудящихся как гарантии фактического и правового положения личности в обществе. Теоретики марксизма признавали тот факт, что демократия на стадиях своего развития проходит такие этапы как диктатура пролетариата с переходом в общенародное государство развитого социализма. Но практика показала, что в странах социализма демократия не получило своё развитие в свете гегемонии однопартийной системы, которая исключала свободу слова и самовыражения а также свободу частной собственности. Как отмечает Сечкина Л.П. «в условиях социализма система управления имела централизованный характер и управлялось сверху вниз партийными органами Коммунистической партии. Вся деятельность основывалась на принципе демократического централизма, которая заключало в себе единство двух взаимосвязанных начал – демократии и централизма. Демократизм партии

заклучался в выборности, сменяемости, подотчетности партийных органов перед коммунистами при решении вопросов партийной жизни. Централизм партийного руководства определялся единой партийной дисциплиной, подчинением меньшинства большинству и всех организаций партийному центру, обязательностью решений высших партийных органов для нижестоящих организаций». [11,62] Единая централизованная система управления не допускала самоуправство на местах и при этом также ограничивало свободу деятельности. Однако в советской политической системе не было четкого разделения власти а все меры выборности властных структур имели формальный характер и не могли влиять на власть Компартии, которая сохраняла всю монополию на политическую власть.[10,122]

В отличие от социалистической формы демократии, при капитализме за основу принималось принцип полной свободы в рамках закона. При этом в политической системе особую роль для демократии было определено в парламентаризме. Еще в эпоху Нового времени, Руссо предлагал расширить роль народа и внедрит механизмы, при которых законы принимались бы непосредственно гражданами. Стоит отметить что идею Руссо об ограничении роли парламента в институционализации демократии поддержали Дидро Дени и Эммануил Кант, которые считали, что законодатель не может решить вместо народа.[5,38] По мнению Макса Вебера, западная демократия в форме парламентаризма, с периодическими выборами «народных представителей», явились продуктом Запада, хотя «партии» были известны во всем мире». [6,67] Стоит отметить, что на Западе были внедрены формы республиканского правления, парламентаризма, конституции, управление чиновников-специалистов, что привело к резкому росту демократизации этого общества. [6,67] Такое повышенное внимание к реализации принципа народного представительства, было вызвано утратой обществом доверия к власти. [4,22] Согласно теории элит, основателями которого были итальянские политологи Г. Моска (1856-1941), В. Парето (1848-1923), политика должна обеспечить равенства борьбы двух противоположных «классов»: властвующего меньшинства (элита) и подвластного большинства (народ, трудящиеся). Г. Моска, называл эти классы классом правящий и управляемый. В отличие от него, другие исследователи предлагали систему партисипаторной демократии, при котором в равной степени сочетаются принципы прямой и представительной демократии. [8,27-30]

Более реальные формы на Западе приняло также теория разделения властей в основу которой легли идеи Ш. Монтескье. В частности, данная теория была дополнена механизмом контроля трех ветвей власти, посредством противовеса и сдержки (checks and balances) ветвей власти. Примером реализации этой теории на практике является система распределения власти в США, где президент "сдерживает" конгресс правом вето. В свою очередь конгресс США "сдерживает" произвол президента правом преодоления его вето и применения по отношению к нему института импичмента. Также президент и конгресс (в лице сената США) могут повлиять на власть Верховного суда, при определении его персонального состава. Верховный суд же "сдерживает" Конгресс и Президента тем, что может признавать их акты неконституционными. [3,339]

В Таджикистане признание парламента в качестве самостоятельной ветви государственной власти, был оглашен в Декларации о независимости Республики Таджикистан в 1990 году. В этом документе было оговорено, что «государственная власть в Таджикской ССР осуществляется по принципу её разделения на законодательную, исполнительную и судебную». [2,2] Строительства демократического парламента было вызвано обеспечить политические потребности общества, в котором уже активно участвовали различные политические партии, деятельность которых требовало прозрачности и плюрализма в политической системе общества. [1,23] Однако на процесс демократизации таджикского общества влияли такие отрицательные факторы как безработица, местничество, отсутствие

политической культуры, злоупотреблением религией и другие факторы, в процессе влияние которых страну охватило гражданское противостояние.

Трудные кризисные условия в 90-х годах XX века, привели к межнациональным конфликтам на всем постсоветском пространстве, причиной которого стало отсутствия сильной власти с одной стороны и отсутствие политической культуры с другой. При таких условиях, регионализм и клановый подход стал характерен для многих государств Центральной Азии, что угрожало целостности этих государств. [8,9] Эти обстоятельства были на руку тем силам, которые были заинтересованы в условиях нестабильности грабят национальные богатства новых стран на этом пространстве. [7,215-220]

Как и в других постсоветских странах, в Таджикистане началось строительства новой системы народовластия, частью которого стало создание двухпалатного парламента, с усилением президентской власти. В 1994 году были проведены первые выборы в новый парламент Таджикистана, которые показали высокий уровень консолидации исполнительной и законодательной власти. В 1997 году, в политическую систему страны вновь была допущена партия Исламского Возрождения, что было результатом договоренности на меж таджикских переговорах. Данный период характерен строительством демократического общества с разделением власти, с преимущественным балансом в пользу власти исполнительного органа за счет авторитета президентской власти. 10 декабря 1999 года, был принят в новой редакции Закон РТ «О выборах», согласно которому многопартийные выборы в новый парламент состоялись 27 февраля 2000 года, по результатам которых Народно-демократическая партия получила 33 мандата, Компартия Таджикистана имела 7 мандата и ИПВТ 2 мандата.[12,95]

Таким образом завершая исследование вопроса развития демократии, его принципов и механизма внедрения, нужно отметить, тот факт, на Западе демократия пройдя большой путь стала двигателем политических перемен, являлся индивид, который был гражданином-собственником, а на Востоке – основой которого составляло разделение власти и внедрение самоконтроля между ветвями власти. Проведенный анализ структур демократии показывает, что формирование данного института власти является новым направлением для государственного устройства Республики Таджикистана. Поэтому политические силы и политтехнологи прилагают все усилия для того, чтобы усовершенствовать деятельность института демократии в рамках разделения власти с учетом условий и политической культуры местного электората.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воскресенский А. Д. Сравнительный анализ политических систем, политических культур и процессов на Востоке: общие закономерности и специфика их региональной трансформации.- [www.http//Литрес.ру](http://Литрес.ру),Режим доступа 3 августа 2020 .- 156 с.
2. Декларация независимости РТ, Душанбе, 1990 год.
3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т. Т. 4.Часть Особенная: страны Америки и Азии / Отв. ред. проф. Б. А. Страшун. — Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2001. — 656 с.
4. Крамской В.В. Институт парламентаризма в системе взаимоотношений государства и общества: общетеоретическое исследование, диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, спец.: 12.00.01 – теория и история права и государства; автореф. Курск 2014.-С 22
5. Лукашева Е.А. Права человека. – М, 1999. – 573 с.
6. Макс Вебер Избранные произведения, Социология Макса Вебера.- Royallib.ru.- Режим доступа: 5 августа 2020.- 567 с.

7. Народ и власть: взаимодействие в истории и современности : научный ежегодник факультета права Нижегородского филиала Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», / отв. ред. И.В. Михеева, Ю.В. Сочнев. Вып. 4. Нижний Новгород: НИУ ВШЭ – Нижний Новгород. 2017.- 396 с.
8. Особенности политической системы РТ./ Хадыров Р.Ю. / Post Graduate of the Chair of Political Analysis and Administration, Peoples' Friendship University of Russia (PFUR).- 234 с.
9. Об основных положениях складывающейся теории демократии // Азамов Х.С. / Вестник педагогического университета, №3 2014.- 300 с.
10. Проблемы партийного и государственного строительства, отв. Ред. Керимов Д.А. – М.1981.-229 с.
11. Сечкина Л. П. Коммунистическая партия Таджикистана в период Великой Отечественной войны. – 110 с.
12. Холмуродова М.Б. История процесса примирения таджиков периода гражданской войны 1991-2001 гг. (на тадж.яз.).-дисс. На получение степени доктора философии (PhD), по спец. История 6D020300, Душанбе 2020.- 167 с

ДЕМОКРАТИЯ, ПРИНЦИПҶО ВА ШАКЛҶОИ ТАДРИҶИИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақола масъалаи амалисозии принципҳои демократия ва тафовути он аз дигар шаклҳои идоракунии, доираи он, субъект ва истифодаи он дар мудирияти маъмури баррасӣ карда шудааст. Муаллиф таваҷҷуҳи бештарро ба идоракунии сиёсӣ равона карда, қайд мекунад, ки демократия барои таъзияи ҳокимияти сиёсӣ мусоидат менамояд. Дар мақолаи мазкур муаллиф нақши ҳокимияти парламенти дар сохтори ҳокимияти сиёсӣ ба муҳокима мегузорад ва чихати манфию мусбии истифодаи ин ҳокимиятро дар системаи сиёсӣ нишон медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки пешбарандагони ҳокимияти демократӣ мардум мебошанд, ки бевосита бо роҳи овоздиҳӣ намояндагони худро ба кори сиёсӣ дар парламент равона месозад. Аммо проблемаи асосии ҷомеаи муосир ин набудани тавозуни ҳокимияти сиёсӣ - қонунгузор, судӣ ва иҷроия мебошад. Ҳокимияти пурзури демократӣ метавонад барои рушди ҳокимият мусоидат намояд. Агар ҳокимияти демократӣ суст бошад, дар ин маврид ҳокимият ба зиёдаравӣ табдил меёбад. Набудани демократия дар шароити ҳокимияти пурзури сиёсӣ дар навбати худ ба сустшавии давлат ва парокандагӣ дар ҷомеа оварда мерасонад. Муаллиф дар мисоли давлати ИМА сохтори ҳокимияти парламенти дар шароити таъзияи ҳокимият нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: демократия, идоракунии, ҳизби сиёсӣ, парламент, давлат, Тоҷикистон, сохтор, таъзияи ҳокимият.

ДЕМОКРАТИЯ, ЕГО ПРИНЦИПЫ И ПРОЯВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье рассматриваются вопросы демократического управления и его различия от других форм управления, различные сферы и уровни его применения. Автор особое внимание уделяет управлению в системе политики, указывая на важность демократических принципов. Автор отмечает, что основной движущей силой демократии является народ, который путем голосования вдохновляет представителей на стремление к тем целям, которые ставит перед собой политическая власть или общество в целом. Но проблемой современного общества является возникающий дисбаланс демократии при разделении власти. Соблюдение баланса влияния между парламентом и исполнительной властью является формой выживания любого общества, поскольку преобладание одной власти при слабой политической власти не имеет признаков демократии. Автор приводит пример американской системы власти указывая на важность разделения власти как основу демократического правления.

Ключевые слова: управление, демократия, политическая партия, парламент, государства, Таджикистан, структура, разделения власти.

DEMOCRACY, ITS PRINCIPALS AND FORM OF EXPOSURE IN CONTEMPORARY WORLD

The article deals with the issues of democracy management and its differences from other forms of management, various spheres and levels of its application. Special attention was paid to political and government in the democratic management system, and it was determined that an advanced system of the effective and high-quality implementation of democratic management system will be conducive to administrative management. In this article author discuss the role of democracy management institution in political hierarchy of society, the form of this power, and the positive and negative sides of its usability in the period of global world. Author note that the main ignite power of democracy management institution in society consider the people. But the problem one is the misbalance of political, parliament institution and executive power in society. The observe of balance between of , parliament institution and executive power in society is the main conditions for surviving society, because increase of one power with weak economy or weak political power will not means and get to totalitarian system. The absence of democracy management institution and executive power in conditions of the strong economy or strong political power will get to the decay of society, demolition of country and its division. Author give the example of USA and offer two form of spiritual power in contemporary society.

Keywords: democracy, management, political party, parliament, state, Tajikistan, structure, power division.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмадиён Шодмон Раджабович, - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии ДДТХ

Информация об авторе: Аҳмадиён Шодмон Рачаб кандидат политических наук, доцент кафедры обществоведения ХГМУ. Тел: (+992) 987-00-16-67.

Information about author: Ahmadiyon Shodmon Rajab, Dotsent, Department of Social Disciplines, Khatlon state medical university. Phone: 987001667.

УДК:-34Д-14

ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Давлатшоева Лайло

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев.

Бояд қайд кард, ки баъзе палуҳо оид ба ҳуқуқи соҳибкорӣ дар қорҳои илмии олимони ва ҳуқуқшиносони тоҷик мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Бо истифода аз асарҳо ва рисолаҳои илмии олимони ва ҳуқуқшиносони хориҷиву ватанӣ мо то андозае кӯшиш кардем, ки мавзӯи мақолаи мазкурро то дараҷаи муайян омӯхта, таҳқиқ намоем. Ин асарҳо ва маводҳои илмӣ таҳқирсии асосии тадқиқоти илмии мавзӯи мазкурро ташкил медиҳанд. Мавзӯи мазкур дар таҳқиқоти олимони Давид Р.Д. [1], Зивс С.Л. [2], Исмоилов Ш.М. [3] ва Менглиев Ш.М. [5] ҷо дода шудаанд.

Хусусиятҳои давлати Тоҷикистон дар Конститутсияи сои 1978 инъикос шуда буд. Баъзеи ин хусусиятҳо сараввал дар Эълумияи соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарар гардида, баъдтар дар Конститутсияи соли 1994 инъикос карда шудаанд. Дар бораи хусусиятҳои соҳибхитиёрӣ ва ягонагии Тоҷикистон алоҳида сухан меравад. Ҳоло бошад оид ба ин хусусиятҳои Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ таваққуф менамояд. Роҳи демократӣ инкишофро пеш гирифтани Ҷумҳурии Тоҷикистон тасодуф нест. Дар замони ҳозира аксарияти давлатҳои нави соҳибистиклол гардида, маҳз роҳи демократии тараққиётро пеш мегиранд. Зеро тартиботи демократии давлатдорӣ нисбат ба ташкилотҳои дигари идораи давлат чанде бартариҳо дорад. Демократикунонӣ хислати ҷунбиши ҷаҳонӣ дорад. Вале ҷараёни демократикунонии ҳамаро фарогиранда ва бечуну ҷаро шуморидан бе асос аст, чунки

давлатҳои нав сохтори демократиро интихоб карда на ҳама вақт ғояҳои арзишҳои онро ҳифз карда метавонад.

Асоси иҷтимоии сохтори демократии давлат нисбат ба ҳар гуна тартиботи дигари сиёсӣ васеъ мебошад. Давлати демократӣ одатан иродаи аксарияти кулли мардумро ифода карда, мувофиқи манфиати онҳо амал мекунад. Ҳеҷ ягон гуруҳи иҷтимоӣ ё қувваҳои ҷамъиятию сиёсӣ, миллӣ, этникӣ аз иштирок кардан дар идораи давлатӣ маҳрум карда намешавад. Тартиботи демократии ҷараёни ҳамаро фарогиранда мебошад. Ҳар кас, ки ба рушду камоли давлат ва ҷамъият ҳуқуқи иштирок карданро доранд [7].

Муносибатҳои ҷамъиятие, ки ба предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил карда шудаанд, аз нигоҳи мазмун ва сохт мураккаб буда, ба якҷанд гуруҳ ҷудо карда мешаванд.

Гуруҳи якум ин муносибатҳои мебошад, ки бо ташкили фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Онҳо аз ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон оид ба машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ манъ гирифта, минбаъд дар Кодекси гражданинқишоф ёфтаанд, ки дар он мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандон муайян карда шудааст, ки мувофиқи он шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, тамоми навҳои фаъолияти бо қонун манънашударо амалӣ кунанд, аз ҷумла танҳо ё якҷоя бо дигар шахсони ҳуқуқӣ таъсис диҳанд, аҳдҳои гуногунро ба амал бароранд, аз қайди давлатӣ гузаранд, иҷозатнома гиранд ва ғайраҳо.

Гуруҳи дууми муносибатҳо ба ҳуди фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошад, ки дар натиҷа он ғоида ба даст меорад. Дар ин ҷо истифодаи амвол, фуруши мол, иҷрои қор ва расонидани хизматро номбар намудан мумкин аст. Дар ин самт ҷойи асосиро танзимномаи гражданинқишоғ намояд ҳам, вале таъсири ҳуқуқии умумиро низ мушоҳида менамем, аз ҷумла танзими давлат, нарх ба маҳсулот ва хизматҳои монополияҳои табиӣ.

Гуруҳи сеюм муносибатҳои мебошад, ки ба предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил карда шудаанд, бо муносибатҳои гуруҳи якум ва дуум алоқаманд мебошад. Вале агар дар гуруҳи якуму дууми шахси ташаббускор шаҳрванди соҳибкор ва дигар субъектони соҳибкорӣ нақши муассиро иҷро карда бошад, пас дар гуруҳи сеюми муносибатҳо ҷунин нақшро давлат иҷро менамояд. Дар ин самт давлат қоидаҳои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ, оқибати вайрон намудани онҳоро муқаррар намуда, манфиатҳои умумӣ ва хусусиро ҳимоя мекунад.

Гуруҳи чоруми муносибатҳои соҳибкорӣ ин муносибатҳои дохили хоҷагӣ ва дохили кооперативӣ мебошад. Дар ин ҷо фаъолияти соҳибкорӣ сохторҳои қалон ва мураккабро номбар намудан зарур аст, ки дохили онҳо муносибатҳои гуногун ба вучуд меоянд.[8]

Пайдоиш ва инқишофи муносибатҳои бозаргонӣ дар кишвар зарурияти таҳқиқи самтҳои ҳуқуқии категорияҳои иқтисодиро ба вучуд меорад. Дар ин ҷо пеш аз ҳама он категорияҳоеро, ки то ҳануз ҳамчун категорияи иқтисодӣ мансуб мебуданд, аз ҷумла бозор, намудҳои бозор, таклифот, талабот, арзиш, арзиши истеъмолӣ, арзиши асли, ғоида, даромад, нарх ва ғайраҳо қайд бояд кард. Истилоҳотҳои номбаршудаи иқтисодӣ талаби таҳқиқи ҳуқуқиро тақозо менамояд, ки ҷи гуна дар ҳуқуқ таҷассум меёбанд. Бинобар ин ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқ – ҳуқуқи иқтисодиёти бозаргонӣ мебошад.[7]

Зери маҳфуми сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба маънои расми тарзҳои гуногуни инқиқосҳои қоидаҳои ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки дар доираи соҳибкорӣ ташаккул ёфтаанд. Дар навбати худ ин қоидаҳо натиҷаи ҳуқуқҷодкунӣ ва тадқиқи фаҳмиши сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ, ба маънои расмӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Сарчашмаи ҳуқуқи соҳибкорӣ ба маънои моддӣ ҳамаи таҷрибаи инсоният мебошад, ки тули фаъолият ба даст овардааст. Ташаккули қонунгузори бахши соҳибкорӣ бо ду роҳ ба амал бароварда мешавад:

-қабули қонунҳое, ки шартҳои умумии ғаёлияти соҳибкориро муайян мекунад, аз ҷумла Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонун «Дар борат ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ даи Ҷумҳурии Тоҷикистон»

- Қабули қонунҳое, ки баҳри танзими ғаёлияти соҳибкорӣ дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт равона карда шудаанд. Масалан қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи бонк ва ғаёлияти бонкӣ», «дар бораи муфлисшавӣ», «ҳочагиҳои деҳқонӣ» ва ғайраҳо.

Дар байни қонунҳо ҷойи асосиро Кодекси Граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ишғол менамояд. Кодекси гграждани муносибатҳои ҷамъиятиро байни шахсоне, ки ба ғаёлияти соҳибкорӣ машғуланд танзим менамояд (к.3.м.КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон). Ҳамин тариқ, муносибатҳои ҷамъияти, ки аз ғаёлияти соҳибкорӣ бармеоянд, бо Кодекси граждани ва қонунҳои алоҳида танзим карда мешаванд [3; 66].

Тули солиёни дароз илми ҳуқуқи Шӯравӣ амалияи судиро ба ҳайси сарчашмаи ҳуқуқ эътироф намекард [2.117]. Гарчанде, ки дар баробари ин ақидаҳои дигар низ вучуд доштанд. Дар кишвари мо ва дигар давлатҳои дорои низоми ҳуқуқи романо - олмонӣ амалияи судӣ низ ба ҳайси сарчашмаи ҳуқуқӣ қабул нашудааст.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки номгуӣ сарчашмаҳои вучуддошта барои ҳалли басҳое, ки дар замони ҳозира ба вучуд меоянд, кодир нестанд ва бинобар ин зарурати тадқиқи амалияи судӣ ба ҳайси сарчашма тақозо мешавад [6.19].

Барои ҳуқуқи соҳибкорӣ новобаста аз бахшҳои дар адабиётҳои ҳуқуқӣ, амалияи судӣ сарчашмаи ниҳоят муҳими нав мебошад. Амалияи судӣ оиди масъалаҳои соҳибкорӣ гуногун мебошад. Дар ин ҷо пеш аз ҳама қарорҳои суди конституцинии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кардан зарур аст, ки бевосита амал менамоянд ва барои тасдиқ эҳтиёҷ надоранд. Қарорҳои суди конституционӣ амалияи муҳими тавсифро дорад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ масъалаи эътирофи назария, яъне ақидаҳои илмии олимони, идеяҳо , равияҳо ба ҳайси сарчашмаи ҳуқуқ баҳснок мебошад. Аз баски соҳибкорӣ- ин натиҷаи истифодаи қобилият ва амволи шахсони хусусӣ ва умуман соҳаи манфиати хусусӣ мебошад, рас тартиботи ҳуқуқро дар ин ҷо на танҳо мақомотҳои расмии давлатӣ ҷорӣ менамоянд.

Дар ин ҷо овардани ақидаи Р. Давидро бамаврид мешуморем, ки ба фикри ӯ ҳуқуқ гуфта , танҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, вале барои онҳое, ки воқеиятро эҳсос менамоянд ва ҳуқуқро нисбатан васеътар мефаҳманд, назарияро низ ба ҳайси сарчашмаи ҳуқуқ эътироф менамоян, чунки назиря, мафҳумҳо ва истилоҳҳои ҳуқуқиери кашф менамоянд, ки минбаъд аз ҷониби қонунгузор истифода мешавад [1.193].

Дар санадҳои расмии ҳуқуқи умумӣ ин масъала таври мусбӣ ҳалли худро ёфтааст. Масалан дар моддаи 38 Статуси суди байналхалқии СММ қайд шудааст, назарияи муттаҳасисони нисбатан босалоҳияти миллатҳои гуногун ба ҳайси воситаҳои ёрирасони муайянқунандаи меъёрҳои ҳуқуқӣ баромад менамоянд [4.14].

Одат – ин қоидаи рафторест, ки бинобар истифодаи дуру дароз ба ҳайси танзимқунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад менамоянд. Агар ягон рафтори одамон дар ин ё он бахши ғаёлият аз ҷониби давлат маъқул шуморида шавад, пас он хусусияти одати ҳуқуқиро пайдо мекунад. Одати ҳуқуқӣ ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи соҳибкорӣ баромад менамояд.

Ш.М. Менглиев якчанд аломатҳои одатро пешниҳод намудааст, ки ҷавобгуи талаботи замон мебошанд. Дар баробари ин муаллиф дар бораи одатҳои ҳуқуқӣ, одатҳои муомилоти қорӣ, расму ттаамул ва ғайраҳо фикрҳои ҷолиб иброз доштааст.[5.132-144].

АДАБИЁТ

1. Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1988-496 с
2. Зивс С.Л. Источники права. М., 1981-239 с
3. Исмоилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в республике Таджикистана. «Конуният». Душанбе. 1998-187 с
4. Международное публичное право. Сборник документов. Т1.М., 1996-570 с
5. Менглиев Ш.М. Международное частное право. «Деваштич». Душанбе. 2002-544 с
6. Топорнин Б.Н. Система источников права: Тенденция развития// Судебная практика как источник права. М., 2000-587 с
7. mmk.tj/content/
8. allinweb.ru/huquqi-iqtisodi/

ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Дар замони муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоиди ҳуқуқи гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ ва соҳибкорӣ гузошта шудааст ва ниёз ба таҳлили илмӣ дорад. Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки заминаҳои ҳуқуқи рушди соҳибкоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намояд ва беҳтар будани роҳи ҳалли муносибатҳои ҳуқуқи соҳибкор бо давлатро дар асоси қонун баррасӣ намояд. Инчунин муаллиф сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалро дар муқоиса бо сарчашмаҳои ҳуқуқи ватанӣ оиди ҳуқуқи соҳибкорӣ мавриди омӯзиш қарор додааст.

Калимаҳои калидӣ: Қонун, ҳуқуқ, кодекс, ҳуқуқи соҳибкорӣ, андоз, нарх, таклифот, талабот, бозор, арзиш.

ПРАВОВАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАНА.

В современное время Республика Таджикистан имеет благоприятную основу для перехода к рыночным и деловым договоренностям и нуждается в научном анализе. В статье автор стремится выявить правовые основы развития предпринимательства в Республике Таджикистан и найти более совершенный способ урегулирования правоотношений предпринимательства с государством на основе закона. Автор также исследовал источники международного права в сравнении с источниками отечественного права по хозяйственному праву.

Ключевые слова: Закон, право, кодекс, хозяйственное право, налог, цена, предложение, спрос, рынок, стоимость.

LAGAL FRAMEWORK FOR BUSINESS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

In modern times, the Republic of Tajikistan has a favorable basis for the transition to market and business agreements and needs scientific analysis. In the article, the author seeks to identify the legal foundations for the development of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan and to find a more perfect way to regulate the legal relationship between entrepreneurship and the state on the basis of the law. The author also studied the sources of international law in comparison with the sources of domestic law on economic law.

Key words: Law, law, code, commercial law, tax, price, supply, demand, market, cost.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатшоева Лайло магистранти курси 1 Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ. Email: davlatshoevalaylo7@gmail.com Тел: (+992) 501163044

Информация об авторе: Давлатшоева Лайло, 1-го студенческого года мастера, Хоруг государственный университет. Email: davlatshoevalaylo7@gmail.com Тел: (+992) 501163044

Information about the author: Davlatshoeva Laylo, 1 st year masters student, Khorog State University. Email

НАХУСТИН МАЪЛУМОТҲОИ ЭТНОГРАФИИ И. И. ЗАРУБИН ОИД БА ПОМИР

Ш. Дилшодова

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Иван Иванович Зарубин соли 1887 дар шаҳри Санкт-Петербурги империяи Россия таваллуд ёфта, соли 1964 вафот мекунад. Ӯ соли 1907 донишҷӯи донишгоҳи Петербург гардид ва якбора дар ду факултет таъриху филология ва ҳуқуқшиносӣ таҳсил мекард. Инчунин кор ҳам мекард. «Дар солҳои донишҷӯи Зарубин дар айҳати эъзомияи этнологии Шарқидурӣ таҳти роҳбарии Штернберг оид ба коркарди фотография ва бақайдгирии маҷмӯаҳо кор мекард. Фаъолият дар айҳати ин эъзомия ба муддати тӯлонӣ Зарубинро бо осорхонаи антропологӣ ва этнография алоқаманд намуд»[4, 2]. Аз ин лиҳоз И. И. Зарубин хоҳиш дошт, ки ӯро бо эъзомия ба Шарқи Дур фирстонанд, аммо чунин эъзомия ба он минтақа созмон дода нашуд.

Баъди ба дасти Россияи подшоҳӣ гузаштани Осиёи Миёна ба омӯзиши ҳамаҷонибаи он диққат дода шуд ва бо ин мақсад ба ин ҷо эъзомияҳои илмӣ – омӯзишӣ фиристода шуданд. Бо ташрифи олими фаронсавӣ Р. Готио ба Россия, Зарубинро вазифадор карданд, ки Готиоро дар сафари Осиёи Миёна, бахусус ба Помир, ҳамчун раҳбалад ҳамроҳӣ намояд. Бо ҳамин И.И. Зарубини 27 сола ба сӯи кӯҳистони Помир раҳсипор шуд.

И. И. Зарубин барои сафари аввалини худ ба Помир омодагӣ дид ва мустақилона ба омӯзиши забони тоҷикӣ пардохт, то ки шахсан бо сокинони ин минтақа дар иртибот бошаду забону суннатҳои миллӣ ва динии онҳоро боз ҳам аниқтар ва амиқтар дарк кунад: «Сафари мо навиштааст И. И. Зарубин, бо вучуди кӯтоҳмуддат буданаш бояд хусусияти иқтишофӣ ва оmodасозӣ дошта, ба таҳқиқоти илмии қабилаҳои эронии Помир оғоз мебахшид»[1,1]. Дар ин бора худи олим дар мақолааш чунин қайд намудааст. «Тобистони соли 1914 ба ман лозим омад, ки дар эъзомияи профессор Р. Готио иштирок намоям, ки он бо мақсади омӯзишӣ этнография ва забоншиносӣ дар мавзӯҳои назди Помир, ки мардуми эронинаҷод маскун буданд, ба вукӯъ пайваст» [1, 1].

Доир ба рафт ва натиҷаи сафари худ И. И. Зарубин дар мақолаи калонҳаҷмаш (дар ҳаҷми 51 саҳифаи чопӣ) “Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга”, ки соли 1917 дар Петроград рӯи чоп омад, маълумоти муфассал додааст. «Гарчанде эъзомия дарозмуддат ҳам набошад, дар ҳисоботи эъзомиявии И. Зарубин қайд шудааст, ки вай бисёр маводҳоро ҷамъ намудааст ва аллакай натиҷаҳои муайяне додааст» [3, 2].

Бояд тазакурр дод, ки маълумотҳое, ки И. И. Зарубин хангоми ин сафари худ баррасӣ карда буд, аввалин кори илмиест, ки дар он дар бораи таърих ва зисту зиндагии тоҷикони кӯҳистони водии Бартанг ва Рӯшон маълумоти илмӣ пешкаши бошандагони Руссия ва Аврупо гардид. Инчунин муаллиф дар бораи забон, урфу одатҳо, суннатҳои динӣ ва дигар анъанаҳои миллии ин мардум ба қадри ҳол маълумоти кофӣ пешниҳод намудааст. Ин мақола чун як сарчашмаи илмӣ барои аҳли илм ва насли имрӯза хизмат мекунад. Оиди ин худи муаллиф чунин овардааст: «Хусусан, дар бораи водии Бартанг то андозае, ки ба ман маълум аст, ягон мақола ё ҳатто як қайди хурдакаки мазмуни этнография ё забоншиносӣ дошта, мавҷуд нест» [1, 3].

И. И. Зарубин хатсайри ҳаракати худро дар мақолаи калонҳаҷми худ «Материалы и заметки по этнографии горных таджиков долина Бартанга» пурра нишон додааст. Дар ин сафар И. Зарубин ва Готио аз шаҳри Петербург то Андичон тавассути поезд ва аз он ҷо то Ош бо аробаи дучарха ва аз Ош то дидбонгоҳи Помир бо ёрии ҳайвонҳои боркаш омада буданд. 30 июни соли 1914 Зарубин бо ҳамсафаронаш роҳи худро аз дидбонгоҳи Помир тавассути Яшикул давом дода, ба воситаи соҳили рости дарёи Лангарсой, Лангар-Кутал ва кӯҳҳои Аличор қад - қади дарёи Йирхт-хаҷ ба деҳаи Ирхт омадаанд. Нахустин маълумотҳои этнографиро И.И.Зарубин оид ба Бартанг маҳз аз

хамин деҳа медиҳад. Сипас деҳаҳои водии Бартанг: Барчидив, Рошорв, Басид, Сипонч ва дигаронро пайи ҳам гузашта то ба Рӯшон расидаанд.

Дар вақти аз як деҳа ба деҳаи дигар гузаштан мусофирон зуд – зуд айлоқхоро дучор гардидаанд. И. И. Зарубин муфассал шаклу сохти зоҳирӣ ва дарунии биноҳои айлоқ, ҳаҷму масоҳати онҳо, гирду атрофи биноҳои айлоқро тасвир намудааст ва зикр кардааст, ки ягон бинои айлоқ на дар дораду на тиреза. Дар яке аз қайдҳои И. И. Зарубин оид ба хусусияти равонии занону кӯдакон маълумот дода чунин нигоштааст. “Бо наздик шудани мо ба айлоқ занон ва кӯдакон ғиғони даҳшатнок бардоштанд. Вале бо пешкаш кардани чандто қанд ва танга бо онҳо муносибати мо дарав хуб гашт ва мо ҳатто дохили ду айлоқ гаштем. Дохили айлоқ аз шакли беруниаш ягон фарқе надорад. Дар дохилаш содатарин шароит вучуд надорад”[1,6].

И. Зарубин ҳангоми ин сафари худ оиди тарзи убур кардани дарёҳо низ маълумоти пурра додааст, ки имрӯз ин кор барои мо ғайриоддӣ менамояд. Аз гуфтаҳои И. И. Зарубин бармеояд, ки он вақтҳо дар водии Бартанг фақат як купрук мавҷуд будааст, пас маълум мегардад, ки дар дигар ҷоҳо аз саноч истифода бурдаанд. Барои дарёи пуртуғёни кӯҳиро убур кардан ҷуръат, далерӣ, маҳорат ва қувваи фавқулодаи ҷисмонӣ зарур буд ва азбаски аксарияти кӯҳистониён чи аз ҷиҳати равонӣ ва чи аз ҷиҳати ҷисмонӣ одамони қавию комил буданд, онҳо аз ӯҳдаи чунин кори вазнин ва воҳиманок ба осонӣ мебаромаданд. Баъзан ҳангоми зиёд будани бору амвол ҳатто то 9-10 адад саноч истифода мешуд, ки идора намудани онҳо кори сахл набуд. «Гузаштан аз об дар ҳама ҷо ба воситаи саноч амалӣ мешавад – воситае, ки ҳанӯз аз давраи ошуриҳо маълум аст, гумон аст, аз он вақтҳо то ба ин ҳол тағйир наёфтааст. Саноч ин пӯсти бутуни нарбуз, ки бо ҳаво ба воситаи яке аз пойҳои ақиб пур карда мешавад, ки барои ин мақсад бо найчаи ҷубини бо худӣ хамин хел пӯк маҳкам мешавад, ҷиҳозонида шудааст»[1, 17].

Дар арафаи ин сафари худ муаллиф табиат ва деҳаҳое, ки аз онҳо мегузашт тасвир мекунад, оиди урфу одатҳо ва касбу кори сокинонаш маълумот медиҳад. Ғайр аз ин, хонаҳои зисти кӯҳистониёнро бо хусусиятҳои хосашон ба таври пурра тасвир мекунад. Олим ба ҳамаи ҷузъҳои хурду бузурги рӯзгори ин мардум диққати ҷиддӣ медиҳад. Барои ба ҳар як ҷузъиёт диққат додани Зарубин, сокинони Бартанг ўро Заррабин ном бурданд, ки баъдтар дар ин водӣ баъзе қасон фарзанди худро низ Заррабин ном гузоштанд.

Аз лиҳози он, ки шӯғли асосии ин мардумон кишоварзӣ буд, муаллиф ба ин масъала махсусан чанд саҳифаи қорабро бахшидааст. Ў ба таври муфассал оиди ин масъала сухан намудааст. Ин ҳам бошад аз лиҳози он, ки кӯҳистониён маводи хӯрокаи худро худашон рӯёнда коркард менамуданд. Ин кор дар шароити баландкӯҳ хеле мушқил ва заҳматгалаб буд. Кандани ҷуйҳо аз мавзёҳои санглох ва шахҳо, порчаҳои хурди заминҳои қорам, ки ҳосилнокиашон хеле паст буд, аз деҳқонон қувваю меҳнати гарон талаб мекард. Дар баъзе деҳаҳо кам будани об ҳам мушқилӣ пеш меовард (агар боришот кам мешуд). Дар ин заминҳо кишоварзон одатан гандум, ҷав, ҷуворимақка, арзан, нахудо боқилоро кишт мекарданд. Азбаски деҳқонон на ҳама вақт ҳосили дилхоҳ ба даст меоварданд, баъзан охирҳои фасли баҳор тобистон сокинон бо қабтӣ рӯ ба рӯ мешуданд. «Камзаминӣ марди таҳҷоиро ба қиммати доштани ҳар як порчаи замин, ки барои коркард қулай аст, водор месозад. Киштзорҳои 2-3 қалочӣ мураббаъ во меҳӯранд»[1, 11]

Дар баъзе деҳаҳо ҷуворимақка, тарбуз ва харбуза низ кишт мешуданд, ҳозир дар ҳеҷ қучои Бартанг ин маҳсулотҳо кишт карда намешаванд. Инчунин гандум, ҷав ва ҷавдор низ кишт мешуданд ва аҳамияти хеле зиёд доштанд. Ордқунии гандум дар осиебҳои хурди обӣ ба роҳ монда мешуд, ки онҳо дар ҳар деҳа ба миқдори кофӣ вучуд доштанд.

Тибқи нахустин маълумотҳои И. И. Зарубин мардуми Бартанг ба боғдорӣ низ машғул буданд ва аз меваҳо босамарона истифода мебарданд. Махсусан тут, зардолу, себу шафтолу коркард мешуданд, ки ҳангоми пухтанашон ҳамчун ғизои асосии мардум ба ҳисоб мерафтанд. Зардолу ва тут, ба таври васеъ, истеъмол мешуданд, аз

чумла, «мағзи донаки зардолу дар якчоягӣ бо тут ширинӣ маҳсуб меёбанд, донакхоро ба ришта ба монанди шадда гузаронда, онҳоро бо худ мегиранд ва дар ҳамин намуд онҳо муваффақона консерваҳои аврупоиро иваз карда метавонанд»[1, 11]. Қад-қади дарёи Панҷ ғайр аз ин қайдҳои этнографӣ ангур ва чормағзи ҷунонӣ низ дида мешаванд. Маҳсулоти ширӣ низ ҳамчун ғизоӣ асосӣ истифода мешуд. Гӯштро сокинон камтар истифода мебуданд, гӯшт ва шири асп бошад, бо сабабҳои динӣ дар хӯрок тамоми истифода нашудааст ва имрӯз ҳам намешавад.

Мувофиқи маълумотҳои И. И. Зарубин чорводорӣ низ дар ҳаёти мардум нақши муҳим дошт. Сокинон буз, гӯсфанд, асп, хар, гов, кутос, уштурро парвариш мекарданд. Онҳо ҳайвонотро тобистон дар айлоқ ва зимистон дар деҳа нигоҳубин мекарданд. Аз ҳайвонот низ сокинон маҳсулотҳои лозима мегирифтанд.

Иван Иванович Зарубин боз оиди шароити маҳалли кӯҳистониён, чуғрофия, рельеф ва умуман табиати хеле гуногун ва барои зиндагӣ саҳти кӯҳистон муфассал маълумот додааст. Вобаста ба ин вай дар бораи ҳолати ҷисмонӣ ва биологии кӯҳистониён навиштааст ва қайд кардааст, ки гӯё, ин одамон маҳз барои зиндагии дар чунин шароит офарида шуда бошанд. «Чолокӣ ва сабукии ҳаракатҳои онҳо бинандаро мутаҳайир месозад. Тамоми тарҳи ҷисмони онҳо гӯё ба зиндагӣ дар кӯҳҳо мувофиқ шудааст. Шахсони фарбеҳ ва сустбаданҳо дар байни тоҷикони Помир умуман во намехӯранд» [1, 36].

Иван Иванович Зарубин дар баробари маълумотҳои этнографӣ ҳамчунин бисёр аксҳои этнографӣ гирифтааст, ки аз ҳаёту рӯзгори мардум ҳикоят мекунанд, чуноне ки худ И. И. Зарубин оид ба ин нигоштааст: «Барои онҳое, ки мехоҳанд бо рӯзгори тоҷикони кӯҳистон наздиктар шиносӣ пайдо кунанд, мехостам ёдрас кунам, ки баъзе маводҳоро аз этнографияи Рӯшон дар маҷмӯи этнографияи гирдовардаи ман ва дар аксҳое, ки вақти сафар аз тарафи ман гирифта шудаанд, маҷмӯъа ва аксҳое, ки бо тасвирҳои кӯтоҳ астанд, дар осорхонаи этнографияи Академияи Илмҳо маҳфузанд»[1, 53].

Ҳақиқатан ҳам агар ба аксҳои гирифтаи И. И. Зарубин аз нигоҳи имрӯз назар кунем, шахс гӯё, ки вориди дунёи дигар мегардад. Ин аксҳо ҳамчун як далели нодир ва як сарчашмаи муҳим дар таърих боқӣ хоҳанд монд. Аксҳои И. И. Зарубинро агар бо ҳаёти имрӯза муқоиса намоем шояд он мегардем, ки имрӯзҳо симои тоҷикони кӯҳистон ва тарзи зисту зиндагии онҳо дар тӯли 100 сол қиматҳои тағйир ёфтааст. «Маводҳои дар Помир ҷамъовардашуда қуллан ба ихтиёри Кумитаи рус пешниҳод карда шуд. Натиҷаи эъзомия дар ҳисоботи Готио ва Зарубин қайд карда шуд ва соли 1914 дар Ахбороти Академияи Илмҳо бо забонҳои русӣ ва фаронсавӣ нашр карда шуд» [5, 16].

Хуллас, дар 25 рӯз ҷамъ овардани чунин маълумотҳои пурарзиши этнографӣ аз тарафи ҷавони 27 – сола дар нахустин сафар, аз мутахассиси варзида ва олими нуқтасанҷ будани И. И. Зарубин дарак меод. «Натиҷаҳои асосии эъзомияи соли 1914 – ро И.Зарубин дар қорҳои илмӣ тадқиқотиаш баён кардааст»[4, 2].

Ба ғайр аз ҳамин маълумотҳои овардашуда, ӯ боз оиди қалъаҳо, хонаи бадахшонӣ (chid), қандакорӣ, оҳангарӣ, тарзи либоспӯшӣ, дин ва бисёр оину суннатҳои сокинони Бартангу Рӯшонро мавриди омӯзиш қарор додааст ва рӯи чоп овардааст. Инчунин тарзи салом додан, меҳмондорӣ, мавқеи занон, муносибати байниҳамдигари онҳоро тасвир карда, чунин хулоса кардааст: «Дар муошират байни ҳамин ин тоҷикон бо мулоиматӣ ва малакаи рафтори азхудкардашуда фарқ мекунанд, ки ин шаҳодати фарҳанги қадима аст» [1, 16].

Аз сабаби сар шудани ҷанги якуми ҷаҳонӣ И. И. Зарубин ва Р. Готио натавонистанд сафари худро давом диҳанд. Ҳамин тавр онҳо 30 июл водии Бартангро , ки 25 рӯз дар он ҷо буданд, тарк намуданд. «1 ва 2 августи соли 1914 ду рӯзро дар Хоруғ гузарондем ва аз саршавии ҷанг воқиф гардидем. Қарор додем, ки феврал баргардем, чунки Готио афсари эҳтиётӣ буд» [2, 335]. «Бошитоб, бо роҳи кӯтоҳтарин аз Дарвоз ва Қаротегин, қариб, ки бе таваққуф, агар ягона рӯзи дар Қалъаи Ватар гузаронидаро ба инобат нагирем, мо бояд ба Аврупо бар мегаштем» [1, 53].

Маълумотҳои И. И. Зарубинро мо имрӯз ҳамчун як сарчашмаи боэтимоди этнографӣ истифода мебарем ва аз ҳаёти гузаштагонмон тавассути онҳо пурратар воқиф мегардем. «Аз рӯи зарурият онҳо бояд порчагӣ ва нопурра бошанд, менависад И. И. Зарубин. Ман танҳо баҳри он мекӯшидам то, ки маълумотҳои пурра, боэтимод ва санчидашударо диҳам ва албатта, дар ин ҳам метавонанд хаттогиҳо ҷой дошта бошанд, ки ман умедворам онҳоро дар оянда ислоҳ намоям» [1,3].

Ҳамин тавр, Иван Иванович Зарубин тавонист ҳангоми сафари нахустин ва кӯтоҳи худ ҳаёти тоҷикони кӯхистони Помирро дар муддати кӯтоҳ омӯзад, аз худ кунад ва таҳлил намояд. Ин сафари Зарубин ба Помир, ҳам барои ӯ ва ҳам барои мардуми Помир аҳамияти хеле калон дошт. Ӯ баъдан чанд маротибаи дигар ба Помир омада буд ва саҳми худро дар омӯзиши этнографӣ ва забоншиносии Помир гузошта буд. Нахустин сафари ӯ ин оғози қору фаъолияти илмӣ ӯ буд. Аз ин хотир муҳаққиқони муосир ба ӯ чунин баҳо додаанд: «Зарубини дар он айём ҷавон, ҳуқуқшинос аз рӯи ихтисос, бо маслиҳати Залеман ба дунёи эроншиносӣ ворид шуд ва дар натиҷа яке аз асосгузори помиршиносӣ дор соҳаи лаҳҷашиносӣ-забоншиносӣ ва мардумшиносӣ шуд» [2, 334]. Бехуда нест, ки И. И. Зарубинро асосгузори омӯзиши илмӣ помиршиносӣ дар Россия мешиносанд» [5, 13]. Ҳақиқатан ҳам И. И. Зарубин дар омӯзиши этнографии Помир саҳми калон гузошта дар қатори шарқшиносон забоншиносону ва мардумшиносон барҷаста меистад» [6, 150].

Хуллас, чуноне ки имрӯз дида мешавад, ин сафари аввалини олими барҷаста ба Помир натиҷаҳои хеле назаррас ба бор овард ва нахустин маълумотҳои этнографии И. И. Зарубин арзиши баланди илмӣ этнографӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Зарубин И. И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга. Отдельный оттиск из V тома Сборника Музея антропологии и этнографии при Российской Академии наук. – Петроград, 1917. – С. 97 – 148.
2. Карамшоев Д. Филологическое изучение Памира (Бадахшана). // Очерки по истории Советского Бадахшана. Душанбе. 1985 – 504 -С. 322 – 351.
3. Отчёт профессора Р. Готио и И. Зарубина по командировке на Памир летом 1914 г. // Известия. Серия 2. № 3. Петроград. 1914 –С 79 – 84.
4. Рахимов Р. Р. Иван Иванович Зарубин (1887–1964) // Советская этнография. 1989. № 1. - С. 111–121.
5. Саркоров С. Этнолингвистическая характеристика рушанцев (по материала архива И. И. Зарубина). Диссерт. на соис. научн. степ. канд. филол. наук. Санкт – Петербург. 2006. – 153с.
6. Сайнаков С. Вклад дореволюционных русских исследователей в изучении этнографии Горного Бадахшана (Памира). Диссерт. на соис. научн. степ. канд. ист. наук.- Душанбе: – 206 с.

НАХУСТИН МАЪЛУМОТҲОИ ЭТНОГРАФИИ И. И. ЗАРУБИН ОИД БА ПОМИР

Муаллиф дар ин мақола кӯшиш кардааст, ки аҳамияти таърихӣ ва илмӣ аввалин экспедицияи Зарубинро ба Помир ошкор намояд. Илова бар ин, И.И.Зарубин дар асари худ дар бораи Помир, махсусан дар бораи анъана ва расму оинҳои сокинони маҳаллӣ, дар бораи хунару хунарҳои мардумии он замон, ки имрӯз барои эҳёи расму оин ва расму оинҳо аҳамияти калон дорад, маълумоти этнографӣ медиҳад. Инчунин, то андозае душворихои роҳҳое, ки аъзоёни экспедицияи Зарубин ва Готио бояд бартарарф карда мешуданд, дида баромада, таҳлил карда шуданд.

Қалидвожаҳо: Зарубин, аввалин маълумоти этнографӣ, Помир, экспедитсия, сафар, Бартанг, савдо, урфу одат.

ПЕРВЫЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЕ И. И. ЗАРУБИНА О ПАМИРЕ

В данной статье автор приложил усилия, чтобы раскрыть историческое и научное значение первой экспедиции Зарубина на Памире. Кроме того И. И. Зарубин в своей работе приводит некоторые этнографические сведения о Памире, особенно о традициях и обычаях местных жителей, об искусстве и народных ремёслах того времени, что сегодня имеет немало важное значение для возрождения традиций, обычаев и народных ремёсел. Также в некоторой степени рассмотрены и анализированы трудности дорог, которые пришлось преодолеть участниками экспедиции Зарубина и Готио.

Ключевые слова: Зарубин, первые этнографические сведения, Памир, экспедиция, путешествие, Бартанг, промысел, обычай.

THE FIRST ETHNOGRAPHIC INFORMATIONS OF I. I. ZARUBIN ABOUT PAMIR

In this article, the author made efforts to travel the historical and scientific significance of the first expedition of Zarubin. In addition, in his work, the author give some ethnographical information about Pamir and especially about tradition and customs of local people, about art and folk crafts of that time, which today is important for the revival of traditions, customs and folk crafts. Also to some extent considered and analyzed the difficulties of the roads that had to be overcome by the members of the expedition – Zarubin and Gotio

Keywords: Zarubin, first ethnographic informations, Pamir, expedition, travel, Bartang, crafts, custom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилшодова Ш. Н. –ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел: (+992 93 593 13 33), E-mail- shukufad@gmail.com

Сведения об автора: Дилшодова Ш. Н. - ассистент кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, тел: (+992 93 593 13 33), E-mail- shukufad@gmail.com

Information about author: Dilshodova Sh. N –assistant at the department of the history of Tajik people, Khorog State University named after M. Nazarshoev, phone: (+992 93 593 13 33), E-mail- shukufad@gmail.com

РОЛЬ ИСТОРИИ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ МОЛОДЁЖИ.

Занджирбекова Гулноз Исломбековна

Хорогский государственный Университет имени М. Назаршоева

Будущее любого общества во многом зависит от молодого поколения. Ведь молодёжь как основная движущая сила любого общества, активно участвует в процессе развития своего государства. Поэтому любое общества должно уделить важное заинтересованность воспитанию сознательных граждан и уделить значимое внимание проблемам формирования национального самопознания молодёжи, которое может, достигнута при помощи знания истории своего отечества.

Национальное самопознание является важным фактором для формирования нации как общества и роли человека в этом обществе. Молодёжь как сильная опора любого государства, изучая историю своего народа, узнаёт о своих национальных ценностях, таких как национальный менталитет, письменность, язык, достижение в духовной культуре и многое другое, которое формирует молодёжь как неотделимую часть нации.

История как наука основывается на историческую память, знание истории нации, её традиций и ссылаясь на многовековой опыт прошлого нации, её современное достижение и взаимосвязь с другими народами, обогащает духовный мир молодёжи, тем самым способствует развитию национального самопознания молодёжи [3, 56].

История каждого народа богата примерами единства вековых традиций и роль истории велико для развития самопознание молодых людей. Как же влияет история на молодёжь и способствует развитием самосознания молодых:

1. На основе изучение истории у молодых членов общество развивается патриотический долг. История приводит немало примеров доблестных сынов нации, боровшейся за родину и за мир своего народа ценной собственной жизни. История помнит таких отважных патриотов как Спитамена, Шерака, Тимур Малика, Муканны и других и ставит им в пример молодым. Благодаря подвигам таких исторических личностей воспитывается у молодого поколения любовь к Родине и самопожертвование ради своего народа[1,25].

2. Формирование воспитания уважения к гражданскому и воинскому подвигу исторических личностей и на этой основе может формироваться морально-нравственные качества у молодёжи на примере изучение истории выдающийся деятелей истории, науки, культуры, которые внесли свой вклад в развитие и формирование духовной культуры национальных ценностей. Жизнь и творчество таких выдающийся мыслителей как Абу Али ибн Сина, А.Фирдовси, Абуабдулла Рудаки, Омар Хайям и других великих деятелей науки и культуры не только известно на Востоке, но их творчество известно на Западе, что позитивно влияет на саморазвитие нашего молодого поколения. Ведь изучая жизнь и творчества таких мыслителей молодёжь стремится к познанию, занимается научными работами и стремится постигнуть науку[5,434].

3. Молодёжь нашего края на основе изучение истории своего народа глубоко ценить вклад народа в мировую культурную сокровищницу. Имя Авиценны и его наследие далеко известно во всем мире, имя Зороастра и духовная книга “Авеста” своими высокими моральными нормами, родиной которой считается Средняя Азия входит в мировое культурное наследие. Зороастра и его высоко-моральная философия которая ещё до появления философии Платона рассуждало о появлении небесных светил и о земле ещё один пример для молодых гордится своим наследием [1,91].

В 2010 году в мировой список Всемирного наследия ЮНЕСКО был включён исторический древний научный памятник арийской и таджикской цивилизации-Саразм. Всё это способствует тому что у молодого поколения рождается чувства гордости за таких предков и за их наследия, что больше побуждает молодёжь на познание себя и свою историю[7,12].

4. Изучение истории способствует достижениям и вкладу молодёжи в духовную культуры нации и обогащает личный духовный мир молодых людей. Знания основы духовных ценностей своих предков из прошлого, традиции и верования предков насыщенными откровениями и философскими взглядами мудрецов и открывающие секреты духовных знаний прошлого может стать путеводителем молодых в настоящем и будущем.

5.История может объяснит сущность и природу духовного и раскрыт содержание абсолютных духовных ценностей и идеалов, наиболее типичных для таджикского человека. Ведь таджикский народ берёт своё начала с арийских племён, которые обладали высокой культурой и жили на территории Средней Азии. Они достигли небывалых высот в духовной сфере, основой которых было стремление к высшему идеалу человеческой сущности. Само слово «арийцы» происходит из древнео-санскрита и обозначает «человек благородной крови», для которого важен не только физическое развитие, но и духовный рост человека, отличавшийся его от животного и владеющего духовными знаниями. Вед известно что арийцы были создателями древнейшей цивилизации [5,55].

История не только наука о прошлом, эта наука, также ссылаясь на опыт прошлых достижений наций, может предсказать будущее и может предотвратить катастрофические событие угрожающие гибелью нации. Несомненно, для этого нужно формировать у молодых людей национальное самопознание, что считается важным вопросом.

Ценность чувство национального достоинства это истоки, ведущие к национальному менталитету. Прежде всего для молодого поколения необходимо искать духовные ценности своего народа и возвращать их в сознание для того чтобы сохранить и использовать свои духовные наследия.

История как величайшая реальность осознаётся через историческую память. Формирование духовной культуры современного человека, становления исторического сознания молодого поколения, воспитания патриотического чувства не представляется возможным без научного осмысления истории родного края и доведение её до научного содержания до молодёжи. Именно о такой роли истории было сказано Бердяевым: «приобщатся к внутренней тайне истории, можно только постигая исторический процесс путём глубокого тождества между личной исторической судьбой и судьбой всего человечества, в которой каждый должен увидеть свою судьбу». Изучая историю каждый может извлекать из неё нужное, ведь истории свойственно повторяться [4,219].

То есть нельзя понять ни одной из великих эпох истории, иначе как путём исторической памяти, в откровениях которой человек постигает своё духовное прошлое. История выполняет важную воспитательную роль в образовательном процессе студентов и учеников. Это в значительной степени обусловлено её потенциальными возможностями для формирования мировоззренческих ориентаций молодого поколения, становление гуманитарной культуры специалистов. Путь к гражданскому обществу невозможно без формирования патриотического чувства, которое формируется у молодого поколения именно в процессе изучения истории своего Отечества [1,45]

Подъём гражданского самосознания в эпоху, когда была необходимость в защите Отчизны, наблюдался во всех страницах истории Таджикистана. Это ярко наблюдалось во время борьбы против греко-македонских войск, во время нашествия арабов в 7-8 веках, во время борьбы против монгольского ига и во время освободительной войны против гнёта бухарских, хивинских и русских, а также во время Отечественной войны 1941-45 годах. Эти важные периоды в истории нашей страны на конкретных примерах подвигах более ярко показывают значимость и ценность Родного края.

В наше время, в период глобализации и изменения в политической жизни страны, когда социально экономические проблемы усложнялись, прежние идеалы разрушились, как никогда молодёжь нуждается в воспитание и развитие национального самопознания.

Поэтому сегодня в условиях независимости, молодёжь Таджикистана должна знать историю своего края и с чувствами самопознания, национальной гордости и единства нации, сохранит независимость страны и укрепит государство. Ведь именно в период независимости были созданы условия почитание традиции предков, изучение истории прошлого для развития самосознание и мировоззрение молодых.

Итак, любая страна, которая желает добиться успехов на мировой арене, укрепить свои позиции и умножить свои достижения стратегически должна направит молодое поколение на изучение своей истории, так как только молодым свойственно жить без передерживание стереотипов и сохранить все то, что предано старшими поколением и все то что называется культурным наследием нации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе, 2016.- 364 с.
2. Раҳмонов. Э. Нигоҳе ба таърих ва тамадуони ориёӣ,- Душанбе, 2006.- 372 с.
3. Бореев Георгий. Пифагор. Мудрецы Востока. Том 2, М., 2012.- С.464.
4. Бердяев. Н.И. Философия истории. М., 1990.- С.314.
5. Гафуров Б.Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва нав. (Китобҳои 1 ва 2). Душанбе, 1998, 2008.- 975 с.
6. Наршаҳӣ А. Таърихи Бухоро. – Душанбе, 1979. – 128 с

НАҚШИ ИЛМИ ТАЪРИХ ДАР РУШДИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ ЧАВОНОН

Мақолаи мазкур аҳамияти омӯзиши илми таърихро дар тақвияти худшиносии миллӣ баррасӣ мекунад. Дар мақола дар асоси маводҳои илмӣ ба масъалаи таълими ҷавонон диққати хоса дода шуда, оид ба нақши таърих дар рушду бедории ҳисси ватандорӣ насли ҷавонон ва муҳаббат ба ватан мисолҳо оварда шудааст. Дар мақола таъсир ва омилҳои ташаккули худшиносии миллии ҷавонон нишон дода шудааст. Азбаски масоили рушди худшиносии миллӣ яке аз муаммоҳои ҷомеаи мутамаддин ба ҳисоб меравад, ба омӯзиши илми таърих чунин инъоскунандаи мероси маънавии халқи тоҷик диққати авалиндарача дода мешавад. Мавзӯи мазкур басо актуалӣ ва замонавӣ буда, омӯзиши ҳаматарафаро талаб мекунад.

Калимаҳои калидӣ: худшиносӣ, таърих, ҷавонон, рушд, муаммо, миллат, забон, гузашта, халқиточик.

РОЛЬ ИСТОРИИ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОПОЗНАНИЯ МОЛОДЁЖИ

В данной статье рассматривается значение изучения истории в развитии отечественной этнологии. В статье на основе научных материалов особое внимание уделено вопросу воспитания молодежи, приведены примеры роли истории в развитии чувства патриотизма и любви к Родине. В статье показаны влияние и факторы формирования национального самосознания молодежи. требует комплексности.

ключевые слова: самосознание, история, молодежь, развитие, загадка, нация, язык, прошлое, этнология.

THE ROLE OF HISTORY IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY OF THE YOUNG PEOPLE

This article examines the important of learning history as a science, which led to the development of young generation national identity. The article analyzes the issues of the youth development according to the scientific material and provides examples of how the history positively influences to young people and improves their patriotic spirits and love to motherland. The article intermittently presented the factors of development of national identity of young generation. By the reason, that the issuer of the national identity is very controversial issuer of society, the importance of learning history becomes more important as the spiritual reflection of Tajiks nation heritage. The subject of the article is very actual in our time and need the intensive investigation.

Key words: identity, history, young generation, development, issues, nation, languages, past, Tajiks nation.

Сведения об авторе: Занджирбекова Гулноз старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, факультета истории и право Хорогского Государственного Университета им.М.Назаршоева.

Information about the author: Zanjirbekova Gulnoz Islombekovna- senior lecturer of the history of Tajik people department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone:992939551188. email: mdikh@mail.ru

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МАГИЧЕСКИХ ПРИЧИНАХ БОЛЕЗНЕЙ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКОВ ПАМИРА)

Занджирбекова Гулноз Ислombeковна
Хорогский государственный Университет имени М. Назаршоева

С развитием производственной и хозяйственной деятельности и усовершенствование сознания людей, увеличением знаний о растениях, животных, особенностях различных материалов постепенно складывались знания о магии, которые были направлены на объяснения происходящих вокруг явлений. В силу этих

знаний люди старался воздействовать на них. Постепенно они находили магические действия способствующие предохранению от болезней.

У народов Памира в силу изолированности в труднодоступных горных районах и зачастую в наши дни очень хорошо сохранились многие элементы доисламских верований. Часть этих верования относится к зороастризму и к более ранее индоиранских верований.

Памирцы полагали, что здоровье считается лучшим даром человека от бога и что благочестивый человек всегда находится под защитой, своими молитвами и благими делами. В представлении древних памирцев болезни настигает человека по ряда причин. В частности есть некоторые запретные ритуалы, которым каждый должен был придерживаться. Согласно народным верованиям наращение всевозможных запретов так же считается причиной болезни и даже смерти. Например, беременная женщина или мать с ребёнком не могли участвовать на похоронах, так как могли заболеть и в основном головной болью и психическими расстройствами. На Памире говорят, что «шамол туте фирипч».(то есть по поверьям болезнь могло прийти от покойника) Но если же беременная или маленький ребёнок были на похоронах(если скончался очень близкий им родственник) то они должно были соблюдать ряд действие во избежание болезни. . Например, участвуя на похоронной процессии, беременная женщина во избежание болезни, должна взять шерстяную красную нить и обматывать её вокруг живота, затем положит в саване покойника, этим она отводит от себя энергетику смерти в могилу. Но всё же долго она не должна задерживаться в доме, где находился покойник[10]

Причины некоторых болезней, были связаны с вредоносной энергетикой, идущего от умершего и похоронной процессии. Считалось что люди, которые ходили в дом, где проходили похороны, не должны покидать этот дом, пока халифа после похорон не прочитает специальные очистительные ояти или заклинания. И даже после этого те кто участвовал на поминки придя домой, перед тем как заходит в дом для очищения трижды моют лицо и трижды опрокинут воду через оба плеча(отбрасывают всё плохое) и лишь тогда заходят в дом.

Чтобы не передать энергетику смерти в виде болезни другим соседям, члены семьи покойника в течение трёх дней, пока не проводят обряд очищения, и до переодевания в вымытые одежды, не должны заходит в другие дома [1, 196].

Также, если случайно женщине с водой встретилось похоронная процессия, то в этом случае она выливает воду, чтобы не получит вред от плохой энергетики несущего от покойника [4,46] Если в селе где проводили похоронную процессию, был младенец то во избежание плохой энергетики от покойника смазали его ухо сажей, что служил ему оберегом[1,41]

Так как памирцы будучи ближе к природе считали святыми воду, огонь, землю, они предостерегали всех не осквернит их. Например, вода считалось источником жизни, считалось живой и священной. По одной из легенд, когда Творец посмотрев в воду и по своему подобию сотворил Адама, с того времени вода считается священным, потому что первым увидела творца и её осквернение было под запретом. На Памире считалось, что мочится в воде, бросит мусор и тревожит воду в ночное время считается табу. Вода может наслать на человека болезнь.

Также болезни постигали тех людей, кто пренебрегал и осквернил бы огонь. Так как огонь считался символом света, теплоты и чистоты у горных таджиков было даже запрещено дуть на огонь, ибо нечистое дыхание не должно было прикасаться пламени. Надо было гасит лучины маханием руки. Такой ритуал существовал в Вахане [6,246]. Также было запрещено плевать в огонь, так как у человека сделавший это могут появиться волдыри на языке.

Весьма распространённое недомогание считалось болезнью причиной, которого является «акс» то есть испуг. Испуги могут причинят и немалые беспокойство и также могут довести человека до того состояния что он может даже онеметь или же лишится

дара речи. Этому сейчас есть научное объяснение. Но причиной этого в большинстве случаев является испуг.

Очень простой и быстродействующий способ против испуга считается вода. То есть испугавший должен сразу после испуга выпить воду «*хац ху ни гев видо*». Но если это не помогает то нужно обратиться к мулле и тот напишет «*тихтов*» заклинание на бумаге, которую больной обмывает в воде и пьёт эту воду, также «тумор» написанной халифой на бумаге завернутую на восковую бумагу и затем в материи или кожу для сохранности. Иногда мулла берёт немного воды в пияле и читает над нею заговор то есть «*дамья*» и даёт выпивать больному.

По поверьям более распространённая причина болезни среди памирцев считается сглаз. Другими словами сглаз могло исходить от самых людей которые были наделены такими магическими способностями вредящее человеку. На Памире на опыте в каждом селе люди уже знают кто наделён дурным глазом. О таких в народе говорят: «*Ви/Вам цем жир ду бах кихт*» (Он/она может расколот камень). То есть речь идёт о силе его глаза. Иногда к этой категории людей приписывают отдельных людей принадлежавших к одному роду или же близких родственников. Иногда обладатель дурного глаза может оказаться человек совершенно порядочный или хороший человек. То есть обладатель «дурного глаза» «*чахми бад*» не предвзято, без воли и без какого либо желания может принести кому-то вред, так как он таким родился. Иногда обладатель «дурного глаза» сам знал об этом. Психические расстройства, заболевание нервной системы и заболевание с неясными причинами могут быть результатом «дурного глаза».

Нужно отметить, что у памирцев большинство болезней исходят от сглаза и от злых помыслов и так как дети считались самими уязвимыми то они чаще всего подвергались сглазу. Маленькие дети были более восприимчивы к сглазу, поэтому нельзя было их часто показывать незнакомым людям. Соответственно, большинство детских болезней были по причине сглаза (вернее так думали большинства родителей и взрослых) Они могли заболеть не только от проклятия, но для них опасен даже похвала. Сглаз на ребёнка могло исходить также от родителей ребёнка и оно считалось очень сильным сглазом. Родители старались воздержаться от похвалы о красоте и здоровье ребёнка и поэтому во избежание сглаза часто смотря на спокойное и счастливое состояние ребёнка или детей произносят слова: «*Номи Худо*» (Слава Богу) и делают плевков в сторону детей. О целебной силе плевка знали многие народы. Плевков называли живительной, а также считали, что она может разрушить злые чары. Были случаи когда родители заболевшего ребёнка просили того кто сглазил его трижды плюнуть на ребёнка. Иногда если в доме кто-то внезапно заболевает, то все члены семьи собираясь делают плевков в сторону заболевшего. Число их должно быть 7 (число 7 считалось сакральным среди памирцев) Часто после ухода человека который обладает «дурным глазом» домашние берут пыл или же землю из под его следов (пив) и проводят им по ребёнку или на того кто мог бы подвергаться сглазу. Или же больному дают выпить воду которым полоскали дверную ручку, к которому прикоснулся сглазивший человек. В народе говорят: «*диви даста фиревдов*» Это относится к имитативной магии и таким образом отводят сглаз. Человек, который подвергся сглазу, внезапно начинает зевать, у него появляется головная боль и температура и потом может даже наступит ухудшение общего состояния здоровья. Бывало так, что от сглаза умирали не только дети «лук сито» то есть быстрая смерть, но и взрослые и причиной был «дурной сглаз». Иногда во избежание последствия прибегали к тому что брали какую ни- будь вещь, того кто сглазил, затем рвали его на куски и жгли, затем этот дым направляли на больного. Некоторые при помощи простой соли спасались от сглаза, подогрели соль на печи и направляли дым к себе [8].

Если и это не помогает то идут к мулле и он пишет специальные заклинания длиною в рост ребёнка и затем эту бумагу с заклинанием омывают в воде и брызгают на ребёнка [4,43].

Известно, что часто на людей обрушился поток страшных болезней, то есть эпидемий, с которым было трудно бороться. Такие болезни как холера, чума и др. Одним из таких болезней являлось чума и эту болезнь называли «Таъун». Этому болезни приписывали множество причин. Многие табиби говорили что одно из причин таъуна это пика, укол демонических существ(джины) который выполнял приказы Всевышнего наслать болезнь на людей в следствия людских злодеяний [6, 284]. Авиценна причиной вабо –«*таъун*» находит в дурном крове которая появляется в каком-либо месте тела и поражает человека. Согласно народным представлениям заболевание, которые появились внезапно по неизвестной причине и долгое время не подавались лечению, приписывались действиями различных демонических существ.

Также иногда причинами болезней и бед стало нарушение социального порядка внутри семьи. Считалось что наслать на кого-то проклятие «зўғ чидо» и произнести такие слова во гневе как «*беберакат*» или «*бехайр*» что буквально означало «будь проклят» и поселять кому-то это проклятие то на подобие закона бумеранга он имеет обратный эффект и таким образом можно навлечь на своих родных и семью тяжёлые болезни .Впрочем любые грехи, клятв нарушение, злодеяний самого человека тоже может стать причиной его бед, болезни и даже может перейти на его родственников или же его род. И особенно если отец грешил и избежал наказание, это не означает что он спасён, участь может постичь его детей и оно иногда бывает страшнее. Это сказание отражено в народном пословице: «*Охи меш барраи меш*»(то есть участь барана перейдёт к его детёныше). Человек иногда совсем невинный может заболеть из-за греха отца или матери. Даже в некоторых случаях грех одного человека может навести болезнь и страданье на весь его грядущий род, вплоть до его седьмого поколения. На Памире говорят «*то ту увд нухт*». И это считалось самым страшным наказанием. На Памире например, если покойник ранее был в долгах, то во время поминки его близкие родственники отдают его долг, чтобы не навлечь болезнь или беду на свой род в будущем[9]. Также самым страшным ненастьем иногда в виде болезни считалось гнев дух предков. В народе сохранилось такое сказание «*Худо зада вият арвозада най*» то есть гнев рода считалось страшнее чем божьего гнева. Если человек каким-то своим недобрый отношением сильно обидел и делал зло кому -то из родственников, то обидевший мог сказать «*Пи арвогенум ту питевд*»(Пуст духи предков будут судит тебя) или «*Арвоген ту вен*»(Пуст предки накажут или поразят тебя) или «*Пи арвогенум ту питевч*». И в реальности для Памирца этот суд был страшнее всякого другого суда.[1, 208]. А наоборот когда родственники довольны они говорят «*Арвоген хухнуд*» .Буквально духи рода довольны тобой. Это вроде благословения и спасение от всяких болезней. А наоборот разгневанные предки могли наслать страшные болезни и недуги.

По представлению Памирцев некоторые психических болезни, например «*ваъм*» «*войима*»(припадок) было по причине совершение кого-го либо поступка совершённого человеком неугодный злему духу. Например, считалось что ночью спешит или ходит по очень страшным тёмным местам запрещено или же выплеснут воду ночью и особенно во время осеннего листопада «*баргрез*» когда нечистые силы были более активны. Женщины не должны были выходить ночью без головного убора, то ест «*калбисхун*» Так как могут потревожит разных духов и ночных обитателей, которые в последствие могут вселится в человека «ёр сито» и могут навредит его здоровью. Такой человек обычно страдал припадком, плохо спал, всегда был раздражённым, усталым, также страдал другими нервными болезнями. Иногда случайная встреча со злим духом могло стать причиной психических заболеваний[7]. Особенно женщины которые долгое время не могли забеременеть или у них часто случились выкидыши ,то причину этому находили в том что в неё вселилась «парэ» неземная сущность и для удержание ребёнка в утробе матери ей делали тумор от «парибанд»Об этом много информации приводит И.И.Зарубин, который изучает все обычаи связанные с рождением Шугнанского ребёнка[3,365]

Таджики Памира для определение причины болезни, не только ходили к священнослужителем то есть к пирам, к халифе и мулле, но прибегали к разного рода

гаданиям. Это было прерогативой женщин, которых называли «*фолбин*» (от арабского «*фол*» означает гадать). Они при диагностики болезни использовали разные предметы: чётки, яйца, ножи, нитки и шерстяные нитки разного цвета и другими средствами. Часто такие гадалки давали больным или страдающим воду над которым читали заговор или же какое-нибудь благовоение, как «*сипанд*» или «*стирахм*» (Анафались скалистый) и советовали зажечь его после захода солнца. Также иногда, больным с психическими расстройствами советовали зажечь сущённые листья можжевельника «*амбаху*» вместе с валежником «*хасат хошок*» которых больной должен был собирать на перекрёстки четырёх дорог и направлять дым на себя. Всё зависело от ситуации и болезни. В некоторых случаях, те на котором была «порча» или «вселилось существо» могли таким образом избавиться от этого недуга [8]

Для того чтобы защитить ребёнка от сглаза и «дурного глаза» иногда надевали нижнюю рубашку ребёнка наизнанку, использовали разные амулеты, ладонки «*тамор*» и благовоение таких трав как «*сипандуна*» и «*стирахм*»

Таким образом, приведённый материал позволяет сделать вывод о существовании укоренившейся представления и верований памирцев которые приписывали болезням магическое значение основываясь на эмпирических знаниях предков и которые и сегодня удивляют многих своей логической точностью происходящего процесса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев. М.С. Таджики долины Хуф (верховья Амударьи). Выпуск II. Сталинабад: АН Таджикской ССР, 1958. 522 с.
2. Зарубин, И. И. Материалы и заметки по этнографии и заметки горных таджиков. Долина Бартанга. Отдельный оттиск из V тома «Сборник Музея Антропологии и Этнографии при Российской Академии наук». Пг., 1917. С.97-148
3. Зарубин, И.И. Рождение Шугнанского ребёнка и его первые шаги//В.В.Бартольд. Ташкент, 1927. С. 361-373.
4. Каландаров Т. С. Магия в семейно-бытовой обрядности шугнанцев// Этнографические обозрение. 2004, №2. 24 с.
5. Таджики Каратегина и Дарваза. Выпуск 2. Под редакцией Н.А. Кислякова и А.К. Писарчик. Душанбе, 1970. 293 с.
6. Шишков.А. Таджики.Этнографические исследование.-Алматы,2006. 392 с
Устные сведения:
7. Информант: Ошурбекова Ширинмо1927 г.р., г.Хорог, запись от 18 октября 2022
Устные сведения:
8. Информант:Ходжаева Одинамо.1947 г.р.,к.Барчид.Шугнан,запись от 20 октября 2022
9. Информант: Фародова Зарагул, 1970.г.р., Вамар.Рушон. запись от 19 сентябр 2022
10. Информант:Пулодова Наботбегим, 1947 г.р.Хикуш,Шохдара,запись от 20 августа

ТАСАВВУРОТ ДАР БОРАИ САБАБҲОИ СЕХРИИ БЕМОРИҲО (ДАР МИСОЛИ ТОЧИКОНИ ПОМИР)

Дар ин мақола мавзӯи идеяҳои сеҳрнокӣ Помир дар бораи сабабҳои бисёр бемориҳо муҳокима карда мешавад. Он унсурҳои эътиқодоти пеш аз ислом ва тасаввури симои мусулмонро нишон медиҳад. Дар мақола маълумотҳои этнографӣ, фолклоршиносон, маълумот аз маводи шифоӣ ва маводи дахлдори соҳавии муаллиф истифода шудааст. Мавод аҳамияти эътиқод ва оинҳои суннати тоҷикони Помирро ҳамчун чӯзӣ мероси фарҳангии тоҷикон нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: қоду, оин, этнография, тоҷикони помирӣ, чашми бад, оташ, об, беморӣ, тарс.

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МАГИЧЕСКИХ ПРИЧИНАХ БОЛЕЗНЕЙ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКОВ ПАМИРА)

В данной статье рассматривается тема магических представлений памирцев о причинах многих болезней. В нем показаны элементы доисламских верований и представление об образе мусульманина. В статье использованы данные этнографов, фольклористов, сведения устных материалов и соответствующие полевые материалы автора. Сборочный материал демонстрирует актуальность традиционных верований и обрядов таджиков Памира как части культурного наследия таджиков.

Ключевые слова: магия, обряд, этнография, памирские таджики, сглаз, огонь, вода, болезнь, испуг.

THE IDEA ABOUT THE MAGICAL CAUSES OF ILLNESS (IN THE EXAMPLE OF PAMIRIAN TAJIKS)

This article discusses the theme of magical ideas of people of Pamirs about the causes of many diseases. It shows elements of pre-Islamic beliefs and the idea of Muslim image. The article uses data from ethnographers, folklorists, information from oral materials and relevant field materials of the author. Assembly material demonstrates the relevance of the traditional beliefs and rites of the Tajiks of the Pamirs as a part of cultural heritage of Tajiks.

Key words: magic, rite, ethnography, pamirian Tajik, malefice, fire, water, disease, fright

Сведения об авторе: Занджирбекова Гулноз старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, факультета истории и право Хорогского Государственного Университета им. М. Назаршоева.

Information about the author: Zanjirbekova Gulnoz Islombekovna - senior lecturer of the history of Tajik people department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone: 992939551188. email: mdikh@mail.ru

УДК 0(63)

ВКЛАД ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ГБАО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ НАСЕЛЕНИЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 ГГ.)

Мамадсалимов Насим Абдулазизович

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

1941 год стал поворотным событием не только для всего Советского Союза, но и также для всего мира. Так как, именно в этом году СССР был втянут во вторую мировую войну, которая к тому времени уже 2 года шла на территории Европы. 22 июня 1941 года немецкие войска вероломно напали на территорию Советского Союза. Впервые же сутки была захвачена огромная территория страны и были потеряны сотни предприятий, заводов и фабрик. Убиты десятки тысяч советских граждан, уничтожены города, и села в западной части Советского Союза.

Начало Великой Отечественной войны для всего Советского народа явилось самым тяжелым испытанием во всех отраслях общественной жизни. Произошла мобилизация большого количества мужского населения на фронт, перестановка всей промышленности на военные рельсы, эвакуация крупных промышленных объектов в другие республики.

Повсюду проходили многоярусные митинги, на которых население СССР заявляло о своей полной готовности самоотверженно трудиться за свободу и независимость социалистического Отечества [14, с. 293].

Партийная организации ГБАО совместно с Советами народных депутатов, трудящихся проводила широкую объяснительную работу среди населения. Для этого привлекались сельские коммунисты, колхозные партийные организации и конечно местная периодическая печать. Данный вопрос был обсужден на пленуме обкома КП (б) ГБАО, прошедшем 24 декабря 1941 года.

Предвоенное становление и развитие средств массовой информации показало их огромную роль в мобилизации трудящихся на борьбу за успешное решение задач социалистического строительства, воспитании советских людей в духе любви к Родине, коммунистической убежденности, советского патриотизма [15, с. 21].

Вопросы партийного строительства, роста авторитета коммунистов среди населения, усиления идеологической работы не сходили с повестки всех партийных районных, городских, областных и республиканских организаций. Так, Центральный комитет КП (б) Таджикистана на своём VIII пленуме (11-13 мая 1942 года) обсудил состояние агитационно-пропагандистской работы в ГБАО и потребовал дальнейшего улучшения лекционной пропаганды в области, подготовки и подбора идеологического фронта. Партийные организации должны были держать повседневную связь с широкими слоями населения, мобилизовать их на выполнение задач военного времени. При обкоме КП (б) Памира была создана группа лекторов-пропагандистов, которая посвящала свои лекции, доклады и статьи теме Великой Отечественной войны, героизму советских воинов, сущности фашизма. Только за один месяц этой группой было прочитано 55 лекций, на которых присутствовало свыше 6000 человек.

С началом войны перед издательствами, органами печати и типографиями встал задача по освещению событий этой войны на страницах своих изданий. Сотни писателей, публицистов, работников печати трудились ради служения делу всеобщей Победы над германским фашизмом. Но, несмотря на все трудности, народы Советского Союза продолжали трудиться с ещё большим энтузиазмом, не поддаваясь панике и не снижая производственные планы.

Огромную роль в деле пропаганды и агитации сыграла и местная периодическая печать. Работники печати Таджикистана усиленно трудились и к 1941 году в республике издавались 56 районных газет, общим тиражом 158 тысячи экземпляров в неделю. Кроме этого, на территории республики выходили 110 тысячи ежедневных изданий [10, с. 235].

На территории Горно-Бадахшанской автономной области, где к этому времени уже издавались три газеты в городе Хороге в Ванджском и в Мургабском районах. По всей стране к 1941 году была объявлено о победе культурной революции и была полностью ликвидирована безграмотность среди населения. К 1941 году были изданы около 300 тысяч произведений классиков марксизма и ленинизма. В 1940 – 41 годы были изданы 36 наименований учебников для школ, 40 средств обучения и 500 наименований печатной продукции [10, с. 237].

По сведению местных, областных средств массовой информации нашей республики периода Отечественной войны в целях развития искусства в мае 1944 года в городе Хороге была проведена городская декада памирского искусства. В которой приняли участие областной музыкальный драматический театр, детский памирский ансамбль, Ансамбль песен и плясок пограничного отряда и лучшие коллективы художественной самодеятельности города. Городская декада начала подготовительную работу к показу памирского искусства в столице республики в 1946 году. Распространение информации о ходе декады и деятельности музыкальных творческих коллективов, роль печати периодической печати было очень заметно. В этом направлении результаты декады были опубликованы в ряде статей на страницах областных, районных газетах области.

Следует отметить, что роль печатных изданий всегда была важна для организации сплочения масс, но в годы Великой Отечественной войны функция газет в качестве пропагандиста возросло еще больше. Газеты в эти тяжелые для страны дни должны были не допускать распространения слухов, дезинформации и паники среди населения. И, в этой связи, от их работы во многом зависело настроение масс и их отношение к происходящим событиям. Отмечая работу печати в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 годы нужно отметить основные важные факторы, влияющие на развитие данной отрасли в эти годы. Во-первых, нужно отметить что, начиная с 1940 года на всей территории республики был отменен латинский алфавит и повсеместно все

организации, высшие и средне-специальные учебные заведения, а также школы перешли на новый алфавит – на кириллицу. Этот переход стал вторым, поскольку в 1936 году вместо арабского алфавита был внедрен латинский алфавит. Переход на кириллицу был правильной мерой, поскольку открывал возможности изучения русских книг в оригинале и облегчал изучение русского языка для представителей других национальностей, учитывая то, что русский язык стал языком межнационального общения и его влияние возросло с созданием единого Советского государства. Но, однако, с другой стороны, повторный переход сдержал развитие печати и образования по всей республике, поскольку не хватало переводчиков русского языка, а простым людям с трудом приходилось осваивать изучение нового алфавита.

Во-вторых, в годы Великой Отечественной войны, начиная с 1941 по 1945 годы из-за нехватки кадров были приостановлены работы организаций и школ, занимающихся просветительской работой. Кроме этого, в эти годы возникли трудности с обеспечением населения продовольствием и часть населения направила своих детей не в школу, а на колхозные поля, чтобы добывать для семьи продовольствие и этот факт также отрицательно повлиял на развитие образования, соответственно снижалась и потребность в печатной продукции. Говоря о проблеме обеспечения населения продовольствием в 1941 по 1945 годы, стоит упомянуть тот факт, что в некоторых районах области даже участились случаи массового голода среди населения. В частности, в 1942 году массовый голод был зафиксирован в Ваханском районе, вследствие которого часть населения района вынуждена была покинуть пределы Советского Союза, и перешли на территорию Афганистана [12, с. 45]. В этот период перестали работать школы и не проводилась работа по распространению газет среди грамотной части населения. Именно в Ваханском районе особенно неудовлетворительно шла работа по просвещению среди населения. В ходе сессии районного Совета народных депутатов в сентябре 1945 года было выяснено, что за весь 1944 год, бюджет отдела образования был освоен только на 10 процентов [4, с. 4].

Начало Великой Отечественной войны внесло коррективы в работу всех отраслей народного хозяйства и идеологических структур страны. В частности, изменился стиль публикаций газет, тематика выпуска, содержание публикаций и их политическая направленность. В годы Великой Отечественной войны 1941-1945 годов, пресса Горно-Бадахшанской автономной области, ориентировала свои публикации на статьи центральных газет, особое место среди которых занимала газета «Правда». Тема публикаций газеты «Красный Бадахшан» данного периода в основном посвящалась трудовым подвигам населения Памира и событиям, связанным с ходом боевых действий на фронтах Великой Отечественной войны. В эти годы острее стал вопрос о единстве наций, политике ВКП (б), сущности фашизма, донесения до массы народа освободительного характера войны со стороны Советского государства. Призывы к населению заканчивались лозунгом: «Враг будет разбит! Победа будет за нами!» [14, с. 294].

По мнению автора, героический подвиг советских народов в годы Великой Отечественной войны вдохновлял работников печати к еще большему труду на благо обеспечения населения и воинов Красной Армии печатной продукцией и газетными изданиями, которых ждали как единственного источника информации о боях на фронте. В годы войны все поэты, публицисты, представители интеллигенции направили своё творчество на военные темы. Областные и районные издания Горно-Бадахшанской автономной области, посвятили свои страницы происходящим событиям на фронтах войны и на трудовых подвигах в тылу. Анализируя публикации газет на территории Горно-Бадахшанской автономной области в годы Великой Отечественной войны, нужно отметить их следующие направления и характерные особенности:

- статьи и публикации о подвигах воинов Советской Армии на фронтах Великой Отечественной войны;
- публикации и очерки о посланцах Памира участвующих в боях с фашистскими силами;

- призывы, обращения и выступления руководителей страны, а также сообщения Совета информбюро;
- развитие сельского хозяйства на территории области и производительность труда в колхозах и совхозах Горно-Бадахшанской автономной области;
- трудовая дисциплина в предприятиях, организациях и формы борьбы с правонарушениями в трудовом законодательстве;
- статьи о внесенных денежных средствах в Фонд Оборона и сведения о собранных в фонд обороны средств населением Горно-Бадахшанской автономной области;

Немаловажным в годы Великой Отечественной войны было и то, что публикации газет приобрели характер «народной журналистики» и впервые в большинстве газет печатались статьи, в которых простые люди выражали своё возмущение и гнев по отношению к врагам страны. Такие же статьи печатались в газетах воинами Красной Армии, которые в свою очередь благодарили трудящихся тыла и сообщали о своих подвигах на страницах газет и журналов.

Учитывая важность информации в военное время, с первых дней войны Правительством были приняты меры по обеспечению работников тыла и солдат Красной Армии газетами, из которых они могли получать необходимую информацию, не допуская распространение слухов. Поэтому учитывая слабое знание русского языка при чтении газет и журналов, в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 годов, на Западный фронт отправлялись газеты «Правда красноармейца» на таджикском языке. К началу Великой Отечественной войны, на Памире были сданы в эксплуатацию два жизненно важных объекта, от которых зависела и работа печати ГБАО. К началу 1941 года, было завершено строительство большого Памирского тракта из Сталинабада до Хорога. В этом же году завершились работы по введению в строй ГЭС Хорог имени Ленина. В январе 1941 года телеграфное агентство Таджик ТА и газета «Красный Бадахшан» объявили эту важную новость. После сдачи этих объектов в эксплуатацию, доставка печатной продукции из города Душанбе до Хорога и его производство в Хороге стали доступными. Сдача в эксплуатацию этих объектов ускорило работу всех структур, которые были связаны с работой печати. В частности, ускорилась доставка газет, работа телеграфа, связи и печатание газет.

Но наиболее важной функцией газетных публикаций стала их пропагандистская роль в деле призыва в ряды Красной Армии. Через газетные публикации к воинам и призывникам обращались работники тыла, старики, дети с призывом не щадить свои жизни для защиты Родины. Газеты призывали молодых мужчин в возрасте выше 17 лет изучать русский язык и освоить навыки владения боевым оружием и быть готовым к отпору врага, который угрожал уничтожению завоеванных тяжким трудом достижений Советского народа. В письмах с фронта, которые публиковались в местных газетах красной нитью проходила мысль, что победа куётся не только на передовой, но и в тылу, тыл-это тоже передний край в борьбе за разгром немецко-фашистских захватчиков. «Товарищи земляки! - писал с фронта батальонный комиссар ординарец Ильчибек Давронов. – Фашисты почувствовали и еще почувствуют на своих плечах, как сражаются, не жалея крови своей и жизни, сыны таджикского народа. Наш лозунг – смерть немецким оккупантам! Красная армия и ее тыл – это единая семья, самоотверженно ведущая борьбу с гитлеровцами. Вот почему вы должны удвоить и утроить выпуск продукции, вот почему сейчас на цветущих полях Таджикистана, как и во всем Союзе, должна днем и ночью кипеть работа, коваться победа над врагом. Весь труд идет для фронта, и мы объединёнными усилиями нанесем врагу решительный удар» [8, с. 34].

Перед партийными и советскими органами были поставлены задачи по обучению призывников русскому языку и владению оружием.

Областная газета «Красный Бадахшан», с первых дней войны стала настоящим пропагандистом в деле обеспечения победы Красной Армии. Находясь на расстоянии в нескольких тысяч километров от фронта, народ был готов в любой момент вступить в бой с фашистскими захватчиками. В каждом номере газеты «Красный Бадахшан»

печатались статьи о подвигах красноармейцев на фронтах Великой Отечественной войны. В годы войны 1941-1945 годов кроме областной газеты также печатались газета «Паёми Ванч» - орган Ванджского райкома партии и райисполкома, первым редактором газеты был Хамроев Нишон и газета «Сарыколь» - с декабря 1939 года, выходит под названием «Восточный Памир» (Чыгыш Памир). Газета выходила латинскими буквами на киргизском языке и первым редактором газеты был Тлен Талаайлин. С 1943 по 1956 годы выходила под названием «Сталинец». Учитывая важность разъяснительной работы среди населения, в годы Великой Отечественной войны более 1200 человек из числа агитаторов разносили газету «Красный Бадахшан» по селениям и кишлакам и разъясняли суть напечатанных в каждом номере статей [6, с. 3].

Главным редактором газеты «Красный Бадахшан» в годы Великой Отечественной войны был Усмон Зоиров, который руководил редакцией с 1940 по 1941 годы. С 1941 по 1943 годы главный редактор газеты назначен Ашурмат Расулов, а в 1943 году Усмон Зоиров вновь возглавляет редакцию до 1945 года [1, с. 5].

Также в годы войны в редакции газеты ответственным редактором работал талантливый народный поэт Нодир Шанбезода, который впоследствии стал любимым поэтом любителей памирских стихов. Работая, редактором газеты «Бадахшони Сурх» в годы Великой Отечественной войны поэт Нодир Шанбезода, продолжал писать свои поэмы и стихи на тему подвига воинов Красной Армии. Начиная с 1941 года, поэт посвятил своё творчество теме войны и сочинил стихотворения «Возьми мечь» (1941 год), «Письмо любимой» (1944), «Сегодня» (1945) [5, с. 141]. Поэт воспринимал боль матерей и сестер, чьи дети и братья, совершая подвиги на фронтах Великой Отечественной войны, отдавали свою жизнь. Именно в годы работы редактором газеты «Бадахшони Сурх» в годы войны, он также начал работу над поэмой, которую он посвятил участнику войны, жителю кишлака Миёншахр, Шугнанского района Шохкамолзоде Нурулло, который после получения пулевых ранений в грудь вернулся в свой родной кишлак. Сам поэт об этом сказал: «Эти стихи я посвятил Шохкамолзоде Нурулло и его матери, моей названной сестре Саидбиби Мавлоназаровой» [5, с. 146].

В качестве редактора работал и Шонасими Шокиргизов. В годы войны также увеличилась поставка и производство печатной продукции по всему Советскому Союзу, за исключением оккупированных немцами территорий.

Необходимо отметить, что областная газета «Красный Бадахшан», с первых дней войны стала настоящим пропагандистом в деле обеспечения победы Красной Армии. Находясь на расстоянии в нескольких тысяч километров от фронта, народ был готов в любой момент вступить в бой с фашистскими захватчиками. В каждом номере газеты «Красный Бадахшан» печатались статьи о подвигах красноармейцев на фронтах Великой Отечественной войны. В одном из номеров газеты из фронта, к молодежи Бадахшана обратился артист Хорогского театра Мехрубон Назаров, который призвал молодежь Памира, трудиться ещё больше ради приближения Победы.

Анализ архивных материалов показывает, что до 1943 года, ещё часть документаций велась латинскими буквами, но сами газетные издания уже после 1940 года перешли на кириллицу [2, с. 29]. В частности, все три издания «Бадахшони Сурх» («Красный Бадахшан с 6 сотрудниками»), «Сталинй» («Сталинец» с 3 работниками) и «Ҳақиқати Ванч» («Правда Ванджа» 3 работника), продолжали регулярно печататься, что позволило, обеспечить население Горно-Бадахшанской автономной области свежей информацией из линии фронта [3, с. 33].

Поскольку на Памире не было промышленности и крупных предприятий, то в основном публикации отражали работу тружеников сельского хозяйства Горно – Бадахшанской автономной области. Так, в весенний период, газета посвятила публикации ходу посевных работ. Газета «Красный Бадахшан» от 20 апреля 1943 года, всю первую полосу посвятила ходу посевных работ в разных районах и отмечает передовые хозяйства области, которые особо отличились в ходе посевной кампании. Газета в эти годы работала таким образом, чтобы у населения не создавалось

ощущения паники по поводу начала войны. Отмечая ход военных действий, больше информации в газетах носило мирный характер и ничем не отличалось от номера газеты мирного времени. Объем военной тематики в основном касался помощи трудящихся Памира на фронт, которая в подробности отражалась в газете. К примеру, в номере от 23 февраля 1943 года, приведено письмо верующего из кишлака Сучан Эшона Саидмурсалова, который совместно со своими земляками – жителями кишлаков Сучана собрал 75 300 рублей и передал эти деньги в Фонд Оборона. В этом же номере опубликовано ответное письмо И.В. Сталина, в котором он от имени Правительства и Коммунистической партии выражает благодарность Эшону Саидмурсалову и его землякам, которые в трудное время помогают Красной Армии [13, с. 34].

Следует отметить, что годы войны все общество охватило массовое движение населения в поддержку фронта и бойцов Красной Армии. Суть данного движения состояло в сборе помощи для строительства танков, самолетов и различных видов вооружений. Активно включились в эту кампанию работники СМИ, которые превратили газету в центр информации сбора помощи для фронта. Газета «Бадахшони Сурх» в своих номерах публиковала статьи о внесенных денежных средствах в Фонд Оборона. Особое место в статьях и публикациях занимали сведения об собранных в фонд оборона средств населением Горно-Бадахшанской автономной области.

Газета «Бадахшони Сурх» от 27 февраля 1943 года напечатала статью о том, что «по всей республике развернута кампания по сбору денег на строительство «Танковой колонны учителей Таджикистана». Учителя Горно-Бадахшанской автономной области собрали в этот фонд 74 858 рублей. Газета от 19 июля 1944 года сообщает о сборе средств работниками прокуратуры области в фонд строительства эскадрильи самолетов Таджикистана и перечисляет в этот фонд 2300 рублей наличными и 14000 рублей облигациями Государственного займа» [13, с. 41].

В одном из номеров газеты было опубликовано благодарственное письмо И.В. Сталина направленное на имя уважаемого религиозного деятеля Саидкозума сына Саидфаррухшо за вклад в Фонд оборона. Ранее в номере газеты «Бадахшони сурх» от 30 ноября 1944 года было опубликовано письмо Саидкозума Саидфаррухшоева на имя Председателя Государственного комитета оборона Иосифа Сталина, в котором сообщалось, что «верующие таджики Памира собрали в Фонд Оборона СССР 31.134 рубля и будут дальше собирать средства на благо защиты Родины» [11, с. 1].

Учитывая важность разъяснительной работы среди населения, в годы Великой Отечественной войны более 1200 человек из числа агитаторов разносили газету «Красный Бадахшан» по селениям и кишлакам и разъясняли суть напечатанных в каждом номере статей [6, с. 3]. Но наряду с этим, были и трудности в работе печатных изданий. В годы Великой отечественной войны на территории Гармской и Горно-Бадахшанской автономной области работали 9 типографий, что позволяло печатать районные и областные издания в необходимых количествах. Печатали газеты на печатных машинах «Американка» и наборных машинах «Линотип», которые были поставлены в Таджикистан из центральных регионов России [9, с. 449].

Но из-за того, что была захвачена большая территория страны, на которой были расположены промышленные предприятия, завоз бумагорезательных машин, фальц машин, ниткошвейных машин, гидравлического пресса, монотипной машины для отливки шрифтов временно прекратился, что отрицательно сказывалось на работу печати республики, и в частности, Горно-Бадахшанской автономной области. Также сложности были связаны с нехваткой печатных станков. В годы войны некоторые станки на типографиях Горно-Бадахшанской автономной области вышли из строя, и не было возможности для их замены, поскольку прекратились поставки печатных станков и запчастей из Ленинградского завода «Полиграфмаш». Не хватало также специалистов по ремонту изношенных станков «Американка».

Отрицательно сказывалось на работу печатных органов и нехватка кадров. После мобилизации и призыва мужского населения моложе 1924 года рождения на военную службу и их дальнейшей отправки на фронт, рабочих кадров на типографиях, в

редакциях газет и журналов и издательствах не хватало, что также снизило количество печатных изданий. Проблема обучения и подготовки кадров существовала и до начала войны, но с 1941 года она ощущалась еще больше. Так, только на Сталинабадском полиграфкомбинате и Республиканской газетной типографии, из 480 человек работающих, только 29 человек были коренной национальности, что было крайне недостаточно для нормальной работы предприятий при мобилизации мужского населения.

Часть районов области в годы войны не имели свои издания и только после окончания войны начали печататься газеты «Зиндагӣ» - Ишкашимский район, «Пайғоми Рушон» - Рушанского района, которые вышли в 1949 году.

В годы войны пришлось увеличить число почтальонов для доставки газет и корреспонденций, поскольку, учитывая важность информации, срок доставки газет в военное время требовал выполнения в самые короткие сроки. В связи с этим, увеличились нагрузки на сотрудников почты Горно-Бадахшанской автономной области. К 1941 году на территории ГБАО действовали одно областное и восемь районных отделений почты. Всего же по области вместе с филиалами действовали 25 отделений почты, которые разносили 111 200 экземпляров печатных изданий [7, с.3]. Именно усилиями работников почты удалось развозить огромный поток печатных материалов по районам и селам области. Работниками почты кроме доставки газет, также было развезено огромное количество республиканских и центральных изданий. Из-за нехватки машин для доставки почты и корреспонденций работникам почты были выделены 33 лошадей и 33 извозчика распределенные по районам в следующем порядке:

1. Мургаб – 8 лошадей с телегой;
2. Аличур – 4 лошадей с телегой;
3. Вахан – 5 лошадей с телегой;
4. Вандж – 5 лошадей с телегой;
5. Ишкашим – 7 лошадей с телегой;

Время доставки было определено в среднем в 3 дня на 100 км дороги [13, с.62].

После окончания войны газеты перешли на тематику восстановления разрушенного войной хозяйства и повышению уровня производства в различных областях народного хозяйства. В номере газеты «Бадахшони Сурх» от 5 июля 1945 года была напечатана статья советского ученого-ботаника, профессора Гурского А. В., в которой автор определил перспективы развития сельского хозяйства области [13, с. 13].

Таким образом, подводя итоги данного параграфа о роли печати и его развития в годы Великой Отечественной войны следует отметить, что работники печатных изданий и сотрудники типографий показали показательный пример в деле реализации идейных принципов общества в годы войны. Общество стояло перед угрозой распада и в эти годы газетные издания сплотили народ своими публикациями на подвиг, поднимая его дух и вдохновляя его на победу над врагами. Отважно трудились писатели и публицисты, работники типографий и почтальоны, усилиями которых газеты своевременно доходили до своих адресатов. Активно и героически трудились военные корреспонденты, благодаря которым народ узнавал важные новости с фронтов Великой Отечественной войны. Благодаря газетным публикациям, сложилась связь между работниками тыла и бойцами Красной Армии. В эти годы развивалась ранее неизвестная рубрика для журналистов Бадахшана, которая называлась военная публицистика. Благодаря изданиям в годы войны среди народа появились десятки переводчиков, пропагандистов, агитаторов, учителей русского языка и военного дела, которые совмещали свой труд с общественными потребностями военного времени.

Периодическая печать Таджикистана в целом, и ГБАО в частности внесли достойный вклад в патриотическое воспитание населения, поднятие боевого духа будущих воинов из области и героического труда тружеников тыла ГБАО для приближения дня Победы Советского народа в Великой Отечественной войны над гитлеровской Германией.

Литература

1. Архив областной газеты «Бадахшон» стенд посвященный редакторам газет – 2018.
2. Государственный архив ГБАО. – Ф.53. – Оп.5. – Д.36. – Л.29.
3. Государственный архив ГБАО. – Ф.1. – Д.19. – Л.33.
4. Облархив ГБАО. – Ф.8. – Оп.1. – Д.19. – Протокол №9. – Л.1.
5. Абдулназаров, А. К проблеме преемственности традиций в творчестве Н.Шанбезода. / А. Абдулназаров // Вестник Хорогского университета. – 2018. - №122. – С.141.
6. Акризобекова, Р.«Красный Бадахшан» в годы Великой Отечественной войны / Р. Акризобекова // Бадахшон. – 2015. - №22. – 30 апреля. – С.3.
7. Джанобилшо, С., Шониезов, М. Наша цель служит народу / С. Джанобилшо, М. Шониезов // Бадахшон. – 2014. – 9 октября. – С.3.
8. Единство фронта и тыла: Письма с фронта и на фронт в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945 гг. – Душанбе, 1975. – С.34-35.
9. Из истории культурного строительства в Таджикистане / Под.ред. Б. А. Антоненко. – Душанбе,1972. – С.449.
10. Информация по истории таджикского народа. Издание Института истории АН Таджикистана. - Сталинабад, 1957. – С.337.
11. Передовая статья // Бадахшони Сурх. – 1944. – 30 ноября. – С.1.
12. Саидасанов, Ю. Ш. ГБАО в годы Великой Отечественной войны / Ю. Ш. Саидасанов. – Хорог, 2012. – С.45.
13. Саидасанов, Ю. Ш. Развитие местной промышленности ГБАО в 1941-1945 гг. / Ю. Ш. Саидасанов // Областная конференция, посвященная 60-й годовщине Победы в Великой Отечественной войны. Сборник статей. – ХГУ. – 2005. – 5 май. – С.34. (на тадж. яз.)
14. Сечкина, Л.П. Трудящиеся ГБАО в годы Великой Отечественной войны / Л. П. Сечкина // Очерки по истории Советского Бадахшана. – Душанбе: Дониш, 1985. – С.293-321.
15. Шукуров, М.Р. Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / М. Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С.21.

САҲМИ МАТБУОТИ ДАВРИИ ВМКБ-И ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТИИ АҲОЛӢ ДАР ДАВРАИ ҚАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Мақолаи мазкур оиди саҳми матбуоти даврии ВМКБ-и солҳои 1941-1945 чун инъикоскунандаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии аҳоли маълумот медиҳад. Воситаҳои ахбори умум дар давраи Қанги Бузурги Ватанӣ ба сифати муттаҳид намудани меҳнаткашонӣ минтақа дар фронтҳои қанг, инчунин чун воситаи баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстӣ ва ҷонсорӣ барои ватан, боварӣ ба ғояҳои сотсиализм баромад намуда, нақши муайянеро дар ғалаба бар фашизм бозид. Муаллиф нишон дод, ки нақши матбуоти даврӣ чун яке аз ҷузъиёти воситаҳои ахбори умум ҳамчун талқинкунандаи тарбияи оммаи халқ дар рӯҳияи ватандӯстӣ дар давраи душвори таърихи давраи қангӣ назаррас буд.

Калидвожаҳо: Қанги Бузурги Ватанӣ, матбуоти даврӣ, тарбияи ҳарбӣ- ватандӯстӣ, маҳсулоти ҷопӣ, аҳолии меҳнаткаш, қаҳрамони сарбозони Шӯравӣ.

ВКЛАД ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ГБАО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ НАСЕЛЕНИЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945)

Данная статья рассматривает роль периодической печати ГБАО в военно-патриотическом воспитание населения в 1941-1945 годы. Во время Великой

Отечественной войны средств массовой информации внесли свой огромный вклад в победу над фашизмом, выступая как авангард для мобилизации трудящихся на фронтах войны, вели воспитательную работу, агитируя воспитание в духе героизма и любви к Родине, вера в идеи социализма. Автор показывает огромный вклад местной периодической печати как одну из основ средств массовой информации в воспитание патриотического настроения населения. Воспитание в духе патриотизма и поднятие боевого духа будущего воина, а также вклад тружеников региона в тылу говорили об огромной работе периодической печати ГБАО в годы войны.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, периодическая печать, военно-патриотическое воспитание, печатная продукция, трудящихся населения, героизм Советских воинов.

THE CONTRIBUTION OF THE PERIODICAL PRESS OF GBAO RT IN THE MILITARY PATRIOTICALLY EDUCATION OF THE POPULATION DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

This article examines the role of periodical press of GBAO as a military –patriotically educator of population during hard wartime of 1941-1945 years. During Great Patriotic War mass media as the source of worker’s mobilization in the line fronts, education in the heroism spirits and lover for motherland, belief in socialism ideas made great contribution in victory over the fascism. The author shows the impact of local periodical press as one field of mass media in patriotic mood education. Education in patriotic spirits, arising the fighting spirit of future warriors and the contribution of the region workers in rears show the great work of periodical press of GBAO in the wartime.

Key words: Great Patriotic war, periodical press, military-patriotically education, press product, worker’s population, the heroism of Soviet soldiers.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мамадсалимов Насим Абдулазизович – н.и.т., дотсенти кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев.

E – mail: mamadsalimov8989@mail.ru: тел: 934030444

Сведение об авторе:

Мамадсалимов Насим Абдулазизович – к.и.н., доцент кафедры истории и религиоведение Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева.

E – mail: mamadsalimov8989@mail.ru: тел: 934030444

Information about author:

Mamadsalimov Nasim Abdulazizovich – candidate of historical sciences, associate Professor of history and religious department Khorog State University name after M. Nazarshoev.

E – mail: mamadsalimov8989@mail.ru: tel: 934030444

УДК 330.15

ХАЁЛБЕК ДОДИХУДОЕВ – ИСТИННЫЙ ФИЛОСОФ ПРОТИВ ФИЛОДОКСИИ

Д. Ниёзбеков

Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева

Быть сторонником науки одно, а посвятить всю свою жизнь науке это совсем другое. Эти слова, без всякого сомнения можно переадресовать таджикскому ученому, профессору Хаёлбеку Додихудоеву, так как более шестидесяти лет своей благословенной жизни он посвятил таджикской философской мысли и науки в целом. Справедливо отмечает таджикский учёный И.Зиёев, что всю свою научную деятельность Х.Додихудоев провел в научных кабинетах и является основоположником собственной философской школы [4,275].

ХаёлбекДодихудоев родился 9 мая 1936 года в кишлаке Поршнев, Шугнанского района. После окончания средней школы имени «Социализм» в 1955 году поступает в ТГУ имени В.И.Ленина (ныне ТНУ) на отделение таджикской филологии историко-

филологического факультета. После университета вернулся в ГБАО. Работал в родной школе учителем истории, а также преподавал русский язык и литературу. В 1962 году переезжает в Душанбе, где поступает на работу в отделе философии АН РТ. С этого момента и начинается его научная деятельность. Ограничиваясь кратким биографическим экскурсом, хотелось бы отметить, что подробная информация обо всех этапах жизнедеятельности Х. Додихудоева, приведена в сборнике сочинений посвященный его юбилею [5, 336-350; 3, 422-423].

Следует подчеркнуть, что одним из характерных особенностей Устода было, то что он всегда негативно относился к людям, которые использовали свои научные степени не ради развития науки, а ради политической карьеры, выдавая при этом всякую ложь за правду. Таких людей называют филодоксами, а линия придерживающиеся ими филодоксией. Филодоксия образуется от двух греческих слов, *phileo* – люблю и *dokha* – слава, обозначающееславославиеили любовь к славе [1, 168].

ХаёлбекДодихудоев всегда был сторонником соблюдения научного этикета. Всю его жизнь начиная с ранних лет его сопровождали такие качества, как трудолюбие, честность, толерантность, мужественность и свободомыслие. Именно его честность и принципиальность не понравились многим филодоксам, которые не раз ставили его здоровье и научную деятельность под угрозу. Но, несмотря на все эти подвохион всегда вышел сухим из воды. Одним из крылатых выражений Устода было: «Мы должны быть руководителями, а не руковредителями». Следует отметить, что данное выражение относится не только к научной сфере, но также должен быть применен ко всем отраслям человеческой деятельности.

Хотелось бы вкратце подчеркнуть несколько слов о руководстве Х.Додихудоева Хорогским государственным университетом. Это было одним из не легких эпизодов его жизнедеятельности. Молодой новообразовавшийся университет, ни советов факультетов, ни методической работы, ни инструктивных документов, ни столовой, ни общежития и ко всему этому сложная политическая обстановка.Руководство области с самого начало было настроено против него и в течении всего времени его руководство университетом не поддержало его. Но он сделал все, что было в его силах для создания полноценного университета. В 1997 году под его руководством из 10 университетов республики, ХоГУ вышел на первое место, которое свидетельствует о добросовестном и честном отношении к своей работе.

Его капитальные работы в области истории философии и культурологии снискали ему заслуженную международную известность не только среди специалистов, но и среди широких кругов читателей. Широта и многосторонность научных интересов ХаёлбекаДодихудоева проявились уже с первых его шагов как исследователя. Хотя его научная деятельность в основном посвящена исследованию философии исмаилизма, Х.Додихудоев преуспевал также во многих отраслях науки как в социологии, политологии, языкознание, этнографии и археологии. Свидетелем этих слов, а также его энциклопедизма может стать его капитальный труд «Культура и цивилизация. Истины и парадоксы традиций»[2] в двух томах. В данной работе ХаёлбекДодихудоев подчёркивает необходимость комплексного изучения феноменов культуры и цивилизаций в историческом, философском и политическом аспектах. Хотя второй том данной работы готова к печати, но к великому сожалению по состоянию здоровьяУстод не успел его издавать при жизни. Хотел бы подчеркнуть, что в ближайшем будущем данная работа будет доступна широкому аудитории читателей.

В связи с ухудшением состояния здоровья видный таджикский учёный, профессор ХаёлбекДодихудоев покинул этот мир 24 октября 2021года. Его богатое научное наследие будет годами служить новому поколению ученых и исследователей в процветании таджикской науки.

В прошлом году накануне юбилея ХаёлбекаДодихудоева мне довелось побывать у него дома и брать интервью о его жизни и научной деятельности, которую я бы хотел предоставить нашим уважаемым читателям.

- **Уважаемый Устод, очень интересно как для ученых, так и для широких кругов читателей история вашего детства. Хотелось бы услышать от Вас о данном периоде Вашей жизни.**

- Этот вопрос может стать введением к моей биографии. Конечно, я смотрю на все события тех лет с точки зрения взрослого человека и, если хотите, ученого. Тогда я мало что понимал даже в собственных действиях, не говоря уже о работе взрослых дядей.

Если говорить просто, то в целом моё детство и юность прошли как у всех деревенских детей послевоенного времени. Вместе с тем в моей школьной жизни были очень важные и интересные моменты, которые не пережили другие дети. Я сильно отличался от других по учёбе, участию в общественной жизни, был социально активным. Но об этом позже. А так как у всех: голод, холод, заштопанные штаны, босые ноги... И в школу пошли, не имея ручки и чернила, учебники и тетради. Хотя наш кишлак находился в 15 км от областного центра и в 20 км от Хорогской ГЭС, у нас не было электричества. Даже о керосине ничего не знали. И с детства нас приучили к труду: пасли скот, косили траву, готовили к зиме дрова, собирали ягоды тутовника. Эти ягоды спасали нас от голодной смерти, когда все запасы продуктов кончались уже к марту. Работали с утра до позднего вечера. Уроки делали поздно вечером при свете факелов из масла семян одного горного растения или самодельных лампад с животным жиром. Чернила изготавливали нам из копоты, образовавшегося на потолке дома. Так мы учились в начальных классах, а где-то с шестого класса появились керосиновые лампы, фабричные ручки, тетради и учебники по некоторым предметам.

В начальных классах у нас были очень хорошие педагоги, чего не могу сказать об учителях 5-7 классов. Тогда образованных учителей было мало. Во всей школе только учитель физики имел высшее образование и того направили на партийную работу. Остальные имели среднее и даже неполное среднее образование. Только в 9-ом и 10-м классах появились молодые учителя с высшим образованием. Однако, математику и физику все ещё преподавал нам учитель со средним образованием. Он не знал ни математику, ни физику. И в 1954 г. в школе из-за него случился “переворот”: перед началом выпускного экзамена в десятом классе инспектор Министерства просвещения Тадж ССР обнаружил, что пакет с экзаменационными задачами был вскрыт за несколько дней до экзамена. Оказалось, что учитель вскрыл пакет и отнес содержимое учителю математики школы им. С.М. Кирова в г. Хорог Д. Шабдолову (отец известного таджикского политика Шабдолова Ш.Д.) для решения заданных там задач. Последний считался лучшим математиком в школах г. Хорога и Шугнанского района ГБАО.

По указанной причине экзамены в десятых классах были отменены и выпускникам пришлось сдавать их повторно, а коллектив школы во главе с директором был разогнан и все направлены кто куда. Директор школы О. Имомназаров и зав. учебной частью Р. Абдулалишоев – истинные педагоги, были направлены в Хорогскоетехучилище, остальные в другие школы Шугнанского и Рошткалинского районов.

Директором школы назначили ветерана Великой отечественной войны, историка по образованию Г. Зикиллобекова. Пришли новые учителя по математике, физике, химии, таджикскому языку и литературе, географии и астрономии, русскому языку и литературе, по черчению. Все из других школ района и с высшим и неполным высшим образованием. Люди разные. Однако, в учебно-воспитательном процессе в школе ничего не изменилось. Наш директор был совершенно зависимым от секретаря парткома, директора соседней семилетней школы им. К. Маркса в кишлаке Бувед. Всегда хмурый и не общительный, он следил за всеми, любил писать лозунги на стенах строений вдоль дороги и незаметно наносил удар по тем, кто ему не очень нравился.

В 1954 г. я был избран секретарем ученической комсомольской организации школы. Теперь я могу сказать, что был слишком активен как ученик и как секретарь организации ЛКСМ. Секретарь парткома со мной вообще не общался, работой

комсомольской организации не интересовался. Но жизнь показала, что за мной следил и был в сговоре с директором школы. А я и не подозревал об этом. Я делал своё дело и не обращал внимания на других.

Должен признать, что начиная с пятого класса мне поручали выпускать классную стенную газету, затем школьную. Статьи придумывал и писал сам, никто их не редактировал. Я был и автором, и редактором. То ли с седьмого, то ли с восьмого класса стал сотрудничать с газетами “Пионеры Тоҷикистон”, затем “Комсомоли Тоҷикистон” и позже с областными газетами. Не все мои заметки опубликовали, но давали советы, прислали книги, рекомендовали литературу для чтения и совершенствования языка и написания материалов. Это мне очень помогло. К тому же за опубликованные статьи платили небольшие гонорары, что было важно для семьи колхозников того времени. Их труд оплачивался натурой и покупать в магазине ничего не могли.

Шесть лет работы в стенной печати школы и три года сотрудничества с газетами не прошли даром. У меня появилась любовь к журналистике и я серьёзно подготовился к тому, чтобы стать профессиональным журналистом.

Чтение книг действительно помогло мне. Однако, теперь могу сказать, что без истинного наставника (в нашей школе таких просто не было) чтение литературы без разбора опасно для детей. Оно формирует у подростка неправильную социальную ориентацию и радикальную психологию. А я помимо художественной литературы (её в школьной библиотеке было очень мало), рано стал читать политическую литературу, особенно произведения Маркса, Энгельса, Ленина и Сталина, других авторов-марксистов. Тогда при моих знаниях русского, да и таджикского языка, я в них мало что понимал. Но в целом они оставили в моей душе глубокий след и формировали характер, от которого я так и не избавился. Хотя читал я их без определенной цели, просто так. Ну, например, зачем мне надо было читать работу Сталина “Экономические проблемы социализма в СССР”? Это сейчас я могу судить о её значении для руководства партии. А тогда...

Дело в том, что мой отец занимался в колхозе овощеводством и бахчевыми и в летнее время, во время созревания плодов отец поручал мне охранять колхозные плантации овощей и бахчевых. И я должен был с утра до вечера сидеть где-нибудь в поле. Книги избавляли меня от скуки. Но я незаметно для себя рано повзрослел. И никто мне не говорил: “Остановись!” Папа был неграмотным и не знал, что и для чего читаю. Среди учителей отсутствовали обществоведы, обществознание не изучали, такого предмета просто не было, а историки сами не знали марксизм. Казалось, что никому до меня нет дела. Пока директором школы был О. Имомназаров, к этому все относилось нормально. Он опекал меня. Я был круглым отличником. После смены директора школы все изменилось.

Теперь я могу сказать, что никакая воспитательная работа с учащимися в школе не велась. Работали пионерская и комсомольская организации без участия педагогов. Конечно, нас ругали, вызывали к директору, но не более.

Первые месяцы новый директор Г. Зикиллобеков почти дружил со мной. Он как-то поручил мне с Курбонмамадовым помыть его мотоцикл. Потом почти каждый день мы мыли его и даже научились водить и кататься на нем. Даже на новогодний вечер учителей (29 декабря 1954 г.) он пригласил нас. Тогда о целях этого приглашения я даже и не думал. Приписал своим успехам в учебе и организации работы комсомольцев. Через три месяца, в марте 1955 года, до меня дошло для чего меня пригласили вместе с Файзуллобековым Кишкором и Курбонмамадовым Аскархоном на новогодний вечер учителей всех школ Поршинева. О Кишкоре могу сказать, что он был хорошим музыкантом, Аскархон ничем не выделялся и почему его пригласили, я не понимал. Приглашать учеников на вечера учителей не было принято нигде, в никаких школах. Потом оказалось, что директор и секретарь парткома подготовились наказать меня, им явно не понравилось. Я тоже ошибался. Теперь знаю, что самому надо было зайти к директору школы и секретарю парткома посоветоваться. Моя самостоятельность и

независимость во всем настроили против меня многих. Но ребята тянулись ко мне, я для них был естественным лидером. И один случай всё обнажил: однажды в перерывах между уроками ученики девятого класса А. Курбонмамадов и Г. Набиев подрались, и первый сильно избил второго. Меня вызвали к директору и поручили исключить из рядов ВЛКСМ Аскархона Курбонмамадова. Отмечу, что оба виновника была моими близкими соседями, а с Курбонмамадовым я дружил. Несмотря на это, общее собрание комсомольцев пришлось созвать. Мне не удалось выполнить поручение директора. Собрание отклонило предложение директора, объявив Курбонмамадову только выговор. С этого времени директор стал относиться ко мне совсем по-другому. Это была тактика опытного человека. Далее события развивались быстрее.

В середине марта 1955 г. от учителя математики Давлатбекова я узнал, что руководство школы и парткома хотят обсудить мой отчет на партийном собрании и исключить меня из комсомола. Учитель сказал, что он беспартийный и больше ничего не знает.

Дней через десять появилось объявление о том, что тогда-то состоится общее собрание коммунистов школ с повесткой дня “Отчет о работе секретаря комсомольской организации школы Х. Додихудоева”.

За время подготовки к собранию со мной никто не говорил, данные о моей работе не запросили, с проектом постановления не ознакомили.

После моего доклада собрание прошло бурно. Но обсуждали не доклад и мою работу, а лично меня, моё поведение после того пресловутого новогоднего вечера. В каких только грехах меня не обвиняли! И участники собрания разделились на две группы: на тех, кто заранее был подготовлен против меня и тех, кто знали истинное положение дел в коллективе. Против меня выступили учитель географии, директор семилетней школы “Ситораи сурх” и директор нашей школы. Все предложили освободить меня от обязанностей секретаря комсомольской организации и исключить из рядов ВЛКСМ. В мою защиту выступили учительница начальных классов школы “Ситораи Сурх”, депутат Верховного Совета СССР М. Асадбекова, заведующий учебной частью той же школы, ветеран ВОВ Х. Орумбеков, учительница русского языка и литературы (фамилию не помню) и др. Прения заключительным словом завершил секретарь парткома А. Бекназаров. Он сказал, обращаясь ко мне: «Мы не хотим испортить вам жизнь и не будем наказывать. Но вы должны вести себя должным образом». Как и в чем, он не уточнил.

На этом собрание завершилось, решение не огласили и разошлись. Дальше пошли слухи о том, о сем и в конце всего лишили меня “Золотой медали” и возможности учиться в МГУ им. Ломоносова, поскольку “Аттестат зрелости” со скандалом вручили мне 27 июля 1955 г. и я едва успел на вступительные экзамены в Душанбе. Мои учителя хотели, чтобы я вообще не мог куда-либо поехать на учебу.

Я получил огромный стресс и многие мои нынешние болезни своими корнями уходят к тому времени и в дополнение в годы работы учителем.

Аттестат директор школы заполнял так, что он выглядел как фальшивый. Я пошел в школу в 1945, а в аттестате указан 1944. Выходило, что в каком-то классе учился два года. Это при аттестате с круглыми «отлично» без «Золотой медали». Поэтому в ТГУ им. В.И. Ленина мои документы приняли с разрешения Минпроса ТССР условно. Экзамены сдал успешно и из 25 возможных баллов получил 24 (фактически получил 25 баллов, по сочинению, со слов экзаменатора-памирца С. Имронова, снизили один балл) и зачислен на историческое отделение историко-филологического факультета, вместо таджикского языка и литературы. После окончания ТГУ я вернулся в ГБАО без направления Минпроса Тадж ССР к тяжело больной матери (отец умер, когда я учился на третьем курсе).

В то время народным образованием управляли уважаемые поршиневцы — зав. обласно Ш. Ёрмамадов и зав. гороно А. Ташмухаммедов, мои близкие соседи по кишлаку. Они знали моё положение, и я надеялся на их понимание и помощь устроиться на работу ближе к дому. Увы, они мне отказали и я в отчаянии обратился к Первому

секретарю обкома партии Абдуллаеву, уроженцу г. Ленинабада (ныне Ходжента). Он выслушал меня и после приказал Ш. Ёрмамадову устроить меня на работу не далее г. Хорога и не ниже Поршинева. Так я попал в свою школу, которую со скандалом окончил пять лет назад и на неполную ставку. Историков было много, а часов не хватало. Я понимал, что Ёрмамадову и Ташмухаммедову было трудно. В близких школах не было свободных мест, а безработных полно.

Но то, что меня направили в эту школу по поручению обкома партии, обошлось мне дорого. Через пять дней работы в школе на общем собрании учителей всех школ сельсовета Поршинева при моем желании выступить, председатель сельсовета публично оскорбил меня, не давая сказать ни слова. Все присутствующие молчали. В их числе мои бывшие учителя. Я очень огорчился, не понимал причину выпада чиновника и все думал о случившемся. Позже узнал, что все это было организовано сверху.

Постепенно обстановка вокруг меня накалялась. Меня называли “партизаном”, “революционером”, ещё кем-то, хотя работал я тихо, выполнял все, что мне поручали, старался не высовываться.

Через два месяца работы учителем истории меня вызвали в гороно. Зав. отделом сообщил мне, что он решил перевести меня в семилетнюю школу “Ситораи сурх” учителем русского языка и литературы. Там, мол, больше часов и, соответственно, зарплата выше. После его уговоров я согласился.

В школе был отличный коллектив. Все с высшим образованием. Работали дружно, между нами сложились хорошие отношения.

Однажды в школу пришли две русские женщины — методисты Института усовершенствования учителей при облано. Они поговорили с директором и позже пригласили меня в его кабинет. Директор сообщил мне, что товарищи из облано, и они будут посещать ваши уроки. Женщины просили у меня конспекты уроков. У меня в тот день было шесть уроков, и по всем я имел конспекты как положено. Посетили они три первых урока, от посещения остальных трёх воздержались. Затем высказали свои пожелания и ушли.

Я считал это обычным делом и забыл о нем. Только через тридцать лет (1992 г.) я узнал тайну моего “перевода” в школу “Ситораисурх” и организации проверки моей работы. О ней мне рассказал ректор ХоГУ (ныне академик НАНТ) М. Илолов со слов заведующего в то время Хорогским гороно С. Амдинова. Амдинов рассказывал М. Илолову, что руководители органов образования хотели избавиться от Додихудоева и искали пути как это осуществить. С этой целью меня назначили учителем русского языка и литературы, чтобы со временем забраковать и уволить из системы народного образования. Однако, методисты ИУУ дали тогда отличную характеристику урокам Додихудоева и мы не могли уволить его из школы, сообщил Амдинов.

- Устод Вы отметили, что поначалу Вас не интересовала столько философия, сколько журналистика. Что побудило Вас обратиться к философии, то есть, что зажгло в Вашем сердце свет любви к философской науке?

- Я уже отметил, что журналистикой я занимался ещё в школе. Журналист может делать очень многое для общества. Ведь чем я занимался в школе — успевающих похвалить, поощрять, а отстающих критиковать, выработать у них желание учиться, подняться до уровня отличников. Но это стенгазета. А официальные печатные органы партии и советов тогда были сильнейшим оружием в борьбе против недостатков, утверждения справедливости и уничтожения зла во всех сферах партийной, государственной и общественной жизни. Печать играла роль нынешнего гражданского общества. Ведь тогда критика и самокритика считались орудием борьбы против недостатков.

Что касается философии, то скажу, что в школе я о ней представления не имел. Я, конечно, читал тезисы Маркса о Фейербахе, но я думал, что это философы капиталистического Запада должны изменить мир, но не советские философы. У меня никакой тяги к философии не было. Даже в ТГУ им. Ленина, хотя преподавали нам известные всему миру философы А.М. Богоутдинов, В.С. Библер, Д.Е. Хайтун, С.Б.

Морочник и др. Философом я стал чисто случайно. Хотя случайность есть дополнение и проявление необходимости или проще — я бы сказал судьба. Если бы не преследование меня в десятом классе школы, ещё хуже, когда я работал учителем школы. В октябре 1962 года на заседании Бюро Хорогского горкома КП Таджикистана меня официально объявили «борцом с местной властью» и не приняли в партию. Секретарь парткома А. Бекназаров, сопровождавший меня на Бюро, ни слова в мою защиту не сказал. Явно готовились упрятать меня в психиатрическую больницу. Хотя комиссия горкома, проверив «факты», отвергла их, но тот же горком нашел путь отказать мне: мы, мол, были за то, чтобы принять вас, но вы опоздали на заседание Бюро горкома. Сами виноваты.

Почти два года шла борьба поршиневской элиты со мной. За это время мой научный руководитель по дипломной работе, профессор Д.Е. Хайтун каким-то образом узнал о моем положении и решил спасти меня.

Д.Е.Хайтун, В.С. Библер, А. Г. Слонимский, Глазман, Ю. А. Шибаета, С.Б. Морочник были сосланы Сталиным в Душанбе как космополиты и хорошо знали обстановку в данной сфере при Н. Хрущеве. О том, что Д.Е. Хайтун знает о моем положении на Памире и хочет меня спасти, я не знал. Однако эти благородные космополиты решили обратиться к зав. Отделом философии АН ТССР профессору В. И. Приписнову взять меня на работу в свой Отдел (на правах НИИ Института). Приписнов поручил зав. Сектором истории философии Г. Ашурову, моему оппоненту по защите дипломной работы, связаться со мной. Г. Ашуров связался со мной через профессора М. Мамадназарбекова, родственника академика А.Н. Максумова, Главного ученого секретаря Президиума АН ТаджССР. Я направил необходимые документы с заявлением в адрес В. Приписнова и в ноябре 1962 года за подписью А. Н. Максумова получил телеграмму о приеме меня на работу младшим научным сотрудником Отдела философии АН Тадж. ССР и 9 ноября должен быть на работе. Так я стал философом. В партию вступил в 1967 году и оставался им до 1993 г.

Так что свет философии в моем сердце зажгла не любовь к философии, а мои земляки-поршиневцы.

- Во времена, когда религия была отделена от государство и считалась опиумом для народа, как Вам удалось вести исследования в области религии и философии исмаилизма, которая, как секта, в то же время считалась «оппозицией» Исламу?

- В Отделе философии существовал сектор научного атеизма. В то время там работали люди, которые об исламе имели ложные представления. Они не знали ни Коран, ни хадисов Пророка, ни учения теологов ислама и его философию. Они не были доступны им. Их работы основывались на работах русских востоковедов и во многом искажены. Исмаилизмом в секторе не занимались. Такое исследование считалось не актуальным. Им стал заниматься сектор истории философии по инициативе Г. Ашурова. А первым исполнителем темы стал ваш покорный слуга.

Мне было поручено исследовать исмаилизм как еретическое движение в исламе и показать его, как тогда говорили, реакционную сущность. Поскольку я уже был знаком с исследованиями по исмаилизму и с некоторыми первоисточниками, то при исполнении темы я отошел от традиции и рассматривал исмаилизм с классовых и партийных позиций. С этих позиций исмаилизм оказался прогрессивным движением и идеологией революционных масс. Все получилось по Марксу. Это было началом революционного переворота в исследовании исмаилизма в СССР, хотя часть религиоведов и сегодня повторяют мифы и легенды об ассасинах и «старце гор», не читая новые многочисленные книги по исмаилизму, его истории и учениях. По завершении мною кандидатской диссертации оказалось, что исмаилизм является одним из философских течений средневековой мусульманской мысли и таковым он остаётся до сих пор, не теряя свою религиозную природу.

Должен признать, что своим учителем я считаю А.Е. Бертельса с его книгой «НасирХосров и исмаилизм», в которой он исследует предмет научно, объективно, нейтрально, без какой-либо оценки, позитивистски.

Бурную реакцию читателей вызвала моя книга «Философия крестьянского бунта», в которой вопрос об исмаилизме как философском течении был окончательно решен. Теперь в обиход вошли термины «философский исмаилизм», «революционный исмаилизм», «философский суфизм» и т.д. Только наши профессора-недоучки считают все это ненаучным.

- Известно, что первые годы Вашей деятельности как основателя Института гуманитарных наук имени Б. Искандарова совпали с очень тяжелым периодом правления новой государственности таджикского народа. После ухода Мамадшо Илолова в политику, Вы стали одновременно и ректором ХоГУ им. М. Назаршоева. Скажите, пожалуйста, несколько слов о Вашей деятельности тех времен.

- Идея создания нового научно-исследовательского института в г. Хороге возникла у Президента АН Тадж. ССР, академика С.Х. Негматуллаева ещё при Союзе. Его поддерживал зам. Председателя Совета министров ТаджССР, академик Х.М. Саидмурадов. Подготовку всех необходимых документов, включая концепцию института, поручили мне. Но пока мы с Председателем Памирского филиала АН ТаджССР, директором Биологического Института им. акад. Х. Юсуфбекова, чл-корр. АН ТаджССР У. Холдоровым подготовили необходимые документы, 9 сентября 1991 г., Таджикистан стал суверенным государством. Несмотря на такое событие, 11 сентября 1991 года Президент АН ТаджССР, акад. С.Х. Негматуллаев подписал Распоряжение об организации Института гуманитарных наук при Памирском филиале АН ТаджССР в г. Хороге. Ваш покорный слуга был назначен директором-организатором нового Института.

В короткое время общими усилиями Президента АН ТаджССР, Председателя Памирского филиала и помощи Первого секретаря Горно-Бадахшанского обкома Компартии Таджикистана С. Бекназарова новый Институт был обеспечен помещением и всем необходимым оборудованием. Местную власть Институт не интересовал, никакой помощи она не оказывала. Наоборот, Председатель области А. Искандаров всеми силами старался найти нам другое помещение, а самим перейти в здание обкома партии. Позже Институт перевели в здание Хукумата области, а сами переехали и заняли первый этаж обкома, на котором находился ИГН АН ТаджССР.

Что касается Хорогского университета, то могу сказать, что я допустил ошибку, согласившись возглавить его. Мне предложил и уговорил возглавить ХоГУ заместитель министра образования РТ К. Гоибназаров, ссылаясь на то, что у них нет подходящих кадров. Вначале я отказался, но потом дал согласие и прямо перед началом приемных экзаменов меня назначили ректором ХоГУ им. М. Назаршоева. Академия наук сохранила за мной ИГН, назначив и.о. директора.

В ХоГУ меня встретили не очень тепло. Некоторые тут же ходили и распространяли слухи о том, что Додихудоев не работник системы образования, он не может руководить университетом. И многое другое. Началась борьба с новым ректором, присущая памирцам.

Чтобы разобраться с положением дел в университете, я, с согласия заместителя министра, отодвинул прием вступительных экзаменов на пять дней. Изменил состав приёмной комиссии и с пятого августа начали приём. Все шло гладко, но тут меня вызвали в столицу на встречу Президента РТ с работниками системы образования. После встречи меня задержали для участия в мероприятиях по реформе системы образования. Но тут звонок из Хорога в администрацию Президента РТ и меня срочно отправили в Хорог.

Оказалось, что мои «друзья» положили под меня «бомбу»: экзамен по таджикскому языку и литературе (сочинение) приняли таким образом, что на 18 мест претендовали 90 человек с одинаковыми 12-баллами. В ответ секретарь приемной комиссии мне объяснила, что экзамены принимали честно и это объективный результат.

Вопрос оказался очень сложным. Я изучал дела всех претендентов и обнаружил, что из всех 90 абитуриентов ни один не имеет льготы на зачисление. Зачислить всех не

имел права. Спрашиваю: что делать? В ответ секретарь отвечает: вы ректор, вам и решать! Вот так.

Во дворе ХоГУ толпа болельщиков, боевиков оппозиции, вооруженные хулиганы и «наблюдатели» из числа преподавателей университета. Все поднимаются на второй этаж, требуют ректора. Отправляю их в конференц-зал для решения вопроса. Мы с секретарем приённой комиссии тоже идем туда.

В зале невозможный шум. Часть болельщиков очень агрессивно настроена. Мне пришлось долго объяснять правила приёма в ХоГУ и сложившуюся ситуацию. Нет, не понимают. Я обращаюсь к залу, прошу подниматься одного на вид интеллигентного мужчину и спрашиваю его:

– Вы разрешите зачислить вместо вашего сына дочку вашего соседа справа от вас?

– Нет!

– А Вы?– спрашиваю соседа.

– Нет!– отвечает он.

–Кто согласен уступить место своего ребенка другому?

– Никто. И как же нам быть? В зале полное молчание.

–Тогда как председатель приемной комиссии и как ректор я принимаю такое решение:

– Первое. Результаты письменного экзамена по таджикскому языку и литературе (сочинение) аннулировать.

– Второе. Назначить повторный экзамен для всех групп в форме диктанта.

Из зала кричат: Не имеете право. Мы будем жаловаться.

- Ваше право. Вы знаете где находятся Правительство РТ и Министерство образования.

Из зала поступает вопрос: А как будет в будущем году?

– В будущем году будет иначе. Я даю слово.

Диктант принимал к.ф.н. Ш. Юсуфбеков. Из 90 абитуриентов положительные отметки получили 21 человек. У троих из них одинаковые результаты. Они написали диктант повторно, и прошла абитуриентка из Хорога. По результатам всех экзаменов были зачислены 18 человек. Из сложившейся ситуации я вышел без скандала.

Однако, изучая работу учебной части, отдела кадров, канцелярии и деканатов я понял, что мне не стоило брать на себя ответственность и принимать этот полуфабрикат.

В Отделе кадров в личных делах никаких документов, кроме заявления о приеме на работу, копии приказа о приеме не было. Ни листка по учету кадров, ни копии дипломов, ни характеристики, ни списка научных трудов и т.д.

В канцелярии отсутствовали нормативные документы, переписка ХоГУ, Положения и инструкции Минобразования, Приказы министра и многое другое. На факультетах отсутствовали ученые и научно-методические советы, планы научных работ, организации студентов.

В ХоГУ в течении одного учебного года с разрешения ректората и деканов допустили 171 вольнослушателей и у всех сданы экзамены за первый курс. Все они требовали зачисления и перевода на второй курс. Виноваты преподаватели, которые принимали у них зачеты и экзамены. Конечно, под угрозой, но признавать в Душанбе это не стали. Да и из вузов Душанбе большой поток беженцев, которые хотели остаться в Хороге. А в ХоГУ аудиторий не хватает, лабораторий нет, об общежитии и блоке питания и говорить не приходится.

Обо всем, что было обнаружено, не напишешь.

Профессорско-преподавательский состав — в основном беженцы из других вузов и школ Таджикистана. Преподаватель то исчезает надолго, то появляется. Заменить его некому и уволить нельзя. Едет, например, кандидат наук, зав. кафедрой в Ишкашим без разрешения и месяц гуляет там. И наказать нельзя. Опасно. Кто-то срочно нужен, а оказывается, что он в Лондоне.

Конечно, многое можно было бы списать на счет паралича власти. Но не всё. У многих преподавателей не было внутренней культуры и дисциплины. Позволяли себе публично оскорблять ректора, как уличные хулиганы. Все решения сделали достоянием улицы, что создавало напряженность в работе и обуславливая нападение на ректора.

Кандидат филологических наук объявил себя доктором наук и говорил: «Я доктор наук и он (ректор) доктор наук. Я профессор и он профессор. Чем я хуже него?» Об этом «докторе» я знал всё. Он защитил докторскую диссертацию в Институте языка и литературы АН РТ, но документы в ВАК РФ не направил. Ходил с автоматом. Даже доцентом не был. А получал зарплату профессора.

Я просил его личное дело и пригласил его в кабинет. Спрашиваю:

– Господин профессор, а где ваши диплом доктора наук и аттестат профессора?

– Дайте мне два часа, я принесу их.

– Хорошо, идите, принесите.

– Нет, дайте два дня.

– Нет. Вы 5 лет незаконно получаете зарплату профессора. Я переведу вас старшим преподавателем. Принесете все документы, представим вас к званию профессора. Свободны.

Обнаружился ещё один такой профессор, декан одного из факультетов. И его освободил от должности декана и назначил проректором по научной работе на общественных началах, чтобы позже утвердить его. Оказался негодным к такой работе.

Инспектор по кадрам занимала место, но не работала. Пошла на обман. Пришлось освободить её через прокуратуру.

Так, постепенно наладил дисциплину, создал все необходимые структуры, ХоГУ стал похож на высшее учебное заведение. Но надо было изменить систему приёма в университет. Это был самый сложный вопрос. Принятые способы приема в тех условиях стали опасными.

Приходят ко мне вооруженные боевики и требуют зачислить двоих. Вооруженные хулиганы начинают с демонстрации пистолета и оскорблений меня, моих родных, угрожают расстрелом. Никакой защиты от властей.

Я всем отказывал. Если уступишь одному, придут десять с требованием их людей тоже зачислить. Кабинет ректора был проходным двором. Секретарь ректора не могла остановить вооруженного человека.

Это была не работа, а сущая каторга. Зарплата ректора 16 сомони или два блока сигарет «Президент» на рынке. Работал без обеда, бензина нет, приходилось добираться на работу и обратно домой пешком — это 15 км. Так жили и работали многие преподаватели.

Позже я узнал, кто управляет этим процессом. И этого человека, как опытного работника, я выдвинул проректором по учебной части. Став проректором, он использовал вооруженных бандитов так хорошо, что я и не подумал, что он способен на подлости. Но постепенно он выдал себя. Оказался союзником антиправительственных сил.

В 1996 г. и позже при помощи Президента Университета Ага Хана в Карачи, доктора ШамсаЛакха я посетил многие вузы Республики Кыргызстан, Исламской Республики Пакистан, США, Швейцарии и других. Это помогло мне переосмыслить положение в ХоГУ и коренным образом изменить систему приема так, чтобы никто не мог требовать незаконного зачисления и угрожать жизни экзаменаторов. Ни взятки, ни родственные отношения, ни социальное положение не помогли.

Суть новой системы заключалась в том, что контроль над ходом вступительных экзаменов возложил на родителей абитуриентов, вел систему собеседования по избранной абитуриентом специальности (профильному предмету) с участием одного из родителей или его родственника. Больше половины абитуриентов тут же добровольно забрали свои документы. На тестирование попали только те, кто успешно проходил собеседование.

Экзамены принимались без комиссии под контролем ректора и его помощников. Проверка тестов проводилась с участием абитуриента и его представителя по заранее подготовленному шаблону. Результаты объявлялись в тот же день. Никаких скандалов, просьб или апелляций.

Такая форма приема экзаменов показала, что в университете очень мало честных преподавателей. Доверять было некому. Но самым подлым оказался проректор по учебной части. Проверая тесты, он умудрялся «завалить» отличников и помочь своим. Он выдал себя тем, что родственнице известного боевика вместо «5» умудрился поставить «2». После оглашения приказа о зачислении приходит ко мне этот боевик в сопровождении друга и проректора по учебной части. В присутствии боевика проверяем тесты его сестры. Оказалось, что из 100 возможных баллов она получила все 100. Внизу подпись проректора по учебной части. Пришлось срочно изменить приказ, удалить из него родственницу проректора и зачислить родственницу этого боевика. Меня не трогали и ушли.

Проректора надо было отстранить от работы и уволить. Но в условиях, когда за ним стояла большая группа вооруженных хулиганов, этого нельзя было сделать.

В Хукумате области тоже были недовольны. Дети чиновников не попали в ХоГУ. Но народ был доволен. Школы стали работать лучше, зная, что в этот университет без знания не поступишь. Так ХоГУ вышел в передовые вузы Таджикистана. Но меня чуть было не погубили. Врачи обл.больницы под руководством моего одноклассника К. Сабзалиева спасли мне жизнь. Спасибо им.

- Фактически во все времена политики, государственные служащие выходили из круга научной интеллигенции. Но из Вашей жизни и деятельности становится ясным, что выходили из крестьян и всю свою жизнь проводили на службе науке и образованию, а не политике и карьере. В чем кроется этот секрет?

- Мне кажется, вся борьба, которую вели против меня мои земляки, была направлена на то, чтобы я не стал политиком. Они всерьез меня боялись. Я всю жизнь, помимо основной деятельности, работал в пионерии, в первичных организациях ВЛКСМ, профсоюзов, народного контроля и КПСС. И когда был школьником, и когда учился в ТГУ им. В.И. Ленина, и в Академии наук. Но никакого стремления пробраться выше у меня не было. Возможно, я принес бы больше пользу обществу, став политиком. Но мои земляки постоянно распространяли обо мне всякие сказки и не дали возможности продвинуться. Только один раз в жизни я был близок к этому. В 1974 году меня срочно назначили зав. кафедрой философии АН ТаджССР, освободив от этой должности заслуживающего эту должность доктора философских наук, профессора С.Б. Морочника. Ни профессор Морочник, ни я о причине такого поворота ничего не знали. Все это было непонятно. Знали те, кто этим занимался. Узнав о моем назначении, вице-президент АН Тадж. ССР академик А.Н. Максумов меня сильно поругал за то, что я согласился принимать кафедру. Но меня, говорю, никто не спрашивал. Меня вызвали к Президенту и велели принимать кафедру. Мои возражения не слушали.

Позже, конечно, я слышал слухи, что меня переводят на партийную работу, но не верил в это. Обычно перед назначением с кандидатами побеседуют. Со мной такого не было. Тем не менее, такой факт имел место. Точно я узнал об этом в 1989 году. Этот вопрос я задал напрямую Президенту АН ТаджССР М. Осими. Он мне ответил честно: «В Хорог я вас не пустил».

Оказывается, в 1974 мои документы находились у С. Мирзошоева в Постпредстве Таджикской ССР, в Москве, для передачи в ЦК КПСС на предмет утверждения моей кандидатуры на должность Первого секретаря Горно-Бадахшанского обкома КП Таджикистана. Первыми об этом узнали мои враги (иначе я их называть не могу) от инструктора Орготела ЦК Компартии Таджикистана, очень авторитетного человека, фамилию которого не назову. Он сообщил другим эту новость. В Хороге тоже знали и ждали моего приезда. Но в ГБАО претендентов было много, но больше всех старался Первый секретарь Ишкашимского РК партии. Один из моих «друзей» написал анонимку в ЦК. Не помогла. И тогда вышли на Президента АН М. Осими.

Ведущую роль здесь опять играли те самые памирцы, из-за которых я оставил отцовский дом, парализованную мать и переехал в столицу.

Дело в том, что двоих из них перевели на работу в Душанбе. Один стал зам. Председателем Госкомитета по кинематографии ТаджССР, другой – начальником Управления кадров МинпросаТаджССР, когда министром был Р. Юсуфбеков, сват М. Осими. Все они имели близкие отношения с М. Осими, были близкими соседями, а С. Амдинов обучал М. Осими персидской графике и часто встречался с ним.

Однажды моя племянница случайно оказалась (она писала дипломную работу о генерале М. Ташмухаммедове) свидетельницей разговора этой группы. Обсуждали вопрос о том, как не допустить моего назначения, не зная, что присутствующая студентка моя племянница. От неё я и узнал содержание беседы этих «интеллигентов». Сейчас содержание того разговора никому не интересен. М. Осими, как я отметил выше, обратился в ЦК Компартии с предложением отозвать документы Х. Додихудоева из Таджикского Постпредства. Он мотивировал свою просьбу тем, что Додихудоев очень нужен Академии наук и целесообразно оставить его в АН. Поэтому меня срочно назначили зав. кафедрой. Моё дело вернули, а ходжентца Бабаева назначили Первым секретарем Горно-Бадахшанского обкома. Так я в науке и остался. Видно, судьба.

- Ваша благословенная жизнь проходила в двух периодах истории и Вы были свидетелями двух этапов развития общества и науки, то есть социализма и демократии. Скажите, пожалуйста, какой из этих периодов истории внесли свой существенный вклад в развитии науки, и сыграла значительную роль в развитии общества и науки?

- Эти этапы нельзя даже сравнивать. До социализма у нас наука отсутствовала. Конечно, мы гордимся открытиями наших средневековых ученых, но их достижения были спекулятивными, оторванными от жизни, от экономики, от развития производительных сил. Наука не имела связи с производством. Прикладная наука отсутствовала. О технике и технологии не имели представления. Система образования не имела отношение к науке, она была религиозной и не готовила кадров для науки.

Наука у нас возникла или трансплантирована из России при победившем социализме, где-то в сороковых годах. Строительство социализма было общим делом всех народов СССР, и оно не могло быть построено без науки. Таджикистан же добился необходимого уровня образования и подготовки кадров для науки к 50-м годам XX в., хотя некоторые отрасли возникли уже в 40-е годы. А в начале 50-х на базе научных учреждений союзного значения, была создана Академия наук ТаджССР. О достижениях науки при социализме говорят и пишут очень много и противоречиво. Приведу только один факт: к 1960-годам Академия наук на один вложенный рубль в науку возвращала государству пять рублей. Подумайте, что это значит.

Что касается демократии, то должен отметить, что она стала синонимом капитализма. У демократии-капитализма свои законы развития науки и техники. Там частная инициатива определяет развитие науки плюс поддержка государства. Мы ещё не достигли такого уровня, когда богатые вкладывают деньги в науку. Государство не имеет возможности финансировать науку и образования (это единая система) на том уровне, которое обеспечило бы их развитие. Да и ошибки, диктуемые отсутствием опыта у чиновников, заграждают эти две отрасли от необходимого развития. Не имея средства для поддержания образования и науки, у нас открывают столько НИИ и вузов, что у многих развитых стран такого количества нет. Да и кадровое обеспечение не на том уровне, не говоря о техническом оснащении академических и учебных лабораторий. Реформы в этих сферах не дают желаемого результата.

- Уважаемый Устод в составе делегации в деловой поездке вы посетили Париж и встретились с Его Высочеством Шах Каримом аль-Хусайни. Хотелось бы услышать от Вас несколько слов об основных моментах данной встречи.

- Впервые я встречался с Его Высочеством в 1995 году в составе группы ученых Академии наук, в Душанбе. Это был первый визит Ага-Хана IV в Таджикистан. Встреча в резиденции имама во Франции в составе Комиссии по разработке концепции нового Университета Центральной Азии была второй. Личной встречи с Его Высочеством у

меня никогда не было. Целью последней встречи с имамом времени был отчет Комиссии о проделанной работе и задачи по её завершению. Отчитывались сопредседатели Комиссии от Фонда Ага-хана ШамсЛакха, Президент Университета Ага-Хана в Карачи и от Правительства Таджикистана, Министр образования М.А. Иноятова. Встреча завершилась речью имама и коллективным фотографированием с Ага-Ханом IV и члены Комиссии вернулись в гостиницу. Ничего особенного там не происходило.

- Ваша книга «Культура и цивилизация. Истины и парадоксы традиций» как и Ваши другие книги, посвященные философии исмаилизма пользуются большой популярностью в научных кругах, как в нашей республике, так и за рубежом. К сожалению, большинству читателей они недоступны и в связи с этим хотелось бы услышать ваше мнение о влиянии культуры Запада на небольшие цивилизации восточных народов, его положительные и негативные проявления.

- Вопрос сложный. Опубликован только первый том книги. Он должен был прослужить введением в культуру таджиков как теоретическая часть культуры вообще. Конкретные вопросы культуры таджиков должен был изложить во втором томе, черновой вариант которого я написал давно. Но ухудшение здоровья помешало ее завершению и публикации данной книги.

Сегодня культурой занимаются не только культурологи, но и экономисты, антропологи, социологи и специалисты других отраслей гуманитарных наук. Считается, что культура является одним из главных факторов развития общества и человека, что для нас является важным.

Что касается влияния западной культуры на общества восточных народов, их цивилизации, то об этом написано много. Даже беглый взгляд на нашу цивилизацию показывает, что начиная от повседневной, бытовой культуры и кончая государственным устройством находится под влиянием Запада. Иначе говоря, от костюма до парламентаризма, свободы и права человека, науки и образования, государственное устройство и институты гражданского общества и многое другое — все это культура Запада. Конечно, они не являются копиями западных ценностей, но сложились под их влиянием. Отрицательным я считаю падение морали, хотя здесь и внутренние факторы играют большую роль.

- Какой бы Вы хотели видеть таджикскую науку сегодня и что бы Вы посоветовали молодым новаторам и ученым?

- Конечно, процветающей. У молодых сегодня намного больше возможностей, чем у прошлых поколений. В последнее время в отсталости нашей науки обвиняют академиков и преподавателей вузов. Это неправильно. Они работают. У нас не индустриальное общество, мы живем при аграрной цивилизации, а у неё к науке запрос небольшой. К тому же, если школьник или студент не берет в руки учебник, не читает дополнительную литературу, не интересуется отечественной и зарубежной художественной литературой, не участвует в научных кружках и общественной жизни своей школы или вуза никакой академик или профессор ему не поможет. Пригласите самого академика Ландау и он потерпит крах. Конечно, наставник должен быть. Он необходим. Но если кто-то имеет природный талант как у Сино, но не хочет им быть, ему даже Аллах не поможет. Чтобы быть настоящим специалистом, полезным обществу, надо учиться, учиться и ещё раз учиться. Чтобы создать новое, надо досконально знать старое. И наше государство поощряет это.

ЛИТЕРАТУРА

1. Войтов А.Г. История и философия науки / А.Г.Войтов.-М: Дашков и К°,2006. – 692с.
2. Додихудоев Х. Культура и цивилизация. Истины и парадоксы традиций / Х.Додихудоев.- Душанбе: РТСУ, Т.І. книга первая,2006.-354с.

3. Дороншоева Н. Профессор Додихудоев: презентация таджикской философии в Америке // Файласуф ва замон (мачмӯаи мақолот) / - Душанбе: Сифат – Офсет, 2021, - 550с.
4. Зиёев И. Муҳаққиқи исмоилия // Файласуф ва замон (мачмӯаи мақолот) / - Душанбе: Сифат – Офсет, 2021, -550с.
5. Ниёзбеков Д. Жизненный путь и творчество основателя современной школы изучения философии исмаилизма Хаёлбека Додихудоева // Файласуф ва замон (мачмӯаи мақолот) / - Душанбе: Сифат – Офсет, 2021, -550с.

6.

ХАЁЛБЕК ДОДИХУДОЕВ – ФАЙЛАСУФИ ВОҚЕЌ БАР ЗИДДИ ФИЛОДОКСИЯ

Мақолаи мазкур ба инъикоси ҳаёт ва фаъолияти олими намоёни тоҷик Хаёлбек Додихудоев бахшида шудааст. Дар мақола маълумоти мухтасари зиндагинома ва фаъолияти илмии олим оварда шудааст. Ҳамчунин муаллиф дар мақола мусоҳибаеро бо Хаёлбек

Додихудоев, ки дар остонаи 85-умин солгардаш дар соли 2021 анҷом дода буд, пешниҳод менамояд. Мусоҳиба саволҳои аз ҷиҳати мазмун гуногунро дар бар гирифта, аз овони ҷавонӣ, фаъолияти илмии олим ва ҳамчунин муносибати ӯ ба дурнамои илми тоҷик маълумот медиҳад.

Калимаҳои вожагӣ: Додихудоев, фалсафа, филодоксия, илм, фарҳанг.

ХАЁЛБЕК ДОДИХУДОЕВ – ИСТИННИЙ ФИЛОСОФ ПРОТИВ ФИЛОДОКСИИ

Данная статья посвящена освещению жизни видного таджикского ученого Хайолбека Додихудоева. В статье приведены краткие биографические сведения, а также научная деятельность ученого. Также автор пака приводит интервью, которое Хайолбек Додихудоев взял накануне своего юбилея в 2021 году. В интервью содержатся вопросы разного характера, начиная с ранних лет ученого, его научной деятельности и отношения к перспективам таджикской наука.

Ключевые слова: Додихудоев, философия, филодоксия, наука, культура.

KHAYOLBEK DODIKHUDOEV – TRUE PHILOSOPHER AGAINST PHILODOXIANS.

This article is devoted to highlighting the life of a prominent Tajik scientist Khayolbek Dodikhudoev. The article provides a brief biographical information as well as the scientific activity of the scientist. The author of the pack also gives an interview that Khayolbek Dodokhudoev took on the eve of his anniversary in 2021. The interview contains questions of a different nature, starting from the early years of the scientist, his scientific activities and his attitude to the prospect of Tajik science.

Key words: Dodikhudoev, philosophy, phylodoxy, science, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзбеков Давлат – номзади илмҳои фалсафа, досенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии ДДХ ба номи М.Назаршоев. Ходими пешбари илмии шӯъбаи таърих, мардумшиносии ва бостоншиносии Институди илмҳои гуманитарӣ ба номи академик Б.Искандаров. Email: dato_73n@mail.ru Тел: 935058384

Сведения об авторе: Ниёзбеков Давлат – кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. Ведущий научный сотрудник отдела истории, этнографии и археологии Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова. Email: dato_73n@mail.ru Тел: 935058384

Information about the author: Niyozbekov Davlat – candidate of philosophical sciences, associate professor of the Department of Philosophy and Political Science, Khorog State University named after M.Nazarshoev. Leading researcher of the department of history, ethnography and archeology of the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov.

Email: dato_73n@mail.ru Tel: 935058384

МАВКЕИ ЧУМХУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Нусратзода Сафаралӣ Нусрат

Дар шароити кунунӣ омӯзиши масъалаҳои муносибатҳои байналхалқӣ дар заминаи дарки шинохти моҳияти давлат, ҷаҳонбинии сиёсӣ, идеологияи сиёсӣ, равандҳои сиёсӣ, манфиатҳои миллӣ геополитикӣ муҳимтарин иқдомҳои ҳастанд, ки таъмини суботи ҷомеа ва пойдорӣ давлатҳои миллӣ аз онҳо вобастагӣ дорад. Дар навбати худ омӯхтану тадқиқи воқеии илмӣ он шароитҳои реалиро барои рушди босуботи ҷомеа муҳайё намуда, дидгоҳи комилан нави муносибатҳои ҳукукиро дар ҷомеа роҳандозӣ менамояд. Ин донишҳо ва тасавуроти илмӣ ва дар амал татбиқномаи онҳо бақову осудагӣ ва рушди ҷомеаро таъмин менамоянд. Иброи ақида ва таъкидҳои илмӣ Г.В.Ф.Гегел дар ин бора барои мо саривактӣ ва зарурӣ аст: “Барои ҳаёт чунин донишҳо, бешубҳа муҳим ва зарурист, махсусан, дар ҳолатҳои аблаҳонаи сиёсӣ, вақте, ки на ҳуқуқ ва маънавият, балки яқравӣ, худҳоҳӣ, нозу ноз, инчиқӣ, амали худсаронаи афрод бо барангехтани иғво фармонфармой мекунад. Замоне, ки характери одамон на ба моҳияти масъала, балки бо маккорона истифода кардани одамони ҳислатҳои ба худ хосдошта, ба мақсади рӯи кор овардани нақшаҳои ногувор равона карда шудааст”¹(Г.В.Ф.Гегель. Энциклопедия философских наук. – Т.3. Философия духа. – М.; Мвсль, 1977. – С.7.) Таърих дар мисолҳои зиёд дар заминаи пойдорӣ устувори иқтисодӣ ва сиёсиву иҷтимоӣ, инчунин тафаккури комил таъсис ва инкишофи давлатҳои миллиро бозгӯй аст.

Дар шароити веќеии муносибатҳои байналхалқӣ мавқеи як идда кишварҳо бо таъсиротҳои мухталифӣ сиёсӣ авзои минтақа ва ҷаҳонро мутташаниҷ сохта, дар заминаи амалиномаи мақсадҳои ҳеш, ҳам аз лиҳози иқтисодиву ҳам дар ҷабҳаҳои сиёсӣ тавонистаанд, ки дар сарҳати муборизаҳо бошанд. Ин шакли муборизаҳо онҳоро муқтадир ва шинохта гардондаанд. ИМА бо амалиномаи мақсадҳои сиёсиву иқтисодияш бо молиқгардӣ дар шароитҳои глобалии минтақа ва ҷаҳон фарқкунанда аст. Сиёсати зидди Эронии ИМА ҳануз аз давраи дар сари қудрат будани Ризошоҳи Паҳлавӣ оғоз гардида, Вашингтон тавониста буд, аз ин ҳисоб сармои зиёд ба даст орад. Вале баъд аз ғалабаи Инқилоби Исломии вазъ на танҳо дар Эрон, балки, дар Шарқи Наздик низ бар зарари манфиатҳои ИМА ба қуллӣ тағйир ёфта, аз бохтҳои пай дар пайи Вашингтон оғоз гардида, ғалабаи Инқилоби Исломи дараҷаи олии қулминатсияи муносибатҳои ИМА ва ЧИЭ аст. Дар ин асно мавқеи равандҳои исломи сиёсӣ бо дастгириҳои молиявӣ ва дигар намудани дид ва тафаккури исломӣ дар байни сокинон, то рафт мавқеъ ва ҷойгоҳи ҳешро мустаҳкам намуда истодааст.

Вусъат гирифтани фаъолияти ҳаракату чунбишҳо ва созмонҳои тунрави исломӣ дар аксари кишварҳои Шарқи наздик ва Миёна ва афзоиши масоили мазҳабӣ ва миллатгарой аз пештара дида, нигаронкунанда гардидааст. Вазъ ва муносибати кишварҳо дар Шарқи Наздик, аз ҷумла пайдо гардидани давлати Исломи дар Эрон дар солҳои ҳафтодуми асри XX ва ғалабаи толибон дар Афғонистон дар шароити кунунӣ мавқеи идеологияи исломиро дар заминаи таъсиси давлатҳои исломӣ, дигар намуда, таваҷҷӯҳи олимону сиёсатмадоронро аз пештара дида бештар ҷалб менамояд. Пайдо гардидани ҳаракату чунбишҳо ва созмонҳои гуногуни равияи динӣ дошта, то рафт мавқеи идеологияи исломиро дар инкишоф роҳандозӣ намуда истодааст. Раванди босуръат авҷ гирифтани фаъолияти ин чараёнҳо, дар шароити имрӯза моҳияти фаромиллӣ доштани онҳо мебошад.

Дар ин миён мавқеи Ҷумҳурии Исломии Эрон аз дигар кишварҳо фарқкунанда буда, хусусан аз лиҳози сохтори сиёсӣ, маданият ва тафаккури динӣ - сиёсӣ дар Шарқи Наздик ҷойгоҳи хосаро ишғол намудааст. Омӯзиши ҳамачонибаи сиёсати пешгирифтаи ЧИЭ дар раванди муносибатҳои байналмиллалӣ нишон медиҳад, ки ин давлат дар шароити кунунӣ мавриди мутобиқшавӣ бо шароитҳои сиёсати ҷаҳонӣ қарор дошта, ба равандҳои глобалӣ ва минтақавӣ намоён дар инкишоф аст. Тасдиқи “принсипи

ҳақиқати иллоҳӣ”- ба миёнории имкониятҳои яхела барои инсонҳо дар заминаи молик будан ба қобилиятҳои яхела”²(С.М.Садр.Социальная справедливость с точки зрения имама Хомайни // Третий взгляд. –М., 1977. – № 44. – С.3.) – мавриди диққатҷалбнамоӣ ва бедор сохтани мусулмонон дар мавриди муносибат ва ояндабинии инкилобӣ мебошад.Ин ва дигар шиору омилҳо то андозае мавқеи исломи сиёсиро аз пешина дида дар арсаи ҷаҳонӣ ба манфиати мақсадмандони равия ва ҳаракатҳои исломӣ равона менамояд.

Густариши манфии фаъолияти созмонҳои тундрав, авҷи тамоилҳои миллатгароро дар аксарияти кишварҳои минтақа тақон мебахшад.Ба ақидаи муҳаққиқон ва коршиносони масоили сиёсӣ оғози сар задани “баҳори арабӣ” дар Тунис, Либия, Миср, ҷангҳои таҳмили шаҳрвандӣ дар Сурия ва Ироқ, муҳолифатҳои оштинопазирӣ мазҳабӣ дар Яман, фаъолият ва молик гардидани толибон ба ҳукумат дар Афғонистон, ки маҳаки асосии рушди ҷараёнҳои сиёсиро дар олами ислом ташкил медиҳад, то андозае рақобати навбатии сиёсиро дар байни Ғарб ва Шарқ ба миён овардаистодааст.Дар ин раванд мушкilotҳои ҳалнагардида сабабҳои идомаи муборизаҳо дар равандҳои сиёсӣ маҳсуб меёбад.

Пайдо гардидани консепсияҳои муосири исломӣ дар раванди муносибатҳои байналхалқӣ густариши навбатии исломи сиёсиро ба миён овард. Ин раванд дар ҚИЭ аз тарафи ходими намоёни наҳзати исломӣ Оятулло Муртазо Мутаҳҳарӣ пешниҳод гардида, ғояи миллатгароии эрониро бо ваҳдати исломӣ мутаҳид намуда, шакли муборизаи мусулмонӣ - исломиро рӯи кор овард. “Фаҳмиши миллат аз рӯи таълимоти Мутаҳҳарӣ аз ҷорҷубаи анъанавии он берун меравад ва ба сатҳи ваҳдати умумиисломӣ ва ҳамраӣи исломии нерӯҳои зиддиғарбии тамоми ҷаҳон мерасад.Ислом аз нуқтаи назари Мутаҳҳарӣ, рисолаи таърихӣ ва тамаддунӣ ва қобилияти созандагӣ ва бунёдқории миллати эронро коҳиш намендиҳад ва ҳамчун унсури асосии он баромад мекунад.³(“Миллат” № 18,19. С 2016.)Дар шароити кунунӣ мавҷудияти низоми Ҷумҳурии Исломӣ,- ислом ғояи асосии ташакул додани миллати воҳидро ба миён овард. Вале, дар маҷмӯъ дар муносибатҳои байналмиллалӣ ҚИЭ дар баробари дигар мақсаду маромҳо, аз ғояи панэронӣ, хусусан мавриди сиёсати хориҷии хеш дар муносибат бо Тоҷикистон ва Афғонистон истифода менамояд. Барои ҳамагон маълум аст, ки дар равандҳои амалинамоии муносибатҳои идеологӣ, хусусан мавриди амалинамоии ҳадаф ва мақсадҳои динӣ роҳбарияти ҚИЭ натавонанд аз ҷанбаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва мазҳабӣ, инчунин аз омилҳои фарҳангӣ, этникӣ, таърихӣ низ ҳамаҷониба мақсадҳои хешро ба сомон мерасонад. Дар кишварҳои болозикргардида шабакаҳои гуногун дар заминаи таъсиррасонӣ ва барномаҳои омӯзишӣ ба тавсиб расонида, зерсохторҳои гуногуни расмиро созмон дода, аз онҳо кушодаву пӯшида ба нафъи идеологияи исломӣ корҳо ба иҷро расонида мешаванд.

Таҷрибаҳои таърихӣ бозгӯи амалишавиҳои мақсадҳои сиёсии қудратмандон дар амалишавии муносибатҳои байналмиллалӣ мебошанд. Истифодаи омилҳои динӣ-сиёсӣ дар муттаҳид намудани нерӯҳои бешумори парокандаи бошандагон дар мадди аввал қарор гирифт. Сониян, ин раванд дар камтарин муҳлат молик ба аҳамияти фавқулода гардида, пайдо намудани омилҳои динӣ –сиёсӣ манфиати ҳомиён ва пуштибонони берунии наҳзати муҳолифинро бо истифода аз омилҳои динӣ дар инкишоф намуд. Барои мисол дар Эрон ва Покистон дар замони муқовимати ҳаракати муҷоҳиддин ба муқобили низоми коммунистӣ дар Афғонистон омилҳои динӣ-сиёсӣ нақши асосӣ дошта, натавонанд намояндагони ҳизб ва наҳзатҳои низомӣ –сиёсии Афғонистонро новобаста аз таркиби миллӣ ва аҳдофи сиёсиашон паногоҳ дод, инчунин худро ҳамчун ҳомии аслии ислом муаррифӣ намуда, мавқеъ ва ҷойгоҳи худро дар олами ислом мустаҳкам менамояд. Маҳз ҳамин дастгириву роҳнишондиҳиҳо дар сахнаҳои муборизаҳои сиёсӣ, авҷ гирифтани рақобатҳои сиёсиву низомӣ, хомӯш нагардидани алангаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Афғонистон, нерӯи навро дар заминаи наҳзати Толибон рӯи кор меоранд. Маҳз бо дастгирии хоҷагони беруна, пеш аз ҳама низомҳои мутлақи

давлатҳои арабӣ ва доираҳои Шарқи Наздик дар муддати начандон тӯлонӣ ба Толибон муяссар мегардад, ки Аморати Исломии Афғонистонро ташкил диҳанд. Таъсиси давлати навин маҳз дар асоси амалӣ намудани омилҳои динӣ роҳандозӣ гардид. Дуруст аст, ки вазъӣ ба миёномада айна ҳол дар асоси ноогоҳии сиёсӣ заминаи муҳолифатҳоро ба миён оварда, сарчашмаи нооромиҳои иҷтимоиро ба миён оварда истодааст.

Аз ин хотир дар шароити рушди босуръати ҷаҳонишавӣ моҳият ва арзишҳои бунёдии ҷомеаи Шарқ майл ба тағйирёбӣ дорад. Айна ҳол зидият ва муҳолифатҳои равияҳои шиа ва суннӣ аз як ҷониб моҳияти сиёсати пешгирифтаи ҳокимонро нишон диҳад, аз дигар тараф омилҳои низоангез дар ҷаҳони ислом ба ҳисоб мераванд. Шиддатҳои ин шакли муқовимат, муҳолифати ҷарраӣҳои исломӣ ва созмонҳои муттаалиқ ба шиа ва суниро тадриҷан дар ҳаракат ва мубориза равона месозад. Дар шиддат гирифтани рақобатҳои мазҳабӣ нақши ҚИЭ бо сиёсати пешгирифтааш дар сатҳи минтақа метавонад таъсиргузори манфӣ бошад. Раванди пешгирифтаи сиёсати идеологӣ, хусусан пас аз ғалабаи Инқилоби исломӣ дар Эрон рӯй ба инкишоф намуда, сохтори нави геополитикиро ба миён овард. Ин омил на танҳо ба равандҳои Ховари Миёна, балки ба раванҳои ҷаҳонӣ таъсиррасон гардида, мавзеи кишварҳои Халиҷи Форс, Осиёи Марказӣ, Исроил, алаҳхусус Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар ҳолати нигаронӣ қарор додааст. Дар навбати худ, Вашингтон бо истифода аз хурдтарин ҷузъиётҳо, кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки ҳар чӣ бештар вазро ноустувор намуда, аз сангсияҳои иқтисодиву ҳарбӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ мавқеи Ҷумҳурии Исломии Эронро танг намояд. Дар баробари ин бо тамоми қувва кӯшиш намуда истодааст, ки вазро дар дохил ва беруни он ноустувор намуда, ба роҳҳои тичоратии ин ҳавза мавқеъ пайдо намуда, ба захираҳои бойи энергетикӣ молик гардад. Аз ин хотир ҚИЭ низ бо дарки ҳамҷонибаи масоилҳои пешомада, мувазаф аст, ки татбиқи ҷораҳои зидди нақшаҳои Вашингтонро дар ҳамкориҳои шарикони рушд амалӣ намояд. Техрон дар ҳалли ин мушкилот бо Руссия ва Чин дар ҳамкорӣ буда, новобаста аз мушкилотҳо, омилҳои динӣ ва иқтисодӣ ҳамчун муайянкунандаи фаъолияти сиёсии байналмиллалӣ Ҷумҳурии Исломии Эрон ба ҳисоб меравад.

Асоси ба амалории ғояҳои ҳукмрон дар Эрон заминаҳои мухталифро доро буда, давра ба давра он дар асоси аҳкоми динӣ мустаҳкам ва дар ҳолати рушд қарор дорад. Бояд тазакур дод, ки раванди ваҳдати динӣ дар заминаи ваҳдати миллӣ бо хусусиятҳои урфу одат ва маросимҳои миллии ҳар як минтақа вобаста аст.⁴(Раванди-Фадаи.Л.М. Основные черты этноконфессиональной ситуации в современном Иране. [Текст] //Россия и мусульманский мир.№2.(272). 2015. –С.117.) Маҳз истифодаи дин, адабиёт, таърих, маданият, урфу одат ва умумиятҳои марзӣ дар маҷмӯъ мавқеи смиесии Ҷумҳурии Исломии Эронро дар Осиёи Марказӣ афзалият мебахшад.

Ҳануз дар замони арзи вучуд доштани Давлати Шӯравӣ идеологҳои исломии Эрон нақшаҳои мухталифи таъсиррасониро дар заминаи таъсироти исломи ноб дар ин кишвар ба роҳандозӣ оғоз намуда буданд.Ба Давлати Шӯравӣ намояндагони махсуси идеологӣ бо роҳбарии Шабистарӣ фиристода шуда буд. Дар он замон онҳо ба ин ҳулоса омада буданд, ки айна ҳол аз аҳолии равияи мусулмонидошта дигаргуниҳои инқилоби исломиро интизор гардида хатост. Чун, ки ҳануз базаи норозигӣҳо нисбати сохти ҷамъиятии сотсиализм нарасида буд. Дар ин замина Шабисмтарӣ иброз дошта буд, ки сотсиализм дар Давлати Шӯравӣ то андозае адолати иҷтимоиро барои сокинон муҳайё намудааст, аз ин хотир тамоми сокинони шӯравӣ, аз ҷумла мусулмонон нодориро эҳсос намекунанд. Вобаста ба ин сабабҳои ба миён овардани тартиботи нави иҷтимоӣ арзи вучуд надорад.⁵ (Ислам и политика. М.: 2001.С.276-277.)Ин дар ҳолате иброз гардида буд, ки мавқеъ ва мақоми ХКИШ (КПСС) дар заминаи амалиномаи идеологияи коммунистӣ дар мадди аввал истода, машинаи бузурги он ҳамеша қудратмандии ҳешро нигоҳ медошт.Бинобар ин дар роҳҳои афкор ва ғояҳои исломӣ, онҳо оғози фаъолияти ҳешро аз одитарин қорҳо ва ҳалли мушкилотҳои маънавии динии мусулмонони Осиёи Миёна, хеле дурбинона ва мӯшиқофона роҳандозӣ намуданд.

Пас аз сукути Давлати Шӯравӣ ва барҳамхӯрии ҷаҳони дукутба имкониятҳои бисёр муфид барои бозингарон дар мунсибатҳои байналмиллалӣ ба миён омад. Айни замон ҳар як давлат вобаста ба имкониятҳои ба миён омада, дар заминаи барномаҳои манфиатҳои худро таъмин менамоянд.⁶ (К.Бузург. Разрядка напряженности во внешней политике Хотами // Оценка внешней политики Хотами с позиции ученых. – Тегеран, 2001. – С.13) Оғози бозсозиҳои Горбачев оғози ғаёли гардидани муносибатҳои нави демократӣ дар тамоми қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ гардида, оғози ғаёлияти кудратмандонаи идеологияи исломӣ низ гардид. Мавқеишӯғолнамоии он бештар дар Узбекистон ва Тоҷикистон мушоҳида мегардид. Аввалин тарқишҳо дар моҳи феввали соли 1999 дар шаҳри Тошкент ва ғаёлиятҳои густурдаи исломӣ дар водии Фарғона диққати ҳамагонро ба ин раванди нави мубориза ҷалб намуд.

Яъне, агар идеологияи сиёсии нави исломӣ дар мубориза ба муқобили империализм на танҳо истодагарӣ, балки дар аксари ҳолатҳо мувафаққат гардида бошад, пас аз шикасти низоми коммунистон нақш ва мақоми хешро густурдаву ҳамаҷониба намуда, пайи амалинамоии мақсаду ҳадафҳо дар минтақаҳои гуногуни мусулмоннишини қорҳои зиёди ташвиқоти тарғиботи ба сомон расониданд. Танҳо дар соли 1993 Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қисмати мусулмоннишини Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил зиёда аз 40 созишномаҳои иқтисодиву савдо, сохтмон, илм, маданият, сайёҳӣ, қорҳои бонкӣ, алоқа, гузаронидани қорҳои транзитӣ ва ғайраҳо ба имзо расонид. Дар ин миён бо Тоҷикистон зиёда аз 12 созишномаҳои ҳамкориҳои тарафайн ба имзо расид.

Муҳимтарин дастоварди ҶИЭ дар заминаи муносибатҳои байналмиллалӣ дар заминаи амалии мақсадҳои иқтисодӣ, муарифии сиёсати идеологии хеш, барпо намудани роҳи оҳан дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ бо номи “Роҳи оҳани абрешим” буд, ки он метавонад, мавқеи Эронро дар Осиё мустаҳкам намуда, Эронро бо дигар кишварҳо аз қабилҳои шарикони пуриқтидор, Россия ва Чин пайваст намояд. Дар баробари он заминаҳои муфид мавриди таъсири идеологияи исломӣ дар ин сарзамин зиёда мегардад. ҶИЭ мавриди амалинамоии сиёсати дохила ва хориҷии хеш дар заминаи аҳкоми ислом, сол ба сол мавқеи стратегии хешро на танҳо дар минтақа, балки дар ҷаҳон мустаҳкам ва густариш дода истодааст. Барои иҷроиши ин ҳадафи стратегӣ ба ҶИЭ сараввал мавқеи бисёр муфиди ҷуғрофӣ, захираҳои зиёди нефт, идеологияи муқтадирӣ динӣ-сиёсӣ, дипломатияи нарм, ҳамкориҳои судманд бо тамоми давлатҳои ҷаҳон, ҳамчун омилҳои аслии мавқеъбуди ин кишвар маҳсуб меёбанд. Иёлоти Мутаҳидаи Амрико бо сиёсати пешгирифтаи худ, нисбати Ҷумҳурии Исломии Эрон, онро бузургу пурҳашамат ва ба ҷаҳониён ҳамаҷониба муаррифӣ намуда истодааст. Ҷумҳурии Исломии Эрон бошад, аз ҳар тасмиму мушкилотофарии рақибӣ асосан ИМА ҳулосаҳои дурбинона гирифта, дар ақсуламалҳои пайваста қорҳоеро ба сомон мерасонад, ки он мавқеъ ва ҷойгоҳи Эронро дар муносибатҳои байналмиллалӣ ҳосса арзёбӣ менамояд. Аз ин хотир зарур мешумерем, ки дар муносибатҳои байналмиллалӣ кишварҳо, пеш аз ҳама муносибати ҶИЭ роҷеъ ба равандҳои сиёсӣ чунин пешниҳод қарда бошем:

1. Пайдо гардидани консепсияҳои муосири исломӣ дар ҶИЭ дар раванди муносибатҳои байналхалқӣ инкишофи навбатии исломи сиёсиро ба миён оварда, онро дар густариш ва эҳё роҳандозӣ менамояд.

2. ҶИЭ бинобар мавқеи геополитикии худ дар заминаи аҳкоми исломӣ дар раванди сиёсии байналмиллалӣ на танҳо дар Ховари Миёна балки дар саросари ҷаҳон мавқеи маҳсури ишғол менамояд.

3. Ташаққули миллии Эрон бо омилҳои динӣ равобити ногустанӣ дошта, ин падида барои таҳқиқи мушкилоти ҷомеаи Эрон дар заминаи таъсир ба сиёсати хориҷии ин кишвар аҳамияти ҳосса дорад. Зеро ҳолат ва дурнамои сиёсати идеологии ҶИЭ бидуни дарназардошти омилҳои идеологӣ- динӣ ғайри тасавур аст.

4. Дуруст ҳал намудани масъалаи амниятӣ минтақавӣ ҶИЭ ва равобити он бо давлатҳои Халиҷи Форс, Осиёи Марказӣ, Исроил, хусусан ИМА нигаронкунада ба

ҳисоб меравад. Он метавонад мавриди ҳалномаи масоилҳои сиёсӣ аз тадбирҳои истифодаи идеологияи исломӣ, инчунин қувваи низомию ҳарбӣ бо хусусиятҳои зӯрваронаи сиёсати байналмиллалӣ таъна намояд.

5. Дар раванди муносибатҳои байналхалқӣ мавриди монета барпо намудан ба тараққиёти ҚИЭ таҳияи барномаву лоиҳаҳои гуногун амлӣ гаштаистодаанд, ки муаллифонашон кишварҳои манфиатдор дар симои ИМА ба ҳисоб рафта, тағйир додани режими исломӣ ва ба даст овардани манбаҳои нави иқтисодӣ мақсади асосиашон махсус меёбад.

АДАБИЁТ

1. Г. В. Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. Философия духа. – М.: Мвслъ, 1977. – С. 7.

2. С. М. Садр. Социальная справедливость с точки зрения имама Хомейни // Третий взгляд. – М., 1977. – № 44. – С. 3.

3. “Миллат” № 18, 19. С 2016.

4. Раванди-Фадаи. Л. М. Основные черты этноконфессиональной ситуации в современном Иране. [Текст] // Россия и мусульманский мир. № 2. (272). 2015. – С. 117.

5. Ислам и политика. М.: 2001. С. 276-277.

6. К. Бузург. Разрядка напряженности во внешней политике Хотами // Отценка внешней политики Хотами с позиции ученых. – Тегеран, 2001. – С. 13.

Дар мақола масъалаи мавқеи Чумхурии Исломии Эрон дар муносибатҳои байналхалқӣ таҳқиқ гардида, заминаҳои пайдоиш ва инкишофи он мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифтааст. Дар заминаи паҷуҳиш муайян гардидааст, ки мавқеи Чумхурии Исломии Эрон дар заминаи аҳкоми динӣ, вобаста ба қонунҳои шариат на дар ҷои ҳолӣ, балки мавриди таъсиррасониҳои мухталиф, мақсаду ҳадафҳо ва омилу шароитҳо дар натиҷаи муборизаҳои таърихӣ- идеологӣ ва сиёсӣ рӯи қор омадааст. Дар натиҷаи таҳлилу таҳқиқ мавқеи ҚИЭ дар раванди муносибатҳои байналхалқӣ, сабабҳои пайдоишу густариш, моҳият ва дурнамои муносибатҳои он, инчунин омилҳои ба он мусоидаткунанда ва таъсири он дар манотиқи мусулмоннишин ва Ховари Миёна мавриди назар қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Чумхурии Исломии Эрон, муносибатҳои байналхалқӣ, голоболлизатсия, Хумайнизм, исломи сиёсӣ, идеология, идеологияи динӣ, идеологияи сиёсии ислом, инқилоби исломӣ, низоми геополитикӣ, геополитикаи муосир.

ПОЗИЦИЯ ИСЛАМССКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье исследована и изучена позиция Исламской Республики Иран в международных отношениях и дан анализ основам появления и развития этих отношений. На основе исследования определена, что позиция Исламской Республики Иран на основе религиозных правил в зависимости от законов шариата появилось не на пустом месте, а в результате различных влияний, целей, факторов и условий в результате историко – идеологической борьбы. В результате исследования и анализа рассматриваются позиция ИРИ в международных отношениях, причины появления и развития, сущность и также факторы, способствующие им и его влияние на мусульманские регионы и на Средний Восток.

Ключевые слова: Исламская Республика Иран, международные отношения, голоболлизатсия, Хумайнизм, политический ислам, идеология, политическая идеология ислама, исламская революция, геополитическая система, современная геополитика.

Islamic Republic of Iran, international relations, holobolization, Humainism, political Islam, ideology, political ideology of Islam, Islamic revolution, geopolitical system, modern geopolitics.

Key words: Islamic Republic of Iran, international relations, holobolization, Humainism, political Islam, ideology, political ideology of Islam, Islamic revolution, geopolitical system, modern geopolitics

Маълумот дар бораи муаллиф: Нусратзода Сафаралӣ Нусрат. Тел: 93147 50 55; 90756 55 15

А.В. МУХАНОВ ВА ТАЪСИСЁБИИ АВВАЛИН МАКТАБИ РУСӢ-МАҲАЛӢ ДАР ПОМИР

Сафаркулова Г.Ю.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Доир ба инкишофи маорифи Бадахшон дар замони Шӯравӣ як зумра олимони ватанӣ, аз қабиле Карамшоев Д., Харкавчук И., Искандаров.Б.И., Назаршоев М., Масов Р., Пирумшоев Ҳ., Шергозиев М., Алимшоев М., Ҳочибеков Э., Шонаврузов Ш., Набиев А. маълумот доданд. Сарфи назар аз ин то кунун ин масъала ба таври алоҳида ва пурра омӯхта нашудааст. Масъалан дар тадқиқотҳои номбурда оиди фаъолияти баъзе аз муаллимони аввалини Бадахшоон маълумоти пурра нест. Аз ин сабаб дар гузориши мазкур мо тасмим гирифтём, ки оиди фаъолияти баъзе муаллимон равшанӣ андозем.

Аввалин мактаби русӣ - маҳалӣ дар худуди имрӯзаи Осиёи Миёна бо ташаббуси губернатор Абрамов соли 1870 дар Самарқанд кушода шуд. Дар ҳуди ҳамин сол 14-адади дар тамоми қаламрави генерал-губернаторӣ чунин мактабҳо: - соли 1887 дар Панҷакент, соли 1888 дар Ҷуро-теппа, соли 1894 дар Бухоро, соли 1895 дар Хучанд таъсис дода шуданд. Дар соли 1895 бошад дар худуди кишвари Туркистон 23 адад ва соли 1908 -128 адад мактаб кушода шуда, дар онҳо 6 ҳазору 210 нафар хонанда таҳсил мекард. [1]

Дар бобати инкишоф додани маданият дар Помир на амири Бухоро, на ҳукумати подшоҳӣ ҳеҷ як чора наметодиданд. Дар мактабҳои камшумори хусусӣ, ки халифаю муллоҳо дарс медоданд, талабагон асосан хондани китобҳои диниро ёд мегирифтанд.

Тарафдорони Ҳукумати подшоҳӣ аз ҷумла афсарони рус бо мақсади мустаҳкам кардани ҳукмронии худ дар пости деҳаи Хоруғ мехостанд, ки барои фарзандони худ ва навкарону тарафдорони маҳаллии худ мактаб барпо намоянд, то ки фарзандонашон дар оянда соҳиби маълумот шаванд. Лекин барои ташкил кардани мактаб баъзаи моддӣ – хоҷагӣ ва муаллим зарур буд. Соли 1906 аз байни ҷавонони Помир ду нафар Охонаков Мачид ва Саид Набиев аз Шӯғнон барои хондан ба шаҳри Қўқанд фиристонида шуданд. Онҳо дар муддати як сол дар шаҳри Қўқанд таҳсил намуданд [2, 20].

Дар вақти ҳамсубат шудани муаллифи ин сатрҳо бо ҷияни Охонаков Мачид, Мачид Аҳмадхонов ба муаллифи ин сатрҳо чунин маълумот доданд: “Бобои онҳо Рашанолудов Охонак соли 1875 аз шаҳри Пешовари Покистон ба Бадахшон омаданд. Маъноӣ калимаи охон бо тоҷикӣ маълум аст, ки авлоди мо одамоне босавод буданд. Аз ин рӯ Охонаков ба бачаҳои деҳаи мо ва деҳаҳои наздики он дар хонаи худ дарс медод ва ҳамзамон ба заминдорӣ ҳам машғул буд. Писарони ӯ забони русӣ, пуштуни ва ўзбекиро медонистанд. Яке аз писарони ӯ Мачид Охонаков аввалин хатмкунандаи мактаби маҳалӣ-русии ш.Қўқанди вилояти Фарғона (1906-1907) буд. Баъд аз тамом кардани мактаби маҳаллии русии Қўқанд соли 1907 он кас ба Хоруғ баргашта омаданд. Бо мақсади таълим додани фарзандонашон, офитсерон дар яке аз хонаҳои отряд як хонаи начандон калон барои таълимдиҳии бачагон ҷудо карда, онро бо ашӯҳои оддии мактаб таҳқизониданд. Охонаков М. ва Саид Набӣ дар ин мактаб дарс медоданд. Охонаков М. баъдтар дар Помири шарқӣ хизмати ҳарбиро мекард ва соли 1919 дар вақти ҳуҷуми босмаҷиён ба пости Мурғоб дар баробари дигар аскарони Сурх ҳалок шуданд”. [3].

Дар таърихи мактаб ва маорифи Помир соли 1909 мактаби русӣ- маҳаллӣ дар пости Хоруғ ташкил гардид, ки он ҳамагӣ 8 нафар хонанда дошт. Талабагон асосан фарзандони офитсерони ҳарбӣ буданд, вале аз сабаби норасоии маблағ ва утолҳои омӯзишӣ, шумораи онҳо натавонистанд зиёд шаванд. Бояд қайд намуд, ки “соли дуҷуми

тахсил 1910-1911 шумораи хонандагон аз ҳисоби фарзандони офитсерон ва хизматгори маҳалӣ каме зиёдтар гардид, ки 18 нафарро ташкил меод” [4,14].

Талабот ва шавқ ҳаваси сокинони маҳалӣ нисбат ба мактаб рӯз то рӯз зиёд шуда, он норозигии алоҳида муллоҳо ба мактабдорони хонагиро ба амал овард. Шароит ва талаботро ба назар гирифта сардори отряди ҳарбии пости Хоруғ, полковник Муханов Александр Владимирович бо номи сардори отряди ҳарбии Туркистон ба шаҳри Тошканд ба таърихи 15-уми ноябри соли 1911 мактуби махсус оиди кори мактаб фиристонида, талаб намуд, ки ба воситаи инспектори Вазорати маорифи Туркистон, ҳар сол бояд 1540 сум (пули кӯҳнаи то инқилобӣ) барои мактаби пости Хоруғ ҷудо кунанд. Мақсади асосии талабот аз он иборат буд, ки шароити моддӣ беҳтар карда шавад. Лекин инспектори маорифи Туркистон талаботи сардори отряди пости Хоруғро рад намуда, маблағро барояшон ҷудо накарданд. Вазорати маорифи Туркистон ба кори мактаб аҳамият надод ва изҳор кард, ки дар Помир ташкил кардани мактаб ханӯз барвақт мебошад [5].

Дар соли 1912 отряди Помир як ҳуҷра барои мактаб ҷудо кард, ки дар он 23 хонанда ба таҳсил фарогир шуданд. Ба мактаби онҳо онҳо гӯшт, нон, чой, шакар, намак дода мешуд. Онҳое ки ниёзмандтар буданд барояшон ҳатто либос ҳам дода мешуд.

Сардори отряди ҳарбии Хоруғ 11.02.1912 ба яке аз сардорон губернатори ҳарбии шаҳри Фарғона мактуб фиристонида, ба кори мактаб ёрӣ расониданро талаб намуд. Хонаю чой барои мактаб аз бинои оддии чойхона иборат буд. Хонаи синфӣ хурд ва паст буд. Шифти хона аз лой тайёр шуда буд. Дар ин хона бачагон мехонданд, хӯрок мехуранд ва хоб ҳам мекарданд” [5].

Баъди расидани ин мактуб ба Тошканд дар асоси он дар соли 1912 мақомоти Туркистон барои хариди ашёҳои таълими 100 рублро ҷудо кард. Чунин мактаби маҳалии русӣ фақат дар деҳаи Хоруғ ташкил гардид,

Мактаби русӣ-маҳаллӣ асосан ба манфиати офицерони рус ва тарафдорони маҳалии онҳо хизмат мекард. “Солҳои 1914 - 1917 шумораи мактаб наафзуд, лекин шумораи таҳсилкунандагон дар соли 1917 то ба 25 нафар расид” [6,75].

Дар арафаи инқилоби Октябр ва баъд аз он ба сабаби сар шудани ҷанги шаҳрвандӣ ва интервенсияи ҳарбии хориҷӣ, мавқеи ҳукмронии офицерони рус дар ҳудуди Помир суст шудан гирифта, мактаби пости ҳарбии Хоруғ ҳам аз ин сабаб баста шуд.

Ин дар замоне буд, ки дар давраи то инқилобӣ Аморати Бухоро ба кори маориф диққати ҷиддӣ намедод ва барояшон ягон маблағро ҳам ҷудо намекард. Дар ягон мактаби динӣ то ҳатто ягон зан ҳам таҳсил намекард ва аз тамоми ҳуқуқҳо маҳрум буд.

Сарфи назар аз он ки мактаби маҳалӣ – русии Хоруғ барои офицерони ҳукумати подшоҳӣ хизмат карда бошад, ҳам вале он барои мардуми Помир ҳам аҳамияти калон дошт. Гарчи ин мактаб фақат 9 сол фаъолият карда бошад, ҳам вале он дар инкишофи маориф ва фарҳанги Бадахшон саҳми калонро гузошта, сол аз сол сафи мактабҳо, муаллимон ва хонандагон дар асоси он зиёд гардид.

АДАБИЁТ

1. Первые туземные школы в Таджикистане: история создания и первые русские учителя. Нинешние состояние школ с русским языком обучения: <http://sogdiana.tj>. 31.01.20.
2. Набиев А.- Помири Советӣ. Ирофон: Душанбе-1967-С.20.
3. Амадхонов Маҷид. Сокини шаҳри Хоруғ, соли таваллуд 1936. Санаи сабт.14.04.2020.
4. Искандаров Б.И., Юсупов Ш. Русская школа на Памире.// Известия АН Таджикской ССР, отделение общественных наук, №2 (84), -Душанбе, 1976. – С.14-19.
5. Шонаврузов Шочон. Се насли омузгорони Бадхшон. Душанбе. Маориф.1991.общ.93
6. Шонаврузов Шохчон.- Се насли омузгор-
7. Имомназаров Ғоибназар. Личный архив.
8. Карамшоев Д, Хоркавчук И. Пограничники и жители Памира. - Памир, 1995. – С.- 74-76.

9. Алимшоев М. Памирский пограничный отряд и развитие культуры на Памире. // Весник Хорогского Университета, серия 2. Гуманитарные наук №5-2003. Хорог.- С.-95-120.

А.В. МУХАНОВ ВА ТАЪСИСЁБИИ АВВАЛИН МАКТАБИ РУСӢ-МАӢАЛӢ ДАР ПОМИР

Дар мақола дар бораи ба вучуд омадани аввалин мактаби русӣ дар Помир маълумот дода мешавад. Муаллиф ин масъаларо дар асоси маъхазҳо ва маводҳои нав равшан намуда, ба ҳаёту фаъолияти аввалин муаллимони маҳаллӣ Охонаков М. ва Набиев С. дар мақола проблемаҳои аввалине, ки ин мактаб дучори он буд, низ таҳлил шудааст. Муаллиф дар охири мақола сабабҳои баста шудани он ва аҳамияти таърихию фарҳангии ин мактабро ошкор кардааст.

Калидвожаҳо: Помир, муаллимон, шогирдони аввалин, шароит, таълим.

А.В. МУХАНОВ РУССКО-ТУЗЕМНАЯ ШКОЛА НА ПАМИРЕ.

В статье представлена информация о созданы первой русско-туземной школы на Памире. Автор внес ясность в этот вопрос на основе новых источников и материалов, уделив особое внимание жизни и деятельности первых местных учителей Охонакова М. и Набиева С. Также в статье были проанализирована о первые проблемы с которыми столкнулась эта школа. В заключении статьи автор выявил причины ее закрытия и об исторической и культурное значимости этой школы.

Ключевые слова: Памир, учителей, первые ученики, условия, обучение.

THE FRIST RUSSION LOCFTION SCHOOL- IN PAMIR.

This article provides information about the establishment of the first Russia-local school in Pamir. The author clarified this issue based on a new sources and new materials, paying special attention to the life and activities of the first local teacher of this school Okhonakov M, and C.Nabi. Also in the article was analyzed the first problems that this school encountered. In the conclusion the author emphasized the reasons for its closure, historical and culture signigance of this school.

Key words: Pamir, teacher, first school, pupils, conditions, educational tool.

Сведение об авторе: Сафаркулова Гулмох Юсуфшоевна.- к.и.н. заведующая кафедрой история и религии факультета истории и право Хорогского государственного университета им М.Назаршоев, Тел: (+992 935994145)

About the author: Safarqulova Gulmoh Usufshoevna- assistant of history, history and low faculty, Khorog state University. Phone: (+992 93 5994145)

УДК 336.027

**ЦЕПОЧКА ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И
ПРОИЗВОДСТВЕ ГОРНОБАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Азизбекова Л.,

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Горно-Бадахшанская Автономная Область, обладая уникальными природными ресурсами, является одним из наиболее перспективных регионов Таджикистана. Правительство Таджикистана и лично Лидер Нации, Основатель Мира, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон уделяют первостепенное значение развитию области, особенно ее экономической инфраструктуры, созданию благоприятных условий для развития сотрудничества с соседними регионами, привлечения в область отечественных и иностранных инвестиций. Этому в большей мере способствовала также принятие Программы Социально экономического развития ГБАО на 2020-2025 годы, нацеленный на освоение полезных ископаемых и обеспечения перехода ГБАО на самофинансирование.

За последнее десятилетие в развитии области произошли серьезные перемены. Наиболее значимые из них - это строительство автодороги Душанбе - Куляб - Хорог - КНР, начало работы международного КПП «Кульма- Карасу» и торгово - экономического сотрудничества с КНР. Не менее важным событием стало строительство автомобильных мостов и организация приграничной торговли с приграничными районами провинции Бадахшан Исламской Республики Афганистан. В настоящее время в этом регионе функционируют 4 рынка приграничной торговли, которые посещают более 3 тысяч жителей двух стран. Серьезные перемены происходят и в социальной жизни области. Ежегодно строятся новые здания социального назначения, прежде всего, здания школ, медицинских учреждений, спортивные сооружения.[2.3]

Вопрос развития малого и среднего бизнеса и привлечения внутренних и внешних инвестиций к развитию экономики, прежде всего, в сфере производства и туризма, становится приоритетным на ближайшие годы.

Связь фермеров с рынками, включение малых фермерско- дехканских хозяйств ГБАО в контексте развития цепочки добавленной стоимости, проблемы и их решения является самым актуальным направлением развития региона и обеспечения населения местной сельско-хозяйственной продукцией.

ГБАО РТ с населением более 230 000 человек преимущественно состоит из горной местности (90%). Больше 80% населения живет в сельских местностях и основным занятием для них является земледелие и животноводство.

По сути выращивания продукции земледелия и животноводство является основным источником дохода большинство сельских жителей ГБАО. Нужно отметить впервые в Таджикистане в 1997-99 годах Решением Правительства РТ и Решением Председателя области обанкотившись к тому моменту совхозы и колхозы были преобразованы в индивидуальных дехканских фермерских хозяйств, которые с свою очередь на своих общих собраниях объединились в Ассоциации дехканских фермерских хозяйств.[

Последующими Решением Правительства РТ №383 от 1 августа 2012 Программа Реформы сельхозпредприятий на 2012-2020 годы и созданным по проекту ВБ центров реализации регистрации и кадастра земли, в течение 2012-2014 годов дехканских

хозяйств ГБАО были преобразованы в индивидуальные семейные партнерские формы использования земель сельского хозяйственного значения и были на безвозмездной основе сертифицированы на пожизненное владение земли.

Их количество сейчас превысило более 16 тыс. единиц дехканские фермерские хозяйство ГБАО обладая малой долей земли (в середине 0,1 га) тем не менее играют возникшую роль в цепочки добавленной стоимости в сельхозпроизводстве.

При становлении дехканских фермерских хозяйств при поддержке международных организаций (особенно МСДСП Фонда Агахана) снабжающих их высококачественными семенами, удобрениями химикатами ГСМ и др. получали хороший урожай сельхозпродуктов в цепочке добавленной стоимости.

Кроме того это обеспечивало занятости жителей сельских местностей, сравнительно дешевых производственных ими сельхозпродукции реализованных по низким ценам на рынках ГБАО и других регионов РТ.

С 2002 года программа помощи и развития сельхозпроизводство в ГБАО со стороны международных организации существенно сократился. В итоге дехкано-фермерские хозяйство в последующие годы из-за дороговизны и нехватки семена, удобрения, химикатов, ГСМ, техники редко сократили производство сельхозпродукции начался массовый отток населения в миграции. В настоящее время продукция сельхозпроизводство на рынках ГБАО в основном завозится из других регионов РТ, Китая, Афганистана, Пакистана и других, которое из-за больших транспортных расходов удорожает импортированных продукции. Поэтому цены завозных продуктов выше чем на других рынках РТ.

Это обстоятельство оставляет ГБАО вуязвимом положение в обеспечение сельхозпродукции и в контексте стратегии продовольственной безопасности, которая ставить задачу обеспечения продукции собственного производства. К тому же из-за общемирового и в том числе кризиса в России начался возвращение трудовых мигрантов на родину, что создает напряжение в сфере занятости населения. Это особенно актуально для сельских районов, где и так напряженная ситуация в сфере занятости населения. Сельхозпроизводители сельских районов ГБАО являются основными в цепочки добавленной стоимости. Добавленная стоимость к продукции является источником экономического роста занятости населения, особенно в агропроизводстве и продовольственного сектора. Сельхозпроизводство обладает значительным потенциалом к росту, так как урожайность все еще ниже уровня 1980 годов.

За последние годы доля стоимости, которую получают сельхозпроизводители постепенно уменьшается в соответствии в доле стоимости, которую получают посредники и торговцы на рынках и которые реализуют агропродукцию фермеров. Фермеры поняли, что улучшить свое финансовое положение можно только оставляя больше добавленной стоимости у себя и создавая добавленную стоимость, тогда поставляя на рынок продукцию, которая благодаря своей характеристике продается по завышенным ценам.

Добавленная стоимость- это процесс создания или распределения стоимости продукции для получения большей доли стоимости товара при конечной продаже.

Руководители дехканских-фермерских хозяйств должны определиться каким образом увеличить свои доходы. На сегодняшний день большинство руководителей основной целью считают увеличение валового количество продукции в секторе экономики с большим количеством производителей. Такая стратегия неизбежно приводит к перепроизводству и падением цен, которое в свою очередь приводит уменьшению доходов и прибыли.

Увеличение доходов дехканских фермерских хозяйств можно достичь через внедрение новых управленческих, маркетинговых и производственных мероприятий. Увеличить доход можно уменьшением расходов выращиванием альтернативных или особых культур,внедряя новые технологии или удерживая большую часть добавленной стоимости.

Фермеры развитых стран уже давно поняли что без особых мероприятий они должны будут продавать результаты своей работы посредником или переработчиком, которые трансформируют сельхозпроизводство соответственно требованиям потребителей и получают львиную долю дохода от реализуемых товаров. Первым ответом на такую ситуацию было создание кооперативов, которые благодаря объединенных закупочной способности своих членов помогли уменьшить себестоимость произведенной продукции.

Продажа больших объемов продукции и подписание кооперативами производственных контрактов, также является действенной стратегией реализации продукции. Даже понимая очевидных преимущества кооперативов дехканско- фермерские хозяйство в РТ, в частности в ГБАО стараются решить свои проблемы своими силами. В то же время кооперативы во многих пошли еще дальше в направлении увеличения доходов сельхозпредприятия. Нужно отметить, что в сельском хозяйстве цепочка добавленной стоимости является основным двигателем экономического роста и занятости населения. Для решения указанных проблем агропроизводство в ГБАО и создания цепочки добавленной стоимости, играющий главную роль в агропроизводстве, мы предлагаем создать на базе Ассоциации дехканско-фермерских хозяйств, Сервисные Кооперативы, которые будут действовать на основе Конституции, Гражданского Кодекса и др. Законов РТ, актов учредителя и положениях о деятельности.

В сокращенном виде «Сервисный кооператив» может иметь нижеследующие структуры:

1. Механизированные работы в растениеводство и животноводство
2. Внедрение новых технологий и техники
3. Транспортные услуги
4. Складирование
5. Создание перерабатывающих цехов
6. Сервисы по предоставления семена, удобрения, химикатов и др.
7. Маркетинговые услуги фермерам
8. Внутренняя бухгалтерия и обработка хозяйственных отчетов

Сервисные кооперативы- самофинансирующая и некоммерческая организация, финансируется посредством платных услуг.

Кооперативы могут в своей деятельности привлекать к своей работе частных организаций. Сервис-кооперативы на местах должны разработать программы социального развития своего региона соответственно природных, климатических условиях, плотности населения и др. социальных показателей, разрабатывают инвестиционные проекты для финансирования со стороны правительственных структур, международных организаций, частных лиц или других источников.

Анализируя неудовлетворительного состояния дехканско-фермерских хозяйств ГБАО в последние годы исследованиям, можно сделать вывод, что создание сервис-кооперативов является одним из путей решения включения малых фермерских хозяйств, их связи с рынком.

Создание Сервис- кооперативов в цепочке добавленной стоимости сельского хозяйство может стать ключевым, к тому же способствует занятости населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отчет Торгово-Промышленной Палаты ГБАО за 2021 гг. «Диск путеводитель ГБАО за 2021 гг.-9 ст.
2. <https://tj.sputniknews.ru/country/20200929/1031981686/podderzhka-predprinimatelstva-tajikistan.html>: Отчет Шараф Шерализода в рамках «Программы государственной поддержки предпринимательство в Таджикистане на 2020-2030 годы»
3. Материал Инвестиционного Форума «Памиринвест 2019» брош. проблемы привлечения инвестиции в сектор экономики ГБАО ст

ЗАНЧИРИ АРЗИШИ ИЛОВАШУДАИ ХОЧАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ИСТЕҲСОЛОТИ ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КЌҲИСТОНИ БАДАҲШОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ахборот оид ба имкониятҳои рушди истифодаи сарватҳои нодири табиӣ оварда шудааст, ки мақсаднок истифодаи онҳо барои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии вилоят хеле назаррас мебошад. Таҳлил нишон додааст, ки робитаи деҳқонон бо бозори дохилӣ бо истифода аз занҷири арзиши иловашуда, мушкилотҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо яке аз имкониятҳои асосии рушди вилоят буда, таъмини бозорҳои вилоятро бо маҳсулоти худиро имконпазир мегардонад. Инчунин муаллифи мақола пешниҳодҳои мушаххасро барои ноил шудан ба ин мақсадҳо нишон дода аст.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёт, сармоягузорӣ, истеҳсолот, корхонаҳои хурд ва миёна, ҳамкорӣ, байналхалқӣ, хочагии кишлоқ, манбаҳо, захираҳои табиӣ.

ЦЕПОЧКА ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ПРОИЗВОДСТВЕ ГОРНОБАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены сведения о ресурсном потенциале ГБАО, эффективное использование, которой весьма перспективна для социально-экономического развития региона. Указывается, что связь фермеров с рынками, включение малых фермерско-деханских хозяйств ГБАО в контексте развития цепочки добавленной стоимости, проблемы и их решения является самым актуальным направлением развития региона и обеспечения населения местной сельско-хозяйственной продукцией. Также авторам статьи предложены наиболее важные шаги достижения этих целей.

Ключевые слова: экономика, инвестиция, производство, малый и средний бизнес, сельское хозяйство, фермеры, природные ресурсы.

PERSPECTIVE OF DEVELOPMENT OF INVESTMENT IN PRODUCTION SECTOR OF MOUNTAIN REGIONS ON THE EXAMPLE OF GORNO-BADAKHSHAN REGION

In the article submitted the information about the resource potentials GBAO, effective using of which help the region to develop social-economic directions. Indicated that, Shown the main priority of perspective direction, which should give the main attention.

Keywords: economy, investment, production, small and medium business, cooperation, international cooperation, tourism, natural resources/

Маълумот дар бораи муаллифон: Азизбекова Латофат-ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги факултети иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Тел: (+992936023382), latofat6386@mail.ru

Information about the authors: Azizbekova Latofat- teacher of economic faculty management and marketing department, Tel:(+992936023382), latofat6386@mail.ru

УДК 331

ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ИДОРАКУНӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ Акназарова София Абдуласановна

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Дар замони муосир сармояи инсонӣ яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи тадқиқотҳои иқтисодчиёни Бонки ҷаҳонӣ, ки омилҳои рушди иқтисодии 192 кишвари дунёро таҳлил намудаанд, дар кишварҳои ба иқтисоди бозори гузаранда (кишварҳои собиқ шӯравӣ) 16 фоизи рушди иқтисодӣ аз ҳисоби сармояи ҷисмонӣ (таҷҳизот, бино ва дигар инфраструктураҳои истеҳсолӣ), 20 фоиз аз ҳисоби сармояи табиӣ (замин, канданиҳои ғоиданок ва дигар сарватҳои табиӣ) ва 64 фоизи боқимонда аз ҳисоби сармояи инсонӣ таъмин карда мешавад. [2;18] Дар кишварҳои мутаракқӣ бошад, то 40 фоизи маҳсулоти ҷамъиятӣ ба самараи системаи маориф вобаста мебошад. Назарияи сармояи инсонӣ дар нимаи дуҷуми асри ХХ аз ҷониби

намояндагони мактаби неоклассикӣ Г. Беккер ва Т. Шултс пешниҳод шудааст. Мафҳуми «сармои инсонӣ» дар доираи ин назария бо шаклҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Баъзе аз намояндагони ин мактаб онро маҷмӯи қобилиятҳо, донишу маҳорати инсон ва баъзе аз онҳо онро маблағгузорӣ барои гирифтани маълумот ва баланд бардоштани савияи донишу маҳорат шарҳ додаанд. Дар шакли пуррааш мафҳуми сармои инсонӣ дар назарияи иқтисоди муосир чунин шарҳ дода мешавад. [4;20] Бо дарназардошти ин унсурҳои таркибиаш, шаклҳои зерини сармои инсониро аз ҳамдигар фарқ мекунад: сармои маърифатӣ, сармои маданӣ ва сармои тандурустӣ. Сармои инсонӣ дар муқоиса ба дигар шаклҳои сармои (сармои табиӣ, сармои ҷисмонӣ ва сармои молиявӣ) дорои хусусиятҳои зерин мебошад:[1;25] - ташкили сармои инсонӣ аз ҳуди одамон ва ҷомеа сарфи муайяни хароҷотҳои пулию моддиро тақозо менамояд; сармои инсонӣ хусусияти андӯхт (ҷамъ) шуданро дорад; - сармои инсонӣ мисли сармои ҷисмонӣ хӯрда шуда, маблағи муайяно барои истехлол тақозо менамояд; - сармои инсонӣ аз ҳуди инсон, яъне соҳиби он ҷудо буда наметавонад; новобаста аз сарчашмаҳои ташкилии он (давлатӣ, оилавӣ, хусусӣ ва ғ.) - сармои инсониро танҳо соҳибаш идора менамояд. Бо дарназардошти хусусияти таъсири сармои инсонӣ ба некӯахлоқии омма ду шакли сармои инсониро аз ҳамдигар фарқ мекунад; [2;5] 1.Сармои инсонии истеъмолий, ки ба эҷодкорӣ дониши инсон вобаста буда, манфиатҳои истеъмолии ҷамъиятии хизматҳои алоҳидаро баланд мебардорад. Масалан, донишҳои нави муҳандисе, ки шакли нави самаранокӣ хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятиро пешниҳод ва амалӣ менамояд. 2.Сармои инсонии истеҳсолий эҷодкорӣ дониши нави барои истеҳсоли хизматҳои нави, ки истеъмолашон манфиатҳои истеҳсолии ҷамъиятиро афзун менамояд. Масалан, кашфи технологияи нави, ба вучуд овардани воситаи нави истеҳсолот ва ғ. Ин шакли сармои инсонӣ, пеш аз ҳама ба фаъолияти маърифатӣ илмӣ инсон вобаста аст, ки натиҷаҳои онро дар истеҳсолот истифода менамоянд. Дар назарияи иқтисод се шакли маблағгузориро ба сармои инсонӣ аз ҳамдигар ҷудо менамоянд: 1. Хароҷот барои таҳсилот, аз ҷумла таҳсилоти расмӣ ғайрӣ расмӣ, миёна, миёнаи махсус ва олий, инчунин хароҷотҳо барои тақмили ихтисос; 2. Хароҷотҳо дар соҳаи тандурустӣ. Аз ҷумла хароҷотҳо барои пешгирии касалиҳои алоҳида, хизматрасонии тиббӣ ва беҳтар намудани маҳалли зист; 3. Хароҷотҳо барои зудҳаракат шудани қувваи қорӣ, ки дар натиҷаи он коргарон бештар меҳонад дар ҷойҳои қори ҳосилнокишон баланд фаъолият намоянд. Масалан, хароҷотҳо барои кӯчиш ва ҷустуҷӯи қори нави. Маблағгузорӣ ба сармои инсонӣ дорои хусусиятҳои хос буда, аз дигар шаклҳои маблағгузорӣ бо ин хусусиятҳо фарқ мекунад: - самара аз маблағгузорӣ ба сармои инсонӣ аз давраи зиндагонӣ соҳибаш, хусусан аз давраи қобилияти меҳнатӣ доштаниаш вобаста аст; - вобаста ба андӯхташ (ҷамъ шудан) даромаднокии сармои инсонӣ афзун мешавад. Аммо ин афзуншавӣ то ба анҷом расидани давраи қобилияти меҳнати инсон давом намуда, баъди ба анҷом расидани он, кам мешавад; - на ҳамаи хароҷотҳо ба омили инсонӣ ҳамчун маблағгузорӣ ба сармои инсонӣ доништа мешаванд. Масалан, афзун намудани донишҳои ҷинойткорон, зеро ки ин гуна донишҳо барои ҷомеа хавф дошта, ғайриҷамъиятиро афзун наменамоянд; - маблағгузорӣ ба сармои инсонӣ аз хусусиятҳои миллӣ, анъана ва маданияти одамон вобастагии калон дорад. Сарчашмаҳои асосии маблағгузорӣ ба сармои инсонӣ буҷаи давлатӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, даромади фирмаҳои хусусӣ давлатӣ ва даромади оилаҳо ё фардҳои алоҳида мебошанд. Аз таҳлилҳо ва пурсишномаҳои мо бармеояд, ки дар соли 2021 барои рушди соҳаи маорифи ВМКБ, 159,0 млн сомонӣ пешбинӣ гардид, ки нисбати соли 2020, 19,0 млн. сомонӣ ё 14% зиёдтар мебошад. Маблағи зикргардида барои таҳкими заминаи моддӣ – техникӣ ва таълимии муассисаҳои таълимии вилоят равона карда шуда, дар сохтмону таъмири муассисаҳои соҳаи қорҳои назаррас ба иҷро расонида шуданд. Бояд қайд, ки аз тарафи Раёсати сохтмони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмони муассисаи таҳсилоти умумии рақами 25 –и ноҳияи Рӯшон ва толори варзишӣ дар назди муассисаи

таълимии № 28-и ноҳияи Шуғнон бо арзиши сметаи 2,3 млн сомонӣ идома дорад, лекин барои идомаи сохтмон то ҳол маблағ ҷудо карда нашудааст. Инчунин дигар дар шаҳри Хоруғ бунёди бинои МТМУ № 5 ба маблағи 7048, 431 аз тарафи Хадамоти Оғохон оид ба макони зист ба охир расид ва он 29.09.2021 аз ҷониби Ҷаноби Олӣ,- Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт. [5;3] Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сохтмони толори варзишӣ дар назди МТМУ № 28 – и ноҳияи Шуғнон 4 млн. сомонӣ ҷудо кардааст ва бунёди иншоот давом ёфта истодааст. Шӯъбаи сохтмони асосии МИҲД – и ВМКБ барои 80 – нафар кӯдак дар маркази ноҳияи Шуғнон – шаҳраки Ваҳдат ба маблағи 4 млн.600 ҳазор сомонӣ кӯдакестон бунёд мекунад. Азнавсозии МТМУ № 21 деҳаи Равмед бо ибтиқори ҶДММ “Ҷонабодони Помир” анҷом дода шуд. [5;20] Дар деҳаи Дашти ноҳияи Ишкошим муассисаи таълимӣ ба маблағи 690 000 сомонӣ бо саҳми муҳочирони меҳнатӣ ба истифода дода шуд. Бо маблағгузори муҳочирони меҳнатӣ бунёди 5 синфхонаи иловагӣ дар МТУ № 3 давом дорад. Хадамоти Оғохон оид ба маориф дар назди муассисаҳои таълимии № 11,33,34 – и ноҳияи Рӯшон ба маблағи 180000 сомонӣ Маркази рушди барвақтии кӯдакон сохта, ба маблағи 70000 сомонӣ бинои ин марказҳоро дар назди МТМУ № 30 ва 37 аз таъмир бароварда, бо таҷҳизоти муосир мучаҳҳаз намуд. [6;20] Дар ҷамоати деҳоти Н. Додхудоеви ин ноҳия бинои кӯдакестони № 2 аз ҷониби Донишгоҳи Осӣи Марказӣ ба маблағи 3 млн. 609 тҳазор сомонӣ оғоз гардида, соли 2022 ба истифода дода мешавад. [6;20] Дирексияи сохтмони иншооти ҳукумати назди дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмони бинои МТМУ № 25 – ро дар ҷамоати деҳоти Бартанг ба маблағи 250 000 сомонӣ давом дода истодааст. Аз тарафи шахсони Эҳсонкор дар ноҳияи Роштқалъа барои сохтмони майдончаи варзишӣ, хариди техникаи электронӣ ва бозичаҳои кӯдакона маблағи 88840 сомонӣ масраф гардид. Инчунин дар асоси супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар 4 соли охир дар шаҳр ва ноҳияҳои вилоят 54 адад муассисаи таҳсилоти умумӣ азнавсозӣ ва аз таъмири асосӣ бароварда мешаванд. Мушкилоти асосии ин муассисаҳо фарсуда ва таъмирталаб будани онҳо мебошад. Дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо талаботи мардум барои ба таълиму тарбия фаро гирифтани фарзандонашон дар муассисаҳои томактабӣ ва Маркази инкишофи барвақтии кӯдакон зиёд шуда истодааст. Дар асоси маълумоти омӯри теъдоди муассисаҳои томактабӣ дар вилоят 26 адад буда, дар онҳо 261 мураббӣён бо 2071 тарбиятгирандагон қору фаъолият доранд. Ба ҳолати ҳисоботи дар вилоят 280 адад муассисаҳои рушди барвақтии кӯдакон бо фарогирии 6038 кӯдак ва 497 мураббӣ фаъолият намуда истодаанд. [6;20] Бояд қайд, ки дар муассисаҳои таълимӣ шумораи ятимони кулл дар миқёси вилоят 61 нафар (32 нафар духтар), яtimi яктарафа 1774 (813 нафар духтар) ва маъҷубон 589 нафар (249 нафар духтар) – ро ташкил медиҳад. [6;20] Барои шомил гаштан ба мактабҳои олии ятимони кулл имтиёз муқаррар шудааст, ки дар асоси он дар сурати 100 ҳол гирифтани онҳо ба дилхоҳ мактаби олии дохил шуда метавонанд. Ҷамчунин дар ММТ ятимони кулл бе ягон мамониат номнавис шуда, айни ҳол ин раванд идома дорад. Лозим ба ёдоварист, ки раёсати маориф барои бо ҷойи қор таъмин намудани ятимони кулле, ки ихтисоси омӯзгорӣ доранд, саҳм мегирад. Дар ҳудуди вилоят деҳаҳо ва маҳалаҳои аҳолинишине, ки аз 100 хоҷагӣ зиёд доранд, бисёрданд. Хушбахтона, таъсиси Марказҳои рушди барвақтии кӯдакон дар маҳалҳои аҳолинишин бо дастгирии шарикони рушд чанд сол пеш оғоз гардида, ҳоло дар ҳамаи маҳалҳои аҳолинишини вилоят ин марказҳо фаъолият доранд. Ҷамаи Марказҳо дар бинои мактабҳо ҷойгиранд ва машғулиятҳо бомаром гузаронида мешаванд. Ба ин тартиб, дар вилоят ба ҷуз 26 кӯдакестон 280 Маркази рушди барвақтии кӯдак бо фарогирии 6038 кӯдак фаъолият карда истодаанд. Сол ба сол миқдори ин Марказҳо дар деҳаҳо меафзояд. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки оид ба иҷро Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 11 феввали соли 2021 №АП-43, Дар бораи баргузор намудани озмуни ҷумҳуриявии «Фуруғи субҳи доной

китоб аст» дар тамоми шаҳру ноҳияҳои вилоят аз 1 июн то 8 июли соли 2021 озмун баргузор гардид. [6;2] Натиҷа нишон медиҳад, ки ҷамъбасти даври ноҳиявии озмун, 277 нафар иштирокчиён ба даври вилоятӣ роҳхат гирифтанд. Ҷиҳати иҷрои Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 феввали соли 2021, №АП-44 бо мақсади амалисозии “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (солҳои 2020-2040), дар шаҳру ноҳияҳои вилоят озмуни ҷумҳуриявии “Илм – фуруғи маърифат” дар сатҳи баланд доир гардида, даври сеюми озмуни мазкур 22 – 24 сентябри соли 2021 дар маркази вилоят, шаҳри Хоруғ ҷамъбаст гардид. [7;3] Аз ин лиҳоз, аз 278 нафари ғолибони озмуни ноҳиявӣ дар озмуни вилоятӣ 226 нафар иштирок намуда 47 нафар ба озмуни ҷумҳуриявӣ роҳхат гирифтанд, ки 35 нафари онҳо хонандагон мебошанд. Ғолибони озмун бо мурури замон ба муассисаҳои олии касбӣ бе имтиҳон қабул мешаванд ва ҳавасмандкунии волидони фарзандоне, ки дар озмун ҷоҳои ифтихорӣ соҳиб шуданд, аз тарафи раисони ноҳияҳо бо ифтихорномаҳо кадрдонӣ гардиданд. Дар даври вилоятӣ низ ин иқдом аз тарафи раиси вилоят ҷонибдорӣ мегардад. Вазъи таълиму тарбия, сатҳу сифати дониши хонадагони муассисаҳои таълимии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро зери таваҷҷӯҳи доимии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон қарор дорад. Барои баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои соҳаи маориф 292 кабинетҳои фанӣ нақшабандӣ шуда, 95 адад таъсис дода шуданд, ки 32,5 Ҷоизаи иҷроӣро ташкил медиҳад. Аз ҷумла кабинетҳои физика 29 адад (28 адад иҷро ё 96,5 Ҷоиза), химия 21 адад (31 адад иҷро ё худ 147,6 Ҷоиза), биология 12 адад (18 адад иҷро ё ин ки 150,0 Ҷоиза), география 3 адад (1 адад иҷро ё худ 33,3 Ҷоиза), математика 9 адад (4 адад иҷро ё 44,4 Ҷоиза), технологияи иттилоотӣ 48 адад (12 адад иҷро ё ин ки 25,0 Ҷоиза) ва суруду мусиқӣ 40 адад (иҷро 1 адад ё худ 2,5 Ҷоиза) амалӣ гардидаанд. [5;3] Аз таҳлилҳои бармеояд, ки Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон 100 нафар хонандаро дар давраи таътил ба истироҳат фаро гирифт. Кумитаи иттифоқи касабаи коркунони маориф ва илми ВМКБ барои фароғати 70 хонанда дар лагери истироҳатии “Саодат” – и ноҳияи Шуғнон шароит муҳайё сохт. Аз пурсишномаҳо бармеояд, ки имсол бори аввал ба истироҳатгоҳи “Ҷайзи истиқлол” – и ноҳияи Варзоб 25 нафархонандагон фиристода шуданд. Аз ҷониби Барномаи “Ҷамроҳ бихонем” (ЮСАИД) барои 1612 хонандаи синфҳои ибтидоӣ лагери рӯзона ташкил карда шуд. Рафти иҷро қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба амалӣ намудани Барномаҳои давлатии соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи мучахҳазгардонии кабинетҳои фанӣ ва озмоишгоҳҳо, Барномаи тақмили таълими забони русӣ ва англисӣ, Барномаи рушди муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи хусусӣ барои солҳои 2014 -2020», Барномаи таълим ва тарбияи томактабӣ, Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодҳо барои солҳои 2015-2020 ва ғайра гарчанде ба иҷро расонида шуда бошанд ҳам, лекин алоҳида бандҳои онҳо бо сабаби норасоии маблағ дар сатҳи паст қарор доранд. Дар ин ҷода бевосита дастгирии мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр ва ноҳияҳои вилоят ба мақсад мувофиқ аст. Аз тарафи Агентии ХДНМ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилоят 13 адад муассисаи таълимӣ аз аттестатсия ва 2 муассисаи таълимӣ аз аккредитатсияи давлатӣ гузаронида шуда, барои фаъолияти минбаъдаи онҳо иҷозатнома ва шаҳодатномаи аккредитатсияи давлатӣ дода шуд. Дар ин давра сатҳи сифати дониши 10953 хонанда мавриди санҷиш қарор дода шуд. Аз натиҷаи санҷиш маълум гардид, ки сатҳи сифати дониши хонандагони вилоят 50,1% ва азхудкунӣ 92%-ро ташкил медиҳад. Муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияҳои Ишкошим, Рӯшон, Шуғнон ва шаҳри Хоруғ бо кадрҳои омӯзгорӣ пурра таъмин мебошанд. Норасоии кадрҳои омӯзгорӣ бештар дар ноҳияҳои Дарвоз 19 нафар (махсусан аз фанҳои забони англисӣ), Рошқалъа 10 нафар (математика, химия, забони англисӣ ва русӣ), Мурғоб 5 нафар (математика, информатика, забони русӣ) ва ноҳияи Ванҷ 4 нафарро (математика, забони англисӣ) ташкил медиҳад. Сабаби асосӣ ин кам будани сарбории фан, дурии роҳ ва албатта мавҷуд набудани шароити зист мебошад.

Норасоии кадрҳои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимии вилоят аз рӯйи пешниҳоди мудирони шӯъбаҳои маорифи шаҳр ва ноҳияҳо ба 38 нафар мерасад. Аз тадқиқот дар асоси пурсишномаҳо дар бораи сармояи инсонӣ дар ВМКБ дар соли 2021 – 2022 бармеояд, ки ба ғайр аз ин дар ВМКБ мушкилотҳо дар ин соҳа мавҷуданд, ва барои ин тавсияҳо дода мешаванд:

1. Яке аз масъалаҳои ҳалталаб вобаста ба маблағгузориҳои сарикасӣ аст, зеро мактабҳо ҳарчанд мустақилияти молиявӣ дошта бошанд ҳам, эҳтиёҷоти худро қонеъ карда наметавонанд, чунки аз сабаби кам будани шумораи хонанда мактабҳо маблағи кофӣ надоранд. Бахусус, мактабҳои таҳсилоти умумии асосӣ ва ибтидоӣ дар масъалаи маблағ вазъи ноҳубе доранд, чунки онҳо филиали мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ буда, ҷиҳати камчинии маблағ мушкили худро ҳал карда наметавонанд.

2. Талаботи сокинон нисбати сохтмони муассисаи таълимии шакли нав дар ноҳияҳои Шугнон, Роштқалъа, Рӯшон ва шаҳри Хоруғ бо назардошти талаботи замони муосир, бо ташкили хобгоҳ барои кӯдакон аз деҳоти дурдаст зиёд шуда истодааст. Бехтар ба роҳ мондани маблағгузорӣ ба Барномаҳои давлатии соҳавӣ аз тарафи Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои вилоят

3. Таҳким бахшидан ба такмили таълими забони русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таълимии вилоят бо назардошти мустақкам намудани базаи моддӣ-техникӣ

4. Сохтмони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар деҳаҳо, ки зиёда аз 100 хоҷагӣ доранд, ба манфиати кор мебошад.

5. Барои гузаронидани чорабиниҳои вилоятӣ чумхуриявӣ, ба монанди озмунҳои “Омӯзгори сол”, “Мураббии сол”, “Мактаби сол”, иштирок дар конференсҳо ва ғайра маблағи кофӣ нест. Аз ин сабаб омӯзгорон дар баъзе озмунҳои чумхуриявӣ иштирок карда наметавонанд.

6. Азнавсозии бинои шӯъбаи маорифи ноҳияи Мурғоб ба нақша гирифта шавад, зеро ки бино соли 1932 ҳамчун интернати ноҳиявӣ сохта шуда, имрӯз ба талаботи замони ҳавобгӯ нест.

7. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо дар ҳавасманд намудани омӯзгорону хонандагон сахмгузорӣ намоянд, зеро иштирокчиёни асосии тамоми чорабиниҳо маҳз омӯзгорону хонандагон мебошанд.

8. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо барои ҷалби соҳибкоруни афроди саховатпеша барои бунёди мактабу кӯдакестони хусусӣ, марказҳои рушди барвақтии кӯдак, дарёфти дигар сарчашмаҳои маблағгузорӣ бояд чораҳои мушаххас андешанд.

Хамин тарик, сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малакаю маҳорат, қобилият ва саломатии инсонро меноманд. Маҷмӯи дониш, малакаю маҳорат, қобилият ва саломатии инсон барои он сармоя номида мешаванд, ки онҳо сарчашмаи гирифтани фоида ва таъмини талаботҳои оянда мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Банковское дело. Учебник, 2-ое изд. под. ред. проф. В.И. Колесникова, Л.Н. Кроливецкой. – М.: «Финансы и статистика», 2006.
2. Веснин В.Р. Основы менеджмента: учебник. – Москва: Проспект, 2011.-320 с.
3. Варшавская Е., Донова И. Неформальная занятость: к портрету «известной незнакомки» Человек и труд, 2003. №11
4. Ҳисоботи раёсати агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ВМКБ барои соли 2021, 2022
5. Ҳисоботи шуғли аҳоли ва муҳоҷирати меҳнат соли 2020, 2021, 2022.
6. Ҳисоботи оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018, 2019, 2020, 2021, 2022
7. Ҳисоботи рушди иқтисод ва савдои ВМКБ барои соли 2018 то 2020.

ЗАХИРАХОИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ИДОРАКУНӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ

Муддати дароз объекти омӯзиши назарияи иқтисодӣ на шахс, балки омилҳои моддӣ буданд, ки ҳамчун омилҳои умумибашарӣ ва муайянкунандаи пешрафт ба ҳисоб мерафтанд. Тавре маълум аст, дар даҳсолаҳои охир дар ҷаҳон дар тамоми тарзи ҳаёти инсоният дигаргуниҳои амиқ ба амал омадаанд, ки бо ташаккули ҷомеаи постиндустриалӣ ё иттилоотӣ алоқаманданд. Онҳо ба тамоилҳои рузафзуни баланд шудани рол ва аҳамияти инноватсионӣ, донишҳои нави илмӣ ва ахборот вобастаанд. Инсон омили муайянкунандаи ҳамаи ин дигаргуниҳост. аз одами солим дорои дараҷаи баланди дониш (маълумот), тайёрии касбӣ, фаъолияти соҳибқорию ҷамъиятӣ ва ташаббускорист, ки қувваи асосии пешбарандаи пешравӣ мегардад.

Калидвожаҳо: захира, маориф, омил, дониш, инноватсия, таълим, иқтисод.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ КАК ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ

Долгое время объектом исследования экономической теории был не человек, а материально-вещественные факторы, которые рассматривались как универсальные и определяющие факторы прогресса. Как известно, в последние десятилетия в мире происходят глубокие перемены во всем укладе жизни человечества, связанные с формированием постиндустриального, или информационного общества. Они обусловлены набирающими силу тенденциями повышения роли и значения инноваций, новых научных знаний и информации. Определяющим фактором всех этих перемен является человек. Именно здоровый человек с высоким уровнем знаний (образования), профессиональной подготовки, деловой и общественной активности, инициативности становится ныне главной движущей силой прогресса.

Ключевые слова: ресурс, образования, фактор, знаний, инноваций, профессиональной подготовки, экономика.

HUMAN RESOURCES AS A OBJECT OF MANAGEMENT IN THE ECONOMY

For a long time, the object of study of economic theory was not a person, but material factors, which were considered as universal and determining factors of progress. As you know, in recent decades, the world has undergone profound changes in the entire way of life of mankind, associated with the formation of a postindustrial, or information society. They are due to the growing trends of increasing the role and importance of innovations, new scientific knowledge and information. Man is the determining factor in all these changes. It is a healthy person with a high level of knowledge (education), professional training, business and social activity, initiative that is now becoming the main driving force of progress.

Key words: resource, education, factor, knowledge, innovation, training, economics.

Сведения об авторе: Акназарова София Абдуласановна – ст. препод. кафедры эконом. теории Хорогского Государственного университета, им. М.Назаршоева, E-mail: s.aknazarova68@mail.ru Тел: +992935229813 Маълумот дар бораи муаллиф:

Маълумот дар бораи муаллиф: Акназарова София Абдуласановна муаллими калони кафедраи назарияи иқтисод Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, Email: s.aknazarova68@mail.ru Тел: +992935229813

Information about the author: Aknazarova Sofiy Abdulasanovna- the senior trainer of economic theories of Khorog State University, E-mail: s.aknazarova68@mail.ru Phone: +992935229813

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАҲЛИЛИ ОМОРИ ГУМРУКӢ (МАСОИЛ ВА МЕТОДОЛОГИЯ)

Гурминчов А.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Муқаддаман барои муайян намудани нақши омори гумрукӣ дар системаи фаъолияти гумрукӣ ва пешбурду баҳисобгирии тичорати хориҷии давлат бояд нахуст ба худи мафҳуми омор рӯчуъ ва рушанӣ андохта шавад. Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «омор»-ро олими немис **Готфрид Ахенвал** соли **1746** ҳангоми дарс додани курси «Давлатшиносӣ» дар донишгоҳи Германия истифода намуда, пас он курси мазкурро ба курси «Статистика» табдил медиҳад ва аз ҳамон давра аввалин маротиба статистика ё омор ҳамчун илм ва низоми таълим эътироф мегардад.[2,5] Вожаи омор аз калимаи латинии *status* гирифта шуда, маънояш «ҳолат» ё «вазъ» мебошад. Ибтидо истилоҳи «омор»-ро ба маънои ҳолати сиёсии давлат истифода мебарданд. Фельан мафҳуми омор ба 4 маъно корбурд карда мешавад:

1. Омор ҳамчун илм маҷмӯи чихатҳои миқдории ҳодисаҳоро дар робита бо сифатиашон омӯхта, чун предметҳои таълим дар макотиби олии ва махсус омӯзонда мешавад;
2. Омор ҳамчун маводҳои рақамӣ доир ба равандҳои гуногуни ҳодисаҳои табиату ҷамъият, ки дар натиҷаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешбарии фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ ба вуҷуд меоянд, арзёбӣ менамояд;
3. Омор ҳамчун соҳа барои ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва интишори маълумотҳо оид ба равандҳои ҷамъиятӣ дар ҳаёти хоҷагии халқ истифода бурда мешавад; (омори ҳисоб).
4. Омор ҳамчун ченак (*параметр*) барои муайян намудани бузургиҳои тасодуфӣ, ки дар натиҷаи мушоҳидаҳои баҳри тасдиқи эҳтимолии фарзияҳои (*гипотеза*) нисбии табиат амалӣ мешавад. Мисол, дар омори математикӣ истифодабарии ченакҳои (χ^2, t).

Омори гумрукӣ дар баробари дигар соҳаҳо чун низоми муайяни илмӣ мақсад, вазифа ва объекти тадқиқу таҳлили худро дорад. **Объекти омӯзиши омори гумрукӣ**- ин тичорати хориҷӣ ва фаъолияти мақомоти гумрук махсуб меёбад. **Мақсади омори гумрукӣ**- барои таъмин намудани Хадамоти гумруки ҚТ, мақомоти қонунбарор ва ҳокимияти иҷроияи давлатӣ бо маълумотҳо оиди вазъи тичорати хориҷии ҚТ ва фаъолияти мақомоти гумрук мебошад.[4,25] Ташкил ва пешбурди омори гумрукӣ яке аз функцияҳои асосии мақомоти гумрук ба ҳисоб меравад.[4,376] Асоси ҳуқуқӣ барои ташкили омори гумрукӣ Кодекси гумрукии ҚТ ба шумор рафта, тибқи ин санади меъёрӣ омори гумрукӣ ба **омори гумрукии тичорати хориҷии ҚТ** ва **омори гумрукии махсус** тасниф мегардад. Инчунин бояд қайд намуд, ки санади дигари меъёрии танзимкунандаи бевоситаи омори гумрукӣ дар доираи мақомоти гумрук ин Фармоиши сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҚТ аз 10 феввали соли 2016, №26-Ф. «Дар бораи тартиби ҷамъоварӣ, коркард, пешниҳод ва нигоҳдории маълумоти омори гумрукии тичорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути СИАЯ»[7] мебошад. Дар робита бо методологияи омори гумрукӣ ва мавриди амиқи амал қарор додани он ба таври фишурда намунаҳои ташкил ва пешбурди омори гумрукиро тавзеҳ медиҳем.

Ҳудуди доираи мушоҳидаҳои оморӣ

Таҳти ҳудуди доираи мушоҳидаҳои оморӣ ҳадди оморӣ фаҳмида мешавад, яъне чунин моҳияти минималии арзиш, ё дигар нишондиҳандаҳои молҳоро муайян намуда поёни онҳо дар омори гумрукии савдои хориҷӣ ба ҳисоб гирифта намешавад. Ба мушоҳидаҳои оморӣ ҳамаи молҳои декларатсияшаванда, ки мутобиқи қонунгузории давлат бо пешниҳоди декларатсияи гумрукии молҳо ва ё дигар ҳуҷжатҳои барасмиятдаровардашуда ба мақомоти гумрук пешниҳод карда шудаанд, дохил мешаванд.[6]

Нишондиҳандаҳои омили гумрукии тичорати хориҷӣ

Барои ташаккул додани омили гумрукии тичорати хориҷии давлат нишондиҳандаҳои зерин истифода бурда мешаванд:

1. Давраи ҳисоботӣ;
2. Самти ҳаракати мол (воридот ва содирот);
3. Рамзи мол;
4. Кишвари истехсолкарда;
5. Кишвари савдоқунанда;
6. Кишвари таъинот;
7. Кишвари ирсолқунанда;
8. Вазни ҳолис;
9. Рамз ва номгӯи воҳиди ченаки иловагӣ;
10. Миқдори мол бо воҳиди ченаки иловагӣ;
11. Арзиши омили мол.

Мушоҳидаҳои омили дар омили гумрукии

Мушоҳидаҳои омили зинаи аввали тадқиқоти омили ба шумор рафта, маълумотҳое, ки дар натиҷаи он ба даст меоянд дар зинаҳои дигари тадқиқотҳои омили истифода бурда мешаванд. Бинобар ҳамин муваффақиятҳои тадқиқотҳои омили аз сифати мушоҳидаҳои омили вобастагии калон дорад. Агар маълумоти дар натиҷаи мушоҳидаи омили ҳосилшуда носаҳеҳ ё пастсифат бошад, натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ ва умуман таҳлили объекти омӯзиш дар давраҳои оянда низ ба ҳамин минвол носаҳеҳ ва мубҳам боқӣ мемонад. Мисол, ҳисоб намудани ДБГ, гурӯҳбандии он аз рӯи низоми гумрукии ё хусусияти иқтисодӣ, ки аз сифати ин равандҳо, дақиқ муайян намудани ҳаҷми гардиши савдо, баланси савдо, коэффисенти руйпуш, динамикаи афзоиш ва ҳоказо вобастагии зиҷ дорад. [6]

Бузургиҳои омили

Барои тавсифдиҳии ҷамъии ҳодисаҳои омили бузургиҳои омили (*нишондиҳандаҳо*) ба таври васеъ истифода мешаванд. Бузургиҳои омили ҳамчун ифодақунандаи хусусиятҳои воҳид ва маҷмӯи зуҳуротҳоро тавсиф медиҳанд. Бузургиҳои омили чун нишондиҳандаҳои ҷамъбастанқунанда метавонанд ба **бузургиҳои мутлақ, нисбӣ ва миёна** тақсим гарданд[2]. **Бузургиҳои мутлақ**- ҳаҷми ҳодисаҳои зуҳуротро, ченаки ин ё он нишондиҳандаҳоро ифода меқунанд. Дар рафти мушоҳидаи омили гумрукии савдои хориҷӣ маълумотҳое, ки аз декларатсияи бори гумрукии (*ДБГ*) гирифта мешаванд ҳамчун бузургиҳои мутлақ ҳисобида шуда, дараҷаи афзоиши ин ё он ҳодисаро таҷассум меқунанд. Мисол, (*бузургии содирот/воридоти моли- i ба давлати j*). Бузургиҳои мутлақ *X-ro* ифода намуда, миқдори умумии онҳо дар маҷмӯи омили *N-ro* баён меқунанд. Бузургиҳои мутлақ ба ду намуд ҷудо мешаванд, яъне лаҳзавӣ- (*моментные*)- (дараҷаи инкишофи ҳодисаро дар санаи муайян, нархи воридотии семент ё нархи содиротии қувваи барқ) ва фосилавӣ (*интервальные*), ки (дараҷаи инкишофи ҳодисаро дар фосилаи муайяни вақт иникос меқунанд, ба ибораи дигар бузургии содирот/воридоти мол дар моҳ, квартал, сол ва ғ.) тақсим мешаванд. Бузургиҳои мутлақ бо воҳидҳои зерин ифода меёбанд:

1. Воҳиди ченаки арзишӣ (сомонӣ, доллари ИМА, рубл ва ғ.);
2. Воҳиди ченаки натуралӣ (дона, метр, кг, тонна, литр, киловатт-соат);
3. Воҳиди ченаки шартӣ-натуралӣ (мисол, машруботи спиртӣ бо дкл 100%, маводҳои суخت бо ккал/кг ё МДж/кг);

Шумораҳое, ки аломати якхела доранд бо *f* (*кал.англисӣ frequency*- частота) ифода ёфта дар натиҷаи ҷамъии бузургиҳои бо аломатҳо яқранг *N-ro* ҳосил меқунанд. Мисол:

$$\sum f = N.$$

Бузургиҳои нисбӣ- дар натиҷаи муқоисақунии ду бузургии мутлақ ҳосил мешавад. Бузургии, ки бо он муқоиса гузаронида мешавад «**асос**» номида мешавад. Бузургиҳои нисбӣ метавонанд дар шаклиҳои зерин зоҳир гарданд:

1. Дар шакли коэффисентӣ- агар асос ба як воҳид қабул шуда бошад;
2. Дар шакли фоизҳо (%) – агар асос ба 100 қабул шуда бошад;
3. Дар шакли промилле (‰) – агар асос ба 1000 қабул шуда бошад.

Бузургиҳои нисбӣ аз намудҳои зерин иборат аст:

1. Б.н. индекси динамика, формула: $i_D = \frac{X_1}{X_0}$;

Мисол, гардиши савдои хориҷии ВМКБ дар соли 2021 **14052784** долл.ИМА-ро фаро гирифта, ин нишондиҳанда дар соли 2020 **7557142** долл.ИМА-ро ташкил медиҳад. Динамикаро аз рӯи формулаи $i_D = 14052784/7557142 * 100\% = +186\%$, яъне ҳосил аз асос зиёд аст, бинобар ҳамин динамикаи тағйирот аз рӯи формулаи зерин меёбем: $T = i_D - 1$. Дар мисоли боло $T = 186\% - 100\% = +86\%$, яъне ГСХ ВМКБ дар 12 моҳи соли 2021 нисбат ба 12 моҳи соли 2020 86% афзоиш ёфтааст.

2. Б.н. индекси нақша, формула: $i_n = \frac{X'_1}{X_0}$;

3. Б.н. индекси иҷроиши нақша, формула: $i_{ин} = \frac{X_1}{X'_1}$;

4. Б.н. индекси ҳиссагузорӣ (структура), формула: $i_{СТ} = d = \frac{f}{\sum f}$

5. Б.н. индекси координатсионӣ, формула: $i_K = \frac{f}{f_0}$;

6. Б.н. индекси муқоиса (фарқия), формула: $i_\phi = \frac{X_A}{X_B}$;

7. Б.н. индекси интенсивӣ, формула: $i_{ИН} = \frac{X}{Y}$.

Индексҳое, ки дар формулаҳо зоҳир ёфтаанд, метавонанд дар фаъолияти омори гумрукӣ ба пуррагӣ истифода шаванд.

Бузургиҳои миёна- бузургии ҷамъбасти буда, андозаи нишондиҳандаҳои майлқунандаро дар маҷмӯъ шарҳ медиҳад. Вазифаи асосии бузургии миёна аз он иборат аст, ки дараҷаи тағйирёбӣ, тараққиёти ҳодисаҳоро дар як вақт ва макони муайян шарҳ медиҳанд. Намудҳои бузургиҳои миёна зеринанд:

1. Бузургиҳои миёнаи арифметикӣ;
2. Бузургиҳои миёнаи гармоникӣ;
3. Бузургиҳои миёнаи хронологӣ.

Дар навбати худ б.м. арифметикӣ 2 хел мешавад: оддӣ ва мушоҳидавӣ. Арифметикии

оддӣ, формула: $\bar{X} = \frac{X_1 + X_2 + \dots + X_N}{N} = \frac{\sum X}{N}$;

Арифметикии мушоҳидавӣ, формула: $\bar{X}_{af} = \frac{X_1 * f_1 + X_2 * f_2 + \dots + X_n * f_n}{f_1 + f_2 + \dots + f_n}$;

Бузургиҳои миёнаи гармоникӣ низ дар навбати худ ба 2 гурӯҳ ҷудо мешаванд: оддӣ ва мушоҳидавӣ.

Гармоникии оддӣ, формула: $\bar{X}_{гарм} = \frac{1+1+\dots+1}{\frac{1}{x_1} + \frac{1}{x_2} + \dots + \frac{1}{x_N}} = \frac{N}{\sum \frac{1}{X}}$;

Гармоникӣ мушоҳидавӣ, формула:
$$\bar{X}_{\text{гарм}} = \frac{\sum w}{\sum \frac{w}{X}} = \frac{w_1 + w_2 + \dots + w_N}{\frac{w_1}{x_1} + \frac{w_2}{x_2} + \dots + \frac{w_N}{x_N}}$$

Бузургии миёнаи хронологӣ аз рӯи формулаи зерин навишта мешавад:

$$\bar{X}_{\text{хрон}} = \frac{\frac{x_1}{2} + x_2 + x_3 + \dots + \frac{x_N}{2}}{N-1};$$

Қаторҳои динамика

Нишондиҳандаҳои оморие, ки пай дар пай ба таври хронологӣ дар як қатор ҷойгир шуда, тағйироти зухуротро вобаста ба вақт ва қонуниятҳои тағйирёбии онро ифода менамоянд, қаторҳои динамика номида мешавад. Қаторҳои динамика намудҳои зерин дорад: **лаҳзавӣ ва даврӣ**. **Қ.д.лаҳзавӣ**-қаторҳое, ки ҳолати ягон зухуротро дар вақти муайян нишон медиҳанд (*сари моҳ, охири моҳ, охири сол ва ғ.*). **Қ.д.даврӣ**- қаторҳое, ки ҷамъбасти натиҷаҳои муайяно дар фосилаи муайяни вақт нишон медиҳанд (*моҳ, квартал, сол ва ғ.*). Қаторҳои динамика нишондиҳандаҳои зеринро дорост:

1. Афзоиши мутлақ, формула: $\Delta y_i^B = y_i - y_1; (+)$ ё $\Delta y_i^3 = y_i - y_{i-1} (-)$.
2. Коэффисенти инкишоф, формула: $i_i^B = y_i / y_1; (+)$ ё $i_i^3 = y_i / y_{i-1} (-)$.
3. Коэффисенти афзоиш, формула: $K_a = K_n - 1$
4. Суръати инкишоф, формула: $T_i = \frac{\Delta y_i}{y_{\text{баз}}} 100\%$.
5. Суръати афзоиш, формула: $T_i = i_i - 100\%$,

Қаторҳои динамикае, ки дар боло зикр кардем бо 2 метод, яъне методи базисӣ ва занҷирӣ ҷамъбасти шуданд.

Усули индексӣ дар омори гумрукӣ

Дар амлиёти иқтисодӣ ва оморӣ «индекс»-ҳо ба монанди бузургиҳои миёна васеъ истифода бурда мешаванд. **Индекс** аз калимаи латинии *index* гирифта шуда маънояш «нишондиҳанда» мебошад. Индекс ин бузургии нисбӣ буда, зухуроти динамикӣ, фоизи иҷроиши нақша ё ки тасдиқи фарқияти нишондиҳандаҳои иқтисодиро ифода мекунад. Асосан индексҳое, ки дар омори гумрукии савдои хориҷӣ истифода мешаванд аз индекси миёнаи нарх, индекси ҳаҷми физикии мол, индекси ҳаҷми арзишии мол ва индекси шартӣ савдо иборат мебошанд. Муфассалан ҳар як индексҳоро дида мебароем:

1. Индекси миёнаи нархи содирот/воридот, формула: $I_p^{C(B)} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$ ё ин, ки

$$I_p^{C(B)} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum \frac{p_1 q_1}{i_p}}; \text{ инчунин хусусияти хоси ҳисоби индекси миёнаи нарх аз рӯи}$$

гурӯҳи молҳо ба ҳамаи давлатҳо чунин аст: $I_p^{\Theta(H)} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum \frac{p_1 q_1}{\tilde{i}_p}}$. Дар ин ҷо, $\tilde{i}_p$ –

индекси миёнаи нархҳо таносубан ба давлатҳо.

2. Индекси арзишии моли содирот/воридот, формула: $I_{pq}^{C(B)} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0}$;

3. Индекси ҳаҷми физикии моли содирот/воридот аз рӯи формулаи Ласпейрес:

$$I_q^{C(B)} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}; \text{ ё ин, ки } I_q^{C(B)} = \frac{I_{pq}^{C(B)}}{I_p^{C(B)}}. \text{ Дар ин чо:}$$

p_1, p_0 — нархи мол дар давраи ҳисоботӣ ва давраи базисӣ;
 q_1, q_0 — миқдори мол дар давраи ҳисоботӣ ва давраи базисӣ.

4. Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки барои таҳлили тамоюли (*тенденция*) рушди савдои хоричӣ мавриди истифода қарор мегирад, ин индекси «шартии савдо» мебошад, ки дар асоси он робитаи индекси миёнаи нархи содиротро бо индекси

миёнаи нархи воридот муайян мекунад, чунин формуларо дорост: $I_{шс} = \frac{I_p^C}{I_p^B}$.

Системаи нишондиҳандаҳо ва аломатҳо дар омили гумрукӣ

Яке аз элементҳои калидӣ дар омили гумрукӣ ин системаи нишондиҳандаҳо ба ҳисоб рафта, хусусияти зуҳуротҳои иқтисодиро иникос мекунад. Нишондиҳандаҳои асосие, ки дар омили гумрукии савдои хоричӣ истифода мешаванд ин пеш аз ҳама ҳаҷми **гардиши савдои хоричӣ (ГСХ)**, ки иборат аст аз суммаи арзиши содирот ва воридот, яъне аз рӯи формулаи зерин ифода меёбад: **ГСХ = С + В;**

Фарқият байни арзиши содирот ва воридотро **бақияи (сальдо) савдои хоричӣ** ё ин, ки «**баланси савдо**» меноманд, формула: **БСХ = С – В;**

Муқоиса намудани содирот бо воридотро индекси координатсионӣ ҳосил мегардад, ки онро коэффисенти руйпуш ё фаро гирифтани воридот аз ҳисоби содирот, формула:

$$K_{\text{фаро}} = \frac{C}{B};$$

Гардиши савдои умумичахонӣ (ГСУ)-(ОМТ) иборат аз ҳаҷми интиқоли мол миёни мамлакатҳои ҷаҳон дар асоси арзиши содиротии молҳо, яъне фақат аз индекси содиротӣ иборат аст, формула: $ГСУ = \sum_{i=1}^n C_i$, дар ин чо n – миқ. дав. содирот.

Фарқияти суммаи арзиши содирот ва воридоти мамлакатҳои ҷаҳонро **бақияи (сальдо) умумичахонии савдо (БУС-СМТ)** меноманд, формула: $БУС = \sum_{i=1}^n C_i - \sum_{j=1}^m B_j$, m – миқ. мамлакатҳои воридкунандаи мол.

Ҳиссаи мамлақати алоҳида ё гурӯҳи давлатҳои алоҳидаро дар савдои умумичахониро

чунин муайян мекунад, формула: $d_j = \frac{C_j}{ГСУ}$, ё $d_n = \frac{\sum_{j=1}^n C_j}{ГСУ}$;

Дар ин чо: C_j – ҳаҷми умумии содирот мамлакатҳои j ; n – миқдори мамлакатҳои таҳлилшавандае, ки содиротро анҷом додаанд.

Дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат ҳар як давлат дар ин ё он соҳа ҳиссаи худро дорад. **Ҳиссаи давлати алоҳидаро дар содирот моли алоҳида (гурӯҳи молҳо)** аз рӯи

чунин формула: $d_{ij} = \frac{C_{ij}}{\sum_{j=1}^m C_{ij}}$, Дар ин чо: C_{ij} – ҳаҷми содироти моли i -и

мамлақати j ; m – миқдори мамлакатҳои содироткунандаи моли i –ро дар бозори ҷаҳонӣ.

Ҳиссаи содиротии мамлакати алоҳида дар маҷмӯи маҳсулоти миллӣ (МММ-ВНП) нишон медиҳад, ки кадом соҳаи истеҳсолии МММ-ии мамалакат ба бозори ҷаҳонӣ нигаронида шудааст ё ин, ки баръқс, формула:

$$d_j = \frac{C_j}{МММ_j}, \text{ МММ- ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти миллии мамлакати } j.$$

Коэффисенти вобастагии иқтисодиёти миллӣ аз воридот нишон медиҳад, ки чанд миқдор ҳаҷми истеҳсолии МММ ба миқдори воридотӣ рост меояд, формула:

$$K_{\text{воб } j} = \frac{B_j}{МММ_j}, \text{ Дар ин ҷо: } B_j - \text{ ҳаҷми умуми воридотии } j\text{- мамлакат.}$$

Ҳиссаи содирот дар истеҳсоли намудҳои алоҳидаи молҳо аз рӯи формулаи зерин:

$$d_{эj} = \frac{C_{ij}}{Q_{ij}}, \text{ Дар ин ҷо; } Q_{ij} - \text{ ҳаҷми истеҳсолии моли } i\text{-ии } j\text{-мамлакат.}$$

Ҳиссаи воридот ба талаботи намудҳои алоҳидаи молҳо нишон медиҳад, ки вобастагии иқтисодиёти мамлакат ба воридоти намудҳои алоҳидаи мол, формула:

$$d_{Bj} = \frac{B_{ij}}{T_{ij}}, \text{ Дар ин ҷо: } B_{ij} - \text{ ҳаҷми воридотии моли } i\text{-ии } j\text{-мамлакат; } T_{ij} - \text{ ҳаҷми талаботи моли } i \text{ мамлакати } j.$$

Коэффисенти содироти нисбии махсусгардонидашуда дараҷаи тақсимои байналмилалӣ меҳнатро нишон медиҳад, формула:

$$K_{СНМ j} = \frac{d_{ij}}{d_i}, \text{ Дар ин ҷо } d_{ij} - \text{ ҳиссаи содироти моли } i\text{-ии мамлакати } j \text{ дар ҳаҷми умумии содироти моли } i ; d_i - \text{ ҳиссаи содироти моли } i \text{ дар ҳаҷми умумии содирот.}$$

Агар $K_{СНМ} > 1$ бошад, пас мамалакати мазкур дар хоҷагии умумичаҳонӣ дар истеҳсоли ин гуна мол махсусгардонида шудааст.

Коэффисенти диверсификатсия аз рӯи формулаи зерин муайян мешавад:

$$K_{\text{Див}} = \frac{\sum_{i=1}^n |d_{ij} - d_i|}{2}, \text{ Дар ин ҷо: } n - \text{ ҳаҷми номгӯи мол. } K_{\text{Див}} \text{ дар фосилаи аз } 0 \text{ то } 1 \text{ муайян}$$

мешавад. Агар коэффисент ба 1 наздик бошад, он гоҳ истеҳсоли моли мамалакат ба хоҷагии умумичаҳонӣ нигаронида шудааст. Дар суръати васеъ намудаи истеҳсоли моли содиротӣ, ки ба бозори умумичаҳонӣ нигаронида шудааст, он гоҳ $K_{\text{Див}}$ ба 0 наздик мешавад. Агар $K_{\text{Див}} = 0$ бошад, пас сохтори содиротии мамлакат қомилан диверсификасия шудааст, яъне структураи содиротии мамлакатҳои j ба структураи умумичаҳонӣ мувофиқ аст. Методикаи ҳисоби коэффисенти содироти нисбии махсусгардонидашуда (СНМ) ва диверсификасияро дар ҷалби минтақа ба робитаҳои иқтисодии хоричӣ ва арзёбии омори истифода мебаранд.

Дар фарҷом бояд гуфт, ки ҳамаи ин нишондиҳандаҳо, ки дар боло зикр намудем асосҳои назариявии омори гумрукиро ташкил медиҳанд ва ҳамзамон метавон онҳоро дар фаъолияти амалияи корӣ истифода намуд.

АДАБИЁТ

1. Халипов СВ. Таможенное право: Учебник. 3-е изд., пе-рераб. и доп.-Москва: «Зерцало-М», 2006. — 440 с.
2. Чалиев А.А., Овчаров А.О. Таможенная статистика. Учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета, 2008. – 148 с.

3. **Чалиев А.А., Овчаров А.О.** СТАТИСТИКА. Учебно-методическое пособие. Часть 1. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета, 2007.– 87 с.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2018-саҳ 435.
5. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2020-саҳ 806.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05 июли соли 2014, №464 «Дар бораи Методологияи ягонаи омили гумрукии тичорати хориҷии давлатҳои аъзои ИДМ».
7. Фармоиши сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҚТ аз 10 феввали соли 2016, №26-Ф. «Дар бораи тартиби чамъоварӣ, коркард, пешниҳод ва нигоҳдории маълумоти омили гумрукии тичорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути СИАЯ»

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАҲЛИЛИ ОМИЛИ ГУМРУКӢ (МАСОИЛ ВА МЕТОДОЛОГИЯ)

Дар мақолаи зикршуда масъалаҳои назариявӣ ва амалии омили гумрукӣ инъикос ёфтааст. Худи мафҳуми омили ҳамчун илм ва татбиқи амалии он дар фаъолияти гумрукӣ баррасӣ шудааст. Дар ин мақола ба методология ва амалияи имрӯзаи таҳлили омили гумрукӣ, инчунин таъсири падидаҳои иҷтимоӣ ва табиат ба он таваҷҷӯҳи хоса дода шудааст. Барои самаранок истифода бурдани маълумотҳои рақамӣ дар соҳаи иқтисод бидуни истифодаи усулҳои тадқиқот қор қардан ғайриимкон аст. Дар системаи фаъолияти гумрукӣ усулҳои гуногуни омили истифода мешаванд ва имкон медиҳанд, ки вазъи иқтисоди миллӣ ва ҷаҳониро дақиқ пешгӯӣ кунем. Сарчашмаҳо ва маълумоти рақамии иттилоотӣ ҳар қадар боэътимодтар бошанд, ҳамон қадар ба равишҳо ва принципҳои илмӣ асос ёфта бошанд, дар таҳлили динамика ва пешгӯии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ҳамон қадар объективӣ бештар мешавад. Саволҳои дар боло зикршуда, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташаккули омили гумрукӣ, механизмҳо ва усулҳои таҳлилро дар бар мегиранд, дар арзёбии вазъи иқтисоди миллӣ нақши муҳим доранд.

Калидвожаҳо: Консепсияи илмии омили, арзишҳои омили, қувватҳои вақт, усули индекс дар омили гумрукӣ, низомии нишондодҳо ва аломатҳо дар омили гумрукӣ.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА АНАЛИЗА ТАМОЖНОЙ СТАТИСТИКИ (ВОПРОСЫ И МЕТОДОЛОГИЯ)

В упомянутой статье отражаются теоретические и практические вопросы таможенной статистики. Рассматривается само понятие статистика как науки, и ее практического приложения в таможенном деле. Особое внимание в данной статье уделяется методике и текущей практике анализа таможенной статистике, а также влияния на него общественных и природных явлений. Для эффективного использования цифровых данных в сфере экономики невозможно обойтись без применения научно-исследовательских методов. Различные статистические методы применяются в системе таможенной деятельности, и дают возможность точного прогнозирования состояния национальной и мировой экономики. Чем более надежные источники и информационные цифровые данные, чем больше они основываются на научных подходах и принципах, тем больше объективность в анализе динамики и прогнозирования экономических индикаторов. Вышеназванные вопросы, охватывая теоретические и практические аспекты формирования таможенной статистики, механизмы и методы анализа, играют важную роль в оценке состояния национальной экономики.

Ключевые слова: Научное понятие статистика, статистические величины, динамические ряды, индексный метод в таможенной статистике, система показателей и признаков в таможенной статистике.

THEORY AND PRACTICE OF CUSTOMS STATISTICS ANALYSIS (ISSUES AND METHODOLOGY)

The mentioned article reflects the theoretical and practical issues of customs statistics. The very concept of statistics as a science, and its practical application in the customs business is considered. Particular attention in this article is paid to the methodology and current practice of analyzing customs statistics, as well as the impact of social and natural phenomena on it. For the effective use of digital data in the field of economics, it is impossible to do without the use of research methods. Various statistical methods are used in the system of customs activities, and make it possible to accurately predict the state of the national and world economy. The more reliable sources and informational digital data, the more they are based on scientific approaches and principles, the greater the objectivity in the analysis of dynamics and forecasting of economic indicators. The above questions, covering the theoretical and practical aspects of the formation of customs statistics, mechanisms and methods of analysis, play an important role in assessing the state of the national economy.

Keywords: Scientific concept of statistics, statistical quantities, dynamical series, index method in customs statistics, system of indicators and characteristics in customs statistics.

Маълумот оиди муаллиф: Гурминчов А.М.-капитани хадамоти гумрук, сарнозири бахши таҳлил ва омили гумрукии Раёсати минтақавии гумрукӣ дар ВМКБ, суроға: 736000, ш.Хороғ, куч.Ш.Шохтемур, 553 Erpie1990@mail.ru, +992 927804911

Сведения об авторе: Гурминджов А.М.- капитан таможенной службы, главный инспектор сектор анализа и таможенной статистики Региональное таможенное управление по ГБАО, адрес: 736000, г.Хорог, ул.Ш.Шохтемур, 553 Erpie1990@mail.ru, +992 927804911

Information about the autor: Gurminjov A.M.- senior inspector sector analysis and customs statistics Regional customs control on GBAO, address: 736000, city Khorog, st.Sh.Shohtemur, 553 Erpie1990@mail.ru, +992 927804911

УДК 334.012

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ГБАО

Джонмамадов Шермамад. Институт экономики и демографии НАНТ,
Гуломшоева Ситора. Хорогский государственный университет им.М.Назаршоева

В соответствии с Национальной стратегией развития Республики Таджикистана на период до 2030 года предусмотрено переход от аграрно-индустриальной модели развития страны к индустриально-аграрной. В результате планируется рост промышленного производства и выпуска конкурентоспособной продукции как для внутреннего рынка, так и для экспорта.

В целях обеспечения реализации ускоренной индустриализации страны в Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» Маджлиси Оли 2022-2026 гг. объявлены «Годами развития промышленности».

«С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечения реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, предлагаю 2022-2026 годы, то есть до празднования 35-летия Государственной независимости Таджикистана, объявить «Годами развития промышленности», — сказал Лидер нации.

С целью выполнения поставленных задач исходящих из Послания Президента Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 мая 2020 года, №293

была принята «Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы».

Осуществление одной из стратегических целей – ускоренной индустриализации страны даст возможность обеспечить устойчивое развитие промышленности как производителя высокой добавочной стоимости, в результате чего появятся десятки тысяч новых рабочих мест. [7.320]

В начале периода независимости область нуждалась в развитии сферы электроэнергетики и совершенствовании работы автомобильного транспорта, от которых зависело развитие, прежде всего, промышленности других направлений экономики области.[1.540]

За период независимости в области реализовано 25 инвестиционных проектов на сумму более 1 млрд 200 млн сомони, которые в основном направлены на строительство и реконструкцию объектов инфраструктуры.

Промышленность области представлена 12 предприятиями. Удельный вес объема промышленной продукции в области в общем объеме её производства в республике в 2009 году составил 0,7 %.

Наличие множества энергетических возможностей в области является одним из ключевых факторов развития сферы промышленности.

Поэтому, несмотря на экономические трудности первых лет независимости, усилиями и поддержкой правительства и при содействии партнеров по развитию в 1994 году были введены в строй два первых блока ГЭС «Памир-1». А в 2005 году эта ГЭС заработала на полную мощность. [5.93]

Для дальнейшего развития энергетической отрасли в ГБАО по инициативе правительства страны в сотрудничестве с партнерами по развитию (Всемирный Банк, Международная финансовая корпорация (МФК) и Швейцарское агентство по экономической поддержке) в 2002 году в соответствии с Концессионным соглашением была создана компания «Памир Энерджи», образованной в виде государственного и частного партнерства на основе концессионного договора сроком на 25 лет.

Пользуясь поддержкой правительство компании «Памир Энерджи» удалось за 19 лет функционирования привлечь в энергетику области иностранные инвестиции на сумму 103,1 млн.долларов.

Компания «Памир-Энерджи», представлена маломощными гидроэлектростанциями районного значения, одиннадцатью малыми и мини ГЭС, общей установленной мощностью 44,16 МВт и ЛЭП 35/10/0,4 кВ общей протяженностью 2609 км, крупнейшими из которых являются ГЭС Памир-1, мощностью 28 тыс. кВт.

В настоящее время уровень развития энергетики в ГБАО отстает от среднереспубликанского показателя. В 2017 году в области было выработано 187 млн.квт.часов электроэнергии, что составляло 1,03% от всей произведенной электроэнергии в стране. В силу того, что в зимний период из-за обледенения и маловодья гидроэлектростанции вырабатывают электроэнергию в пределах 60-70 % возможности мощностей. Поэтому вырабатываемой в области электроэнергии хватает только для бытовых нужд и промышленные предприятия из-за нехватки электроэнергии не могут работать ритмично в течение 4-5 месяцев в году. [8.230]

Именно поэтому в целях обеспечения развития сфер промышленности и энергетики области правительством страны запланировано строительство гидроэлектростанций «Себзор» и «Санобод».

Ведется строительство ГЭС «Себзор» мощностью 11000 кВт и сметной стоимостью 486730,0 тыс. сомони

Строительство ГЭС Санобод. Планируется, что мощность гидроэлектростанции составит 100-120 МВт, а оценочная стоимость превысит 100 млн.долларов. Важно, что для ее строительства не требуется водохранилище. При этом запуск объекта даст возможность ввести в строй промышленные и перерабатывающие предприятия, развивать реальные сектора экономики ГБАО страны

Важную роль в обеспечении развития промышленности играют строительство автомобильных дорог и транспорт.

В период независимости за счет средств правительства и с привлечением иностранных инвестиций реализовано 6 инвестиционных проектов на сумму 96,1 млн. долларов, в рамках которых построено и введено в эксплуатацию 104,4 км дорог и 8 мостов. В то же время за этот период при поддержке правительства и финансировании партнеров по развитию на сумму 4685,4 тыс. долларов построено 6 мостов общей протяженностью 584,9 метра.

Также ведутся проектно-изыскательские работы по проекту реконструкции автомобильной дороги Калай-Хумб-Ванч до границы Рушанского района. Вместе с тем завершено ТЭО проекта реконструкции автомобильной дороги Лаби Джар-Тавильдара-Калай-Хумб на общую сумму 1 млн долларов за счет безвозмездной помощи Кувейтского Фонда. Ведутся переговоры с представителями Экспортно-импортного банка Китая по финансированию реализации проекта строительства дороги Калаи Хумб-Хорог-Мургаб-перевал Кульма (граница КНР) протяженностью 652 км.

Горнодобывающая промышленность является одним из главных факторов развития промышленности и ускоренной индустриализации в целом. В настоящее время, на наш взгляд, наиболее перспективными для финансирования являются следующие инвестиционные проекты:

1.Разработка рудника месторождения лазурита «Лодждвардара»

Месторождение «Ляджварда» находится в Шугнанском районе Горно- Бадахшаской Автономной области Республики Таджикистан. Основное полезное ископаемое — лазурит. Всего на месторождении выделены продуктивные три зоны: центральная, северная и глубокая. По состоянию на 1.04.1990 г. на месторождении «Лодждвардара » числятся запасы по категории С1+С2 в количестве 510,7 т ювелирно-поделочного лазурита и 71,3 т — для облагораживания. Срок обеспечения рудами —19,5 лет.

Общая стоимость проекта 1,1млн \$. Срок окупаемости -3-4 года

2.Разработка месторождения «Снежное» добыча благородного рубина

Срок обеспеченности запасами — 38,8 лет

Общая стоимость проекта -14,8 млн.\$

3.Разработка месторождения мраморного оникса «Патру

Общая стоимость проекта -22,5млн. \$

Срок окупаемости (год) — 3,6

4.Реконструкция Северо-Памирского камнеобрабатывающего предприятия «Хрусталь»

Общая стоимость проекта

(млн. долл. США) -3,2млн. \$

из них:собственные — 2,1;

внешние инвестиции — 1,1. Срок окупаемости (год) — 3

5.Проведение геологоразведочных работ на месторождении железа «Барч» в Рушанском районе ГБАО

Общая стоимость проекта 150млн.тона запасов

(млн. долл. США) -10млн.дол.

Срок окупаемости (год) — 7

6.Проведение геологоразведочных работ на рудопроявлении Сулистьк», ГБАО мургабский район

Общая стоимость проекта

(млн. долл. США) – 10

Срок окупаемости (год) —5

6.Строительство мини цементного завода в Ванчском районе Горно- Бадахшанской Автономной Области

Производство цемента будет осуществляться из отходов месторождения известняка «Даштак», гипсового камня «Сохчарв» и суглинков «Куртекинское».Месторождение «Сохчарв» и «Даштак» вблизи от предполагаемого место строительства завода. Рядом с

месторождением проходит международная автомобильная дорога Душанбе — Кулма — Кайракарум.

Общая стоимость проекта (млн. долл. США) - 20

7.Проведение геологоразведочных работ с последующей добычей железом в пределах проявления «Гумас» (никель)

Административно объект располагается на территории Ванчского района

Общая стоимость проекта (млн. долл. США) - 5

Срок окупаемости (год) —5

С целью исполнения постановления правительства от 27 ноября 2019 года, №600 “О Правилах выдачи разрешения физическим лицам на добычу россыпных полезных ископаемых старательским и вольноприносительским способами”, в 2021 году выдано 60, а с момента принятия данного решения - 640 разрешений (стоимость лицензии составляет 680 сомони).

С целью привлечения иностранных инвестиций в экономику области Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан №2010 от 20.01.2010, утверждено Положение «О свободной экономической зоне «Ишкошим» (производственно-коммерческого типа) состоит из отдельных (ограниченных) территорий с общей площадью участков земель в 200га создается на территории Ишкошимского района Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан сроком на 50 лет. СЭЗ «Ишкошим» существует с 2011года.

На строительство ее инфраструктуры было предусмотрено более 81,4 млн сомони. Однако, до сегодняшнего дня на эти цели выделены всего 9,4 млн сомоней.

В 2020 году в СЭЗ «Ишкошим» было зарегистрировано всего лишь 5 юридических лиц.

Однако среди пяти СЭЗ страны наиболее неразвитой остается СЭЗ «Ишкашим», зарегистрированная в 2009 году, так и осталась пустой огражденной территорией. А ведь планировалось, что она будет выступать локомотивом развития не только ГБАО, но и провинции Бадахшан Афганистана, в плане возможности привлечения сырья, ресурсов для переработки продукции сельского хозяйства, горнодобывающей промышленности, способствует взаимовыгодному торговому сотрудничеству и реэкспорту товаров из Китая, Пакистана и Афганистана. СЭЗ «Ишкашим» находится в весьма выгодном территориальном положении, так как может выступить транспортным коридором, связывающим Таджикистан с Афганистаном, Китаем, Пакистаном и Центральной Азией.

В администрации ГБАО связывают провалы СЭЗ с нестабильностью в Афганистане. После создания СЭЗ, да и сегодня, положение в Афганистане в корне изменилось в худшую сторону, из-за чего Пакистан не смог реализовать строительство дороги через Зебок в Афганистан, в Синьцзяне Китая начались волнения и все это повлияло на деятельность СЭЗ.

Именно поэтому, совет народных депутатов ГБАО согласно статьи 58 Конституции Республики Таджикистан, используя свое право законодательной инициативы предложил внести изменения в закон РТ «О свободных экономических зонах» в части создание подзоны СЭЗ «Ишкашим» в районе Тем города Хорога, налоги и все доходы от нее будут направлены в бюджет Ишкашимского района. Прошло 4 года а вопрос до сих не решен и окончательное решение по этому вопросу остается за правительством Таджикистана.

На наш взгляд, есть и другие причины неразвитости СЭЗ «Ишкашим». Во-первых, изначально вопрос о создании этой зоны недостаточно был проработан и обоснован с экономической точки зрения. Экономическому блоку правительства необходимо было тщательно изучать потенциал и существующую инфраструктуру района, прежде чем принять решение об создании СЭЗ. Скорее всего, вопрос о создании СЭЗ «Ишкашим» был мотивирован политическими мотивами, чем экономическими. Во-вторых, в настоящее время из-за усугубляющегося кризиса на севере Афганистана и необходимой инфраструктуры говорить о перспективах проекта в ближайшие 5-6 лет не приходится.

В-третьих, большие расходы на перевозку. Большие расходы на перевозку грузов не могут не отпугивать потенциальных инвесторов.

Для привлечения иностранных инвестиций в экономику области с целью развития промышленности при ограниченном бюджете, необходимо активно использовать механизм ГЧП в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве».

Внедрение новых способов использования и расширения механизма государственно-частного партнерства может способствовать достижению ускоренной индустриализации путем использования свободных площадок государственного имущества.

Несмотря на то, что соответствующий опыт использования механизма ГЧП в республике уже имеется, существуют и некоторые проблемы в этой области, которые требуют своего решения:

- отсутствие профессионально подготовленных специалистов в сфере ГЧП, способных подготовить и сопровождать потенциальные проекты;
- слабость механизма государственного софинансирования проектов ГЧП;
- развитие нормативно - правовой базы, регулирующей выпуск и обращение ценных бумаг в проектах ГЧП и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Внешнеэкономическая деятельность РТ. Статистический сборник – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2019. – С.549.
2. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» Маджлиси Оли 2022-2026 гг
3. «Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы».
4. Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан №2010 от 20.01.2010, «О свободной экономической зоне «Ишкошим»
5. Н. Хоналиев Памир: история и перспективы социально-экономического развития. Душанбе, 2019, стр.93.
6. Хазанович Э.С. Инвестиции: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2011. – 320с.
7. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2011. – С.-357.
8. World Investment Report 2015. United Nations. New-York&Geneva, 2015. - P.239.

САРМОЯҲОИ ХОРИҶИ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ ВМКБ.

Дар мақола аҳамияти соҳа дар рушди кишвар тавассути ҷалби сармоияи хориҷӣ нишон дода шудааст. Мутобиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 гузариш аз модели аграрӣ-саноатии рушди кишвар ба модели индустриалӣ-аграрӣ пешбинӣ шудааст. Қарорҳо, барномаҳо, қонунҳо, инчунин Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки оиди ҷалби сармоияи хориҷӣ ба иқтисодиёт барои рушди саноат нигаронида шуда, овардашудаанд. Ин ба баланд шудани мақоми байналмилалӣи кишвар, рушди савдои байналмилалӣ, ҷалби сармоя, рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, беҳбуди шароит барои рушди соҳибкорӣ ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: сармоя, сармоияи хориҷӣ, соҳибкорӣ, бозори ҷаҳони.

В статье показано значение отрасли в развитии страны за счет привлечения иностранного капитала. Согласно Национальной стратегии развития Республики Таджикистан переход от аграрно-индустриальной модели развития страны к индустриально-аграрной модели намечен на период до 2030 года. Представлены решения, программы, законы, а также послание Президента Республики Таджикистан, которые направлены на привлечение иностранного капитала в экономику для развития промышленности. Это будет способствовать повышению международного статуса

страны, развитию международной торговли, привлечению инвестиций, повышению конкурентоспособности отечественной продукции на мировых рынках, улучшению условий для развития бизнеса и частного сектора в Республике Таджикистан.

Ключевые слова; капитал, иностранный капитал, предпринимательство, мировой рынок.

FOREIGN INVESTMENTS AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF GBAO.

The article indicates the importance of the industry for the development of the country by attracting foreign investment. In accordance with the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, a transition from the agrarian-industrial model of the country's development to the industrial-agrarian one is envisaged. The given resolutions, programs, laws, as well as the message of the President of the Republic of Tajikistan, which are aimed at attracting foreign investment in the economy in order to develop industry. This contributes to raising the international status of the country, developing international trade, attracting capital, the competitiveness of domestic products in world markets, and improving the conditions for the development of entrepreneurship and the private sector in the Republic of Tajikistan.

Key word; investment, foreign investment, entrepreneurship, world markets.

Маълумот дар бораи муаллифон: Джонмамадов Шермамад д.э.н., профессор, ведущий научный сотрудник отдела экономических сравнительных исследований ИЭ и ДНАНТ

Гуломшоева Ситора Хорогский Государственный Университет им.М.Назаршоева

ФРАНЧАЙЗИНГ КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ФОРМА ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Имомназаров Музаффар Ахмаджонович Технологический университет Таджикистана
Султонбекова Мохира Рустамбековна Технологический университет Таджикистана

Франчайзинг для национальной экономики является относительно новым явлением, в то время зарубежных особенно европейских странах он столетиями практиковался как инструмент удовлетворения потребностей общества в разнообразных услугах. И сегодня в мировой и национальной экономике начинает набирать популярность такая модель ведения бизнеса. Начиная с второго десятилетия XXI века резко начало увеличиваться количество не только франшиз международных брендов, но и локальных. Именно данный факт позволяет сделать вывод об актуальности данной темы, так как франчайзинг – это одно из перспективных направления развития международного бизнеса.

Франчайзинг является одной из самых прогрессивных форм экономического взаимодействия, которая позволяет предприятиям организовать конкурентоспособный бизнес под известной торговой маркой. Бурного развития франчайзинга как одного из методов сбыта товаров и услуг, используемого в самых различных сферах предоставления услуг [1;113с].

Франчайзинг — это термин, который определил перспективную форму ведения бизнеса. Результативность франчайзинга уже подтверждена во всем мире и представляются существенной частью систематизации международных форм ведения бизнеса.

На сегодняшний день большинство предприниматели во всем мире воспринимают франчайзинговые системы как безопасный способ ведения бизнеса, при котором компания-производитель значительно сокращает свои затраты на разработку и продвижение бренда, а предприниматель получает возможность начать успешный бизнес с минимальными рисками, поскольку при ведении и организация бизнеса представляется существенным компонентом стабильности и последовательности.

В условиях рыночной экономики франчайзинг представляет собой возможность расширения и развития для многих компаний. Франчайзинговый договор является одним из способов стать совладельцем малого или крупного бизнеса для start-up-ерами в предпринимательской деятельности. На возрастающих рынках, таких, как в Республике Таджикистан, франшиза считается самым быстрым способом изучения навыкам ведения бизнеса, необходимым для организации фирм.

Поскольку франчайзинг является усовершенствованной формой лицензирования, являющейся достаточно прибыльным методом продвижения бизнеса, данная тема имеет свою актуальность в данный момент времени.

История франшизы начинается в США в середине XIX века. Исаак Мерритт Зингер был пионером франчайзинговой модели. Он был основателем компании Zinger, занимающейся производством и обслуживанием швейного оборудования. После несколько десятилетий, в 1898 году, опыт Зингера воспользовался General Motors.

Развитие франчайзинга может оказаться одной из наиболее эффективных форм поддержки специфическая форма ведения бизнеса в Таджикистане, одного из возможных решений столь важной государственной функций.

Таким образом, ежегодно в республики, по-нашему проведенной исследований в среднем последние годы появляется один-две новых зарубежных франшиз. (диаграмма 1) Данный факт показывает, что на рынке национальной экономике достаточно не хватает молодых и перспективных франшиз. На наш взгляд, если рассматривать риски в развитии франчайзинга в Таджикистане возможных угроза кроется в изменении валютного курса, колебаниях стоимости экспортируемых товаров, политике и иных нестабильных экономических факторах.

Диаграмма 1. Количество франшиз в Таджикистане

Как видно из диаграмма 1 в Республике Таджикистан практически не развит франчайзинговой системы. Поэтому на наш взгляд внедрение система франчайзинга как экономического инструмента необходимы соответствующие экономические предпосылки и условия, которые в Таджикистане не сформировались или сформировались частично.

Отсюда по нашему мнению основные проблемы слабая развитость франчайзеров в Таджикистане в первую очередь связаны с:

■ неустойчивый экономический рост национальной экономики. Мировой опыт показывает, что франчайзинговые бизнесы требуют в первую очередь стабильности и предсказуемости экономической, правовой, институционального развития и т.д.;

■ у большинства предпринимателей – отсутствует потенциальных франчайзи – необходимых капитал для стартового вхождения во франчайзинговую систему;

■ сложности в получение банковских кредитов с связи высокого ставка процента для создания стартового капитала;

■ отсутствием единой методики для определения стоимости бренда и доход у этого бренда в франчайзинговой системы и т. д.

Развитие бизнеса с использованием франчайзинга можно рассматривать как обычный инвестиционный проект: независимый предприниматель или предприятие вкладывает средства с целью получения прибыли [2; с.56].

В этом случае для оценки эффективности использования франчайзинговой модели ведения бизнеса, в большинстве применяются распространенные в международной и отечественной практике методы анализа инвестиционных проектов.

К наиболее популярным и развитым из них относятся:

■ финансовый анализ и предусматривающий расчет финансовых результатов для реализации проекта только для его непосредственных участников;

■ определение срока окупаемости вкладываемых инвестиций; сравнение этого показателя с экономически оправданным сроком окупаемости капиталовложений позволяет сделать вывод о целесообразности инвестирования;

■ определение простой нормы прибыли на инвестиции (балансовой рентабельности инвестиций); сопоставление рассчитанного значения показателя с определенным, установленным инвестором порогом позволяет принять решение о начале реализации инвестиционного проекта или отказе от него;

■ методы, базирующиеся на дисконтировании, предполагающие расчет следующих показателей: чистой приведенной стоимости, интегральной приведенной стоимости, внутренней нормы рентабельности, индекса доходности [5, с.- 33].

Главное требование, которое выдвигается к данным методиками в процессе оценки эффективности инвестиций в развитие бизнеса с использованием франчайзинга, заключается в том, что они должны позволять определять рациональность вступления во франчайзинговую сеть и давать возможность разработать систему франчайзинговых платежей, которая обеспечит стабильность и выгодность функционирования бизнеса в целом.

Однако современная практика и эмпирические исследования доказывают, что непосредственное использование указанных методик дает некорректные результаты и существенно искажает выводы, последнее свидетельствует о том, что они без адаптации к особенностям создания, расширения и функционирования франчайзинговых сетей использоваться не могут [3, с.-172].

Франшизная система в сфере услуг — это одного из видов франчайзинг, в основе которого лежит доверие клиента к бренду.

Бренд является важным фактором определяющий обеспечения конкурентного преимущества всей сети, потому что идеи, лежащие в основе организации франчайзинговых предприятий, легко копируются, что присуще именно сфере услуг. Услуги отличаются от товаров неосязаемостью, поэтому клиентам всегда приходится ориентироваться и доверять бренду, который уже является гарантией качества.

Необходимо еще раз отметить, что значительная часть предоставляемых франшиз, это конечно же разрешений на пользование брендами, на рынке относится к сфере услуг и торговле.

Так как сфера услуг имеет тенденцию к постепенному расширению и в нашем местном рынке и зарубежном по мере развития экономики, предложения по

франчайзингу систематически увеличиваются именно в этой сфере. Причины, по которым значительное количество франчайзинговых предложений концентрируются в данной сфере, заключаются в специфике сферы услуг.

Несмотря на преимущества франчайзинговой система и способа организации бизнеса, необходимо отметить, что франчайзинг в Республике Таджикистана еще не получил такого широкого распространения, как в Европе, России и США, но есть вероятность что в ближайшее время тоже развивается на нашем местном рынке.

Тут можно обусловлено рядом факторов, сдерживающих надёжность франчайзера и развитие франчайзинга Рис 1.

Некоторые из них лежат в экономической сфере, другие связаны с низким организационно-правовым уровнем развития данной области, а также можно отметить с социально психологическими проблемами.

И еще можно отметить, что у нас до сих пор не функционирует не одного закона о франчайзинговые системы. И для его развития в дальнейшей могло бы способствовать содействию инновационного развития, внедрению новых бизнестехнологий, стандартов организации бизнеса и повышению деловой культуру.

Рисунок 1. Факторы, определяющие надёжность франчайзера

Экономика страны получит стабильный малый бизнес: франчайзинг мобилизует финансовые сбережения, культуру управления, а также позволяет вовлекать в активную деятельность слои населения, по разным причинам стоящие в стороне от экономики [4; 39с.].

Изучив информацию о франчайзинге, можно сделать вывод о том, что бизнес схема является достаточно выгодной для приобретения и создания собственного бизнеса с нуля. Не смотря, на тот факт, что франшиза требует доработок, а также

больших финансовых вложений, по сравнению с заявленными усредненными показателями со стороны франчайзера.

Франчайзинговый способ ведения бизнеса, является результативным деятельностью и каналом дистрибуции. В результате происходит распределение товаров и услуг не только внутри стран, но и по всему миру. На сегодняшний день крупнейшими экспортерами франчайзингового бизнеса являются США.

На наш взгляд, это зависит от финансовой и законодательной поддержки государства, так же как и: разработка стратегии, направленной на совершенствование хозяйственной деятельности, продвижение отечественных брендов, повышение стандартов качества, а также наличие высоких маркетинговых позиций. Такие руководящие позиции находят объяснения в их видении развития франчайзинговых сетей. Сети, которые будут связаны с наименее рискованными путями выхода на внешний рынок, при этом привлекая частный капитал из стран присутствия.

Таким образом, сдерживающими факторами развития франчайзинга являются слаборазвитая политика поддержки малого бизнеса, слабая правовая база, отсутствие в учебных программах вузов дисциплин, направленных на преподавание интеграции и получение информации, направленной на изучение франчайзинга как отдельной отрасли.

Можно отметить, что франчайзинг на данный момент является одним из известных инструментов, реально позволяющих повысить эффективность малого и среднего бизнеса. Также систематизированы наиболее важные функции крупного и малого бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашуров, Ф.А. Франчайзинг – инструмент развития бизнеса / Ф.А. Ашуров // Вестник Университета (Государственный университет управления). - 2013. - №5. - С. 113-117.

2. Лавренова, А.А. Франчайзинг как форма предпринимательства и как инструмент обеспечения конкурентоспособности организации / А.А. Лавренова // Экономика. Управление. Право. - 2011. - №11-1. - С. 56-60.

3. Новоселов, Д.В. Методика оценки эффективности концессионно-франчайзинговых проектов / Д.В. Новоселов // Экономика. Налоги. Право. - 2010. - №6. - С. 172-175.

4. Пономарева Е.В. Повышение инновационной активности малых предприятий Санкт-Петербурга // Национальные интересы: приоритеты и безопасность, 2011. - № 32. – С. 38-43.

5. Царьков, В.А. Новые методы и модели анализа инвестиционных проектов / В.А. Царьков // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2013. - №47. - С. 33-43.

6. Lafontaine, F. Franchising: Directions for Future Research // International journal of the economics of business / F. Lafontaine, 2014. - P. 21-25.

7.

ФРАНЧИЗИНГ ҲАМЧУН ШАКЛИ МАХСУСИ ПЕШБУРДИ БИЗНЕС ДАР ТОЧИКИСТОН

Дар мақола франчайзинг ҳамчун шакли мушаххаси пешбурди бизнес дар Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Ҳамчунин масъалаҳои рушди фаъолияти франчайзингӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баррасӣ гардиданд.

Калидвожаҳо: Франчайзинг, франчайзинг, бизнес, франчайзер, таҷриба, амалия, иқтисоди миллӣ ва ғ.

ФРАНЧАЙЗИНГ КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ФОРМА ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается франчайзинг как специфическая форма ведения бизнеса в Таджикистане. Также были обсуждены вопросы развития франчайзинговой деятельности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Франчайзинг, франчайзинг, бизнес, франчайзер, опыт, практика, народное хозяйство и др.

FRANCHISING AS A SPECIFIC FORM OF BUSINESS DOING IN TAJIKISTAN

Brief annotation: This article considers franchising as a specific form of doing business in Tajikistan. And also considered the problems of development of franchising activities in the Republic of Tajikistan.

Key words: Franchising, franchise, business, franchisor, practice, experience, national economy, etc.

УДК 334.012

МУШКИЛОТҲОИ АСОСИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САЙЁҲИ ДАР ВМКБ

Искандаршоева З.К. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Дар ҷаҳони муосир соҳаи сайёҳӣ дар рушди ҷомеа нақши муассир дошта, аз сатҳи ташаккул ва инкишофи инфрасохтори он низоми муносибатҳои муосири хочагидорӣ дар соҳа ва самаранокии фаъолияти субъектҳои хочагидори он вобастагӣ дорад. Тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, сайёҳӣ дар арсаи байналмилалӣ яке аз соҳаҳои сердаромад, манбаи ғани гардонидани бучети давлат ва омили муҳими беҳтар гардидани шароити зиндагии мардум махсуб меёбад.

Таъсири рушди устувори сайёҳӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, мамлакатҳои алоҳида ва ба минтақаҳо яке аз тамоюлҳои аҳамиятнок ва доимӣ буда, воситаи хуби инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Сайёҳиро ҳамчун соҳаи мустақили иқтисодиёти миллии сахмгузор ба рушди иқтисодиёти ҳар як кишвар шарҳ додан мумкин аст. Талаботи аҳоли дар сайру сайёҳат на танҳо аз ҷониби пешкашкунандагони хизматрасониҳои сайёҳӣ, балки аз тарафи дигар соҳаҳо, ки бо сайёҳӣ алоқаманданд, қонеъ гардонида мешавад.

Баҳши сайёҳӣ, дар ҷаҳон бо низом рушд меёбад ва барои миллионҳо одамон ҷойи корӣ эҳё карда, ба рушди тамоми соҳаҳои хочагӣ таъсир мекунад. Дар як қатор давлатҳо сайёҳӣ ба сифати соҳаи мустақили сердаромад эътироф шудааст, ки роҳандозии барномаҳои мукаммали давлатӣ дар асоси кластерикунони соҳа вобаста ба имконоти табиӣ, инфрасохторӣ ва иқтисодии кишвар барои рушди босуботи ин баҳш замина мегузорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои имкониятҳои зиёди сайёҳӣ мебошад, рушди соҳа аз ташаккули самтҳои хизматрасонӣ вобастагӣ дорад. Таҷрибаи кишварҳо нишон медиҳад, ки кишварҳои дорои захираҳои ночизи сайёҳӣ метавонанд бо ташаккул ва рушди инфрасохтори соҳа теъдоди зиёди истеъмолкунандагони хизматрасонии сайёҳиро ҷалб намоянд.

Бинобар ин омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди сайёҳӣ, махсусан дар маҳал, ва роҳҳои мукаммал гардонидани он масъалаи мубрами рӯз буда, асоси интихоби мавзӯи таҳқиқоти мазкур гардид.

Дар асоси таҳқиқоти илмӣ маълум карда шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги сайёҳӣ, аз ҷумла табиати дилфиребу нотакрор, кӯҳҳои осмонбӯс, дарёҳои ҷаззобу кӯлҳои зебоманзар, олами набототу ҳайвоноти бою рангин, иқлими муътадил, мероси бойи маданӣ-таърихӣ ва амсоли он мебошад, ки он пойгоҳи азим ва заминаи лозимӣ ҷиҳати рушди сайёҳӣ буда метавонад.

Дар солҳои охир Тоҷикистон тӯфайли идораи самаранок дар соҳаи сайёҳӣ нуфузи мусбӣ сайёҳӣ пайдо намуда, ҳамчун яке аз давлатҳои беҳатар барои сайёҳат шинохта мешавад. Новобаста аз он, ки ҳиссаи даромад аз сайёҳӣ дар Тоҷикистон назар ба дигар мамлакатҳои ИДМ кам бошад ҳам, нишондиҳандаҳои рушди сайёҳӣ ва афзоиши миқдори хориҷиёни ба ҷумҳурӣ воридшуда, назар ба солҳои сипаришуда ба маротиб бештар мебошад [2, с. 65].

Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ бо пешниҳоди Пешвои миллат соли 2018 дар кишвар “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шуд. [6, 20].

Амалӣ намудани нуктаҳои Паёми Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи самтҳои хоҷагии халқ, аз он ҷумла соҳаи сайёҳӣ, метавонад мақоми кишварро дар арсаи байналхалқӣ боло бардорад ва сатҳу сифати зиндагии мардуми кишварро беҳтару хубтар гардонад.

Чи хеле, ки таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, сайёҳон пеш аз ҳама ба дараҷаи ободонии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва сатҳу сифати инфрасохтори сайёҳӣ диққати зиёд медиҳанд. Аз ин рӯ таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, аз ҷумла бо ҷалби соҳибкорону сармоягузoron бунёд намудани инфрасохтори сайёҳӣ дар гирду атрофи онҳо солҳои охир зиёд шуда истодааст. [10, с. 6].

Ба ҳолати имрӯза шумораи умумии ёдгориҳои таърихиву фарҳангии шаҳру ноҳияҳои вилоят 648 ададро ташкил дода, таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ дар ҳудуди вилоят бо маблағгузории шарикони рушд дар ноҳияи Шуғнон чашмаи “Шох Носир”, болопӯш кардани осорхонаи деҳаи Намадгӯт дар ноҳияи Ишкошим, чашмаи нарзани деҳаи Сист, чашмаи “Нарзан”-и деҳаи Вранг, таъмири ҷойи фарҳангии “Шохтолиб” дар ноҳияи Ишкошим амалӣ шуда истодаанд. Сайёҳон метавонанд аз мавзӯҳои таърихӣ фарҳангии вилоят, аз ҷумла қалъаҳои Қаҳ-қаҳа, Ямчун, Карон, мазорҳо ва осорхонаҳо дидан намуда, аз маданияту урфу одати қадимаи мардуми маҳаллӣ маълумот пайдо кунанд.

Қалъаи Ямчун таҳти назорати Барномаи Бонки Ҷаҳонӣ қарор дошта, бо маблағи 5.1 млн доллар азнавсозӣ хоҳад шуд. Дар доираи лоиҳаи мазкур барои муайян ва татбиқ намудани механизми истифодаи қалъаи Ямчун ҳамчун маҳаки сайёҳӣ барои беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллӣ гурӯҳи корӣ аз ҳисоби намояндагони вазорату кумитаҳо ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таъсис дода шуд [5, 10].

Дар баробари ин мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки сатҳи инфрасохтори сайёҳӣ ва сатҳи хизматрасониҳои сайёҳии вилоят дучори мушкилотҳои зиёд мебошад. Пеш аз ҳама ин ба талаботи замони ҷавобгӯ набудани роҳҳои автомобилгарди вилоят, хеле кам будани устохонаҳои таъмири техникӣ қад қад роҳҳои автомобилгард, набудани хатсайри ҳавоии доимии Душанбе-Хоруғ ва гаронбаҳо будани нархи чиптаҳои ҳавопаймо.

Дар ҳудуди вилоят 6 адад осоишгоҳҳои табобатӣ солимгардонӣ вучуд дошта, дар бештари аз ин осоишгоҳҳо хизматрасониҳои гигиенӣ ва ҳолати санитарӣ хуб ба роҳ монда нашудааст ва масъалаи беҳбуд бахшидан ба сифати хизматрасониҳо талаб мекунад [5, . 18].

Таълилҳо нишон медиҳанд, ки меҳмонхонаҳои хурду миёна ва меҳмонсарой (Homestay) дар як шабонарӯз метавонад 2379 нафар сайёҳони дохилию хориҷиро қабул карда, барои онҳо мутобиқи имконияташон хизматрасонӣ намояд. Аз ҷумла, меҳмонсарой (ҳомстей) дар ноҳияи Дарвоз 5, ноҳияи Ванҷ 3, ноҳияи Рушон 47, ноҳияи Шуғнон 7, ноҳияи Роштқалъа 12, ноҳияи Ишкошим 33, ноҳияи Мурғоб 35, шаҳри Хоруғ 22 ададро ташкил медиҳанд. Мутаасифона қисми меҳмонсаройҳо баҳусус дар ноҳияҳои дурдаст, ба талаботи замони мосир ҷавобгӯ набуда, дар дохил ҳоҷатхона ва ҷойи оббозӣ надоранд. Дар баъзе меҳмонхонаҳо об ба тариқи реча таъмин карда мешавад. Барои беҳтар ба роҳ мондани сифати хизматрасонӣ дар чунин ҷойҳои дурдаст дастгирӣ намудани субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ тавассути роҳандозӣ намудани имтиёзҳо ва имкониятҳо аз ҳисоби Барномаҳои Грантӣ ва дигар маблағгузoron мувофиқи мақсад мебошад. [2, с.10].

АДАБИЁТ

1. Бобозода А.О. - Возможности для развития туризма и привлечения туристов в Республику Таджикистан / О.А. Бобозода, Л.И. Алиева // Послание Таджикского национального университета №2/9, Душанбе-2017 с.
2. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2019. Душанбе, 2004. - 127с.
3. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. – Асосҳои туризм, Душанбе – 2020
4. Маълумотномаи ММҲД ВМКБ оид ба иҷрои супориши Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 ноябри соли 2021, № 24/10-16 дар бораи Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 марти соли 2019, № АП-1176 “Дар бораи Нақша чорабиниҳо бахшида ба “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ”
5. Ҳисоботи шӯъбаи рушди сайёҳии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар давоми дувоздаҳ моҳи соли 2021
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе 45 саҳ
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019 12:21, шаҳри Душанбе 45 саҳ
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.01.2021 10:00, шаҳри Душанбе 37 саҳ
9. Рафти иҷрои Нақша чорабиниҳои амалсозии сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

МУШКИЛОТҲОИ АСОСИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САЙЁҲИ ДАР ВМКБ

Дар мақола доир ба соҳаи сайёҳӣ, имкониятҳои рушди сайёҳӣ дар ВМКБ, намудҳои асосии хизматрасонии сайёҳӣ, шумораи санаторию истироҳатӣ ва меҳмонхонаҳо маълумот дода шудааст. Дар баробари ин мисолҳо оварда шудаанд, ки мушкилоти мавҷуда ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар минтақа таъсири манфӣ мерасонанд.

Калидвожаҳо: туризм, хизматрасонӣ, инфраструктура, маданияти миллий, меҳмонхонаҳо ва саноати миллий

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В ГБАО

В статье представлена информация о сфере туризма, возможностях развития туризма в ГБАО, основных видах туристических услуг, количестве лечебных и оздоровительных курортов и отелей. Наряду с этим, приводятся примеры существующих проблем, оказывающих негативное влияние на развитие туристической отрасли области.

Ключевые слова: туризм, услуги, инфраструктура, национальная культура, отели и народные промыслы.

This article provides an information about tourism, opportunities of the development of tourism sector in GBAO, main types of tourism service the amount of sightseeing places of GBAO and region, the amount of sanitary and hostel in the region. Also this article provides an information about the challenges of tourism development that influence to the tourism sector in GBAO.

Key words: Tourist, services, infrastructure, culture, hotels and folk – crafts.

Сведения об авторе: Искандаршоева З.К. – старший преподаватель кафедры экономической теории, г.Хорог, улица Иджубова 206 тел: +992934541166, E-mail: Dilya.04.11@mail.ru

Information about the author: Iskandarshoeva Z.K. – Senior lecturer of the department of Economics section of “Economic Theory”, named after B. Iskandarov. Mamadato Ichubov street 206 phone: 934541166, E-mail: Dilya.04.11@mail.ru
УДК 334.012

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҶОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОЧИКИСТОН ВА НАҚШИ ҶСК ШИРКАТИ “ПОМИР ЭНЕРЧӢ” ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ.

Насрадиншоева Меҳрангез. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев
Энергетика яке аз муҳимтарин соҳаҳои хоҷагии халқ буда, ба истехсолу истифодаи навъҳои гуногуни энергия ва захираҳои энергетикӣ (нефт, газ, ангишт, энергияи об, торф, варақсанги сӯзанда, энергияи атом, қувваи бод, мадду ҷазр ва ғ.) машғул аст. Бо итминони комил метавон гуфт, ки ҷаҳони имрӯзаро бе нерӯи барқ тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро тамоми дастгоҳу лавозимоти ҳозиразамон бо истифода аз нерӯи барқ сохта шудаанд ва қор мекунад. Ин аст, ки тамоми давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба тараққии ҷаҳон мекушанд, ки нерӯи барқро ба ҳар роҳу воситае, ки набошад дастрас кунанд.

Яке аз воситаҳои маъмул ва самаранок истехсол намудани энергияи электрикӣ ин сохтмони НБО мебошад. Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги энергияи барқии обӣ (гидроэнергетика) мебошад, ки дар як сол 527 млрд.квт/соат ба ҳисоб меравад. Захираи энергетикаи барқи обии Тоҷикистон дурнамои хуби рушдро дошта, он 317 млрд.квт/соатро дар як сол ташкил медиҳад, ки 4-5% танҳо дар айни ҳол истифода мешавад. Бо иқтидори энергетикаи барқии обӣ Тоҷикистон ҷои 8-умро дар дунё пас аз Хитой, Россия, ИМА, Бразилия, Заир, Ҳиндустон ва Канада, ҷои якумро дар Осиёи Марказӣ ва ҷои дуумро дар ИДМ ишғол менамояд. Асоси энергетикаи Тоҷикистон бештар аз 95% энергияи барқи обӣ ташкил медиҳад. Таъминкунандагони асосии об дар Тоҷикистон пирияхҳо мебошанд, ки калонтарини онҳо силсилапирияхҳои Помир ба шумор мераванд. Миқдори умумии пирияхҳои Помир 1085 ададро ташкил медиҳанд, ки дар якҷоягӣ масоҳати 8041 км мураббаъро (тақрибан 1%-и ҳудуди ҷумҳурӣ) ташкил медиҳанд. Қариб 93%-и кишварро кӯҳсор ташкил медиҳад, ки аз миёни кӯҳсорон зиёда аз 947 адад дарёҳои хурду калон ҷорӣ мешаванд, ки дарозии умумиашон ба 28500 км рафта мерасад. [1, 227]

Иқтидори энергияи обии Тоҷикистон беш аз 3 баробар зиёдтар назар ба талаботи энергияи барқӣ дар тамоми Осиёи Марказӣ мебошад. Аз 481 млрд.килловат/соат иқтидори гидроэнергетикӣ давлатҳои Осиёи Марказӣ 352 млрд.ё 73,2%-и захираҳои гидроэнергетикӣ ба Тоҷикистон рост меояд. Ҷангоми самаранок истифода бурдани ин захираҳо минтақаро метавон бо энергияи арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин намуд. Бояд қайд кард, ки беш аз 98%-и энергияи барқӣ, ки дар Тоҷикистон истехсол карда мешавад, аз ҳисоби НБО аз ҷумла 97%-и он аз нерӯгоҳҳои бузургу миёна ба даст меояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз соли 2000-ум инҷониб таваҷҷӯҳи бештарро ба рушди гидроэнергетикаи кишвар зоҳир менамояд, чунки маҳз дар дар ҳамин соҳа миқдори бештари захираҳои то ҳол истифоданашуда вучуд дорад ва ба қор андохтани иқтидорҳои нави энергетикӣ дар кишвар заминаро барои ҳавасмандгардонии рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон эҷод мекунад, ки ин барои бештар шудани тавозуни тиҷоратии кишвар мусоидат менамояд.

Барои ноил шудан ба чунин натиҷаҳои ғоидабахш диққати асосӣ ба сохтмон ва ба истифода додани НБО-ҳои Сангтӯда 1 ва Сангтӯда 2 бо иштироки сармояи Россия ва Эрон, сохтмон ва ба истифода додани НБО-и Роғун, ки калонтарин иншооти НБО ба ҳисоб меравад, равона карда шудааст.

Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон нерӯгоҳи асосии бо қувваи барқ таъминкунандаи сокинони вилоят ҶСК ширкати “Помир Энерҷӣ” ба шумор меравад,

ки 25-уми майи соли 2002-юм дар асоси Шартномаи консессионӣ бо Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсис ёфтааст. Мувофиқи Шарномаи мазкур тамоми воситаҳои асосии истеҳсолкунанда, интиқолдиҳанда ва тақсимкунандаи неруи барқ дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба муддати 25 сол ба ихтиёри Ширкати «Помир Энерҷӣ» дода шуданд.

Баъд аз таъсис ёфтани Ширкати «Помир Энерҷӣ» нахуст иншооти обтаъминкунӣ дар кӯли Яшилкул, сохтмони хати баландшиддати интиқоли барқи 35кВ «Танг-Хоруғ» ва васеъсозии зеристгоҳи калонтарини шаҳри Хоруғ - «Бизмич» роҳандозӣ гардид, ки дар натиҷаи он барои бо тавоноии пурра ба қор андохтани нерӯгоҳи барқи обии «Помир-1» шароити зарурӣ муҳайё гардид. Ниҳоят дар таърихи 1 ноябри соли 2005 навбати дуҷуми нерӯгоҳ бо иқтидори 14 МВ мавриди истифода қарор дода шуд. Инчунини дигар барои беҳбудии сатҳи сифати зиндагии аҳолии вилоят тавассути амалисозии лоиҳаҳои нав оиди бо қувваи барқ таъмин намудани аҳоли минбаъд низ иншоотҳо аз қабилӣ нерӯгоҳҳои барқи обии хурди «Ванҷ-1», «Ванҷ-2» ва «Техарв», нерӯгоҳҳои барқи обии хурди «Намангут»-и ноҳияи Ишкошим, «Шуҷанд»-и ноҳияи Рӯшон, «Андарбак»-и ноҳияи Ванҷ, нерӯгоҳи барқи обии хурди «Тоҷикистон» бо иқтидори 1500 кВт ва баъдан нахустин нерӯгоҳи офтобӣ бо тавоноии 220кВт дар ноҳия Мурғоб, бунёди НБО-и «Себзор» бо тавоноии 11 МВт, барққунонии 61 деҳаи барқнадоштаи ВМКБ, бунёди зеристгоҳҳои баландшиддат ва сохтмони ХИБ-ҳои баландшиддати 110кВ дар самти ноҳияҳои Шуғнон, Ишкошим, Рӯшон, Ванҷ ва сохтмони нерӯгоҳи барқи обии «Хатфат» бо иқтидори 450кВт дар деҳаи Рошорви водии Бартанги ноҳияи Рӯшон идома дода истодааст. [3, 4]

Бояд зикр кард, ки дар самти ноҳияҳои Шуғнон, Ишкошим ва Дарвоз зиёда аз 10 лоиҳаи нисбатан калон ба маблағи умумии беш аз 12.24 млн. доллари ИМА дар тарафи Афғонистон амалӣ карда шудаанд. Лозим ба қайд аст, ки ба мақсади ташкил намудани ҷойҳои нави қорӣ бештар аз 90 % лоиҳаҳои энергетикӣ дар тарафи Афғонистон низ аз ҷониби ширкатҳои ватаниӣ тоҷикистонӣ амалӣ карда шуданд. Дар натиҷаи қорҳои анҷомдода қариб 5% ё зиёда аз 42 ҳазор нафар аҳолии вулусволиҳои Шуғнон, Султони Ишкошим, Нусай ва Моҳи Майи Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ба шабакаҳои барқии «Помир Энерҷӣ» пайваست карда шуда, нахустин маротиба ба қувваи барқ дастрасӣ пайдо намуданд.

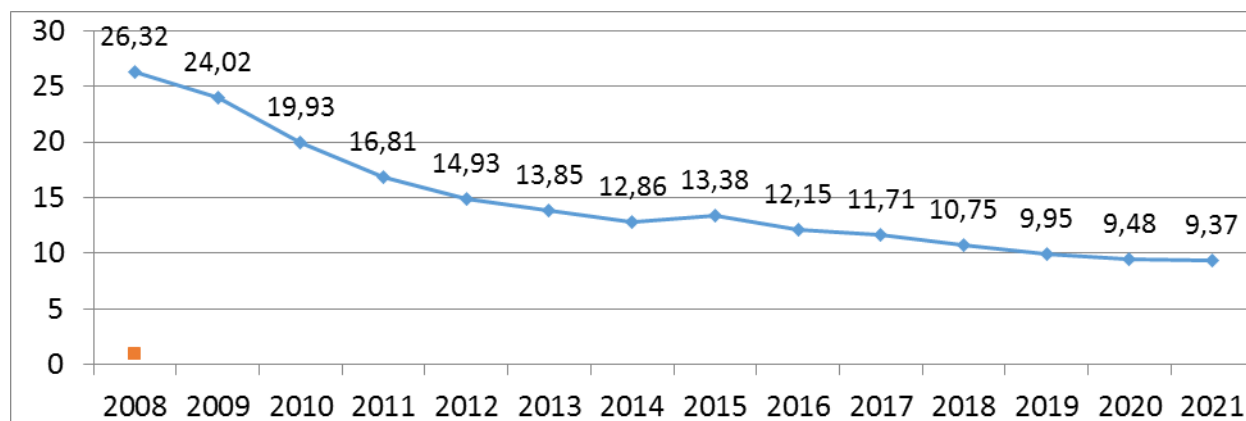
Маблағгузори асосии лоиҳа ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии ИМА оид ба рушди байналмиллалӣ (USAID), Иттиҳоди Аврупо, Фонди Оғохон, Ҳукумати Олмон, Бонки Умумичаҳонӣ, Вазорати энергетика ва захираҳои оби ҷумҳурий ва дигар лоиҳаҳои байналмиллалӣ мебошанд, ки ба рушди иқтисодиёти вилоят ва фароҳам овардани ҷойҳои нави қорӣ мусоидат менамоянд.

Тайи солҳои фаъолиятҳои ҶСК ширкати «Помир Энерҷӣ» ба бисёр комёбиҳо ноил гаштааст, ки таъсири он ба рушди беҳбудии сифати зиндагии мардум ва иқтисодиёти мамалакат ва бахусус ВМКБ хело назаррас аст.

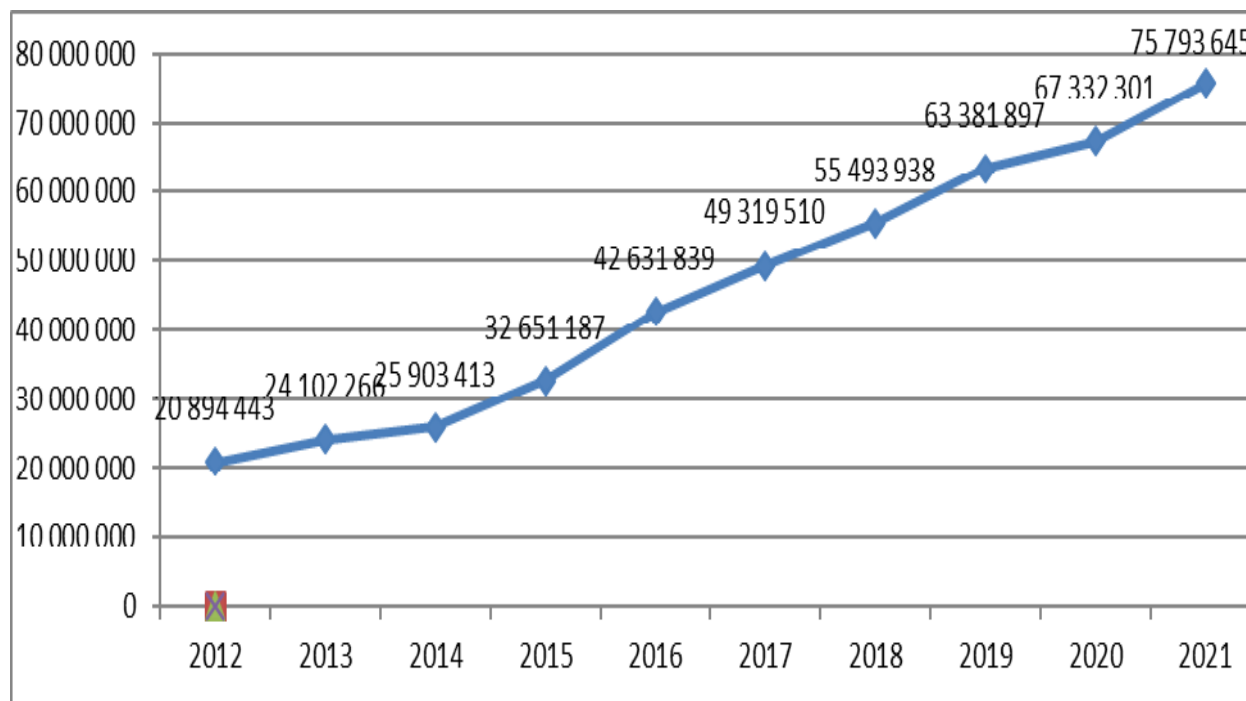
Дар марҳилаи аввали фаъолияти худ аз сабаби кӯҳнаю фарсуда будани нисфи шабакаҳои барқии ҳудуди вилоят боиси қатъ шудани қувваи барқ дар ин ё он мавзё ва талафоти қувваи барқ мегардид, ки ин ба вазъияти молиявии ширкат бетаъсир наеионад. Танҳо дар 2-3 рӯзи боришоти моҳи феввали соли 2017-ум дар шабакаҳои барқии ҳудуди вилоят зиёда аз 73 садамаҳо ба қайд гирифта шуданд, ки дар натиҷаи онҳо ҳаҷми барқи интиқолшуда 246 914 квт-соатро ташкил дод. Дар маҷмӯъ дар ин рӯзҳо ба ширкат ба маблағи зиёда аз 1,5 млн.сомонӣ зарари молиявӣ расонида шуд. Сабаби дигари талафоти қувваи барқ ин ҷиҳати тағйирёбии иқлим, зиёд шудани шумораи офатҳои табиӣ дар намуди заминчунбию обхезӣ ва селравӣ мебошад. Қайд кардан басанда аст, ки фақат тобистони соли 2015 ба сабаби обхезию селфуроӣ ба системаи барқи вилоят ба маблағи бештар аз 6 млн.доллари ИМА ё 41млн.сомонӣ зарар расонда шуд. [2,1]

Номгуй	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Бо %	26,32	24,02	19,93	16,81	14,93	13,85	12,86	13,38	12,15	11,71	10,75	9,95	9,48	9,37

Талафоти қувваи барқ бо %.

Мувофиқи нишондодҳои диаграмма маълум аст, ки новобаста аз мушкилотҳои дар боло зикршуда талафоти қувваи барқ аз соли 2008 то соли 2021 кам шуда рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Инчунин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши фурӯши қувваи барқ низ тайи солҳои 2012-2021 боло рафта истодааст, ки он ба рушди иқтисодии мамлакат бетаъсир намоиш медиҳад.

Афзоиши фурӯши қувваи барқ барои солҳои 2012-2021.

ҶСК Ширкати “Помир Энерҷӣ” – манбаи “сабз”, яъне нерӯи аз ҷиҳати экологӣ тозааст, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти на фақат шаҳрвандони ВМКБ ва таъмини некуаҳолии онҳо, балки сокинони давлати ҳамсояи Афғонистон низ кофӣ

мебошад, ки ин ба роушди устувори дурнамои иқтисодию иҷтимоии мамлакат захира мегузорад.

Тараққиёти энергетика ба иқлим, сохти сиёсии давлатҳо ва суръати афзоиши иқтисодӣ таъсир мерасонад. Энергетика дар рушд ва фаъолияти иқтисоди ҷаҳонӣ нақши марказӣ мебозад. Вобастагии саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, ширкатҳо ва ҳатто одамони хонашин аз энергетика ҳанӯз ҳам зиёдтар мешавад, чунки ҷамъият доимо барои беҳтар кардани сатҳи сифати зиндагӣ кӯшиш мекунад. Афзоиши ҳаракат, урбанизатсия ва ҳамгирой дар иқтисоди ҷаҳонӣ низ ба истифодабарӣ ва вобастагӣ аз энергия боз ҳам суръат мебахшад. Рушди тамаддун нишон медиҳад, ки истифодаи васеътари энергия хосиятҳои ба худ хос ва бори иловагии масъулияти рушди устуворро, ки давлат ва соҳибкорӣ ба дӯш мегиранд, дорад. Ин масъулият дар робита ба муҳити зист, саломатӣ, беҳатарӣ, тарзи зиндагӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ дар тамоми ҷомеа мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бозори молҳои энергетикӣ кишвар ҳанӯз ҳам номутаносибӣ байни талабот ва тақлифот (тамоюли барҷастаи зиёд будани талабот нисбат ба тақлифот) вучуд дорад, ки ин боиси халалдор сохтани амнияти энергетикӣ дар сохтори амнияти иқтисодии кишвар мегардад.

Аз рӯи моҳияти худ амнияти энергетикӣ таъмини мураббаби аҳолии минтақа бо захираҳои сӯзишворию энергетикӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти он ва қори мӯътадили корхонаҳо мебошад. Агар инро чун асос қабул кунем, зарурати муайян кардани параметрҳои амнияти энергетикӣ, ба ном “худуди интиҳои амният” ба миён меояд, ки баъди худуди мазкур амнияти фаъолияти тамоми низоми иқтисодӣ зери таҳдид қарор мегирад. [4,125] Дар вақти муайян намудани нишондиҳандаҳои миқдории амният ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷот аз ҳисоби захираҳои худии энергетикӣ ё таҳвили он аз хорича, инчунин ба имконияти ташкили назорати натиҷабахши истеъмоли онҳо аҳамият зоҳир намудан лозим аст.

Барои боз ҳам беҳтар намудани соҳаи энергетикӣ кишвар ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ бояд як қатор чораҳо андешида шаванд:

-то ҳадди имкон паст кардани сатҳи талафоти энергия дар ҳатқои шабакаҳо барқӣ;

-таҳдид ва азнавсозии қисмҳои фарсуда ва аз қор баромадаи нерӯгоҳҳо ва зеристгоҳҳо;

- сохта ва ба истифода додани нерӯгоҳҳои бодӣ ва офтобӣ;

Истифодаи оқилонаи захираҳои энергетикӣ, хусусан захираи об дар Тоҷикистон ба тезонидани электрикони хоҷагии халқ ва инкишофи минбаъдаи босуръати иқтисодӣ мамлакат мусоидат мекунад, ки ин барои ба даст овардани истиқлолияти комили энергетикӣ Тоҷикистон мусоидат намуда, он дар тавлиди нерӯи барқӣ арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ҷаҳон ба яке зинаҳои баланд мебарояд.

АДАБИЁТ

1.Абдурахмон Ҳакимов . Иқтисоди миллӣ: асосҳои беҳатарӣ ва рақобатпазирӣ.//Воситаи таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ. –Душанбе: Ирфон, 2007.

2.Варақаи иттилоотӣ – таҳлилии ҶСК Ширкати “ Помир-Энерҷӣ”. №10 (154), 31 октябри соли 2018.

3.Варақаи иттилоотӣ – таҳлилии ҶСК Ширкати “ Помир-Энерҷӣ”. №20-22 (176-178), соли 2020.

4.Илларионов А. Критерии экономической безопасности// Экономист.-М.,2003.- №4.- С.123-134.

5.<https://www.un.org> - Возобновляемая энергия- обеспечение более безопасного будущего.

6.<https://www.unescap.org> -Энергетика и развития Центральной Азии.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҶОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ҶСК ШИРКАТИ “ПОМИР ЭНЕРҶИ” ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Мақола дорои хусусияти таҳлилӣ буда, нақши иқтидори энергетикаи Тоҷикистон, инчунин ҶСК «Помир Энержи» дар рушди иқтисоди кишварро муайян мекунад. Дар мақола самараноки истифодаи захираҳои оби кишварро дар соҳаи энергетика таҳлил ва равшанӣ бахшад ва ба ин васила истехсоли нерӯи барқро афзоиш диҳад, ки на танҳо барои таъмини аҳолии Тоҷикистон бо нерӯи барқи баландсифат, балки имкони содироти аз ҷиҳати экологӣ муҳим низ хизмат мекунад, қувваи электр ба дигар мамлакатҳои ҳамсоя низ содир намояд, нишон дода шудааст. Дар мақола ҳамчунин ба масъалаҳои истифодаи дигар намудҳои захираҳои энергетикӣ (энергетикаи офтобӣ ва шамол) барои беҳтар намудани амнияти энергетикӣ ва ноил шудан ба истиқлолияти энергетикӣ суҳан меравад.

Калидвожаҳо. Захираҳои обу энергетикӣ, манбаҳои барқароршавандаи энергия, энергияи

Таджикистана, а так же тоза, иқтидори об, амнияти энергетикӣ, истиқлолияти энергетикӣ.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЗОВАНИЕ ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИМСТАНА И РОЛЬ ОАО КОМПАНИИ “ПОМИР ЭНЕРДЖИ” В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Статья имеет аналитический характер и определяет роль энергетического потенциала роль ОАО компании «Памир Энерджи» в развитии экономики страны. Автор пытается анализировать и пролить свет на эффективность использования водных ресурсов страны в сфере энергетики и тем самым увеличит производства электроэнергии, что служит не только для обеспечения населения Таджикистана качественной электроэнергией, а так же возможности экспорта экологически чистой электроэнергии в другие соседние страны. В статье также рассмотрены вопросы использования других видов энергетических ресурсов (энергия солнца и ветра) для повышения энергетической безопасности и достижения энергетической независимости.

Ключевые слова. Водно-энергетические ресурсы, возобновляемые источники энергии, экологически чистая энергия, водный потенциал, энергетическая безопасность, энергетическая независимость.

EFFICIENT USE OF WATER AND ENERGY RESOURCES OF TAJIKISTAN AND THE ROLE OF JSC "POMIR ENERGY" COMPANY IN ECONOMIC DEVELOPMENT

The article is analytical in nature and defines the role of the energy potential of Tajikistan, as well as the Pamir Energy OJSC in the development of the country's economy. The author tries to analyze and shed light on the efficiency of using the country's water resources in the energy sector and thereby increase electricity production, which serves not only to provide the population of Tajikistan with high-quality electricity, but also the possibility of exporting environmentally friendly electricity to other neighboring countries. The article also discusses the use of other types of energy resources (solar and wind energy) to improve energy security and achieve energy independence.

Keywords. Water and energy resources, renewable energy sources, clean energy, water potential, energy security, energy independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насрадиншоева Мехрангез Азатшоевна – ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг, ш.Хоруғ кучаи Додихудо Миликбеков 123/ 46 тел: 501863443, E-mail: m.nasridinshoeva@mail.ru

Сведение об авторе: Насрадиншоева Мехрангез Азатшоевна – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга, г.Хорог, улица Додихудо Миликбекова 123/46 тел: +992501863443, , E-mail: m.nasridinshoeva@mail.ru

Information about the author: Nasradinshoeva Mehrangez Azatshoevna - assistant of the department of management and marketing, Khorog, Dodihudo Milikbekov street 123/46 tel: +992501863443, , E-mail: m.nasridinshoeva@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА ГБАО

О.Сайфуллоева, М.Курбонова

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

В современных условиях развития общества значимой составляющей рынка труда является его региональная особенность.

В Республике Таджикистан развитие рыночных отношений происходит в регионах по – разному, в зависимости от структуры экономики и уровня развития, а также от социокультурных и национальных особенностей населения, его традиций и менталитета. Региональное разнообразие проявляется не только в уровне экономической активности, занятости и безработицы, но также в структуре занятости, условиях труда, гендерных и возрастных различиях работников. В каждом регионе рынок труда формируется в зависимости от сложившихся социальных, культурных, трудовых отношений, уровней экономического развития, качества жизни населения, традиций и даже особенностей менталитета. Все это оказывает огромное влияние на специфические особенности формирования распределения и использования трудовых ресурсов, соотношения спроса и предложения на рабочую силу. Состояние региональных рынков определяет общее положение занятости в Республике Таджикистан.

Рынок труда занимает важное место в системе экономических отношений региона, так как в его рамках задействовано подавляющее большинство человеческих ресурсов общества.

Региональный рынок труда определяет систему общественных отношений в рамках отдельной территориальной организации и структуры общества, обеспечивающих нормальное воспроизводство и эффективное использование труда, количество и качество которого имеют соответственное вознаграждение⁴.

Под региональным рынком труда в данной статье понимается сфера взаимодействия продавцов и покупателей рабочей силы на данной территории, в процессе которого формируются предложение и спрос на работников различных специальностей. Для каждого региона страны характерен свой собственный профиль рынка труда, определяемый типом и разнообразием действующих на его территории отраслей.

Успешное функционирование регионального рынка труда, как сложного явления, развивающегося в результате происходящих в обществе социально – экономических процессов, возможно только при наличии достаточного количества трудовых ресурсов определенного качественного состава. Обеспеченность региона трудовыми ресурсами, их рациональное использование имеют огромное значение для эффективной деятельности предприятий различных форм собственности. Рынок труда является важнейшим элементом в системе региональных рынков, обеспечивающий реализацию целевой направленности регионального воспроизводства.

Развитие регионального рынка труда предполагает наличие региональных служб занятости, куда стекается информация о спросе и предложении на рабочую силу выполняющие основную нагрузку работы с населением по поводу его занятости.⁵

Процесс образования и функционирования регионального рынка труда находится в определенной зависимости от количественных и качественных характеристик внутреннего и внешнего экономического пространства региона, которые, собственно, и определяют субъектно – объектную характеристику рынка. В

⁴ Голованова Л, А., Саморуков О.В. Факторы, влияющие на региональный рынок труда Ученые заметки ТОГУ, 2018, Т 9, № 2. 253-258

⁵ Симоненко, Н.Н. Формирование механизма регулирования рынка труда (на примере Хабаровского края): – Владивосток: Изд – во: Дальневост. ун – та, 2009. – 158с.

качестве субъектов регионального рынка труда выступают, с одной стороны, работодатели или их представители, а с другой - ищущие работу люди.

На развитие экономики региона и рынков труда влияют многообразные факторы, обусловленные, прежде всего, общими современными тенденциями.

Все факторы, влияющие на процесс формирования регионального рынка Горно-Бадахшанской Автономной области (ГБАО) можно объединить в отдельные группы: географические, демографические, финансово – экономические и социально – политические факторы.

Необходимо учитывать условия формирования рынка труда с выделением в рамках каждой группы отдельных особенностей и исторически сложившееся направление развития каждого конкретного региона.

В настоящее время единой общепринятой классификации факторов, оказывающих влияние на функционирование и развитие регионального рынка труда, не существует.

Рассмотрим подробнее политико – географический фактор. К политико – географическим факторам формирования регионального рынка труда можно отнести следующие: географическое положение региона, его историю, климатические условия, наличие и состав природных ресурсов. В связи с этим можно указать на то, что географический фактор (природно – ресурсный, климатический и территориальный) характеризует площадь, занимаемую различными регионами, их расположение, что также сказывается на развитие рынков.

Горно - Бадахшанская автономная область занимает половину территории республики Таджикистан, но при этом численность населения области составляет чуть больше 3,2% населения страны. ГБАО расположена на юго-востоке Таджикистана на границе с Республикой Кыргызстан, Исламской Республикой Афганистан и Китайской Народной Республикой, занимает более 43 % территории республики или 63,7 тыс. кв.км. Например, Дарвазский район находится на высоте 1000 м. над уровнем моря, а Мургабский район от 3800 м. и выше. С внешним миром ГБАО связана автодорогами: Хорог-Ош, Хорог-Душанбе. Также через международный сухопутный таможенный порт Кульма-Карасу область связана с Кашгарским округом СУАР Китайской Народной Республики, а через четыре контрольно-пропускных пункта с провинцией Бадахшан Исламской Республики Афганистан. Горный Бадахшан является торговыми воротами Таджикистана на юге страны. Всего на Памире более 36 000 км. автомобильных дорог, из них 1 500 км. с твердым покрытием. Горный Бадахшан также широко известен в мире богатством своих недр. Наиболее перспективной является освоение многочисленных месторождений борного сырья, тугоплавких металлов, золота, серебра, олова, оптического сырья, драгоценных и отделочных камней и т.д. Область обладает уникальными возможностями для развития туризма. В наследие ЮНЕСКО внесены остатки крепости Кофиркала и Ямчун, которые являются особенно привлекательными для туристов. Почти все население области умеет читать и писать. По уровню специалистов с высшим образованием на 1000 человек область занимает одно из первых мест в СНГ. Сегодня каждый четвертый житель Памира – школьного возраста. По-прежнему высоко стремление молодежи к образованию и науке. Только в Хорогском государственном университете им. М. Назаршоева обучаются около 4000 студентов, ежегодно более 200 человек поступают в международные вузы и обучаются за пределами республики.

За последнее десятилетие Таджикистан добился устойчивого прогресса в сфере сокращения бедности и развития экономики. В период с 2000 по 2019 год, уровень бедности снизился с 83 % до 26, 3% населения, в то время как рост экономики составлял в среднем 7% в год.⁶

---

⁶ www.dialog.tj Выступление лидера нации Президента РТ Эмомали Рахмон на открытии международного форума «Развитие предпринимательства, инвестиций и современные тенденции экономики», -Душанбе. 2019

Однако темпы создания рабочих мест отстают от темпов прироста населения, что делает экономику уязвимой перед внешними потрясениями. Социально – экономические показатели благополучия населения резко ухудшились, когда произошла вспышка COVID – 19.

В 2021 году экономика начала восстанавливаться быстрыми темпами, однако рынок труда все еще слаб.

Мы считаем, что экономический рост в Таджикистане восстановится по мере ослабления ограничений, связанных не только с пандемией коронавирусной инфекции, но и с политической ситуацией в мире, что приведет к восстановлению денежных переводов, прямых иностранных инвестиций и зарубежного спроса.

В «Обзоре развития Азии 2021» АБР прогнозирует рост валового внутреннего продукта (ВВП) Таджикистана на уровне 5,0% в 2021 году и 5,5% в 2022 году по сравнению с 4,5% экономического роста, о котором заявлено в 2020 году.

Географические условия каждого конкретного региона существенно оказывают влияние на рынок труда, на демографические, финансово – экономические и социальные процессы. Климатические условия могут как содействовать закреплению трудовых ресурсов на определенной территории, влияя на условия и характер труда, а также на различия в затратах на воспроизводство рабочей силы, так и снижать привлекательность территории, например, из – за сурового климата. Необходимо учитывать высокую уязвимость Таджикистана к изменению климата и стихийным бедствиям. В период с 1992 до 2016 год природные и связанные с изменением климатом стихийные бедствия привели к потере ВВП на сумму около 1,8 миллиарда долларов США, а число пострадавших достигло почти 7 миллионов человек.

В Национальной стратегии развития, разработанной на период до 2030 года, поставлены цели по повышению внутренних доходов в 3,5 раза к 2030 году и сокращению бедности вдвое. Данные показатели будут достигнуты при условии, что Таджикистан преобразует свою текущую модель роста и предоставит частному сектору больше возможностей для инвестирования, создания рабочих мест и внесения своего вклада в инновации и рост.

Следует отметить, что в отчете премьер-министра Таджикистана отмечено, что по итогам 2021 года в общую доходную часть госбюджета поступило 29,5 млрд. сомони (около 2,6 млрд. долл), что на 1,3 млрд. сомони (свыше 115 млн. долл) больше запланированного.⁷

Социально – экономическая ситуация, складывающаяся в регионах и непосредственно влияющая на сферу занятости, может быть результатом наличия благоприятного набора природных условий и ресурсов.

Социально – демографический фактор характеризуется такими составляющими, как половозрастная структура, общая численность населения (в том числе городского и сельского), уровень доходов, профессиональный состав, национальные традиции, состав семьи. Они в значительной степени формируют предложение рынка. Среди демографических факторов формирования регионального рынка труда можно указать, во – первых, на численность трудовых, в том числе перспективную; во – вторых, на подвижность трудовых ресурсов (естественная территориальная и вынужденная миграция населения; в – третьих, на их половозрастную структуру; в – четвертых, на образовательную структуру трудовых ресурсов; и наконец, в – пятых, на национальную структуру трудовых ресурсов того или иного региона.

Население практически не увеличивается, идет и большой отток населения из области. Следовательно, главным фактором является тотальная миграция, которая обусловлена высоким процентом безработицы и бедности в регионе. Экономические проблемы вынуждают жителей высокогорного ГБАО выезжать за пределы Таджикистана на заработки.

---

⁷ <https://www.aa.com/tr/ru>

Особое влияние на формирование рынка труда оказывает демографическая ситуация, складывающаяся в регионе. Некоторые специалисты выделяют два основных демографических показателя, характеризующих ситуацию на региональных рынках труда: коэффициент естественного движения населения и коэффициент миграции населения.

Нынешнюю социально-экономическую ситуацию в области невозможно представить без внешней трудовой миграции. Трудовая миграция в настоящее время важнейший фактор, оказывающий решающее влияние на благосостояние большинства семей и трудящихся мигрантов региона.

Миграционные процессы, прежде всего, оказывают большое влияние на демографическое развитие. Они приводят к изменениям половозрастной и социальной структуры населения, как стран доноров, так и принимающих стран. В государствах отток, где темпы воспроизводства населения и трудовых ресурсов, превышает спрос на рабочую силу, численность населения сокращается, снижается рождаемость, поскольку в миграциях участвует преимущественно молодое население репродуктивного возраста. Соответственно, увеличивается доля населения старших возрастных групп. В районах же приема трудовых мигрантов повышается доля молодежи, соответственно, возрастают темпы воспроизводства населения.

Миграционные процессы оказывают влияние на формирование систем расселения, меняют территориальное размещение населения и трудовых ресурсов, активно влияют на уровень социально-экономического развития. Квалифицированные кадры, специалисты в районы нового освоения способствуют развитию более сложных производств, повышают интеллектуальный и экономический потенциал территории, способствуют развитию и эффективности промышленности и предприятий других отраслей.

В то же время, необходимо учесть, неконтролируемый приток мигрантов в районы с низким уровнем жизни и медленными темпами социально-экономического развития ухудшают материальные и культурно-бытовые условия коренного населения, новоселы плохо приживаются и будет развиваться текучесть населения. Миграция трудоспособного населения непосредственно влияет на рынок рабочей силы, сокращая или увеличивая предложение рабочей силы зачастую обостряет конкуренцию на рынке труда.

Основными причинами трудовой миграции из горных регионов в настоящее время являются демографическое давление на рынок труда, безработица, бедность, недостаток продовольствия.

По материалам исследования «Мигранты из Бадахшана», 40% опрошенных мигрантов из наиболее отдаленных и высокогорных районов Бадахшана отправились на заработки из-за необеспеченности домохозяйств продовольствием, 41 % - из-за безработицы, 17 % - с целью заработать деньги на учебу, жилье, свадьбу, 2% - заработать деньги на открытие своего бизнеса⁸.

Возрастной состав мигрантов из горных районов: молодежь от 15 до 29 лет составляет 56,5% всех мигрантов из ГБАО, от 30 до 45 лет - 36,7 %.

Исследования показывают, что доходы от миграции являются основным источником существования для 70,7 % мигрантских домохозяйств Таджикистана.

Таким образом, региональный рынок труда, на наш взгляд находится на стадии формирования. Поэтому его регулирование должно осуществляться комплексно, а не только в плане работы с официально зарегистрированными безработными. Такой аспект должен строиться на основе одновременного решения как наиболее актуальных социально – экономических проблем, так и управления процессами занятости и безработицы населения. Для успешного формирования цивилизованного рынка труда и дальнейшего его функционирования необходимо преодоление кризисных явлений в

---

⁸ www.pamirplyus: Памир плюс: Памир становится некомфортной территорией для проживания

экономике страны, корректировка процессов, протекающих в сфере социально – трудовых отношений, определение целей и задач государства по управлению трудом.

Для обеспечения наиболее полной и эффективной занятости населения, решения проблем рынка труда в конкретном районе крайне актуальным является привлечение инвестиций в развитие экономики для модернизация и технологического совершенствования предприятий и технологий, обучение персонала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голованова Л.А., Саморуков О.В. Факторы, влияющие на региональный рынок труда Ученые заметки ТОГУ», 2018 ,Т 9, № 2. 253-258
2. Симоненко, Н.Н. Формирование механизма регулирования рынка труда (на примере Хабаровского края): – Владивосток: Изд – во: Дальневост. ун – та, 2009. – 158с.
3. www.pamirplyus: Памир плюс: Памир становится некомфортной территорией для проживания
4. <https://www.aa.com/tr/ru>
5. www.dialog.tj

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОНАНДАИ РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ МЕҲНАТ ДАР ВМКБ

Инкишофи муносибатҳои бозорӣ дар минтақаҳои сатҳи инкишофи пасти хоҷагидорӣ ва ҳосилнокии меҳнат, дар потенциали техникӣ - иқтисодӣ, дар шароити табиӣ - иқлимӣ ва анъанаҳои миллӣ - фарҳангӣ сураат мегирад.

Ҳамаи ин ба хусусиятҳои хоси ташкил, тақсим ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ, мутаносибии талабот ва тақлифоти қувваи корӣ таъсири бузург мерасонад.

Калидвожаҳо: гуруҳбандии омилҳо, бозори минтақавии меҳнат, омили сиёсӣ-географӣ, омили демографӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА ГБАО

Развитие рыночных отношений происходит в условиях огромного перепада в регионах уровней хозяйственного развития и производительности труда, в технико - экономическом и трудовом потенциале, в природно - климатических условиях и национально - культурных традициях. Все это оказывает огромное влияние на специфические особенности формирования, распределения и использования трудовых ресурсов соотношения спроса и предложения на рабочую силу.

Ключевые слова: классификация факторов, региональный рынок труда, политико – географический фактор, демографический фактор.

FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT REGIONAL LABOR MARKET IN GBAO

Development of market attitudes occurs in conditions of huge difference in regions of levels of economic development and labor productivity, in technical and economic and labor potential, in climatic conditions and national - cultural traditions All this renders huge influence on specific features of formation, distribution and use of labor recourses, ratio of a supply and demand on a labor.

Key words: factors classification, regional labor market, political-geographical factor, demography factor

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллоева Ольга – номзоди илмҳои иқтисод, дотсенти кафедраи назарияи иқтисоди ДДХ ба номи М.Назаршоев Тел: (+992 934162881) E-mail: olga.sayfullueva@mail.ru

Курбонова М. – PhD докторанти курси 2 - юми факултети иқтисод бо ихтисоси “Иқтисод” Тел: (+992 935152758) E-mail: mahbuba91@yandex.ru

Сведения об авторах: Сайфуллоева Ольга – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории ХОГУ, проректор по международным отношениям Тел: (+992 934162881) E-mail: olga.sayfulloeva@mail.ru

Курбонова М. – PhD докторант -2 курса экономического факультета по специальности «Экономика» Тел: (+992 935152758)

E-mail: mahbuba91@yandex.ru

Information about authors: Sayfulloeva Olga – candidate of economical science, PhD, vice rector of International relation of KSU Tel: (+992 934162881) E-mail: olga.sayfulloeva@mail.ru

Qurbonova M. – PhD –student of economics faculty with specialization of Economics Tel: (+992 935152758) E-mail: mahbuba91@yandex.ru

УДК 334.012

ДАСТГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ СОХИБКОРӢ ВА РУШДИ ОН

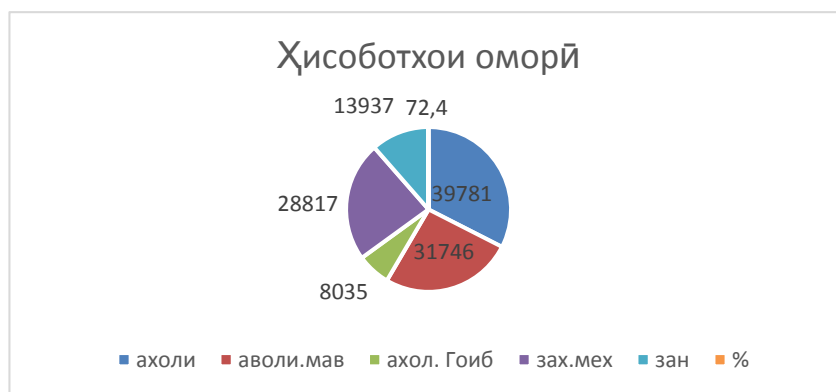
ДАР ВМКБ (дар мисоли ноҳияҳои Рушон, Шугнон, Ишкошим ва Роштқалъа)

Ш.А. Силталиева Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилона ба таваққали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби мугарарнамудаи гонун бағайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молу мулк, истехсол, фуруши мол, ихрои кор ӯ хизматрасонӣ равона карда шудааст.

Аз рӯи ҳисоботҳои оморӣ шумораи умумии аҳолии ноҳияҳои ВМКБ аз он ҷумла ноҳияҳои Рушон, Шугнон, Ишкошим ва Роштқалъа 39781 нафар баробар буда, 31746 нафар аволии мавҷуда 8035 аҳолии ғоиб мебошад. Аҳолии қобили меҳнат аз синни 15-75 сола, яъне захираҳои меҳнати 28817 (13937 зан) нафарро ташкил медиҳад, ки ин 72,4 % нисбати шумораи умумии аҳолии ноҳия мебошад.(нигаред ба диаг. 1) [5]

Диаграммаи 1

Тавре, ки аз диаграммаи 2 бармеояд, ки аз теъдоди умумии захираҳои меҳнати 11000 нафар 38,1% дар иқтисодиёти расман машғуликорбуда, 8003 нафар 27% дар муҳоҷирати меҳнатӣ, 5089 нафар 17,6% нафақагирону маъҷубон, 3153 нафар 10,9% бекорони ғайрирасмӣ ва 1805 нафар хонандагони қобили меҳнат мебошанд. Аҳоли аз ҷиҳати иқтисодии фаъол 11535 нафар ва иқтисодии ғайрифавол 17282 нафарро ташкил медиҳанд.(ниг. ба диаг.2) [5]

Мақони асосии таъмини аҳоли бо ҷойи қор асосан сектори хусусӣ тавассути ташкили қорхонаҳо, нуқтаҳои хизмати маишӣ, сайёҳӣ, иншооти сохтмонӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Соли 2021 муҳоҷирони меҳнатӣ аз хориҷи кишвар тариқи бонкҳо 36,4 млн доллари ИМА интиқол доданд, ки ин нисбати соли гузашта ба маблағи 10,8 млн доллар ё худ 42,2 фоиз зиёд аст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки тибқи нозироти андоз 2594 соҳибкори инфиродӣ бо патент ва 1206 соҳибқор бо шаҳодатнома ба андозбандӣ ҷалб гардида, аз ҳисоби онҳо 5 433,4 ҳазор сомонӣ ба буҷет ворид гардида, аз ҳисоби 1412 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ бошад маблағи 200,7 ҳазор сомонӣ ба буҷет ворид гардид. (нигаред ба диаг.4) [4]

Диаграммаи 4

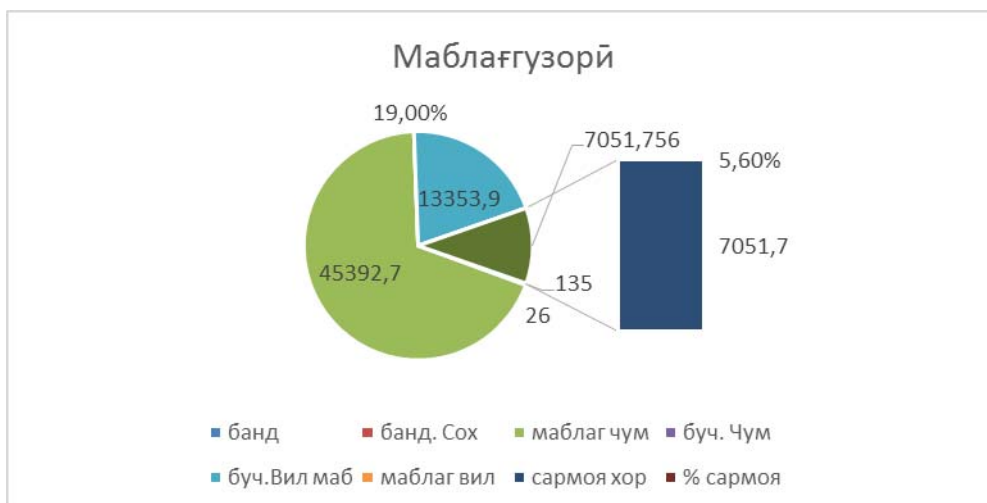
Тибқи назорати андоз

Аз нишондодҳои омили нишон дода мешавад, ки дар вилоят 12 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 23,6 млн доллари амрикоӣ амалӣ шуда истодааст.

Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии Вилояти Мухтори Қуҳистони Бадахшон барои солҳои 2021-2025, аз 135 лоиҳаҳо ба маблағи умумии 4759,1 миллион сомонӣ бо Қарори маҷлиси вакилони халқи ВМКБ аз 15 декабри соли 2020, №38 тасдиқ гардид.

Диаграммаи 5

Аз диаграммаи 5 бармеояд, ки таҳлили ҳисоботҳои рушди иқтисод ва савдо дар ВМКБ бармеояд, ки дар давоми соли 2021 аз 135 банди барнома дар 26 банд қорҳои сохтмонӣ идома дошта, маблағи 239400,2 ҳазор сомонӣ масраф гардидааст. Аз ин маблағ 45392,7 ҳазор сомонӣ (19,0 фоиз) аз ҳисоби бучети ҷумхуриявӣ, 13353,9 ҳазор сомонӣ (5,6 фоиз) аз ҳисоби бучети вилоятӣ, 173601,9 ҳазор сомонӣ (72,5 фоиз) аз ҳисоби

сармояи хоричӣ ва 7051,7 ҳазор сомонӣ (2,9 фоиз) аз ҳисоби баҳши хусусӣ ташкил медиҳанд.(ниг. ба диаг. 5) [3]

Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи «Равзанаи ягона» то 1 октябри соли 2021 дар миқёси ВМКБ 3718 нафар субъектҳои соҳибкорӣ фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2020, 428 адад субъектҳои соҳибкорӣ ва ё 10,8 фоиз зиёд гардидааст.

Аз ин:

-патент 2521 нафар, ки ин нишондод нисбат аз ҳамин давраи соли 2020, 301 нафар ва ё 13,7 фоиз зиёд гардида, 672 нафар фаъолият қатъ карданд.

-шаҳодатнома 1197 нафар, ки ин нишондод нисбат аз ҳамин давраи соли 2020, 64 нафар ва ё 5,6 фоиз зиёд гардида, 57 нафар фаъолият қатъ карданд.[3]

Оид ба ҷалби маҷмӯи маблағҳои сармояҳо дар доираи лоиҳаҳои татбиқшаванда, ҷалби сармояи хоричӣ ва рафти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ қайд кардан ба маврид аст, ки дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи ҳукумати мамлакат ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ВМКБ дар самти таъмин намудани пешрафти соҳаҳои иқтисодӣ вилоят ва таҳкими ҳамкориҳои судманд бо шарикони рушд, ҳаҷми воридоти сармояи хоричӣ ба иқтисодӣ вилоят мунтазам афзоиш ёфта истода, ҳоло дар ҳудуди вилоят барои беҳдошти шароити муассисаҳои маорифу тандурустӣ, нақлиёт, обёрӣ ва қорҳои соҳилмустаҳкамкунӣ 12 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ татбиқ шуда истодааст, ки маблағи то имрӯз азхудшудаи онҳо беш аз 267,3 миллион сомониро (23,6 млн. доллари ИМА) ташкил медиҳад.

Аз пурсишномаҳо бармеояд, ки шумораи лоиҳаҳо дар соли 2021 нисбати соли 2020 шумораи лоиҳаҳо ба миқдори 9 фоиз, ё ин ки 1 адад лоиҳа ва ба ҳисоби маблағ бошад 46,1 фоиз, ё ин ки 84,4 млн. сомонӣ зиёд гардидааст.

Ҳамзамон, вобаста ба ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ва сертификатҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин раванд баргараф намудани омилҳои субъективӣ, қайд кардан зарур аст, ки мониторинги татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011, № 751 “Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ” дар соли 2020 дар миқёси ВМКБ 968 аризаҳои субъектҳои соҳибкорӣ, ки барои гирифтани ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳи мурочиат кардаанд. Аз онҳо 816 ариза қонунгардида, 150 ададаш бинобар номукамал будани ҳуҷҷатҳо рад карда шудаанд. Дар ин муддат 79 субъектҳои соҳибкор барои риоя нагардидани талаботи қонунгузорӣ аз ҷониби мақомоти иҷозатдиҳанда ба ҷавобгарӣ кашида шудаанд.[3]

Ҳамасола дастрасии аҳоли ва соҳибкорони хурд миёна ба манбаъҳои молиявӣ афзун гардида, аз ҷониби бонкҳо ва ташкилотҳои қарздиҳии дар вилоят фаъолиятдошта дар давоми соли 2021 ба маблағи зиёда аз 89,1 миллион сомонӣ қарзҳои хурд дода шудаанд. Имрӯз қарздиҳии хурд омилҳои асосии рушди соҳибкории инфиродӣ гардида, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли, аз ҷумла ташкили ҷойҳои нави қорӣ мусоидат карда истодааст. Дар ин давра ба 1767 соҳибкор ба маблағи 16,5 млн. сомонӣ қарзҳои бонкӣ дода шудааст, ки ин 8,6 фоизи қарзҳои умумиро ташкил мекунад.

Ҳамзамон, баҳри инкишофи ҳадафи ҷоруми милли, яъне саноатикунони босуръати кишвар, инчунин барои ривочу равнақи шарикҳои давлат ва дастгирии баҳши хусусӣ дар соҳаи соҳибкорӣ бо дастури Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон намояндагии Қорхонаи воҳиди давлатии бонки саноативу содиротии Тоҷикистон “Саноатсодиротбонк” дар шаҳри Хоруғ таъсис дода шуда, ки ин барои таҳия ва пешниҳоди лоиҳаҳои бизнесӣ барои соҳибкорон бо мақсади тадриҷан зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатнок кумак ва дастгирӣ менамояд. Аз ҷониби намояндаи КВД “Саноатсодиротбонк” – и вилоят ба ҳолати 1 октябри соли 2021 барои дарёфт намудани сармоягузор 30 адад лоиҳа ба маблағи 9,0 млн. сомонӣ пешниҳод карда шудааст, ки 16 лоиҳа ба маблағи 4,2 млн. сомонӣ самти истеҳсоли мебошанд.

Ҳамчунин, дар давраи ҳисоботӣ аз ҷониби Фонди ҷамъиятии “Соҳибкорӣ ва рушд” 21 субъектҳои соҳибкорӣ ба маблағи зиёда аз 2883,6 ҳазор сомонӣ қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шудааст, ки 9 лоиҳа ба маблағи 1052,3 ҳазор сомонӣ самти истеҳсоли мебошанд.[3]

Хулоса, соҳибкорӣ, чун дар кишварҳои дигар, яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди кишвар ба шумор меравад. Он бисёр мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодиро тавассути таъсир расонидан ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз қабيلي ММД, бекорӣ, сатҳи зиндагӣ ва ғайра ҳал мекунад. Аз ин рӯ, дар бисёр кишварҳои ҷаҳон барои фароҳам овардани шароити мусоид ва барои фаъолияти соҳибкорон ва дастгирии рушди минбаъдаи фаъолияти онҳо нақши муҳим мебозад.

Мушкилиҳои ҷойдоштаи соҳа ва пешниҳод барои ҳалли онҳо.

- ҳаҷми қарзҳои бонкӣ барои соҳибкорони вилоят дар 6 соли охир нисбатан кам гардида, фоизаш баланд гардид. Ҳалли ин масъала дар ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнок ва муҳлаташон дароз барои соҳибкорони вилоят мебошад;

- Соддатар намудани иҷозатномаи иловагӣ барои ворид шудан ба қаламрави ВМКБ, ки яке аз мамониатҳоест, ки ба рафтуомади сармоягузoron, баъзан сайёҳон ва дигар ҳамкорони қорӣ ҳалал мерасонад ва садди роҳи рушди босуръату устувори соҳибқории вилоят ва пешрафти иқтисодии он мегардад.

- дар ҳамқорӣ бо дигар мақомотҳои дахлдор дар ташкил ва баргузор намудани қорҳои фаҳмондадиҳӣ барои субъектҳои соҳибқорӣ оид ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи дастгирии соҳибқорӣ, аз ҷумла дар соҳаи танзими низоми иҷозатдиҳӣ, санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор.

АДАБИЁТ

1. Рузавин Г.И. «Основы рыночной экономики». Москва. 1999-416с
2. Ҳабибов С.Х. «Менежмент», Душанбе, «Ирфон», 2005-308с
3. Ҳисоботи рушди иқтисод ва савдои ВМКБ барои соли 2021, 2022.
4. Ҳисоботи раёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ВМКБ барои соли 2020, 2021
5. Таҳлил ва маълумотномаҳои раёсати шугли аҳоли ва муҳоҷирати меҳнати дар ВМКБ соли 2020, 2022

ДАСТГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБҚОРӢ ВА РУШДИ ОН

ДАР ВМКБ

Дар мақола дастгирии фаъолияти соҳибқорӣ ва рушди он дар ВМКБ тадқиқ карда шудааст. Муаллиф фаъолияти идоракунии соҳибқорӣ ва самтҳои рушди он дар вилоят таҳлил намуда бо ададҳо нишон дода шудааст.

Дар қор мафҳум ва моҳияти асосии соҳибқорӣ ҳамчун катализатори бучаи давлат ба ҳисоб меравад. Аҳамияти асосии дастгирии фаъолияти соҳибқорӣ ин рушд, таракқиёти иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аъзоёни ҷамъият ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ, дастгири, шугли меҳнат, бекорӣ, қарз, саноатикунони, лоиҳа, андоз, рушд.

ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЕ РАЗВИТИЯ В ГБАО

В статье рассматривается поддержка предпринимательства и его развитие в рыночной экономике ГБАО. Автор проанализировал деятельность управления бизнесом и направления его развития в регионе и обозначил их цифрами.

В работе рассмотрено понятие и основная сущность предпринимателя как катализатора государственного бюджета. Рассмотрено основное значение поддержки предпринимательской деятельности этого развития, экономического развития, повышения уровня и качества жизни членов общества.

Ключевые слова: предприниматель, поддержка, занятость, безработица, кредит, индустриализация, проект, налог, развитие.

SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP AND ITS DEVELOPMENT IN GBAO

The article discusses the support of entrepreneurship and its development in the market economy of GBAO. The author analyzed the activities of business management and the direction of its development in the region and marked them with numbers.

The paper considers the concept and basic essence of an entrepreneur as a catalyst for the state budget. The main importance of supporting entrepreneurial activity of this development, economic development, improving the level and quality of life of members of society is considered.

Key words: entrepreneur, support, employment, unemployment, credit, industrialization, project, tax, development.

Сведения об авторах: Силталиева Шоира Ашрафбековна – ст. препод. кафедры менеджмента и маркетинга Хорогского Государственного университета, им. М.Назаршоева, E-mail: shoira.siltalieva@mail.ru Тел: +992936368585

Маълумот дар бораи муаллиф: Силталиева Шоира Ашрафбековна саромӯзгори кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, E-mail: shoira.siltalieva@mail.ru Тел: +992936368585

Information about the author: Siltalieva Shoira Ashrafbekovna- the senior trainer of management and marketing of Khorog State University, E-mail: shoira.siltalieva@mail.ru Phone

УДК 334.012

РОЛЬ И МЕСТО ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ В СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Шоидарвозова М.С. Институт гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова
НАНТ, Абдурахмонова А. Айдармамадова О.А. Хорогский государственный
университет имени М.Назаршоева

Транспортная отрасль является основной отраслью развития всех сфер экономики. Транспорт создает базовые условия жизнедеятельности общества, являясь важным инструментом достижения социальных, экономических, внешне политических целей, играет важную роль в обеспечении других сфер экономики [1,238]. Транспорт – удовлетворяет потребности организаций всех видов деятельности и населения в перевозках пассажиров, перемещает различные виды продукции между производителями и потребителями, осуществляет общедоступное транспортное обслуживание населения [2,437].

Горно-Бадахшанская автономная область имеет особую специфику. Вся территория относится к высокогорной категории и отличается высоким уровнем замкнутости. Ныне ГБАО находится на пути постепенного преодоления своей географической замкнутости. Расстояние между областным центром ГБАО и Душанбе превышает 650 км, а расстояние до Оша (Кыргызстан) и до Кашгара составляет

приблизительно 1000 км. Население области растет относительно быстро и ныне составляет около 230 тысяч человек.

При разработке стратегии социально-экономического развития ГБАО основной сферой является транспортная сфера. Транспортная сфера ГБАО призвана повышать все сферы жизнедеятельности людей, и направлена на повышение уровня их жизни.

Следует отметить, что ГБАО является одной из наиболее значимых в экономическом отношении территории Республики Таджикистан и обладает важным международного значения транспортной системы соединяющий Таджикистан с КНР, Афганистаном и Пакистаном.

Так, в таблице 1 можно увидеть, количество автомобильных компаний, зарегистрированных в ГБАО.

Таблица1.

Наличие автопарков зарегистрированных в ГБАО

№	Наименование компаний	Средства автомобилей пассажирского транспорта			Средства автомобилей грузового транспорта		
		Общее количество	В том числе		Общее количество	В том числе	
			Частные	Договорные		Частные	Договорные
1	ООО «Али-Техникс»	281	7	274	32	1	31
2	ООО «Шер»	2	2		4	4	
3	ООО «Сайёхат»	50		50	-		
4	ООО «Шохали»	60		60			
5	ООО «Рохила»	43		43			
6	ООО «Мургобнаклиёт»	58		58			
7	ООО «Тавдем»	70		70			
8	ООО «Анис-95»	60		60			
9	ООО «Дилшод»	43		43			
10	ООО«Рахмати Илхом»	34		34	6		6
11	ООО «Ориф-2016»	56		56			
12	ООО «Бидурд»	10		10			

Источник: отчет службы государственного надзора в сфере транспорта ГБАО за 2022 года

Как видно по данным таблицы автомобильный транспорт разделен на две группы: пассажирский транспорт и грузовой транспорт. Так, в 2022 году по ГБАО всего обслуживают пассажиры 281 транспортных средств, из которых 274 принадлежать

частным компаниям и имеют официальный договор с транспортной компанией. И лишь 32 автомобилей относятся к грузовым автомобилям.

Категории автомобилей, которые обслуживают население ГБАО можно разделить на две группы (см. табл.2).

Таблица 2. Классификация автомобильных средств

№ п/п	Наименование	Автобус-микроавтобус			Легковые			Итого		
		Годы			Годы			Годы		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1.	Путёвка	8	9	11	380	301	410	388	310	421
2.	Количество автомобильного транспорта вобщем	6	11	9	278	349	346	284	360	355
3.	Количество автомобильного транспорта в городе			4	200	200	210	200	200	214
4.	Количество автомобильного транспорта в пригороде	2	2	5	78	149	136	80	151	141
5.	Количество привлеченных автомобильных транспортных средств			6	263	332	340	263	332	346
6.	Договоры с водителями	6	11	10	278	349	350	284	360	360

По данным ГАИ всего в ГБАО 14376 транспортных средств, из которых 12949 частные и 1427 государственные. Согласно данным таблицы 2 за 2021 год количество транспортных средств занятыми обслуживанием составляют 9 автобус (микроавтобус) и 410 легковых транспортных средств. Количество автомобильного транспорта функционирующие в городе Хороге составляют: автобусы 4, легковые 210. А транспортные средства, обслуживающие население пригорода составляют: автобусы 5, легковые 136. Кроме этого для обслуживания пассажиров привлечены 6 автобусов и 340 легковых автомобилей. Количество транспортных средств, обслуживающих

население с каждым годом незначительно увеличивается. На наш взгляд, это в основном связано с доходом и количеством населения.

В 2022 году нами было проведено исследование. Целью данного исследования было выявить проблемы, существующие при обслуживании населения ГБАО транспортным средством. Респонденты были выбраны путём методом снежного кома. Количество респондентов участвующих при опросе составило 44 человек, из которых 42% составило мужской пол и 58% составило женский пола. Возраст опрошиваемых составляет от 17-25 16%, от 25-45 38%, от 45-65 46%. Следует отметить 83% респондентов являются занятыми, 9% респонденты являются пенсионерами, 8% респонденты являются учащимися.

Из всех опрошенных нами было выявлено, что все респонденты при перемещении пользуются услугами автотранспортных средств. На вопрос: «Какой вид общественного транспорта Вы предпочитаете?» 83% респондентов предпочитают такой вид транспорта как танген⁹, 9% предпочитают такой вид транспорта, как такси, а 8% респондентов предпочитают автобус.

На наш взгляд причина выбора тангемов это низкая стоимость её обслуживания и более распространённая в нашей области. Хотя по сравнению со стоимостью обслуживания тангемов, автобусы и микроавтобусы дешевле, но, однако они являются недоступными для всего населения ГБАО. И незначительная часть респондентов предпочитают такси из-за их удобство. Их количество меньше потому, что не всем респондентам по карману каждый день прибегать к услугам такси.

На вопрос «Сколько времени вы тратите на дорогу до работы?» мы получили такой ответ: у 54% респондентов уходить на дорогу менее 15 минут, у 41% респондентов уходить на дорогу от 15-40 минут, у 5% респондентов уходить на дорогу более 40 минут.

Количество поездок, совершаемых респондентами зависит от их местонахождения. И поэтому лица, которые живут за пределами города Хорога, соответственно совершают больше поездок. Так, 42% респондентов совершают в неделю менее 10 поездок, 45% респондентов совершают в неделю от 10-20 поездок, 13% респондентов совершают более 20 поездок в неделю.

По нашему мнению, респондентам, которые живут в городе легко добраться до работы. Но, однако та категория населения, которые живут за пределы города затрачивают больше и времени, и денег при перемещении на транспортном средстве.

На вопрос «Сколько денег Вы тратите в месяц на транспорт?» респонденты ответили следующим образом: 21% респонденты тратят в месяц менее 100 сомони, 37% тратят от 100-150 сомони, 17% тратят на транспорт от 150-200 сомони, и 25% респонденты тратят на транспорт более 200 сомонов. Следует отметить, что повышение стоимости транспортных затрат у каждого зависит от место их проживания.

Удобство транспортных услуг оценивается респондентами таким образом: 38% респондентов не удовлетворены услугами транспортных средств, 33% респондентов удовлетворены услугами транспорта, а 29% респондентов частично удовлетворены.

Кроме того, нами было выявлено, что 50% опрошенных не удовлетворены обеспеченностью города общественным транспортом, 33% респонденты частично удовлетворены обеспеченностью транспортом, а 17% респондентов удовлетворены.

Из всего вышесказанного, нами выявлены проблемы, с которыми сталкивается население при перемещении на транспортном средстве. К таковым относятся:

1. Несовершенное государственное и законодательное регулирование рынка транспортных услуг.
2. Отсутствие комплексного контроля над соблюдением правил технической эксплуатации транспортных средств.

---

⁹Китайский автомобиль Changan – к тангену чаще всего относят машины марки: changhe freedom, jinbei haixing, chana star, hafei zhongyi и hafei minyi.

3. Неполное удовлетворение потребностей потребителей услуг по показателям качества оказываемых услуг.

5. Отсутствие системы мониторинга рынка транспортных услуг: не проводится анализ и прогноз развития автопарка и существующей сети исполнителей услуг.

6. Относительно высокая стоимость и низкое качество сервисного обслуживания и ремонта подвижного состава.

Для устранения вышеназванных проблем необходимо:

- оптимизировать маршрутные сети и системы организации управления услугами ГПТ;
- формировать необходимые условия для выполнения корпоративных перевозок;
- развивать единую автоматизированную систему управления городским пассажирским транспортом;
- совершенствовать современную систему оплаты проезда;
- определить перспективные параметры обслуживания населения и создания линий современных видов транспорта.

Развитие и совершенствование транспортной инфраструктуры должно относиться к приоритетам социально-экономического развития Хукумата как области, так и Республики в целом. Транспорт служит фундаментом в развитии региона, хоть он и не является источником производства новой продукции, а только участвует в ее создании. Стратегия социально-экономического развития региона - это план на будущее, а транспорт, в свою очередь, позволяет обеспечивать связь между регионами и обеспечивает развитие экономики.

Автомобильный транспорт является одной из частей транспортного комплекса. Автомобильный транспорт должен обеспечивать населению мобильность, а также минимальные временные затраты, доступность и эффективность. Развитие этой отрасли обеспечивает региону конкурентоспособность, поэтому автомобильный транспорт каждый раз должен подлежать модернизации, так как происходит частое развитие машиностроения.

Таким образом, реализация комплекса выше перечисленных рекомендаций и мероприятий, позволяет сохранить систему оказания социально-значимых услуг для определенной категории жителей, повышение качества оказания предоставляемых услуг пассажирского транспорта в условиях ограниченного финансирования из средств городского бюджета, что способствует созданию благоприятных условий для развития городского транспорта и повышению эффективности его работы в области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рыжова А.С., Володькин П.П., Загорский И.О. Совершенствование стратегии организации транспортных логистических потоков розничной сети ООО «Адидас»// Повышение эффективности транспортной системы региона: проблемы и перспективы : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с между- нар. участием, 21–22 октября 2015 г.Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2015. с. 238-244
2. Рыжова А.С. Володькин П.П. Логистика торгового предприятия на примере розничной сети ООО "Адидас" / А. С. Рыжова, П.П. Володькин //Альтернативные источники энергии в транспортно-технологическом комплексе: проблемы и перспективы рационального использования: материалы межд. научн. практ. конференции 16-18 марта 2016 г. Воронеж, 2016. С. 437- 442
Раджабов Р.К. Транспортная инфраструктура рыночной экономики. Монография. - Душанбе: Первая типография,1997.-110 с.
3. Ходжаев П.Д. Организационно экономические аспекты функционирования рынка услуг пассажирского автотранспорта в Республики Таджикистан: монография: под. общ. ред. д.э.н.,профессора Раджабова Р.К.-Душанбе:Ирфон,2006.- 184с.

НАҚШИ СИСТЕМАИ НАҚЛИЁТ ДАР СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Нақлиёт дар таракқиёти социалию иқтисодии мамлакат роли калон мебозад. Системаи нақлиёт барои рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва сифати зиндагии аҳоли шароит фароҳам меорад. Халли самарабахши проблемаҳои нақлиёт боиси такмил ва инкишофи системам хочагӣ мегардад. Дар натиҷа сатҳи иқтимоии аҳоли бехтар мегардад.

Дар мақола нақши системаи нақлиёт дар стратегияи рушди иқтимоию иқтисодии минтақа тавсиф карда шуда, инчунин маълумоти оморӣ оид ба таъминоти нақлиёт дар минтақа оварда шудаанд, ки ба нишондиҳандаҳои нақшавии стратегияи нақлиёти субъект мувофиқат намекунанд.

Калимаҳои калидӣ: банақшагирии стратегӣ, системаи нақлиёт, нақлиёти автомобилӣ, гардиши мусофирон, нақлиёти мусофирбар, дарозии роҳ

РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ В СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Транспорт играет важную роль в социально-экономическом развитии страны. Транспортная система обеспечивает условия для экономического роста, повышения конкурентоспособности национальной экономики и качества жизни населения. Эффективное решение транспортной проблемы ведет к совершенствованию и развитию экономической системы. В результате повышается социальный уровень жизни населения.

В статье обозначена роль транспортной системы в стратегии социально-экономического развития региона, а также статистические данные по транспортной обеспеченности региона, не соответствующие плановым показателям в транспортной стратегии субъекта.

Ключевые слова: стратегическое планирование, транспортная система, автомобильный транспорт, грузоперевозки, грузооборот, пассажирооборот, пассажирские перевозки, протяженность автомобильных дорог

ROLE AND LOCATION OF TRANSPORT SYSTEM IN THE STRATEGIC MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Transport plays an important role in the socio-economic development of the country. The transport system provides conditions for economic growth, increasing the competitiveness of the national economy and the quality of life of the population. An effective solution to the transport problem leads to the improvement and development of the economic system. As a result, the social standard of living of the population improves.

The article outlines the role of the transport system in the strategy of social and economic development of the region, as well as statistical data on transport provision in the region that do not correspond to the planned indicators in the transport strategy of the subject.

Keywords: strategic planning, transport system, automobile transport, cargo transportation, turnover of goods, passenger turnover, passenger transportation, length of roads
Сведения автора

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи Хоруғ» нашрияи илмӣ даврии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев махсуб мешавад. Дар он мақолаҳои ба таъб мерасанд, ки маҳсули тадқиқоти илмӣ соҳаҳои илмҳои риёзӣ, табиӣ, гуманитарӣ, иқтисодӣ ва кишоварзӣ буда, дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии АМИТ ба иҷро мерасанд, ҳамчунин мақолаҳои илмӣ олимони хориҷӣ кишвар, ки ба масоили соҳаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошад.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф матни мақоларо метавонад ба се забон-тоҷикӣ, русӣ ё англисӣ пешниҳод намояд. Фишурдаи мақола бояд ба се забон-тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ва тоҷикӣ пешниҳод гардад. Ҳаҷми фишурда ба се забон ва бояд на кам аз 1 саҳифа бошад.

2. Матн бояд бо ҳуруфи андозаи 12 ҷоп шуда, на бештар аз 16 саҳифа ва фосила миёни сатрҳо ба андозаи 1,5 бошад (бо шумули замима ва ҳошияҳо). Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён -2,5 см, аз ҷап ва рост -3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо -1.0 см. Мақола дар компютер ҷоп шуда, дар вожапардозии Word-TimesNewRomanTj анҷом шавад; агар ҳуруфи латинӣ ё дигар аломатҳои истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

3. Бо дастнависҳо замима мегарданд: маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои қор, вазифа, нишонии ҷойи зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефонҳои хона ва қор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

4. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф ва бо иқтибос дар поварақ ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ ва нишонии муаллиф оварда мешавад.

5. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо-нахуст ба хатти кириллӣ, сипос бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад:

а) **барои китоб** - ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, шаҳр ва соли ҷоп, ҳаҷми умумии китоб, мисол:

1. Айнӣ, С. Куллийет. Ҷ 1./С. Айнӣ.- Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958.-555 с.

2. Пугачёв, В.П., Соловьёв, И.Ю. Ведение в политологию: учеб. для студ./В.П. Пугачёв, И.Ю., И.Ю. Соловьёв.-4-е изд., перераб. и доп. -М.: Аспект-Пресс, 2003. - 466 с.

б) **барои мақолаҳо**- ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолот/китоб/рӯзнома/маҷалла, ки дар он мақола ҷоп шудааст, шаҳр (барои китоб), сол ва рақами рӯзнома, маҷалла, мисол:

1. Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ, 1986, № 8 - С. 48-73.

2. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна Р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1.- С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1,272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифони ҷаҳати ислоҳ баргардонад.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Суроға: 736000, Хоруғ, к. Шириншо Шохтемур, 109. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, маҷаллаи “Паёми Донишгоҳи Хоруғ”, тел.: (+992) 935834619, 8352222779

Сомонаи мо: khogu-vestnik.org; **E-mail:** ksu.khorog@mail.ru, tahmina88@inbox.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Хорогского университета» является научно-периодическим печатным органом Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. В нём публикуются статьи, являющиеся результатом научных исследований по математическим, естественно-научным, гуманитарным общественным и экономическим направлениям, выполняемые в Хорогском госуниверситете имени М.Назаршоева, в других высших профессиональных образовательных учреждениях РТ, научно-исследовательских учреждениях НАНТ, а также работы учёных из других стран, посвящённые научным проблемам Таджикистана.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЕ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языках. Резюме к статье должно быть представлено на трёх языках – таджикском, русском и английском языках. Объем резюме на трёх языках должен быть не менее 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан размером шрифта 12, объемом не больше 16 страниц с интервалом 1,5 интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. размер абзацного отступа – 1,0 см. статья должна быть отпечатана на компьютере и выполнена в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, необходима указать на их названия.

3. К рукописи прилагаются сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии- адрес электронной почты.)

4. Заглавие статьи печатается прописными буквами и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание и ученая степень автора.

5. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке - сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора дают в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги город и год издания, общее число страниц, например:

1. Айни, С.Куллиёт. Ч.1.ӯ С.Айни.-Сталинобод: Нашрдавтоҷ,1958.-555с.

2. Пугачев, В.П., Соловьев, И.Ю. Введение в политологию учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев,И.Ю. Соловьев.-4-е изд., перераб и доп.- М. :Аспект-Пресс, 2003.- 466с.

б) **для статей**- фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С.Айни // СадоиШарқ, 1986, № 8.-С. 48-73.

2. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. -С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280];

6. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать автором на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес:736000, Таджикистан ул. Шириншо Шохтемура, 109. Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева, редакции журнала “Вестник Хорогского университета”, тел.: (+992) 935834619, 835222779

Наш веб-сайт: khogu-vestnik.org; E-mail: ksu.khorog@mail.ru, tahmina88@inbox.ru

ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

**Бобозода Ш.К., к.э.н. доцент. Таджикский аграрный университет
имени Шириншо Шохтемур**

Основу любой общественной системы, концентрируя власть и формулируя принципы функционирования негосударственных институтов, экономических и политических процессов, представляет государство. Независимо от того: плановая это или рыночная экономика, государственное вмешательство в экономику - процесс необходимый, а в условиях цивилизованных рыночных отношений, роль и функции государства принимают иные формы, и на первый план здесь выходят регулирующие функции. Особенно, если речь идет о вмешательстве в сельскохозяйственном секторе Таджикистана, оно приобретает более главенствующую роль.

Успешное решение задач будущего развития, в первую очередь, связано с эффективным функционированием системы государственного управления, основанной на рациональном сочетании прямого и косвенного методов регулирования социально-экономических процессов.

Сельскохозяйственное производство, как ключевое звено реального сектора экономики, является особой сферой приложения труда, который существенным образом влияет на формирование структуры национального производства. Аграрный сектор национальной экономики является сферой трудовой деятельности, где производятся жизненно важные блага общества.

Государство, как основной институт регулирования общественной жизнедеятельности людей, призвано координировать и балансировать взаимоотношения между субъектами экономических и общественных отношений, обеспечивать целостность, инновационное развитие, жизнеспособность и безопасность общества. Одновременно, государство выступает выразителем и орудием осуществления национальных интересов, защищает права личности, семьи, общества в целом. Государственное регулирование выполняет, также важные функции консолидации общества, обеспечивая механизмы согласования интересов различных субъектов экономической и политической деятельности, предотвращая и нейтрализуя возможные социальные конфликты.

В результате институциональных преобразований в аграрном секторе сложилась новая социально-экономическая ситуация. В сложившихся условиях меняются отношения между работодателем и наемным работником, характер распределения дохода, участие профсоюзов и государства в регулировании социально-трудовых отношений.

В аграрном секторе экономики сложилась новая социально-экономическая ситуация. В результате институциональных реформ, проведенных в начале 90-х годов, в аграрном секторе республики произошли коренные преобразования форм собственности, форм хозяйствования, организационно-правовых форм предприятий. Возросло количество, и уменьшились размеры хозяйствующих субъектов, существенные изменения претерпела специализация производства, снизился общий уровень управления, трудовая и технологическая дисциплина. В процессе реформ были сняты ранее существовавшие ограничения в области землепользования, количества скота в хозяйствах населения, сельскохозяйственные работники получили возможность выбора форм трудовой деятельности. Одновременно в сельской местности возросла необходимость самообеспечения продовольствием, усилилась безработица, снизился уровень жизни и трудовых доходов из сферы общественного производства, сузилась сфера приложения труда. Произошедшие изменения требовали дальнейших научных исследований и обоснованных прикладных решений, касающихся различных аспектов сложившейся ситуации, в том числе и особенностей социально-трудовых отношений. Необходимы обобщения, анализ, оценка характера этих отношений в сложившихся

организационно правовых формах, различных условиях хозяйствования и трудовой деятельности.

Жители села, оказавшись в сложной ситуации, вынуждены проявлять активность и предприимчивость в поиске путей преодоления возникающих трудностей. Альтернативой трудовой занятости в крупных и средних сельхозпредприятиях стали организация дехканских (фермерских) хозяйств, развитие личного подсобного хозяйства. Если на долю сельхозпредприятий в начале 2000 годов приходилось 11,2% продукции сельского хозяйства, хозяйств населения – 88,8%, дехканских (фермерских) хозяйств – 0 %, то в 2020 г. 8,8% составляла доля сельхозпредприятий, 42,1% - дехканских (фермерских) хозяйств и 49,0% - хозяйств населения.

Следует отметить, что аграрный сектор экономики Республики Таджикистан наиболее трудно перенес рыночные трансформационные процессы. В период реализации аграрной реформы наблюдался резкое сокращение производства продукции сельского хозяйства: падение было максимальным в середине 90-х годов, а лишь после 2000-го года начался медленный и трудный подъем. Устойчивый рост наблюдается после 2005-го года. В 2020 году объем производства валовой продукции сельского хозяйства составил более 37 млрд. сомони и увеличился по сравнению с 1991 годом более чем на 2,3 раза.

**Валовая продукция сельского хозяйства
(в сопоставимых ценах 2020 года).**

Таблица 1.

	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всего, млн.сомони	16275,6	29053,9	31029,6	32257,2	34558,7	37616,6	39769,4
Валовая продукция с/х в расчёте на 100 га с/х угодий, сомони	375648	798513	848220	879086	940603	1023943	108470

Источник: *рассчитан по статистическому сборнику Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе. 2022. С.-16*

Валовая продукция сельского хозяйства в расчете на 100 га сельскохозяйственный угодий в 2021 г. составила 39769,4 млн. сомони, что по сравнению с 1991 годом увеличило объём более чем на 2,4 раза. Как свидетельствуют данные таблицы 1, рост объема производства валовой продукции происходил в основном за счет интенсивного использования имеющихся ресурсов. За анализируемый период земли сельхозпредприятий уменьшились от 4332,7 до 3676,7 тыс. га, то есть на 659 тыс. гектаров. Производство продовольственной продукции сельскохозяйственного происхождения на душу населения также имеет тенденции роста. Например, за анализируемый период производство зерна на душу населения увеличилось более чем на 3,1 раза, картофель – 5,6 раза, овощи – 4,4, бахчевые – 7,9 и т.д.

Как указано в Послании Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан, для эффективного использования воды и земли, защиты продовольственной безопасности страны в сфере сельского хозяйства были проведены коренные реформы.

В своем Послании Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон 21 декабря 2021 года в частности отметил «...В период независимости наряду с осуществлением реформы сферы сельского хозяйства Правительство страны для поддержки и развития различных секторов сферы приняло и реализовало ряд программ».

Результаты проведенных реформ и принятых отраслевых программ непосредственно влияли на итоговые результаты сельхозпредприятий и дехканских (фермерских) хозяйств.

За последние годы для нормального функционирования сельскохозяйственной сферы определены множество налоговых и таможенных льгот, благодаря которых были достигнуты заметные результаты.

Производство продукции растениеводства, тыс. тонн.

Таблица 2

Показатели	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Зерновые	292,0	1435,8	1447,6	1292,2	1414,6	1561,4	1586,3
Хлопок-сырец	819,6	284,7	386,5	300,3	403,0	396,0	388,8
Картофель	105,9	898,1	782,9	964,6	994,4	1022,5	1041,3
Овощи	322,5	1748,3	1859,1	2119,4	2182,6	2479,4	2597,6
Продовольственные бахчи	55,1	594,2	631,4	641,7	701,2	756,9	818,8
Плоды и ягоды	69,8	364,1	405,0	447,9	473,8	467,8	444,4
Виноград	92,6	214,7	228,3	241,9	247,2	239,1	267,5

Источник: *Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022. С.-139-184*

Производство продукции животноводства, тыс. тонн.

Таблица 3

Показатели	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Мясо (в убойном весе)	75,3	116,7	124,4	131,0	136,3	150,1	163,8
Молоко	587,2	918,0	950,0	983,0	1000,6	1020,9	1042,6
Яйца, млн.шт.	454,3	337,1	341,4	450,3	725,7	983,1	1053,5

Источник: *Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022.С. 271-279*

За годы государственной независимости производство сельскохозяйственной продукции, особенно продовольственные продукты стабильно возросли на уровне от 7 до 8,5 процентов ежегодно. Эти изменения видны по показателям вышеприведенных таблиц.

За последние 20 лет количество птицеводческих предприятий увеличились почти в десять раз, а производство птичьего мяса увеличилось в девять раз. За этот период импорт птичьего мяса снизился почти в 21 раз, а в суммарном выражении с 50 млн. долларов США в 2014 году до 9 млн. долларов США в 2021 году.

Поголовье продуктивного скота, тыс.голов.

Таблица 4.

Показатели	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Крупный рогатый скот	1390,7	2278,1	2317,3	2327,5	2361,9	2391,4	2467,8
в том числе, коров	585,9	1168,5	1195,5	1207,1	1227,2	1244,8	1290,5
Овцы	2484,2	3490,0	3635,7	3666,7	3737,4	3824,5	4014,8
Козы	870,7	1966,2	1945,7	1953,5	1948,9	1972,9	2037,6
Лошади	52,6	79,7	80,4	80,8	81,3	82,5	83,8
Птица	6586,4	5051,5	5217,0	6636,5	9036,5	9782,7	11117,7

Источник: *Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2022.С. 225-252*

Животноводство в структуре сельского хозяйства и продовольственного комплекса Таджикистана играет существенную роль и является основой обеспечения населения мясомолочными продуктами.

За последние годы поголовье животных имеет тенденцию стабильного роста. Так за последние тридцать лет поголовье крупного рогатого скота увеличился почти на 72%, а поголовье мелкого рогатого скота на 72,8%, поголовье птиц соответственно на 48,5%.

Следует отметить, что благодаря всесторонней государственной поддержки и предоставления различных стимулирующих льгот стали успешно развиваться отдельные отрасли, такие как садоводства, виноградарства, животноводства и его подотрасли – птицеводства, рыбоводства, пчеловодства.

Таким образом, меры принятые по институциональным преобразованиям в сельском хозяйстве страны, безусловно дали положительный результат в достижении

намеченных стратегических целей обеспечение продовольственной достаточности и безопасности. В период независимости увеличились площади садов и виноградников, поголовья продуктивного скота, а производства фруктов и винограда увеличились в 4,3 раза, что самое главное в сельскохозяйственной сфере были созданы 700 тыс. новых рабочих мест.

АННОТАЦИЯ

ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются вопросы государственного регулирования сельскохозяйственной отрасли путем принятия различных институциональных преобразований и поддерживающих программ. Дается анализ результатов государственной поддержки и предоставления различных стимулирующих льгот для сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Ключевые слова: аграрный сектор, национальной экономики, институциональные реформы, самообеспечения, безработица, рыночные трансформационные процессы, инновационное развитие, институциональная трансформация сельского хозяйство, государственное регулирование, продовольственной безопасности.

АННОТАЦИЯ

ЗАРУРИЯТИ ОБЕКТИВИИ ДИГАРГУНСОЗИИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ДАР СЕКТОРИ АГРАРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои танзими давлатии истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути қабул намудани дигаргуниҳои институционалии гуногун ва барномаҳои дастгирикунанда баррасӣ гардидааст. Дар он таҳлили натиҷаҳои дастгириҳои давлатӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои гуногуни ҳавасмандкунанда барои молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сектори аграрӣ, иқтисодиёти миллӣ, дигаргунсозии институционалӣ, худтаъминкунӣ, бекорӣ, трансформатсияи равандҳои бозорӣ, рушди инноватсионӣ, трансформатсияи институционалии кишоварзӣ, танзими давлатии беҳатарии озуқаворӣ.

ANNOTATION

THE OBJECTIVE NEED FOR INSTITUTIONAL REFORM IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the issues of state regulation of the agricultural industry through the adoption of various institutional changes and supporting programs. An analysis of the results of state support and the provision of various incentive benefits for agricultural producers is given.

Keywords: agrarian sector, national economy, institutional reforms, self-sufficiency, unemployment, market transformation processes, innovative development, institutional transformation of agriculture, government regulation, food security.

Сведения об авторе: Бобозода Ш.К. - к.э.н. доцент ТАУ имени Шириншо Шохтемур. e-mail: Sharif73-73@mail.ru тел: 992 918 31 36 37

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобозода Ш.Қ. - н.и.и. дотсенти ДАТ ба номи Шириншоҳ Шохтемур, e-mail: Sharif73-73@mail.ru тел: 992 918 31 36 37

Information about the author: Bobozoda Sh.K. – Candidate of economic sciences, Associate Professor of TAU named after Shirinsho Shokhtemur. e-mail: Sharif73-73@mail.ru, tel: 992 918 31 36 37

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

Мухаррири масъул: Н. Офаридаев

Таррохи компютерӣ: Р. Насуллоева

Мухаррири матни тоҷикӣ: А.Н. Насриддиншоев

Мухаррири матни русӣ: Д. Диловаршоев

Мухаррири матни англисӣ: Д. Бобова

ВЕСТНИК

ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ответственный редактор: Н. Офаридаев

Компьютерная вёрстка: Р. Насуллоева

Редактор таджикского текст: А.Н. Насрадиншоев

Редактор русского текста: Д. Диловаршоев

Редактор английского текста: Д.Бобова

Суроға: 736000 ш. Хоруғ, хиёбониШ. Шохтемур 109, Сайт: www.khogu.tj
Адрес: 736000 г. Хорог, проспект Ш. Шохтемура 109, Сайт: www.khogu.tj

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатається на таджикском, русском, и английском языках.
The magazine is publicated into Tajik, Russian and English languages.

**Ба чоп 27.12.2022 ичозат дода шуд. Андозаи 60x841/16. Коғази
офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj
Ўзъи чопи шартї 34,5. Теъдоди нашр 100 нусха.
ЧДММ «ИРАМ-2017» ба таъб расидааст.
734003, ш.Душанбе.**